

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ШАВКАТ РАҲМАТУЛЛАЕВ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ
ЭТИМОЛОГИК
ЛУҒАТИ

II
(араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар)

ТОШКЕНТ
"Университет"
2003

Этимологик луғатнинг ушбу жилдида ҳозирги ада – бий ўзбек тили луғат бойлигидаги 2600дан ортиқ араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар изоҳланди, талқинлар оммабоп йўсида берилди.

Луғат барча тил шинавандаларига, биринчи гада зиёлиларга, шу жумладан олий ўқув юртлари ва ўрта мактаб ўқитувчиларига, шунингдек талабаларга мўл – жалланган.

Ушбу луғатнинг юзага келишида ташаббускор бўлиб, доим қўллаб-қувватлаган ЎзМУ ректори академик Тўрабек Нуъмон ўғли Долимовга чексиз миннатдорчилик билдираман.

Тақризчилар: Неъматулло Иброҳимов – ЎзР Фанлар академиясининг академиги;
Зиёдулла Ҳамилов – филология фанлари номзоди, ЎзМУ умумий тилшунослик кафедрасининг доценти.

"Университет" нашриёти, 2003

К И Р И Ш

Ҳозирги адабий ўзбек тили луғат бойлигида туркий сўзлар қатлами билан бирга бошқа тиллардан олинган сўзлар қатлами ҳам мавжуд, бу қатлам таркибида арабча сўзлар анчагина. Бундай сўзларнинг ўзбек тили (туркий тил) луғатига кўплаб олиниши ислом дини Ўрта Осиёга кириб келган даврлардан бошланган бўлиб, ўзбек тилига асосан бевосита (араб тилида ёзилган манбалардан) ёки билвосита (форс тилида ёзилган манбалардан) ўтган.

Араб тилининг табиати ҳақида

Маълумки, араб тилида барча сўзлар ўзақдан бошланади; ўзақлар ундош товушлардан (ҳарфлардан) иборат бўлади ва мавҳум маънони ифодалайди. Масалан, **к**тб ундошларидан иборат ўзақ 'ёзиш' билан боғлиқ мавҳум маънони ифодалайди.

Бундай ўзақлар асосан феъл ўзаги бўлиб, бошқа туркум ўзақлари жуда оз. Феъл ўзагининг фатҳа, касра, дамма ҳаракатлари киритиб, унли товуш билан таъминланган бош шакли, лексик маъно билан биргаликда, ўтган замон III шахс бирлиги маъносини ифодалайди. Масалан, **к**тб ўзаги унлилар билан **катаба** тарзида таъминланса, 'ёзди' маъносини англатади. Ана шундай шаклдаги феъл I боб феъли дейилади ва ундан бошқа боб феъллари ҳосил қилинади. Ҳар бир бобнинг ўз вазни мавжуд бўлиб, улар шартли қабул қилинган фи (ف), айн (ع), лом (ل) ўзақ ҳарфлари (товушлари) асосида тузилади: I боб **faʼala** вазнида, II боб **faʼʼala** вазнида ва ҳоказо ҳосил қилинади. Бундай боблар ўндан ортиқ бўлиб, айримларида, ўзақ ундошларидан ташқари, ноўзақ ундош ҳам қатнашади. Ноўзақ ундош, шунингдек унлилар асли бир ўзақдан турли лексик-грамматик маъноли сўзлар ҳосил қилишга хизмат қилади. Шу туфайли араб тили луғати ўзақлар асосида

тартибланади, бир ўзакдан ҳосил қилинган сўзлар шу ўзакка бағишланган луғат мақолаларида гўё уялаб жойлаштирилади. Хуллас, араб тили вазнлар (формулалар) тили бўлиб, грамматик маънолар кўпинча ўзакни турли вазнларда ишлатиш билан ифодаланади.

Араб тили қурилиши ўзбек тили қурилишидан кескин фарқ қилиши туфайли айрим номутаносибликлар вужудга келади. Масалан, арабча феълнинг масдар шакли асли ўзбек тилидаги ҳаракат номига ўхшайди, лекин кўп ҳолларда ўзбек тилидаги отга тўғри келади; арабча феълнинг сифатдош шакли ўзбек тилида феълнинг сифатдош шаклига тенг, лекин кўп ҳолларда ўзбекча сифатга тўғри келади ва ҳ.

Ўзбек тили луғатидаги арабча сўзларга этимологик изоҳ беришда юқорида таъкидлангани каби ҳодисаларни ҳисобга олиш лозим бўлди.

Араб тилининг товушлар тизими ҳақида

Арабча сўзлар ўзбек тилига кўпинча айнан олинмай, маълум даражада ўзлаштириб, ўзбеклаштириб, кўп ҳолларда ўзбек тилининг товушлар тизимига мослаштириб олинган.

Маълумки, араб тилида 3та қисқа унли (а, у, и) ва 3та чўзиқ унли (а:, у:, и:) мавжуд; булардан ўзбек тили унлиларига қисқа унлилар тўғри келади, шунга кўра ўзбек тилига олинган арабча сўзлар таркибидаги қисқа унлилар жиддий ўзгаришга дучор бўлмаган. Ҳозирги адабий ўзбек тили унлилар тизимида чўзиқ унлилар йўқ, шунга кўра араб тилидан олинган сўзлар таркибидаги чўзиқ унлилар одатда қисқа унлиларга алмаштирилади.

Арабча сўзларни ўзлаштиришда улар таркибидаги чўзиқ *ā* унлисининг асосан ўзбекча *â* унлисига алмаштирилганини алоҳида таъкидлаш лозим, чунки бу ерда унлини фақат миқдор (чўзиқлик) жиҳатидангина эмас, балки сифат (лабланиш) жиҳатидан ҳам сезиларли ўзбеклаштириш воқе бўлади.

Араб тилининг ундош товушлар тизимидаги бир қанча товушлар ўзбек тилининг ундош товушлар тизиимида йўқ, шу сабабли бундай арабча ундошлар ўзбек тилидаги энг яқин муқобилига алмаштирилган, баъзан

ҳатто талаффуз қилинмай қўйган. Охирги ҳолат арабча айн ва ҳамза ундошларига тегишли бўлиб, бу ундошлар қисқа унлини кўрсатувчи қайси ҳаракат (фатҳа, касра, дамма) белгиси билан келса, ўзбек тилида ўша қисқа унлининг ўзи талаффуз қилинади, айн, ҳамза ундошлари эса одатда талаффуз қилинмайди; айн ундоши су — кун белгиси билан келганида улар ўрнига кўпинча айириш белгиси (кирилл ёзувида ъ белгиси, лотин ёзувида апостроф) қўйилади, баъзан умуман туширилади.

Маълумки, араб тили ундошлар тизимида ўзбек тилининг ундошлар тизимидан фарқли ҳолда ўзаро ички кичик тизимни ташкил этувчи 2та 'т', 3та 'х', 3та 'с', 4та 'з' товушлари мавжуд. Ўзбек тили тарихининг олдинги босқичида араб алифбосидан фойдаланилган, шунга кўра бундай товушлар араб ёзувидаги ҳарфлари билан ифодаланган. Ўзбек тили кирилл, лотин ҳарфлари асосидаги алифболарга ўтганидан кейин бу товушларни ёзувда ифодалаш имконияти йўқолган. Фақат 3та 'х' товушидан ҳе товуши ҳарф билан таъминланган, икки товушга — ҳойи ҳутги ва ҳойи ҳавваз ундошларига битта ҳарф (кирилл алифбосида х, лотин алифбосида h ҳарфи) олинган. Бунга маълум асос бор: ўзбек тилида, чуқур тил орқа х товушидан ташқари, х бўғиз товушини айтиш кўникмаси ҳам мавжуд.

Араб тили ундошларининг бошқа кичик тизимлари учун алифбода уларга ўзбек тилидаги битта энг яқин муқобил товушнинг ҳарфи танланди: 2та 'т' товуши бир ҳарф (кириллда т, лотинда t ҳарфи) билан, 3та 'с' товуши бир ҳарф (кириллда с, лотинда s ҳарфи) билан, 4та 'з' товуши бир ҳарф (кириллда з, лотинда z ҳарфи) билан ёзилди.

Айн, ҳамза ундошлари ҳам, юқорида айтиб ўтилган ички кичик тизимлардаги ҳар бир ундош ҳам араб тилида фонемага тенг: сўзларни товуш жиҳатидан фарқлаш вазифасини бажаради; араб тилини ўрганишда бу ундошлардан ҳар бирини фарқлаб талаффуз қилиш ва ёзувда фарқлаб ёзиш шарт. Лекин ўзбек тили нуқтайи назаридан бу ундошларни фарқлаб талаффуз қилиш талабини қўйиб бўлмайди: бундай арабча товушлар ўзбек тили товушлар тизимида йўқ, демак, ўз —

бек бундай товушларни айтиш кўникмасига эга эмас, шунга кўра бу ундошлар ўзбек тилида мавжуд энг яқин муқобилига алмаштириб талаффуз қилинади ва шу то — вушнинг ҳарфи билан ёзилади. Демак, амалиётда ўзбек ўз она тилининг товушлар тизими асосида талаффуз қилади ва ёзади.

Этимологик луғатда ўзбек тилига олинган арабча сўзларни асли қандай товушлардан таркиб топганини кўрсатиш талаб қилинади, шунга кўра ҳар бир арабча товушни ҳарф билан таъминлаш лозим. Ўзбек тилида амал қилинаётган кирилл алифбосида ҳам, амалиётга жорий қилинаётган лотин алифбосида ҳам бундай им — коният йўқ. Яқинда лотин алифбосига тўлиқ ўтилишини ҳисобга олиб ушбу луғатда араб сўзлари таркибида уч — раган товушлар компьютердаги кенгайтирилган лотин алифбоси имкониятларидан фойдаланиб ифодаланди, зарур ўриндагина кирилл алифбосига мурожаат қилинди.

Луғатда изоҳланган арабча сўзларнинг ҳарфий ифодаси

1. Арабча айн товуши кирилл алифбосидаги **ъ** бел — гиси билан (**ъауб**, **ъақ** каби), ҳамза товуши **ь** белгиси билан (**ъаввал**, **муъаллиф** каби) ифодаланди.

2. Бошқа товушлар лотин ҳарфлари билан ифода — ланди:

1) Қуйидаги ҳарфлар ўзбек лотин алифбосидаги вазифасида ишлатилди: **b, d, g, f, q, k, l, m, n, v, y;**

2) Фатҳа, касра, дамма белгилари билан ифодалан — ган қисқа унлилар **a, i, u** ҳарфлари билан ифодаланди: **ъabadiy, muъkil** каби;

3) Юқоридаги белгиларни алиф, вов, йо ҳарфлари билан биргаликда ёзиб ифодаланган чўзиқ унлилар **ā, ī, ū** ҳарфлари билан ифодаланди: **ъādīl, ʕanūb, kaḡīm** каби;

4) Ўзбек лотин алифбосидаги **sh** ҳарфлар тизмаси ўрнига **ʃ** ҳарфи, **g'** ҳарфи ўрнига **ǰ** ҳарфи, портловчи **j** товуши учун **ç** ҳарфи ишлатилди: **ъiʃq, ʕaǰuāḡ, ʕavç** каби;

5) Арабча те (ت) товуши **t** ҳарфи билан, итқи (ط) товуши **t** ҳарфи билан ифодаланди: **taъlim, ʕizzat, bisāt** каби;

6) Арабча син (س) товуши s ҳарфи билан, се (ث) товуши š ҳарфи билан, сад ундоши š ҳарфи билан ифодаланди: **salām, ʼaṣar, ʼaṣab** каби;

7) Арабча хе (خ) товуши x ҳарфи билан, ҳойи ҳав – ваз (و) товуши h ҳарфи билан, ҳойи ҳутти (ح) товуши h ҳарфи билан ифодаланди: **xabar, himmat, rayhān** каби;

8) Арабча зе (ز) товуши z ҳарфи билан, зал (ذ) товуши ž ҳарфи билан, изғи (ظ) товуши ž ҳарфи билан, дзад (ض) товуши d ҳарфи билан ифодаланди: **ʼaziz, žakāvat, ʼažamat, darar** каби.

9) Зарур бўлганида сукун ўрнига тик чизиқ (|) қўйилди: **qur|ān(un) → қуръāн (қуръон)** каби.

Луғат мақоласининг тузилиши

1. Луғат мақолалари икки турли: а) изоҳ мақоласи, б) ҳавола мақоласи. Ҳар икки тур мақоланинг бош сўзи катта ҳарфлар билан ЎТИЛдаги шаклида терилиб, қатъий алифбо тартибда жойланди; бундай сўз таркибидаги икки ёнма-ён товушни кўрсатувчи **ё, ю, я** ҳарфлари ўрнига **йо, йу, йа** ҳарфлари ёзилди (изоҳ мақоласи ичида ҳам шундай йўл тutilди): **адабийот, аҳамийат, афйун** каби.

2. Бош сўздан кейин бу сўзнинг арабча талаффуз (ёзилиш) шакли лотинча ҳарфлар билан кўрсатилди ва қаердан олингани таъкидланди.

3. Шундан кейин бу сўзни ўзбек тилига олиш мо – байнида воқе бўлган товуш ўзгаришлари изоҳланди.

4. Кейин бу сўз қандай маънони англатувчи қайси сўздан ҳосил қилинганлиги, қандай ясалганлиги, нимага тенглиги бу фикрларни тасдиқловчи манбани кўрсатган ҳолда таъкидланди.

5. Сўнгра бу сўзнинг араб тилида ва ҳозирги адабий ўзбек тилида қандай маънони англатиши, маънодаги ўзгаришлар, фарқлар айtilди.

6. Охири бу сўздан ўзбек тилида қандай сўз ҳосил қилинган бўлса, шу сўзлар келтирилди.

Л У Ф А Т

А

АБАДИЙ Бу арабча сўз **ʔabadiyy(un)** шаклига эга (АРС, 21); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔabadiyyu** → **абადий**. Бу сўз асли 'еввойи бўлди' маъносини англатувчи **ʔabada** феълининг (АРС, 21) 'поёни йўқ бўлди' кўчма маъноси билан ҳосил қилинган **ʔabad(un)** масдаридан (УАЯ, 568) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'поёни йўқ', 'мангу' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 21). Ўзбек тилида бу сўздан **абადийлаштир-**феъли ясалган ва бу феълдан **абადийлаштириш** оти (асли ҳаракат номи) ҳам ҳосил қилинган.

АБАДИЙАТ Бу арабча сўз асли **ʔabadiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 21); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔabadiyyat** → **абადийат (абадият)**. Бу сўз асли 'поёни йўқ бўлди' маъносини англатувчи **ʔabada** феълининг (АРС, 21) I боб масдари **ʔabad(un)** сўзидан (УАЯ, 568) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), '**абадийлик**', '**мангулик**' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 21).

АБАДУЛАБАД Бу сўз ТжРСга (15) **абадуллобод** шаклида киритилган, ЎТИЛга (I, 21) худди шу шаклида кўчиб ўтган. АРСда (21) бу сўз бирикмага тенг **ала абад ал абадин** тарзида ёзилган. ПРСда (2) ҳам **абъад - ол - абад** тарзида ёзилган. Демак, бу тузма сўзнинг иккинчи қисми **обод** сўзи эмас, балки биринчи қисм бўлиб келган **абад** сўзининг ўзи; шуни эътиборга олиб бу сўзни асли **абадулабад** шаклида ёзиш тўғрироқ. Бу сўз '**ҳамиша**', '**ҳамма вақт**', '**доимо**' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 21).

АБДУВОҲИД	қ.	воҳид
АБДУЖАББОР	қ.	жаббор
АБДУМАННОН	қ.	маннон
АБДУРАЗЗОҚ	қ.	раззоқ
АБДУРАҲМОН	қ.	раҳмон

АБДУСАТТОР	қ.	саттор
АБДУҚАҲҲОР	қ.	қаҳҳор
АБДУҚОДИР	қ.	қодир
АБДУҒАНИ	қ.	ғани

АБЛАҲ Бу арабча сўз **ʿablahu** шаклига эга (АРС, 85); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаш — тириб, сўз охиридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʿablahu** → **аблаҳ**. Бу сўз асли 'аҳмоқ бўлди', 'нодон бўлди' маъносини англатувчи **balīha** феълидан (АРС, 85) ҳосил қилинган сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'аҳмоқ', 'нодон' маъносини англатади; худди шундай маънони англатиши ТжРСда (15) ва ПРСда (4) ҳам айtilган. Ўзбек тилида бу сифат 'аҳмоқ' маъноси билан деярли ишлатилмайди, балки маъно тараққиёти натижасида юзага келган 'қабих', 'разил' маъносини англатиш учун ишлатилади; демак, бу сўз ўзбек тилида янги луғавий мундарижа касб этган. **Аблаҳ** сўзининг худди шу янги маъноси асосида **аблаҳлик**, **аблаҳларча** сўзлари ҳосил қилинган. ЎТИЛда (I, 22) **аблаҳ**, **аблаҳлик**, **аблаҳларча** сўзларини икки маъноли деб изоҳлаш ўринли бўлмаган, чунки бу сўзлар иккинчи деб белги — ланган маънонигина англатиш учун хизмат қилади.

АБЛАҲОНА Бу сўз тожик тилида арабча **аблаҳ** сўзидан (қ.) тожикча **-она** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'глупо', 'бестолково' каби маъноларни англатади (ТжРС, 15). Ўзбек тилида **аблаҳ** сўзи 'қабих', 'разил' маъносини англатгани каби **аблаҳона** сўзи ҳам 'қабихларча', 'разилларча' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 22); демак, бу сўз ҳам ўзбек тилида янги луғавий мундарижа касб этган.

АВВАЛ Бу арабча сўз **ʿavvalu** шаклига эга (АРС, 50); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʿavvalu** → **аввал**. АРСда **ʿavvalu 1** ва **ʿavvalu 2** сўзлари келтирилиб, биринчиси от сифатида ('начало'), иккинчи тартиб сон сифатида ('первый') изоҳланган (АРС, 50), ТжРСда (16), ПРСда (47) **аввал** бир сўз деб қаралиб, биринчи маъноси 'первый' деб, иккинчи маъноси 'начало' деб, учинчи маъноси 'во-первых, сначала' деб

кўрсатилган. ЎТИЛда ҳам **аввал** бир сўз сифатида берилган, АРСга мос ҳолда биринчи маъноси от деб белгиланиб, 'бошланиш пайти, илк пайт' деб изоҳланган (I, 23), иккинчи, учинчи маъно деб равиш маъноси ажратилган ('илгари', 'бурун'; 'олдин', 'дастлаб'). Ўзбек тилида бу сўз кўмакчи вазифасида келиши ҳам таъкидланган. Кўринадики, асли арабча бўлиб, форс, тожик тили орқали ўзлашган бу сўз ўзбек тилида янги вазифа касб этган. Бундан ташқари, **аввал** сўзидан **аввалги** сифати ҳам ясалган.

АВВАЛАМБОР Бу сўз асли арабча **аввал** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли **аввалан** сўзи билан 'марта' маъносини англлатувчи тожикча **бор** сўзидан (ТЖРС, 79; ЎТИЛ, I, 131) ўзбек тилида таркиб топган; бу икки сўз бир сўзга яхлитланганидан кейин **б** лаб ундошининг таъсири билан олдидаги **н** тилолди ундоши **м** лаб ундошига алмашган ва шундай товуш ўзгариши адабий таалаффуз деб қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 23). **Авваламбор** сўзи ўзбек тилида **биринчидан** сўзи каби кириш сўз вазифасида келади.

АВВАЛО Бу арабча сўз **ʿavvalā** шаклига эга (АРС, 50); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿavvalā** → **аввалâ** (**аввало**). АРСда (50) **ʿavvalu**¹ сўзидан ҳосил қилинган **ʿavvalā** сўзи 'сначала, первым долгом' деб, **ʿavvalu**² сўзидан ҳосил қилинган **ʿavvalā** сўзи эса 'во-первых' деб изоҳланган. ТЖРСда (16) **аввало** сўзи изоҳланмай, **аввалан** сўзига ҳавола қилинган. ПРС (47) **āvvālā** сўзи йўқ, **āvvālān** сўзи берилиб, 'во-первых' деб изоҳланган. ЎТИЛда (I, 23) **аввалан** сўзи изоҳланмай, **аввало** сўзига ҳавола қилинган. Демак, тожик тилидан фарқли ҳолда ўзбек тилида бу икки сўздан **аввало** сўзи ишлатилади ва бу равиш сўз асосида ўзбек тилида кириш сўз ҳам юзага келган.

АВЖ Бу арабча от сўз **ʿavḡ(un)** шаклига эга (АРС, 49); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿavḡ** → **авж**. Бу сўз асли 'энг юқори нуқта' маъносини англатади (АРС, 49); ЎТИЛда шу маъно асосида юзага келган 'энг кучайган, энг зў—

райган пайт' маъноси қайд қилинган (I, 23). Ўзбек тили луғатида араб тили луғатида акс этмаган маъно – 'куйнинг энг юқори пардаси' ҳам таъкидланган (Бундай маъно ТЖРСнинг 17- бетида ҳам қайд этилган). Ўзбек тилида **авж** сўзи асосида 'нақ', 'айни' маъносини англатувчи **авжи** равиши шаклланган, **авж** отидан **-лан** қўшимчаси билан **авжлан-** феъли ҳам ясалган.

АВЖИ қ. **авж**

АВЗО Бу арабча сўз **ʿavdāʿ(un)** шаклига эга (ЎКААҚЛ, 10); асли 'юзага чиқарди' маъносини англа-тувчи **ʿadaʿa** феълидан (АРС, 895) ҳосил қилинган **ʿadʿ(un)** масдарининг (УАЯ, 568) кўплик шакли бўлиб (АРС, 896), араб тилида учинчи деб келтирилган 'ташқи қиёфа' маъноси билан ўзлаштирилган (ЎТИЛ, I, 23); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, дзад тову-шини **з** товушига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **ʿavdāʿ** → **авзâ (авзо)**.

АВЛИЙО Бу арабча сўз **ʿavliyāʿu** шаклига эга (АРС, 913); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги дам-мали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿavliyāʿu** → **ав-лийâ (авлиё)**. Бу сўз асли '(кимгадир) яқин бўлди' маъносини англа-тувчи **ʿaliya** феълининг I боб масдари **ʿaliy(un)** сўзининг (АТГ, 142) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), ўзбек тилида араб тилидаги 'яқин' маъноси асосида юзага келган 'башорат қилишга, каромат кўрсатишга қодир' маъносини англа-тади (ЎТИЛ, I, 24). Бу сўз ҳо-зирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган **валий** сўзининг кўплик шакли экани уқилмайди. **Валий** сўзи – дан ташқари, **вали** сўзи ҳам мавжуд; бу арабча сўз 'бошқарди', 'идора қилди' маъносини англа-тувчи **ʿaliya²** феълидан (АРС, 911) ҳосил қилинган бўлиб, 'бошқа-рувчи', 'идора қилувчи', 'ҳоким' маъносини англа-тган; ҳозирги ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади. Бу сўз олдидан 'қул' маъносини ан-латувчи **ʿabd** сўзини (АРС, 494) қўшиб, **ʿAbduvāli** сўзини атоқли от сифатида ишлатиш нотўғри. Оллонинг бан-даси валига (ҳокимга, бошқарувчига) эмас, фақат Ол-

лога қул бўлиши мумкин.

АВЛИЙОНАМО Бу сўз ўзбек тилида арабча **авлийо** сўзига (қ.) тожикча 'кўрин-', 'деб ўйла-' каби маънони англатувчи **намудан** феълнинг **намо** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 257, 256) қўшиб тузилган бўлиб, 'ўзини авлиё деб ҳис қиладиган', 'ўзини авлиё қилиб кўрсатишга уринадиган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 24).

АВЛОД Бу арабча сўз **ʔavlād(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 910), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔavlād** → **авлâд (авлод)**. Бу сўз асли 'дунёга келтирди' маъносини англатувчи **valada** феълдан ҳосил қилинган **valad(un)** масдарининг (УАЯ, 568) кўплик шаклига тенг (АТГ, 40). Бу сўз араб тилида 'фарзандлар', 'ўғиллар' маъносини, ўзбек тилида 'бир отадан тарқаган насл, зурриёт', 'қариндош-уруғ' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 24).

АВЛОД-АЖДОД Бу жуфт сўз арабча **авлод** (қ.) ва **аждод** (қ.) сўзларидан таркиб топган бўлиб, 'бир кишининг ота-боболари ва фарзандлари', 'қариндош-уруғлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 24).

АВОМ Бу арабча сўз асли **ʔavâmmu** шаклига эга бўлиб (АРС, 537), **ʔâmmat(un)** сўзининг (**омма** сўзи мақоласига қаранг) кўплик шаклига тенг (АТГ, 89); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **му** товушларини ташлаб қабул қилинган: **ʔavâmmu** → **авâм (авом)**. Бу сўз араб тилида 'оддий халқ' маъносини англатади; ўзбек тилида 'ўқимаган, саводсиз киши' маъносини англатишга ҳам хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 24); кейинги маъно ўзбек тилида **оми** сўзи билан ҳам (қ.) англатилади.

АДАБ Бу арабча сўз **ʔadab(un)** шаклига эга (АРС, 28); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔadab** → **адаб**. Бу сўз асли 'хушмуомала бўлди', 'тарбияли бўлди' маъносини англатувчи **ʔaduba** феълнинг (АРС, 28) масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'хушмуомалалик', 'тарбия', 'адабиёт' маъноларини англатади; ўзбек тилида 'ўзини тута билиш', 'ахлоқ' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ,

1, 26). Ўзбек тилида бу сўздан **адабли**, **адабсиз** сифат — лари ясалган.

АДАБИЙ Бу арабча сўз **ʿadabīyyu(un)** шаклига эга (АРС, 28); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʿadabīyyu** → **адабий**. Бу сўз асли **адаб** масда — ридан (қ.) **-īyyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), араб тилида 'литературный'; 'вежливый', 'культурный', 'моральный' маъноларини англатади (АРС, 28); ўзбек тилида бу сўз 'бадий ада — биётга оид', 'ёзувчи фаолиятига оид'; 'маълум меёрларга асосланган (тил ҳақида)' каби маъноларни англатади. Кўринадики, бу сўз араб тилидан биринчи маъноси билан олинган ва ўзбек тили манбаида янги маънолар кашф қилган (ЎТИЛ, I, 26).

АДАБИЙОТ Бу арабча сўз **ʿadabīyyāt(un)** шаклига эга (АРС, 28); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товуши — га, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, бир **у** ундошини ташлаб қабул қилинган: **ʿadabīyyāt** → **ада — бийât (адабиёт)**. Бу сўз асли **адаб** сўзидан (қ.) **-īyyāt(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 270), ўзбек тилида 'сўз санъати', 'турли соҳа асарлари' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 26).

АДАБИЙОТШУНОС 'Бадий адабиёт бўйича муга — хассис' маъносини англатувчи бу сўз тожик тилида арабча **адабийот** сўзига (қ.) 'бил-' маъносини англатув — чи тожикча **шинохтан** феълнинг **шинос** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТжРС, 457); тожик тилидан фарқли ҳолда бу сўзнинг иккинчи қисмини **-шинос** шаклида эмас, **-шунос** шаклида ёзиш лозим топилган (ТжРС, 18: **адабиётшинос**; ЎТИЛ, I, 26: **адабиётшунос**). Ўзбек тилида бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан соҳа номи ясалган: **адабиётшунослик**.

АДАБЛИ қ. **адаб**

АДАБСИЗ қ. **адаб**

АДАД бу арабча сўз **ʿadad(un)** шаклига эга (АРС, 501); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига

алмаштириб қабул қилинган: **ʔadad** → **адад**. Бу сўз асли 'доналаб санади' маъносини англатувчи **ʔadda** феъли –нинг (АРС, 500) масдари бўлиб (УАЯ, 219), араб тилида 'сон', 'цифра', 'номер' маъноларини англатади (АРС, 501); эски ўзбек тилида бу сўз 'сон-саноқ', 'дона' маъноларини англатиш учун ишлатилган, ҳозирги ўзбек тилида 'тираж' маъносини англатиш учун ишлатил –моқда: **Адади 1000 дона** каби (ЎТИЛ, I, 27).

АДИБ Бу арабча сўз **ʔadib(un)** шаклига эга (АРС, 28); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ī** товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔadib** → **адиб**. Бу сўз асли 'тарбияли бўлди' маъносини англатувчи **ʔaduba** феълидан ҳосил қилинган сифат бўлиб (АТГ, 43), дастлаб 'тарбияли', 'маърифатли' маъносини англатишга хизмат қилган, кейинроқ 'ёзув –чи' маъносини ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 27). Ўз –бек тилида **адиб** сўзидан **-at(un)** муаннас қўшимчаси билан ясалган, охиридаги **ī** ундошини ташлаб қабул қилинган **адиба** сўзи ҳам бор, лекин бу сўз 'аёл ёзувчи' маъноси билан деярли ишлатилмайди; аёл кишининг атоқли оти бўлиб келади.

АДИБА қ. **адиб**

АДИЛ Бу арабча сўз **ʔadil(un)** шаклида эга (АРС, 502); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔadil** → **адил**. Бу сўз асли 'тўппа-тўғри шаклга эга бўлди' маъносини англатувчи **ʔadala** феълидан (АРС, 502) ҳосил қилинган сифат бў –либ (АТГ, 43), ўзбек тилида дастлаб *адил терак* каби бирикмаларда 'тўппа-тўғри ўсган' маъносини англатиб қатнашган; кейинчалик *адил кўча* каби бирикмаларда ҳам ишлатилиб, маънода кенгайиш воқе бўлган; нати –жада бу сўз маъносидаги 'тўппа-тўғри' маъно қирраси сақланиб, 'тик', 'ўс-' маъно қирралари тушиб қолган (ЎТИЛ, I, 27).

АДЛ Бу арабча сўз **ʔadl(un)** шаклига эга (АРС, 502); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига ал –маштириб қабул қилинган: **ʔadl** → **адл**. Бу сўз асли 'тўппа-тўғри шаклга эга бўлди' маъносини англатувчи

ʔadala феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), шу феълнинг 'адолатли бўлди' кўчма маъноси асосида ҳо — сил қилинган ва 'адолатлилик', 'ҳаққонийлик' маъноси — ни англлатувчи отга айланган. **Адл** сўзи ҳозирги ўзбек тилида жуда оз ишлатилади, асосан **адл туриб бер-** бирикмаси таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 27).

АДЛИЙА Бу сўз арабча **ʔadl(un)** сўзидан **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 270), ўзбек тилига қўшимча таркибидаги бир **у** ундошини ва **ʔ** ундошини ташлаб қабул қилинган: **ʔadliyyat** → **ад-** **лийа (адлия)**. Араб тилида 'юстиция' маъносини англлатувчи бу сўз ўзбек тилида ҳам шундай маъно билан ишлатилади: *адлия вазирлиги* каби (ЎТИЛ, I, 27).

АДМИРАЛ Бу сўз асли арабча **амир ал-баҳр** би — рикмасига тенг бўлиб (АРС, 44), **амир** ('буйруқ берув — чи') ва **баҳр** ('денгиз') сўзларидан таркиб топган, 'денгиз ҳукмдори' маъносини англлатган; кейинчалик ғарб тил — ларида бу бирикманинг **баҳр** қисми ташланиб ва би — ринчи унлидан кейин **д** ундоши киритилиб, **адмирал** шакли ҳосил қилинган (Преображенский, 2); маъно жиҳатидан ҳам ўзгариш юз берган: 'ҳарбий-денгиз қўшинидаги юқори унвон' маъносини англата бошлаган (СИС, 24).

АДО Бу арабча сўз асли **ʔadāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 20); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** товуши **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔadāʔ** → **адâ (адо)**. Бу сўз 'тў — лади', 'бажарди' каби маъноларни англлатувчи **ʔadda** феълнинг (АРС, 29) масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'тулаш', 'бажариш' маъносини, ўзбек тилида 'тугаш', 'йўқ бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 27). **Адо** сўзи ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **адо бўл-** ('туга-'), **адо қил-** ('бажар-') феъллари таркибида келади; аёлларнинг нутқида **адо бўлгур** шаклида кўп учрайди. Бу сўз **адо-ю тамом жуфт** сўзи таркибида ҳам қатнашади. Ушбу жуфт сўзнинг ЎТИЛга (I, 27) **адоий тамом** шаклида (изофали бирикмага айлантириб) киритилгани тўғри эмас.

АДОВАТ Бу арабча сўз **ʿadāvat(un)** шаклига эга (АРС, 504); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿadāvat** → **адâват (адоват)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **ʿadā** феълининг 'душманлик ҳаракатларини қилди' маъносидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 568), 'душманлик', 'хусумат' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 27).

АДОЛАТ Бу арабча сўз **ʿadālat(un)** шаклига эга (АРС, 502); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿadālat** → **адâлат (адолат)**. Бу сўз асли 'тўппа-тўғри шаклга эга бўлди' маъносини англатувчи **ʿadala** феълидан ҳосил қилинган масдарнинг (УАЯ, 568) муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), шу феълининг 'адолатли бўлди' кўчма маъноси асосида ҳосил қилинган ва 'ҳаққонийлик' маъносини англатади, одатда **адолат қил-қўшма** сўзи таркибида қатнашади. Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 27). **Адолат** сўзидан ўзбек тилида **адолатли, адолатсиз** сифатлари, бу сифатлардан **адолатлилик, адолатсизлик** мавҳум отлари ясалган.

АДОЛАТПАРВАР Бу сўзнинг биринчи қисми арабча **адолат** сўзига (қ), иккинчи қисми тожикча 'тарбияла-', 'ўстир-' каби маънони англатувчи **парвардан** феълининг (ТЖРС, 298) ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, 'адолат тарафдори', 'адолат учун курашувчи' каби маънони англатади.

АЖАБ Бу арабча сўз **ʿaṣab(un)** шаклига эга (АРС, 498); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿaṣab** → **ажаб**. Бу сўз асли 'ҳайрон бўлди' маъносини англатувчи **ʿaṣiba** феълининг масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'тааж-жубланиш', 'ҳайронлик' каби маънони англатади (АРС, 498). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида **ажаб савдолар** каби бирикма таркибида сифат тарзида қатнашади; **ажаб** сўзидан ўзбек тилида **ажабсин-, ажаблан-** феъллари, **ажаблан-** феълининг **ажабланар** сифатдош шаклидан

ажабланарли сифати ясалган; **ажаб бўлибди** (**ажаб бўпти**), **ажаб қилибди** (**ажаб қипти**) қўшма феъллари тузилган.

АЖАБЛАНАРЛИ қ. ажаб

АЖАБО Бу арабча сўз **ʔaʕabā** шаклига эга (АРС, 498); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʕabā** → **ажабâ** (**ажабо**). Бу сўз асли араб тилида **ажаб** сўзига (қ.) таъкид, кучайтириш маъносини ифодаловчи **-ā** юкламасини қўшиб ҳосил қилинган ун — дов бўлиб (АРС, 498), кучли даражада таажжубланишни ифодалайди (ЎТИЛ, I, 28).

АЖАБТОВУР ЎТИЛда (I, 28) сўзлашув тилига хос деб белгиланган бу сўз асли арабча **ажаб** сўзи (қ.) билан 'сингари', 'тарз' каби маъноларни англатувчи то — жикча **тавр** сўзидан (ТЖРС, 374; ЎТИЛ, II, 104) тузилган бўлиб, сўзлашув нутқида **тавр** сўзи **товур** тарзида та — лаффуз қилинган ва шу шаклида ёзиладиган бўлган; бу сўз ўзбек тилида 'бинойидек', 'туппа-тузук' каби маънони англатади: *ажабтовур йигит бўлибди* каби (ЎТИЛ, I, 28).

АЖАЛ Бу арабча сўз **ʔaʕal(un)** шаклига эга (АРС, 25); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʕal** → **ажал**; асли 'муддат белгиланди' маъносини англатувчи **ʔaʕala** феълининг (АРС, 25) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'орадаги вақт', 'муддат', 'умрнинг охири' маъноларини англатади (АРС, 25); ўзбек тилига охирги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 28). Изоҳли луғатда бу сўз арабча экани таъкидланмай қолган.

АЖДОД Бу арабча сўз **ʔaʕdād(un)** шаклига эга (АРС, 119); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʕdād** → **аждâд** (**аждод**). Бу сўз асли 'буюк бўлди' маъносини англатувчи **ʕadda** феълдан ҳосил қилиниб, 'бобо' маъносини англатувчи **ʕadd(un)** масда — рининг (АТГ, 142) кўплик шаклига тенг (АТГ, 40); ўзбек тилида 'илгари ўтган ота-боболар' маъносини англатади: *аждоглар руҳини шод айлаб* каби (ЎТИЛ, I, 28).

АЖИБ Бу арабча сўз **ʔaʕib(un)** шаклига эга (АРС, 498); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʕib** → **ажиб**. Бу сўз асли 'ҳайрон бўлди' маъносини англатувчи **ʔaʕiba** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'кишини ҳайрон қолдирадиган', 'ғалати' каби маъноларни англатади: *ажиб манзара* каби (ЎТИЛ, I, 28).

АЖИНА қ. **жин**

АЖНАБИЙ Бу арабча сўз **ʔaʕnabiyy(un)** шаклига эга (АРС, 141); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔaʕnabiyy** → **ажнабий**. Бу сўз асли 'четта суриб қўйди' маъносини англатувчи **ʔanaba** феълининг **ʔaʕnab(un)** масдаридан **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), араб тилида 'бегона', 'четдан келган', 'ўзга ўлкага мансуб' каби маъноларни англатади (АРС, 141), ўзбек тилига 'ўзга ўлкага мансуб', 'чет элик' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 29).

АЖОЙИБ Бу арабча сўз **ʔaʕʔayibu** шаклига эга (АРС, 498); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, ҳамзани **й** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **и** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʔaʕʔayibu** → **ажайиб** (**ажойиб**). Бу сўз асли 'ҳайрон бўлди' маъносини англатувчи **ʔaʕiba** феълидан ясалган **ʔaʕib(un)** сифатининг (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шаклининг (АТГ, 29) кўплиги бўлиб (АТГ, 41), ўзбек тилида 'ўзига жалб қиладиган', 'ҳайрон қолдирадиган', 'қизиқарли' каби маъноларни англатади: *ажойиб манзара* каби (ЎТИЛ, I, 29).

АЖОЙИБОТ Бу арабча сўз **ажойиб** сўзидан (қ.) **-āt(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида 'кишини ҳайратга соладиган нарса, воқеалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 29).

АЗА Бу арабча сўз **ʔaʕza** шаклига эга (АРС, 30); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, зал товушини **з** товушига алмаштириб, бир **ʔ** товушини ташлаб қабул

қилинган: **ʔazza** → **аза**. Бу сўз 'азобланди', 'оғриқ ҳис қилди' маъносини англатувчи **ʔaziʔ** феълининг масдари бўлиб (АРС, 30), араб тилида 'қайғу', 'оғриқ', 'нохушлик' каби маъноларни англатади; ўзбек тилида бу сўз 'аёлларнинг марҳум уйида йиғи билан ўтказадиган мотам маросими' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 29).

АЗАДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **аза** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'яқин кишининг вафот этгани муносабати билан бир йиллиги ўтгунча мотам тутаётган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 30).

АЗАМАТ Бу арабча сўз **ʔaʔamat(un)** шаклига эга (АРС, 524); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** ун-лисига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʔamat** → **азамат**. Бу сўз асли 'буюк бўлди' маъносини англатувчи **ʔaʔuma** феълидан (АРС, 523) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилида 'ғоят катта', 'улкан', 'қудратли', 'забардаст' каби белги маъноларини англатади: *азамат ўлка*, *азамат йиғит* каби; эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади (ЎТИЛ, I, 30).

АЗИЗ Бу арабча сўз **ʔaziz(un)** шаклига эга (АРС, 513); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ī** товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaziz** → **азиз**. Бу сўз асли 'буюк, қудратли бўлди', 'шон-шухратли бўлди' маъноларини англатувчи **ʔazza** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'қудратли', 'қадрли', 'камёб' каби маъноларни, ўзбек тилида 'қадрли', 'иззат-ҳурматга лойиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 30). Бу сўз эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади. Ўзбек тилида **азиза** сўзи ҳам мавжуд бўлиб, бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади. **Азиза** сўзи асли **азиз** сўзидан **-ат(ун)** муаннас қўшимчаси билан (АТГ, 29) ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига бу қўшимча –

нинг **а** қисмини сақлаб, **t** қисмини ташлаб қабул қилинган.

АЗИЗА қ. **азиз**

АЗИЙАТ Бу арабча сўз **ʔazīyyat(un)** шаклига эга (АРС, 30); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, зал товушини **з** товушига, чўзиқ **ī** товушини **и** товушига алмаштириб, бир **у** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔazīyyat** → **азийат**. Бу сўз асли 'азобланди', 'оғриқ ҳис қилди' маъносини англатувчи **ʔaziā** феълининг **ī** боб масдари бўлиб (АРС, 30), 'азоб', 'машаққат', 'қийинчи — лик' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 30). Бу сўз билан **азийат чек**- қўшма феъли тузилган.

АЗИМ Бу арабча сўз **ʔazīm(un)** шаклига эга (АРС, 524); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига, изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ī** унлиси **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔazīm** → **азим**. Бу сўз асли 'буюк бўлди' маъносини англатувчи **ʔazuma** феълидан (АРС, 523) ҳосил қилинган сифат бўлиб (АТГ, 43), 'буюк', 'улкан' каби маъноларни англатади (АРС, 524; ЎТИЛ, I, 30): *азим дарё, азим шаҳар* каби. Бу сўз эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади.

АЗМ Бу арабча сўз **ʔazīm(un)** шаклига эга (АРС, 514); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʔazīm** → **азм**. Бу сўз асли 'бирор қарорга келди' маъносини англатувчи **ʔazama** феълининг (АРС, 514) масдари бўлиб (АТГ, 142), 'қатъий қарор' маъносини англатади: *Отамизнинг азми шундай* каби (ЎТИЛ, I, 30). Ўзбек тилида бу сўз билан **азм қил**- феъли тузилган.

АЗОБ Бу арабча сўз **ʔazāb(un)** шаклига эга (АРС, 505); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, зал товушини **з** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔazāb** → **азâб (азоб)**. Бу сўз асли 'қийнади' маъносини англатувчи **ʔazuba** феълининг **ī** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'жисмоний ёки руҳий қийналиш' маъносини англатади (АРС, 505; ЎТИЛ, I, 30). Ўзбек тилида бу сўздан **азобла**- феъли

ясалган; бу сўз билан **азоб-уқубат** жуфт сўзи (қ.) тузилган.

АЗОБ-УҚУБАТ Бу жуфт сўз арабча **азоб** (қ.) ва **уқубат** (қ.) сўзларидан ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'турли қийинчиликлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 31).

АЗОН Бу арабча сўз **ʔazān(un)** шаклига эга (АРС, 29); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, зал товуши **з** товушига, чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔazān** → **азân** (**азон**). Бу сўз асли 'тинглади' маъносини англатувчи **ʔazāna** феълнинг масдари бўлиб (АТГ, 142), 'намоз ўқишга чақириқ' маъносини англатади (АРС, 29; ЎТИЛ, I, 31); шу маъно асосида 'эрта тонг' маъноси юзага келган, бу сўзнинг ана шу маъносидан **азонлаб**, **азонда** ('эрталаб барвақт') маъносини англатувчи равишлар ҳосил қилинган.

АЗОНДА қ. **азон**

АЗОНЛАБ қ. **азон**

АЙБ Бу арабча сўз **ʔayb(un)** шаклига эга (АРС, 552); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔayb** → **айб**. Бу сўз асли 'бирор камчилик топиб уришди' маъносини англатувчи **ʔayba** феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), бош маъносидан 'таҳқирлаш'ни англатади (АРС, 552); ўзбек тилига 'камчилик', 'нуқсон' каби маъноси билан ўзлашган, кейинчалик 'қонун-қоидага хилоф, уятли иш, хатти-ҳаракат' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 31). Ўзбек тилида бу сўз асосида **айбли**, **айбла-**, **айбланувчи**, **айбловчи**, **айбсин-** сўзлари ясалган.

АЙБДОР Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, арабча **айб** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълнинг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 541); асли 'айби бор' маъносини англатади; ўзбек тилида ясалган **айбли** сўзига синоним бўлиб, айблилик даражасини кучлироқ ифодалайди (ЎТИЛ, I, 31).

АЙБЛА- қ. **айб**

АЙБЛОВ қ. **айб**

АЙБЛОВЧИ қ. **айб**

АЙБНОМА Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, арабча **айб** сўзига (қ.) 'хат', 'ҳужжат' каби маъноларни англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТжРС, 21, 540); ўзбек тилида 'айблов асослаб ёзилган ҳужжат' маъноси билан ҳуқуқшунослик термини сифатида ишлатилади: *Судья айбномани ўқиди* каби (ЎТИЛ, I, 31).

АЙБСИН- қ. **айб**

АЙВОН Бу сўз араб тилида **ʿaywān(un)** шакли бўлиб (АРС, 52), сўз бошланишидаги касрала ҳамза форс тилида **е** товушига (ПРС, 51), тожик тилида эса **а** товушига (ТжРС, 21) алмаштирилган; ўзбек тилига **а** товушига алмаштирилган шакли қабул қилинган; чўзиқ **ā** унлиси ўзбек тилида **â** унлисига алмаштирилган; **ʿaywān** → **айвân (айвон)**. Бу сўз араб тилида 'зал', 'галерея' каби маъноларни англатади; форс, тожик тилларига 'галерея' маъноси билан ўзлашган (ПРС, 51; ТжРС, 21); ўзбек тилида эса маҳаллий шароитга мослаб янги маънони – 'уйнинг уч томони девор, олд томони очиқ қисми' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 31).

АЙЙОМ Бу арабча сўз **ʿayyām(un)** шаклига эга (АРС, 921); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿayyām** → **аййâm (айём)**. Бу сўз асли 'кун', 'бир кеча-кундуз' маъносини англатувчи арабча **yawm(un)** сўзининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 921), бош маъносида 'кунлар' маъносини англатади: *баҳор айёмига = баҳор кунларида* каби. Ўзбек тилида бу сўз кўтаринки услубий бўёққа эга бўлиб, 'муборак кун', 'байрам куни' маъносини англатишга хизмат қилади: *Айёмингиз муборак бўлсин!* каби (ЎТИЛ, I, 31).

АЙЙУҲАННОС Бу арабча сўз 'эй' маъносини ифодаловчи **ʿayyuhā** мурожаат ундови (АРС, 51) ва **al** аниқлик артикли билан ишлатилиб, 'одамлар' маъноси – ни англатувчи **nās** сўздан (АРС, 838) таркиб топган; араб тилининг товуш ўзгариши қоида­сига биноан **n** ундоши олдидаги **l** ундоши **n** ундошига, ўзбек тилида

фатҳали ҳамза **а** товушига, биринчи чўзиқ **â** унлиси **а** унлисига, иккинчи чўзиқ **â** унлиси **â** унлисига алмашган: **ъаууhānnās** → **аййуханнас** (**айюҳаннос**). Асли 'Эй одамлар' маъносини англатувчи бу сўз ҳозирги ўзбек тилида 'шовқин-сурон', 'дод-фарёд' каби маънони англлатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 35).

АЙНАН Бу арабча сўз бош маъносида 'кўз' маъно — сини англатувчи **ъаун(un)** отининг 'худди ўзи' маъноси билан (АРС, 554: **айнун 2.** тот же самый) ҳосил қилинган тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ъаунап** → **айнан**. Бу сўз ўзбек тилида 'ҳеч қандай ўзгаришсиз', 'худди ўзидек' маъносини англатади: *айнан таржима* каби (ЎТИЛ, I, 33).

АЙНИ Бу сўз асли 'худди ўзи' маъносини англ — тувчи арабча **айн** сўзига (АРС, 554: **айнун 2.** тот же самый) ўзбек тилида III шахс эгалик қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'худди' маъносини англ — латади: *айни вақтида келиш* каби (ЎТИЛ, I, 33). Ўзбек тилида **айн** сўзи йўқ; **айни** сўзи таркибидаги эгалик қўшимчаси бу сўзнинг ажралмас, доимий қисмига ай — ланган.

АЙНИЙАТ Бу арабча сўз **ъаун(un)** сўзининг 'ҳеч қандай ўзгаришсиз' маъносидан (АРС, 554) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан (АТГ, 370) ясалган мавҳум от бўлиб, ўзбек тилида термин сифатида ишлатилади: *тригоно — метрик айниятлар* каби (ЎТИЛ, I, 33).

АЙОН Бу арабча сўз **ъауān(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 553), ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то — вушига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ъауāп** → **айāн** (**аён**). Бу сўз асли 'ўз кўзи билан кўрди' маъносини англатувчи **ъāуана** феълининг масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'очиқ кўриниб турган', 'равшан', 'маълум' каби маъноларни англатади: *Шундай бўлиши олдиндан аён эди* (ЎТИЛ, I, 28).

АЙШ Бу арабча сўз **ъауш(un)** шаклига эга (АРС, 552); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **ъауш** → **айш**. Бу сўз 'яшади',

'турмуш кечирди' маъносини англатувчи **ъауша** феъли —нинг масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'турмуш', 'ноз-неъмат', 'озик-овқат' каби маъноларни англатади (АРС, 553); ўзбек тилида бу сўз асосан *айшини сур-* ка — би бирикмалар таркибида 'роҳат-фароғат', 'кайф-сафо', 'майхўрлик' каби маъноларда қатнашади (ЎТИЛ, I, 35). Ўзбек тилида бу сўз билан **айш-ишрат** жуфт сўзи тузилган бўлиб, 'давомли кайф-сафо', 'майхўрлик' маъносини англатади: *айш-ишратга берил-* каби.

АЙШ-ИШРАТ қ. айш

АКБАР қ. кабир

АКМАЛ Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу сўз **akmal(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 700), **комил** аслий сифатининг (қ.) қиёсий даража шаклига тенг (АТГ, 200); асли 'бошқаларга қараганда етикроқ, мукамалроқ' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 15).

АКОБИР қ. кабир

АКРАМ қ. карим

АКРОМ қ. карим

АКС Бу арабча сўз **ъaks(un)** шаклига эга (АРС, 530); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **ъaks** → **акс**. Бу сўз асли 'орқа томонига ўтирди' маъносини англатувчи **ъaksa** феълининг (АРС, 530) 'қайтарди' [отражать (свет)] маъносидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'орқа томон' маъносини англатади (АРС, 530); ўзбек тилида шу маънодан ўсиб чиққан 'бирор силлиқ сатҳда кўринган тасвир' от маъносини (*кўзгуда ўз аксини кўриб* каби), шунингдек 'тескари', 'зид' (*акс таъсир, аксига олиб* каби), 'ўжар' (*акс бола* каби) сифат маъноларини англатади. Кўринадики, **акс** сўзи ўзбек тилида янги маъноларни ҳам англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 36); бундан ташқари, ўзбек тилида шу сўздан **акслик** мавҳум оти ясалган, **аксига** (қ.), **аксинча** (қ.) равишлари ҳосил қилинган. Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ЎТИЛга киритилган **акслан-** феъли сунъий ясалган сўз экани сезилиб турибди.

АКСАР Бу арабча сўз **ʔakṣaru** шаклига эга (АРС, 678); ўзбек тилига се (§) товушини с товушига алмаштириб, сўз охиридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʔakṣaru** → **аксар**. Бу сўз асли 'мўл бўлди' маъносини англатувчи **kaṣura** феълнинг IV боб **ʔakṣara** шаклидан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'энг кўп' (сифат) маъносини (АРС, 678), ўзбек тилида эса 'кўпинча' (равиш) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 36). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида жуда оз ишлатилади, бу маъно асосан **кўпинча** сўзи билан англатилади.

АКСАРИЙАТ Бу арабча сўз **ʔakṣariyyat(un)** шаклига эга (АРС, 678); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **a** товушига, се (§) товушини с товушига алмаштириб, бир у товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔakṣariyyat** → **аксарийат (аксарият)**. Бу сўз асли **ʔakṣaru** (қ. **аксар**) сифатидан **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'кўпчилик' (от) маъносини англатади: *Аксарият сизни ёқлаб гапирди* каби (ЎТИЛ, I, 36). Ҳозирги ўзбек тилида **аксарият** жуда оз ишлатилади, бу маъно асосан **кўпчилик** сўзи билан англатилади.

АКСИГА Бу сўз **акс** сўзининг (қ.) III шахс эгалик қўшимчаси ва жўналиш келишиги қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб, маъно тараққиёти натижасида 'исталганга, қутилганга зид равишда' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 36).

АКСИНЧА Бу сўз **акс** сўзининг (қ.) III шахс эгалик қўшимчаси қўшилган шаклига **-ча** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган равиш бўлиб, 'кутилганга зид ҳолда', 'тескари' маъносини англатади; кейинчалик бу сўз кинриш сўз вазифасида ҳам ишлатилган (ЎТИЛ, I, 36). **Аксинча** сўзи таркибидаги **н** товуши — орттирма товуш, ЎТИЛга киритилган **аксича** сўзи бу фикрни тасдиқлайди (I, 37).

АКССАДО Бу сўз арабча **акс** (қ.) ва тожикча **садо** ('товуш') сўзларидан тожик тилида тузилган **акси садо** изофа бирикмасига тенг (ТЖРС, 22); ўзбек тилида изофа қўшимчаси ташланиб, бир сўзга яхлитланган; шунга кўра қўшиб ёзиш тўғри, лекин ЎТИЛда (I, 36) ажратиб

ёзилган. **Аксадо** сўзи 'узоқдаги нарсага урилиб қайтиб келган товуш' маъносини англатади (УРС, 28: эхо, от-звук).

АЛАЙКУМ Бу арабча сўз 'тепа' маъносини ифодаловчи **ʔalaʔ** предлоги билан (АРС, 536) II шахс кўплик кишилик олмоши **kum** сўзидан (АРС, 698) тузилган бўлиб, асли 'сизнинг тепангизда' маъносини билдиради; ўзбек тилига фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔalaʔkum** → алайкум. Бу сўз ўзбек тилида ёлғиз қўлланмайди, **ассалому алайкум** (қ.), **ва алайкум ассалом** (қ.) арабча бирикмалари таркибида ишлатилади.

АЛАЙҲИССАЛОМ Бу арабча сўз улуғлашни ифодалаш мақсадида пайғамбарларнинг исми шарифига кўшиб айтилади. Бу сўзнинг биринчи қисми 'тепа' маъносини ифодаловчи **ʔalaʔ** предлоги билан (АРС, 536) III шахс бирлик кишилик олмоши **hu** сўзларидан (УАЯ, 147) тузилган, иккинчи қисми эса **al** аниқлик артикли билан (АРС, 536) **salām** сўзидан (қ.) тузилган; **al** артикли таркибидаги **I** ундоши ўзидан кейинги ундошнинг таъсирида **s** ундошига алмашган; бу сўзнинг ҳар икки қисми ўзбек тилида яхлит талаффуз қилинади ва ёзилади, шу жараёнда **hu** кишилик олмоши таркибидаги **u** унлиси **i** унлисига алмашган: **ʔalaʔhu al salām** → **ʔalaʔhu assalām** → **ʔalaʔhissalām** → алайҳиссалом (алайҳиссалом). Бу сўз асли 'тинч-омон бўлсин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 37).

АЛАМ Бу арабча сўз **ʔalam(un)** шаклига эга (АРС, 41); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **a** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔalam** → алам. Бу сўз асли 'оғриқ сезди' маъносини англатувчи **ʔalama** феълининг масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'оғриқ', 'азоб' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 37). Ўзбек тилида бу сўздан **аламли** сифати ясалган.

АЛАМДИЙДА Бу сўз арабча **алам** отига (қ.) 'кўр' маъносини англатувчи тожикча **дидан** феълининг **дида** сифатдош шаклини (ТЖРС, 128) кўшиб тузилган бўлиб, 'жабр кўрган', 'азоб аламини бошидан кечирган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 37). Бу сўз форс, тожик

тиллари луғатида йўқ, демак, ўзбек тилида тузилган; бу фикрни **дида** сифатдошининг **дийда** тарзида талаффуз қилиб, шу шаклда ёзиб юборилгани ҳам тасдиқлайди.

АЛАМЗАДА Бу сўз арабча **алам** сўзига (қ.) 'ур-', 'зарба бер-' маъносини англатувчи тожикча **задан** феълининг (ТЖРС, 148) **зада** сифатдош шаклини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 541), 'жабр-ситам зарбасига ду – чор бўлгани сабабли ўч олиш пайида юрган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 37).

АЛБАТТА Бу сўз асли **al** аниқлик артикли ва 'кес-', 'бажар-' каби маъноларни англатувчи **batta** феълининг **batt(un)** масдаридан **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган **battat(un)** шаклидан (АРС, 55) тузилган; ўзбек тилига муаннас қўшимчасининг **a** қисми сақланиб, **t** қисми ташланиб қабул қилинган: **al battat** → **албатта**. Бу сўз араб тилида 'қағъий', 'кескин' каби маънони (АРС, 55) англатади; тожик, ўзбек тиларида бу сўз 'шак-шубҳасиз', 'сўзсиз' каби маъноларни англатишга хизмат қилади (ТЖРС, 23; ЎТИЛ, I, 39).

АЛВИДО Бу арабча сўз **al** аниқлик артикли билан (АРС, 39) **vidāʿ(un)** сўзидан (АРС, 880) таркиб топган бўлиб, ўзбек тилига бу икки қисмни яхлитлаб, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **al vidāʿ** → **алвидā (алвидо)**. Ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган **видо** сўзи асли 'хайрлашди' маъносини англатувчи **vadaʿa** феълидан ҳосил қилинган **vadaʿ(un)** масдарининг (АТГ, 142) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), араб тилида 'хайр – лашув' маъносини англатади. **Алвидо** сўзи эса араб тилида 'кўришгунча' маъносини англатади (АРС, 880); ўз – бек тилида бу сўз 'абадий хайр!' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 39).

АЛВОН Бу арабча сўз **ʿalvān(un)** шаклига эга (АРС, 735); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **a** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿalvān** → **алвāн (алвон)**. Бу сўз 'бўяди', 'ранг берди' маъносини англатувчи **lavāna** феълининг **lavn(un)** мас – даридан (АТГ, 142) ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб

(АТГ, 40), асли 'ранг-туслар' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз кўчма маънода ишлатилиб, 'қизил тусли', 'қип-қизил' (сифат) маъносини, 'қизил тусли мато' (от) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 39).

АЛИК Бу арабча сўз 'тепа' маъносини ифодаловчи **ʔalau** предлоги билан (АРС, 536) II шахс бирлигининг қўшиб ёзиладиган **-к** кишилиқ олмошидан (АТГ, 66) тузилган бўлиб, ўзбек тили сўзлашув нутқида иккинчи бўғиндаги **ай** товушлари **и** унлисига алмаштириб та-лаффуз қилинган ва адабий тилга шу шаклида олинган. Бу сўз асли 'тепангда' маъносини билдириб, ўзбек ти-лида 'салом беришга жавобан айтиладиган сўз' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 40).

АЛИФБЕ қ. **алифбо**

АЛИФБО Бу сўз араб тилида алиф ва ба ҳарфла-рининг номидан таркиб топган бўлиб, **ʔalifbāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 40); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔalifbāʔ** → **алифбâ (алифбо)**. Бу сўз араб тилида 'алфавит' маъносини англатади; ўзбек тилида ҳам шундай маънони англатишга хизмат қилади. Ўзбек тилида **алифбе** сўзи ҳам мавжуд; бу сўз таркибидаги иккинчи қисмнинг **бе** деб айтилиши бу сўз ўзбек тилида тузил-ганини кўрсатади. Ҳозирги ўзбек тилида **алифбо** сўзи 'ҳарф ва белгиларнинг маълум тартибда жойлашган тизими' маъносини, **алифбе** сўзи эса 'ҳарф ўргатиш китоби' маъносини англатиш учун ишлатилмоқда.

АЛЛОМА Бу арабча сўз **ʔallāmat(un)** шаклига эга (АРС, 534); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то-вушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔallāmat** → **аллâма (аллома)**. Бу сўз асли 'олим' маъносини анг-латувчи **ʔallām(un)** отига (УАЯ, 499) кучайтириш маъ-носини ифодаловчи **-at(un)** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (УАЯ, 500), 'забардаст олим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 41). **Аллом** сўзи ўзбек тилида эркак

кишининг атоқли оти сифатидагина баъзан ишлатилади:
Алломхон каби.

АЛМИСОҚ: Бу сўз ўзбек тилида **алмисоқдан бери** (**буён**), **алмисоқдан қолган** иборалари таркибида қат — нашиб, 'қадимдан' маъносини англатади. Бу сўз арабча **al** аниқлик артикли ва **Муса** пайғамбар номидан тузилган бўлиб, сўзлашув нутқида бу икки қисм яхлит талаффуз қилинади, охирига **қ** товуши қўшилади, шу **қ** товуши таъсири билан унинг олдидаги **а** унлиси **â** унлисига алмашади; адабий тилга шундай талаффуз шаклида олинган (ЎТИЛ, I, 41).

АЛОМАТ Бу арабча сўз **ʔalâmat(un)** шаклига эга (АРС, 534); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то — вушига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔalâmat** → **алâмат** (**аломат**). Бу сўз асли 'белги қўйди', 'белгили қилди' маъносини англа — тувчи **ʔalâma** феълнинг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'белги', 'рамз'; 'бирор жиҳати, белгиси билан аж — ралиб турувчи' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 41).

АЛОҚА Бу арабча сўз **ʔalâqat(un)** шаклига эга (АРС, 532); асли **ʔaliqa** феълнинг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'боғланиш', 'муносабат' маъносини англатади (АРС, 532; ЎТИЛ, I, 42). Бу сўз ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔalâqat** → **алâқа** (**алоқа**). Бу сўздан ўзбек тилида **-чи** қўшимчаси билан **алоқачи** сўзи ясалиб, 'алоқа бўлими ходими', 'армияда алоқа хизматчиси' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 42).

АЛОҚАДОР Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб (ТЖРС, 23), арабча **алоқа** (қ.) сўзига 'эга бўл-' маъносини англаувчи тожикча **доштан** феълнинг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган; 'тегишли', 'дахлдор', 'алоқаси бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 42).

АЛОҚАЧИ қ. **алоқа**

АЛҲАЗАР Бу сўз ўзбек тилида арабча **al** аниқлик артиклини **ҳазар** сўзига (қ.) бирлаштириб тузилган бў —

либ, 'Худо сақласин', 'кўргулик қилмасин', 'тескари қилсин' каби маънони ифодалайди (ЎТИЛ, I, 43).

АЛҲАМДУЛИЛЛО(Ҳ) Бу арабча сўз **al** аниқлик ар-тикли, **hamd(un)** сўзи, яна **al** аниқлик артикли ва **allah** сўзларидан таркиб топган бўлиб, **alhamdulillah** шаклига эга (АРС, 194); ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **h** ундошини ташлаб, шу ундошдан олдинги **a** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **alhamdulillah** → **алҳамду-лиллâ (алҳамдулилло)**. Бу сўз таркибидаги **hamd(un)** сўзи 'мақтади', 'миннатдорчилик билдирди' маъносини англатувчи **hamida** феълнинг (АРС, 194) масдари бўлиб (АТГ, 142), 'мақтов', 'миннатдорчилик' маъносини анг-латади; демак, **алҳамдулилло** сўзи асли 'Олога мақтов, миннатдорчилик' маъносини англатади, ЎТИЛда (I, 43) бу сўз 'Олога шукур' маъносини англатиши таъкид-ланган. Ўзбек тилида **hamida** феълдан ҳосил қилинган **hamid(un)**, **hâmid(un)**, **mahmūd(un)**, **mahmūdāt(un)**, **muhammad(un)**, **ʿahmadu** сўзлари атоқли от сифатида ишлатилади. Бу сўзларнинг барчасида ҳойи ҳутти то-вуши **ҳ** товушига алмаштирилган: 1) **hamid(un)** сўзи 'мақтовга лойиқ' маъносини англатувчи сифат бўлиб (АТГ, 43), таркибидаги чўзиқ **i** унлиси қисқа унлига ал-маштириб қабул қилинган: **ҳамӣд** → **ҳамид**; 2) **hâmid(un)** сўзи 'мақтовчи', 'миннатдорлик билдирувчи' маъносини англатади, ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ҳâмид** → **ҳâмид (ҳомид)**; 3) **mahmūd(un)** сўзи **hamida** феълдан ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'мақталган' маъносини англатади; 4) **mahmūdāt(un)** сўзи **mahmūd(un)** сўзининг **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; бу сўз ўзбек тилига охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **махмудат** → **махмуда**; 5) **muhammad(un)** сўзи **hamida** феълдан ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат си-фатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'мақтовга лойиқ' маъносини

англатади; 6) **ahmadu** сўзи **hamida** феълидан ҳосил қилинган **hamid(un)** сифатининг орттирма даража шакли бўлиб (АТГ, 43, 200), ўзбек тилига сўз охиридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **аҳмаду** → **аҳмад**, 'ўта даражада мақтовга лойиқ' маъносини англатади.

АМАКИ Бу сўз арабча 'отанинг акаси' маъносини англатувчи **ʔamm(un)** сўзи (АРС, 538) бошланишидаги фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб, охиридаги бир **m** товушини ташлаб, сўнгра тожикча 'иззат-ҳурмат' маъносини ифодаловчи **-ак** қўшимчасини (ТЖРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган тожикча **амак** сўзига (ТЖРС, 24) ўзбек тилида **и** қўшиш билан юзага келган бўлиб, 'отанинг акаси ёки укаси (жиянга нисбатан)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 43). Сўз охирига **и** товушининг қўшилиши бу сўзни қўшма деб тушуниб, иккинчи қисмини **ака** сўзига боғлаш натижасида содир бўлгандир (**амака** → **амаки**).

АМАЛ Бу арабча сўз **ʔamal(un)** шаклига эга (АРС, 542); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔamal** → **амал**. Бу сўз асли 'ишлади', 'фаолият кўрсатди' маъносини англатувчи кўпмаъноли **ʔamala** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'иш', 'фаолият' каби маъноларни англатади (АРС, 541; ЎТИЛ, I, 43). Ўзбек тилида **амал** сўзи 'мансаб', 'илож' каби турли маъноларни англатишга ҳам хизмат қилдирилган, демак, ўзбеклаштирилган. **Амал** сўзидан ўзбек тилида **амалла**- феъли ва бу феълининг равишдош шакли асосида **амаллаб** равиши ҳосил қилинган.

АМАЛДОР Бу сўз арабча **амал** сўзига (қ.) тожик тилида 'эга бўл-' маъносини англатувчи **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мансабдор', 'юқори ловозим эгаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 43).

АМАЛИЙ Бу арабча сўз **ʔamaliyy(un)** шаклига эга (АРС, 542); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **yy** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔamaliyy** → **амалий**. Бу

сўз асли **амал(ун)** сўзидан (қ.) **-ийй(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'амалиётда воқе бўладиган', 'амалиётга татбиқ қилинадиган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 43).

АМАЛИЙОТ Бу арабча сўз **ʿamalīyyāt(un)** шаклига эга (АРС, 542); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, бир **у** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿamalīyyāt** → **амалийât (амалиёт)**. Бу сўз асли **амал(ун)** сўзининг (қ.) муаннас шакли **амалийât(ун)** сўзи (АРС, 542) таркиби – даги **-at(un)** қўшимчасини **-ât(ун)** кўплик қўшимчасига алмаштириб ҳосил қилинган бўлиб (АТГ, 39), 'кундалик амалий ишлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 43).

АМАЛИЙОТЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **амалийот** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган шахс оти бўлиб, 'назарияни менсимай, амалиётнигина тан оладиган' каби салбий маънони англатади (ЎТИЛ, I, 43).

АМАЛЛА- Бу сўз ўзбек тилида **амал** сўзидан (қ.) **-ла** қўшимчаси билан ясалган, 'иложини қил-, мушкул аҳ – воддан қутулиш йўлини топ-' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 44). Ўзбек тилида бу сўзнинг **амаллаб** равишдош шакли 'бир иложини қилиб', 'зўрға-зўрға' каби маъноларни англатувчи алоҳида сўзга айланган.

АМАЛЛАБ қ. **амалла-**

АМАЛПАРАСТ Бу сўз арабча **амал** сўзига (қ.) то – жик тилида 'эгил-', 'эъозла-' маъносини англатувчи **парастидан** феълининг **параст** ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'амални жонжаҳди билан яхши кўрадиган', 'амал кетидан қувадиган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 44).

АМИН Бу арабча сўз **ʿamin(un)** шаклига эга (АРС, 45); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган. **ʿamin** → **амин**. Бу сўз асли 'содиқ бўлди', 'ишончли бўлди' каби маъноларни англатувчи **ʿamina** феълдаг. ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'содиқ', 'ишончли' каби сифат маъносини англатади (АРС, 45); ўзбек тилида бу сўз сифатловчи вазифасида

ишлатилмайди, балки кесим бўлиб келади ва шу муно — сабат билан янги маъно — 'ишончга эга', 'имони комил' каби маънони англатувчи кесимлик сўзига (предикативга) айланган (ЎТИЛ, I, 44). Ҳозирги ўзбек тилида **амин** сўзи 'содиқ' 'ишончли' маъноси билан эркак кишининг, шу сўзнинг муаннас шакли **амина** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. **Амина** сўзини **Омина** тарзида ёзиш хато.

АМИНА қ. **амин**

АМИР Бу арабча сўз **ʔamiḡ(un)** шаклига эга (АРС, 44); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔamiḡ** → **амир**. Бу сўз асли 'буйруқ берди' маъносини англатувчи **ʔamaḡa** феълидан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'буйруқ берувчи' маъносини англатади (АРС, 44); кейинчалик 'ҳукмдор' маъноси юзага келган (*Бухоро амири* каби). Ҳозирги ўзбек тилида бу сўз баъзан эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади: **Амир** (ЎТИЛ, I, 44). Бу сўз **адмирал** (қ.) сўзи таркибида ҳам қатнашган.

АМИРИ Бу сўз арабча **амир** (қ.) сўздан тожикча -й (йойи нисбат) қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542), кейинчалик қовун навларидан бирига ном сифатида бириктирилган (ТЖРС, 25; ЎТИЛ, I, 44); ўзбек тилида бу сўз билан узум навларидан бири ҳам атала бошлаган (Ўша бетда).

АММА Бу сўз 'отанинг акаси' маъносини англатувчи арабча **ʔamm(un)** сўзига **-at(un)** муаннас қўшимчасини (АТГ, 29) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, **ʔamm-at(un)** шаклига эга (АРС, 538); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔamm-at** → **амма**. Бу сўз 'отанинг опаси ёки синглиси (жиянга нисбатан)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 44).

АМР I Бу арабча сўз **ʔamr(un)** шаклига эга (АРС, 43); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔamr** → **амр**. Бу сўз асли 'буйруқ берди' маъносини англатувчи **ʔamaḡa** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'буйруқ', 'фармон' каби маънони англатади (АРС, 43; ЎТИЛ, I, 45). Бу сўз асо —

сида эски ўзбек тилида **амр бер-** қўшма феъли, **амр-фармон** жуфт оти тузилган; ҳозирги ўзбек тилида **амр** сўзи ҳам, **амр бер-**, **амр-фармон** сўзлари ҳам деярли ишлатилмайди, бу сўзлардан тарихни тасвишлашда фойдаланилади.

АМР II Бу арабча сўз **ʿamr(un)** шаклига эга (АРС, 43). Бу сўз — **амр I** ('буйруқ') сўзига шаклдош (омоним); ўзбек тилига **амри маҳол** ('амалга ошиши қийин иш'), **амри маъруф** ('диний ўғит') каби тожикча бирикмалар таркибида ўтган бўлиб, 'иш', 'амал' маъноси билан қатнашган (ЎТИЛ, I, 45).

АНБИЙО Бу арабча сўз **ʿanbiyāʿu** шаклига эга бўлиб (АРС, 779), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿanbiyāʿu** → **анбийо (анбиё)**. Бу сўз асли **наби** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АРС, 779), ўзбек тилида кўплик маъносини ифодалаш уқилмайди, шунга кўра кўплик маъносини ифодалаш учун **-лар** қўшимчаси қўшилади: **анбиёлар** каби (ЎТИЛ, I, 46).

АНВАР қ. **нур**

АНДАЛИБ Шеърятда кенг ишлатилиб, 'булбул' маъносини англлатувчи бу арабча сўз **andalīb(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 544), ҳозирги ўзбек тилида унинг таркибидаги чўзиқ **ī** унлиси **и** унлиси тарзида талаффуз қилинади (ЎТИЛ, I, 47). Бу от сўз араб тили луғатига мустақил равишда, бирор ўзакка боғланмаган ҳолда киритилган, шу сабабли изоҳлаш имконияти йўқ; тўрт ўзак ундошли эканига қараганда арабий сўз эмас, балки эроний сўз бўлса керак.

АНЪАНА Бу арабча сўз **ʿanʿanat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 544), ўзбек тилига фатҳали айн товушларини **а** унлиларига алмаштириб ва иккинчи унлидан олдин **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿanʿanat** → **анъана**. Бу сўз асли 'бир-бирига узатди', 'ўз насл-насаби ҳақида гапирди' каби маъноларни англлатувчи **ʿanʿana** феълнинг (АРС, 544) **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 339), араб тилида 'ўз насл-насаби билан фахрланиш' маъносини,

ўзбек тилида эса 'узоқ ўтмишдан бери давом этиб кел-
лаётган расм-русум, одатлар' маъносини англатади
(АРС, 544; ЎТИЛ, I, 49).

АНЪАНАВИЙ Бу сўз **анъана** сўзидан (қ.) **-вий**
қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ,
48), 'узоқ вақтлардан бери давом этиб келаётган', 'одат
тусига кириб қолган' каби маънони англатади (ТЖРС,
28; ЎТИЛ, I, 49).

АНҚО Бу арабча сўз **ʿanqāu** шаклига эга бўлиб
(АРС, 545), ўзбек тилига фатҳали айни **а** унлисига,
чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охи-
ридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʿanqāu** →
анқâ (анқо); 'узун бўйинли' маъносини англатувчи
ʿanqāu аслий сифатининг муаннас шаклига тенг (АТГ,
43). Йўқ бўлиб кетган, афсонавий қушнинг номи бўл-
миш бу сўз ўзбек тилида **анқонинг тухуми**, **анқонинг**
уруғи бирикмалари таркибида қатнашади; бу бирик-
малар 'топилмайдиган нарса' маъносини англатади. Бу
сўз **анқога шафе** бирикмаси таркибида ҳам ишлатилади
ва бу бирикма ҳам юқоридаги каби маънони англатади
(ЎТИЛ, I, 49). **Шафе** сўзи (ЎТИЛ, II, 402) арабча бўлиб,
'ёнини олди', 'ҳомийлик қилди' маъносини англатувчи
ʿaṣāfa феълидан (АРС, 409) ҳосил қилинган аслий си-
фатга тенг (АРС, 409; АТГ, 43). Ўзбек тилида **ʿaṣāfa**
феълидан ҳосил қилинган I боб масдарининг муаннас
шакли **ʿaṣāfat(un)** сўзи ҳам (АРС, 410) мавжуд бўлиб,
аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; бу сўз
асли 'ҳомийлик қилиш', 'қўллаб-қувватлаш' маъносини
англатади (АРС, 410; ЎТИЛ, II, 402).

АНҲОР Бу арабча сўз **ʿanhār** шаклига эга бўлиб,
араб тилида 'дарё' маъносини англатувчи **nahr** сўзининг
кўплик шаклига тенг (АРС, 833); АТГ, 40). Ўзбек тилида
наҳр сўзи мустақил ишлатилмайди, шу сабабли **анҳор**
сўзи **наҳр** сўзининг кўплик шакли экани уқилмайди,
балки 'катта оқар сув' маъносини англатувчи алоҳида
сўз деб тушунилади (ЎТИЛ, I, 50). **Наҳр** сўзи асли 'тез
оқади' маъносини англатувчи **nahara** феълининг I боб
масдарига тенг (АРС, 833).

АРАВА Бу сўз ЎТИЛда (I, 50) арабча деб белгиланган; аслида эса эроний сўз бўлиб, ТЖРСда (30) **ароба** шаклида келтирилган, ПРСда (13) **ӳрабе** шаклида берилиб, алиф ҳарфи билан бошлаб ёзилган; ТЖРСда иккинчи бўгин унлиси лабланишган унли сифатида ёзилган. АРСда (506) бу сўз айн ҳарфи билан бошланган, иккинчи бўгин унлиси лабланмаган қисқа унли сифатида ёзилган. ПРСда бу сўздан ясалган **ӳрабечи** сўзи келтирилиб, 'извошчик' маъносини англатиши айтилган. Бу сўз форс тилида туркий **-чи** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, шу тилдан араб тилига ўзлашганлиги АРСдаги **ӳarbaʕiyyu(un)** сўздан очиқ кўриниб турибди: араб тилида с (**ч**) товуши йўқлиги сабабли бу товуш **ç** товушига алмаштирилган. **Ароба** сўзи асли эроний сўз экани АРСдаги (ўша бетда) **ӳarbaḫānat(un)** сўзида яна ҳам очиқ кўринади: бу сўз эроний **хона** сўзи билан тузилган. **Ароба** сўзининг ТЖРСда **а** ҳарфи билан, ПРСда алиф ҳарфи билан, АРСда эса айн ҳарфи билан бошлаб ёзилгани ҳам ажабланарли. АРСда **ароба** сўзи таркибидagi иккинчи унли **арбачи**, **арбахона** сўзларида ташланган, лекин **арабатун** сўзида сақланган. Араб тилида **араба** сўздан фақат икки сўз, шунда ҳам туркий қўшимча ва форсий сўз билан ясалган; тожик тилида эса **ароба** сўзи билан саккиз сўз ясалган ёки тузилган. Бу ҳолат ҳам **ароба** сўзининг эроний сўз эканини тасдиқлайди. Демак, **ароба** сўзи тожикча бўлиб, тарихан ўзбек тилида худди шу шаклида ишлатилган, ҳозирги ўзбек тилида бу сўз сўзлашув нутқидаги шаклида — иккинчи бўгиндаги лабланган унлини лабланмаган унлига, б ундошини в ундошига алмаштириб ишлатилади: **ароба** → **арава**. Бу сўз 'от-улов билан ҳаракатга келтириладиган транспорт воситаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 50). Эски ўзбек тилида **ароба** сўздан тожик тилида ясалган **аробақаш**, **аробасоз** сўзлари ҳам ишлатилган; ҳозирги тилда **аравақаш**, **аравасоз** шаклида ишлатилади. Ҳозирги ўзбек тилида **арава** сўздан **-ча** қўшимчаси билан ясалган **аравача** сўзи ишлатилади (**коляска** сўзи англатган маънони билдиради).

АРАЗ Бу сўз арабча кўпмаъноли **ӳarada** феълининг

(АРС, 508) 'терсга ўтирилди', 'дуч келишни истамади' маъносидан ҳосил қилинган **ʔarad(un)** масдари бўлиб (УАЯ, 568), ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то — вушига, дзад товушини **з** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔarad** → **араз**. Бу сўз ўзбек тилида 'гина-кудурат сақлаб гаплашмай юриш ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 51). Бу сўздан ўзбек тилида **аразчи** оти, **аразла-**, **аразлаш-** феъллари ясалган.

АРАЗЛА-, **АРАЗЛАШ-** қ **араз**

АРАЗЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **араз** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'бўлар-бўлмасга аразлайверадиған' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 51).

АРАСОТ Бу арабча сўз **ʔarasaʔat(un)** шаклига эга (АРС, 508); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, сад товушини **с** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔarasaʔat** → **арасât (арасот)**. Бу сўз **ʔarša** сўзининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 508), араб тилида 'майдон', 'ҳовли' маъноларини англатади (ўша бет), ўзбек ва тожик тилларида бу сўз 'қиёмат бўлганда барча вафот этганлар тирилиб тўпланадиган қўрқинчли дашт' каби диний мундарижани англатади; кейинчалик шу маъно асосида 'шовқин-сурон', 'тўс-тўпалон' маъноси ўсиб чиққан (ЎТИЛ, I, 51; ТЖРС, 29). Кейинги маъно асосида ўзбек тилида **арасот** сўзи сўзлашув нутқида **аросат** тарзида талаффуз қилинади (ЎТИЛ, I, 54).

АРАФА Бу арабча сўз асли **ʔarafat(un)** шаклига эга (АРС, 510); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то — вушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔarafat** → **арафа**. Бу сўз тоғнинг номи бўлиб, ҳаж қилувчилар зулҳижрий ойининг 9- кунини шу тоғда ўтказадилар, шу кун **Арафа кун**и деб юрити — лади (АРС, 510). Кейинчалик **Арафа** сўзи турдош отга айланиб, 'ҳайит олдидаги кун' маъносини англата бош — лаган, ҳозир эса маънода кенгайиш воқе бўлиб, 'йирик расмий маросимлар олдидаги кун' маъносини англата — диган бўлган (ЎТИЛ, I, 51).

АРАФОТ Бу арабча сўз **ʔarafât(un)** шаклига эга

(АРС, 510); ўзбек тилига фатҳали айн товушини а то—
вушига, чўзиқ â унлисини â унлисига алмаштириб қабул
қилинган: **ʔarafāt** → **арафât (арафот)**; асли **ʔarafa**
феълидан ясалган ўрин отининг (УАЯ, 239) **-āt(un)**
қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб
(АТГ, 39), бу сўз Макканинг шарқ томонидаги
тепаликларнинг номи сифатида ишлатилади (АРС, 510).

АРАҚ Бу арабча сўз **ʔaraq(un)** шаклига эга бўлиб
(АРС, 511), ўзбек тилига фатҳали айн товушини а
товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaraq** → **арақ**.
Бу сўз асли 'тер чиқарди' маъносини англатувчи **ʔarāqa**
феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида
асли 'тер' маъносини англатади; кейинчалик 'ўткир
спиртли ичимлик' маъносини ҳам англата бошлаган
(АРС, 511). Ўзбек тилига кейинги кўчма маъноси билан
олинган (ЎТИЛ, I, 51). ПРСда (344) бу сўз уч маъноли
деб изоҳланган: 1) пот, 2) водка, 3) отгон, дистиллянт.
Кўриниб турибдики, асли 'тер' маносини англатувчи сўз
'ҳайдаш йўли билан тозаланган сув' маъносини, кейин—
чалик 'ўткир спиртли ичимлик маъносини ҳам англа—
тишга хизмат қилдирилган.

АРАҚХЎР Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб,
арақ сўзига (қ.) тожикча 'еб-ич-' маъносини англатувчи
хўрдан феълининг **хўр** ҳозирги замон асосини қўшиб
тузилган (ТЖРС, 29); ҳар икки тилда 'спиртли ичим—
ликларни муттасил меъёрдан ортиқ ичадиган' маъно—
сини англатади (ЎТИЛ, I, 51).

АРБОБ Бу арабча сўз **ʔarbāb(un)** шаклига эга (АРС,
281); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани а товушига, чўзиқ â
товушини â товушига алмаштириб қабул қилинган:
ʔarbāb → **арбâб (арбоб)**. Бу сўз асли 'боқди', 'тарбия—
лади' маъносини англатувчи **rabba** феълидан ҳосил
қилинган **rabb(un)** масдарининг кўплик шакли бўлиб
(АРС, 281), асли 'тарбияловчилар' маъносини англатади.
Ўзбек тилида бу сўз **rabb** сўзининг кўплик шакли экани
уқилмайди, 'бирор соҳада фаолият кўрсатувчи ходим'
маъносини англатувчи сўз деб тушунилади: **фан арбо—
би, санъат арбоби** каби (ЎТИЛ, I, 52).

АРВОҲ Бу арабча сўз **ʔarvāh(un)** шаклига эга (АРС, 319); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔarvāh** → **арвâҳ (арвоҳ)**. Бу сўз асли **руҳ** сўзининг (қ.) кўплик шакли (АРС, 319), лекин ўзбек тилида шундай деб тушунилмади, балки 'марҳумнинг руҳи' маъносини англатувчи мустақил сўз сифатида ишлатилади: **ўтганларнинг арвоҳини шод этиб** каби (ЎТИЛ, I, 52).

АРЗ Бу арабча сўз **ʔard(un)** шаклига эга (АРС, 509); ўзбек тилига фатҳали айн, дзад товушларини **а**, **з** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **ʔard** → **арз**. Бу сўз асли 'рўй берди' маъносини англатувчи **ʔarada** феълининг (АРС, 508) 'тақдим этди' маъносидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'таклиф қилиш', 'баён қилиш' каби маъноларни англатади (АРС, 509), ўзбек тилида эса шу маънолардан ўсиб чиққан 'оғзаки баён қилинган шикоят ёки илти-мос' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 53). Ўзбек тилида бу сўз **арздод (арз-дод, арз-у дод)** сўзи (қ.), **арз қил-феъли** таркибида қатнашади.

АРЗДОД Бу сўз тожик тилидан олинган, асли арабча **арз** (қ.) ва тожикча **дод** (қ.) сўзлари билан тузилган **арзи дод** изофа бирикмасига тенг бўлиб, 'адолат истаб қилинган шикоят' маъносини англатади. Изофа кўшимчаси ташланганидан кейин бу бирикма кўшиб ёзилиши керак. Тожик тили луғатида бу сўзнинг **арзу дод** шаклида келтирилишига **дод** сўзини ундов деб тушуниш сабаб бўлган (ТЖРС, 29), шунга ўхшаш ҳолат ўзбек тили луғатига ҳам кўчиб ўтган: **арз-дод, арзу дод** шаклларида келтирилган (ЎТИЛ, I, 52). Бу сўзнинг маъноси тожик тили луғатида 'илтимос', 'шикоят' деб изоҳланган (Ўша бетларда). Ўзбек тили луғатидаги изоҳ нотўғри тузилгани очиқ кўриниб турибди: 'тўлиб тошган дард-ҳасрат' қисми ортиқча.

АРЗ-ДОД, АРЗУ-ДОД қ. **арздод**

АРИЗА Бу арабча сўз **ʔarīdat(un)** шаклига эга (АРС, 509); ўзбек тилига **-ат** муаннас кўшимчасининг **t**

қисмини ташлаб, фатҳали айн, дзад товушларини **а, з** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **ʔarīdat** → **ариза**. Бу сўз асли 'рўй берди' маъносини англлатувчи **ʔarāda** феълнинг (АРС, 508) 'тақдим этди' маъносидан ҳосил қилинган I боб масдарининг муаннас шакли бўлиб (УАЯ, 53, 568), ўзбек тилида 'илтимос ёки шикоят баён қилинган нома' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 52). Ўзбек тилида бу сўздан **аризачи, аризабоз** (қ.) сўзлари, кейинги сўздан **аризабозлик** сўзи ясалган (ЎТИЛ, I, 53).

АРИЗАБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ариза** (қ.) сўзига 'ўйна-' маъносини англлатувчи тожикча **бохтан** феълнинг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 53). Асли феъл асосига тенг **боз** ўзбек тилида 'асосдан англашилган иш билан мунтазам шуғулланувчи' маъносини ифодалайдиган қўшимча сифатида ишлатилади: **дорбоз, масхарабоз** каби. Бу сўзлардан фарқли ҳолда **аризабоз** сўзи салбий бўёққа эга: 'бўлар-бўлмасга ариза ёзаверадиган киши' маъносини англатади.

АРИЗАБОЗЛИК	қ.	ариза
АРИЗАЧИ	қ.	ариза
АРЗИ ҲОЛ	қ.	арзҳол

АРЗҲОЛ Бу сўз араб тилида **ʔardhal** тарзида қўшиб ёки **ʔard hal** тарзида ажратиб ёзилади (АРС, 509), форс тили луғатида ҳам шундай шаклларда берилган (ПРС, 171), лекин тожик тили туғатида бу арабча сўз **арзи ҳол** тарзида изофали бирикмага айлантирилган (ТЖРС, 29), афсуски, ўзбек тилига ана шундай нотўғри шаклда – тожикча бирикма шаклида ўтиб қолган (ЎТИЛ, I, 52). **Арзҳол (арз ҳол, арзи ҳол)** асли арабча **арз** (қ.) ва **ҳол** (қ.) сўзларидан таркиб топган бўлиб, ўзбек тилига фатҳали айнини **а** унлисига, дзад ундошини **з** ундошига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, **а** унлисини **â** унли – сига алмаштириб қабул қилинган: **ʔardhal** → **арзҳâl** (**арзҳол**); араб тилида 'илтимос билан мурожаат қилиш'ни (АРС, 509), тожик тилида 'мурожаат қилиш мақсадини баён қилиш'ни (ТЖРС, 29) ўзбек тилида, 'ўз аҳволи ҳақида оғзаки баён'ни (ЎТИЛ, I, 52) англатади.

Демак, бу сўзнинг (бирикманинг) маъноси тилдан тилга ўтиб фарқли мундарижа ҳосил этган.

АРКОН қ. **рукн**
АРОСАТ қ. **арасот**

АРУЗ Бу арабча сўз **ʔarūd(un)** шаклига эга (АРС, 509); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига, дзад товушини **з** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔarūd** → **аруз**. Бу сўз асли кўпмаъноли **ʔarāda** феълининг 'тўсиқ бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'шеър вазни' маъносини (АРС, 509), ўзбек тилида эса шеър вазнининг бир турини – 'бўғинларнинг чўзиқ-қисқалигига асосланган вазн'ни англатади (ЎТИЛ, I, 55).

АРШ Бу арабча сўз **ʔarṣ(un)** шаклига эга (АРС, 508); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔarṣ** → **арш**. Бу сўз асли 'кўтарди', 'баланд ерга жойлади' маъносини англатувчи **ʔarāṣa** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'тахт' ва бошқа маъноларни англатади (АРС, 507). Бу сўзнинг тўғри маъноси асли 'баландлик' бўлиб, 'тахт' маъноси шу маънодан ўсиб чиққан; ўзбек тилига 'тахт' маъноси билан ўзлашган (ЎТИЛ, I, 56). ЎТИЛда **арш** сўзининг биринчи маъносини 'Худонинг тахти' деб изоҳлаш ўринли бўлмаган, бундай кўчма маъно **арши аъло** бирикмасига мансуб. **Арши аъло** бирикмаси 'ос – моннинг энг юқори қисмидаги тахт' маъносини билди – ради ва бу тахт Оллога нисбат берилади.

АРШИ АЪЛО қ. **арш**

АСАБ Бу арабча сўз **ʔaṣab(un)** шаклига эга (АРС, 518); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, сад товушини **с** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaṣab** → **асаб**. Бу сўз асли 'ўради', 'ўраб боғлади' маъносини англатувчи **ʔaṣaba** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 1) нерв, 2) сухожилие (пайлар) маъноларини англатади (АРС, 518); ўзбек тилига биринчи маъноси билан қабул қилинган: **асаб касалиги** каби (ЎТИЛ, I, 56).

АСАБИЙ Бу арабча сўз **ʔaṣabiyy(un)** шаклига эга (АРС, 518); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, сад товушини **с** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔaṣabiyy** → **асабий**. Бу сўз араб тилида **асаб** сўзидан (қ.) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), бир неча маънони англатади; ўзбек тилига бош маъноси – ‘бўлар-бўлмасга қизишиб, тутақиб кетадиган’ маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 56). Ўзбек тилида бу сифатдан **асабийлан-**, **асабийлаш-** феъллари ясалган.

АСАД Бу арабча сўз **ʔasad(un)** шаклига эга (АРС, 33): ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔasad** → **асад**. Бу сўз асли ‘кучли бўлди’ маъносини англатувчи **ʔasada** феълнинг мас – дари бўлиб (УАЯ, 568), аввало кучли йиртқич ҳайвоннинг номи бўлиб хизмат қилади (АРС, 33; ПРС, 23; ТЖРС, 31); бу сўз астрономияда буржлардан бирининг номи сифатида, шамсия йил ҳисобида эса 22- июлдан 21- августгача тўғри келадиган 5- ойнинг номи сифатида ишлатилади; ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади (ЎТИЛ, I, 57).

АСАЛ Бу арабча сўз **ʔasal(un)** шаклига эга (АРС, 515); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔasal** → **асал**. Бу сўз ‘суркади’, ‘эпишди’ маъносини англатувчи **ʔasala** феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), асли ‘эпишқоқ нарса’ маъносини англатган, кейинчалик бу сўз ‘арининг бир тури ўсимликлар нектарини тўплаб, қайта ишлаб тайёрлайдиган ўта ширин қуюқ масал – луқ’нинг номига айланган (АРС, 515; ЎТИЛ, I, 57). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

АСАЛАРИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **асал** (қ.) ва ўзбекча **ари** сўзларидан тузилган бўлиб, ўсимликлар нектарини йиғиб, асалга айлантирадиган арининг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 57). Бу сўздан ўзбек тилида **асалариччи** (мутахассис номи), **асаларичлик** (соҳа номи) сўзлари ясалган.

АСАР Бу арабча сўз **ʔaʕar(un)** шаклига эга (АРС, 24); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, се товушини с товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʕar** → **асар**. Бу сўз асли 'таъсир қилди' маъносини англлатувчи **ʔaʕara** феълининг (АРС, 23) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), АРСда (24) етти маъноли сўз сифатида тасвирланган; ўзбек тилига шулардан уч маъноси: 1) 'таъсир ўтказиш', 2) 'таъсир натижасидаги қолдиқ, из, нишон', 3) 'ижод, меҳнат маҳсули' маънолари билан қабул қилинган: *Бу дори асар қилмади. Даволанганимдан кейин касалимдан асар ҳам қолмади. Музейда санъат асарлари кенг намойиш қилинган каби* (ЎТИЛ, I, 57).

АСБОБ Бу арабча сўз **ʔasbāb(un)** шаклига эга (АРС, 342); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔasbāb** → **асбâб (асбоб)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **sabba** феълидан (АРС, 342) ҳосил қилиниб, 'ниманингдир юзага келишида омил бўлиб хизмат қиладиган нарса' маъносини англлатувчи **sabab(un)** масдарининг (УАЯ, 568) кўплик шакли бўлиб (АРС, 342), араб тилидан 'нарса', 'буюм' каби кўчма маъноси билан қабул қилинган.

АСБОБ-АНЖОМ Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **асбоб** (қ.) ва 'турли мақсадларга хизмат қиладиган нарса-буюмлар' маъносини англлатувчи тожикча **анжом** сўзларидан тузилган бўлиб, таркибидаги сўзларнинг маъносини жамлаб ифодалайди (ЎТИЛ, I, 57).

АСБОБСОЗЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **асбоб** сўзига (қ.) 'яса-' маъносини англлатувчи тожикча **сохтан** феълининг **соз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 364, 361) ва мавҳум от ясовчи **-лик** қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб, 'турли асбоблар, иш қуролиларини ишлаб чиқарувчи соҳа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 57).

АСБОБ-УСКУНА Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **асбоб** (қ.) ва 'турли мақсадларга хизмат қиладиган жиҳоз' маъносини англлатувчи **ускуна** сўзларидан тузилган бўлиб, таркибидаги сўзларининг маъносини жамлаб ифодалайди (ЎТИЛ, I, 57).

АСИЛ Бу арабча сўз **ʔaʕil(un)** шаклига эга (АРС, 37); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани ва сад товушини, чўзиқ *ī* унлисини **а, с, и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʕil** → **асил**. Бу сўз араб тилидаги кўпмаъноли **ʔaʕula** феълининг 'негизли, асосли бўлди' маъноси билан (АРС, 36) ҳосил қилинган сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'энг сифатли', 'соф' (*асил мол*), 'қимматбаҳо' (*асил тош*) каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 57).

АСИЛЗОДА Тожик тилидан олинган бу сўз арабча **асил** сифатига (қ.) 'ўғил' маъносини билдирувчи **-зода** қисмини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 156), 'оқсуяк', 'насл-насабли' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 57). **-зода** қисмини 'ўғил' маъносида атоқли отга қўшиб **Турсунзода** тарзида ишлатиш ўзбек тилида деярли уч – рамайди.

АСИР Бу арабча сўз **ʔasir(un)** шаклига эга (АРС, 34); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ *ī* то – вушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔasir** → **асир**. Бу сўз асли 'урушда тутқун қилиб олди' маъносини англатувчи **ʔasara** феълидан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'урушда тутқунликка олинган ҳарбий хизматчи' маъносини англатади (АРС, 34: ЎТИЛ, I, 57). Ўзбек тилида бу сўз 'ўта берилиб, тобе ҳолатга тушиб қолган' каби кўчма маънода ҳам ишлатилади. Бу сўздан ўзбек тилида **асирлик** мавҳум оти ясалган.

АСИРА Бу сўз арабча **асир** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига бу қўшимчанинг **а** қисми сақланиб, **т** қисми ташланиб қабул қилинган: **асират** → **асира** (ЎТИЛ, I, 57).

АСКАР Бу сўз **ʔaskar(un)** шаклига эга (АРС, 515); ўзбек тилига фатҳали айнини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaskar** → **аскар**; **ʔaskara** феълининг 'жанговар тарзда жойлашди' маъноси билан ҳосил қилинган *I* боб масдари бўлиб, араб тилида 'қўшин' маъносини англатади (АРС, 515); ўзбек тилида бу сўз 'жангчи (солдат)' маъносини англатиш учун ишлатилади

(ЎТИЛ, II, 57). Бу сўз билан ўзбек тилида **аскарбоши** сўзи тузилган.

АСКИЙА Бу арабча сўз **ʔaʔkiyāʔu** шаклига эга бўлиб (АРС, 276), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, **к** ундошининг таъсири билан зал ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ī**, **ā** товушларини **и**, **а** товушларига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔaʔkiyāʔu** → **аскийа** (**аския**). Бу сўз асли 'ўтқир зеҳнли бўлди' маъносини англатувчи **ʔakiya** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари **ʔakiy(un)** сўзининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 276), араб тилида 'ўтқир зеҳнлилик' маъносини, ўзбек тилида эса 'сўз ўйинига, қочирриқларга асосланган ҳозиржавоблик мусобақаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 58).

АСКИЙАБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **аскийа** (қ.) сўзига 'қизиқиб ўйна-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 75) қўшиб ясалган бўлиб (**боз** асоси ўзбек тилида қўшимчага айланган: **беданабоз**, **каптарбоз**, **қиморбоз** каби: "Ўзбек тилининг чаппа луғати", 53, 54), 'ножўя ҳазил-мутойиба қилишни яхши кўрадиган' каби салбий бўёқли маънони англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 58); **Аскийабоз** сўздан ўзбек тилида **аскийа-бозлик** мавҳум оти ясалган.

АСКИЙАЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **аскийа** (< **азкийа**) сўздан **-чи** қўшимчаси билан ясалган шахс оти бўлиб, 'аския айтиш билан шуғуланувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 58). Изоҳли луғатда **аскиячи** сўздан **айнан** белгиси билан **аскиябоз** сўзига ҳавола қилинган ва ўша сўз остида маъно таърифи берилган; асли бу икки сўзнинг маъно мундарижаси тенг эмас, шунга кўра ҳар икки сўзнинг маъносини мустақил таърифлаш лозим.

АСЛ Бу арабча сўз **ʔaʔl(un)** шаклига эга (АРС, 36); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, сад товушини **с** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʔl** → **асл**. Бу сўз араб тилидаги кўпмаъноли **ʔaʔula** феълининг 'негизли, асосли бўлди' маъноси билан (АРС, 36) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тили

луғатида ўн маъноли деб изоҳланган; ўзбек тилида бу сўз 'туб', 'негиз' (аслини айтганда), 'насл-насаб' (Аслингиз ким?), 'дастлабги', (асл нусха), 'чин', 'ҳақиқий' (асл муггао), 'энг сифатли', 'энг қийматли' (асл мато, асл тош) каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 58). Охирги икки маъно араб тили луғатида берилмаган, демак, ўзбек тили манбаида юзага келган дейиш мумкин. **Асл** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

АСЛАН Бу сўз арабча **асл** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида равишга айланган; 'келиб чиқиши, насл-насаби жиҳатидан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 58).

АСЛАҲА Ҳозирги ўзбек тилида жуда оз ишлатилган бу сўз **ʿaslihat(un)** шаклига эга (АРС, 366); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, иккинчи бўғиндаги **і** унлисини биринчи ва учинчи бўғиндаги унлилар таъсирида **а** унлисига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿaslihat** → **аслаҳа**. Бу сўз 'жанг анжомлари билан қурооланди' маъносини англатувчи **salaha** феълидан ҳосил қилиниб, 'жанг қуроли' маъносини англатувчи **silah(un)** масдарининг (АТГ, 143) кўплик шаклига тенг (АРС, 366; АТГ, 40), 'жанг қуроолари' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 58).

АСЛИ Бу сўз арабча **асл** отининг (қ.) ўзбекча III шахс эгалик қўшимчаси қўшилган бош келишик шакли бўлиб, бир бутун ҳолда (эгалик ва келишикда ўзгармайди) маъно тараққиёти натижасида равишга айланган; 'энг тўғриси', 'энг ҳақиқийси' каби маънони англатади (Бу сўзнинг маъноси ЎТИЛда бошқачароқ изоҳланган: 'яхшиси', 'тўғриси'; 'зотан', 'аслида' – I, 58).

АСЛИДА Бу сўз ўзбек тили манбаида юзага келган **асли** сўзининг (қ.) ўрин келишиги қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб, бир бутун ҳолда (эгалик ва келишикда ўзгармайди) маъно тараққиётига учраб, равишга айланган: 'ҳақиқатда', 'тўғрисини айтганда' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 58).

АСЛИЙ Бу сўз араб тилида **асл** отидан (қ.) **-ий(ун)**

қўшимчаси билан ҳосил қилинган нисбий сифат бўлиб (АРС, 36; АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** то — вушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **аслийй** → **аслий**. Бу сўз араб тилида 'дастлабги', 'ҳақиқий', 'таби — ий' каби маъноларни англатади; ўзбек тилида эса юқоридаги маънолар асосида юзага келган 'белгини бевосита ифодаловчи' маъноси билан тилшунослик термини сифатида ишлатилади: *аслий сифат* (ЎТИЛ, I, 58).

АСНО Бу арабча сўз **ʔaṣnāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 113); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, се то — вушини **с** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига ал — маштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔaṣnāʔ** → **асна** (**асно**). Бу сўз асли 'қайирди', 'иккига буқлади' каби маъноларни англатувчи **ṣana** феълидан ҳосил қилинган **ṣin(un)** масдарининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 113, 114), араб тилида 'қайрилиш', 'буқланиш' каби маъноларни, ўзбек, тожик, форс тил — ларида 'оралиқдаги қисқа вақт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 58; ТЖРС, 32; ПРС, 7).

АСО Бу арабча сўз **ʔaṣāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 520); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, сад товушини **с** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔaṣāʔ** → **асâ** (**асо**). Бу сўз асли 'калтак билан урди' маъносини англатувчи **ʔaṣā** феълидан ҳосил қилинган қурол оти бўлиб (АТГ, 353), араб тилида 'кал — так' маъносини, ўзбек тилида эса 'таяниб юриш учун хизмат қиладиган ингичка, узун, силлиқ таёқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 58).

АСОРАТ I Бу арабча сўз АРСда келтирилмаган, ТЖРСда (32) **асорат** шаклида ёзилган. Бу сўз асли 'тутқун қилди' маъносини англатувчи **ʔasara** феълининг **ʔasr(un)** I боб масдарининг кўплик шакли **ʔasār(un)** сўзидан (АРС, 34) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига чўзиқ **ā** ун — лисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **asārat** → **асâрат** (**асорат**); 'тутқунлик', 'асирлик', 'озодликдан

махрумлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 57).

АСОРАТ II Бу арабча сўз **ʔašārat(un)** шаклига эга (АРС, 24); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, се товушини **с** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔašārat** → **асâрат (асорат)**. Бу сўз асли 'таъсир ўтказди' маъносини англатувчи **ʔašāra** феълнинг (АРС, 23) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568; АРС, 23), ўзбек тилида араб тилидаги 'қолдиқ' маъноси асосида юзага келган 'касаллик ёки бирор но-жўя ҳолат, фаолиятнинг салбий қолдиғи' маъносини англатади: *шамаллашнинг асорати, уйқусизликнинг асо-рати* каби (ЎТИЛ, I, 58).

АСОС Бу арабча сўз **ʔasās(un)** шаклига эга (АРС, 33); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔasās** → **асâс (асос)**. Бу сўз асли 'пойдевор қўйди', 'таъсис этди' каби маънони англатувчи **ʔassa** феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'туб қисм', 'пойдевор', 'негиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 59). Ўзбек тилида бу сўздан **асосла-** феъли, **асосли**, **асоссиз** сифатлари, **асосчи** оти ясалган.

АСОСАН Бу сўз арабча **асос** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'асос эътибори билан', 'умуман олганда' каби маънони англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 59).

АСОСИЙ Бу сўз арабча **асос** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан би-рини ташлаб қабул қилинган: **asāsīyy** → **асâсий (асо-сий)**; 'энг муҳим', 'бош' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 59).

АСР I Бу арабча сўз **ʔašr(un)** шаклига эга (АРС, 518); ўзбек тилига фатҳали айн ва сад товушларини **а**, **с** то-вушларига алмаштириб қабул қилинган: **ʔašr** → **аср**. Бу сўз араб тилидаги 'эзфилади' маъносини англатувчи **ʔašāra** феълнинг 'бир асрда, бир вақтда яшади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'юз йиллик вақт', 'давр' маъносини англата-

ди; ўзбек тилига худди шундай маъноси билан ўзлашган: XXI аср каби (ЎТИЛ, I, 59).

АСР II Бу арабча сўз **ʿaṣr(un)** шаклига эга, **аср I** сўзига омоним (АРС, 518); ўзбек тилига фарҳали айн ва сад товушларини **а, с** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **ʿaṣr** → **аср**. Бу сўз араб тилида 'юз йиллик вақт' маъносини англатувчи **аср I** сўзидан маъно та-раққиёти йўли билан ўсиб чиққан бўлиб, 'кечки пайт', 'тушлиқдан кейинги пайт' маъносини англатади; ке-йинчалик 'тушлиқдан кейинги пайтда ўқиладиган намоз' маъносини ҳам англата бошлаган (АРС, 518; ЎТИЛ, I, 59). Араб тилида бу сўз намозни англатганида **al ʿaṣrun** тарзида аниқлик артикли билан ишлатилади (АРС, 518).

АСРДОШ Бу сўз арабча **аср I** отидан 'бирга' маъносини ифодаловчи **-дош** қўшимчаси билан ўзбек тилида ясалган бўлиб, 'бир замонда яшаган ёки яша-ётган киши' маъносини англатади: *Навоийнинг асрдош-лари* каби (ЎТИЛ, I, 59).

АСРИЙ Бу сўз араб тилида **аср I** отидан (қ.) **-ий-**(**ун**) қўшимчаси билан ҳосил қилинган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** ундош-ларидан бирини ташлаб қабул қилинган; араб тилида 'ҳозирги асрга мос', 'ҳозирги', 'энг янги' каби маъно-ларни англатади (АРС, 518); ўзбек тилида бу сўз 'асрлар бўйи давом этиб келаётган' маъносини англатади: *асрий урф-одатлар, асрий муаммо* каби (ЎТИЛ, I, 59). Бундай маъно араб тили луғатида ва тожик тили луғатида (ТЖРС, 33) берилмаган, лекин форс тили луғатида кел-тирилган (ПРС, 346); демак, бу сўз ўзбек тилига форс тилидан ўтган дейиш мумкин.

АССАЛОМУ АЛАЙКУМ Салом берувчи айтадиган бу арабча бирикманинг биринчи аъзоси **ал** аниқлик артикли билан (АРС, 536) ишлатилган **салом** сўзининг (қ.) бош келишик шакли бўлиб, бу икки қисм ўзбек тилида қўшиб ёзилади; араб тили қондасига биноан **ал** артикли таркибидаги **л** товуши алмашади (АТГ, 23): **ал салому** → **ассалому**. Бу сўз, худди **салом** сўзи каби, 'тинчлик-омонлик' маъносини англатади; демак, **асса-лому алайкум** бирикмаси 'Сизга тинчлик-омонлик

(тилайман) маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 60). Бу би — рикма сўзлашув нутқида ал артиклини ва салому сўзи охиридаги келишиқ қўшимчасини ташлаб салом алай — кум шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 37). [Алайкум сўзи ўз ўрнида изоҳланди].

АСТАҒФИРУЛЛО Бу арабча сўз **ʔastagʔfiru** ва **ullā** қисмларидан таркиб топган (АРС, 566); булардан **ullā** қисми **allā** ('тангри') сўзининг бошланиши нутқ оқимида товуш жиҳатидан ўзгарган кўринишига тенг; **ʔastagʔfiru** сўзи эса 'кечирди', 'гуноҳидан ўтди' маъносини англа — тувчи **gafara** феълидан ҳосил қилиниб, 'кечирим сўради' маъносини англаувчи **ʔastagʔfara** феълининг (АТГ, 317) буйруқ майли шакли бўлиб (АТГ, 327), бу икки сўз ях — лит талаффуз қилинганида улар оралиғидаги **uu** унли — лари бир унлига бирлашган, сўз охиридаги чўзиқ **ā** ун — лиси **â** унлисига алмашган: **ʔastagʔfiru ullā** → **ас — тағфируллâ** (астағфирулло). Бу сўз асли 'Кечир, Олло!' маъносини англатади; кейинчалик маъно тараққиёти натижасида бу сўз кутилмаган ҳаракат-ҳолатга йўлиқиб, кучли даражада ҳайратланишни, саросимага тушишни ифодаловчи ундовга айланган (ЎТИЛ, I, 60). Ўзбек тилида **gafara** феълидан ҳосил қилинган **gāfir**, **gaffār**, **gafur**, **mağfirat**, **mağfura** сўзлари киши атоқли оти сифа — тида ишлатилади: 1) **ғāфир** сўзи 'кечиримли' маъно — сини, 2) **ғаффār**, **ғафур** сўзлари 'ўта кечиримли' маъ — носини, 3) **мағфират** сўзи 'кечирим' маъносини, 4) **мағфура** сўзи эса 'кечирилган', 'афв этилган' маъно — сини англатади (АРС, 566). **Мағфират** сўзи сўзлашув нутқида **мапрат** тарзида, **мағфура** сўзи **мапура** тарзида талаффуз қилинади.

АТИР қ. **атр**

АТИҚА Бу арабча сўз асли **ʔatiqat(un)** шаклига эга бўлиб, **ʔatiq(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум отга тенг (УАЯ, 500); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** то — вушини ташлаб қабул қилинган: **ʔatiqat** → **атиқа**; кўп — маъноли **ʔataqa** феълининг 'қадимги бўлди' маъноси

билан ясалган бўлиб (АРС, 496), 'қадимги' маъносини англатади (ТЖРС, 33).

АТО ҚИЛ- Бу қўшма феъл асли 'инъом қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 62). Бу сўзнинг биринчи қисми 'инъом қилди' маъносини англатувчи IV боб **ʔata** феълнинг масдари **ʔatā(un)** сўзи бўлиб, 'инъом қилиш', 'инъом', 'совға' каби маъноларни англатади (АРС, 523); бу масдар ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, итқи товушини **т** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган. Ато сўзи асосан **ато қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади; **Ўзи келган меҳмон — атойи худо** жумласи таркибидаги **ато** сўзи изофа бирикмасида мустақил ишлатилади.

АТР Бу арабча сўз **ʔatr(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, итқи товушини **т** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔatr** → **атр**. Бу сўз асли 'ёқимли ҳид таратди' маъносини англатувчи **ʔatira** феълнинг (АРС, 521) масдари бўлиб, 'хушбўй моддалардан спиртда тайёрланган суюқлик' маъносини англатади. Бу сўз ЎТИЛда (I, 61) **атир** шаклида ёзилган, ТЖРСда (34), ПРСда (346), ЎКААҚда (27) **атр** шаклида ёзилган; асли **атр** шаклида ёзиш тўғри, чунки **атир** сўзи араб тилида **атира** феълидан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб, 'хушбўй' маъносини англатади (АРС, 521; АТГ, 43); лекин **атр** сўзи таркибида кетма-кет келган ундошни талаффуз қилиш ноқулай бўлгани сабабли орага **и** унлиси киритилган; худди шундай товуш киритиб талаффуз қилиш **атиргул**, **атирсовун** қўшма сўзларида ҳам ўз аксини топган.

АТРОФ Бу арабча сўз **ʔatrāf(un)** шаклига эга (АРС, 472); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, итқи товушини **т** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔatrāf** → **атрâф (атроф)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **ʔarafa** феълнинг (АРС, 472) 'охирига, четига қўйди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари **ʔaraf(un)** сўзининг (УАЯ, 568) кўплик шакли бўлиб АТГ, 40), ўзбек тилида 'томонлар', 'ҳамма ёқ', 'теварақдаги яқин жойлар', 'бир нарсанинг гир айланаси' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 62).

АТРОФЛАБ Бу сўз ўзбек тилида арабча **атроф** сў — зидан (қ.) **-лаб** қўшимчаси билан ҳосил қилинган равиш бўлиб, 'атрофидан айланиб ёки айлантириб', 'атрофидан давра қуриб' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 62).

АТРОФЛИЧА Бу сўз ўзбек тилида арабча **атроф** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифатта **-ча** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган равиш бўлиб, 'ҳар томонлама', 'ҳар жиҳатдан синчиклаб' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 62).

АТТОРЛИК Бу сўз 'атр-упа буюмлари билан савдо қилувчи киши' маъносини англатувчи **аттор** сўзидан ўзбек тилида ясаиб, 'атр-упа буюмлари билан савдо қилувчи дўкон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 62). **Аттор** сўзи асли арабча 'ёқимли ҳид таратди' маъносини англатувчи **атира** феълидан (АРС, 521) ясалган касб-ҳунар оти бўлиб (УАЯ, 240), ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди.

АФВ Бу арабча сўз **ʔafv(un)** шаклига эга (АРС, 525); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига ал — машинириб қабул қилинган: **ʔafv** → **афв**. Бу сўз араб тилида **ʔafava** феълининг 'кечирди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кечирим', 'узр' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 63). Ўзбек тилида **фв** товушларини кетма-кет талаффуз қилиш ноқулай бўлгани сабабли сўзлашув нутқида бу ундошлар ўрин алмашиб, **авф** тарзида айтилади. **Афв** сўзи ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, асосан **афв эт-** қўшма феъли, **афв сўра-**, **афви умумий** бирикмалари таркибида қатнашади. **Афви умумий** бирикмаси тожик тилидан олинган бўлиб, тожик тили луғатида 'амнистия' маъносини англатиши айтилган (ТжРС, 34); ўзбек тили луғатида бу бирикма нимагадир изофани тушириб ёзилган (ЎТИЛ, I, 63); бу бирикманинг маъноси форс тили луғатида 'всеобщая амнистия' деб аниқ изоҳланган.

АФВИ УМУМИЙ қ. **афв**

АВФ УМУМИЙ қ. **афв**

АФЗАЛ Бу арабча сўз **ʔafḏalu** шаклига эга (АРС, 600); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, дзад

товушини **з** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʔafɖalu** → **афзал**. Бу сўз асли **fādala** феълининг 'устун бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган **fādāl(un)** аслий сифатининг (АТГ, 43) орттирма даража шакли бўлиб (АТГ, 200), 'нимадан ёки кимдан ўз хусусиятлари билан устун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 63). Ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади.

АФИФА қ. **иффат**

АФЙУН Бу арабча сўз **ʔafyūn(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 38), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔafyūn** → **афйун (афюн)**; 'кўкнорининг думбул бошоғидан олиб қури-тилган шира (қорадори, таряк)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 64).

АФКОР Бу арабча сўз **ʔafkūr** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), 'фикрлар' маъносини ифо-далайди; бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, тожик тилидан олинган **афкори омма** ('омманинг фикрлари') изофа бирикмаси таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 63).

АХБОРАТ Бу арабча сўз **ʔaxborat** сўзининг (қ.) кўплик шакли **ахбор(ун)** сўздан (АТГ, 40) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'хабарлар', 'маълумотлар' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 64). Бу сўз ўзбек тили луғатига тожик тили луғатидаги **ахборот** шаклида киритилган (ТЖРС, 36), ваҳоланки **ахбор** сўзининг ўзи **ахбар** сўзининг кўплик шакли бўлиб, унга яна **-ат(ун)** кўплик қўшимчаси қўшилмайди. **Ахбор** сўзи ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди.

АХБОРОТ қ. **ахборат**

АХИЙРИ Бу арабча сўз **ʔaxīr(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 27), ўзбек сўзлашув нутқида фатҳали ҳамза **а** товушига, чўзиқ **ī** товуши **ий** товушларига алмаштирилган, сўз охирига **-и** эгалик қўшимчаси қўшилган: **ʔaxīr(un)** → **ахийри**. Бу сўз ўзбек тилида 'маълум вақт давом этганидан кейин', 'пировардида' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 64). Бу сўз **ахир** шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 64: **ахир II**).

АХИР I Бу сўз арабча **охир** сўзининг (қ.) ўзбек тилида товуш жиҳатидан ўзгарган шакли бўлиб, таъкид маъносини ифодаловчи юкламага айланган: *Гапирасанми, йўқми ахир?! каби* (ЎТИЛ, I, 64).

АХИР II қ. ахийри

АХЛОҚ Бу арабча сўз **хулқ** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), ўзбек тилида унинг кўплик шакли экани уқилмайди; **хулқ** сўзи англатадиган маъно билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 64).

АХЛОҚИЙ Бу сўз араб тилида **ахлоқ** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ахлоқ-одобни шакллантиришга қаратилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 64).

АХЛОҚЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ахлоқ** сўзи — дан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'юриш-туриши, муомаласи ахлоқ меъёрларига тўғри келувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 64).

АХЛОҚСИЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ахлоқ** сўзидан (қ.) **-сиз** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'юриш-туриши, муомаласи ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 64). Бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **ахлоқсизлик** мавҳум оти ясалган.

АШАДДИЙ Бу арабча сўз **ʔaʃaddu** шаклига эга (АРС, 395). Форс тили луғатида бу сўз **ʔшада** тарзида ёзиб кўрсатилган (ПРС, 26), тожик тили луғатида эса **ашад(д)и** шаклида берилган (ТЖРС, 36). ЎКААҚЛга бу сўз **ашада** шаклида киритилган (29- бет). Кўринадики, **ашаддий** сўзи тожик тилида арабча **ашада** сўзидан сифат ясовчи **-ий** қўшимчаси билан ҳосил қилинган ва бу сўз д ундоши қатланган шаклида ўзбек тилига олинган, **-ий** сифат ясовчиси **-ий** шаклига алмаштирилган: **ашад(д)и** → **ашаддий**. Бу сўз асли **ʔadda** феълининг 'ўжарлик қилди' маъносидан ҳосил қилиниб, 'ўжар', 'қаҳр-ғазабли' маъносини англатувчи **ʔadid(un)** аслий сифатининг (АРС, 396) орттирма даража шакли бўлиб (АТГ, 200), ўзбек тилида 'уччига чиққан', 'ўтакетган' каби маънони англатади ва салбий воқеа-ҳодисани билдирувчи сўзга сифатловчи бўлиб келади (ЎТИЛ, I, 66).

АШИР Бу арабча сўз **ʔāṣir(un)** шаклига эга (АРС, 516); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **а** ун — лисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔāṣir** → **ашир**. Бу сўз асли 'ўн' маъносини билдирувчи **ʔaṣr(un)** саноқ сонидан ҳосил қилинган тартиб сон бўлиб (АТГ, 364), 'ўнинчи' маъносини билдиради (АРС, 516). Бу сўз ўзбек тилида йўлнинг ўнинчи оyi номи сифатида, баъзан эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 66).

АШЙО Бу арабча сўз **ʔaṣūʔū** шаклига эга (АРС, 423); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги дам — мали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔaṣūʔū** → **ашйâ** (**ашё**). Бу сўз асли **ʔāʔa** феълнинг (АРС, 423) 'бирор нарсага эга бўлишни истади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари **ʔaʔū(un)** сўзининг (АРС, 423) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), 'буюм', 'нарса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 66). Ўзбек тилида бу сўз билан **ашйои далил** изофа бирикмаси тузилган бўлиб, 'жиноятни тасдиқловчи буюм' маъноси билан ҳуқуқшунослик термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 66). Бу терминни **ашёвий далил** шаклида ишлатиш ҳам учрайди; бунда тожикча изофа бирикмаси ўзбекча сифатловчили бирикмага алмаштирилади. Бундай би — рикма таркибидаги **ашйовий** сўзи ўзбек тилида **ашйо** сўзидан арабча **-вий** қўшимчаси билан ясалган (**далил** сўзи ўз ўрнида изоҳланди).

АШЙОВИЙ қ. **ашйо**

АШЪОР Бу арабча сўз **ʔaṣʔar** сўзининг (қ.) кўплиги бўлиб, **ʔaṣʔār(un)** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ фатҳали айн тову — шини **â** товушига алмаштириб, тўхтам (сукун) ўрнига **ʔ** белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔaṣʔār** → **ашъор**; 'шеърлар' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 66).

АЪЗАМ Бу арабча сўз **ʔaʔzām** шаклига эга (АРС, 524); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** унлисига алмаш — тириб, сукунли айн ўрнига **ʔ** (айириш) белгисини қўйиб, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʔaʔzām**

→ **аъзам**. Бу сўз асли 'буюк бўлди' маъносини англа — тувчи **ъаъзата** феълидан (АРС, 523) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'улуғ', 'буюк' каби маънони англатади (АРС, 523), эски ўзбек тилида **вазири аъзам** бирикмаси таркибида ишлатилган; ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади (ЎТИЛ, I, 66).

АЪЗО Бу арабча сўз **ъаъдāъ(un)** шаклига эга (АРС, 521); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, дзад товушини **з** товушига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **ъаъдāъ** → **аъзâ (аъзо)**. Бу сўз асли 'тананинг бирор вазифани бажарувчи қисми' маъносини англаувчи **узв** сўзининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 521), ўзбек тилида бирлик шаклидаги сўз сифатида тушунилади, кўплиги **аъзолар** тарзида ифодаланади (ЎТИЛ, I, 66). Бу сўздан ўзбек тилида **аъзолик** мавҳум оти ясалган.

АЪЙОН Бу арабча сўз **ъаъуān(un)** шаклига эга (АРС, 554); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ъаъуān** → **аъйān (аъён)**; кўпмаъноли **ъаууāna** феълининг 'юқори мавқега эга бўлди' маъноси билан (АРС, 553) ҳосил қилинган I боб масдарининг (АТГ, 142) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), 'юқори мавқега эга кишилар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 66).

АЪЛО Бу арабча сўз **ъалāъ(un)** шаклига эга (АРС, 536); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига алмаштириб ва **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ъалāъ** → **аълâ (аъло)**. Бу сўз араб тилида 'баландлик', 'юқори мартаба' маъноларини англатади (АРС, 536). Тожик тилида 'энг юқори', 'энг яхши' каби сифат маъносини англатади (ТЖРС, 36). Ўзбек тилига **аъло** сўзи тожик тилидан ана шу маъноси билан ўзлашган (ЎТИЛ, I, 66). Кейинчалик 'энг юқори баҳо' (синовда) маъноси юзага келган. Бу сўз ўзбек

тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

АЪМОЛ қ. **номайи аъмол**

АҚАЛЛИ Бу арабча сўз **yaqallu** шаклига эга (АРС, 653); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, сўз охиридаги **u** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **yaqallu** → **ақалли**; асли кўпмаъноли **qalla**¹ феълидан 'ўта кичик бўлди' маъноси билан ясалган **qalil(un)** аслий сифатининг орттирма даража шакли бўлиб (АТГ, 200), ўзбек тилида 'ҳеч бўлмаса', 'жуда бўлмаганда' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 67).

АҚИДА Бу арабча сўз **yaqīdat(un)** шаклига эга (АРС, 528); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ī** товушини **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **yaqīdat** → **ақида**. Бу сўз асли 'боғлади' маъносини англатувчи **yaqada** феълидан ясалган **yaqīd(un)** аслий сифатдан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500) араб тилида 'ишонч', 'ихлос' каби маъноларни, ўзбек тилида эса 'ишонч билан амал қилинадиган расм-русум' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 67).

АҚИДАПАРАСТ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ақида** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англатувчи тожикча **парастидан** феълининг **параст** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 298) қўшиб тузилган, 'ақидаларга ишонч билан амал қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 67). Бу сўздан ўзбек тилида **ақиданарастлик** мавҳум оти ясалган.

АҚИҚ қ. **ҳақиқ**

АҚИҚА Бу сўз ЎТИЛда (I, 67) арабча деб белгила—ниб, 'чақалоқ дунёга келгани муносабати билан ўтка—зиладиган маросим' маъносини англатиши айтилган; лекин АРСда бундай маъноли сўз келтирилмаган. ТЖРСда ҳам (37) худди юқоридагича маъно таъкидлан—ган, ПРСда эса бошқача маънони — 'пушок, волосы у новорожденного' маъносини англатиши айтилган ва **yaqīqe** шаклида ёзилган (348). Ўзбек тилига бу сўз

фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ī** товушини **и** товушига, сўз охиридаги **е** товуши **а** товушига алмаш — тириб қабул қилинган: **ʔaʔiqe** → **ақиқа**.

АҚЛ Бу арабча сўз **ʔaql(un)** шаклига эга (АРС, 529); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaql** → **ақл**. Бу сўз асли араб тилидаги 'юксак даражада фикр юритиш қоби — лиятига эга бўлди' маъносини англатувчи **ʔaʔala** феъ — лининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'юксак даражада фикр юритиш қобилияти' (*Ақл ёшда эмас, бошда*), 'зеҳн' (*ақли калта*), 'эс-ҳуш' (*ақлдан оз*) каби маъноларни англатади. Ўзбек тилида **ақл** сўзидан **ақлли**, **ақлсиз** сифатлари ва шулардан **ақллилик**, **ақлсизлик** мавҳум отлари ясалган, **ақл** сўзи билан **ақл-ҳуш** (**ақл-у ҳуш**), **ақл-ҳушли** жуфт сўзи, **ақлли** сўзи билан **ақлли-ҳушли** жуфт сўзи тузилган.

АҚЛИЙ Бу сўз араб тилида **ақл** сўзидан (қ.) **–ий(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** ундошларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'ақлидрок билан, фикр юритиш билан амалга оширилади — ган' маъносини англатади: *ақлий меҳнат* каби (ЎТИЛ, I, 67).

АҒЙОР Бу арабча сўз **ʔaʔyār(un)** шаклига эга (ЎКААҚЛ, 31); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** товушини **ā** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʔyār** → **ағйār** (**arēp**). Бу сўз кўпмаъноли **ʔāra** феълининг (АРС, 576) 'бегоналик қилди', 'душманлик қилди' маъноси билан ҳосил қилинган **ʔayr(un)** масдарининг (АТГ, 142) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), асли 'бегоналар', 'рақиблар' каби маъноси билан эски ўзбек тилида ишлатилган.

АҲАМИЙАТ Бу арабча сўз асли **ʔahammīyyat(un)** шаклига эга (АРС, 858); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, қатор келган **mm**, **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔahammīyyat** → **аҳамийат** (**аҳамият**). Бу сўз асли 'қизиқтирди', 'ўзига жалб қилди' маъносини англатувчи **hamma** феълининг (АРС, 858) IV боб **ahamma** шаклидан ҳосил қилиниб,

‘энг муҳим’ маъносини англатувчи **ahammu** сифатидан (АРС, 858) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ‘муҳимлик’, ‘эътиборга моликлик’ каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 69). Ўзбек тилида бу мавҳум отдан **аҳамиятли**, **аҳамиятсиз** сифатлари ясалган.

АҲБОБ Бу арабча сўз **ʿahbāb(un)** шаклига эга (АРС, 152); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига алмаштириб қабул қилинган: **ʿahbāb** → **аҳбâб** (**аҳ-боб**). Бу сўз асли ‘севди’, ‘кўнгил берди’ маъносини англатувчи **habba** феълидан (АРС, 152) ҳосил қилинган I боб масдари **habīb(un)** сўзининг (АТГ, 143) кўplik шакли бўлиб (АТГ, 40), ‘кўнгилга яқин кишилар’, ‘дўстлар’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 69). **Ҳабиб**, **аҳбоб** сўзларидан мумтоз адабиёт асарларида кўп фойдаланилган; ҳозирги ўзбек тилида **аҳбоб** сўзи ишлатилмайди, **ҳабиб** сўзи эса эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади. **Ҳабиб** сўзининг **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли (АТГ, 29) **ҳабиба** сўзи ҳам ҳозирги ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади; бу сўз ўзбек тилига муаннас қўшимчасининг **а** қисмини сақлаб, **t** қисмини ташлаб қабул қилинган: **ҳабибат** → **ҳабиба**.

АҲВОЛ Бу арабча сўз **ʿahvāl(un)** шаклига эга (АРС, 203); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига алмаштириб қабул қилинган: **ʿahvāl** → **аҳвâl** (**аҳ-вол**); бу сўз **ҳол** сўзининг (қ.) кўplik шакли бўлиб (АТГ, 40), ўзбек тилида алоҳида сўз сифатида қаралади; **ҳол** сўзи англатгани каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 69).

АҲД Бу арабча сўз **ʿahd(un)** шаклига эга (АРС, 546); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿahd** → **аҳд**. Бу сўз асли ‘таниди’, ‘ишонди’ каби маънони англатувчи **ʿahida** феълининг (АРС, 546) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ‘ваъда’, ‘шартнома’ каби маъноларни англатади: **аҳгуда тур-** каби (ЎТИЛ, I, 69). Ўзбек тилида бу сўз **аҳд-**

паймон жуфт сўзи (қ.) таркибида қатнашади; **аҳд** сўзи билан **аҳд қил-** феъли тузилган.

АҲДНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **аҳд** сўзига (қ.) 'ёзма матн' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 38, 271), 'расмий шарт — нома', 'битим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 63).

АҲД-ПАЙМОН Бу жуфт сўз тожик тилида арабча **аҳд** (қ) ва 'ваъда' маъносини англатувчи тожикча **паймон** (ТЖРС, 296) сўзларидан тузилган бўлиб, 'ўзаро қатъий келишув' маъносини англатади (ТЖРС, 38; ЎТИЛ, I, 69). Бу сўз тожик тили лугатида **аҳду маймон** шаклида берилган, ўзбек тили лугатида эса асосий деб, **аҳд-паймон** шакли берилиб, **аҳду паймон** шакли иккинчи ўринга ўтказилган. Демак, тожик тилидан фарқли ҳолда, ўзбекча нутқда **аҳд-паймон** шакли кўп учрайди. **Паймон** сўзи ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди.

АҲДУ ПАЙМОН қ. **аҳд-паймон**

АҲИЛ Бу арабча сўз **ʾahīl(un)** шаклига эга (АРС, 48); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ī** товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʾahīl** → **аҳил**. Бу сўз асли 'кишилар яшайдиган бўлди' маъносини англатувчи **ʾahala** феълидан (АРС, 48) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'тотув', 'иноқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 69). Бу сўздан ўзбек тилида **аҳиллик** оти ясалган.

АҲЙОН-АҲЙОНДА Бу сўз ўзбек тилида арабча **аҳйон** сўзини такрорлаб тузилган; **аҳйон** сўзи **ʾahūʾān(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 208), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʾahūʾān** → **аҳйân (аҳён)**. Бу сўз асли 'вақти келди' маъносини англатувчи **hāna** феълидан ҳосил қилинган **hīn(un)** масдарининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 208), 'вақтлар', 'онлар' маъносини англатади; **аҳйон** сўзи одатда такрор шаклида ишлатилиб, 'гоҳогоҳ', 'баъзи-баъзи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 69).

АҲЛ Бу арабча сўз **ʾahl(un)** шаклига эга (АРС, 48); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** унлисига алмаштириб

қабул қилинган: **ʔahl** → **аҳл**. Бу сўз 'кишилар яшайди — ган бўлди' маъносини англатувчи **ʔahala** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида асли 'қариндошлар', 'оила', 'рафиқа' маъносини, шунингдек 'аҳоли' маъносини ҳам англатади (АРС, 48); ўзбек тилида, 'аҳоли' маъноси билан бирга (*маҳалла аҳли каби*), 'бир соҳа, касб ёки доира одамлари' маъносини ҳам англатади: *илм аҳли каби* (ЎТИЛ, I, 69).

АҲМАД қ. **алҳамдулилло**

АҲМОҚ Бу арабча сўз **ʔahmaqu** шаклига эга (АРС, 195); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **u** товушини ташлаб қабул қилинган, кейинчалик **қ** товуши олдидаги **а** товуши **â** товушига алмаштирилган: **ʔahmaqu** → **аҳмақ** (**аҳмоқ**). Бу сўз асли 'ақлини йўқатди', 'тентак бўлди' маъносини англатувчи **hamuqa** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ақли норасо', 'тентак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 69).

АҲОЛИ Бу сўз арабча **аҳл** сўзининг (қ.) 'бирор жойда биргалиқда яшовчи одамлар' маъноси билан ҳо — сил қилинган кўплик шакли бўлиб, **ʔahālin** шаклига эга (АРС, 48), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири — даги **n** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔahālin** → **аҳъли** (**аҳоли**); ўзбек тилида 'маълум бир маконда турғун яшовчи одамлар' маъносини англатади: *шаҳар аҳолиси, аҳолини рўйхатга олиш каби* (ЎТИЛ, I, 70).

АҲРОР қ. **ҳур**

Б

БАРВАҚТ Бу сўз тожик тилида арабча **вақт** сўзига (қ.) **бар-** предлогини қўшиб тузилган (ТЖРС, 45, 46), 'мўлжалдагидан олдин', 'эртароқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 81).

БАДАЛ Бу арабча сўз **badal(un)** шаклига эга (АРС, 60); 'айирбошлади', 'ўрнига ўрин берди' маъносини англатувчи **badala** феълининг (АРС, 60) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ўрнига ўрин бериладиган нарса' маъносини англатади; кейинчалик бу сўз 'ташкilotга

аъзолик тўлови' (взнос) маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 70). **Бадал** сўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

БАДАН Бу арабча сўз **badan(un)** шаклига эга (АРС, 61); 'жуссали бўлди' маъносини англатувчи **baduna** феълининг (АРС, 61) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'кишининг танаси яхлитлигича' маъносини англатади; шу маъно асосида **бадантарбия** ('физкультура') қўшма сўзи тузилган. **Бадан** сўзи кейинчалик 'тананинг сирти' маъносини ҳам англата бошлаган: *Баданим жимирлаб кетди* (ЎТИЛ, I, 70).

БАДАНТАРБИЯ қ. **бадан**

БАДИЙ Бу арабча сўз **badīyū(un)** шаклига эга (АРС, 60); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **ий** товушиларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **badīyū** → **бадий**. Бу сўз асли **badāya** феълининг 'яратди', 'янгилик киритди' маъносидан ҳосил қилинган **badъ(un)** масдаридан (АРС; 60) **-iyū(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'юксак дид ва маҳорат билан яратилган', 'нафис' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 71).

БАДИЙАТ Бу арабча сўз 'яратди', 'янгилик киритди' маъносини англатувчи **badāya** феълининг **badъ(un)** масдаридан (АРС, 60) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), асли **badīyūyat** шаклига эга бўлиши лозим, лекин амалиётда айн товуши ўзидан кейинги унлининг таъсирида **и** унлисига алмаштирилган, бир **й** ундоши ташланган: **badīyūyat** → **бадийят (бадияят)**. Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди, асли 'бадийлик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 71).

БАЙ Бу арабча сўз **ba'y(un)** шаклига эга (АРС, 95); ўзбек тилига сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ba'y** → **бай**. Тожик тилида бу сўз таркибидаги ҳамза товуши **ъ** белгиси билан ёзиб кўрсатилган: **байъ** (ТЖРС, 43). **Бай** сўзи асли 'савдо-сотиқ билан шуғулланди' маъносини англатувчи **bāya** феълининг (АРС, 95) масдари бўлиб, 'савдо-сотиқда нарх бўйича,

ишга ёллашда ишҳақи бўйича келишув маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 73). Бу сўз **ишбай** (қ.), **кунбай** (қ.), **соатбай** (қ.) қўшма сўзларининг иккинчи қисми сифатида қатнашади. **Бай** сўздан **-лаш** қўшимчаси билан **байлаш**- феъли (қ.) ясалган.

БАЙЛАШ- Бу сўз арабча **бай** сўзига (қ.) **-лаш** қўшимчасини қўшиб ўзбек тилида ясалган; 'нарх белгилаш бўйича тортиш-', 'нарх бўйича келиш-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 73).

БАЙНАЛМИЛАЛ Бундай сўз АРСда берилмаган, ТЖРСда (43), ПРСда (84) келтирилган. Бу сўз асли арабча 'ора' маъносини англатувчи **бауна** сўзи (АРС, 96; Бу сўз тожик тилида мустақил ҳолатда ишлатилади), **al** аниқлик артикли ва **милал** сўздан тузилган. **Милал** сўзи **миллат** сўзининг (қ.) кўплик шаклига тенг (АРС, 763); шунга кўра **байналмилал** сўзи асли 'миллатлар — аро' маъносини англатади; демак, **байналмилал алоқа** каби бирикма тузишдан кўра **миллатлараро алоқа** каби бирикма тузиб ишлатиш афзал; лекин **байналмилал тарбия** ўрнига **миллатлараро тарбия** бирикмасини ишлатиб бўлмайди. **Байналмилал** сўздан **-чилик** қўшимчаси билан **байналмилалчилик** мавҳум оти ясалган, бу сўз 'интернационализм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 73).

БАЙНАЛМИЛАЛЧИЛИК қ. **байналмилал**

БАЙОН Бу арабча сўз **bayān(un)** шаклига эга (АРС, 96); ўзбек тилига чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **bayān** → **байān** (**баён**). Бу сўз асли 'очиқ-ойлин бўлди' маъносини англатувчи **bāna**² феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 96), араб тилида 'аниқлик киритувчи изоҳ' каби маънони, ўзбек тилида эса 'маълум бир фикр-мулоҳазаларнинг изҳори' маъносини англатади. Кейинчалик 'мактабда ўтказила — диган ёзма иш' маъносини ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 72).

БАЙОННОМА Бу сўз арабча **байон** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган; 'бирор масала юзасидан расмий ёзма тушунтириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 72).

БАЙОНОТ Бу сўз арабча **байон** сўзининг (қ.) кўп — лик шакли бўлиб (АРС, 96), 'томонларнинг маълум ма — сала бўйича фикр-мулоҳазалари акс эттирилган расмий ҳужжат' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 72).

БАЙТ I Бу арабча сўз **bayt(un)** шаклига эга (АРС, 93); 'кечаси яшайдиган жойда бўлди' маъносини англа — тувчи **bāta** феълининг (АРС, 93) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 577), 'уй', 'яшаш учун хизмат қиладиган пана жой' маъносини англатади (АРС, 93). Ўзбек тилида бу сўз мустақил ишлатилмайди, **байтулмол** сўзи (қ.) тар — кибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 74).

БАЙТ II Бу арабча сўз **bayt(un)** шаклига эга (АРС, 93); араб тилида 'шеър' маъносини, ўзбек тилида эса 'шеърнинг ўзаро боғлиқ икки мисраси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 74); **байт II** сўзи **байт I** сўздан маъно тараққиёти асосида ўсиб чиққан: 'уй' → 'кичик бир уяни ташкил этувчи икки мисра'.

БАЙТАЛМОН қ. **байтулмол**

БАЙТУЛМОЛ Бу арабча бирикма **bayt al māl** (та — лаффузда **baytulmāl**) шаклига эга (АРС, 94); бу бирикма ўзбек тилида бир сўзга бирлашган (ЎТИЛ, I, 74); ўзбек сўзлашув нутқида иккинчи бўғиндаги **u** унлиси **a** унлисига, учинчи бўғиндаги чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига, сўз охиридаги **l** ундоши **n** ундошига алмаштирилган: **baytulmāl** → **байталмân** (**байталмон**). **Байтулмол** сўзи араб тилида асли 'давлат ихтиёрига ўтадиган мол тўп — ланадиган бино', 'хазина' маъносини англатади (АРС, 94); ўзбек тилида бу сўз аёллар нутқида **байталмон** тарзида талаффуз қилиниб, кесатик билан 'хазина их — тиёрига ўтган мол', 'эгасиз мол' каби маънони англа — тади (ЎТИЛ, I, 74).

БАЙТ-У ҒАЗАЛ ЎҚИ- Бу турғун бирикма **байт II** (қ.) ва **ғазал** (қ.) сўзлари билан тузилган жуфт сўзни **ўқи-** феълга боғлаб ҳосил қилинган; 'маъқул бўлмай — диган, қулоққа ёқмайдиган сўзларни узоқ гапир-' каби кўчма маънони англатади (ЎТИЛ, I, 74).

БАЗЗОЗ Бу арабча сўз **bazzāz(un)** шаклига эга (АРС, 69); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **bazzāz** → **баззâз** (**баззоз**). Бу сўз

кўпмаъноли **bazza** феълининг 'тўқиди' маъносидан ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 240), асли 'мато (бўз) тўқувчи' маъносини англатган, кейинчалик 'мато сотиш билан шуғулланувчи' маъноси юзага келган (ЎТИЛ, I, 72).

БАКИР қ. **бокира**

БАЛО I Бу арабча сўз **balāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 85); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаш — тириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **balāʿ** → **балâ (бало)**. Бу сўз асли **balā** феълининг 'азоб берди', 'қийнади' маъносидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 85), араб тилида 'қийноқ', 'бахтсизлик' каби маънони, ўзбек тилида эса 'кулфат', 'офат', 'фалокат' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 76).

БАЛО II Бу сўз ўзбек сўзлашув тилида арабча **ба-ло I** сўзидан маъно тараққиёти йўли билан ўсиб чиққан: 'ҳар нарсага қодир' → 'уддабурон', 'пишиқ иш қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 76).

БАЛО-БАТГАР Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **бало I** оти ('ҳар хил нотайин нарсалар' маъноси билан) ва 'ёмон' маъносини англатувчи тожикча **бад** сифати — дан (ТЖРС, 39) тузилган **балойи бад** изофа бирикмаси бўлиб, 'ҳар хил нокерак, арзимас нарсалар' маъносини англатади; кейинчалик сўзлашув тилида **бад** сифати **бадтар** қиёсий даража шаклига, **д** товуши ўзидан кейин келган жарангсиз товуш таъсирида **т** товушига алмаш — тирилган, **-йи** изофаси ташланиб, жуфт сўзга тенглаш — тирилган: **балойи бад** → **балойи бадтар** → **балойи баттар** → **бало-баттар** (ЎТИЛ, I, 77).

БАЛОГАРДОН Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, асли арабча **бало I** сўзига (қ.) 'қайтар-' маъносини англатувчи тожикча **гардон(и)дан** феълининг **гардон** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 99) қўшиб тузилган; 'бало-офатни қайтарувчи', 'бало-офатдан сақловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 77).

БАЛОДАЙ || БАЛОДЕК Бу равиш сўзлашув тилида **бало II** сўзидан (қ.) ўхшатиш маъносини ифодаловчи **-дай || -дек** қўшимчаси билан ҳосил қилинган; асли

‘уддабурога ўхшаб’, кейинчалик эса ‘туппа-тузук’ маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 77).

БАЛО-ОФАТ Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **бало** I (қ.) ва **офат** (қ.) сўзларидан тузилган, ‘турли офат ва кулфатлар’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 77). Изоҳли луғатда бу жуфт сўзнинг **-ю** боғловчиси қатнашган кўриниши ҳам келтирилган, лекин боғловчи жуфт сўзнинг биринчи қисмига қўшиб ёзилган, асли чизиқча билан ёзиш тўғри.

БАЛОХЎР Бу сўз тожик тилида арабча **бало** I сўзига (қ.) ‘еб-ич-’ маъносини англатувчи тожикча **хўрдан** феълининг **хўр** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 44) қўшиб тузилган; тожик тилида асли ‘ўғирлик молларни олиб сотувчи’ маъносини англатган, кейинчалик шу маъно асосида ‘бировнинг ҳақини еб кетувчи’, ‘ҳаром — хўр’ маънолари юзага келган (ТЖРС, 44, ЎТИЛ, I, 77).

БАЛО-ҚАЗО Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **бало** I (қ.) ва **қазо** (қ.) сўзларидан тузилган, ‘турли офатлар ва кулфатлар’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 77). Изоҳли луғатда бу жуфт сўз қисмлари ораллигига чизиқча қўйилмай қолибди; шу жуфт сўзнинг иккинчи шакли **балойи қазо** тарзида келтирилгани хато: жуфт сўз изофа бирикмасига айлантириб қўйилган; ваҳоланки изофадан эмас, **-ю** боғловчисидан фойдаланиш лозим эди: **бало-ю қазо** каби.

БАЛОФАТ Бу арабча сўз **balāgat(un)** шаклига эга (АРС, 84); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **balāgat** → **балâғат (балоғат)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **balāga** феълининг ‘вояга етди’ маъносидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида ‘сўз ишлатишдаги етиклик’ маъносини англатади (АРС, 84); ўзбек тилида бу сўз ‘жисмоний жиҳатдан вояга етиш’ маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 77).

БАЛҒАМ ЎТИЛда арабча деб берилган бу от сўз **balğam(un)** шаклига эга бўлиб, ‘ўпкада, нафас йўлида ҳосил бўладиган кўкиш рангли шиллиқ’ маъносини англатади (АРС, 85; ЎТИЛ, I, 77).

БАЛҒАМИ Бу сўз **балғам** сўзидан ‘кўкиш’ маъно

узви асосида **-и** қўшимчаси билан тожик тилида ясалган сифат бўлиб, асли 'балғам рангидаги' маъносини, ке — йинчалик бевосита 'кўкиш' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ТЖРС, 44; ЎТИЛ, I, 77).

БАРАКА Бу арабча сўз **barakat(un)** шаклига эга (АРС, 67); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини таш — лаб қабул қилинган: **barakat** → **барака**. Бу сўз асли кўпмаъноли **baraka** феълнинг 'Олло эҳсон қилди', 'тўкин-сочинлик бўлди' маъносидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'Оллонинг эҳсони', 'тўкин-сочинлик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 80). Бу сўз ўзбек тилида 'қўшоқ кўсак', 'қўшоқ мева' маъ — носини англатишга ҳам хизмат қилдирилган (қўшоқлик баракадан дарак беради деб қаралади). Ўзбек тилида **барака** сўздан **баракали**, **баракасиз**, **беварака** си — фатлари ясалган (ЎТИЛ, I, 80).

БАРАКАЛЛА Бу арабча сўз **baraka** феълнинг 'бирор ишни бажаришга фотиҳа берди' маъносини англатувчи III боб шакли **bāraka** сўзи билан **Allahu** сў — зидан таркиб тошган бўлиб, асли 'Оллонинг хайр-эҳсони ёр бўлсин' маъносини англатган (АРС, 67), кейинчалик маъно тараққиёти натижасида қўллаб-қувватлашни, мамнунликни ифодаловчи ундов сўзга айланган (ТЖРС, 79); ўзбек тилига биринчи бўғиндаги чўзиқ **ā** унлисини **a** унлисига алмаштириб, биринчи сўз охиридаги ва ик — кинчи сўз бошланишидаги **aa** унлиларини бир **a** унли — сига бирлаштириб, **hu** кишилиқ олмошини ташлаб қабул қилинган: **bāraka Allahu** → **баракалла** (ЎТИЛ, I, 80). Тожик тилига бу сўз аслига яқинроқ **боракалло** шаклида қабул қилинган (ТЖРС, 79).

БАРАКАЛИ қ. **барака**

БАРАКАСИЗ қ. **барака**

БАРКАМОЛ Бу сўз тожик тилида арабча **камол** сўзига (қ.) тожикча **бар-** олд қўшимчасини қўшиб ясал — ган (ТЖРС, 47, 544); 'камолга эришган', 'ҳар жиҳатдан етик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 82). Бу сўздан ўз — бек тилида **баркамоллик** мавҳум оти ясалган.

БАРОТ Бу арабча сўз **barāyat(un)** шаклига эга (АРС, 63); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаш —

тириб, шу унлидан кейин келган фатҳали айнини ташлаб қабул қилинган: **barāʿat** → **барāt** (**барот**). Бу сўз асли 'гуноҳдан халос бўлди', 'покланди' маъносини англа-тувчи **barīʿa**¹ феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 142), асли 'гуноҳсизлик', 'поклик' каби маънони англатади (АРС, 63). Бу сўз 'покланиш', 'тозаланиш' маъноси билан қамария йил ҳисобидаги саккизинчи (шаъбан) ойига ном сифатида ишлатилади: ҳайитдан олдин келадиган бу ойда покланиш, озодаланиш йўлида саъй-ҳаракатлар қилинади; халқ тўқиган қуйидаги мисраларда ҳам бундай саъй-ҳаракатга ундаш ўз аксини топган: *Ой-ойи, барот ойи, барот келди, билдингизми, идиш-товоқ ювдингизми? Идиш-товоқ ювган жойингиз-да дуойи салом қилдингизми? Барот сўзи эркак киши-нинг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.*

БАРТАРАФ: Бу сўз ёлғиз ўзи ишлатилмайди, **барта-раф бўл-**, **бартараф қил-** феъллари таркибида қатна-шади. Асли бу сўз тожик тилида арабча **тараф** сўзига (қ.) **бар** предлогини қўшиб ҳосил қилинган (ТЖРС, 45, 49); ўзбек тилида бу феъллар 'номақбул нарсани, тў-сиқни йўқ қил-', 'номақбул нарса, тўсиқ йўқ қилинди' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 83).

БАРҚАРОР Бу сўз тожик тилида арабча **қарор** сўзи (қ.) олдига **бар** предлогини қўшиб тузилган (ТЖРС, 50, 45); 'қатъий қарор топган', 'мустақкам ўрин олган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 83). Бу сўздан ўзбек тилида **барқарорлик** мавҳум оти ясалган.

БАРҚ УРИБ Бу турғун бирикма арабча **барқ** сўзи билан **ур-** феълидан тузилган бўлиб, **-б** равишдош шаклида ишлатилади, 'тез ва яйраб-яшнаб' каби равиш маъносини англатади, асосан **ўс-** феълига боғланади (ЎТИЛ, I, 83). Ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишла-тилмайдиган **барқ** сўзи асли 'чақнади', 'ярақлади' маъ-носини англаувчи **baraqa** феълнинг (АРС, 66) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'чақмоқ', 'яшин' маъносини англатади; шунга кўра **барқ уриб** бирикмаси асли 'чақмоқ чақиб' маъносини англатади, 'тез ва яйраб-яшнаб' маъноси шу маънодан ўсиб чиққан.

БАС БОЙЛАШ- қ. **баҳс**

БАСИР Бу арабча сўз **bašīr(un)** шаклига эга (АРС, 74); ўзбек тилига сад товушини с товушига, чўзиқ **ī** то – вушини и товушига алмаштириб қабул қилинган: **bašīr** → **басир**. Бу сўз асли ‘кўрди’, ‘назари тушди’ маъно – сини англатувчи **bašīra** феълидан (АРС, 73) **faʿīl(un)** вазнида ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ‘кўзининг кўриш қуввати яхши’ маъносини англатади (АРС, 74). Бу сўз ТжРСга (50), ПРСга (69) шундай маъноли сўз сифатида киритилган. ЎТИЛда ҳам (I, 83) бу сўз асли ‘кўрувчи’, ‘кўрадиган’ маъносини англатиши қавслар ичида таъкидланган, лекин амалиётда бу сўз ‘кўр’, ‘сўқир’ маъносини англатиши айтилган. Бундай ҳолат аёллар нутқида учрайдиган **басир бўлгур** каби тескари қарғишнинг таъсирида воқе бўлгандир: ‘кўрадиган бўлгўр’ни тескари тушуниш оқибатида ‘кўрмайдиган бўлгур’ маъноси юзага келган ва шу асосда **басир сў** – зига ‘кўр’ маъносини бириктириш юз берган.

БАТАМОМ Бу сўз арабча **тамом** сўзининг тожикча **ба** предлоги билан ишлатилган шакли бўлиб (**ба тамом**), кейинчалик шаклан яхлитланган (**батамом**), маъно та – раққиёти натижасида ‘бутунлай’ маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 84).

БАТТОЛ Бу арабча сўз **battāl(un)** шаклига эга (АРС, 76); ўзбек тилига итқи товушларини **t** товушларига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **battāl** → **баттâl** (**баттол**). Бу сўз асли ‘пуч бўлди’, ‘сохта бўлди’, ‘ишсиз бўлди’ каби маъноларни англатувчи **batala** феълидан ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 240), ‘беиш’, ‘ҳавойи’, ‘бадқирдор’ каби маъно – ларни англатади (АРС, 76); ўзбек тилида бу сўз билан ‘бадқирдор’, ‘ўжар’, ‘қўрс’ каби маънолар англатилади (ЎТИЛ, I, 85).

БАШАР Бу арабча сўз **bašar(un)** шаклига эга (АРС, 72). Бу сўз асли ‘яхшилик воқе бўлишини сезди’, ‘се – винди’ маъносини англатувчи **bašira** || **bašara**² феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), ‘инсон’, ‘одам’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 87).

БАШАРА Бу арабча сўз **bašarat(un)** шаклига эга

(АРС, 72); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини таш — лаб қабул қилинган: **başarat** → **башара**. Бу сўз асли 'пўстини (терисини) шилди' маъносини англатувчи **başara**¹ феълидан (АРС, 72) ҳосил қилинган I боб мас — дари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'тери', 'пўст' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз билан 'кишининг юз кўриниши', 'қиёфа' маъноси англатилади (ЎТИЛ, I, 87).

БАШАРИЙАТ Бу арабча сўз **başariyyat(un)** шаклига эга (АРС, 72); ўзбек тилига сўз ичидаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **başariyyat** → **башарийат (башарият)**. Бу сўз **башар** сўзидан (қ.) **-iyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'инсоният', 'одамзод' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 87).

БАШОРАТ Бу сўз АРСда (72) **bişārat(un)** тарзида, ТЖРСда (52), ПРСда (69), ЎТИЛда (I, 87) **başārat** тарзида ёзилган; асли 'яхшилик воқе бўлишини сезди' маъно — сини англатувчи **başira** || **başara**² феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 42), 'хушхабар', 'нимадир воқе бўлишини олдиндан айтиш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 87). Бу сўз ўзбек тилида аёл киши — нинг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

БАЪДАЗ Бу сўз асли 'кейин', 'кейинги навбатда' маъносини англатувчи арабча **баъд** сўзига тожикча кўпмаъноли **аз** предлогини (ТЖРС, 19) қўшиб юбориш натижасида юзага келган бўлиб, 'шундан кейин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 87). Бу сўз **Аввал таом, баъд аз калом** тожикча ибораси таркибида қатнашиб, дастлаб **баъд аз** тарзида ажратиб ёзилган, кейинчалик ўзбек тилида **баъдаз** тарзида қўшиб юборилган. **Баъд** сўзи асли 'нарироқ ерда турди' маъносини англатувчи **baʿuda** феълидан (АРС, 78) ҳосил қилинган равиш бўлиб, **baʿdu** шаклига эга (АРС, 78); ўзбек тилига сукулни айн товуши ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, **u** ун — лисини ташлаб қабул қилинган: **baʿdu** — **баъд**.

БАЪЗАН Бу арабча сўз **baʿdan** шаклига эга, 'қисм' маъносини англатувчи **baʿd(un)** сўзининг (АРС, 79) ту — шум келишиги шаклига тенг; шу келишик шаклида

‘баъзи вақтларда’, ‘айрим ҳолларда’ каби маънони англатувчи равишга айланган (УАЯ, 187; ЎТИЛ, I, 87); **baъd(un)** сўзи эса ‘қисмларга ажратди’ маъносини англатувчи **baъda** феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб, араб тилида ‘қисм’, ‘кимдир’ каби маъноларни англатади (АРС, 79).

БАЪЗИ Бу сўз тожик тилида арабча **баъз(ун)** сўзига ноаниқлик маъносини ифодаловчи **-е** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган (ТЖРС, 537); ўзбек тилида сўзнинг иккинчи ва кейинги бўғинида **е (э)** унлиснинг келмаслиги қоидасига биноан иккинчи бўғиндаги **э** унлиси **и** унлисига алмаштирилган. Бу сўз ‘айрим’ маъносини англатади; ноаниқлик маъносини кучайтириш мақсадида **бир** сўздан ҳам фойдаланилади: **баъзи бир** (ЎТИЛ, I, 87).

БАЪЗИДА Бу сўз ўзбекча **баъзи вақтларда** бирикмаси таркибидаги **вақтлар** қисмини ташлаш оқибатида юзага келган: **баъзи вақтларда** → **баъзи[вақтлар]да** → **баъзида**; шунга кўра ‘айрим пайтларда’ маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 87).

БАҚҚОЛ Бу арабча сўз **baqqāl(un)** шаклига эга (АРС, 80); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **baqqāl(un)** → **баққâl (баққол)**; сўзлашув тилида бу сўз **боққол** тарзида ҳам талаффуз қилинади. **Баққол** сўзи ‘кўкат, сабзавот йиғди’ маъносини англатувчи **baqqala** феълидан (АРС, 80) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), асли ‘сабзавот сотувчи’ маъносини, кейинчалик ‘турли рўзғорбоп озиқовқат маҳсулотлари билан савдо қилувчи’ маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 89). Тарихан бу сўздан ўзбек тилида **баққоллик**, **баққолчилик** отлари ясалган. Ҳозирги кунда турли майда-чуйда билан савдо қилаётган тадбиркорларни шу сўз билан номлаш мумкин.

БАҲОЛИ ҚУДРАТ қ. **баҳол-у қудрат**

БАҲОЛ-У ҚУДРАТ Бу бирикма тожикча **ба** предлоги, арабча **ҳол** (қ.), **қудрат** (қ.) сўзлари ва **-у** боғловчисидан таркиб топган бўлиб, ‘имконияти даражасида’, ‘қурби етганича’ каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 90). Бу бирикмани **баҳоли қудрат** тарзида изофа бирикма –

сига айлантириб ёзиш ўринли эмас.

БАҲР I Бу арабча сўз **bahr(un)** шаклига эга (АРС, 57); ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига ал — маштириб қабул қилинган: **bahr** → **баҳр**. Бу сўз асли кўпмаъноли **bahira** феълнинг 'катта сувга томон кетди' маъносидан ҳосил қилинган (АРС, 57) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'денгиз' маъносини англатади (АРС, 57; ЎТИЛ, I, 91). **Баҳр I** сўзи ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди. Шу сўздан ясалган **Баҳри** сўзи аёл кишининг атоқли оти бўлиб келади. **Баҳри баҳр** отидан тожик тилида **-ӣ** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 542, 54), ўзбек тилига **ӣ** ун — лисининг чўзиқлик белгисини ташлаб қабул қилинган: **баҳрӣ** → **баҳри**; асли 'денгизга доир' маъносини анг — латади.

БАҲР II Бу арабча сўз **bahr(un)** шаклига эга (АРС, 57); ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига ал — маштириб қабул қилинган: **bahr** → **баҳр**. Бу сўз асли 'ҳайратланди' маъносини англатувчи **bahira** феълнинг (АРС, 57) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), кўчма маъ — ноларидан бирида 'арузнинг 19 вазнидан ҳар бири' маъносини англатувчи адабиётшунослик термини си — фатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 91).

БАҲРИ қ. баҳр I

БАҲС Бу арабча сўз **bahš(un)** шаклига эга (АРС, 56); ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига, се то — вушини с товушига алмаштириб қабул қилинган: **bahš** → **баҳс**. Бу сўз кўпмаъноли **bahaša** феълнинг 'муҳокама қилди' маъносидан ҳосил қилинган (АРС, 56) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бирор нарса тўғрисида му — нозара тарзида фикр юритиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 91). **Баҳс** сўзи асосан **баҳс боғлаш-** бирикмаси таркибида қатнашади; бу бирикма кўпинча **бас бойлаш-** тарзида талаффуз қилинади ва 'гаров ўйнаб тортиш' маъносини англатади. Ўзбек тилида **баҳс** сўзидан **-лаш** қўшимчаси билан **баҳслаш-** феъли ясалган.

БЕБАРАКА қ. барака

БЕВАФО Бу сўз тожик тилида арабча **вафо** сўзидан (қ.) инкор маъносини ифодаловчи **бе-** қўшимчаси билан

ҳосил қилинган сифат бўлиб, 'вафоси йўқ', 'содиқлиги йўқ' маъносини англатади (ТЖРС, 56; ЎТИЛ, I, 93). Бу сўздан ўзбек тилида **-лик** қўшимчаси билан **бевафолик** мавҳум оти ясалган.

БЕВОСИТА Бу сўз тожик тилида арабча **восита** сўзига (қ.) тожикча инкор маъносини ифодаловчи **бе-** олд қўшимчасини қўшиб ясалган (ТЖРС, 56); 'восита сифатида ҳеч нарса қатнашмаган ҳолда, тўғридан-тўғри' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93).

БЕМАЛОЛ Бу сўз тожик тилида арабча **малол** сўзига (қ. **малол келди**) инкор маъносини ифодаловчи тожикча **бе-** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган (ТЖРС, 60); 'малол келса керак деб ийманмай', 'ўзини эркин тутиб' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 101).

БЕМАЪНИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **маъни** сўзига (қ.) инкор маъносини ифодаловчи тожикча **бе-** қўшимчасини қўшиб ясалган сифат бўлиб, 'бўлмағур', 'беҳуда' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 101). Бу сўздан ўзбек тилида **бемаънилик**, **бемаънигарчилик** мавҳум отлари ясалган бўлиб, 'бўлмағур, ножўя хатти-ҳаракатлар' маъносини англатади.

БЕМАЪНИГАРЧИЛИК қ. **бемаъни**

БЕМИННАТ қ. **миннат**

БЕНИҲОЙА[Т] Бу сўз тожик тилида арабча **ниҳойа[т]** сўзига (қ.) инкор маъносини ифодаловчи **бе-** қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб (ТЖРС, 62), 'ғоят даражада', 'беҳад' каби кучайтириш маъносини ифода-лайди (ЎТИЛ, I, 102).

БЕРАҲМ қ. **раҳм**

БЕТАКАЛЛУФ Бу сўз тожик тилида арабча **такал-** луф сўзи (қ.) олдига инкор маъносини ифодаловчи **бе-** қўшимчасини қўшиб ясалган (ТЖРС, 54, 65); ўзбек тилида 'такаллуф кутмай', 'такаллуф кўрсатилишини ис-тамай' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТАВФИҚ қ. **тавфиқ**

БЕҚАРОР Бу сўз тожик тилида арабча **қарор** сўзи (қ.) олдига **бе-** қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб (ТЖРС, 69, 54), 'қарор топмаган', 'ўзгарувчан' каби

маънони англатади (ЎТИЛ, I, 109). Бу сўздан ўзбек тилида **беқарорлик** мавҳум оти ясалган бўлиб, 'ўзгарувчанлик', 'турғунликнинг йўқлиги' маъносини англатади.

БЕГУБОР Бу сўз тожик тилида арабча **ғубор** сўзига (қ.) **бе-** қўшимчасини қўшиб ясалган сифат бўлиб (ТжРС, 544, 480, 69), 'гардсиз', 'тоза' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 109).

БЕХАБАР қ. **хабарсиз**

БИДЪАТ Бу арабча сўз **bidʿat(un)** шаклига эга (АРС, 60); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унли — сига алмаштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **bidʿat** → **бидъат**. Бу сўз 'яратди', 'янгилик киритди', 'ўйлаб чиқарди' каби маънони англатувчи **badāʿa** феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 143), асли 'янгилик' маъносини англатади (АРС, 60); дин ақидаларига янгилик киритиш йўлидаги уринишларни қоралаш асосида бу сўз 'дин ақидаларига хилоф янгилик' маъносини англата бошлаган, ўзбек тилига шу маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 111); Кейинчалик 'эскирган урф-одат' маъноси ҳам юзага келган.

БИДЪАТКОР Бу сўз тожик тилида арабча **бидъат** сўзига (қ.) 'қил-' маъносини англатувчи тожикча **кардан** феълининг **кор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТжРС, 182, 192, 71), 'диний ақидаларни ноўрин ислоҳ қилиш, динга ноўрин янгилик киритиш тарафдори' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 111).

БИДЪАТЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **бидъат** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'эскирган урф-одатларга берилган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 111).

БИЛЛОҲ қ. **илло-билло**

БИЛЪАКС Бу арабча сўз асли **bi** предлоги (АРС, 52), **al** аниқлик артикли (АРС, 30), **ʿaks** сўзидан (қ.) таркиб топган; талаффузда **bi al** қисмлари таркибидаги унлилар сингишиб, **bil** шаклини олади; ўзбек тилида **bil** ва **ʿaks** қисмлари бир сўзга бирлашган, фатҳали айн товушини **а** унлисига алмаштириб, ундан олдин **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **bi al ʿaks** → **bil ʿaks** → **билъакс**; 'аксинча' маъносини англатади

(ЎТИЛ, I, 115).

БИН қ. ибн

БИНО Бу арабча сўз **bināb(un)** шаклига эга (АРС, 88); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **bināb** → **бинâ (бино)**. Бу сўз кўпмаъноли **bānā** феълининг 'қурди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 87), араб тилида 'қуриш жараёни', 'қурилиш', 'иморат' маъноларини, ўзбек тилида эса 'иморат' маъносини англатади (АРС, 88; ЎТИЛ, I, 115). Бу сўз билан ўзбек тилида **бино бўл-** ('қурил-', 'яратил-'), **бино қил-** ('қур-', 'ярат-') қўшма феъллари тузилган. ЎТИЛда арабча **бино** сўзи изоҳланган мақолага ромба ишорати билан **бино қўй-**, **ўзига бино қўй-** иборалари нотўғри киритилган: бу иборалар таркибида 'қара-', 'кўр' маъносини англатувчи тожикча **дидан** феълининг **бин** ҳозирги замон асосидан ҳосил қилинган **бино** сўзи қатнашади.

БИНОАН Бу арабча сўз **bināban** шаклига эга (АРС, 88); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **bināban** → **бинâан (биноан)**. Бу сўз кўпмаъноли **bānā** феълдан 'асосланди' маъноси билан ҳосил қилинган **bināb** масдарининг тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'асосида' маъносини англатишга хизмат қилади, кейинчалик маъно тараққиёти натижасида 'мувофиқ', 'кўра' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 116; АРС, 88; **bināban ala ...** на основании ...).

БИНОКОР Бу сўз тожик тилида арабча **бино** сўзига (қ.) тожикча **коштан** феълининг ҳозирги замон асоси **кор** қисмини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 195, 72), 'бино бунёд қилувчи', 'бино қурувчи' маъносини англатади. **Коштан** феъли асли 'эк-', 'уруғ сеп-' маъносини англатади (ТЖРС, 195), бинокор ҳам бир қанча биноларни бунёд қилиши ('экиши') назарда тутилади. Ўзбек тилида **бинокор** сўздан **бинокорлик** сўзи ясалган. **БИСМИЛЛО(Ҳ)** Бу арабча сўз бирор ишни бажаришга киришиш олдидан мусулмон киши айтадиган **бисмиллоҳир раҳмонир раҳими** иборасининг қисқа

кўриниши бўлиб, арабча 'билан' маъносини ифодаловчи **bi** предлоги (АРС, 52), 'ном' маъносини англлатувчи **ism(un)** сўзи (АРС, 41), **al** аниқлик артикли (АРС, 39) ва **ballāhu** сўзидан таркиб топган, асли 'Оллоҳнинг номи билан' маъносини англатади. Бу қисмларни бир сўзга бирлаштириш жараёнида **би** предлоги охиридаги ва **исм** сўзи бошланишидаги унлилар бир **и** унлисига сингишган, **ал** аниқлик артикли бошланишидаги **а** унлиси **и** унлисига алмашган, **Аллоҳу** сўзи бошланишидаги фатҳали ҳамза **â** унлисига алмашган, ниҳоят, сўз охиридаги **у** қисми ташланиб, ундан олдинги **ҳ** товуши ҳам талаффуз қилинмайдиган бўлган: **би + исм = бисм + ал = бисмил + Аллоҳу → бисмиллаҳу → бисмилâҳ → бисмиллâ (бисмилло)**. Бу иборанинг тўлиқ кўринишидаги **раҳмон** (қ.), **раҳим** (қ.) сўзлари Олога нисбат бериладиган 99 фазилатдан бирининг номи бўлиб, бу ибора таркибида аниқлик артикли билан ишлатилган ва араб тилига хос товуш ўзгариши қоидасига биноан **ар-раҳмân, арраҳîми** шаклини олган; бу сўзларни ўзаро ва олдинги сўз билан биргаликда талаффуз қилишда аниқлик артикли олдинги сўзга қўшиб ёзилади; **бисмиллâҳир раҳмânир раҳîми** каби; ўзбек тилида **ар-раҳмân** сўзининг учинчи бўғинидаги чўзиқ **â** унлиси **â** унлисига, **арраҳîми** сўзи таркибидаги чўзиқ **î** унлиси **и** унлисига алмаштирилган, ниҳоят, сўз охиридаги **-и** келишиқ қўшимчаси талаффуз қилинмай қўйган.

БИСОТ Бу арабча сўз **bisât(un)** шаклига эга (АРС, 71); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **bisât → бисâт (бисот)**. Бу сўз кўпмаъноли **basata** феълининг 'ёйди' маъносидан ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'гилам' маъносини англатади (АРС, 71); кейинчалик бу сўзнинг маъносида кенгайиш воқе бўлиб, ўзбек тилида 'оилага мансуб мол-дунё' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 121).

БОБ Бу арабча сўз **bâb(un)** шаклига эга (АРС, 90); 'қисмларга ажратди' маъносини англлатувчи **bavaba** феълдан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 90), асли

‘бўлак’, ‘парча’ маъносини англатади; маъно тараққиёти (ёзма асарга кўчириш) натижасида ‘асарнинг нисбатан мустақил қисми’ каби маънони англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 124).

БОЖ Бу арабча сўз **baʿʃ(un)** шаклига эга (АРС, 78); ўзбек тилига **а** унлисини **â** унлисига алмаштириб, су— кунли айн товушини ташлаб қабул қилинган: **baʿʃ** → **бâж (бож)**. Бу сўз ‘ичини очди’ маъносини англатувчи **baʿʃa** феълининг (АТГ, 78) I боб масдари бўлиб (АРТ, 142), ўзбек тилида ‘чет давлатдан келтириладиган мол юзасидан олинадиган маблағ’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 125). Бу сўз асли ‘чет давлатдан келтирилаётган молни кўриқдан ўтказиш’ маъносини англатган, ҳозирги маъноси кейин юзага келган.

БОЖХОНА Бу сўз арабча **boj** (қ.) ва тожикча **хона** (‘уй’) сўзларидан тузилган бўлиб, ‘бож олинадиган жой, идора’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 126).

БОИС Бу арабча сўз **baʿiʃ(un)** шаклига эга (АРС, 77); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, касралаи айн товушни **и** товушига, се (š) товушини **с** товушига алмаштириб қабул қилинган: **baʿiʃ** → **бâис (боис)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **baʿʃa** феълининг ‘бирор ишнинг амалга оширилишига туртки берди’ маъносидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли ‘сабаб бўлган’, ‘сабабчи’ маъносини англатиб, кейинчалик тўғридан-тўғри ‘сабаб’ маъносини англата бошлаган (АРС, 77; ЎТИЛ, I, 126), **Боис** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

БОКИРА Бу арабча сўз **bâkirat(un)** шаклига эга (АРС, 81); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **bâkirat** → **бâкира (бокира)**. Бу сўз асли ‘эртаги бўлди’ маъносини англатувчи **bakara** феълидан ҳосил қилиниб, ‘эртаги’, ‘вақтидан олдин етилган’ маъносини англатувчи аниқ нисбат сифатдоши **bâkir(un)** сўзининг **-at(un)** қўшимчаси олган муаннас шаклига тенг (АТГ, 29); шунга кўра асли ‘эрта етилган

мева', кейинроқ 'етилган иффатли қиз' маъноларини англантишга хизмат қилдирилган (АРС, 81; ТЖРС, 77; ПРС, 57; ЎТИЛ, I, 127). Ўзбек тилида **bakara** феълидан ҳосил қилинган **bakir(un)** сўзи ҳам (АРС, 82) мавжуд бўлиб, эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; бу сўз **bakara** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), асли 'эртаги', 'эрта етилган' маъносини англатади; ўзбек тилига чўзиқ I унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **bakir** → **бакир**.

БОҚИ қ. **боқий**

БОҚИБЕҒАМ қ. **боқий**

БОҚИЙ Бу арабча сўз **bāqin** шаклига эга (АРС, 80); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **n** товушини ташлаб, **й** товушини қўшиб қабул қилинган: **bāqin** → **бâқий (боқий)**. Бу сўз асли 'узоқ турди', 'узоқ сақланди' маъносини англатувчи **baqīā** феълидан (АРС, 80) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 150), 'абадий', 'мангу', 'доимий' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 141). Бу сифат **боқий дунё** ('нариги дунё') бирикмаси таркибида қатнашади; бу сўзни **боқи** шаклида тожикча **беғам** сўзи билан бирлаштириб, ўзбек тилида **боқибеғам** қўшма сўзи тузилган бўлиб, 'ўта даражада бепарво', 'тепса-тебранмас' маъносини англатади. **Боқий** сўзи **Боқи** шаклида эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади.

БОҚҚОЛ қ. **баққол**

БУРЖ Бу сўз арабча **burç(un)** шаклига эга бўлиб (АТГ, 64), бош маъносида 'бурчак'ни англатган; шу маънодан 'қалъанинг бурчагидаги баланд минора (қўриқхона)' маъноси юзага келган (АРС, 64), кейинчалик 'фазода қуёш йўли бўйлаб жойлашган 12 юдузнинг жами ва ҳар бири', 'йилнинг 12дан бирига тенг вақт (ой)' маъноларини ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 150).

БЎЗ I Бу арабча сўз асли **bazz(un)** шаклига эга (АРС, 69); ўзбек тилига **a** унлисини **ў** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **zz** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **bazz** → **бўз**. Бу сўз асли кўпмаъноли **bazza** феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 69),

‘хонаки дастгоҳда пахта ипидан тўқилган оқ-кулранг дағал мато’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 157).

БЎЗ II Бу сўз маъно тараққиёти натижасида арабча **бўз I** сўздан (қ.) ўсиб чиққан: **бўз I** сўзи маъносидаги ‘оқ-кулранг’ узвини ажратиб олиб, бошқа узвларини ташлаш йўли билан ўзбек тилида шундай маъноли сифат юзага келган; асосан отнинг тусини билдиришда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 157).

БЎЗ III Бу сўз маъно тараққиёти натижасида арабча **бўз I** сўздан (қ.) ўсиб чиққан: **бўз I** сўзи маъносидаги ‘дағал’, ‘ишлов берилмаган’ узвини ажратиб олиб, қолган узвларини ташлаш йўли билан ўзбек тилида ‘экин экилмай ётган’ маъносини англатувчи сифат юзага келган; асосан **ер, жой** каби ўрин отларига сифатловчи бўлиб келади (ЎТИЛ, I, 157). Бу сўзни жойдан шундай жойда ўсадиган ўтга ном сифатида кўчириш йўли билан **бўз IV** оти (‘чўлда ўсадиган ўтсимон ўсимлик’, ‘чалов’) юзага келган (ЎТИЛ, I, 158). **Бўз III, бўз IV** сўзларидан ўзбек тилида **бўзлик I, бўзлик II** сўзлари ҳосил қилинган; **бўз III** сўзи билан **бўзтикан** қўшма сўзи тузилган.

БЎЗ IV қ. **бўз III**

БЎЗ V Бу сўз маъно тараққиёти натижасида арабча **бўз I** сўздан (қ.) ўсиб чиққан: **бўз I** сўзи маъносидаги ‘хонаки’, ‘дағал’ узвларини ажратиб олиб, қолган узвларини ташлаш йўли билан ўзбек тилида ‘турмуш аччиқ-чучукларини бошидан кечирмаган’, ‘чиникмаган’, ‘чуқур мулоҳаза юритишга ўрганмаган’ маъносини англатувчи сифат юзага келган; одатда **бола, йигит** сўзларига сифатловчи бўлиб келади (ЎТИЛ, I, 158).

БЎЗА I Бу сўз ўзбек тилида **бўз II** сўздан (қ.) **-а** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб, ‘оқишоқ, арпа, тарик каби донни ачитиб тайёрладиган кайф берувчи ичимлик’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 158); бу ичимлик оқ-кулранг тусга эга бўлиб, бошқа ичимликлардан қуюқлик даражаси билан ҳам ажратиб туради. Ана шу ‘қуюқлик белгиси асосида **бўза I** сўздан ‘ғишт теришда ишлатиладиган қоришма’ маъносини англатувчи **бўза II** сўзи ўсиб чиққан (ЎТИЛ, I, 158).

БЎЗА II қ. **бўза I**

БЎЗАР- Бу феъл ўзбек тилида **бўза I** сўздан (қ.) -р қўшимчаси билан ясаиб, 'оқ-кулранг тусга ўзгар-' маъносини англатади; бу феъл **бўза I** оти маъносидаги 'оқ-кулранг' узви асосида ясалган (ЎТИЛ, I, 158).

БЎЗЛИК I қ. **бўз III**

БЎЗЛИК II қ. **бўз III**

БЎЗТИКАН қ. **бўз III**

БЎЗЧИ I Бу сўз арабча **бўз I** сўздан (қ.) ўзбек тилида **-чи** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'бўз тўқувчи косиб' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 158). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **Бўзчи белбоққа ёлчимас** мақоли таркибида қатнашади.

БЎЗЧИ II Бу сўз **бўз III** сўздан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган, одатда чўлда ўсадиган 'катта япроқли, майда бошоқсимон гулли ёввойи ўт'нинг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 158).

БЎҲТОН Бу арабча сўз **buhṭān(un)** шаклига эга (АРС, 88); ўзбек тилига **u** унлиси **ў** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **buhṭān** → **бўҳтân (бўҳтон)**. Бу сўз асли 'туҳмат қилди' маъносини англатувчи **bahuta** феълидан (АРС, 88) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 143), 'туҳмат', 'асоссиз, уйдирма гаплар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 169). Бу сўздан **бўҳтончи** сўзи ясалган.

БЎҲТОНЧИ қ. **бўҳтон**

В

ВА АЛАЙКУМ АССАЛОМ Саломга алик олувчи айтадиган бу арабча бирикма арабча **ва** боғловчисини билан бошланиб (бу ерда 'ҳам' маъносини ифодалашга хизмат қилади), олдин **алайкум** (қ.), кейин **ассалом** сўзини (қ. **салом**) келтириб тузилган; асли 'Сизга ҳам тинчлик-омонлик (тилайман)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 60).

ВАБО Бу арабча сўз **vabāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 869); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **vabāʿ** → **вабâ (вабо)**. Бу сўз асли 'ўлат (чума)

касалиги билан оғриди' маъносини англаторувчи **vabīya** феълининг (АРС, 869) масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ўлат (чума)' касалигини англаторди (ЎТИЛ, I, 169).

ВАЖ Бу арабча сўз асли **vaḥḥ(un)** шаклига эга (АРС, 876); ўзбек тили тарихида бу сўз товуш ўзгаришсиз ишлатилган (ЎКААҚЛ, 62: **важҳ** 2), ҳозирги ўзбек тилида эса бу сўз охиридаги **ҳ** ундоши талаффуз қилинмайди: **vaḥḥ** → **важ** (ЎТИЛ, I, 169). Бу сўз асли 'юзига йўналтирди' маъносини англаторувчи **vaḥaha** феълининг (АРС, 875) масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'юз', 'ташқи кўриниш (қиёфа)', 'олд томон', 'сабаб' каби ўндан ортиқ маънони (АРС, 876), ўзбек тилида 'сабаб', 'далил', 'баҳона' каби маъноларни англаторди: *Шу важдан сизнинг фикрингизга қўшила олмайман* (ЎТИЛ, I, 169).

ВАЖОҲАТ Бу арабча сўз **vaḥāhat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 876), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vaḥāhat** → **важāҳат** (**важохат**). Бу сўз асли 'таниқли бўлди', 'ном чиқарди' маъносини англаторувчи **vaḥuha** феълининг (АРС, 875) масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'машҳурлик', 'салобат' каби маъноларни, ўзбек тилида эса 'одамнинг ташқи кўриниши, қиёфаси, авзойи' маъносини англаторди (ЎТИЛ, I, 170).

ВАЗИЙАТ Бу арабча сўз **vadʿiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 896); ўзбек тилига дзад ундошини **з** ундошига, касрала айн товушини **и** товушига алмаштириб ва бир **у** ундошини ташлаб қабул қилинган: **vadʿiyyat** → **вазийат** (**вазият**). Бу сўз асли кўпмаъноли **vadaʿa** феълининг 'маълум ҳолат эгаллади' маъносидан (АРС, 875) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'шу ондаги ҳолат', 'шароит' каби маънони англаторди (ЎТИЛ, I, 170).

ВАЗИР Бу арабча сўз **vazīr(un)** шаклига эга (АРС, 885); ўзбек тилига чўзиқ **ī** товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **vazīr** → **вазир**. Бу сўз 'подшо, хон саройида юксак лавозимга тайинланди' маъносини англаторувчи **vazara** феълининг масдари бўлиб

(АТГ, 143), тарихан 'подшо, хон саройида юксак лаво — зим эгаси' маъносини англаган, ҳозирги ўзбек тилида 'министр' маъносини англантиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 170). Бу сўзнинг **-at(un)** муаннас қўшимчаси билан ҳосил қилинган **вазира** шакли аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (Ўзбек тилида бу қўшимчанинг **a** қисми сақланиб, **t** қисми ташланган): **vazīr + at(un) → vazīrat → vazīra — Вазира.**

ВАЗИРА қ. **вазир**

ВАЗИФА Бу арабча сўз **važīfat(un)** шаклига эга (АРС, 898); ўзбек тилига изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **važīfat → вазифа.** Бу сўз асли 'лавозим, иш берди' маъносини англатувчи **važafa** феълидан ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб, араб тилида 'лавозим', 'вазифа', 'маош' маъноларини англади (АРС, 898), ўзбек тилида 'лавозим', 'вазифа', 'топшириқ' маъноларини англантишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 170).

ВАЗН Бу арабча сўз **vazn(un)** шаклига эга (АРС, 886); кўпмаъноли **vazana** феълининг 'оғирлигини ўлча — ди' маъноси билан (АРС, 885) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'оғирлик', 'салмоқ', 'обруй (нуфуз)', 'шеър сатрининг ўлчови', 'музика оҳангининг ўлчови' каби маъноларни англади (ЎТИЛ, I, 170).

ВАКИЛ Бу арабча сўз **vakīl(un)** шаклига эга (АРС, 909); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vakīl → вакил.** Бу сўз 'топширди', 'ишонди' маъносини англатувчи **vakala** феълининг (АРС, 909) **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'кимнингдир номидан иш юритишга ишонч билдирилган шахс' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 171). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади. Бу сўзнинг **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли **vakīlat(un)** охиридаги **t** товуши ташланган ҳолда (**Вакила**) аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ВАКИЛА қ. **вакил**

ВАКОЛАТ Бу арабча сўз **vakālat(un)** шаклига эга (АРС, 909); ўзбек тилига чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **vakālat** → **вакâлат (ваколат)**. Бу сўз 'топширди', 'ишонди' маъносини англатувчи **vakala** феълнинг (АРС, 909) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'кимгадир бошқа кимсанинг номидан иш юритиш учун берилган ҳуқуқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 171). Ўзбек тилида бу сўздан **ваколатли** сифати ясалган.

ВАКОЛАТНОМА Бу арабча сўз **ваколат** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган бўлиб, 'кимнингдир ваколатини тасдиқловчи ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 171).

ВАКОЛАТХОНА Бу сўз арабча **ваколат** сўзига (қ.) 'жой' маъносини англатувчи тожикча **хона** сўзини қўшиб тузилган бўлиб, 'кимнингдир ваколати билан иш юритувчи муассаса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 171).

ВАЛИ қ. **авлиё**

ВАЛИАҲД Бу сўз арабча **вали** (қ.) ва **аҳд** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'тахт вориси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 172).

ВАЛИД қ. **валида**

ВАЛИДА Ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз **validat(un)** шаклига эга (АРС, 911); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **validat** → **валида**; асли 'дунёга келтирди' маъносини англатувчи **valada** феълнинг (АРС, 910) I боб масдари **valid(un)** сўзининг (АТГ, 143) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шаклига тенг (АТГ, 29); асли **валид** сўзи 'ўғил фарзанд', **валида** сўзи эса 'қиз фарзанд' маъносини англатади (АРС, 911).

ВАЛИЙ қ. **авлиё**

ВАЛИНЕЪМАТ Бу сўз арабча **вали** (қ.) ва **неъмат** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'боқимидаги кишиларни моддий жиҳатдан таъминловчи', 'хайр-саховатли' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 172).

ВАЛЛАМАТ Бу сўз — **валинеъмат** қўшма сўзининг сўзлашув тилида талаффуз жиҳатидан ўзгарган кўри — ниши: **вали** қисми охиридаги **и** товуши билан **неъмат** қисми бошланишидаги **неъ** товушлари ўрнига **ла** то — вушлари айтилади. **Валламат** сўзи ижобий ва салбий мундарижали маънони англатади; ижобий мундарижа билан **валинеъмат** сўзи англатган маънони билдиради, салбий мундарижа билан эса 'ўзганинг нарсаси билан сахийлик қиладиган одам', 'бировнинг моли билан катталиқ қиладиган одам' каби маъноларни билдиради.

ВАРАҚ Бу арабча сўз **varaḡ(un)** шаклига эга (АРС, 883); '(дарахт) барг билан қопланди' маъносини англа — тувчи **varaḡa** феълининг. (АРС, 883) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида асли 'барг' маъносини англат — ган, кейинчалик 'қоғоз' маъносини ҳам англата бошла — ган (АРС, 883); ўзбек тилида бу сўз 'китоб, дафтар каби буюмларнинг бир бутунга бирлаштирилган юпқа қоғоз қисмлари' маъносини англатади. ЎТИЛда (I, 172) бу сўзнинг маъноси нотўғри изоҳланган: "маълум шакл ва ўлчамдаги қоғоз", "саҳифа" каби изоҳлар **варақ** сўзи — нинг маъносини ифодаламайди. Ўзбек тилида **варақ** сўзидан **варақла**- феъли ясалган.

ВАРАҚА Бу арабча сўз **varaḡat(un)** шаклига эга (АРС, 883); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **varaḡat** → **варақа**. Бу сўз **варақ** сўзидан (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган донда оти бўлиб (АТГ, 373); араб тилида 'барг', 'баргча', 'ҳужжат', 'кичик ҳажмдаги газета' маъноларини англатади; ўзбек тилида араб тилидаги 'кичик ҳажмдаги газета' маъносидан ўсиб чиққан 'муҳим маълумотни омма орасида тезда тарқатиш учун тайёрланган кичик ҳажмдаги нашр' маъносини англатади: *Депутатликка номзод ҳақида маълумот берувчи варақа чоп этилди* каби (ЎТИЛ, I, 172).

ВАРАҚИ Бу сўз **варақ** сўзидан (қ.) **-и** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, асли 'варақлардан иборат', яъни 'қават-қават' маъносини англатади; шу маъно асосида 'юпқа ёйилган бир неча варақ ёғли хамир ичига қийма солиб туғиб, ёғда пишириладиган сомса' маъноси

юза келган (ЎТИЛ, I, 172). ТЖРСда (90) **варақи** сўзи эмас, **варақин** сўзи келтирилиб, юқорида таърифланган маънони англатиши айтилган; бу сўз тожик тилида **варақ** сўздан нисбий сифат ясовчи **-ин** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542). Шундан кўриниб турибдики, **варақи** сўзи ўзбек тилида **варақ** сўздан ўзбекча **-и** қўшимчаси билан ясалган (Бу қўшимча ўзбекча **қишлоқи**, **ислиқи** каби сўзларнинг ясалишида ҳам қатнашган). Демак, бу сўзга ЎТИЛда (I, 172) **[ф-т < а]** деб берилган изоҳ хато.

ВАСВАСА Бу арабча сўз **vasvasat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 889), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган. Бу сўз асли 'кўнгилга гулгула, шубҳа солди' маъносини англатувчи **vasvasa** феълининг масдари бўлиб (АТГ, 339), 'кўнгилда пайдо бўладиган шубҳа, тарадду' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 173). Бу тўрт ўзак ундошли феъл икки ундошли **вас** тақлид сўзининг такроридан ҳосил қилинган дейилади (АТГ, 337).

ВАСВОС Бу арабча сўз **vasvās(un)** шаклига эга (АРС, 889); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vasvās** → **васвâс (васвос)**. Бу сўз асли 'кўнгилга гулгула, шубҳа солди' маъносини англатувчи **vasvasa** феълининг масдари бўлиб, 'шайтоннинг таъсирига берилиш', 'ёмон ўй-хаёллар таъсирига берилиб, тинчини, соғлиғини йўқотиш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 173). Бу сўз АРСда (889) **васвâс** шаклида берилган, дарсликларда эса (УАЯ, 236; АТГ, 339) бундай сўз **филъл(ун)** вазнида ҳосил қилиниши таъкидланган; биринчи бўғинда **и** унлиси эмас, **а** унлисининг келгани бу сўз асли **вас** тақлид сўзининг такроридан тузилгани билан изоҳланса керак. Сўзлашув тилида **васвос** сўзи кўпинча **восвос** тарзида талаффуз қилинади.

ВАСИЙ Бу арабча сўз **vaṣīyy(un)** шаклига эга (АРС, 893); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **vaṣīyy** → **васий**. Бу сўз асли кўпмаъноли **vasā** феълининг 'киши ўзи вафот этганидан кейин

оила аъзоларига маълум муддат моддий ва маънавий раҳнамолик қилишни топширди' маъноси билан (АРС, 893) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АРС, 894), ўзбек тилида 'кимнингдир вафотидан кейин марҳумнинг воёга етмаган фарзандларига моддий ва маънавий раҳнамолик кўрсатишни зиммасига олган шахс' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 173), Ҳуқуқшунослик термини сифатида ишлатиладиган бу сўздан **васийлик** оти ясалган.

ВАСИЙАТ Бу арабча сўз **vašiyat(un)** шаклига эга (АРС, 893); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **vašiyat** → **васийат (васият)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **vasā** феълнинг 'ўлими олдидан ўз истак, топшириғини билдирди' маъноси билан (АРС, 893) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АРС, 894), 'кишининг ўз ўлими олдидан айтган ёки ёзиб қолдирган истак, топшириқлари' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 173).

ВАСИЙАТНОМА Бу сўз арабча **васийат** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини бирлаштириб тузилган бўлиб, 'ёзма васият', 'ҳужжат сифатида расмийлаштирилган васият матни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 173).

ВАСИЙЛИК қ. **васий**

ВАСИЛ, ВАСИЛА қ. **васл**

ВАСИҚА Бу арабча сўз **vašiqat(un)** шаклига эга (АРС, 872); ўзбек тилига се товушини с товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **vašiqat** → **васиқа**. Бу сўз 'ишонди' маъносини англатувчи **vašaqa** феълдан ясалган **vašiq(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'ҳужжат', 'акт' маъноларини (АРС, 872), ўзбек тилида 'мол-мулкка шахсий хўжайинликни тасдиқловчи ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 173). Ўзбек тилида **vašaqa** феълдан ясалган **vāšiq(un)** аслий сифати ҳам мавжуд бўлиб (АТГ, 43), 'ишонч қозонган' маъносини англатади (АРС, 872), бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (**Во-**

сиқ).

ВАСЛ Бу арабча сўз **vašl(un)**¹ шаклига эга (АРС, 893); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти — риб қабул қилинган: **vašl** → **васл**. Бу сўз ‘қўшилди’, ‘етишди’ маъносини англатувчи **vašala** феълининг (АРС, 893) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида ‘боғланиш’, ‘алоқа’ маъноларини, ўзбек тилида эса ‘ёр билан дийдор кўришув’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 173). Ўзбек тилида **vašala** феълидан ҳосил қилинган **va-šil(un)** I боб масдари (АТГ, 142) ва ундан **-at(un)** қўшим — часи билан ҳосил қилинган **vašilat(un)** муаннас шакли (**васил** ва **васила** сўзлари) ҳам мавжуд бўлиб, атоқли от сифатидагина ишлатилади. Бу сўзлар асли ‘ажралмас’ (дўст) маъносини англатади. Эркак кишининг атоқли оти сифатида **Восил** сўзи ҳам ишлатилади. Бу сўз **vašala** феълидан ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), ‘бир-бирига боғловчи’ маъносини англатади (АРС, 893).

ВАССАЛОМ Бу арабча сўз асли **va al salām** шаклига эга (АРС, 370); ўзбек тилига ёнма-ён келган **aa** унлиларини бир унлига бирлаштириб, **al** аниқлик ар — тикли таркибидаги I ундошини ундан кейин келган **s** ундошининг таъсирида **s** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, бу уч қисмни бир сўзга яхлитлаб қабул қилинган: **va al salām** → **вассалām (вассалом)**. Бу сўз араб тилида ҳам, ўзбек тилида ҳам ‘бошқа гап бў — лиши мумкин эмас’, ‘бас’ каби маъноларни англатади (АРС, 370; ЎТИЛ, I, 173). Эскича хат ёзиш услубида мактубнинг охирида **ва ассалалом, нома тамом** жумласи ёзилар эди. Бу жумлада **ассалом** асли ‘соғлиқ’ маъносини билдиради, кейинчалик мактубнинг охир — лаганини билдиришга, ‘бўлди’, ‘бас’ маъносини ифода — лашга хизмат қилган.

ВАСФ Бу арабча сўз **vašf(un)** шаклига эга (АРС, 891); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти — риб қабул қилинган: **vašf** → **васф**; кўпмаъноли **vašafa** феълининг ‘тасвирлади’ маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 891), ‘оғзаки тавсиф’ маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 173).

ВАТАН Бу арабча сўз **vatan(un)** шаклига эга (АРС, 897); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **vatan** → **ватан**. Бу сўз 'яшади', 'ҳаёт кечирди' маъносини англатувчи **vatana** феълнинг (АРС, 897) **І** боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'кишининг туғилиб-ўсиб, яшаётган жойи (мамлакат, ўлка, шаҳар, қишлоқ)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 173) **ВАТАНГАДО** Бу қўшма сўз ўзбек тилида арабча **ва-тан** (қ.) ва 'тиланчи' маъносини англатувчи тожикча **гадо** сўзларидан (ТЖРС, 95) таркиб топган бўлиб, 'ватандан кечиб, бегона юртда хор-зор ҳаёт кечираётган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 173).

ВАТАНДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ватан** сўзининг (қ.) 'туғилиб-ўсган мамлакат' маъно қирраси асосида 'бирга' маъносини ифодаловчи **-дош** қўшим-часи билан ясалган, 'ким биландир туғилиб ўсган мамлакати бир киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174).

ВАТАНЛИ **БЎЛ-** Бу қўшма феъл ўзбек тилида арабча **ватан** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ҳосил қилинган **ватанли** сифати ва **бўл-** феълдан тузилган бўлиб, 'яшаш жойига эга бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174). **Ватанли** сўзи **ватан** сўзининг 'яшаш жойи' маъно узви асосида ясалган.

ВАТАНПАРВАР Бу сўз тожик тилида арабча **ватан** сўзига (қ.) 'тарбияла-', 'ўстир-' маъносини англатувчи тожикча **парвардан** феълнинг **парвар** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган; 'ўз ватанини чексиз севувчи, ватан манфаати учун жонбозлик кўрсатувчи' маъноси — ни англатади (ЎТИЛ, I, 174).

ВАТАНФУРУШ Бу сўз тожик тилида арабча **ватан** сўзига (қ.) 'сот-' маъносини англатувчи тожикча **фурўхтан** феълнинг **фурўш** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 415, 90) қўшиб тузилган; ўзбек тилига ў унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган (чунки ўзбек тилида сўзнинг иккинчи ва кейинги бўғинида **ў** унлиси келмайди): **ватан** + **фурўш** = **ватанфурўш** → **ватанфуруш**; 'ватан манфаатларига хиёнат қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174).

ВАФО Бу арабча сўз **vafāb(un)** шаклига эга (АРС, 903); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қи — линган: **vafāb** → **вафâ (вафо)**. Бу сўз кўпмаъноли **vafā²** феълининг (АРС, 902) 'бажарди' маъноси билан ҳосил қилинган масдари бўлиб (АРС, 903), 'аҳдида, ваъдасида қатъий туриш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174). Бу сўздан ўзбек тилида **вафоли**, **вафосиз** сифатлари ясалган. **Вафо** сўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ВАФОДОР Бу сўз тожик тилида арабча **вафо** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 137, 136, 90); 'аҳд-паймонга содиқ', 'ваъдасига қатъий амал қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174). Ўзбек тилида бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **вафодорлик** мавҳум оти ясалган.

ВАФОТ Бу арабча сўз **vafāt(un)** шаклига эга (АРС, 903); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vafāt** → **вафâт (вафот)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **vafā** феълидан 'бажарди' маъноси билан ҳосил қилинган **vafāb(un)** масдаридан (АРС, 903) **-āt(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'умрнинг тугаши', 'қазо' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174). Бу сўз маъносининг ЎТИЛда **ўлим**, **ажал** сўзлари билан изоҳлангани тўғри эмас.

ВАЪДА Бу арабча сўз **vaъdat(un)** шаклига эга (АРС, 898); ўзбек тилига сукунли айн товуши ўрнига **ъ** (айи — риш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **vaъdat** → **ваъда**. Бу сўз 'бажаришни ўз зиммасига олди', 'сўз берди' маъносини англатувчи **vaъada** феълининг масдари **vaъd(un)** сўзининг **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига бу қўшимчанинг **a** қисмини сақлаб, **t** қисмини ташлаб қабул қилинган; 'ниманидир бажаришни ўз зиммасига олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174). Бу сўздан ўзбек тилида **ваъдалаш-** феъли ясалган.

ВАЪДАБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ваъда** сўз —

зига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 82, 75) қўшиб тузилган; 'амалга ошира олиш-олмасли — гини ўйламай ҳар қандай ишни бажариш ҳақида сўз бераверадиған' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174).

ВАЪЗ Бу арабча сўз **vaʔz(un)** шаклига эга (АРС, 899); ўзбек тилига сукунли айн товуши ўрнига **ъ** (айи — риш) белгисини қўйиб, изғи товушини **з** товушига ал — маштириб қабул қилинган: **vaʔz** → **ваъз**. Бу сўз 'диний ақидаларни тарғиб қилди' маъносини англатувчи **vaʔza** феълининг (АРС, 899) масдари бўлиб (АТГ, 142), 'диний ақидаларни тарғиб қилувчи нутқ' маъносини англатади; шу маънодан кейинчалик 'панд-насиҳат мазмунли нутқ' маъноси ўсиб чиққан (ЎТИЛ, I, 174).

ВАЪЗБОЗЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **ваъз** сўзига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи то — жикча **бохтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 82, 75) қўшиб тузилган сўздан **-лик** қўшимчаси билан ясалган; **ваъзбоз** сўзи асли 'амалий иш қилиш ўрнига қуруқ гап-сўз айтиш билан шуғуланувчи' маъносини, **ваъзбозлик** сўзи эса шундай амалиётни англатади (ЎТИЛ, I, 174).

ВАЪЗ-НАСИҲАТ Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **ваъз** (қ.) ва **насиҳат** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, унинг таркибида **ваъз** сўзи 'панд-насиҳат мазмунли нутқ' маъноси билан қатнашган (ЎТИЛ, I, 174).

ВАЪЗХОНЛИК Бу сўз ўзбек тилида **ваъзхон** сўзи — дан **-лик** қўшимчаси билан ясалган; **ваъзхон** сўзи арабча **vaʔz** сўзига 'ўқи-' маъносини англатувчи то — жикча **хондан** феълининг **хон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 426), 'ваъз айтувчи' маъносини англатади. **Ваъзхонлик** сўзи 'диний ақи — даларни тарғиб қилувчи нутқ айтиш билан шуғулланиш' маъносини англатади. Ана шу маъно асосида 'амалий иш бажариш ўрнига қуруқ гап-сўз айтишдан нарига ўтмаслик' каби салбий мундарижали маъъо ҳам юзага келган (ЎТИЛ, I, 174).

ВАҚО: Тожикча **ҳеч** инкор сўзи билан биргаликда ишлатиладиған бу сўз асли **воқеа** [**vāqīʔat(un)**] сўзи —

нинг (қ.) кўплиги бўлиб, асли **vaqāyīṭu** шаклига эга (АРС, 906); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги касрали ҳамза билан дам — мали айни ташлаб қабул қилинган: **vaqāyīṭu** → **вақâ (вақо)**; асли ‘ҳодисалар’, ‘воқеалар’ маъносини англа — тади, **ҳеч вақо** бирикмаси таркибида ‘нарсa’ маъносини англaтиб қaтнaшaди (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҚТ Бу арабча сўз **vaqt(un)** шаклига эга (АРС, 903); ‘муддат белгилади’ маъносини англaтувчи **vaqata** феълнинг (АРС, 903) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ‘замон’, ‘фурсат’, ‘пайт’ каби маъноларни умумлаш — тирган ҳолда англaтaди (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҚТИ-ВАҚТИ БИЛАН Бу пайт равиши арабча **вақт** сўзининг (қ.) III шахс эгалик қўшимчасини олган такрор шаклига **билан** кўмакчисини қўшиб ҳосил қилинган; ‘баъзан-баъзан’, ‘ўқтин-ўқтин’ маъносини англaтaди (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҚТИНЧА Бу сўз ўзбек тилида арабча **вақт** сўзи — нинг (қ.) қаратқич келишиги шакли (АТГ, 50) **вақтин** сўзига ‘чама’ маъносини ифодaловчи **-ча** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган; ‘муддати чекланган’, ‘муваққат’ маъносини англaтaди (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҚТИНЧАЛИК Бу сўз ўзбек тилида **вақтинча** ра — вишидан (қ.) **-лик** қўшимчаси билан ясалган сифат бў — либ, ‘ўткинчи’, ‘тезда бартараф бўладиган’ маъносини англaтaди (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҚТЛИ I Бу сўз ўзбек тилида арабча **вақт** сўзидан **-ли** қўшимчаси билан ясалган, асли ‘барвақт’, ‘эрта’ маъносини англaтaди; бу сўз сўзлашув тилида **воҳлик** тарзида талаффуз қилинади (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҚТЛИ II Бу сўз асли русча **периодическая печать** бирикмасининг калькаси **вақтли матбуот** бирикмаси таркибида пайдо бўлиб, ‘мунтазам нашр қилинмайди — ган’ маъносини англaтaди (ЎТИЛда бу сўз алоҳида аж — ратилмаган).

ВАҚТ-СОАТ Бу жуфт сўз арабча **вақт** (қ.) ва **соат** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, ‘воқе бўлиши учун им — кон туғилган пайт’ маъносини англaтaди (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҚТИХУШЛИК қ. **вақтхушлик**

ВАҚТИЧОҒЛИК қ. ВАҚТЧОҒЛИК

ВАҚТХУШЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **вақт** (қ.) ва 'яхши' маъносини англатувчи тожикча **хуш** сўз — ларидан тузилган **вақт(и) хуш** иборасига **-лик** қўшим — часини қўшиб ясалган мавҳум от бўлиб, 'хушчақчақ кайфият', 'хурсандлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 175). Бу сўзни асли **вақтихушлик** тарзида айтиш ва ёзиш тўғри.

ВАҚТЧОҒЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **вақт** (қ.) ва 'хурсанд' маъносини англатувчи ўзбекча **чоғ** (ЎТИЛ, II, 380: **чоғ** II) сўзларидан тузилган **вақт(и) чоғ** ибора — сига **-лик** қўшимчасини қўшиб ясалган мавҳум от бў — либ, 'ўта хушчақчақ • кайфият', 'ўта хурсандчилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 175). Бу сўзни асли **вақтичоғлик** тарзида айтиш ва ёзиш тўғри.

ВАҲИМ қ. ВОҲИМ

ВАҲИМА Бу арабча сўз **vāhimat(un)** шаклига эга (АРС, 914); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган; адабий ўзбек тилида биринчи бўғиндаги чўзиқ **â** унлиснинг **a** унлисига алмашти — рилгани ноўрин, чунки қоида тарзида бундай унли ўз — бек тилида **â** унлисига алмашади, сўзлашув тилида худ — ди шундай талаффуз қилинади ҳам. Бу сўз асли кўп — маъноли **vahama** феълидан 'нотўғри тасаввурга эга бўлди' маъноси билан (АРС, 914) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши **vāhim(un)** сўзидан (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'ҳаяжонли қўрқув ҳолатини юзага келтирадиган ўй-хаёллар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 176). Бу сўз ўзбек тилида 'ваҳимали ўй-хаёлларга берилувчанлик касаллиги' маъносини ҳам англатади, шу маъноси билан бу сўз одатда **ваҳма** шаклида талаффуз қилинади.

ВАҲМ Бу арабча сўз **vahm(un)** шаклига эга (АРС, 914); кўпмаъноли **vahama** феълнинг 'чўчитди', 'безовта қилди' маъноси билан (АРС, 914) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'фараз', 'гумон', 'тахмин' каби маъноларни (АРС, 914), ўзбек тилида эса 'жавфсираш натижасида юзага келадиган қўрқув ҳола — ти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 176). Бу сўз сўзла —

шув тилида **воҳим** тарзида ҳам талаффуз қилиниб, **воҳим** I сўзи билан шаклан тенг келиб қолади.

ВАҲШАТ Бу арабча сўз **vaḥṣat(un)** шаклига эга (АРС, 878); ўзбек тилига ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **vaḥṣat** → **ваҳшат**. Бу сўз 'ёввойи бўлди' маъносини англатувчи **vaḥaṣa** феъ-линг (АРС, 877) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'ёлғизлик', 'тушкунлик', 'нотинчлик' каби маъноларни (АРС, 878), ўзбек тилида эса 'кишини даҳшатга соладиган аянчли ҳолат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 176). Бу сўздан ўзбек тилида **ваҳшатли** сўзи ясалган.

ВАҲШИЙ Бу арабча сўз **vaḥṣiy(un)** шаклига эга (АРС, 878); ўзбек тилига ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** ундошлардан бирини ташлаб қабул қилинган: **vaḥṣiyu** → **ваҳший**. Бу сўз асли 'ёввойи бўлди' маъносини англатувчи **vaḥaṣa** феълинг (АРС, 877) I боб масдари **vaḥṣ(un)** сўздан (АТГ, 142) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), араб тилида 'ёввойи', 'йиртқич', 'эскирган' каби маъноларни (АРС, 878), ўзбек тилида эса 'ёввойи', 'киши оёғи бориб етмаган', 'йиртқич' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 176). Бу сўздан ўзбек тилида **ваҳшийлик** мавҳум оти ясалган.

ВАҲШИЙЛАРЧА Бу сўз ўзбек тилида арабча **ваҳший** сифатига (қ.) **-ларча (-лар + ча)** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган равиш бўлиб, 'ваҳший йўсинда', 'йиртқичларча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 176).

ВАҲШИЙОНА Бу сўз тожик тилида арабча **ваҳший** сифатидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 91), ўзбекча **ваҳшийларча** сўзига (қ.) синоним (ЎТИЛ, I, 176).

ВИДО қ. **алвидо**

ВИДОЛАШ- Бу феъл ўзбек тилида **видо** сўздан (қ. **алвидо**) **-лаш** қўшимчаси билан ясалган; 'марҳум билан абадий хайрлаш-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 177).

ВИҶДОН Бу арабча сўз **viçdān(un)** шаклига эга (АРС, 874); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **viçdān** → **виҷдân (виж-**

дон); асли кўпмаъноли **vaçada** феълининг 'ҳис қилди', 'сезди' маъноси асосида (АРС, 873) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'ҳиссиёт', 'кишининг ички дунёси', 'руҳ', 'кўнгил', 'ор-номус' маъноларини (АРС, 874), ўзбек тилида эса фақат 'ор-номус' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 177). Бу сўздан ўзбек тилида **ВИЖДОНЛИ**, **ВИЖДОНСИЗ** сифатлари, кейинги сифатдан **ВИЖДОНСИЗЛИК** мавҳум оти ясалган.

ВИЖДОНАН Бу арабча сўз **виждон** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно таъраққиёти натижасида равишга айланган, 'виждон билан', 'ор-номус талабларига риоя қилиб' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 178).

ВИЖДОНИЙ Бу арабча сўз **виждон** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ВИЖДОН-** + **ий** → **ВИЖДОНИЙ**; 'виждон олдидаги' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 178).

ВИЛОЙАТ Бу арабча сўз **vilāyat(un)** шаклига эга (АРС, 913); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vilāyat** → **вилâйят (вилоят)**. Бу сўз 'бошқарди' маъносини англатувчи **valīya²** феълининг (АРС, 911) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), асли 'марказ бошқарувидаги узоқ ўлка' маъносини англатган, кейинчалик маънода умумлашиш юз бериб, 'мамлакатнинг (давлатнинг) йирик маъмурий бўлаги' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 178).

ВИСОЛ Бу арабча сўз **višāl(un)** шаклига эга (АРС, 893); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **višāl** → **висâл (висол)**. Бу сўз 'қўшилди' маъносини англатувчи **vašāla²** феълининг (АРС, 892) I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), 'ёр билан қовушув' маъносини англатади. ЎТИЛда (I, 172) **висол** сўзи **васл** сўзига айнан дейилган, ваҳоланки бу сўзларга АРСда берилган изоҳлардан уларнинг фарқли маъно англатиши очиқ кўриниб турибди.

ВИҚОР Бу арабча сўз асли **vaqār(un)** шаклига эга

(АРС, 904); бу сўз таркибидаги чўзиқ **ā** унлисининг **â** унлисига алмашуви — одатдаги ҳодиса, лекин биринчи бўғиндаги **a** унлисининг **и** унлисига алмаштирилганини (ЎТИЛ, I, 179) изоҳлаш қийин; ТЖРСда бу сўз **вақор** (91) ва **виқор** (92) шаклида келтирилган, лекин асосий деб **виқор** шакли танланган. Бу сўз 'жиддий ва салобатли бўлди' маъносини англатувчи **vaqura** феълининг (АРС, 904) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'мағрурлик', 'улуғворлик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 179).

ВОАЖАБ[О] Бу арабча сўз **ʔaḥabā** сўзи (қ.) олдидан ҳайратланишни ифодаловчи **vā** юкламасини (АРС, 868) келтириб тузилган ундов бўлиб, ўзбек тилида юклама таркибидаги **ā** унлиси **â** унлисига алмаштирилган ва юкламани кетидаги сўзга қўшиб ёзиш қабул қилинган: **vā aḥabā** → **vāaḥabā** (**воажабо**) [ЎТИЛ, I, 179], лекин **ажабо** сўзи мақоласида бу сўз **во ажаб[о]** тарзида аж — ратиб ёзилибди (I, 18).

ВОДИЙ Бу арабча сўз асли **vādin** шаклига эга (АРС, 881); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **п** ундошини ташлаб, шунинг эвазига қисқа **i** унлисидан кейин чўзиқлик учун **й** ундошини қўшиб қабул қилинган: **vādin** → **vâдий** (**водий**). Бу сўз асли 'дарёнинг аввалги ўзани' маъносини англатган, кейинроқ 'дарё ўзани бўйлаб ясланган кенг текислик', 'атрофи тоғлар билан ўралган кенг текислик' маъноларини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 179) **ВОЖИБ** Бу арабча сўз **vāḥib(un)** шаклига эга (АРС, 873); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vāḥib** → **vâжиб** (**вожиб**). Бу сўз 'мажбурий бўлди' маъносини англатувчи **vaḥaba**¹ феълидан (АРС, 872) ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'бажарилиши мажбурий' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 179). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида *Погшо амри* **вожиб** ибораси таркибида учрайди.

ВОЙДОД қ. **ДОД I**

ВОЛИДА Бу арабча сўз **vālidat(un)** шаклига эга (АРС, 910); 'дунёга келтирди' маъносини англатувчи **valada** феълидан ҳосил қилинган **vālid(un)** аниқ нисбат

сифатдошининг (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), 'она' маъносини англатади; ўзбек тилида кўтаринки услубда ишлатилади: *Волидамиз тўқсон ёшдалар* каби (ЎТИЛ, I, 180). Бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ВОРИС Бу арабча сўз **vāriš(un)** шаклига эга (АРС, 881); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, се ун – дошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **vāriš** → **vâрис (ворис)**. Бу сўз 'меросга эга бўлди', 'мерос сифатида олди' каби маънони англатувчи **vāraša** феъ – лининг (АРС, 881) I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147; бу сўз араб тилида 'ота' маъносини англата – ди), 'мерос олиш ҳуқуқига эга киши', 'меросхўр' маъ – носини англатади (ЎТИЛ, I, 180). Бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Ўзбек тилида бу сўздан **ворислик** мавҳум оти ясалган.

ВОРИСЛИК	қ.	ворис
ВОСВОС	қ.	васвос
ВОСИЛ	қ.	васл

ВОСИТА Бу арабча сўз **vāsitat(un)** шаклига эга (АРС, 887); асли 'ўртада бўлди' маъносини англатувчи **vasata** феълидан (АРС, 887) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши **vāsīt(un)** сўзидан (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **т** товушини ташлаб қабул қилинган: **vāsitat** → **vâсита (восита)**; 'бирор ишни амалга оширишда кўмаклашувчи нарса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 180). Бу сўздан ясалган **воситали**, **воситасиз** сифатлари грамматик термин таркибида қатнашади (*воситали тўлдирувчи* каби).

ВОСИТАЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **восита** сў – зидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб, 'томонларни бир битимга, муросага келтиришда ўртада туриб фаолият кўрсатувчи шахс' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 180). Бу сўздан ўзбек тилида **-лик** қўшимчаси билан **воситачилик** мавҳум оти, **-сиз** қўшимчаси билан **воситачисиз** сифати ясалган.

ВОСИҚ қ. **васиқа**

ВОҚЕ: Бу арабча сўз **vāqīʿ(un)** шаклига эга (АРС, 905); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб ва шунинг эвазига **и** унлисини **е** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vāqīʿ** → **vâqe (воқе)**. Бу сўз кўпмаъноли **vaqāʿa**¹ феълининг 'юз берди' маъноси билан (АРС, 904) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 149), араб тилида 'юз бераётган', 'ҳақиқий' каби маъноларни (АРС, 905) англатади; ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **воқе бўл-** ('рўй бер-') қўшма феълн таркибида 'юз бериш' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 181). Ўзбек тилида **воқе** сўздан **-лик** қўшим — часи билан **воқелик** сўзи ясалган бўлиб, 'амалда мавжуд ҳолат, муҳит' маъносини англатади.

ВОҚЕА Бу арабча сўз **vāqīʿat(un)** шаклига эга (АРС, 906); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, айнини ташлаб, шунинг эвазига **і** унлисини **е** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **vāqīʿat** → **vâqea (воқеа)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **vaqāʿa** феълининг I боб аниқ нисбат сифатдоши **vāqīʿ** (қ. **воқе**) сўздан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида бу қўшимчанинг **а** қисми сақланиб, **t** қисми ташланган; 'содир бўлган ҳодиса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 181).

ВОҚЕИЙ Бу сўз арабча **воқе** сўздан (қ.) **-ий(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **воқе** + **ий** → **воқеий**; 'ҳақиқатда рўй берган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 181).

ВОҚЕЛИК қ. **воқе**

ВОҚИФ Бу арабча сўз **vāqīf(un)** шаклига эга (АРС, 967); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **vāqīf** → **vâqif (воқиф)**. Бу сўз кўпмаъноли **vaqafa**¹ феълининг 'билади', 'танишди', 'хабардор бўлди' маъноси билан (АРС, 966) ҳосил

қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'хабардор', 'хабар топган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 180). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида жуда оз ишлатилади.

ВОҲА Бу арабча сўз **vāhat(un)** шаклига эга от бўлиб (АРС, 869), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ḫ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **vāhat** → **vâḫa (воҳа)**; 'саҳро оралиғидаги экин экиладиган обод ўлка' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 181).

ВОҲИД Бу арабча сўз **vāhid(un)** шаклига эга (АРС, 877); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ḫ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **vāhid** → **vâḫid (воҳид)**. Бу сўз араб тилида 'яктан бўлди', 'ёлғиз бўлди', 'якка-ю ягона бўлди' каби маъноларни англатувчи **vahada** феълидан ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 181). Асли 'якка-ю яго — на' маъносини англатувчи бу сўз Оллога нисбат бери — ладиган сифат бўлиб, бу сўз билан тузилган атоқли от **Абдувоҳид** тарзида ишлатилиши тўғри.

ВОҲИМ I Бу арабча сўз **vāhim(un)** шаклига эга (АРС, 914); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **vāhim** → **vâḫim (воҳим)**. Бу сўз кўпмаъноли **vahama** феълининг 'нотўғри тасав — вурга эга бўлди' маъноси билан (АРС, 914) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'ҳар хил ўй-хаёлларга берилувчан' маъносини англатади. Бу сўзнинг ЎТИЛда (I, 176) **ваҳим** шаклида келтирилгани тўғри эмас (Ўзбек сўзлашув тилида ҳам **a** эмас, **â** унлиси талаффуз қилинади), маъноси ҳам 'ваҳимали' тарзида нотўғри изоҳланган.

ВОҲИМ II қ. **ваҳм**

ВУЖУД Бу арабча сўз **vuçud(un)** шаклига эга (АРС, 874); кўпмаъноли **vaçada** феълининг 'бор бўлди' маъно — сидан (АРС, 873) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'мавжудлик', 'борлиқда мавжуд

нарса' каби маъноларни (АРС, 874), ўзбек тилида эса 'кишининг жони ва тани, бутун борлиғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 181).

А

ДАБДАБА Бу арабча сўз **dabdabat(un)** шаклига эга (АРС, 244); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **dabdabat** → **дабдаба**. Бу сўз **dabdaba** феълининг 'кескин тус олди' маъноси асосида (АРС, 244) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), араб тилида 'кескин тус бериш' маъносини англати (АРС, 244); ўзбек тилида бу сўз 'диққатни тортиш учун керагидан ортиқ даражада бўрттириб юборилган ҳолат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 203). Изоҳли луғатда бу сўзга тўрт маъноли деб берилган изоҳлар асосли эмас: Бу маънолар лексик қуршовга хос. Ўзбек тилида бу сўздан **дабдабали** сифати ясалган.

ДАБДАБАБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **дабдаба** сўзига (қ.) 'берилиб шуғуллан-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълининг (ТжРС, 82) **боз** ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб тузилган; 'дабдабани севадиган', 'дабдабали ҳолатга ишқибоз' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 203). Ўзбек тилида бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **дабдабабозлик** мавҳум оти ясалган.

ДАВЛАТ Бу арабча сўз **davlat(un)** шаклига эга (АРС, 268); АРСда бу сўз **dāla** феълга қарашли деб берилиб, шу феълнинг масдари сифатида таъкидланган, лекин бу феъл англатадиган 'ўтди', 'мавжуд бўлмайд қолди', 'алмашди', 'бошланди' маъноларидан **давлат** сўзига шу луғатда берилган 'ҳокимият', 'ҳукмронлик', 'сулола' маъноларини келтириб чиқариш қийин. ЎТИЛда ҳам (I, 203), ТжРСда ҳам (112) бу сўз омоним деб берилган: **давлат I** – 'ҳокимият', **давлат II** – 'бойлик'. Бу икки сўздан кейингиси АРСда берилмаган, демак, кейинча – лик юзага келган. **Давлат I** сўзи дастлаб 'қисқа муддатга сайланган, белгиланган бошқарув органи' маъносини англатган бўлса керак, ҳозирги маъноси кейинчалик юзага келган. Бу сўздан ўзбек тилида **давлатчилик** сўзи ясалган, **давлатлараро** сўзи тузилган.

ДАВО Асли арабча бўлган бу от сўз **dāb(un)** шаклига эга бўлиб, 'касалик', 'хасталик' маъносини англатади (АРС, 265). Форс (тожик) тилида бу сўз **даво** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига шу шаклида қабул қилинган; 'дори', 'дори-дармон' маъносини англатади (ПРС, 227; ТжРС, 112), Кўринадики, асли 'касалик' маъносини англатган сўз форс тилида 'касаликни тузатишга ёрдам берадиган дори-дармон' маъносини англатишга хизмат қилдирилган; ўзбек тилига ана шу маъноси билан қабул қилинган бу сўз кейинчалик 'шифо' маъносини ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 203). Охирги маъно асосида бу сўздан ўзбек тилида **давола-** феъли ясалган.

ДАВОМ Бу арабча сўз **davām(un)** шаклига эга (АРС, 269); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **davām** → **давâм (давом)**. Бу сўз 'маълум муддат воқе бўлиб турди' маъносини англатувчи **dāma** феълининг (АРС, 269) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилидан 'иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг воқе бўлиб туриш муддати' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 204); кейинчалик бу сўз 'ни — манингдир бундан кейинги қисми' маъносини ҳам англатишга хизмат қилдирилган.

ДАВОМАТ Бу арабча сўз **davāmat(un)** шаклига эга (АРС, 269); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **davāmat** → **давâмат (давومات)**. Бу сўз **dāma** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари **davām(un)** сўздан (АТГ, 142) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'муддат', 'вақтнинг ўтиши' маъноларини (АРС, 269), ўз — бек тилида эса 'бирорта фаолиятда мунтазам қатнашиб туриш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 204).

ДАВОМЛИ Бу сўз ўзбек тилида русча **продолжительный** сифатининг калькаси бўлиб, 'узоқ муддат воқе бўлиб турган' маъносини англатади: *давомли қарсақлар* каби (ЎТИЛ, I, 204).

ДАВР Бу арабча сўз **davr(un)** шаклига эга (АРС, 265); кўпмаъноли **dāra** феълининг 'айланди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142),

араб тилида ўндан ортиқ маънони англатади (АРС, 267), ўзбек тилида ҳам бир неча маънони, шу жумладан 'ижтимоий ёки шахсий ҳаётнинг маълум белгилари билан ажралиб турадиган йирик қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 204). **Давр сур-** ибораси таркибида 'роҳат-фароҳат билан яшаш вақти' маъносини касб этади. Худди шундай маънода **давр** сўзи **даврон** сўзи билан (қ.) жуфт сўз тарзида ишлатилади. Бу жуфт сўз **давр-у даврон** шаклида ҳам ишлатилади.

ДАВРА Бу сўз тожик тилида арабча **давр** сўзидан (қ.) **-а** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 543); ўзбек тилида 'доира шаклида ўтирган кишилар', 'сайлов, мусобақа ўтказишдаги ҳар бир босқич' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 204).

ДАВРИЙ Бу сўз арабча **давр** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **давр + иий** → **даврий**. Бу сўз физика термини (*даврий тебраниш*) ва математика термини (*даврий каср*) таркибида 'такрорланадиган' маъносини англатиб қатнашади (ЎТИЛ, I, 204).

ДАВРОН Бу арабча сўз **davarān(un)** шаклига эга (АРС, 267); ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги **а** унлисини ташлаб, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **davarān** → **давран (даврон)**. Бу сўз кўпмаъноли **dāra** феълнинг 'айланди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'айланма ҳаракат', 'қайрилиш' каби маъноларни англатади (АРС, 267); ўзбек тилида эса асли **давр** сўзи англатган маънони англатади, бу фикрни **давр-даврон** жуфт сўзи тасдиқлайди: синонимлар жуфтланган. ЎТИЛда (I, 204) **даврон (davran)** сўзи охиридаги **-ан** қисми тожикча кўклик қўшимчаси деб тушунилиб (Ўрта қавсларда **ф-г** < **а** рамзлари берилган), бу сўзнинг маъноси 'даврлар, замонлар' деб хато изоҳланган. **Даврон** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ДАЖЖОЛ Бу арабча сўз **daççāl(un)** шаклига эга

(АРС, 246); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **daççâl** → **дажжъл** (**даж-жол**). Бу сўз 'ёлгон гапирди', 'алдади' маъносини англатувчи **daçala** феълидан (АРС, 246) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 240), асли 'алдоқчи', 'фирибгар' маъносини англатади; кейинчалик бу сўз диний мундарижа билан 'кишиларни динидан оздирадиган махлуқ' каби маънони ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 205).

ДАЙЙУС Бу сўз араб тилида **dayyūš(un)** шаклига эга (АРС, 270); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **y** унлисига, се ундошини **c** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **dayyūš** → **даййус** (**дайюс**). Бу сўз ЎТИЛда бир **й** ундоши билан хато ёзилган: **й** ундоши аслида иккита; бундан ташқари, ўзбек тилида экспрессив маънони кучайтириш учун ҳам ундош (бу ерда **-й** ундоши) қатланади. Бу сўз 'қўшмачи' маъносини англатади ва шу маъноси билан сўкиш сўзи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 215).

ДАЛИЛ Бу арабча сўз **dalīl(un)** шаклига эга (АРС, 260); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлига алмаштириб қабул қилинган: **dalīl** → **далил**. Бу сўз кўпмаъноли **dalla** феълининг 'тасдиқлади' маъноси билан (АРС, 259) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилида 'маълум бир мулоҳазанинг чинлигини тасдиқловчи манба ёки ашё' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 206). Ўзбек тилида бу сўздан **далилла**- феъли ясалган. **Далил** сўзининг муаннас шакли **Далила** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ДАЛИЛА қ. **далил**

ДАЛЛА Бу арабча сўз асли **dallālat(un)** шаклига эга бўлиб, **dallāl(un)** масдарининг (қ. **даллол**) **-at(un)** қўшимчаси билан (АТГ, 29) ҳосил қилинган муаннас шаклига тенг; ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини, шунингдек иккинчи бўғинни ҳосил этиб турган **lā** товушларини ташлаб қабул қилинган, шу усул билан ўта салбий маъноли бу сўз **даллол** сўзидан фарқланган: **dallālat** → **dallāla** → **dalla** (**далла**); 'қўшмачилик билан шуғуланувчи аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 206).

ДАЛЛОЛ Бу арабча сўз **dallāl(un)** шаклига эга (АРС,

259); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **dallāl** → **даллâl** (даллол). Бу сўз кўпмаъноли **dalla** феълининг 'йўл кўрсатди' маъноси билан (АРС, 259) ясалган от бўлиб (УАЯ, 240), 'сотувчи билан олувчи орасида воситачилик қиладиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 206). Ўзбек тилида бу сўздан **даллоллик** оти ясалган.

ДАЛОЛАТ Бу арабча сўз **dalālat(un)** шаклига эга (АРС, 259); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **dalālat** → **далâlлат** (далолат). Бу сўз кўпмаъноли **dalla** феълидан 'тасдиқлади' маъноси билан (АРС, 259) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'кўрсатма', 'исбот' каби маъноларни (АРС, 259), ўзбек тилида эса 'маълум бир фикрни тасдиқловчи асос, имкон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 206).

ДАМИР қ. замир

ДАМИРА қ. замир

ДАП қ. даф

ДАРАЖА Бу арабча сўз **daraġat(un)** шаклига эга (АРС, 250); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **daraġat** → **даража**. Бу сўз **daġaġa** феълининг 'секин-аста ўсди, ривожланди' маъноси билан (АРС, 249) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тили луғатида олти маъноли, ўзбек тили луғатида эса тўққиз маъноли сўз сифатида изоҳланган; ажратилган маъноларнинг кўпи асосида 'поғона', 'босқич' маънолари ётади (АРС, 150; ЎТИЛ, I, 208); бу маъноларни бирма-бир изоҳлаш лозим топилмади.

ДАРАЖАМА-ДАРАЖА Бу сўз тожик тилида тузилган **даража ба даража** бирикмасига тенг бўлиб (ТЖРС, 116), ўзбек тилида **ба** предлоги бошланишидаги **б** ундоши **м** ундошига алмаштирилган ва олдинги қисмга қўшиб юборилган: **даража ба даража** → **даражама-даража**. Бу сўз 'босқичма-босқич' маъносини англатади. ЎТИЛда (I, 208) **даражама-даража** сўзининг сўзлашув тилига хос деб, **даража-бадаража** сўзининг асосий бирлик деб белгилангани тўғри эмас: ўзбек да-

ража-бадаража демайди.

ДАРВОҶЕ Бу сўз асли арабча **воҶе** сўзининг (қ.) тожикча **дар** предлоги билан (ТЖРС, 115) ишлатилган шакли бўлиб, ўзбек тилида бу предлог билан сўз қўшиб айтилади ва ёзилади: **дар воҶе** → **дарвоҶе**. Асли бу сўз 'воҶеа хусусида' маъносини англатган, ҳозирги ўзбек тилида тингловчининг эътиборини тортиш учун айтилиб, 'айтгандай', 'ҳа, айтганча' каби маънони ифодалайди (ЎТИЛ, I, 209). Бундай маъноли сўз ТЖРСда берилмаган.

ДАРС Бу арабча сўз **dars(un)** шаклига эга (АРС, 250); бу сўз 'ўқитди', 'ўргатди' маъносини англатувчи **darasa** феълининг (АРС, 250) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'ўрганиш', 'сабоқ', 'лекция' маъноларини (АРС, 250), ўзбек тилида эса 'ўқув машғулоти', 'сабоқ' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 212). Ўзбек тилида бу сўздан **дарслик** оти ясалган, 'ўқув қуроли бўлиб хизмат қиладиган китоб' маъносини англатади; **дарс** сўзига тожикча **хона** сўзини қўшиб **дарсхона** сўзи тузилган, 'ўқув юртида дарс ўтказиладиган хона', 'яшаш жойида ўқувчининг дарс тайёрлайдиган хонаси' маъносини англатади.

ДАРСЛИК қ. **дарс**

ДАРСХОНА қ. **дарс**

ДАСТАВВАЛ Бу сўз ўзбек тилига тожик тилидан олинган; асли 'қўл' маъносини англатувчи тожикча **даст** сўзини (ТЖРС, 120) 'марта' маъноси билан (ЎКААҚЛ, 85) арабча **аввал** сўзига (қ.) бирлаштириб тузилган бўлиб, 'биринчи галда', 'энг олдин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213).

ДАФ Бу арабча сўз **dafъ(un)** шаклига эга (АРС, 256); ўзбек тилига сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **dafъ** → **даф**. Бу сўз 'нарига сурди' маъносини англатувчи **dafаъа** феълининг (АРС, 256) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'нарига суриш', 'ҳамлани қайтариш' каби маъноларни англатади (АРС, 256); бу сўз ўзбек тилида **даф қил-**, **даф бўл-** қўшма феъллари таркибида қатнашиб, сўзлашув тилида **дап** тарзида талаффуз

қилинади.

ДАФИНА Бу арабча сўз **dafinat(un)** шаклига эга (АРС, 257); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисига **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **dafinat** → **дафина**. Бу сўз **dafana** феълидан 'ерга кўмиб яширди' маъноси билан (АРС, 257) ясалган аслий сифатдан (АТГ, 43) **-at(un)** кўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'ерга кўмиб яширилган бойлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАФН Бу арабча сўз **dafn(un)** шаклига эга (АРС, 257); **dafana** феълининг 'мурда қабрга қўйилди' маъноси билан (АРС, 257) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'мурдани қабрга қўйиш' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАФЪА Бу арабча сўз **dafʿat(un)** шаклига эга (АРС, 256); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига алмаштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қў — йиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **dafʿat** → **дафъа**. Бу сўз асли 'нарига сурди' маъносини англатувчи **dafaʿa** феълининг (АРС, 256) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилидан 'карра', 'марга' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 214).

ДАФЪАТАН Бу арабча сўз **dafʿat(un)** масдарининг (АРС, 256) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида равишга айланган, 'тў — сатдан', 'бирдан' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАХЛ Бу арабча сўз **daxl(un)** шаклига эга (АРС, 147); 'кирди', 'қўшилди' маъносини англатувчи **daxala** феълининг (АРС, 247) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'кирим (молиявий)', 'аралашиниш', 'муноса — батда бўлиш' маъноларини (АРС, 147), ўзбек тилида эса 'тегишли томон' маъносини англатади: *Бу ишга менинг дахлим йўқ* каби (ЎТИЛ, I, 215).

ДАХЛАДОР Бу сўз тожик тилида арабча **дахл** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 137, 136, 123); 'алоқадор', 'тегишли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 215).

ДАХЛСИЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **дахл** сўзидан (қ.) **-сиз** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, уч хил маънони англатади: 1) 'алоқаси йўқ', 2) 'ташқи ҳамладан, ҳужумдан етарли даражада ҳимояланган', 3) 'жиноий жавобгарликка тортилишдан ҳимояланган' (ЎТИЛ, I, 215). Кейинги икки маъноси асосида бу сўздан **дахл-сизлик** мавҳум оти ясалган.

ДАХЛСИЗЛИК қ. **дахлсиз**

ДАЪВАТ Бу арабча сўз **daʿvat(un)** шаклига эга (АРС, 255); ўзбек тилига айини ташлаб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **daʿvat** → **даъват**. Бу сўз 'ундади', 'ташвиқ қилди' маъносини англатувчи **daʿā** феълининг (АРС, 255) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ундаш', 'ташвиқ' маъноларини англа-тади (ЎТИЛ, I, 215).

ДАЪВО Бу арабча сўз **daʿvā** шаклига эга (АРС, 255); ўзбек тилида чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига алмаштирилган. Бу сўз **daʿā** феълининг 'талаб қилди' маъноси асосида (АРС, 254) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), ўзбек тилига 'ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилиш мақсадида оғзаки ёки ёзма тарзда билдирилган талаб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 215).

ДАЪВОГАР Бу сўз тожик тилида арабча **даъво** сўзидан (қ.) **-гар** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542, 124); 'даъво билан мурожаат қилган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 215). Ўзбек тилида бу сўздан **даъвогарлик** мавҳум оти ясалган.

ДАҚИҚА Бу арабча сўз **daqiqat(un)** шаклига эга (АРС, 258); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **daqiqat** → **дақиқа**. Бу сўз кўпмаъноли **daqqa¹** феълининг 'парчалади' маъноси билан (АРС, 257) ясалган **daqiq(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'минута', 'заррача', молекула' маъноларини англатади (АРС, 258), ўзбек тилига 'минута' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 215).

ДАҲО Бу арабча от сўз **dahāb(un)** шаклига эга

(АРС, 265); ўзбек тилига чўзиқ *ā* унлисини *â* унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **dahāy** → **дахâ** (**дахо**). Бу арабча сўз **dahā** феълининг 'ўтқир ақл соҳиби бўлди' маъноси билан (АРС, 265) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), араб тилида 'ўтқир зеҳн', 'маккорлик' маъноларини (АРС, 265), ўзбек тилида эса 'ўтқир зеҳн', 'ўтқир зеҳн соҳиби' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 216).

ДАХР Бу арабча сўз **dahr(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 264), 'замона', 'олам', 'дунё', 'тақдир' маънолари — ни англатади (ЎТИЛ, I, 216).

ДАХРИЙ Бу арабча сўз **dahr(un)** отининг 'дунё' маъносидан (АРС, 264) **-iyy(un)** кўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги бир *y* товушини ташлаб қабул қилинган: **dahriyy** → **дахрий**; 'барча ҳодисалар табиат қонунлари асосида воқе бўлади деб билувчи', 'худонинг, нариги дунёнинг борлигига шак келтирувчи' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 216).

ДАХШАТ Бу арабча сўз **dahṣat(un)** шаклига эга (АРС, 264); 'кучли даражада ҳайратланди' маъносини англатувчи **dahiṣa** феълининг (АРС, 264) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'кучли даражада ҳайрат — ланиш' маъносини (АРС, 264), тожик тилида (ТЖРС, 125) ва форс тилида (ПРС, 231) 'кучли даражада кўрқиш' маъносини англатади; кўринадики, бу сўз ўзбек тилига кейинги маъно билан форс, тожик тилидан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 216). Ўзбек тилида бу сўздан **дахшатли** сифати ясалган.

ДИЙОНАТ Бу арабча сўз **diyānat(un)** шаклига эга (АРС, 271); ўзбек тилига чўзиқ *ā* унлисини *â* унлисига алмаштириб қабул қилинган: **diyānat** → **дийâнат** (**диёнат**). Бу сўз **dāna**³ феълининг 'илоҳий кучга сифинди' маъноси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 240), 'диний эътиқод' маъносини англатади (АРС, 271). ЎТИЛда (I, 223) бу сўз маъносининг 'виждон', 'виждонлилик', 'инсоф' тарзида изоҳлангани тўғри эмас, бундай нотўғри

изоҳлар ЎТИЛга ТжРСдан кўчиб ўтган (ТжРС, 129). Ўзбек тилида **дийонат** сўзидан **дийонатли**, **дийонатсиз** сифатлари ясалган.

ДИЙОР Бу арабча сўз 'яшаш жойи' маъносини англатувчи **dār** сўзининг кўплик шакли бўлиб, **diyār(un)** шаклига эга (АРС, 266); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **diyār** → **дийār (диёр)**; 'туғилиб-ўсган юрт', 'мамлакат' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 223). **Dar** сўзи эса 'доира ҳосил қилди' маъносини англатувчи **dāra** феълининг (АРС, 265) I боб масдари (УАЯ, 581).

ДИН Бу арабча сўз **dīn(un)** шаклига эга (АРС, 271); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлиси **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **dīn** → **дин**. Бу сўз асли 'итоат қилди' маъносини англатувчи **dāna³** феълининг 'илоҳий кучга сиринди' маъноси билан (АРС, 271) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'илоҳий кучга асосланган таълимот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 227).

ДИНИЙ Бу сўз араб тилида **дин** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48; АРС, 271), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **динийй** → **диний**; 'динга оид', 'диний мазмунга эга' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 228).

ДИНИЙА Ўзбек тилида *диния назароти* каби тур – гун бирикма таркибида қатнашадиган бу сўз **дин** сўзи – дан (қ.) **-иййат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига бу қўшимча таркибидаги бир **й** товушини ва **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **дин + ииййат = диниййат** → **динийа**; 'диний ишлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 228).

ДИҚИНАФАС қ. **зиқинафас**

ДИҚҚАТ Бу арабча сўз **diqqat(un)** шаклига эга (АРС, 258); асли **daqqa²** феълининг 'эътибор билан аниқ бажарди' маъноси асосида ҳосил қилинган масдари бўлиб (АРС, 258), араб тилида 'эътибор билан аниқ ба – жарииш' маъносини (АРС, 258), ўзбек тилида эса 'эъти – бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 230).

ДИҚҚИНАФАС қ. зиқинафас

ДОИМ Бу арабча сўз **dāyim(un)** шаклига эга (АРС, 269); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра — ли ҳамзани **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **dāyim** → **дâим (доим)**. Бу сўз 'маълум муддат воқе бўлиб турди' маъносини англатувчи **dāma** феълининг (АРС, 269) I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'узоқ вақт давом этадиган' маъносини англатади (АРС, 269). ЎТИЛда (I, 231) бу сўз 'ҳамма вақт, ҳамиша' маъносини англатиши айтилган, асли бундай маънони **доимо** сўзи англатади (АРС, 269: **dāyimā** - всегда, постоянно).

ДОИМИЙ Бу арабча сўз **dāyimiyy(un)** шаклига эга (АРС, 269); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрали ҳамзани **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **dāyimiyy** → **дâимий (доимий)**. Бу сўз **dāma** феълидан ҳосил қилинган **dāyim(un)** аниқ нисбат сифатдошига (қ. **доим**) **-iyy(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'узлуксиз давом этадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 231).

ДОИМО қ. доим

ДОИР Бу арабча сўз **dāyir(un)** шаклига эга (АРС, 266); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра — ли ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **dāyir** → **дâир (доир)**. Бу сўз кўпмаъноли **dāra** феълининг 'айланди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида 'айланувчи', 'атрофини ўраб олувчи', 'такрорланувчи' каби маъноларни англатади (АРС, 266); ўзбек тилида бу сўз 'тегишли', 'тааллуқли' каби маънони англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 231).

ДОИРА I Бу арабча сўз **dāyirat(un)** шаклига эга (АРС, 266); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрали ҳамзани **и** товушига алмаштириб, сўз охири — даги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **dāyirat** → **дâира (доира)**. Бу сўз асли арабча **dāyir(un)** сифатдошидан (қ. **-at(un)**) қўшимчаси билан ясалган кўпмаъно —

ли от бўлиб (УАЯ, 500; АРС, 266), ўзбек тилида 'айлана', 'тўгарак' маъноси билан геометрия термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 231).

ДОИРА II Бу сўз асли **доира I** сўздан ўсиб чиққан бўлиб, 'думалоқ шаклга эга чолғу асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 231). Ўзбек тилида бў сўздан **доирачи** касб оти ясалган.

ДОЛ: Ўзбек тилида *Қагдим дол бўлди* ибораси таркибида қатнашадиган бу сўз асли араб алифбосидаги саккизинчи ҳарфнинг (>) номи бўлиб (АРС, 20: **dāl**), ҳарф шакли билан гавданинг ҳолати орасидаги ўхшашлик асосида 'эгилган', 'букилган' кўчма маъносини англатиш учун хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 232).

ДОР Бу арабча сўз 'яшаш жойи', 'дунё' каби маъноларни англатиб, **dār** шаклига эга (АРС, 266); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **dār** → **dâr** (**дор**). Бу сўз асли кўпмаъноли **dāra** феълининг 'айлантирди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб, ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **дор-дунё** (қ.), **дорулбақо** (қ.), **дорулфано** (қ.) сўзлари таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 234, 235).

ДОР-ДУНИЁ Бу жуфт сўз арабча **дор** (қ.) ва **дунё** (қ.) сўзларидан ўзбек тилида тузилган бўлиб, **дор-дунёси қоп-қоронғи (бўлди)** ибораси таркибида 'ёруғ дунё', 'олам', 'кўз ўнги' каби маънони англатиб қатнашади (ЎТИЛ, I, 234).

ДОРИЛАМОН	қ	доруламон
ДОРИЛФАНО	қ.	дорулфано

ДОРУЛАМОН Бу сўз арабча **dār(un)** (қ. **дор**) ва 'тинчлик', 'осойишталик' маъносини англатувчи **ʿamān(un)** сўзлари ҳамда **al** аниқлик артиклидан таркиб топган бўлиб, ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **a** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб ва уч қисмни бир сўзга яхлитлаб қабул қилинган: **dār al ʿamān** → **dâru-lamān** (**доруламон**). Ўзбек тилида бу сўз 'хавфсиз', 'осойишга' сифат маъносини англатади. Изоҳли луғатда бу сўзнинг иккинчи бўғинидаги унли **и** деб нотўғри ёзилган, маъноси ҳам от сифатида таърифланган

(ЎТИЛ, I, 234).

ДОРУЛБАҚО Бу сўз арабча **dār ul baqāb** бирикма – сини (АРС, 81) бир сўзга бирлаштириб ҳосил қилинган; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **dārul-baqāb** → **dāru**l**baqā** (**дору**л**бақо**). Бу сўзни ЎТИЛда (I, 235) кўрсатилганидек **дорилбақо** шаклида эмас, аслига яқин **дорулбақо** шаклида ёзиш тўғри; ТЖРСга худди шундай шаклда киритилган. Бу сўз таркибидаги **дор** (**dār**) сўзи ‘яшаш жойи’ маъносини (АРС, 266) англатади; **бақо** сўзи эса ‘сақланиб қолди’ маъносини англатувчи **baqīya** феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 80, 81), ‘абдийлик’, ‘мангулик’ маъносини, шунга кўра **дорулбақо** сўзи ‘нариги дунё’, ‘киши вафот этганидан кейин мангу яшайдиган жой’ маъносини англатади.

ДОРУЛФАНО Бу арабча сўз **дор** (қ.) ва **фано** сўз – ларидан ҳамда **al** аниқлик артиклидан таркиб топган. Бу сўз таркибидаги **дор** (**dār**) сўзи ‘яшаш жойи’ маъносини англатади (АРС, 266); **фано** сўзи асли ‘йўқ бўлди’, ‘ўлди’ маъносини англатувчи **fanīya** феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб, **fanāb** шаклига эга (АРС, 610); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган; ‘йўқ бўлиш’ маъносини англатади; шунга кўра **дорулфано** сўзидан ‘ўткинчи, вақтинча дунё’ маъноси англашилади. Бу сўзни ЎТИЛда (I, 235) кўрсатилганидек **дорилфано** шаклида эмас, балки аслига яқин **дорулфано** шаклида ёзиш тўғри.

ДОРУЛФУНУН АРСда келтирилмаган бу сўз ‘уй’ маъносини англатувчи **дор** сўзи ва **фан** сўзининг кўп – лик шакли **фунун** сўзидан ҳамда **al** аниқлик артиклидан таркиб топган бўлиб, ‘университет’ (асли ‘фанлар уйи’) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 234).

ДОҲИЙ Бу арабча сўз асли **dāhiyat(un)** шаклига эга (АРС, 265); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **at** қисмини ташлаб қабул қилинган: **dāhiyat** → **dā**h**iy** (**до**ҳ**ий**). Бу сўз **daha** феълининг ‘ўткир ақл соҳиби бўлди’ маъноси асосида

(АРС, 265) ясалган аслий сифатнинг (АТГ, 43) **-at(un)** муаннас қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб (АТГ, 48), асли 'ўтқир ақл соҳиби' маъносини англатган, кейин — чалик 'ақл-заковатли, доно йўлбошчи' маъносини англата бошлаган (АРС, 265; ЎТИЛ, I, 236).

ДУНИО Бу арабча сўз **dunya** шаклига эга (АРС, 263). Бу сўз асли 'яқин бўлди', 'яқин жойда жойлашди' маъносини англатувчи **danā** феълидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 146), бош маъносида 'борлиқ', 'кўз ўнгидаги олам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 239).

ДУО Бу арабча сўз **duʿāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 255); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айни **â** унлисига ал — маштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **duʿāʿ** → **дуо**. Бу сўз кўпмаъноли **daʿā** феъ — лининг 'илтижо қилди' маъноси билан (АРС, 254) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), дастлаб 'ил — тижо' маъносини, кейинроқ 'қуръон ояти' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 239).

ДУОГҲЙ Бу сўз тожик тилида арабча **дуо** сўзига (қ.) 'айт-' маъносини англатувчи тожикча **гуфтан** феъли — нинг **гҲй** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 110) қўшиб тузилган; 'насиҳат қилиб дуо айтувчи' маъносини анг — латади (ЎТИЛ, I, 239).

ДУОХОН Бу сўз тожик тилида арабча **дуо** сўзига (қ.) 'ўқи-' маъносини англатувчи тожикча **хондан** феъ — лининг **хон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган; 'касаликни, салбий хатти-ҳаракатни дуо ўқиб туза — тишга даъво қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 239).

ДУР Бу арабча сўз **durr(un)** шаклига эга (АРС, 248); ўзбек тилига сўз охиридаги **гг** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **durr** → **дур**. Бу сўз асли **darra** феълининг 'мўл-кўл даромат келтирди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'марварид' маъносини (АРС, 248), ўзбек тилида эса 'марвариднинг йирик донаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 240).

ДУРАФШОН Бу сўз тожик тилида арабча **дур** сў —

зига (қ.) 'соч-' маъносини англатувчи тожикча **афшон-дан** феълининг **афшон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 35, 140). Асли 'дур сочувчи' маъносини билдирадиган бу сўз тожик тилида 'чиройли сўзловчи' маъносини, ўзбек тилида эса 'дурдек товланиб турувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 240).

ДУРДОНА Бу сўз тожик тилида арабча **дур** сўзига (қ.) тожикча **дона** сўзини ('якка' маъноси билан) қўшиб тузилган (ТЖРС, 141); 'йирик тоза дур' маъносини англататади (ЎТИЛ, I, 240). Ўзбек тилида бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

Ж

ЖАББОР Бу арабча сўз **ḡabbār(un)** шаклига эга (АРС, 117); асли кўпмаъноли **ḡabara** феълининг 'ёрдам қилди' маъноси билан (АРС, 117) ҳосил қилинган сўз бўлиб (УАЯ, 240), араб тилида 'қудратли', 'қаҳр-ғазабли' маъноларини англатади (АРС, 117). ЎТИЛда (I, 268) бу сўз 'Худонинг номларидан бири' дейилган, лекин маъноси айтилмаган. Бу сўз шундай вазифада 'қудратли' маъносини англатишини таъкидлаш лозим. Изоҳли луғатда бу сўз эркак кишининг атоқли оти бўлиб келиши айтилган. Худонинг номларидан бири деб таъкидланган бу сўзнинг бандасининг номи сифатида ишлатилиши нотўғри: эркак кишига атоқли от **Жаббор** деб эмас, **Абдуҷаббор** қўйилиши лозим.

ЖАБР Бу арабча сўз **ḡabr(un)** шаклига эга (АРС, 117); асли кўпмаъноли **ḡabara** феълининг 'мажбур қилди' маъноси билан (АРС, 117) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'мажбур қилиш', 'зўравонлик' маъносини англатади (АРС, 117). ЎТИЛда (I, 268) бу сўз 'жисмоний ёки руҳий азоб, зулм, адолатсизлик' маъносини англатади дейилгани аниқ эмас: **жабр** бошқа, **зулм** бошқа. Ўзбек тилида **қил-** ёрдамчиси билан **жабр қил-** қўшма феъли тузилган, **-лан** қўшимчаси билан **жабрлан-** феъли ясалган; бу феълларнинг маъноси ЎТИЛда 'қийна-' деб тўғри таърифланган; демак, **жабр** асли 'қийнаш', 'қийин аҳволга тушиш' маъносини анг-

латади.

ЖАБРДИЙДА Бу сўз арабча **жабр** отига (қ.) 'кўр-маъносини англатувчи тожикча **дидан** феълининг **дида** сифатдош шаклини (ТЖРС, 128) қўшиб тожик тилида тузилган; 'азоб аламини бошидан кечирган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 268). Бу сўз тожик тилида **жабрдида** шаклига эга (ТЖРС, 509). Ўзбек тилида бу тожикча сўз таркибидаги **дида** қисмини **дийда** шаклида ёзиш қабул қилинган; бундай шаклда ёзиш 'кўз' маъносини англатувчи **дийда** сўзида ҳам воқе бўлган (ЎТИЛ, I, 223). Демак, тожикча сўз таркибига ўзбек тилида **й** товуши киритилган.

ЖАБР-ЖАФО, ЖАБР-У ЖАФО Бу арабча сўз **жабр** (қ.) ва **жафо** (қ.) отларидан ўзбек тилида тузилган жуфт сўз бўлиб, 'кучли қийноқ ва эзилишлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 268). Орага **-у** боғловчисининг киритилиши (**жабр-у жафо = жабр ва жафо**) бу жуфт сўзни уюшиқ сўзларга айлантиради. Бу боғловчини (**ва > -у**) чизикча билан ёзиш лозим.

ЖАБР-ЗУЛМ, ЖАБР-У ЗУЛМ Бу сўз арабча **жабр** (қ.) ва **зулм** (қ.) отларидан ўзбек тилида тузилган жуфт сўз бўлиб, 'кучли қийноқ ва азоблар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 268). Орага **-у** боғловчисининг киритилиши (**жабр-у зулм = жабр ва зулм**) бу жуфт сўзни уюшиқ сўзларга айлантиради. Бу боғловчини (**ва > -у**) чизикча билан ёзиш лозим.

ЖАБР-СИТАМ, ЖАБР-У СИТАМ Бу сўз арабча **жабр** оти билан (қ.) 'сиқув', 'қийноқ', 'зўравонлик' каби маъноларни англатувчи тожикча **ситам** отидан (ТЖРС, 360) ўзбек тилида тузилган жуфт сўз бўлиб, 'кучли даражадаги азоблар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 268). Орага **-у** боғловчисининг киритилиши (**жабр-у ситам = жабр ва ситам**) бу жуфт сўзни уюшиқ сўзларга айлантиради. Бу боғловчини (**ва > -у**) чизикча билан ёзиш лозим.

ЖАБҲА Бу арабча сўз **ḡabhat(un)** шаклига эга (АРС, 118); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ḡabhat** → **жабҳа**; асли араб тилида

'манглайига урди' маъносини англатувчи **ṣabaha** феъ — лнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'манглай', 'фронт' маъноларини англатади (АРС, 118); ўзбек тилида бу сўз жуда оз ишлатилиб, 'соҳа', 'бора' каби маънони англатади (**жабҳасида** - 'соҳасида', 'борасида').

ЖАВЛОН Бу арабча сўз **ṣavlān(un)** шаклига эга (АРС, 150); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣavlān** → **жавлân (жавлон)**; асли 'атрофини айланиб чиқди', 'кезди' маъносини англатувчи **ṣāla** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 150), 'кезиш', 'ўйноқлаш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 268). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатил — май, **жавлон ур-** ибораси таркибида қатнашади.

ЖАВЛОН УР- қ. **жавлон**

ЖАВОБ Бу арабча сўз **ṣavāb(un)** шаклига эга (АРС, 147); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣavāb** → **жавāб (жавоб)**; асли кўпмаъноли **ṣāba** феълининг 'жавоб қайтарди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'сўроққа қайтарилган гап', 'рухсат', 'ижозат' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 268). Бу сўздан ўзбек тилида **жавобсиз** сифати ясалган.

ЖАВОБАН Бу сўз арабча **жавоб** сўзининг (қ.) ту — шум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно та — раққиёти натижасида равишга айланган; 'жавоб та — риқасида' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 268).

ЖАВОБГАР Бу сўз тожик тилида арабча **жавоб** сўзига (қ.) тожикча **-гар** қўшимчасини қўшиб ясалган (ТжРС, 542, 510); 'зиммасига мажбурият юкланган', 'масъул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 268). Бу сўздан ўзбек тилида **-лик** қўшимчаси билан **жавобгарлик** мавҳум оти ясалган.

ЖАВОБНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **жавоб** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТжРС, 271) қўшиб тузилган; 'жавоб тариқасида йўлланадиган хат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 268).

ЖАДАЛ Бу арабча сўз **ḥadāl(un)** шаклига эга (АРС, 121); асли кўпмаъноли **ḥadāla** феълининг 'баҳслашди', 'тортишди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масда – ри бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'баҳс', 'музокара' каби от маъносини англатади (АРС, 121); ТЖРСда ҳам (510) 'кураш', 'уруш', 'тиришқоқлик', 'интилиш' каби от маъносини англатиши айтилган; бу сўз ўзбек тилида 'тез суръатлар билан' каби белги маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 269). Ўзбек тилида бу сўздан **жадаллик** мавҳум отининг ясалиши ҳам **жадал** сўзи асосан белги маъносини англатишини тасдиқлайди.

Жадал сўздан ўзбек тилида **жадалла-** феъли ясалган.

ЖАДАЛЛА- (ЖАДАЛЛАШ-) қ. **жадал**

ЖАДАЛЛИК қ. **жадал**

ЖАДВАЛ Бу арабча сўз **ḥadwāl(un)** шаклига эга (АРС, 121); 'чизиқлар чизди', 'чизиқлар билан бўлим – ларга ажратди' каби маънони англатувчи **ḥadwala** феъ – лидан (АРС, 121) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), 'машғулотлар тартиби кўрсаткичи', 'таблица', 'график' каби маънолар билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАДИД Бу арабча сўз **ḥadīd(un)** шаклига эга (АРС, 119); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаш – тириб қабул қилинган: **ḥadīd** → **жадид**; асли 'янги бўлди' маъносини англатувчи **ḥadda**³ феълидан (АРС, 119) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'энг янги', 'яқинда пайдо бўлган' каби маъноларни анг – латади (АРС, 119); ўзбек тилида 'жадидчилик оқимининг тарафдори, иштирокчиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАДИДЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **жадид** сўздан (қ.) **-чилик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'маърифат учун курашган, мактаб-маориф соҳа – сини ислоҳ қилиб, янгилик киритишга интилган сиёсий оқим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАЗАВА Бу арабча сўз асли **ḥazbat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 122), ўзбек тилига зал товушини **з** товушига, **б** товушини **в** товушига алмаштириб, **зб** ундошлари оралиғига **а** унлисини қўшиб, сўз охиридаги

лари оралиғига **a** унлисини қўшиб, сўз охиридаги **t** то – вушини ташлаб қабул қилинган: **çazbat** → **жазба** → **жазва** → **жазава**. Бу сўз асли 'тортди', 'жалб қилди' маъносини англатувчи **çazaba** феълининг (АРС, 121) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилига 'ўзини идора қила олмаслик даражасида ҳиссиётга берилиш' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАЗМ: Бу арабча сўз **çazm(un)** шаклига эга (АРС, 129); кўпмаъноли **çazama** феълининг 'қарор қилди' маъноси билан (АРС, 129) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилида 'қатъий қарор' маъносини англатишга хизмат қилади; бу сўз ўзи мустақил ишлатилмай, **жазм қил-** қўшма феъли таркибида қат – нашади (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАЗМАН Бу сўз асли 'жалб қилди' маъносини англатувчи арабча **çazaba** феълининг I боб масдари **çazb(un)** сўзига (Бу сўз 'ўзига жалб қилиш' маъносини англатади – АРС, 122) тожик тилида 'эга бўлиш' маъносини ифодаловчи **-манд** қўшимчасини қўшиб ясалган: **çazb + mand = çazbmand** → **чазбманд**. Тожик сўзлашув нутқида бу сўз таркибидаги зал ундоши з ундошига алмашиб, **б** товуши талаффуз қилинмай, **чазманд** шакли юзага келган (ТЖРС, 511); ўзбек тилига **чазманд** сўзи охиридаги **д** товушини ташлаб қабул қилинган: **чазманд** → **жазман**. Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида 'бирор қизни ёқтириб, унга яқинлашиш ҳаракатида юрган (йигит)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАЗО Бу арабча сўз **çazâb(un)** шаклига эга (АРС, 129); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **çazâb** → **жазâ** (**жазо**). Бу сўз асли кўпмаъноли **çaza** феълининг 'айби ёки жинояти учун қаттиқ чора кўрди' маъноси билан (АРС, 129) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), 'қилмишига яраша амалга ошириладиган чора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 270). Ўзбек тилида бу сўздан **жазола-** феъли ясалган.

ЖАЛБ: Бу арабча сўз **çalb(un)** шаклига эга (АРС,

133); асли кўпмаъноли **çalaba** феълининг 'қатнаштирди', 'муомалага тортди' маъноси билан (АРС, 133) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'олиб келиш', 'ташқаридан олиб келиш' каби маънони англатади. Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмай, **жалб қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади; бу қўшма феъл 'қатнаштир-', 'муомалага торт-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 271).

ЖАЛБ ҚИЛ- қ. **жалб**

ЖАЛЛОБ Бу арабча сўз **çallāb(un)** шаклига эга (АРС, 133); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **çallāb** → **жаллâб (жаллоб)**. Бу сўз **çalaba** феълининг 'олиб келди' маъноси билан ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), араб тилида 'савдототиқ билан шуғулланувчи киши' маъносини англатади (АРС, 133); ўзбек тилида бу сўз асосан 'туёқли мол олиб сотувчи киши' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 271).

ЖАЛЛОД Бу арабча сўз **çallād(un)** шаклига эга (АРС, 134); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **çallād** → **жаллâд (жаллод)**. Бу сўз 'дарралади' маъносини англатувчи **çalada** феълидан (АРС, 134) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), 'ўлим жазосига ҳукм қилинганларнинг бошини олувчи одам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 271).

ЖАМ Бу арабча сўз **çamъ(un)** шаклига эга (АРС, 138); ўзбек тилига сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **çamъ** → **жам**. Бу сўз кўпмаъноли **çamaъa** феълининг 'тўплади', 'қўшди' маъноси билан (АРС, 137) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'тўпланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 271). Ўзбек тилида бу сўздан **жамла-** феъли ясалган.

ЖАМИЙ: Бу арабча сўз **çamъiyu(un)** шаклига эга (АРС, 139). Бу сўз асли **çamaъa** феълининг **çamъ(un)** масдаридан (қ.) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги

бир у товушини ташлаб қабул қилинган: **çamʔiyu** → **жамий**. Ўзбек тилида бу сўз **-ки** таъкид юкламаси қўшилган ҳолда ишлатилади: **жамийки**; 'барча', 'ҳамма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 271).

ЖАМИЙАТ Бу арабча сўз **çamʔ(un)** сўзидан (қ.) **-iyuat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига бу сўз таркибидаги айн товушини ва бир у товушини ташлаб қабул қилинган: **çamʔ + -iyuat = çamʔiyuat** → **жамийат (жамият)**. Ўзбек тилида бу сўз 'бирлашма', 'ташкилот', 'ижтимоий тараққиётнинг маълум бир босқичи' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 271).

ЖАМИЙКИ қ. **жамий**

ЖАМИЛ қ. **жамила**

ЖАМИЛА Бу арабча сўз **çamīlat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **çamīlat** → **жамила**. Бу сўз асли 'чиройли бўлди' маъносини англатувчи **çamula** феълидан (АРС, 139) ясалган **çamīl(un)** аслий сифатига (АТГ, 43) **-at(un)** муаннас қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган; 'гўзал', 'соҳибжамол' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 271). Бу сўз, унинг музаккар шакли **жамил** сўзи ҳам ўзбек тилида киши атоқли оти сифатида ишлатилади.

ЖАМЛА- қ. **жам**

ЖАМОА Бу арабча сўз **çamāʔat(un)** шаклига эга (АРС, 138); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **çamāʔat** → **жамâа (жамоа)**. Бу сўз кўпмаъноли **çamaʔa** феълининг 'тўплади', 'жамлади' маъноси билан (АРС, 137) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'аҳоли', 'кишилар гуруҳи' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 271).

ЖАМОАТ Бу арабча сўз **çamāʔat(un)** шаклига эга (АРС, 138); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **çamāʔat** → **жамâат (жамоат)**; асли кўп-

маъноли **çатаъа** феълининг 'тўплади', 'жамлади' маъноси билан (АРС, 137) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилидан 'бир тўда одамлар' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 271).

ЖАМОАТЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **жамоат** (қ.) сўзига ('жамият' маъноси билан) **-чи** қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб, 'жамоа ишларида фаол қатнашувчи', 'жамоатчилик асосида фаолият кўрсатувчи' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 272).

ЖАМОАТЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **жамоат** сўзига (қ.) **-чилик** қўшимчасини қўшиб ясалган мавҳум от бўлиб, 'жамоанинг илғор, фаол қисми' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 272).

ЖАМОЛ Бу арабча сўз **çamāl(un)** шаклига эга (АРС, 139); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **çamāl** → **жамâл (жамол)**; асли 'чиройли бўлди' маъносини англатувчи **çamula** феълининг (АРС, 139) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ҳусн', 'чирой', 'гўзаллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 272); ҳусн асосан кишининг юзида акс этиши туфайли бу сўз 'гўзал чеҳра' маъносини англатишга ҳам хизмат қилади.

ЖАМУЛЖАМ Бу сўз арабча **жам** сўзини (қ.) ал аниқлик артикли билан такрорлаб тузилган бўлиб, араб тили талаффуз қондасига биноан **жамулжам** тарзида айтилади; ўзбек тилига шундай талаффуз шаклида қабул қилинган бўлиб, 'йиғилган', 'тўпланган' маъноси — ни англатади (ЎТИЛ, I, 272).

ЖАНАЗА қ. **жаноза**

ЖАННАТ Бу арабча сўз **çannat(un)** шаклига эга (АРС, 141); асли 'яширди' маъносини англатувчи **çanna** феълидан ҳосил қилиниб, 'боғ' маъносини англатувчи **çann(un)** масдарининг (АРС, 140) 'якка', 'бир дона' маъносини ифодаловчи **-t** (та марбута) қўшимчаси билан ҳосил қилинган шакли бўлиб (АТГ, 373), араб тилида **al çannatu** тарзида **al** аниқлик артикли билан ишлатилиб, 'беғуноҳ кишиларнинг руҳи нариги дунёда роҳат-фароғатда яшайдиган макон', 'биҳишт' маъносини

англатади; ўзбек тилига бу сўз аниқлик артиклисиз қабул қилинган. Ўзбек тилида **жаннат** сўзига 'жой', 'маскан' маъносини англаувчи арабча **макон** сўзини қўшиб, **жаннатмакон** тарзида ишлатиш ўринли эмас.

ЖАННАТИ Бу сўз тожик тилида арабча **жаннат** сўздан (қ.) **-и** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 513), асли 'жаннатга мансуб' маъно — сини, ўзбек тилида эса 'нариги дунёда жаннатга кира — диган (одам)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 273).

ЖАННАТМАКОН қ. **жаннат**

ЖАНОБ Бу арабча сўз **ḡanāb(un)** шаклига эга (АРС, 141); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — машгириб қабул қилинган: **ḡanāb** → **жанâб (жаноб)**. Бу сўз асли 'четга суриб қўйди' маъносини англаувчи **ḡanaba** феълининг (АРС, 141) масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида чет эликларга расмий мурожаат қилишда ишлатилиб, 'муҳтарам чет элик' каби маънони англатади (АРС, 141); ўзбек тилида асосан мартабали ки — шиларга нисбатан ҳурмат билан мурожаатда лавозимни билдирувчи сўздан кейин III шахс эгалик қўшимчасини қўшиб ишлатилади: *вазир жаноблари* каби (ЎТИЛ, I, 273).

ЖАНОЗА Бу арабча сўз **ḡanāzat(un)** шаклига эга (АРС, 143); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — машгириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **ḡanāzat** → **жанâза (жаноза)**; асли 'дафн на — мози ўқилди', 'дафн қилинди' маъносини англаувчи **ḡanaza** феълининг (АРС, 143) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'дафн маросими' маъносини англатади (АРС, 143), ўзбек тилида 'марҳум бўлган кишига ба — гишлаб дафн олдидан ўқиладиган намоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 273).

ЖАНУБ Бу арабча сўз **ḡanūb(un)** шаклига эга (АРС, 141); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига ал — машгириб қабул қилинган: **ḡanūb** → **жануб**. Бу сўз асли 'четга суриб қўйди' маъносини англаувчи **ḡanaba** феълининг (АРС, 141) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'шимолнинг акси', 'ер шарининг пастга йўналган томо — ни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 273).

ЖАНУБИЙ Бу сўз араб тилида **жануб** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги бир й товушини ташлаб қабул қилинган: **жанубий** → **жанубий**. Бу сўз 'жануб томонда жойлашган', 'жануб томонга оид' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 273).

ЖАНУБИЙ-ШАРҚИЙ Бу жуфт сўз тожик тилида арабча **жанубий** (қ.) ва **шарқий** сифатларидан тузилган бўлиб (ТЖРС, 513), 'жанубий ва шарқий йўналишлар –нинг оралиғидаги' маъносини англатади. Бундай сўз **жануби шарқ** изофа бирикмасидан арабча **-ий** қўшим –часи билан ясалган деб тушунилиб, **жануби шарқий** шаклида ҳам келтирилган (ТЖРС, 513; ЎТИЛ, I, 273). АРСнинг 402- бетидаги мисолга асослансак, араб тилида бундай икки сўз **Ҷануба Ҷағқию(ун)** шаклида бирикади.

ЖАНУБИЙ-ҒАРБИЙ Бу жуфт сўз тожик тилида арабча **жанубий** (қ.) ва **ғарбий** (қ.) сифатларидан тузилган бўлиб (ТЖРС, 513), 'жанубий ва ғарбий йўналишларнинг оралиғидаги' маъносини англатади. Бундай сўз **жануби ғарб** изофа бирикмасидан арабча **-ий** қўшимчаси билан ясалган деб тушунилиб, **жануби ғарбий** шаклида ҳам келтирилган (ТЖРС, 513; ЎТИЛ, I, 273). АРСнинг 402- бетидаги **жануба шарқий** мисолга асослансак, араб тилида бундай икки сўз **жануба ғарбий** шаклида бирикади.

ЖАНУБИ ШАРҚ Бу бирикма араб тилида **жанубу шарқ** шаклига эга бўлиб (АТГ, 60), ўзбек тилида тожикча изофа бирикмасига айлантирилган: **жанубу шарқ** → **жануби шарқ**; 'жануб билан шарқ оралиғидаги йўналиш, томон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 273). Бундай изофа бирикмаси ТЖРСда келтирилмаган.

ЖАНУБИ ШАРҚИЙ қ. **жанубий-шарқий**

ЖАНУБИ ҒАРБ Бу бирикма араб тилида **жанубу ғарб** шаклига эга бўлиб (АТГ, 60), ўзбек тилида тожикча изофа бирикмасига айлантирилган: **жанубу ғарб** → **жануби ғарб**; 'жануб билан ғарб оралиғидаги йўналиш, томон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 273). Бундай изофа бирикмаси ТЖРСда келтирилмаган.

ЖАНУБИ ҒАРБИЙ қ. жанубий-ғарбий

ЖАР Бу арабча сўз **ṣahr(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 145), ўзбек тилига **h** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣahr** → **жар**; асли 'балаңд овоз билан, ҳаммага эшиттириб айтди' маъносини англатувчи **ṣahara** феълининг (АРС, 145) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'ошкора', 'ошкоралик' маъноларини (АРС, 145), ўзбек тилида 'балаңд овоз билан айтилган хабар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 273). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **жар сол-** ибо — раси таркибида қатнашади. Тарихан ўзбек тилида бу сўздан **жарчи** оти ясалган.

ЖАРАЙОН Бу арабча сўз **ṣarāyān(un)** шаклига эга (АРС, 126); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣarāyān** → **жарайân (жараён)**: асли кўпмаъноли **ṣarā** феълининг 'оқди' маъноси билан (АРС, 126) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилидан 'фаолиятнинг бориши, оқими' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 274).

ЖАРИМА Бу арабча сўз **ṣarīmat(un)** шаклига эга (АРС, 126); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣarīmat** → **жарима**; асли 'гуноҳ қилди', 'жи — ноят қилди' маъносини англатувчи **ṣarāma** феълининг 'тўлов тўлатди' маъноси билан (АРС, 126) ясалган **ṣarīm(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** кўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилидан 'штраф' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 274).

ЖАРИМАДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **жарима** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'штраф солинган киши ёки ташкилот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 274).

ЖАРОҲАТ Бу арабча сўз **ṣirāḥat(un)** шаклига эга (АРС, 124); ўзбек тилига **ī** унлисини **а** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ṣirāḥat** → **жараҳат (жаро-**

ҳат); асли 'жисмоний шикаст етказди' маъносини англлатувчи **çaraha** феълининг (АРС, 124) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'жисмоний шикаст', 'яра-чақа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 274). Бу сўздан ўзбек тилида **жароҳатла[н]-** феъли, **жароҳатли** сифати ясалган.

ЖАРРОҲ Бу арабча сўз **çargāh(un)** шаклига эга (АРС, 124); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига алмаштириб қабул қилинган: **çargāh** → **жаррâҳ** (**жарроҳ**); асли 'жисмоний шикаст етказди' маъносини англлатувчи **çaraha** феълидан (АРС, 124) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), 'хирург' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 274).

ЖАР СОЛ- қ. **жар**

ЖАРЧИ қ. **жар**

ЖАСАД Бу арабча сўз **çasad(un)** шаклига эга (АРС, 129); кўпмаъноли **çasada** феълининг 'аниқ шакл берди' маъноси билан (АРС, 129) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида (тожик тилида ҳам) 'гавда', 'жусса' маъносини англатади (АРС, 129; ТЖРС, 513); ўзбек тилида бу сўз кўчма маъно касб этиб, 'мурда' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 108).

ЖАСМИН Бу сўз ЎТИЛда (II, 488) арабча деб белгиланган; АРСда бу сўз ўзакка боғланмай, якка ўзи **yāsmīn(un)** ва **yasmīn(un)** шаклларида (915, 918-бетларда) келтирилган. Бундай шаклларда берилиши ушбу сўз арабча эмаслигини кўрсатади. Ҳақиқатда, бу сўз Ушаков луғатида (I, 848) форсча деб таъкидланган. **Жасмин** сўзи ТЖРСда йўқ, бу луғатда **йосуман** сўзи келтирилган (146). ПРСда (601) **йасәмән** сўзи берилиб, бу сўздан **йас** сўзига ҳавола қилинган, у ерда бу сўз **йас** ва **йасәмән** шаклларида келтирилган. Кўринадики, бу сўз асли эроний бўлиб, **йасәмән** шаклига эга; тожик тилида **а** унлиси **ā** унлисига, иккинчи бўғиндаги **ā** унлиси **у** унлисига алмашган: **йāсуман** (**ёсуман**); ўзбек тилига шу шаклида ўзлашган. ПРС асосида бу сўз асли **йас** сўзига **-ман** қисмини қўшиб ҳосил қилинган дейиш мумкин; унда **йас** сўзи асли 'ўткир хушбўй ҳид' маъно –

сини англлатган, **-ман** қисми эса асли **-манд (-манд)** шаклига эга бўлиб (ТЖРС, 542), кейинчалик унинг охиридаги **д** товуши талаффуз қилинмай қўйган бўлса керак. Хуллас, ЎТИЛга **йасмин** сўзи киритилмаслиги лозим эди, чунки бу сўз тожикча **йосуман** сўзининг русча талаффуз шаклига тенг; ЎТИЛга **йосуман** сўзининг ўзини киритиш кифоя. Бу сўз асли 'хушбўй, оқ тўп гулли манзарали бута' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 263).

ЖАСОРАТ Бу арабча сўз **ḡasārat(un)** шаклига эга (АРС, 130); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡasārat** → **жасâрат (жасорат)**; асли кўпмаъноли **ḡasara** феълининг 'ботир бўлди' маъноси билан (АРС, 130) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'мардлик', 'довюраклик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 274). Ўзбек тилида бу сўздан **жасоратли, жасоратсиз** сифатлари ясалган.

ЖАСУР Бу арабча сўз **ḡasūr(un)** шаклига эга (АРС, 130); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган; кўпмаъноли **ḡasara** феълининг 'ботир бўлди' маъноси билан (АРС, 130) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ботир', 'довюрак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 275). Ўзбек тилида бу сўздан **жасурлик** мавҳум оти, **жасурлан-** феъли ясалган.

ЖАСУРОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **жасур** сўзига (қ.) тожикча **-она** қўшимчасини (ТЖРС, 542) қўшиб ясалган равиш бўлиб, 'ботирларча', 'жасурларча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАФО Бу арабча сўз **ḡafāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 132); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ḡafāʔ** → **жафâ (жафо)**. Бу сўз асли 'қўпол, дағал муомала қилди' маъносини англатувчи **ḡafā** феълининг (АРС, 132) I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'қўполлик', 'дағаллик', 'совуқ муомала қилиш' каби маъноларни англатади (АРС, 132). ТЖРСда (513) **жафо** кўпмаъноли сўз сифатида тасвирланиб, биринчи маъноси 'азоб, уқубат, эзилиш' деб, иккинчи маъноси 'бе-

раҳмлик, зўғим' деб, учинчи маъноси 'хафалик' деб таърифланган. ЎТИЛда (I, 275) бу сўзнинг маъноси 'маънавий, руҳий ва жисмоний эзилиш, азоб-уқубат, кулфат' деб таърифланган. Кўринадики, ЎТИЛда бу сўзнинг маъноси ўта даражада бўрттириб юборилган. Асли бу сўзнинг биринчи маъносини 'бераҳмлик', 'зўғим' деб таъкидлаш тўғрироқ, 'азоб', 'эзилиш' каби маъно кейинчалик юзага келган.

ЖАФОКАШ Бу сўз тожик тилида арабча **жафо** сўзига (қ.) 'торт-' маъносини англатувчи тожикча **кашидан** феълининг **каш** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 184) қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 513), ўзбек тилига 'жафо чеккан', 'эзилган' каби маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАФОКОР Бу сўз тожик тилида арабча **жафо** сўзидан (қ.) **-кор** қўшимчаси билан ҳосил қилинган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 514), ўзбек тилига 'жафо қилувчи', 'эзувчи' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАҲАННАМ Бу арабча сўз **ḡahannamu** шаклига эга (АРС, 146); ўзбек тилига сўз охиридаги **u** унлисини (бош келишикнинг аниқ шаклини) ташлаб қабул қилинган: **ḡahannamu** → **жаҳаннам**. Бу от сўз 'дўзах' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАҲД Бу арабча сўз **ḡahd(un)** шаклига эга (АРС, 144); асли кўпмаъноли **ḡahada** феълининг 'берилиб ҳа-ракат қилди', 'меҳнат қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'берилиб меҳнат қилиш' маъносини англатади (АРС, 144); ўзбек тилида 'зўр бериш', 'ғайрат' каби маънолар — ни англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАҲД-ЖАДАЛ Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **жаҳд** (қ.) ва **жадал** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'зўр ғайрат', 'ғайрат-шижоат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 275). **Жадал** сўзи бу жуфт сўз таркибида белги маъноси билан эмас, предмет маъноси билан қатнашади. Ушбу жуфт сўз қисмлари оралиғига **-у** боғловчисини киритиш билан жуфт сўз уюшиқ сўзларга айланади; бунда **-у** боғловчисини чизиқча билан ёзиш

ЛОЗИМ: **жаҳд-у жадал** каби.

ЖАҲД-У ЖАДАЛ қ. **жаҳд-жадал**

ЖАҲЛ Бу арабча сўз **ḥahl(un)** шаклига эга (АРС, 146); 'нодон бўлди' маъносини англатувчи **ḥahala** феълининг (АРС, 145) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида асли 'нодонлик', 'билимсизлик' маънола — рини англатади (АРС, 146), ўзбек тилида эса 'аччиқ — ланиш', 'ранжиш' каби маънони англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 275). Ўзбек тилида бу сўздан **жаҳллан-** феъли ясалган.

ЖАҲДДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **жаҳл** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жаҳли чиқаверадиган', 'ҳадеб жаҳл қилаверадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАҲОЛАТ Бу арабча сўз **ḥahālat(un)** шаклига эга (АРС, 146); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḥahālat** → **жаҳâлат** (**жаҳолат**); асли 'нодон бўлди' маъносини англатувчи **ḥahila** феълининг (АРС, 145) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'нодонлик', 'маданиятсизлик' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАҲОЛАТПАРАСТ Бу сўз тожик тилида арабча **жаҳолат** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англатувчи тожикча **парастидан** феълининг **параст** ҳозирги замон асосини қўшиб (ТЖРС, 298) ҳосил қилинган бўлиб, 'қолоқлик, маданиятсизлик тарафдори', 'илм-фан, маданият душмани' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАҲОНШУМУЛ қ. **оламшумул**

ЖИДДИЙ Бу арабча сўз **ḥiddiyy(un)** шаклига эга (АРС, 119); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **ḥiddiyy** → **жиддий**; асли 'талабчанлик билан ёндашди' маъносини англатувчи **ḥadda**³ феълининг I боб масдари **ḥidd(un)** сўзидан (АРС, 119) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'масъулиятли', 'пухта ўйлаб ба — жариладиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 277).

ЖИЛВА Бу арабча сўз **çalvat(un)** шаклига эга (АРС, 136); ўзбек тилига биринчи бўғиндаги **а** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини таш – лаб қабул қилинган: **çalvat** → **жилва**; асли кўпмаъноли **çalā** феълининг 'аниқ кўринди', 'намоён бўлди' маъноси билан (АРС, 135) ҳосил қилинган I боб масдари **çalv(un)** сўздан (АТГ, 142) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'ялтираш' маъносини англатади (АРС, 136); ўзбек тилида бу сўз 'аёлнинг ўзига мафтун этиш мақсадида ноз ва ғамза билан қараши' маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 278). Ўзбек тилида бу сўздан **жилвали** сифати ясалган.

ЖИЛВАГАР Бу сўз тожик тилида арабча **жилва** сўздан (қ.) тожикча **-гар** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 515), тожик тилида 'очиқ, аниқ кўринувчи' маъносини (ТЖРС, 515), ўзбек тилида эса 'ноз-ғамза билан қаровчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 278).

ЖИЛД I Бу арабча сўз **çild(un)** шаклига эга (АРС, 134); асли 'даррала-' маъносини англатувчи **çalada** феълининг 'терисини шилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'тери', 'китоб ғилофи (муқоваси)' маъноларини англа – тади (АРС, 134); ўзбек тилида бу сўз 'ғилоф' маъносида (**ёстиқнинг жилди** каби) ишлатилади; тарихан 'ўқув қуролиларини солиб юриладиган халта' маъноси билан ишлатилган (ЎТИЛ, I, 279).

ЖИЛД II Бу арабча сўз **çild(un)** шаклига эга (АРС, 134); асли 'даррала-' маъносини англатувчи **çalada** феълининг 'терисини шилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'тери', 'китоб ғилофи (муқоваси)' маъносини англатади (АРС, 134); ўзбек тилида бу сўз 'бир неча китобдан иборат асарнинг ҳар бир китоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 279).

ЖИЛО Бу арабча сўз **çalāb(un)** шаклига эга (АРС, 136); ўзбек тилига **а** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **ā** ун –

лисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **çalāb** → **жилâ** (**жило**); асли кўпмаъноли **çalā** феълининг 'равшан, аниқ бўлди' маъноси билан (АРС, 135) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), араб тилида 'аниқлик', 'равшанлик' маъносини англатади (АРС, 136), ўзбек тилида эса 'сайқалланган сиртнинг ялтираб товланиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 279).

ЖИН Бу арабча сўз **çinn(un)** шаклига эга бўлиб, ТжРСда (515) **çinn** шаклида келтирилган, ўзбек тилига эса охиридаги **nn** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган. Бу сўз асли **çanna** феълининг 'яширди' маъносидан (АРС, 140) ҳосил қилинган масдар бўлиб, 'киши кўзига одам қиёфасида кўриниб, гўё уни бирор дардга чалингириб кетадиган хаёлий мавжудот' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 280). Бу сўз ўзбек ва тожик тилларида **ажина** шаклида ҳам ишлатилади.

ЖИНДАЙ Бу сўз арабча **жин** сўзидан (қ.) унинг маъносидаги 'кўзга кўринмайдиган' қирраси асосида ўхшашлик маъносини ифодаловчи **-дай** қўшимчаси билан ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, маъно та — раққиёти натижасида 'жуда оз' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 281).

ЖИННИ Бу сўз арабча **жинн** сўзидан тожикча **-нӣ** қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган нисбий сифат бўлиб, тожик тили луғатида **жинни** шаклида келтирилган (ТжРС, 516); ўзбек тилига бу сўз охиридаги чўзиқ **нӣ** унлиси **н** унлисига алмаштириб қабул қилинган. **Жинни** сўзи асли 'жин таъсири билан телба бўлган' маъносини англатади; кейинчалик маъно тараққиёти натижасида тўғридан-тўғри 'руҳий касалликка дучор бўлган', 'телба' каби маъноларни англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 281). Ўзбек тилида бу сўз билан **жиннилик** оти ясалган, **жин-нихона** қўшма сўзи тузилган.

ЖИНОИЙ Бу арабча сўз **çināyūy(un)** шаклига эга (АРС, 144); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, ҳамзани ва бир **у** товушини ташлаб қабул қилинган: **çināyūy** → **жинâий** (**жиноий**); асли 'жиноят

қилди' маъносини англаторччи **çana²** феълининг (АРС, 144) **çināb(un)** масдаридан (АТГ, 146) **-iyu(un)** қўшим — часи билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'жи — ноят деб қараладиган', 'жиноят билан боғлиқ' каби маънони англаторчи (ЎТИЛ, I, 281).

ЖИНОЙАТ Бу арабча сўз **çināyat(un)** шаклига эга (АРС, 144); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **çināyat** → **жинâйат (жиноят)**; асли 'жазога лойиқ, гайриқонуний хатти-ҳаракатлар қилди' маъносини англаторччи **çana²** феълининг (АРС, 144) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'жазога лойиқ, гайриқонуний хатти-ҳаракат' маъносини англаторчи (ЎТИЛ, I, 281). Ўзбек тилида бу сўздан **жиноятчи** шахс оти ясалган.

ЖИНОЙАТКОР Бу сўз тожик тилида арабча **жиноят** сўзидан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 516), 'жиноят қилган киши' маъносини англаторчи (ЎТИЛ, I, 282).

ЖИНОЙАТКОРОНА Бу сўз тожик тилида арабча **жиноят** сўзидан (қ.) ясалган **жинояткор** сифатига (қ.) **-она** қўшимчасини қўшиб ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 516), ўзбек тилида 'жиноий йўл билан' каби маънони англаторчи (ЎТИЛ, I, 282).

ЖИНС Бу арабча сўз **çins(un)** шаклига эга (АРС, 143); 'бир хилликка келтирди', 'бир-бирига ўхшаш қилди' каби маънони англаторччи **çannasa** феълининг (АРС, 143) масдари бўлиб (УАЯ, 568), ўзбек тилида 'эркак ёки урғочи турдан ҳар бири' маъносини англаторчи (ЎТИЛ, I, 282).

ЖИНСДОШ Бу сўз арабча **жинс** сўзидан (қ.) **-дош** қўшимчаси билан ўзбек тилида ясалган сифат бўлиб, 'жинси бир', 'айни бир жинсга мансуб' маъносини англаторчи (ЎТИЛ, I, 282).

ЖИНСИЙ Бу арабча сўз **çinsiyy(un)** шаклига эга (АРС, 143); ўзбек тилига охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **çinsiyy** → **жинсий**; **жинс** сўзидан (қ.) **-ийй(ун)** қўшимчаси билан ясалган

нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'жинсга тегишли', 'жинс билан боғлиқ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 282).

ЖИСМ Бу арабча сўз **ċism(un)** шаклига эга (АРС, 130); **ċasuma** феълнинг 'шакл-шамойил берди' маъноси асосида (АРС, 130) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилидан 'тан', 'модда' маънолари билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 283).

ЖИСМАН Бу сўз арабча **жисм** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'моддий жиҳатдан', 'жисмоний жиҳатдан' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 283).

ЖИСМОНИЙ Бу сўз тожик тилида **жисм** сўзига (қ.) тожикча **-он** қўшимчасини қўшиб ясалган отдан (ТжРС, 543) **-н** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТжРС, 542), 'тана аъзоларига боғлиқ', 'тана аъзолари — нинг ҳаракати билан бажариладиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 283).

ЖИҲАТ Бу арабча сўз **ċihat(un)** шаклига эга (АРС, 875); асли **vaċuċa** феълнинг 'бирор томонга йўналтир — ди' маъноси билан (АРС, 875) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 145), 'томон', 'тараф' маъносини англатади: *шу жиҳатдан* каби (ЎТИЛ, I, 284).

ЖИҲОД Бу арабча сўз **ċihād(un)** шаклига эга (АРС, 144); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ċihād** → **жиҳâд (жиҳод)**; асли кўпмаъноли **ċahada** феълнинг 'курашди' маъноси билан (АРС, 144) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'кураш' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз 'мусулмонларнинг ғайридинларга қарши муқаддас уруши', 'ғазавот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 284).

ЖИҲОЗ Бу арабча сўз **ċihāz(un)** шаклига эга (АРС, 146); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **ċihāz** → **жиҳâз (жиҳоз)**; асли кўпмаъноли **ċahaza** феълнинг 'асбоб-анжом билан таъминланди' маъноси билан (АРС, 145) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'керакли асбоб-

анжомлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 184). Ўзбек тилида бу сўздан **жиҳозла-** феъли ясалган.

ЖОБИР Бу арабча сўз **ḡābir(un)** шаклига эга (АРС, 117); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡābir** → **жâбир (жобир)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **ḡabara** феълининг 'мажбур қилди' маъноси билан (АРС, 117) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'жабр қилувчи', 'жабр ўтказувчи' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 112). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади, шу сабабли ЎТИЛда акс этмай қолган.

ЖОЗИБА Бу арабча сўз **ḡāzibat(un)** шаклига эга (АРС, 122); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, зал ундошини з ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ḡāzibat** → **жâзиба (жозиб)**. Бу сўз 'тортди', 'жалб қилди' маъносини англатувчи **ḡazaba** феълидан ясалган **ḡāzib(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'жалб қилиш хусусияти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 284). Ўзбек тилида бу сўздан **жозибали** сифати ясалган.

ЖОЗИБАДОР Бу сўз тожик тилида арабча **жозиб** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 137, 136), 'жозибали' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 284).

ЖОИЗ Бу арабча сўз **ḡāyiz(un)** шаклига эга (АРС, 149); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра — ли ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ḡāyiz** → **жâиз (жоиз)**; асли кўпмаъноли **ḡāza** феълининг 'рухсат берилди' маъноси билан (АРС, 148) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'рухсат қилинадиган', 'йўл қўйиладиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 184).

ЖОМЕ Бу арабча сўз **ḡāmiъ(un)**² шаклига эга (АРС, 138); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **i** ун — лисини **e** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **ḡāmiъ** → **жâме (жоме)**. Бу сўз

кўпмаъноли **ṣataʿa** феълнинг 'тўплади' маъноси билан (АРС, 137) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'кўп одам тўпланадиган жой' маъносини англатган; АРСда (138) бу сўз 'масжид' маъносини англатиши айtilган. ЎТИЛда (I, 287) бу сўз мустақил ишлатилмаслиги кўрсатилиб, **масжиди жоме (жоме масжиди)** бирикмаси таркибида 'жума намози ўқиладиган катта (масжид)' маъносини англатиши таъкидланган.

ЖОРИЙ Бу арабча сўз **ṣāḡin** шаклига эга (АРС, 126); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **n** ундошини ташлаб, **ñ** ундошини қўшиб қабул қилинган: **ṣāḡin** → **жâрий (жорий)**; асли кўпмаъноли **ṣaḡā** феълнинг 'оқди' маъноси билан (АРС, 126) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 150), ўзбек тилида 'ҳозир давом этаётган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 289).

ЖОСУС Бу арабча сўз **ṣāsus(un)** шаклига эга (АРС, 129); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣāsus** → **жâсус (жосус)**; асли **ṣassa** феълнинг 'билишга ҳаракат қилди' маъноси билан (АРС, 129) ҳосил қилинган масдар бўлиб, 'махфий равишда маълумот тўплаш билан шуғуланувчи шахс' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 289).

ЖОҲИЛ Бу арабча сўз **ṣāhil(un)** шаклига эга (АРС, 146); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣāhil** → **жâҳил (жоҳил)**; асли 'нодон бўлди' маъносини англатувчи **ṣahila** феълдан (АРС, 145) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'жаҳолатда қолган', 'нодон' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 289). Ўзбек тилида бу сўздан **жоҳиллик** мавжум оти ясалган.

ЖОҲИЛОНА Бу сўз тожик тилида арабча **жоҳил** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 519), 'жоҳиллик билан қилинган', 'жоҳилларга хос' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 290).

ЖУЗЬИЙ Бу арабча сўз **ṣuziyu(un)** шаклига эга (АРС, 128); ўзбек тилига ҳамза ўрнига **ъ** (айириш) бел-

гисини қўйиб, сўз охиридаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **çuzııuu** → **жузый**; асли 'бў – лакларга ажратди' маъносини англатувчи **çazaъa** феъ – лининг (АРС, 127) 'қисм' маъносини англатувчи I боб масдари **çузь(un)** сўзидан (УАЯ, 568) **-ııу(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'кичик', 'арзимас' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 290).

ЖУЗЛА- Бу феъл ўзбек тилида арабча 'бўлакларга ажратди' маъносини англатувчи **çazaъa** феълнинг (АРС, 127) 'қисм' маъносини англатувчи I боб масдари **çузь(un)** сўзидан **-ла** қўшимчаси билан ясалган феъл бўлиб, 'босмахонада матн босилган қоғозларни варақ тартибида тахла-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 290).

ЖУМА Бу арабча сўз **çumъat(un)** шаклига эга (АРС, 138); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **çumъat** → **жума**. Бу сўз асли кўпмаъноли **çamaъa** феълнинг 'тўлади', 'жамлади' маъноси билан (АРС, 137) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'ҳафта', 'ҳафтанинг охириги куни' маъносини (АРС, 138), ҳозирги ўзбек тилида 'ҳафтанинг бешинчи куни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 291). Жума куни ҳозир ҳам ислом мамлакатларида ҳафтанинг дам олиш куни ҳисобланади.

ЖУМЛА Бу арабча сўз **çumlat(un)** шаклига эга (АРС, 140); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **çumlat** → **жумла**; асли кўп – маъноли **çamula** феълнинг 'бирлаштирди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилидан 'фикр ифодалашга хизмат қиладиган тил бирлиги' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 291).

ЖУМЛАДАН Бу сўз асли **шу жумладан** бирикмаси таркибидаги **шу** олмошини ташлаш натижасида юзага келган; **жумла** сўзи бу ерда 'маълум бир тўплам', 'йиғинди' маъноси билан қатнашган бўлиб (АРС, 139), ҳозирги ўзбек тилида 'шулар жумласидан', 'шулардан' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 291).

ЖУМЛАЙИ МЎМИН Бу бирикма арабча **жумла** (қ.) ва **мўмин** (қ.) сўзлари билан тузилган тожикча изофа бирикмаси бўлиб, асли 'мусулмонларнинг барчаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 291); бу изофа бирик — маси таркибида **жумла** сўзи 'ҳамма', 'барча' маъноси билан қатнашган (АРС, 139).

ЖУНУН қ. **мажнун**

ЖУРЪАТ Бу арабча сўз **ҷуръат(un)** шаклига эга (АРС, 123); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ҷуръат** → **журъат**; асли 'ботир бўлди', 'шижоат — ли бўлди' маъносини англатувчи **ҷағуъа** феълидан (АРС, 123) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ботирлик', 'шижоат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 291). Ўзбек тилида бу сўздан **журъатли**, **журъатсиз** сифатлари, **журъатлан-** феъли ясалган.

3

ЗАБТ: Бу арабча сўз **ḍabt(un)** шаклига эга (АРС, 453); ўзбек тилига дзад ундошини **з** ундошига, итқи ундо — шини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ḍabt** → **забт**; асли кўпмаъноли **ḍabata** феълининг 'босиб олди' маъноси билан (АРС, 453) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **забт эт-** қўшма феъли таркибида 'босиб олиш' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 294).

ЗАБТ ЭТ- қ. **забт**

ЗАБУР Бу арабча сўз **zabūr(un)** шаклига эга (АРС, 325); ўзбек тилига чўзиқ **ӯ** унлисини **у** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **zabūr** → **забур**; асли 'ёзди', 'кўчириб ёзди' маъносини англатувчи **zabara** феълининг (АРС, 325) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143) ўзбек тилида 'Худо томонидан Довуд пайғамбарга юборилган муқаддас китоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 294).

ЗАВЖ Бу арабча сўз **zawḡ(un)** шаклига эга (АРС, 337); 'эр-хотин қилди' маъносини англатувчи **zawaḡa** феълининг (АРС, 337) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'никоҳдаги эркак хотинига нисбатан' маъносини анг —

латади (ЎТИЛ, I, 294). Ўзбек тилида бу сўздан **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган (АТГ, 29) муаннас шакли **zavçat(un)** сўзи ҳам мавжуд бўлиб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **zavçat** → **завжа**; бу сўз 'никоҳдаги аёл эрига нисбатан' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 294).

ЗАВЖА қ. **завж**

ЗАВОЛ Бу арабча сўз **zavāl(un)** шаклига эга (АРС, 338); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zavāl** → **завâl (завол)**; асли кўпмаъноли **zāla** феълининг 'йўқ бўлди' маъноси билан (АРС, 338) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'йўқ бўлиш', 'ўлиш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 294).

ЗАВҚ Бу арабча сўз **zavq(un)** шаклига эга (АРС, 278); ўзбек тилига зал ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **zavq** → **завқ**; асли 'татиб кўрди', 'синаб кўрди' маъноларини англатувчи **zāqa** феълидан (АРС, 279) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кишига хурсандлик бағишлайдиган кайфият' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 294). Бу сўздан ўзбек тилида **завқли** сифати, **завқлан-** феъли ясалган. Булардан ташқари, **завқ** сўзидан **-ийй(ун)** қўшимчаси билан ясалган **завқийй(йун)** нисбий сифати ҳам мавжуд бўлиб, атоқли шоирлардан бирининг тахаллуси сифатида ишлатилади.

ЗАВҚИЙ қ. **завқ**

ЗАВҚ-ШАВҚ Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **завқ** (қ.) ва **шавқ** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'кишига ўта даражада хурсандлик бағишлайдиган кайфият' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 295). Бу жуфт сўз ўзбек тилида **шавқ-завқ** шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, II, 390).

ЗАИФ Бу арабча сўз **ḍaʿīf(un)** шаклига эга (АРС, 460); ўзбек тилига дзад ундошини **з** ундошига, чўзиқ касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ḍaʿīf** → **заиф**; асли 'кучсиз, мадорсиз бўлди' маъносини англатувчи **ḍaʿūfa** феълидан ясалган аслий

сифат бўлиб (АТГ, 43), 'кучсиз', 'мадорсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 295). Ўзбек тилида бу сифатдан **заифлик** мавҳум оти, **заифлан-** (**заифлаш-**) феъли ясалган.

ЗАИФА Бу сўз арабча **заиф** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилида 'аёл', 'эркак никоҳидаги аёл' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 295).

ЗАИФОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **заиф** сўзига (қ.) тожикча **-она** қўшимчасини (ТЖРС, 542) қўшиб ясалган равиш бўлиб, 'аёлларга хос', 'аёллар учун бел – гиланган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 295).

ЗАЙЛ: Бу арабча сўз **zayl(un)** шаклига эга (АРС, 279); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **zayl** → **зайл**; асли кўпмаъноли **zayala** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'иш-ҳаракатнинг давом этиш тарзи' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида мус – тақил ишлатилмайди, **шу зайлда, замонанинг зайли билан** каби бирикмалар таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 295).

ЗАКИЙ Ўзбек тилида жуда оз ишлатиладиган бу арабча сўз **zakiyy(un)** шаклига эга (АРС, 276); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **zakiyy** → **закий**. Бу сўз асли 'идрокли, ўтқир зеҳнли бўлди' маъносини англатувчи **zakiya** феълидан (АРС, 276) ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'идрокли', 'ўтқир зеҳнли' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 296). Сўзлашув нутқида бу сўз **закки** тарзида ҳам талаффуз қилинади (ЎТИЛ, I, 296).

ЗАККИ қ. **закий**

ЗАКОВАТ Бу арабча сўз асли **zakavat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, чў – зиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zakavat** → **закāват (заковат)**. Бу сўз 'идрокли, ўтқир зеҳнли бўлди' маъносини англатувчи **zakiya** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек

тилида 'ўткир ақл-идрок', 'зеҳн' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 196). Бу сўздан ўзбек тилида **заковатли** сифати ясалган.

ЗАКОВАТЛИ қ. заковат

ЗАКОТ Бу арабча сўз **zakāt(un)** шаклига эга (АРС, 331); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zakāt** → **zakât** (**закот**); асли 'кўпайди', 'иши ривож топди' каби маънони англатувчи **zakā** феълидан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'поклик', 'садақа', 'ўндан бир улуш' каби маъноларни англатади (АРС, 331); ўзбек тилида бу сўз 'мол-дунёли мусулмоннинг ўз бойлигининг қирқдан бир улушини рўза пайтида бева-бечора, қашшоқ кишиларга берадиган хайр-садақаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 296). Хонликлар даврида бу сўз хазинага юқоридаги миқдорда тўланадиган солиқни ҳам англатган.

ЗАМЗАМ Бу арабча сўз — Макка шаҳаридаги Каъба яқинида мавжуд бўлиб, мусулмонлар учун муқаддас ҳисобланадиган қудуқнинг номи (ЎТИЛ, I, 296); асли 'чанқади' маъносини англатувчи **žamiā** феълидан (АРС, 492) ҳосил қилинган; ўзбек тилига изғи товушини з товушига алмаштириб қабул қилинган: **žamžam** → **замзам**.

ЗАМИР Бу арабча сўз **damīr(un)** шаклига эга (АРС, 462); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **damīr** → **замир**; асли кўпмаъноли **damara** феълининг 'яширди', 'яширин ўй-фикрга келди' маъноси билан (АРС, 462) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'туб асос', 'таг-туб' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 297). Ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Бундан ташқари ўзбек тилида **замира** сўзи ҳам мавжуд бўлиб, аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; бу сўз **замир** сўзининг **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб, ўзбек тилида сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб ишлатилади. Ўзбек тилида дзад ундошини **д**

тарзида талаффуз қилиш билан **дамир** сўзи ҳам ҳосил қилинган ва бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Худди шундай талаффуз асосида юзага келган **дамира** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ЗАМИРА қ. **замир**

ЗАМОН Бу арабча сўз **zamān(un)** шаклига эга (АРС, 334); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zamān** → **замân (замон)**; асли **zamīna** феълнинг 'узоқ давом этди' маъноси билан (АРС, 334) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'узоқ муддатли вақт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 297).

ЗАМОНА Бу арабча сўз **zamānat(un)** шаклига эга (АРС, 334); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **zamānat** → **замâна (замона)**; асли **замон** сўзидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида 'давр' маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 297).

ЗАМОНАВИЙ Бу арабча сўз асли **zamānaviyy(un)** шаклига эга; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **yū** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **zamānaviyy** → **замâнавий (замонавий)**; 'ҳозирги замонга мос', 'ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 297). Араб тили луғатида бундай сифат **zamāniyy(un)** тарзида, яъни **zamān** масдаридан **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган шаклида келтирилган (АРС, 334); ўзбек тилидаги **замонавий** сифати эса **замона** сўзидан ясалган.

ЗАМОНАСОЗ Бу сўз тожик тилида арабча **замона** сўзига (қ.) 'мослашув', 'мувофиқлашув' маъносини англатувчи тожикча **соз II** сўзини қўшиб тузилган бўлиб, 'замонанинг оқимига мослашиб иш тутадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 297). Ўзбек тилида бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **замонасозлик** мавҳум оти ясалган.

ЗАМОНАСОЗЛИК қ. **замонасоз**

ЗАМОНДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **замон** сўзидан (қ.) 'бирга' маъносини ифодаловчи **-дош** қўшимчаси билан ясалган; 'айни бир замонда яшовчи кишилар бир-бирига нисбатан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 297). Изоҳли луғатда **-дош** қўшимчаси тожикча деб нотўғри таъкидланган.

ЗАРАР Бу арабча сўз **darar(un)** шаклига эга (АРС, 456); ўзбек тилига дзад ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **darar** → **зарар**; асли 'зиён келтирди' маъносини англатувчи **darra** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'шикаст', 'зиён' маъноларини англатади (АРС, 456); ўзбек тилига 'зиён' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 299). ЎТИЛда бу сўзга берилган изоҳлар орасига **ҳаён** ('фойда') сўзи адашиб кириб қолибди. Ўзбек тилида **зарар** сўзидан **зарарли**, **зарарсиз**, **безарар** сифатлари, **зарарсизлан-тир**- феъли ясалган.

ЗАРАРКУНАНДА Бу сўз тожик тилида арабча **зарар** сўзига (қ.) 'қил-' маъносини англатувчи тожикча **кардан** феълининг **кун** ҳозирги замон асосига **-анда** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган **кунанда** сифатдошини (ТЖРС, 561) қўшиб тузилган бўлиб, 'зиён келтирувчи' маъносини англатади (ТЖРС, 150); ўзбек тилида бу сўз кўпинча 'ўсимликларга, уларнинг ҳосилига зарар келтирувчи ҳайвон ва ҳашаротлар' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 299).

ЗАРБА Бу арабча сўз **darbat(un)** шаклига эга (АРС, 458); ўзбек тилига дзад ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **darbat** → **зарба**; асли 'урди' маъносини англатувчи **daraba** феълининг (АРС, 457) I боб масдари **darb(un)** сўзидан (АТГ, 142) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган доноти бўлиб (АТГ, 373), араб тилида кўпмаъноли бу сўз ўзбек тилига 'залварли уриш' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 299).

ЗАРИФ Бу арабча сўз **zarif(un)** шаклига эга (АРС, 490); ўзбек тилига изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ и унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zarif**

→ **зариф**; асли 'зеҳнли бўлди', 'зийрак бўлди', 'нафис бўлди', 'жозибали бўлди' маъноларини англатувчи **zarufa** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'зеҳнли', 'жозибали' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 151). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган **зарифа** сўзи **зариф** сўзидан **-ат(ун)** муаннас қўшимчаси билан ҳосил қилинган бўлиб (АТГ, 29), сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган. Бундан ташқари, ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида **зарофат** сўзи ҳам ишлатилади; бу сўз **zarufa** феълининг I боб масдари бўлиб, **zarāfat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zarāfat** → **zarāfat** (**зарофат**); асли 'ақллилик', 'жозибалилик' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 122).

ЗАРИФА қ. **зариф**

ЗАРОФАТ қ. **зариф**

ЗАРРА Бу арабча сўз **zarrat(un)** шаклига эга (АРС, 273); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **zarrat** → **зарра**; асли 'сочди' маъносини англатувчи **zarra¹** феълидан ҳосил қилиниб, 'чанг' маъносини англатувчи **zarr(un)** жам отидан 'дона' маъносини ифодаловчи **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (АТГ, 373), араб тилида 'кичкина қисм', 'чанг', 'атом' маъноларини англатади (АРС, 273); ўзбек тилида бу сўз 'моддаларнинг кўзга кўринар-кўринмас майда қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРРАЧА I Бу сўз ўзбек тилида арабча **зарра** сўзидан (қ.) 'кичик' маъносини ифодаловчи **-ча** қўшимчаси билан ҳосил қилинган от бўлиб, 'жуда кичик қисм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРРАЧА II Бу сўз ўзбек тилида арабча **зарра** сўзидан (қ.) 'чама' маъносини ифодаловчи **-ча** қўшимчаси билан ҳосил қилинган равиш бўлиб, 'жуда оз даражада ҳам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300). Изоҳли лу-

ғатда **заррача I** ва **заррача II** бир сўзнинг икки маъноси сифатида тасвирланган.

ЗАРУР Бу арабча сўз асли **darūr(un)** шаклига эга бўлиб, АРСда нимагадир келтирилмаган; ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **darūr** → **зарур**; асли **darra** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'энг керакли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 301).

ЗАРУРАТ Бу арабча сўз **darūrat(un)** шаклига эга (АРС, 456); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган **darūrat** → **зарурат**; Бу сўз АРСда 'зиён келтирди' маъносини англатувчи **darra** феъли мақоласида берилган, лекин 'эхтиёж' каби маънони англатиши ай— тилган (456); асли **darra** феълидан ясалган **darūr(un)** ас— лий сифатига (қ.) **-at(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида 'ўта даражадаги эх— тиёж' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 301).

ЗАРУРИЙ Бу арабча сўз **darūriyy(un)** шаклига эга (АРС, 456); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб, сўз охи— ридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилин— ган: **darūriyy** → **зарурий**; асли **darūr(un)** сўзидан (АТГ, 143) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'энг керакли' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 301).

ЗАРУРИЙАТ Бу арабча сўз **darūriyyat(un)** шаклига эга (АРС, 456); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб, бир у тову— шини ташлаб қабул қилинган: **darūriyyat** → **зарурийат** (**зарурият**); асли **зарур** аслий сифатидан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; худди **зарурат** сўзи каби 'ўта даражадаги эхтиёж' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 301); ҳозирги ўзбек тилида бу икки сўздан кўпинча **за— рурат** сўзи ишлатилади.

ЗАФАР Бу арабча сўз **ẓafar(un)** шаклига эга (АРС, 490); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ẓafar** → **зафар**; асли ‘ға — лаба қилди’ маъносини англлатувчи **ẓafira** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), ‘катта ғалаба’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 301). Ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Бу сўздан ўзбек тилида **зафарли** сифати ясалган.

ЗАХИРА Бу арабча сўз **ẓaxīrat(un)** шаклига эга (АРС, 273); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, чўзиқ и унлисини и унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** то — вушини ташлаб қабул қилинган: **ẓaxīrat** → **захира**; асли ‘кейинчалик фойдаланиш мақсади билан йиғди’ маъно — сини англлатувчи **ẓaxara** феълидан (АРС, 273) ясалган **ẓaxīr(un)** аслий сифатига (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида ‘беқиёс бойлик’, ‘ноёб нарса’, ‘жамғарма’ каби маъноларни англатади (АРС, 273); ҳозирги ўзбек тилида бу сўз ‘ерости бойлик’ маъносида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 301).

ЗАЪФАР қ. **заъфарон**

ЗАЪФАРОН Бу сўз араб тили луғатига ёлғиз ўзи **ẓaʿfarān(un)** шаклида киритилиб, шафран ўсимлиги — нинг номи экани айтилган (АРС, 329), **заъфар** шакли келтирилмаган. ПРСда ҳам (260) фақат **заъфарон** сўзи берилиб, **заъфар** сўзи келтирилмаган, ТЖРСда эса (152), **заъфарон** сўзидан ташқари, **заъфар** сўзи ҳам келтирилган ва **заъфарон** сўзидан **заъфар** сўзига ҳавола берилган. ПРСда ва ТЖРСда **заъфарон** сўзидан ясалган **заъфарони** сифати ҳам келтирилган. Луғатларни қиёс — лашдан маълум бўладикки, **заъфарон** сўзи охиридаги **-он** қисми кичрайтириш-эркалаш маъносини ифодаловчи қўшимчага тенг (ТЖРС, 543); бу қўшимча қўшилган қисм эса доривор ўсимликнинг номи; айн ҳарфи билан ёзилишига кўра бу сўз — арабча, лекин АРСда бундай сўз келтирилмаган. **Заъфарон** сўзи ўзбек тилида ‘тўқ сариқ гулли доривор ўсимлик’ маъносини англатади, кўчма маънода ‘сариқ’ маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 308).

ЗАҚҚУМ Бу арабча сўз **zaqqum(un)** шаклига эга (АРС, 331); 'ютиб юборди' маъносини англатувчи **zaqama** феъли мақоласида берилган бу сўз асли меваси жуда аччиқ дарахтнинг (анчарнинг) номи бўлиб, кўчма маънода 'ўта аччиқ' белги маъносини англатади (АРС, 331; ТжРС, 152; ЎТИЛ, I, 302). Бу сўз билан ўзбек тилида **заҳар-заққум** жуфт сўзи тузилган бўлиб, 'ўта даражада аччиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 302). Бу жуфт сўз таркибидаги **заҳар** сўзи тожикча бўлиб, асли **захр** шаклига эга (ТжРС, 153), ўзбек тилига **ҳр** товушлари оралиғига **а** унлисини киритиб қабул қилинган (Худди шундай товуш киритиш тожикча **шаҳр** – **шаҳар** сўзини қабул қилишда ҳам воқе бўлган – ЎТИЛ, II, 206, 405).

ЗАҲАР-ЗАҚҚУМ қ заққум

ЗАҲМАТ Бу арабча сўз **zahmat(un)** шаклига эга (АРС, 326); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **zahmat** → **заҳмат**: асли 'қисди' маъносини англатувчи **zahama** феълининг (АРС, 326) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'тиқилинч', 'қисилиш', 'қийналиш' каби маъноларни англатади (АРС, 326); ўзбек тилида 'қийинчилик', 'машаққат', 'оғир меҳнат' каби маъноларни англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 303).

ЗАҲМАТКАШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **заҳмат** сўзига (қ.) тожикча 'торт-' маъносини англатувчи **кашидан** феълининг **каш** ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб тузилган, 'қийналиб, оғир меҳнат билан яшовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 303).

ЗЕВ-ЗИЙНАТ, ЗЕБ-У ЗИЙНАТ Бу жуфт сўз тожик тилида тожикча 'безак' маъносини англатувчи **зеб** сўзини -у боғловчиси орқали ёки тўғридан-тўғри арабча **зийнат** сўзига бирлаштириб тузилган: **зеб-у зийнат, зеб-зийнат**; ЎТИЛда (I, 303) бу сўз **зеби зийнат** шаклида хато ёзилиб, изофали бирикмага айлантириб қўйилган. **Зеб-зийнат** жуфт сўзи 'турли безак буюмлари' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 303).

ЗЕҲН Бу арабча сўз **zihn(un)** шаклига эга от бўлиб

(АРС, 277), ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, **i** унлисини **e** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zihn** → **зеҳн**; 'тез англаш, идрок қилиш қобилияти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 304). Ўзбек тилида бу сўздан **зеҳнли** сифати ясалган.

ЗИД[Д] Бу арабча сўз **didd(un)** шаклига эга (АРС, 456); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига ал-маштириб, бош шаклида сўз охиридаги бир **d** ундошини ташлаб қабул қилинган: **didd** → **зид**: **зидди** каби эгалик қўшимчаси қўшилса, ташланган **d** товуши тикланади. Бу сўз асли 'қарши бўлди', 'рақиб бўлди' каби маъноларни англатувчи **dadda** феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'қарама-қарши', 'тескари' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 304).

ЗИДДИЙАТ Бу арабча сўз **diddiyat(un)** шаклига эга (АРС, 456); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **diddiyat** → **зиддийат** (**зидди-ят**); асли **didd(un)** масдаридан (**зид** сўзига қ.) **-iyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'қарама-қаршилиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 304).

ЗИДЛАШ- Бу сўз ўзбек тилида арабча **зид** сўзидан (қ.) **-лаш** қўшимчаси билан ясалган, 'бир-бирига қарама-қарши иш қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 304).

ЗИДЛОВЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **зид** сўзидан (қ.) **-ла** қўшимчаси билан ясалган **зидла-** феълнинг **-в** ҳаракат номи шаклидан **-чи** қўшимчаси билан ҳосил қилинган термин бўлиб, 'зид грамматик муносабат ифодаловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 304).

ЗИЙНАТ Бу арабча сўз **ziynat(un)** шаклига эга (АРС, 341); асли 'чиройли қилди', 'саранжом қилди' каби маъноларни англатувчи **zāna** феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'безак', 'кўрк бериш учун ишлатила-диган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 305). Ўзбек тилида бу сўздан **зийнатла-** феъли ясалган.

ЗИЙО Бу арабча сўз **diyāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 464); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамза –

ни ташлаб қабул қилинган: **diyāb** → **зийâ** (зиё); асли 'ёруғлик тарқатди' маъносини англатувчи **ḍāba** феъли — нинг (АРС, 463) I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), 'ёруғлик', 'нур' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 304).

ЗИЙОД Бу сўз **ziyād(un)** шаклига эга; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ziyād** → **зийâд** (зиёд); асли 'ортди', 'ортиқча бўлди' маъносини англатувчи **zāda** феълининг III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'ортиқ', 'керагидан ортиқ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 304). Ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Шу феълининг **ziyādat(un)** I боб масдари ҳам мавжуд бўлиб (АРС, 339), ўзбек тилига **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ziyādat** → **зийâда** (зиёда); бу сўз ўзбек тилида **зиёд** сўзи англатган маънони билдиради; аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 304).

ЗИЙОДА қ. **зийод**

ЗИЙОЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **зийо** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, асли 'ёруғлик таратувчи' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида 'интеллигент' маъносини англатиш учун ишла — тилади (ЎТИЛ, I, 304).

ЗИЙОРАТ Бу арабча сўз **ziyārat(un)** шаклига эга (АРС, 338); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ziyārat** → **зийâрат** (зиёрат); асли 'ҳузурига борди' маъносини англатувчи **zāga** феълининг I боб масдари бўлиб, (АРС, 337), 'сифиниш учун бориш', 'юксак эҳтиром билдириш учун бориш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 305).

ЗИЙОРАТГОҲ Бу сўз тожик тилида арабча **зийорат** сўзига (қ.) 'жой' маъносини англатувчи тожикча **гоҳ** сўзини қўшиб тузилган бўлиб (ТжРС, 154), 'зиёрат қилиш жойи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 305).

ЗИЙОРАТЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **зийорат** сўзига (қ.) **-чи** қўшимчасини қўшиб ясалган; 'зиёрат қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 305).

ЗИЙОФАТ Бу арабча сўз **diyāfat(un)** шаклига эга (АРС, 465); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **diyāfat** → **зийāфат (зиёфат)**; асли **dāfa** феъ — лининг 'меҳмон қилди' маъноси билан (АРС, 464) ҳосил қилинган **ī** боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'меҳмон — дорчилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, 305).

ЗИКР Бу арабча сўз **zikr(un)** шаклига эга (АРС, 275); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **zikr** → **зикр**; асли **zakara** феълининг 'юксак даражада мақтади' маъноси билан (АРС, 275) ҳосил қилинган **ī** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), бу беш маъноли сўз араб тилидан 'мусулмонларнинг давра қуриб, Оллонинг номини баланд овоз билан такрорлаб жазава билан ўтказадиган маросими' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 305), асосан **зикр туш** — ибораси таркибида ишлатилади.

ЗИЛЗИЛА Бу арабча сўз **zalzatat(un)** шаклига эга (АРС, 332); ўзбек тилига биринчи, иккинчи **a** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **zalzatat** → **зилзила**; асли **залзал** тақлидий сўзи асосида юзага келиб (АТГ, 337), 'силкитди' маъносини англатувчи **zalzala** феълининг (АРС, 332) **ī** боб масдари бўлиб (АТГ, 339), ўзбек тилида 'ернинг силкиниши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 305).

ЗИЛОЛ Бу арабча сўз **zulāl(un)** шаклига эга (АРС, 331); ўзбек тилига **u** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **ā** ун — лисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zulāl** → **зилâл (зилол)**; асли **zalla** феълининг **ī** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'булоқдан олинган тиниқ тоза сув' маъносини (АРС, 331), ўзбек тилида 'жуда тиниқ', 'муфассо' каби белги маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 306). Ўзбек тилида **зилола** сўзи ҳам мавжуд бўлиб, аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлагилади; бу сўз **зилол** сўзидан **-ат(ун)** муаннас қўшимчаси билан ҳосил қилинган бўлиб, бу қўшимчанинг **a** қисми сақланиб, **t** қисми ташланган: **зилолат** → **зилола**.

ЗИЛОЛА қ. **зилол**

ЗИРОАТ Бу арабча сўз **zirāʿat(un)** шаклига эга (АРС, 327); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб қабул қилинган: **zirāʿat** → **зирâат (зироат)**; асли кўпмаъноли **zagaʿa** феълнинг 'эқди' маъноси билан (АРС, 327) ҳо — сил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'экин', 'деҳқончилик' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 307). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ЗИРҲ ЎТИЛда (I, 307) арабча деб белгиланган бу сўз АРСда ёлғиз ўзи 'ўқ ўтмас пўлат қоплама (броня)' маъносини англатувчи от сифатида келтирилиб, **zīrx(un)** тарзида қаттиқ **x** билан ёзилган (327). ТЖРСда (156, 676) ва ПРСда (259) бундай маъноли сўз **зиреҳ** тарзида, яъни икки бўғинли, охири бўғиз ундоши (h) билан тугайдиган сўз сифатида ёзилган ва бу сўздан бештадан ҳосила (тузма) сўз ҳам келтирилган. Луғатларни қиёслашдан маълум бўладики, бу сўз асли эроний тилларга мансуб бўлиб, араб тилига бўғин ва товуш жиҳатидан ўзгарти — риб олинган. Ўзбек тилига ҳам бу сўз иккинчи бўғиндаги **e** унлисини ташлаб қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 307), чунки ўзбек тилида сўзнинг иккинчи бўғинида **e** унлиси келмайди. **Зирҳ** сўзидан ўзбек тилида **зирҳла** — феъли, **зирҳли** сифати ясалган.

ЗИҚ Бу арабча сўз **ḏīq(un)** шаклига эга (АРС, 465); ўзбек тилига дзад ундошини **z** ундошига, чўзиқ **ī** унли — сини **i** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḏīq** → **зиқ**; асли 'тор бўлди', 'сиқиқ ҳолатда бўлди' маъносини англатувчи **ḏāqa** феълнинг (АРС, 465) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'торлик', 'сиқилиш' каби маънони англатади, **Вақтим зиқ** каби гапда кесим вазифасида келади (ЎТИЛ, I, 307).

ЗИҚИНАФАС Бу сўз тожикча изофа бирикмасига тенг бўлиб (ТЖРС, 156: **зиқи нафас**), 'нафаснинг сиқилиши' маъносини англатади; ўзбек тилида бу би — рикма бир сўзга яхлитланган, шундан кейин **и** изофаси талаффуз қилинмай қўйиб, бу сўз **зиқнафас** шаклини олган (ЎТИЛ, I, 308). Бундан ташқари, дзал мураккаб

ундоши таркибидаги **д** қисми асосида ўзбек тилида бу сўзнинг **диқинафас** шакли ҳам юзага келган ва сўзла — шув тилида **қ** товуши қатланиб, **диққинафас** шаклини олган (ЎТИЛ, I, 230).

ЗИҚНАФАС қ. **зиқинафас**

ЗОБИТ Бу арабча сўз **dābit(un)** шаклига эга (АРС, 454); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, итқи ундошини т ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **dābit** → **zābit** (**зобит**); асли кўпмаъноли **dabata** феълнинг 'тутди', 'назоратига олди' маъноси билан (АРС, 453) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида 'ҳар — бий раҳбар', 'полиция амалдори' маъноларини англатади (АРС, 453), ўзбек тилида ҳозирги кунда **офицер** сўзи ўрнига ишлатилмоқда (ЎТИЛ, I, 308).

ЗОЙЕ Бу арабча сўз **dāyīʿ(un)** шаклига эга (АРС, 464); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрала ҳамзани **йе** товушларига алмаштириб, сўз охиридаги айни ташлаб қабул қилинган: **dāyīʿ** → **zāyīe** (**зоёе**); асли 'йўқолди', 'бефойда сарфланди' маъноларини англатувчи **dāʿa** феълнинг (АРС, 464) I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 150), 'йўқолган', 'бефойда сарфланган' маъносини англатади, ўзи мустақил ишлатилмай, **зое кет-бирикмаси** таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 308).

ЗОКИР Бу арабча сўз **zākīr(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унли — сини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zākīr** → **zākīr** (**зокир**); асли **zākāra** феълнинг 'ёдга олди', 'эс — лади', 'зикр тушди' маънолари билан (АРС, 275) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ёдга олувчи' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 127); бу сўз ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ЗОЛИМ Бу арабча сўз **zālim(un)** шаклига эга (АРС, 491); ўзбек тилига изғи товушини з товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **zālim** → **zālim** (**золим**); асли 'адолатсизлик қилди', 'жабр қилди' маъносини англатувчи **zālama** феълдан

(АРС, 491) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'зулм ўтказувчи', 'шафқатсиз' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 308). Ўзбек тилида бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **ЗОЛИМЛИК** мавҳум оти ясалган.

ЗОЛИМОНА Бу сўз тожик тилида арабча **золим** сўздан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542), ўзбек тилига 'золимларча' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 308).

ЗОМИН Бу арабча сўз **dāmin(un)** шаклига эга (АРС, 462); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **dāmin** → **zāмин** (**зомин**); асли 'кафиллик берди' маъноси — ни англатувчи **dāmīna** феълнинг (АРС, 462) I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида 'кафолат берувчи' маъносини англатади (АРС, 462); ўзбек тилида 'ижобий тугашига кафолат бериб, амалда салбий тугаган иш учун жавобгар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 308).

ЗОТ Бу арабча от сўз **zāt(un)** шаклига эга (АРС, 272); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zāt** → **zât** (**зот**); араб тилидан 'соҳиб', 'маълум фазилатларга эга киши' каби маънолари билан қабул қилинган (АРС, 272), ўзбек тилида 'насл-насаб' маъносини ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 309). Ўзбек тилида бу сўздан **зотли**, **зотсиз** сифатлари ясалган.

ЗОТАН Бу сўз арабча **зот** сўзнинг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'аслида' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 309).

ЗОТДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **зот** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълнинг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'зоти тоза', 'зоти яхши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 309).

ЗОТЛИ, ЗОТСИЗ қ. **зот**

ЗОҲИД Бу арабча сўз **zāhid(un)** шаклига эга (АРС, 336); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zāhid** → **zāҳид** (**зоҳид**); асли

кўпмаъноли **zahada** феълнинг 'ҳар қандай истакни тарк этди', 'кишилар билан мулоқатни тарк этди' маънолари билан (АРС, 336) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'тарки дунё қилган киши', 'дунёвий ишларни тарк этиб, тоат-ибодат билан шуғулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 310). Тарихан шундай маънони англатган бу сўз ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ЗОҲИР I, ЗОҲИР II қ. **зоҳиран**

ЗОҲИРАН Бу сўз арабча 'намоён бўлди' маъносини англатувчи **zhahara** феълидан (АРС, 492) ясалиб, 'аниқ кўриниб турган' каби маънони англатувчи **zhahir(un)** аслий сифатининг (АТГ, 43) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'ташқи кўринишича' каби маънони англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 310); бу сўз ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zhahiran** → **zâhيران** (**зоҳиран**). ЎТИЛга (I, 310) **зоҳир** сўзи икки маъноли сўз сифатида киритилган; ваҳоланки бу маънолар бошқа-бошқа сўзники: 'ташқи кўриниш' маъносини **zhahir** сўзи, 'очиқ-ойдин', 'равшан' маъносини **zahir** сўзи англатади. Кейинги сўз араб тилида 'ярқиради' маъносини англатувчи **zahara** феълидан (АРС, 336) ясалган. Демак, бу сўзлар изоҳли луғатга **зоҳир I, зоҳир II** омонимлари тарзида киритилиши лозим.

ЗУККО Бу арабча сўз асли **zukkā(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **zukkā(un)** → **зуккâ** (**зукко**). Бу сўз асли 'идрокли, ўткир зеҳнли бўлди' маъносини англатувчи **zakiya** феълидан ҳосил қилинган **закий** аслий сифатининг (қ.) орттирма даража шакли бўлиб (УАЯ, 185), 'ўта ўткир зеҳнли, идрокли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 310). Ўзбек тилида бу сўздан **зукколик** мавҳум оти ясалган.

ЗУККОЛИК қ. **зукко**

ЗУЛЛИСОНАЙН Бу арабча сўз **zu al lisānayn** шаклига эга (АРС, 720: **лисон** сўзи мақоласида); ўзбек ти-

лига зал ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** ун – лисига алмаштириб [**al** артикли (АРС, 39) таркибидаги унлини араб тили талаффуз қоидасига биноан ташлаб], бу уч қисмни бир сўзга яхлитлаб қабул қилинган: **zu al lisānaun** → **зуллисāнайн (зуллисонайн)**. Бу сўз тарки – бидаги **zu** қисми 'эга', 'соҳиб' маъносини англатади (АРС, 278); **lisānaun** сўзи эса **лисон** сўзининг иккилик сон қаратқич/тушум келишиги шаклига тенг (УАЯ, 120). **Зуллисонайн** сўзи ўзбек тилида 'икки тилда ижод қилувчи' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 310).

ЗУЛМ Бу арабча сўз **zulm(un)** шаклига эга (АРС, 491); ўзбек тилига изғи товушини **з** товушига алмаш – тириб қабул қилинган: **zulm** → **зулм**; асли 'адолатсизлик қилди', 'жабр қилди' маъносини англатувчи **žalama** феълнинг (АРС, 491) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'жабр', 'эзиш' каби маъноларни англатади (АРС, 491; ЎТИЛ, I, 310).

ЗУЛМАТ Бу арабча сўз **zulmat(un)** шаклига эга (АРС, 491); ўзбек тилига изғи товушини **з** товушига ал – маштириб қабул қилинган: **zulmat** → **зулмат**; асли 'қоп – қоронғи бўлди' маъносини англатувчи **žalima** феъл – нинг (АРС, 491) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қоп – қоронғилик', 'зимзиё' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 310).

ЗУЛМКОР Бу сўз тожик тилида арабча **зулм** сўзи – дан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542), ўзбек тилига 'зулм қилувчи', 'зулм уруғини сочувчи' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 310).

ЗУРРИЙАТ Бу арабча сўз **zurriyyat(un)** шаклига эга (АРС, 273); ўзбек тилига зал ундошини **з** ундошига ал – маштириб, бир **у** товушини ташлаб қабул қилинган: **zurriyyat** → **зуррийат (зуррият)**; асли 'пайдо бўлди' маъносини англатувчи **žarra²** феълнинг (АРС, 273) масдаридан **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'фарзанд', 'насл' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 311).

ЗУҲРА Бу арабча сўз асли **zuhrat(un)** шаклига эга

(АРС, 336); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **zuhrat** → **зуҳра**; асли 'ёрқин нур сочди' маъносини англлатувчи **zahara** феълининг (АРС, 336) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ёрқинлик' маъносини англатади. Араб тилида бу сўз аниқлик ар-тикли билан **al zuhrat(un)** шаклида ишлатилса, Венера юздюзининг номи бўлади (АРС, 336). **Зуҳра** сўзи ўзбек тилига Венера юздюзининг номи сифатида қабул қилинган. Бу сўз эгизак қиз болаларнинг кейин туғилганига исм сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 311).

ЗУХУР: Бу арабча сўз **žuhur(un)** шаклига эга (АРС, 492); ўзбек тилига изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **žuhur** → **зуҳур**; асли кўпмаъноли **žahara** феълининг 'пайдо қилди' маъноси билан (АРС, 492) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'юзага келтириш' маъносини англатади; ҳозирги ўзбек тилида бу сўз асосан **зуҳур эт-** қўшма феъли, **Абдузуҳур** атоқли оти таркибида қатнашади (Бу атоқли от таркибидаги **зуҳур** сўзи Оллоҳга нисбат бериладиган сифатлардан бири бўлиб, шунга кўра бу атоқли отни **Зуҳур** тарзида ишлатиш номақбул).

И

ИБЛИС Бу арабча сўз **iblisu** шаклига эга (АРС, 22); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини (бош келишиқ қўшимчасининг аниқ ҳолат шаклини) ташлаб қабул қилинган: **iblisu** → **иблис**; 'одамларни йўлдан оздирувчи, ёмон йўлга бошловчи махлуқ', 'шайтон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 312).

ИБЛИСОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **иблис** сўзидан (қ.) тожикча **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542), 'иблисга хос тарзда' каби маънони англатади (ЎТИЛ, 312).

ИБН Бу арабча сўз **ibn(un)** шаклига эга (АРС, 87); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ibn** → **ибн**. Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган бу сўз араб тилида 'ўғил' маъносини англатади; **Абу Али ибн Сино** каби атоқли отлар тар-

кибида қатнашади. АРСда (87) **ибн** сўзи 'барпо қил-', 'қур-' маъносини англатувчи **banā** феълига бағишланган мақолалар қаторида келтирилган. Кўринадики, **ибн** сўзининг 'ўғил' маъносини англатиши — иккиламчи; бу сўз асли 'вужудга келтирган' маъносини англатган, 'ўғил' маъноси шу маънодан ўсиб чиққан. **Ибн** сўзи **бин** шаклида ҳам ишлатилади: **Муҳаммад бин Аҳмад** каби (АРС, 88).

ИБО Бу арабча сўз **ʿibāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 22); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿibāʿ** → **ибâ (ибо)**; асли кўп-маъноли **ʿabā** феълининг 'истамаслигини билдирди' маъноси билан (АРС, 22) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), 'ўз хатти-ҳаракати билан ниманидир истамаслигини билдириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 312).

ИБОД Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу сўз **ʿibād(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 494), ўзбек тилига касралаи айн товушини **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿibād** → **ибâд (ибод)**; асли 'сиғинди', 'сажда қилди' маъносини англатувчи **ʿabada** феълининг (АРС, 494) III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'Оллонинг бандалари' маъносини англатади (АРС, 494).

ИБОДАТ Бу арабча сўз **ʿibādat(un)** шаклига эга (АРС, 494); ўзбек тилига касралаи айн товушини **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿibādat** → **ибâдат (ибодат)**; асли 'сиғинди', 'сажда қилди' маъносини англатувчи **ʿabada** феълининг (АРС, 494) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'сиғиниш', 'Оллога қуллуқ қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 312). Бу сўзни аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиш маъқул эмас.

ИБОРА Бу арабча сўз **ʿibārat(un)** шаклига эга (АРС, 495); ўзбек тилига касралаи айн товушини **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿibārat**

→ **ибара (ибора)**; асли 'тушунтирди', 'изоҳлади' маъно – сини англатувчи **ʔabara²** феълининг (АРС, 494) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'маълум маънони билдирувчи сўз, бирикма, гап' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 312).

ИБОРАТ Бу арабча сўз **ʔibarat(un)** шаклига эга (АРС, 494); ўзбек тилига касрала айн товушини **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган (АРС, 494) **ʔabara²** феълининг (АРС, 494) асли 'ташқил топди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ташқил топган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 312).

ИБРАТ Бу арабча сўз **ʔibrat(un)** шаклига эга (АРС, 494); ўзбек тилига касрала айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔibrat** → **ибрат**; асли 'ту – шунтирди' маъносини англатувчи **ʔabara²** феълининг (АРС, 494) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'ўғит', 'эргашишга арзийдиган намуна' каби маъноларни англатади (АРС, 494), ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 313). Бу сўздан ўзбек тилида **ибратли** сифати ясалган.

ИБРАТОМУЗ Бу сўз тожик тилида арабча **ибрат** сўзига (қ.) 'ўргат-' маъносини англатувчи **омўхтан** феълининг **омўз** ҳозирги замон асосини кўшиб тузил – ган бўлиб (ТЖРС, 287, 159), ўзбек тилига **ў** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган (чунки **ў** унлиси ўзбек тилида сўзнинг биринчи бўғинидагина келади): **ибратомўз** → **ибратомуз**; 'ибратга ўргатувчи', 'ибратга чақирувчи' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 313).

ИБТИДО Бу арабча сўз **ʔibtidāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 59); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири – даги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔibtidāʔ** → **ибтидâ** (**ибтидо**); асли 'бошла[н]ди' маъносини англатувчи **badaʔa** феълининг VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'бошла – ниш пайти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 313).

ИБТИДОИЙ Бу сўз араб тилида **ибтидо** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан

бирини ташлаб қабул қилинган; 'дастлабги', 'энг оддий', 'кишилик жамияти тараққиётининг дастлабги даврига оид' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 313).

ИДОРА Бу арабча сўз **īdārat(un)** шаклига эга (АРС, 266); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **īdārat** → **идара (идора)**. Бу сўз кўпмаъноли **dāra** феълининг 'фаолият кўрсатди' маъноси билан (АРС, 265) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 224), 'бошқарувчи ташкилот', 'бошқарув ташкилоти ўрнашган бино' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 314).

ИДОРАЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **идора** сўзидан (қ.) **-чилик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'ўз идораси манфаатларини ноҳақ равишда устун қўйиш', 'ўз идораси манфаатлари билан чекланиб қолиш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 314).

ИДРОК Бу арабча сўз **īdrāk(un)** шаклига эга (АРС, 251); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **īdrāk** → **идрâк (идрок)**; асли кўпмаъноли **daraka** феълининг IV боб шакли **īadraka** сўзидан 'тушуниб етди' маъноси билан (АРС, 251) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'тушуниб етиш қобилияти', 'фаҳм-фаросат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 314). Бу сўздан ўзбек тилида **идрокли** сифати ясалган.

ИЖАРА Бу арабча сўз **īḡārat(un)** шаклига эга (АРС, 25); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **а** унлисига алмаштириб (тожик тилида эса **â** унлисига алмаштириб — ТЖРС, 173), сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **īḡārat** → **ижара**; асли 'ҳақини тўлади' маъносини англатувчи **īaḡāra** феълининг (АРС, 25) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ҳақ тўлаш эвазига вақтинча фойдаланишга бериш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 315).

ИЖАРАДОР Бу сўз тожик тилида арабча **ижара** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча

доштан феълнинг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 137, 173); 'уй-жойини, нарсасини ижа—рага берувчи киши' маъносини англатади' (ЎТИЛ, I, 315).

ИЖАРАХЎР Бу сўз тожик тилида арабча **ижара** сўзига (қ.) 'еб-ич-' маъносини англатувчи тожикча **хўр—дан** феълнинг **хўр** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 434, 174); 'уй-жойини, нарсасини ижа—рага бериб, ижара ҳақи ҳисобига яшовчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 315).

ИЖАРАЧИ Бу сўз ўзбек тилида **ижара** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб, 'ижара ҳақи тўлаб фойдаланувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 315).

ИЖОБАТ: Бу арабча сўз **йіcābat(un)** шаклига эга (АРС, 147); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **йіcābat** → **ижâбат (ижобат)**; асли кўпмаъноли **cāba** феълнинг 'қабул қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қабул қилиш' маъносини англатади. Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **ижобат бўл-** феъли таркибида қат—нашади, бу феъл Олмога қилинган илтижонинг қабул қилинганини билдиради.

ИЖОБИЙ Бу арабча сўз **йіcābiyy(un)** шаклига эга (АРС, 873); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири—даги **уу** ундошларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **йіcābiyy** → **ижâбий (ижобий)**. Бу сўз асли **vaçaba** феълнинг IV боб шакли **yaṽçaba** сўзидан 'тан олди', 'тасдиқлади' маъноси асосида ҳосил қилиниб (АРС, 872), 'тан олиш', 'маъқул топиш' каби маънони англатувчи **йіcāb(un)** масдаридан (УАЯ, 567) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'мусбат', 'маъқуллашга муносиб' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 315).

ИЖОЗАТ Бу арабча сўз **йіcāzat(un)** шаклига эга (АРС, 148); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул

қилинган: **ḡāzat** → **ижъат (ижозат)**; асли кўпмаъноли **ḡāza** феълнинг 'рухсат берди' маъноси билан (АРС, 148) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бирор фаолиятни амалга оширишга берилган рухсат, изн' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 440).

ИЖРО Бу арабча сўз **ijrāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 126); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ijrāʿ** → **ижрâ (ижро)**; асли кўпмаъноли **ijrāʿ** феълнинг IV боб шакли **ijrāʿ** сўзидан 'амалга оширди' маъноси билан (АРС, 127) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 224), 'бажариш', 'воқе қилиш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 315). Ўзбек тилида бу сўз билан **ижро қил-** қўшма феъли тузилган.

ИЖТИМОЙЙ Бу арабча сўз **ijtimāʿiyy(un)** шаклига эга (АРС, 138); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, айн ва охирги **у** товушини ташлаб қабул қилинган: **ijtimāʿiyy** → **ижтимâий (ижтимоий)**; асли кўпмаъноли **ijtimāʿiyy** феълнинг 'тўплади', 'қўшди' маъноси билан (АРС, 137) ҳосил қилинган VIII боб масдари **ijtimāʿiyy(un)** сўзидан (УАЯ, 567) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'кишилик жамиятига доир', 'социал' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 316).

ИЗЗА Бу арабча сўз асли **izzāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 30); ўзбек тилига чўзиқ касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **а** унлисига алмаштириб (Тожиқ тилида бу унли **â** унлисига алмаштирилган: **изо** – ТЖРС, 160), сўз охиридаги ҳамзани ташлаб, зал ундошини **з** ундошига алмаштириб ва қатлаб қабул қилинган: **izzāʿ** → **изза**; асли кўпмаъноли **izzāʿ** феълнинг 'уялди' маъноси билан (АРС, 30) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'қийналиш', 'руҳий азоб – ланиш' маъносини (АРС, 30), ўзбек тилида эса 'уялиш', 'уят' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 316). Ўзбек тилида бу сўз билан **изза қил-** қўшма феъли тузилган.

ИЗЗАТ Бу арабча сўз **izzat(un)** шаклига эга (АРС,

512); ўзбек тилига касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔzzat** → **иззат**. Бу сўз асли **ʔazza** феълидан 'шон-шуҳратли бўлди' маъноси билан ҳосил қилиниб, 'шон-шуҳрат' маъносини англа-тувчи **ʔizz(un)** масдаридан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'шон-шуҳрат', 'қадр-қиймат' каби маъноларни англатади (АРС, 512; ЎТИЛ, I, 316). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ИЗМ қ. **ИЗН**

ИЗН Бу арабча сўз **ʔizn(un)** шаклига эга (АРС, 29); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, зал товушини **з** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔizn** → **изн**. Бу арабча сўз асли 'қулоқ солди' маъносини англатувчи **ʔizina¹** феълининг (АРС, 29) масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ижозат', 'рухсат бериш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 317). Амалиётда бу сўзни хато ра-вишда **изм** шаклида ишлатиш ҳам учрайди: *Қизнинг из-ми отага* каби (ЎТИЛ, I, 317).

ИЗОФА Бу арабча сўз **ʔidāfat(un)** шаклига эга (АРС, 465); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, дзад ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔidāfat** → **изâфа (изофа)**; асли **ḍāfa** феъли-нинг 'қўшди', 'бирлаштирди' маъноси билан (АРС, 464) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 224), ўзбек тилида 'аниқланмиш билан аниқловчининг тобе боғланишини кўрсатувчи қўшимча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 318).

ИЗТИРОБ Бу арабча сўз **ʔidtirāb(un)** шаклига эга (АРС, 457); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, дзад ундошини **з** ундошига, итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔidtirāb** → **изтирâб (изтироб)**; асли **ḍaraba** феълининг (АРС, 457) 'ҳаяжонланди' маъносини англа-тувчи VIII боб шакли **ʔidtaraba** сўзидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 567), ўзбек тилида 'кучли ҳаяжон', 'руҳан эзилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 318). Бу

сўздан ўзбек тилида **изтиробли** сифати ясалган.

ИЗҲОР Бу арабча сўз **izhār(un)** шаклига эга (АРС, 492); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **izhār** → **изҳâr (изҳор)**; асли кўпмаъноли **zahara** феълининг 'намоён бўлди' маъноси билан (АРС, 492) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), ўзбек тилига 'сўз воситасида намоён қилиш' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 319).

ИЙД Бу арабча сўз **iyd(un)** шаклига эга (АРС, 548); ўзбек тилида касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб талаффуз •қилинади. Бу сўз асли **iyda**² феълининг (АРС, 547) 'байрам қилди' маъносидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'байрам' маъносини, ўзбек тилида эса 'ҳайит' маъносини англа — тади: **ийди рамазон** (АРС, 548; ЎТИЛ, I, 319).

ИЙМОН қ. **имон**

ИКРОМ қ. **эъзоз-икром**

ИЛАТ Бу арабча сўз **illat(un)** шаклига эга (АРС, 531); ўзбек тилига касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **illat** → **иллат**; асли 'касал бўлди' маъносини англатувчи **illa** феълдан (АРС, 531) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 531), араб тилида 'касалик', 'камчилик', 'сабаб' каби маъноларни англатади (АРС, 531), ўзбек тилига 'камчилик' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 322).

ИЛЛО-БИЛЛО Бу жуфт сўз арабча 'ташқари' маъносини англатувчи **illā** (АРС, 39) ва инкор маъносини ифодаловчи **bilā** (АРС, 82) сўзларидан тузилган бўлиб, 'мутлақо', 'сира-сира' каби кучайтирилган инкор маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 322); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлиларига алмаштириб, биринчи қисм таркибига тақлидан иккинчи қисм таркибидаги **л** товушини қатлаб қабул қилинган: **illā-bilā** → **илâ-биллâ (илло-билло)**. ЎТИЛда бу сўз маъноси 'худо ҳаққи' деб хато изоҳланган; бундай қасам маъноси арабча **bial allah** → **billah** → **биллâҳ**

(**биллоҳ**) сўзи билан ифодаланади (АРС, 52; ЎТИЛ, I, 114); **илло-билло** сўзининг таркиби эса тамоман бош – қача: биринчи қисм **bin** боғловчиси ва **lā** юкламасидан (АРС, 39), иккинчи қисм **bi** ва **lā** юкламаларидан таркиб топган (АРС, 82).

ИЛМ Бу арабча сўз **ʿilm(un)** шаклига эга (АРС, 535); ўзбек тилига касрала айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿilm** → **илм**. Бу сўз асли 'билди', 'билимли бўлди' маъносини англатувчи **ʿalima** феълининг (АРС, 534) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ўқиш-ўрганиш билан орттирилган чуқур билим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 323). Ўзбек тилида **илм** сўзидан **илмли**, **илмсиз** сифатлари, кейинги сўздан **илмсизлик** оти, **илмсизларча** равиши ҳосил қилинган, **илм-фан**, **илм-ҳунар**, **илм-маърифат** жуфт сўзлари тузилган.

ИЛМИЙ Бу арабча сўз **ilm** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **илмийй** → **илмий**; 'илмга оид', 'илмга асосланган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 323). Бу сифат билан ўзбек тилида **илмий-оммавий**, **илмий-техникавий** жуфт сўзлари тузилган.

ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ қ. **тадқиқот**
ИЛМПАРВАР Бу сўз ўзбек тилида арабча **ilm** сўзига (қ.) 'ўстир-', 'тарбияла-' маъносини англатувчи то – жикча **парвардан** феълининг **парвар** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 298) қўшиб тузилган бўлиб, 'илмнинг равнақи учун курашувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 323).

ИЛОВА Бу арабча сўз **ʿilāvat(un)** шаклига эга (АРС, 536); ўзбек тилига касрала айн товушини **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири – даги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿilāvat** → **илва (илова)**; асли 'юқори бўлди' маъносини англатувчи **ʿalā** феълидан (АРС, 536) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилидан 'олдинги қисмга қўшимча' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 323).

ИЛОЖ Бу арабча сўз **ʔilāç(un)** шаклига эга (АРС, 532); ўзбек тилига касрали айн товушини **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔilāç** → **илâж (илож)**; асли 'даволади' маъно — сини англлатувчи **ʔālaça** феълининг (АРС, 532) III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'даво', 'чора' маъносини англ — латади (ЎТИЛ, I, 134). Бу сўздан ўзбек тилида **иложсиз** сифати ясалган, аини вақтда тожик тилидан **ноилож** сўзи ҳам қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 507).

ИЛОЙИМ	қ.	илоҳим
ЙЛОЙО	қ.	илоҳа

ИЛОҲА Бу арабча сўз **ʔilāh(un)** сўзига (АРС, 41) **а** мурожаат юкласини (АРС, 20) қўшиб тузилган бўлиб, 'Эй Олло' маъносини англатади; ЎТИЛда (I, 324) бу сўз 'хотин қиёфасидаги худо' деб хато изоҳланган; ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔilāha** → **илâҳа (илоҳа)**. Сўзлашув тилида бу сўз **илойо** тарзида, яъни **ҳ** ундошини **й** ундошига, **а** унлисини **â** унлисига алмаштириб талаффуз қилинади; бу сўз ЎТИЛда (I, 324) 'ис — такни кучайтириш' маъносини ифодалайди деб нотўғри изоҳланган.

ИЛОҲИЙ Бу арабча сўз **ʔilāhiyy(un)** шаклига эга (АРС, 41); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔilāhiyy** → **илâҳий (илоҳий)**; асли 'тангри', 'худо' маъносини англлатувчи **ʔilāh(un)** сўзидан (АРС, 41) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'Оллога нисбат бериладиган', 'илоҳиятга оид' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 324).

ИЛОҲИЙАТ бу арабча сўз **ʔilāhiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 41); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔilāhiyyat** → **илâҳийат (илоҳият)**; асли **илоҳий** сўзидан (қ.) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'Олло, илоҳий ақидалар

ҳақидаги диний таълимот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324).

ИЛОҲИМ Бу арабча сўз **illāhumma!** шаклида иш – латилади (АРС, 41); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **u** унлисини **и** унлисига алмаштириб, бир **I** товушини ва сўз охиридаги **ma** товушларини ташлаб қабул қилинган: **illāhumma!** → **илâҳим (илоҳим)**; бу сўз **illā** сўзининг **I** шахс кўплик эгалик қўшимчаси (қисқа кишилик олмоши) **-hum** (АТГ, 26) ва **a** юкламаси қўшилган шакли бўлиб, ундалма ва – зифасида ишлатилади ва 'эй Олоҳимиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324). ЎТИЛда бу сўзга берилган изоҳда эгалик қўшимчасининг маъноси акс этмаган. **Илоҳим** сўзи сўзлашув тилида **илойим** шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 324).

ИЛТИЖО Бу арабча сўз **iltiçâ(un)** шаклига эга (АРС, 713); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **iltiçâ** → **илтижâ (илтижо)**; асли 'паноҳ қидирди' маъносини англатувчи **laçâa** феълининг VIII боб шакли **iltaçâa** сўзидан (АРС, 713) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 304), араб тилида 'паноҳ қидириш', 'ҳимоя қидириш' маъносини, ўзбек тилида эса 'ўтиниб сўраш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324).

ИЛТИМОС Бу арабча сўз **iltimās(un)** шаклига эга (АРС, 730); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **iltimās** → **илтимâc (илтимос)**; асли **lamasa** феълининг VIII боб шакли **iltamasa** сўзидан 'қидирди' маъноси билан (АРС, 730) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 304), 'ниманидир сўраб қилинган мурожаат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324). Бу сўздан ўзбек тилида **илтимосчи** сўзи ясалган.

ИЛТИМОСНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **ил- тимос** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 271, 161); 'илтимос баён қилинган хужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I,

324).

ИЛТИФОТ Бу арабча сўз **iltifāt(un)** шаклига эга (АРС, 725); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **iltifāt** → **илтифāt (илтифот)**; асли **lafata** феълининг VIII боб шакли **yltafata** сўзидан 'эйтибор кўрсатди' маъноси билан (АРС, 725) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 304), 'кимгадир эйтибор кўрсатиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324). Бу сўздан ўзбек тилида **илтифотли** сифати ясалган.

ИЛҲАҚ қ. **илҳоқ**

ИЛҲОМ Бу арабча сўз **ilhām(un)** шаклига эга (АРС, 732); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ilhām** → **илҳām (илҳом)**; асли **lahima** феълининг 'бирор иш билан, ижод билан шуғулланишга ундади, рағбатлантирди' маъносини англатувчи IV боб шакли **ylhama** сўзидан (АРС, 732) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'бирор иш, ижод билан шуғулланишга рағбат, интилиш ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324). Бу сўздан ўзбек тилида **илҳомлан-** феъли ясалган.

ИЛҲОМБАҲШ Бу сўз тожик тилида арабча **илҳом** сўзига (қ.) 'инҳом қил-' маъносини англатувчи тожикча **бахшидан** феълининг **бахш** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 51, 52, 162); 'илҳом бағишловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324).

ИЛҲОҚ Бу арабча сўз **ilhāq(un)** шаклига эга (АРС, 715); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **ilhāq** → **илҳāқ (илҳоқ)**; ЎКААҚда (135) **илҳоқ** шаклида тўғри ёзилган бу сўз ЎТИЛда (I, 324) **илҳақ** шаклида хато ёзилган, бу хато имло луғатларига ҳам кўчиб ўтган, **Илҳоқ** сўзи кўпмаъноли **lahiqa** феълининг IV боб шакли **ylhaqa** сўзидан 'вақтида етиб келди' маъноси билан (АРС, 715) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'кимнингдир вақтида етиб келишини кутиш' маъносини англатади

(ЎТИЛ, I, 324).

ИМДОД Бу арабча сўз **ʿimdād(un)** шаклига эга (АРС, 745); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿimdād** → **имдâд (имдод)**; асли кўпмаъноли **madda** феълининг 'ёрдамлашди', 'қўллаб-қувватлади' маъносини англлатувчи IV боб шакли **ʿamadda** сўзидан (АРС, 745) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'кўмаклашиш', 'мадад бериш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324).

ИМЗО Бу арабча сўз **ʿimdāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 758); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, дзад ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿimdāʿ** → **имзâ (имзо)**; асли кўпмаъноли **madaʿ** феълининг 'қўл қўйди' маъносини англлатувчи IV боб шакли **ʿamdaʿ** сўзидан (АРС, 758) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 224), 'киши исми, фамилиясининг ўз қўли билан ифодалайдиган рамзий шакли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 324). Бу сўздан ўзбек тилида **имзо-**ла- феъли, **имзосиз** сифати ясалган.

ИМКОН Бу арабча сўз **ʿimkān(un)** шаклига эга (АРС, 762); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿimkān** → **имкân (имкон)**; асли **makana** феълининг 'амалга оширди' маъносини англлатувчи IV боб шакли **ʿamkana** сўзидан (АРС, 762) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'амалга оширишга хизмат қиладиган шарт-шароит' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 325).

ИМКОНИЙАТ Бу арабча сўз **ʿimkāniyyat(un)** шаклига эга (АРС, 762); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʿimkāniyyat** → **имкâнийат (имконият)**; бу сўз **имкон** сўзидан **-ийат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'амалга оширишга хизмат қиладиган шарт-шароит' маъносини англатади

(ЎТИЛ, I, 325).

ИМЛО Бу арабча сўз **ʿimlāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 767); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿimlāʿ** → **имлâ (имло)**; асли **malā** феълининг (АРС, 767) 'айтиб туриб ёздирди' маъносини англатувчи IV боб шакли **ʿamlā** сўзидан (АРС, 767) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), араб тилида 'диктант', 'тўғри ёзиш' маъноларини (АРС, 767), ўзбек тилида эса 'тўғри ёзиш қоидалари' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 325).

ИМОМ Бу арабча сўз **ʿimām(un)** шаклига эга (АРС, 42); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿimām** → **имâм (имом)**; асли 'олдда турди' маъносини англатувчи **ʿamma²** феълининг 'намоз ўқувчиларга раҳбарлик қилди' маъноси билан (АРС, 42) III боб шаклидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 247), 'намоз ўқувчиларга раҳбарлик қилувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 325).

ИМОН Бу арабча сўз **ʿimān(un)** шаклига эга (АРС, 45); ўзбек тилида чўзиқ касрали ҳамза товуши кўпинча қисқа, баъзан чўзиқ айтилади; кейинги ҳолатда **iū** ҳарфлари билан ёзилади; чўзиқ **ā** товуши эса **â** товушига алмаштирилган: **ʿimān** → **имâн || иймâн** → **имон**. Бу сўз асли 'содиқ бўлди', 'ишончли бўлди' каби маъноларни англатувчи **ʿamina** феълининг III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), бош маъносида 'ишонч', 'эътиқод' маъносини англатган; кейинчалик бу сўз диний мундарижа билан ишлатилиб, 'Оллога ишониш', 'диний эътиқод' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 325).

ИМОНЛИ Бу сифат ўзбек тилида арабча **имон** сўзига (қ.) 'Оллога ишониш', 'диний эътиқод' маъноси билан **-ли** қўшимчасини қўшиб ясалган, 'Оллога ишонадиган', 'эътиқодли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 325).

ИМОНСИЗ Бу сифат ўзбек тилида арабча **имон**

сўзига (қ.) 'Оллога ишониш', 'диний эътиқод' маъноси билан **-сиз** қўшимчасини қўшиб ясалган; 'Оллога ишонмайдиган', 'дахрий' маъносини англатади; кейин — чалик бу сўзда маъно тараққиёти воқе бўлиб, 'ярамас', 'разил' каби маъноларни ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 325).

ИМОРАТ Бу арабча сўз **ʿimārat(un)** шаклига эга (АРС, 540); ўзбек тилига касралаи айн товушини **и** товушига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿimārat** → **имâрат (иморат)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **ʿamāra** феълининг (АРС, 539) 'бино қурди' маъносидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бино', 'катта уй' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 325).

ИМТИЙОЗ Бу арабча сўз **ʿimtiyāz(un)** шаклига эга (АРС, 776); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿimtiyāz** → **имтийâз (имтиёз)**; асли 'ижобий жиҳати билан ажралди' маъносини англатувчи **mauyyaza** феълининг (АРС, 775) VIII боб шаклидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 567), 'меъёрдан ортиқроқ ҳақ-ҳуқуқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 326). Бу сўз — дан ўзбек тилида **имтиёзли** сифати ясалган.

ИМТИЙОЗЛИ қ. **имтиёз**

ИМТИҲОН Бу арабча сўз **ʿimtihān(un)** шаклига эга (АРС, 744); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿimtihān** → **имтихâн (имтиҳон)**; асли 'текширди', 'синади' маъносини англатувчи **maḥana** феълининг VIII боб шакли **ʿimtaḥana** сўзидан (АРС, 744) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 567), 'синовдан ўтказиб баҳо бериш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 326).

ИНКОР Бу арабча сўз **ʿinkār(un)** шаклига эга (АРС, 829); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿinkār** → **инкâр (инкор)**; асли кўпмаъноли **nakira**

феълининг 'тан олмади', 'рад этди' каби маънони англатувчи IV боб шакли **bankara** сўздан (АРС, 829) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'рад этиш', 'тан ол-маслик' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 328).

ИНОБАТ Бу арабча сўз **inābat(un)** шаклига эга (АРС, 836); ўзбек тилига касрали ҳамзани и товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **inābat** → **инâбат (инобат)**; 'вакил бўлди' маъносини англатувчи **nāba¹** феълидан (АРС, 836) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 224), араб тилида 'вакил қилиш' маъносини (АРС, 836) ўзбек тилида эса 'ишонч', 'эътибор' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 328). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Бу сўз билан **инобатли**, **инобатсиз** сифатлари ясалган, **инобатга ол-** турғун бирикмаси тузилган.

ИНОЙАТ Бу арабча сўз **ināyat(un)** шаклига эга (АРС, 545); ўзбек тилига касрали айн товушини и унлисига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ināyat** → **инâйат (иноят)**; асли 'ғамхўрлик қилди', 'эътибор билан қаради' маъносини англатувчи **ānā²** феълининг (АРС, 545) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ғамхўрлик', 'эътиборлилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 329). Бу сўз билан ўзбек тилида **иноят қил-** қўшма феъли тузилган.

ИНОМ қ. **инъом**

ИНС-ЖИН Бу сўз араб тилида **al ins va al ċinn** шаклига эга бўлиб, 'одамлар ва жинлар' маъносини англатади (АРС, 47); ўзбек тилига **al** аниқлик артикларини, **va** боғловчисини ташлаб, касрали ҳамзани и товушига алмаштириб, жуфт сўз шаклида қабул қилинган. Ўзбек тилида бу жуфт сўз 'кишига салбий таъсир кўрсатувчи жин ва шунга ўхшаш ғайритабиий махлуқлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 329). Бу жуфт сўз ЎТИЛга **инс-жинс** тарзида киритилган: жуфт сўзнинг иккинчи қисми охиридаги с товуши ортиқча, сўзлашув нутқида биринчи қисм охиридаги с товушига тақлидан қўшиб юборилган. **Инс** сўзи асли 'бир-бирига

яқинлашди', 'танишди' маъносини англатувчи **ʔanisa** феълининг (АРС, 46) масдари бўлиб (УАЯ, 568), **ʔins(un)** шаклига эга; ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган. **Жин** сўзи ўз ўрнида изоҳланди.

ИНС-ЖИНС қ. **инс-жин**

ИНСОН Бу арабча сўз **ʔinsān(un)** шаклига эга (АРС, 47); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔinsān** → **инсân (инсон)**. Бу сўз асли 'бир-бирига яқинлашди', 'танишди' маъносини англатувчи **ʔanisa** феълининг (АРС, 46) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'киши', 'одам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 329).

ИНСОНИЙ Бу арабча сўз **ʔinsāniyy(un)** шаклига эга (АРС, 47); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охири — даги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔinsāniyy** → **инсâний (инсоний)**. Бу сўз **инсон** сўзидан (қ.) **-ий(ни)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'инсонга хос' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 329).

ИНСОНИЙАТ Бу арабча сўз **ʔinsāniyyat(un)** шаклига эга (АРС, 47); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔinsāniyyat** → **инсâнийат (инсоният)**. Бу сўз **инсон** сўзидан (қ.) **-ийат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'инсон насли', 'башарият' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 329).

ИНСОНЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **инсон** сўзидан (қ.) **-лик** қўшимчаси билан ясалиб, 'одам наслига мансублик', 'инсонга хос фазилатга эгалик' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 329).

ИНСОНПАРВАР Бу сўз ўзбек тилида арабча **инсон** сўзига (қ.) 'тарбияла-', 'ғамхурлик қил-' маъносини англатувчи тожикча **парвардан** феълининг **парвар** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 298); 'одамларга ғамхўр', 'одамларни севувчи' маъносини англатади

(ЎТИЛ, I, 329). Бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **инсон-парварлик** мавҳум оти ясалган.

ИНСОФ Бу арабча сўз **ʿinṣāf(un)** шаклига эга (АРС, 807); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿinṣāf** → **инсâф (инсоф)**; асли 'икки тенг бўлакка бўлди' маъносини англлатувчи **naṣāfa** феълининг 'виждон билан, адолат билан иш тутди' маъносини англлатувчи IV боб шаклидан (АРС, 807) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'виждон билан, адолат билан иш тутиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 329). Бу сўздан ўзбек тилида **инсофли**, **инсофсиз** сифатлари, кейинги сўздан **инсофсизлик** мавҳум оти ясалган.

ИНТИЗОМ Бу арабча сўз **ʿintiẓām(un)** шаклига эга (АРС, 812); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿintiẓām** → **интизâм (интизом)**; асли 'дурни ишга терди' маъносини англлатувчи **naẓama** феълининг 'тартибга солди', 'мунтазам тус берди' маъноси билан ҳосил қилинган VIII боб шакли **ʿintaẓāma** сўзининг (АРС, 812) масдари бўлиб (УАЯ, 567), араб тилида 'тартиб', 'мунтазамлик' каби маънони (АРС, 812), ўзбек тилида эса 'маълум қоидаларга қатъий риоя қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 330). Бу сўздан ўзбек тилида **интизомли**, **интизомсиз** сифатлари, кейинги сўздан **интизомсизлик** мавҳум оти ясалган.

ИНТИЗОР Бу арабча сўз **ʿintiẓār(un)** шаклига эга (АРС, 811); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿintiẓār** → **интизâр (интизор)**; асли 'қаради' маъносини англлатувчи **naẓaga** феълининг VIII боб шаклидан 'кутди' маъноси билан (АРС, 810) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 567), ўзбек тилида 'орзиқиб кутиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 330).

ИНТИҚОМ Бу арабча сўз **ʿintiḳām(un)** шаклига эга

(АРС, 827); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қи — линган: **ʔintiqām** → **интиқām (интиқом)**: ‘ўч олди’ маъ — носини англатувчи **paqama** феълининг (АРС, 827) VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), ‘ўч’, ‘қасос’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 331).

ИНТИҲО Бу арабча сўз **ʔintihāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 635); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири — даги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔintihāʔ** → **ин — тиҳâ (интиҳо)**; асли кўпмаъноли **nahā** феълидан ‘тугат — ди’ маъноси билан ҳосил қилинган VIII боб шаклининг масдари бўлиб (УАЯ, 567), ‘охир’, ‘тугаш’ каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 331).

ИНШО Бу арабча сўз **ʔinšāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 801); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳам — зани ташлаб қабул қилинган: **ʔinšāʔ** → **иншâ (иншо)**; асли кўпмаъноли **našāʔā** феълидан ‘тузди’ маъноси би — лан ҳосил қилинган IV боб шаклининг (АРС, 801) мас — дари бўлиб (АТГ, 224), ўзбек тилида ‘мактабда адабиёт — дан ёзма иш тури’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 331).

ИНШООЛЛО[Ҳ] Бу арабча сўз **иншо** (қ.) ва **олло** (қ.) сўзларидан таркиб топган бўлиб, **иншо** сўзи ‘ярат — ган’ маъноси билан (АРС, 801) қатнашади, шунга кўра бу қўшма сўз асли ‘яратган олло’, ‘яратувчи олло’ каби маънони англатган, кейинчалик ‘оллога манзур бўлса’, ‘худо хоҳласа’ каби маънони англатадиган бўлган (ЎТИЛ, I, 331).

ИНШООТ Бу арабча сўз **ʔinšāʔāt(un)** шаклига эга бўлиб, кўпмаъноли **našāʔā** феълидан ‘қурди’ маъноси билан (АРС, 801) ҳосил қилинган IV боб масдари **ʔin — šāʔ(un)** сўзининг (АРС, 223) **-āt(un)** қўшимчаси қўшил — ган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), ‘турли мақсадларга хизмат қиладиган йирик қурилишлар’ маъносини англ — латади (ЎТИЛ, I, 331).

ИНЪИКОС Бу арабча сўз **ʔinʔikās(un)**¹ шаклига эга

(АРС, 530); ўзбек тилига касрали ҳамзани ва касрали айн товушини и унлиларига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔipʔikās** → **инъикâс (инъикос)**. Бу сўз асли 'орқа томонга ўгирди' маъносини англатувчи **ʔakasa** феълининг (АРС, 530) VII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'силлиқ, ялтироқ нарса бетида акс этган тасвир' маъносини англатади (АРС, 530). Ўзбек тилида бу сўз 'воқеликнинг киши онгида акс этиши' мавҳум маъносини англатадиган фалсафий термин сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 331).

ИНЪОМ Бу арабча сўз **ʔipʔām(un)** шаклига эга (АРС, 814); ўзбек тилига касрали ҳамзани и товушига, чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔipʔām** → **инъâм (инъом)**. Бу сўз асли **paʔīma** феълининг 'совға қилди', 'мукофатлади' маъно — сини англатувчи IV боб шаклидан (АРС, 814) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'совға', 'мукофат', 'эътибор' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 331). Бу сўз сўзлашув нутқида **ином** тарзида ҳам талаффуз қилинади ва шу талаффуз шаклида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ИНҚИЛОБ Бу арабча сўз **ʔinqilāb(un)** шаклига эга (АРС, 654); ўзбек тилига касрали ҳамзани и товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔinqilāb** → **инқилâб (инқилоб)**; асли кўп — маъноли **qalaba** феълидан 'ағдарди' маъноси билан (АРС, 653) ҳосил қилинган VII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), дастлаб 'ўзгариш' маъносини англатган, ҳозир 'ҳокимиятни тўнтариш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 331). Фан-техникада, умуман жамият тараққиётида юз берадиган катта ўзгаришлар ҳам шу сўз билан англатилади.

ИНҚИЛОБИЙ Бу сўз арабча **инқилоб** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'кескин ўзгаришга олиб келадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 331).

ИНҚИРОЗ Бу арабча сўз **inqirād(un)** шаклига эга (АРС, 632); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, дзад ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **inqirād** → **инқирâз (инқироз)**; асли кўпмаъноли **qarāda** феълидан 'тўхтади', 'узилди' маъноси билан (АРС, 632) ҳосил қилинган VII боб шаклининг масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'тараққиётда орқага кетиш', 'тушкунлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 332).

ИОНА Бу арабча сўз **iyānat(un)** шаклига эга (АРС, 551); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **iyānat** → **иâна (иона)**; 'ёрдам берди' маъносини англатувчи **ʿavāna** феълининг (АРС, 551) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'ёрдам', 'молиявий ёрдам' маъноларини англатади (АРС, 551), ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 332).

ИРОДА Бу арабча сўз **irādāt(un)** шаклига эга (АРС, 320); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **irādāt** → **ирâда (ирода)**; асли кўпмаъноли **rāda** феълининг 'қидирди', 'истади' маъноси билан ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб, (АТГ, 234), 'бирор иш-амални бажаришга хизмат қилувчи қатъий хоҳиш, интилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 333). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Бу сўздан **иродали**, **иродасиз** сифатлари, кейинги сифатдан **иродасизлик** мавҳум оти ясалган.

ИРСИЙ Бу арабча сўз асли **iršiyy(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, се ундошини **с** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **yū** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **iršiyy** → **ирсий**; асли 'меросга эга бўлди' маъносини англатувчи **varīša** феълининг (АРС, 881) I боб масдари **irš(un)** сўзидан **-iyū(un)** қўшимчаси билан ясалган (АТГ, 48) нисбий сифат бўлиб, 'наследан наслга ўтадиган' маъносини

англатади (ЎТИЛ, I, 333).

ИРСИЙАТ Бу арабча сўз **ирсий** сифатидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'тирик организмнинг жисмоний ва психик хусусиятла – рини сақлаш ва наслдан наслга ўтказиш қобилияти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 333).

ИРҚ Бу арабча сўз **ʿirq(un)** шаклига эга (АРС, 511); ўзбек тилига касрала айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿirq** → **ирқ**. Бу сўз асли 'зоти улуғ бўлди' маъносини англатувчи **ʿarīqa** феъли – нинг (АРС, 511) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'идиз', 'насл-насаб', 'олий зот' каби маъноларни англатади (АРС, 511), ўзбек тилига 'насл-насаб', 'олий зот' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 333).

ИРҚИЙ Бу арабча сўз **ирқ** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'ирққа хос' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 333).

ИРҚЧИ Бу арабча сўз **ирқ** сўзидан (қ.) ўзбек тилида **-чи** қўшимчаси билан ясалган; 'ирқчилик тарафдори', 'ирқчилик сиёсатини юритувчи' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 333). Бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **ирқчилик** мавҳум оти ясалган.

ИСБОТ Бу арабча сўз **ʿisbāt(un)** шаклига эга (АРС, 108); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, се то – вушини с товушига, чўзиқ **â** унлисни **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿisbāt** → **исбât (исбот)**; асли кўпмаъноли **ʿabata** феълидан 'тасдиқлади', 'исботлади' маъноси билан (АРС, 108) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), 'ишончли далил билан тасдиқлаш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 334). Бу сўздан ўзбек тилида **исботла-** феъли ясалган.

ИСЛОМ Бу арабча сўз **ʿislām(un)** шаклига эга (АРС, 370); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **â** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿislām** → **ислâm (ислом)**. Бу сўз асли **salima** феълининг 'бўйсунди', 'бош эгди' маъносини англатувчи IV боб

шакли **ʿislama** феълидан (АРС, 370) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), араб тилида 'Омога итоат қилиш', 'мусулмон бўлиш', **al** артикли билан ишлатилганида эса 'ислом дини' маъносини англатади; ўзбек тилига 'ислом дини' маъноси билан ўзлашган. Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 336).

ИСЛОҲ Бу арабча сўз **ʿislāh(un)** шаклига эга (АРС, 443); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʿislāh** → **ислâҳ (ислоҳ)**; асли кўпмаъноли **ʿsaluḥa** феълининг 'тўғриланди', 'тартибга солинди' маъноси билан (АРС, 442) ҳосил қилинган IV боб мас — дари бўлиб (АТГ, 223), 'тузатиш', 'тўғрилаш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 336).

ИСЛОҲОТ Бу арабча сўз **ʿisloḥ** сўзининг (қ.) **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39; ТЖРС, 167), 'ислоҳ қилишлар' маъносини анг — латади (ЎТИЛ, I, 336). Ўзбек тилида бу сўздан **ислоҳотчи** шахс оти ва бу отдан **ислоҳотчилик** мавҳум оти ясалган.

ИСМ Бу арабча сўз **ʿism(un)** шаклига эга (АРС, 375); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига алмаш — тириб қабул қилинган: **ʿism** → **исм**. Бу сўз кўпмаъноли **samā** феълининг 'сўз талаффуз қилди' маъносидан (АРС, 375) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'от', 'ном' маъноси билан ўзлашган (ЎТИЛ, I, 336). Бу сўздан **исмли** сифати ясалган.

ИСМАТ Бу арабча сўз **ʿiṣmat(un)**¹ шаклига эга (АРС, 519); ўзбек тилига касралаи айн товушини **и** товушига, сад ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʿiṣmat** → **исмат**; асли кўпмаъноли **ʿaṣama** феълининг 'поклигини сақлади' маъноси билан (АРС, 519) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'поклик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 336). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади: **Исмат, Исматулла** каби.

ИСНОД Бу арабча сўз **ʿisnād(un)** шаклига эга (АРС, 377); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿisnād** → **иснâд (иснод)**; асли кўпмаъноли **sanada** феълидан 'кимгадир орқа қилди' маъноси билан (АРС, 377) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), араб тилида 'тиргак', 'исбот', 'манба' каби маъноларни англатади (АРС, 377). Ҳозирги ўзбек тилида бу сўз асли 'кимгадир орқа қилди' маъносидан ўсиб чиққан янги маънони — 'кимнингдир шаънига, обрўсига доғ тушириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 336).

ИСРОФ Бу арабча сўз **ʿisrāf(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, сад товушини **с** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿisrāf** → **исрâф (исроф)**; асли кўпмаъноли **ʿsarafa¹** феълидан 'харажат қилди', 'сафрлади' маъноси билан (АРС, 435) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), 'ортиқ даражада беҳуда, бефойда сарфлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 336). Бу сўз билан ўзбек тилида **исроф қил-** кўшма феъли тузилган.

ИСРОФГАР Бу сўз ўзбек тилида арабча **исроф** сўзидан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчасининг **-гар** шакли билан ясалган (Тожик тилида эса бундай сўз **-кор** қўшимчаси билан ясалган: **исрофкор** — ТжРС, 542); 'исроф қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 336).

ИСРОФГАРЧИЛИК Бу мавҳум от ўзбек тилида **исрофгар** сўзидан (қ.) **-чилик** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'ортиқ даражада беҳуда, бефойда сарф-харажатларга йўл қўйиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 336).

ИСТЕЪДОД Бу арабча сўз **ʿistiʿdād(un)** шаклига эга (АРС, 500); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, иккинчи бўғиндаги **ī** унлисини **е** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʿistiʿdād** → **истеъдâд (истеъдод)**; асли 'ҳисоблади' маъносини

англлатувчи **ʔadda** феълининг 'тайёрлади' маъноси билан ҳосил қилинган X боб шакли **ʔistaʔadda** феълининг (АРС, 500) масдари бўлиб (АТГ, 331), араб тилидан 'туғма қобилият' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 337). Бу сўздан ўзбек тилида **истеъдодли** сифати ясалган.

ИСТЕЪМОЛ Бу арабча сўз **ʔistiʔmāl(un)** шаклига эга (АРС, 541); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, иккинчи бўғиндаги **ī** унлисини **е** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ʔ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔistiʔmāl** → **истеъмāl (истеъмол)**; асли 'ишлади', 'фаолият кўрсатди' маъносини англлатувчи **ʔamila** феълидан 'фойдаланди' маъноси билан ҳосил қилинган X боб шаклининг (АРС, 541) масдари бўлиб (АТГ, 331), 'фойдаланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 337).

ИСТЕЪФО Бу арабча сўз **ʔistifāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 902); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, чўзиқ **ī** унлисини **е** унлисига алмаштириб ва **ʔ** (айириш) белгисини қўшиб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔistifāʔ** → **истеъфā (истеъфо)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **vafa**¹ феълининг X боб шакли **ʔistavfa** феълидан 'хизмат фаолияти муддатидан тўлиқ фойдаланди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 332), араб тилида 'бажариш', 'тўлиқ қаноат ҳосил қилиш' каби маънолар — ни (АРС, 903), ўзбек тилида эса 'эгаллаб турган лавози — мидан ўз ихтиёри билан бўшаб кетиш' маъносини англ — латади (ЎТИЛ, I, 337).

ИСТЕХЗО Бу арабча сўз **ʔistihzāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 853); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, иккинчи бўғиндаги **ī** унлисини **е** унлисига, чўзиқ **ā** ун — лисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔistihzāʔ** → **истеҳзā (истеҳзо)**; кўпмаъноли **hazāʔā** феълининг X боб шаклидан 'кулги қилди', 'масхара қилди' маъноси билан (АРС, 853) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 332), 'устидан кулиш', 'масхара қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 337). Бу сўздан ўзбек тилида **истеҳзоли** сифати ясалган.

ИСТЕҲКОМ Бу арабча сўз **ʿistihkām(un)** шаклига эга (АРС, 187); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, иккинчи бўғиндаги **і** унлисини **е** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қубул қилинган: **ʿistihkām** → **истеҳкām (истеҳком)**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг 'тўхтатди' маъноси билан (АРС, 187), ҳосил қилинган **Х** боб масдари бўлиб (АТГ, 331), 'мудофаа иншооти' маъносини англаатади (ЎТИЛ, I, 337).

ИСТИБДОД Бу арабча сўз **ʿistibdād(un)** шаклига эга (АРС, 58); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿistibdād** → **истибдād (истибдод)**; асли кўпмаъноли **badda** феълининг **Х** боб шаклидан 'шафқатсиз муомала қилди' маъноси билан (АРС, 58) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 331), 'чекланмаган ҳуқуқ билан жабр-зулм ўтказишга асосланган ҳокимият' маъносини англаатади (ЎТИЛ, I, 337).

ИСТИЛО Бу арабча сўз **ʿistilāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 912); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **і** товушини ҳам **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿistilāʿ** → **истилâ (истило)**; асли **valiya²** феълининг **Х** боб шаклидан 'забт этди' маъноси билан (АРС, 912) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 331), 'ўзга мамлакатни, ўлкани забт этиш' маъносини англаатади (ЎТИЛ, I, 338). Бу сўздан ўзбек тилида **истилочи**, **истилочилик** сўзлари ясалган.

ИСТИЛОЧИ, ИСТИЛОЧИЛИК қ. **истило**

ИСТИРОҲАТ Бу арабча сўз **ʿistirāhat(un)** шаклига эга (АРС, 318); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʿistirāhat** → **истирâҳат (истироҳат)**; асли кўпмаъноли **raha** феълининг **Х** боб шаклидан 'дам олди' маъноси билан (АРС, 318) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 332), 'дам олиш', 'ҳордиқ чиқариш' маъносини англаатади (ЎТИЛ, I, 338).

ИСТИРОҲАТГОҲ Бу сўз ўзбек тилида арабча **исти-роҳат** сўзига (қ.) 'жой' маъносини англатувчи тожикча **гоҳ** сўзини (ТЖРС, 104) қўшиб тузилган, 'дам олиш маскани' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 338).

ИСТИСНО Бу арабча сўз **ʿistišnāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 114); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿistišnāʿ** → **истиснâ (истисно)**; кўпмаъноли **šānā** феълининг X боб шаклидан 'ҳисобдан чиқарди' маъноси билан (АРС, 113) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 332), 'одатдаги тартиб-қоидадан ташқари' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 338). Бу сўздан ўзбек тилида **истисносиз**, **беистисно** сифатлари ясалган бўлиб, 'истисно қилмаган ҳолда' маъносини англатади.

ИСТИСНОСИЗ қ. **истисно**

ИСТИФОДА Бу арабча сўз **ʿistifādat(un)** шаклига эга (АРС, 615); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿistifādat** → **истифâда (истифода)**; 'фойдали бўлди' маъносини англатувчи **fāda** феълининг 'фойда чиқарди', 'фойдаланди' маъноси билан ҳосил қилинган X боб масдари бўлиб (АТГ, 331), 'фойда топиш', 'манфаат кўриш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 338).

ИСТИҚБОЛ Бу арабча сўз **ʿistiqbāl(un)** шаклига эга (АРС, 619); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿistiqbāl** → **истиқбâl (истиқбол)**; асли кўпмаъноли **qabila** феълининг X боб шаклидан 'кутиб олди' маъноси билан (АРС, 619) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 331), араб тилида '(меҳмонларни) кутиб олиш' маъносини англатади (АРС, 619); ўзбек тилида бу сўз, юқорида таъкидланган маънодан ташқари, 'келажак замон' маъносини ҳам англатади (ЎТИЛ, I, 338). Ўзбек тилида кейинги маъноси билан **истиқболли** сифати ясалган.

ИСТИҚБОЛЛИ қ. **истиқбол**

ИСТИҚЛОЛ Бу арабча сўз **ʿistiqlāl(un)** шаклига эга (АРС, 653); ўзбек тилига касрали ҳамза товушини **и** то – вушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿistiqlāl** → **истиқлâl (истиқлол)**; асли **qalla²** феълининг ‘озод бўлди’, ‘мустақил бўлди’ маъносини англатувчи Х боб шаклидан (АРС, 652) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 331), ‘озодликка, мустақилликка эришиш’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 338).

ИСТИҚОМАТ: Бу арабча сўз **ʿistiqāmat(un)** шаклига эга (АРС, 666); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿistiqāmat** → **истиқâмат (истиқомат)**; асли кўпмаъноли **qāma** феълидан ‘воқе бўлди’ маъноси билан ҳосил қилинган Х боб шаклининг (АРС, 666) масдари бўлиб (АТГ, 332), ҳозирги ўзбек тилида ‘бирор манзилда ҳаёт кечириш’ маъноси билан **истиқомат қил** – қўшма феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 338).

ИСТИҚОМАТ ҚИЛ- қ. **истиқомат**

ИСТИҒНО Бу арабча сўз асли **ʿistignāʿ(un)** шаклига эга; ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿistignāʿ** → **истиғâ (истиғно)**; **ḡania** феълининг ‘эҳтиёж сезмади’ маъносини англатувчи Х боб шаклидан (АРС, 573) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 332), ‘илтифотсизлик’, ‘назарга илмаслик’ каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 338).

ИСТИҲОЛА: Бу арабча сўз **ʿistihālat(un)** шаклига эга (АРС, 203); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **ʿistihālat** → **истиҳâла (истиҳола)**; асли **hāla** феълининг ‘ўзгарди’, ‘бошқа ҳолатга ўтди’ маъноси билан (АРС, 202) ҳосил қилинган Х боб шаклининг масдари бўлиб (АТГ, 332), араб тилида ‘бошқа ҳолатга айланиш’ маъносини, ўзбек тилида эса ‘тортиниш’, ‘андишага бориш’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 338). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **истиҳола қил** – қўшма феъли таркибида

майди, **истиҳола қил-** қўшма феъли таркибида қатна — шади.

ИСТИҲОЛА ҚИЛ- қ. **истиҳола**

ИТОАТ Бу арабча сўз **ʔitāʔat(un)** шаклига эга (АРС, 484); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔitāʔat** → **итâат (итоат)**; асли 'бўйсунди', 'кимнингдир айтганини қилди' маъносини англатувчи **tāʔa** феълининг (АРС, 483) IV боб шаклидан ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 224), 'бўйсунуш' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 339). Ўзбек тилида бу сўз билан **итоатли** сифати ясалган, **итоат қил-** қўшма феъли тузилган.

ИТОАТГЎЙ Бу сўз ўзбек тилида арабча **итоат** сўзига (қ.) 'айт-' маъносини англатувчи тожикча **гүфтан** феълининг **гўй** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 110) қўшиб тузилган бўлиб, 'итоаткор эканини таъкидлаб турувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339). Бу сўздан ўзбек тилида **итоатгўйлик** мавҳум оти ясалган.

ИТОАТКОР Бу сўз тожик тилида арабча **итоат** сўзидан (қ.) **-кор** қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ТЖРС, 542, 170), 'итоат қилувчи', 'бўйсунувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339). Бу сўздан ўзбек тилида **итоаткорлик** мавҳум оти ясалган.

ИТОАТКОРОНА Бу сўз тожик тилида арабча **итоаткор** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ТЖРС, 542, 170), 'итоаткорларча', 'бўйсунган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339).

ИТОБ: Бу арабча сўз **ʔitāb(un)** шаклига эга (АРС, 496); ўзбек тилига касралаи айн товушини **и** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔitāb** → **итâб (итоб)**; асли 'танбеҳ берди', 'таъна қилди' маъносини англатувчи **ʔataba** феълининг (АРС, 496) III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'танбеҳ', 'таъна' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, тарихан шеърийтада **итоб айла-** қўшма феъли таркибида

қатнашган.

ИТОБ АЙЛА- қ. **итоб**

ИТТИФОҚ Бу арабча сўз **yittifāq(un)** шаклига эга (АРС, 901); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **yittifāq** → **иттифâқ (иттифоқ)**; асли 'мос келди' маъносини англатувчи **vafīqa** феълнинг (АРС, 901) VIII боб шаклидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 567), 'ҳамжиҳатлик', 'бирлашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339). Бу сўз ўзбек тилида 'ҳамжиҳат', 'иноқ' каби белги маъносини ҳам англатади.

ИТТИФОҚО Бу арабча сўз **yittifāqā** шаклига эга бўлиб [АРС, 901; **yittifāq(un)** сўзи мақоласига қаранг], **иттифоқ** сўзининг 'тасодиф', 'кутилмаган ҳолат' маъносидан (ўша ерда) **-ā** қўшимчаси билан ҳосил қилинган, 'кутилмаганда', 'тўсатдан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339).

ИФЛОС Бу арабча сўз **yiflās(un)** шаклига эга (АРС, 608); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **yiflās** → **ифлâс (ифлос)**; асли 'инқирозга учраб қашшоқ ҳолатга келди' маъносини англатувчи **falasa** феълнинг (АРС, 608) IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), араб тилида 'инқирозга учраб қашшоқ ҳолатга келиш' маъносини англатади (АРС, 608). Форс тилида ҳам шу маъноси билан ишлатилади (ПРС, 33), лекин тожик тилида (ТЖРС, 170), ўзбек тилида бўлганидек, 'булғанч', 'нопок' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 340). Бундай маъно 'олиб бораётган фаолиятини ижобий бошқара олмай қашшоқлашган кишидан жирканиш' маъноси асосида шакланган бўлса керак.

ИФОДА Бу арабча сўз **yifādat(un)** шаклига эга (АРС, 615); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **yifādat** → **ифâда (ифода)**; асли **fāda** феълнинг 'хабар берди', 'билдирди' маъноси билан ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), араб тилида 'хабар', 'гувоҳлик кўрсатмаси'

каби маъноларни (АРС, 615), ўзбек тилида эса 'бирор ҳаракат-ҳолатнинг акс этиши', 'тушунча ёки фикр англлатувчи тил бирлиги', 'математик рамз' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 340). Бу сўз билан ўзбек тилида **ифодала-** феъли ясалган, **ифода қил-** қўшма феъли тузилган.

ИФОДАЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ифода** сўзининг (қ.) 'бидирди' маъносидан (АРС, 615) **-ли** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'дона-дона ва таъсирчан' (талаффуз қилиш) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 340).

ИФТИХОРИ Бу арабча сўз **iftixār(un)** шаклига эга (АРС, 585); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **iftixār - ифтихâr (ифтихор)**; асли 'фахрлан-ди', 'мақтанди' маъноларини англлатувчи **faḥāga** феълининг (АРС, 585) VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'фахр', 'ғурур' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 340).

ИФТОРИ Бу арабча сўз **iftār(un)** шаклига эга (АРС, 602); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **iftār → ифтâr (ифтор)**; асли **fatara²** феълининг 'рўза тутиш — ни тўхтатди' маъноси билан (АРС, 601) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), араб тилида 'рўза тутишни тўхтатиш', 'нонушта қилиш' маъноларини, ўзбек тилида эса 'рўза кунлари шом пайтида ўтказиладиган оғиз очиш маросими' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 340). Бу сўздан ўзбек тилида **ифторлик** мавҳум оти ясалган.

ИФТОРЛИК қ. **ифтор**

ИФФАТИ Бу арабча сўз **iffat(un)** шаклига эга (АРС, 524); ўзбек тилига касрала айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **iffat → иффат**; асли **ʿaffa¹** феълининг 'гуноҳ қилмади', 'покизалигини сақлади' маъноси билан ҳосил қилинган масдари бўлиб (АРС, 524), 'ёмон ишлардан сақланиш', 'поқдомонлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 340). Бу сўздан ўзбек тилида **иффатли** сифати ясалган. Ўзбек тилида **ʿaffa¹** феълининг I боб масдари **ʿafif(un)** сўзининг (АТГ, 143)

муаннас шакли **ʔafifat(un)** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Бу сўз ўзбек тилига фатҳали айн товушини **a** товушига, чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔafifat** → **афифа**; асли 'иффатли', 'номусли' маъносини англатади.

ИХЛОС Бу арабча сўз **ixlās(un)** шаклига эга (АРС, 232); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, сад ундошини **с** ундошига алмаш — тириб қабул қилинган: **ixlās** → **ихлās (ихлос)**; асли кўпмаъноли **xalaša¹** феълидан 'самимий муносабатда бўлди' маъноси билан (АРС, 232) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223f, араб тилида 'самимият', 'очиқ кўнгиллилик', 'содиқлик' маъноларини, ўзбек тилида эса асосан 'чин кўнгилдан ишонч билдириб улуғлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 34).

ИХЛОСМАНД Бу сўз тожик тилида арабча **ихлос** сўзидан (қ.) **-манд** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 171, 542), 'чин кўнгилдан ишонч билдириб улуғловчи, ҳурмат кўрсатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 341).

ИХТИЙОР Бу арабча сўз **ixtiyār(un)** шаклига эга (АРС, 241); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ixtiyār** → **ихтийār (ихтиёр)**; 'танлади', 'афзал кўрди' маъносини англаувчи **xāra** феълининг (АРС, 241) VIII боб шаклидан ҳосил қилинган масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'танлаш', 'афзал кўриш' маъносини англата — ди (ЎТИЛ, I, 341).

ИХТИЙОРИЙ Бу арабча сўз **ixtiyāriyy(un)** шаклига эга (АРС, 242); ўзбек тилига касралаи ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ixtiyāriyy** → **ихтийārий (ихтиёрий)**; **ихтийор** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ўз хоҳиш-розилиги билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 341). Бу сўздан ўз — бек тилида **ихтийорийлик** мавҳум оти ясалган.

ИХТИЛОФ Бу арабча сўз **ixtilāf(un)** шаклига эга

(АРС, 234); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ixtilāf** → **ихтилâф (ихтилоф)**; кўпмаъноли **xalafa** феълнинг VIII боб шаклидан 'зид бўлди', 'норо — зи бўлди' маъноси билан (АРС, 234) ҳосил қилинган масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'қарама-қаршилиқ', 'зиддият' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 341). Бу сўздан ўзбек тилида **ихтилофли** сифати, **ихтилофчи** оти ясалган.

ИХТИРО Бу арабча сўз **ixtirāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 217); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири — даги айнини ташлаб қабул қилинган: **ixtirāʿ** → **ихтирâ (ихтиро)**; асли **хагиъа** феълнинг 'янгилик топди', 'янги — лик ўйлаб чиқарди' маъносини англатувчи VIII боб шакли **hixtagāʿa** сўзидан (АРС, 217) ҳосил қилинган масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'кашф этилган янгилик', 'кашфиёт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 341). Бу сўз — дан ўзбек тилида **ихтирочи** шахс оти, **ихтирочилик** мавҳум оти ясалган.

ИХТИСОС Бу арабча сўз **ixtiṣāṣ(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, сад ундошларини с ундошларига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ixtiṣāṣ** → **их-тисâс (ихтисос)**; **хаṣṣa** феълнинг 'бирор соҳа бўйича мутахассис бўлди' маъносини англатувчи VIII боб шак — лидан (АРС, 222) ҳосил қилинган масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'мутахассислик', 'касб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 341).

ИШБАЙ Бу сўз ўзбек тилида **иш** сўзига арабча **бай** сўзини (қ.) қўшиб тузилган, 'сарфланган меҳнатга, ба — жарилган ишга қараб ҳақ тўлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 73).

ИШКАЛ Бу арабча сўз **işkal(un)** шаклига эга (АРС, 413); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **işkal** → **ишкал**; кўпмаъноли **ṣakala** феълдан 'чалкаш бўлди' маъноси билан (АРС, 413) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), 'чалкашлиқ', 'чатоқлик'

маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 343). Бу сўзнинг ик – кинчи бўғинидаги **ā** унлиси тожик тилида **e** унлисига алмаштирилган (ТЖРС, 171).

ИШОРА Бу арабча сўз **ʔiṣārat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔiṣārat** → **ишāра (ишора)**; асли **ṣāraʔa**¹ феълидан 'йўналтирди' маъноси билан (АРС, 400), ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'имо', 'қаергадир қарашни ифодаловчи белги' маъноси – ни англатади (ЎТИЛ, I, 344). Бу сўз ўзбек тилида **ишорат** шаклида ҳам ишлатилади.

ИШОРАТ қ. **ишора**

ИШРАТ Бу арабча сўз **ʔiṣrat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 517), ўзбек тилига касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔiṣrat** → **ишрат**; асли кўпмаъноли **ʔaṣara** феълнинг 'мулоқатда бўлди' маъноси билан (АРС, 516) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'мулоқат', 'дўстлик', 'яқинлик', 'муносабат' маъноларини (АРС, 517), ўзбек тилида эса 'кайф-сафо', 'маишатбозлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 345).

ИШРАТПАРАСТ Бу сўз тожик тилида арабча **ишрат** сўзига (қ.) 'ружу қил-' маъносини англаувчи тожикча **парастидан** феълнинг **параст** ҳазирги замон асосини кўшиб тузилган (ТЖРС, 172, 298); 'кайф-сафога, ишратга ружу қилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 345).

ИШТАҲА Бу арабча сўз асли **ʔiṣtiḥāb(un)** шаклига эга (АРС, 420); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, **i** унлисини **a** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини ҳам **a** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʔiṣtiḥāb** → **иштаҳа**; **ṣaḥā** феълидан 'овқатни иштиёқ билан еди' маъноси билан (АРС, 420) ҳосил қилинган VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'овқатни иштиёқ билан ейиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 345).

ИШТИЙОҚ Бу арабча сўз **ʔiṣtiyāq(un)** шаклига эга

(АРС, 422); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қи — линган: **yiṣṭiyāq** → **иштиийâқ (иштииёқ)**; асли 'интилиш, хоҳиш қўзғатди' маъносини англатувчи **ṣāqa** феълнинг VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'кучли даражадаги интилиш', 'ихтирос' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 345).

ИШТИРОК Бу арабча сўз **yiṣtirāk(un)** шаклига эга (АРС, 402); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қи — линган: **yiṣtirāk** → **иштирâк (иштирок)**; 'қатнашди' маъносини англатувчи **ṣarika** феълнинг (АРС, 402) VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'қатнашув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 345). Бу сўздан ўзбек тилида **иштирокчи** сўзи ясалган.

ИШҚ Бу арабча сўз **yiṣq(un)** шаклига эга (АРС, 517); ўзбек тилига касрали айн товушини **и** товушига ал — маштириб қабул қилинган: **yiṣq** → **ишқ**. Бу сўз 'севди' маъносини англатувчи **ṣaṣiqa** феълдан (АРС, 517) ҳо — сил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'севги', 'кучли мойиллик' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 345).

ИШҚИБОЗ Бу сўз тожик тилида арабча **ишқ** сўзига (қ.) тожикча 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи **бохтан** феълнинг ҳозирги замон асоси **боз** қисмини қўшиб (ТЖРС, 82, 75) ҳосил қилинган (ТЖРС, 172); ўз — бек тилига **қ** ва **б** товушлари оралиғига **и** унлисини киритиб қабул қилинган, шу усул билан қатор келиб қолган **шқб** ундошларини талаффуз қилишдаги қийин — чилик бартараф қилинган: **ишқбоз** → **ишқибоз**. Бу сўз ўзбек тилида 'бирор нарсага кучли даражада берилган', 'ўта даражада ҳаваскор' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 346). Сўзлашув тилида бу сўз **ишқивоз** тарзида ҳам талаффуз қилинади. Бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **ишқибозлик** мавҳум оти ясалган.

ИШҚИБОЗЛИК қ. **ишқибоз**

ИШҚИВОЗ қ. **ишқибоз**

ИШҚИЙ Бу арабча сўз асли **yiṣqiyu(un)** шаклига эга бўлиб, **yiṣq(un)** сўздан **-iyu(un)** қўшимчаси билан

ясалган нисбий сифат (АТГ, 48); ўзбек тилига касрала айн товушини **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **Ыҗқиуу** → **ишқий**; 'ишқ-муҳаббатни намоён қилувчи', 'ишқ-муҳаббат изҳор қилинган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 346).

ИШҒОЛ: Бу арабча сўз **yiṣṣāḡ(un)** шаклига эга (АРС, 408); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **Ыйṣṣāḡ** → **ишғâl (ишғол)**; кўпмаъноли **ṣaḡala** феълининг 'банд қилди', 'эгаллади' маъноси билан (АРС, 408) ҳосил қилинган IV боб шаклининг масдари бўлиб (АТГ, 223), 'банд қилиш', 'эгаллаш' маъносини англатади, ўзи мус — тақил ишлатилмай, **ишғол қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҚБОЛ Бу арабча сўз **yiqbāl(un)** шаклига эга (АРС, 619); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **Ыйqbāl** → **иқбâl (иқбол)**; асли кўпмаъноли **qabila** феъ — лнинг IV боб шаклидан 'олдинга ҳаракатланди' маъ — носи билан (АРС, 619) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), араб тилида етти маънони англатади (АРС, 619), ўзбек тилига еттинчи маъноси — 'бахт', 'омад', 'бахтли келажак' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 346). Бу сўз ўзбек тилида киши атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ИҚЛИМ Бу арабча сўз **yiqlīm(un)** шаклига эга (АРС, 38, 657); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чў — зиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **Ыйqlīm** → **иқлим**; асли 'кесди' маъносини англатувчи **qalama** феълининг (АРС, 657) IV боб шаклидан ҳосил қилинган масдар бўлиб, араб тилида 'минтақа', 'климат' маъносини, ўзбек тилида эса асосан 'об-ҳаво, ер-сув шароити' (климат) маъносини англатади; **етти иқлимда** бирикмаси таркибида 'минтақа' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҚРОП Бу арабча сўз **yiqrāḡ(un)** шаклига эга (АРС, 628); ўзбек тилига касрала ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā**

унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ьiqgâr** → **икрâр (икрор)**; кўпмаъноли **qagga¹** феълнинг 'эътироф этди' маъноси билан (АРС, 628) ҳосил қилинган IV боб шаклининг масдари бўлиб (АТГ, 223), 'эътироф этиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346). Бу сўз билан ўзбек тилида **икрор бўл-** қўшма феъли тузилган.

ИҚТИДОР Бу арабча сўз **ьiqtidâr(un)** шаклига эга (АРС, 624); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ьiqtidâr** → **иктидâр (иктидор)**; 'бирор фаолиятни амалга оширишга қодир бўлди' маъносини англатувчи **qadara** феълнинг (АРС, 624) VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'бирор фаолиятни амалга оширишга қодирлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҚТИДОРЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **иктидор** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'куч-қувватга юқори даражада молик' маъносини англатади; амалиётда бу сўз 'мураккаб масалаларни ҳал этишга қодир', 'лаёқатли' маъносини англатиш учун ишлатилмоқда (ЎТИЛ, I, 346).

ИҚТИСОД Бу арабча сўз **ьiqtišâd(un)** шаклига эга (АРС, 640); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, сад ундошини с ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ьiqtišâd** → **иктисâд (иктисод)**; кўпмаъноли **qašada** феълнинг 'тежамли бўлди' маъноси билан (АРС, 640) ҳосил қилинган VIII боб шаклининг масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'тежамлилик', 'тежаб-тергаб сарфлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҚТИСОДИЙ Бу арабча сўз **иктисод** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'иктисодга оид' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҚТИСОДИЙАТ Бу арабча сўз **иктисод** сўзидан (қ.) **-ий(ат(ун))** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан

бирини ташлаб қабул қилинган; 'иқтисод соҳаси', 'эко – номика' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҚТИСОДЧИ Бу сўз ўзбек тилида **иқтисод** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'тежаб-тергаб сарфловчи', 'тежамкор' маъносини англатади; бу сўз лавозим (экономист) маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҒВО Бу арабча сўз **ʿiḡvāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 575); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳам – зани ташлаб қабул қилинган: **ʿiḡvāʿ** → **иғвâ (иғво)**; кўпмаъноли **ḡava** феълидан 'янглиш фикр уйғатди' маъноси билан (АРС, 575) ҳосил қилинган IV боб шак – лининг масдари бўлиб (АТГ, 224), 'адаштириш, нотўғри йўлга чалғитиш мақсади билан тарқатиладиган уйдирма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346). Бу сўздан ўзбек тилида **иғвочи** сўзи ясалган.

ИҒВОГАР Бу сўз тожик тилида арабча **иғво** сўзига **-гар** қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб (ТЖРС, 172, 542), 'иғво тарқатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346).

ИҒВОЧИ қ. **иғво**

ИҲОТА Бу арабча сўз **ʿihātāt(un)** шаклига эга (АРС, 202); ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, ҳойи хутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига, итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿihātāt** → **иҳâта (иҳота)**; **hātā** феълидан 'атрофини ўради' маъноси билан ҳосил қилинган IV боб шаклининг (АРС, 201) масдари бўлиб (АТГ, 224), 'ташқи таъсирдан сақлаш мақсадида атрофини ўраб тўсиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 347). Бу сўздан ўзбек тилида **иҳотала**- феъли ясалган, **иҳота қил**- қўшма феъли тузилган.

Й

ЙАКУН Бу сўз ЎТИЛда (II, 478) арабча деб белги – ланган; АРСда (919) якка ўзи, бирор ўзакка боғланмаган ҳолда **yakūnu** шаклида келтирилган; ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u**

тугалланмасини ташлаб қабул қилинган: **yakūnu** → **йакун** (**якун**); араб тилида 'хулоса', 'жами' маъноларини (АРС, 919), ўзбек тилида эса 'хулоса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 476). Бў сўздан ўзбек тилида **йакунла** феъли ясалган.

ЙЕСИР: Бу арабча сўз асли **yasīr(un)** шаклига эга (АРС, 918); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, **а** унлисини **е(э)** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **yasīr** → **йесир** (**есир**). Бу сўз АРСда 'қулай бўлди', 'муваффақиятга эга бўлди' маъноларини англлатувчи **yasīra** феълига бағишланган мақола таркибида берилган бўлиб (АРС, 918), шу феъlining **ī** боб масдарига тенг (АТГ, 143); араб тилида 'асир', 'қул' маъноларини англатади; ўзбек тилида ёлғиз ўзи ишлатилмайди, **йетим-йесир** жуфт сўзи таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 250); демак, **йетим-йесир** жуфт сўзи асли 'отаси ўлган ёки тутқунликка тушган' маъносини англатади. **Йасир** сўзи таркибидаги **а** унлиси **йетим** сўзи таркибидаги **е** унлиси таъсирида ўзгарган.

ЙОСУМАН қ. **жасмин**

К

КАБИР Бу арабча сўз **kabīr(un)** шаклига эга (АРС, 674); асли 'буюк бўлди', 'катта бўлди' маъносини англлатувчи **kabīra** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'буюк', 'жуда катта', 'ўта муҳим' каби маъноларни англатади (АРС, 674); бу сўз ўзбек тилида *гуноҳи кабир*, *Саҳройи кабир* каби бирикмалар таркибида ишлатилади, эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади (ЎТИЛ, I, 356). Ўзбек тилида **kabīra** феъlining **IV** боб шакли **ʔakbāra** сўздан ясалган **ʔakbāru** аслий сифати ҳам мавжуд (АТГ, 43). Бу сифат охиридаги **u** товушини ташлаб эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Ўзбек тилида **ʔakbāru** сифатининг кўплик шакли **ʔakābiru** сўзи ҳам мавжуд бўлиб (АРС, 674), охиридаги **u** унлисини ташлаб эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

КАБИСА Ўзбек тилида **кабиса йили** бирикмаси таркибида ишлатиладиган бу арабча сўз кўпмаъноли

kabasa феълнинг 'қўшди' маъноси билан ясалган **kabīs(un)** аслий сифатининг (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчасини олган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **kabīsat** → **кабиса**; асли 'бир кун қўшилган (366 кунга тенг)' маъносини англатади (АРС, 675; ЎТИЛ, I, 357).

КАБОБ Бу арабча сўз **kabāb(un)** шаклига эга (АРС, 673); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kabāb** → **кабâб (кабоб)**; асли кўпмаъноли **kabba** феълнинг 'айлантириб турди' маъноси билан (АРС, 673) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'сихга тортилган гўштни чўғ устида айлантириб (ағдариб) туриб пишириладиган таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 357). Бу сўздан ўзбек тилида **кабобчи** сўзи ясалган (Бу туркий сўз ҳатто АРСнинг 673- бетида ҳам келтирилган).

КАБОБПАЗ Бу сўз тожик тилида арабча **кабоб** сўзига (қ.) 'пишир-' маъносини англатувчи тожикча **пухтан** феълнинг **паз** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 315, 295, 175); 'кабоб пишириб сотувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 175).

КАЗЗОБ Бу арабча сўз **kazzāb(un)** шаклига эга (АРС, 681); ўзбек тилига зал ундошларини **з** ундошларига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kazzāb** → **каззâб (каззоб)**; 'ёлғон гапирди' маъносини англатувчи **kazāba** феълнинг II боб шакли **kazzāba** сўздан ясалган аслий сифат бўлиб, 'жуда ёлғончи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 358).

КАЙФ Бу арабча сўз **kayf(un)** шаклига эга (АРС, 707); кўпмаъноли **kayafa** феълнинг 'роҳатланди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кишининг руҳан яйраган ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 358).

КАЙФИЙАТ Бу арабча сўз асли **kayfiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 707); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **kayfiyyat** → **кайфийат (кайфият)**. Бу сўз **кайф** масдаридан (қ.)

-ийят(ун) қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), араб тилида 'усул', 'шакл', 'ҳолат' маънола — рини (АРС, 707), ўзбек тилида эса 'кишининг руҳий ҳолати', 'умуман руҳий ҳолат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 359).

КАЛИМА Бу арабча сўз **kalimat(un)** шаклига эга (АРС, 697); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **kalimat** → **калима**; кўпмаъноли **kalama** феълининг 'сўзлади' маъноси билан (АРС, 697) ҳосил қилинган I боб масдари **kalim(un)** сўзининг (АТГ, 142) **-at(un)** қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб (АТГ, 29), араб тилида 'сўз', 'сўзлар', 'қисқа нутқ' маънолари — ни англатади (АРС, 697); ўзбек тилида асосан 'сўз' маъносини англатиш учун ишлатилади; **калимайи шаҳодат, калима келтир** — бирикмалари таркибида 'қисқа нутқ' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 360).

КАЛОМ Бу арабча сўз **kalām(un)** шаклига эга (АРС, 697); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kalām** → **калām (калом)**; кўпмаъноли **kalama** феълининг 'сўзлади' маъноси билан (АРС, 697) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилидан 'жумла', 'нутқ' маънолари билан ўз — лаштирилган; **калом** сўзи ўзбек тилида **Каломулло** ('қуръон') сўзи, **Аввал таом, баъдаз калом** мақоли, **Ка — ломи шариф** ('қуръон'), **хулласи калом** ('гапнинг қисқаси') турғун бирикмалари таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 361).

КАЛОМИ ШАРИФ қ. калом

КАЛОМУЛЛО қ. калом

КАМОЛ Бу арабча сўз **kamāl(un)** шаклига эга (АРС, 700); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **kamāl** → **камâл (камол)**; **kamula** феълининг 'ҳар жиҳатдан етик бўлди' маъноси билан (АРС, 699) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ҳар жиҳатдан етиклик', 'баркамоллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 364). Бу сўз ўзбек ти — лида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишла — тилади. Бу арабча сўзнинг муаннас шакли **Камола** сўзи

аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

КАМОЛА қ. **камол**

КАМОЛИ ЭҲТИРОМ БИЛАН Бу бирикма тожикча **бо камоли эҳтиром** бирикмасининг (ТЖРС, 467) калькаси бўлиб, унинг таркибида **камол** сўзи 'юксак' маъносини англашиб қатнашади (ЎТИЛ, I, 365).

КАМОЛОТ Бу арабча сўз асли **камол** сўзнинг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), ўзбек тилида кўплик шакли экани уқилмайди, алоҳида сўз сифатида қабул қилинади, **камол** сўзи англлатгани каби маънони англа — тади (ЎТИЛ, I, 364).

КАПАКИ Бу сўз асли 'қўлнинг билак учи билан бармоқлар оралиғидаги ясси қисми' маъносини англа — тувчи арабча **каф** сўзидан* (АРС, 692) **-аки** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, тожик тилида **кафаки** шаклида ишлатилади (ТЖРС, 183), ўзбек тилида **ф** ундоши ўрнига **п** ундоши талаффуз қилинади: **кафаки** → **капаки**; 'пойабзалнинг таглиги, тагчарми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 367).

КАПЛА- Бу феъл ўзбек тилида 'қўлнинг билак учи билан бармоқлар оралиғидаги ясси қисми' маъносини англаувчи арабча **каф** сўзидан (АРС, 692) **-ла** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, **ф** ундошини **п** ундо — шига алмаштириб талаффуз қилинади; 'бирор нарсани (масалан, носни) кафтга солиб, кейин оғизга от' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 367).

КАРАМ АЙЛА- Бу феъл ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган арабча **карам** ва ўзбекча **айла-** сўзларидан тузилган бўлиб, 'ҳиммат, мурувват кўрсат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 368: **карам II**). **Карам** сўзи асли 'сахий бўлди', 'меҳр-оқибатли бўлди' маъно — сини англаувчи **karuma** феълнинг I боб масдари бў — либ (УАЯ, 568; АРС, 684), 'ҳиммат', 'мурувват' маънола — рини англатади (АРС, 684; ЎТИЛ, I, 368).

КАРИМ Бу арабча сўз **karim(un)** шаклига эга (АРС, 684), ўзбек тилига чўзиқ I унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган; 'сахий бўлди', 'меҳр-оқибатли бўлди' маъносини англаувчи **karuma** феълдан (АРС,

684) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'сахий', 'меҳр-мурувватли' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 369). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифати — дагина ишлатилади. Ўзбек тилида **карима** сўзи ҳам мавжуд бўлиб, бу сўз **карим** сўзидан **-ат(ун)** муаннас кўшимчаси билан ҳосил қилинган, ўзбек тилига бу кўшимчанинг **а** қисмини сақлаб, **t** қисмини ташлаб қабул қилинган. **Карима** сўзи ҳам ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади. Ўзбек тили луғатида **акрам** сўзи ҳам берилган. Бу сўз асли **карим** сифатининг ортгирма даража шакли бўлиб (АТГ, 200), 'юксак даражада сахий, меҳр-оқибатли' маъносини англатади (АРС, 684; ЎТИЛ, I, 36). **Акрам** сўзи ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади. Бу сўз асли **ʔakramu** шаклига эга бўлиб (АРС, 684), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **u** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ʔakramu** → **акрам**. **Кагума** феълининг 'са — хийлик, меҳр-мурувват кўрсат-' маъносини англатувчи IV боб шакли **ʔakrama** феълдан ҳосил қилинган **ʔikrām(un)** масдари ҳам ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади ('иззат-ҳурмат' маъ — носини англатади); бу сўз ўзбек тилига касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔikrām** → **икрām** (**икром**).

КАРИМА қ. карим

КАРОМАТ Бу арабча сўз **karāmat(un)** шаклига эга (АРС, 684); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **karāmat** → **карāмат** (**ка — ромат**); асли кўпмаъноли **karuma** феълдан (АРС, 684) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида уч маънони англатади, ўзбек тилига бир маъно — си — 'башорат' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 369). Бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади, бунда **â** унлиси кўпинча **а** унлисига ал — маштириб талаффуз қилинади: **Карамат**.

КАРРА Бу арабча сўз **karrat(un)** шаклига эга (АРС, 681); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **karrat** → **карра**; асли 'орқага қайтди'

маъносини англатувчи **karra**¹ феълининг I боб масда – ридан **-at(un)** қўшимчаси билан (УАЯ, 500) ҳосил қилинган бўлиб, 'марта' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 370); **карра жадвали** бирикмаси таркибида 'кўпайти – риш' маъноси билан қатнашади. Бу сўздан ўзбек тилида **каррала-** ('кўпайтир-') феъли ясалган.

КАСАБА Бу арабча сўз асли **косиб** сўзининг (қ.) кўплиги бўлиб, **kasabat(un)** шаклига эга (АРС, 686); ўз – бек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **kasabat** → **касаба**; асли 'косиблар', 'турли касб эгалари' маъносини англатиб, **касаба уюшмаси** турғун бирикмаси таркибида қатнашади; бу бирикма ўзбек тилида 'меҳнаткашларнинг манфаатини ҳимоя қи – лувчи оммавий ташкилот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 370).

КАСАЛ Бу арабча сўз **kasal(un)** шаклига эга (АРС, 689); асли 'эринчоқ бўлди', 'ланж бўлди' маъноларини англатувчи **kasila** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'эринчоқлик', 'зерикиш' маъноларини англатади (АРС, 689); ўзбек тилида бу сўз 'тана аъзола – рининг одатдаги фаолияти бузилган', 'бетоб' (**касалман** каби), 'бетоблик' (**касалга чалинди** каби), 'бетоб киши' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 370). Бу сўз билан ўзбек тилида **касаллик** мавҳум оти, **касаллан-** феъли ясалган, **касал бўл-** қўшма феъли тузилган.

КАСАЛВАНД қ. **касалманд**

КАСАЛМАНД Бу сўз ўзбек тилида арабча **касал** сўзидан (қ.) тожикча **-манд** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган сифат бўлиб, 'тез-тез бетоб бўлиб туради – ган', 'дардчил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371). Ўз – бек сўзлашув тилида бу сўз **касалванд** шаклида ҳам талаффуз қилинади, бунда **м** ундоши **в** ундошига алма – шади (**лм** → **лв**).

КАСАЛНАМО Бу сўз ўзбек тилида арабча **касал** сўзига (қ.) 'нимагадир ўхшаб кўрин-' маъносини англа – тувчи тожикча **намудан** феълининг **намо** ҳозирги за – мон асосини (ТЖРС, 256, 257) қўшиб тузилган; 'касал бўлгандек' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСАЛХОНА Бу сўз тожик тилида арабча **касал** сўзига (қ.) 'уйнинг алоҳида бўлмаси' маъносини англа — тувчи тожикча **хона** сўзини қўшиб тузилган бўлиб, 'касаллар ётиб даволанадиган муассаса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСБ Бу арабча сўз **kasb(un)** шаклига эга (АРС, 686); кўпмаъноли **kasaba** феълнинг 'ўз меҳнати билан маблағ топди' маъносидан (АРС, 686) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'фойда', 'ютуқ', 'маош' маъноларини англатади (АРС, 686); ўзбек тилида эса бу сўз 'иш-фаолиятнинг бирор соҳаси', 'ху — нар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСБДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **касб** сўзи — дан (қ.) ўзбекча **-дош** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'касби бир хил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСБ-КОР Бу жуфт сўз асли тожик тилида арабча **касб** (қ.) ва 'иш' маъноси англатувчи тожикча **кор** сўзларидан тузилган бўлиб, **касбу кор** шаклига эга; ўз — бек тилида **-у** боғловчисини қўшмай **касб-кор** шаклида ишлатилади; 'иш-фаолият тури', 'иш-машғулот' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСОД Бу арабча сўз **kasād(un)** шаклига эга (АРС, 687); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kasād** → **касâд (касод)**; кўпмаъноли **kasada** феълнинг 'товарларга харидор келиши сусайди' маъноси билан (АРС, 687) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'харидор келиши суст' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371). Бу сўздан ўзбек тилида **касодлиқ** мавҳум оти ясалган бўлиб, **касодлиқка учра-** турғун бирикмаси таркибида қатнашади.

КАСОДЛИК қ. касод

КАСОФАТ Бу арабча сўз **kašāfat(un)** шаклига эга (АРС, 679); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чў — зиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kašāfat** → **касâфат (касофат)**; кўпмаъноли **kašufa** феълнинг 'дағал муомала қилди' маъноси билан (АРС,

697) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилидаги 'қўрслик', 'эси пастлик' каби маънолари асосида юзага келган 'ёмон оқибатга олиб келувчи хатти-ҳаракат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСР I Бу арабча сўз **kasr(un)**² шаклига эга (АРС, 688); кўпмаъноли **kasara** феълининг 'парчалади' маъноси билан (АРС, 687) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'синиш', 'синиқ парча', 'бутун соннинг қисми' маъноларини англатади (АРС, 688); ўзбек тилига охириги маъноси билан математика термини сифатида қабул қилинган: **каср сон, касрли сон** каби (ЎТИЛ, I, 371).

КАСР II Бу арабча сўз **kasr(un)**¹ шаклига эга (АРС, 688); кўпмаъноли **kasara** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'синиш', 'келишувни бузиш' маъноларини англатади (АРС, 688); ўзбек тилида бу сўз 'кимнингдир нотўғри хатти-ҳаракати оқибатида юзага келган салбий таъсир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСРАИ СОН қ. **каср I**

КАФАН Бу арабча сўз **kafan(un)** шаклига эга (АРС, 694); 'оқ мато билан ўради' маъносини англатувчи **kafana** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'мурдани қабрга қўйиш олдидан ўраладиган оқ мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I 373). Бу сўздан ўзбек тилида **кафанлик** мавҳум оти, **кафанла-** феъли ясалган.

КАФАНГАДО Бу сўз ўзбек тилида арабча **кафан** сўзига (қ.) 'тиланчи' маъносини англатувчи тожикча **гадо** сўзини (ТЖРС, 95) қўшиб тузилган бўлиб, 'ҳеч нарсаси йўқ', 'ҳатто кафанлиги ҳам йўқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 373). Бу сўз билан ўзбек тилида **кафангадо бўл-** қўшма феъли тузилган.

КАФИЛ Бу арабча сўз **kafil(un)** шаклига эга (АРС, 694); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kafil** → **кафил**; кўпмаъноли **kafala** феълининг (АРС, 693) 'жавобгарликни ўз зиммасига олди' маъноси билан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'бирор иш-фаолиятнинг амалга ошишига бошқаларни ишонтириб, жавобгарликни ўз зиммасига

олган (киши) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 373). Бу сўздан ўзбек тилида **кафиллик** мавҳум оти ясалган.

КАФОЛАТ Бу арабча сўз **kafalat(un)** шаклига эга (АРС, 694); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kafālat** → **кафâлат (кафолат)**; кўпмаъноли **kafala** феълининг 'жавобгарликни ўз зиммасига олди' маъноси билан (АРС, 693) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бирор иш-фаолиятнинг амалга ошишига бошқаларни ишонтириб, жавобгарликни ўз зиммасига олиб берилган ваъда', 'гарантия' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 373), Бу сўздан ўзбек тилида **кафолатли**, **кафолатла-** сўзлари ясалган.

КАФОЛАТНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **кафолат** сўзига (қ.) 'хат', 'ҳужжат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган бўлиб, 'кафиллик хати', 'кафолат берилаётганини тасдиқловчи ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 373).

КАФТ Бу арабча сўз асли **kaff(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 692), тожик тилига **каф** шаклида (охирги бир **f** товушини ташлаб) қабул қилинган: **каф I** (ТЖРС, 183). Бу сўз ўзбек тилида **кафт** шаклида, яъни охирига **т** ундошини қўшиб талаффуз қилинади; бу товушнинг қўшилишига 'елка' маъносини англатувчи арабча **кифт** сўзининг **кафт** шакли сабаб бўлган: шу сўзга аналогия йўли билан юз берган. **Кафт** сўзи ҳам худди **каф** сўзи каби (қ.) 'қўлнинг билак учи билан бармоқлар оралигидаги ясси қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 374).

КАШФ: Бу арабча сўз **kaşf(un)**¹ шаклига эга (АРС, 690); кўпмаъноли **kaşafa** феълининг 'топди', 'очди' маъноси билан (АРС, 690) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида **кашф эт-** қўшма феъли таркибида 'топиш', 'очиш' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 374).

• **КАШФИЙОТ** Бу арабча сўз **кашф** сўзидан (қ.) **-ий-йат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб, охирги бўғиндаги **а** унлисини **â** тарзида талаффуз қилиб қабул қилинган, натижада кўплик шаклидаги сўзга ўхшаб қолган. Бу сўз 'изланиш, тадқиқ қилиш натижасида топилган, яратилган нарса', 'ихтиро' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 374). Бу сўздан ўзбек тилида **кашфийотчи** сўзи ясалган.

КАЪБА Бу арабча сўз **каъbat(un)** шаклига эга (АРС, 691); ўзбек тилига сукукли айн товушининг ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **каъbat** → **каъба**; асли 'қубба шаклига эга бўлди' маъносини англатувчи **каъба** феълининг (АРС, 691) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'куб (геометрик шакл)' маъносини англатади; Маккадаги муқаддас зиёратгоҳ худди шундай шаклда қурилгани учун **Каъба** деб номланган (ЎТИЛ, I, 374).

КАЪБАТУЛЛО Бу сўз арабча **каъбат** (қ. **каъба**) ва **Олло** (**Алла**) сўзларидан тузилган бўлиб, араб тили таалаффуз қоидасига биноан **Олло** (**Алла**) сўзи таркибидаги биринчи унли **у** унлисига, ўзбек тилида сўз охиридаги чўзиқ **â** унлиси **â** унлисига алмашган: **Каъбат + алла** → **каъбатулла** (**каъбатулло**); бу қўшма сўз таркибида **каъбат** сўзи 'уй' маъносини англатиб қатнашади: 'Оллонинг уйи' (ЎТИЛ, I, 374).

КИБОР Бу арабча сўз **kibār(un)** шаклига эга (АРС, 674); ўзбек тилига **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kibār** → **кибâr** (**кибор**). Бу сўз асли **кабир** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), 'юқори мавқега эга', 'оқсуяк' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 384).

КИБР Бу арабча сўз **kibr(un)** шаклига эга (АРС, 674); 'буюк бўлди' маъносини англатувчи **кабра** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'буюклик', 'фахр' каби маъноларни англатади (АРС, 674); ўзбек тилида бу сўз салбий услубий бўёққа эга бўлиб, 'ўзини ҳаммадан устун деб ҳис этиш', 'манманлик' каби

маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 384). Бу сўз билан ўз – бек тилида **кибр-ҳаво** жуфт сўзи (қ.) тузилган; **кибр** сўздан **кибри** сифати, **кибрлан-** феъли ясалган.

КИБР-ҲАВО Бу жуфт сўз арабча **кибр** (қ.) ва **ҳаво** (қ.) сўзларидан ўзбек тилида таркиб топган бўлиб, 'ўзига ортиқча баҳо бериш', 'манманликка берилиш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 385).

КИНОЙА Бу арабча сўз **kināyat(un)** шаклига эга (АРС, 702); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **kināyat** → **кинâйа (киноя)**; кўпмаъноли **kanā** феълининг 'ишора қилди' маъноси билан (АРС, 702) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 702), 'пичинг', 'кесатиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 386). Бу сўздан ўзбек тилида **кинойали** сифати ясалган.

КИРА Бу арабча сўз **kirāb(un)** шаклига эга (АРС, 686); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **a** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **kirāb** → **кира** (Тожиқ тилида чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига алмаштирилган: **киро** I – ТЖРС, 187); асли 'ёлланди' маъносини англатувчи **kariā** феълининг (АРС, 686) I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), 'киши ёки нарсани бирор манзилга транспорт воситасида маълум ҳақ эва – зига олиб бориш учун ёлланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 387).

КИРАКАШ Бу сўз арабча **кира** сўзига (қ.) 'торт' маъносини англатувчи тожиқча **кашидан** феълининг **каш** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 184) қўшиб тузилган бўлиб, 'киши ёки нарсани бирор манзилга транспорт воситасида маълум ҳақ эвазига ташиш билан шуғулланувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 387). Бу сўздан ўзбек тилида **киракашлик** мавҳум оти ясалган.

КИТОБ Бу арабча сўз **kitāb(un)** шаклига эга (АРС, 676); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kitāb** → **китâб (китоб)**; 'ёзди' маъносини англатувчи **kataba** феълининг (АРС, 676) III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'кўп саҳифали матннинг

жузлаб тикиб, муқоваланган ҳолати', 'асар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 389).

КИТОБХОН Бу сўз тожик тилида арабча **китоб** сўзига (қ.) 'ўқи-' маъносини англатувчи тожикча **хондан** феълининг **хон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 188, 426); 'китоб (асар) мутолаа қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 389). Бу сўздан ўзбек тилида **китобхонлик** мавҳум оти ясалган.

КИТОБШУНОС Бу сўз тожик тилида арабча **китоб** сўзига (қ.) 'бил-', 'тани-' маъносини англатувчи тожикча **шинохтан** феълининг **шинос** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 188, 458, 457); ўзбек тилида **шинос** асоси таркибидаги **и** унлиси **у** унлисига алмаштирилган; асли 'китоб билимдони, мутахассиси' маъноси — ни англатади (ЎТИЛ, I, 389).

КИФОЙА Бу арабча сўз **kifāyat(un)** шаклига эга (АРС, 694); ўзбек тилига **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **kifāyat** → **кифâйа (кифоя)**; кўпмаъноли **kafā** феълининг 'етарли бўлди' маъноси билан (АРС, 694) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'етарли', 'бори билан қаноат қилса бўлади' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 389).

КИФТ Бу арабча сўз асли **katf(un), katif(un), kitf(un)** шаклларига эга (АРС, 677); ўзбек тилига **kitf** шакли **tf** товушларининг ўрнини алмаштириб қабул қилинган: **kitf** → **kift**; кўпмаъноли **katafa** феълининг 'қўлларини боғлади' маъноси билан (АРС, 677) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилидан 'елка' маъноси билан ўзлаштирилган (ЎТИЛ, I, 389).

КОВАТОК Бу сўз асли тожик тилида арабча **кабоб** (қ.) ва тожикча **ток** ('узум ўсимлиги') сўзлари билан тузилган **кабоби токӣ** изофа бирикмаси бўлиб (ТЖРС, 175), ўзбек сўзлашув тилида жиддий товуш ўзгаришлари воқе бўлган: 1) бирикма охиридаги **-ӣ** сифат ясов — чиси ташланган: **кабоби ток**; 2) **би** товушлари ҳам таллаффуз қилинмай қўйган, натижада бу икки сўз бир сўзга бирлашган: **кабоби ток** → **каботок**; 3) биринчи

қисмининг иккинчи бўғинидаги **â** унлиси **а** унлисига, **б** ундоши **в** ундошига, охири **а** унлиси **в** ундошининг таъсирида **â** унлисига алмашган: **каботок** → **кабаток** → **каваток** → **коваток** (ЎТИЛ, I, 391). Бу сўз 'қиймани тоқ баргига ўраб, одатда палов билан пишириладиган таом' маъносини англатади.

КОИНОТ Бу арабча сўз **kāyināt(un)** шаклига эга (АРС, 705); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлила — рига, касралаи ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **kāyināt** → **kāināt (коинот)**; асли 'мавжуд бўлди', 'воқе бўлди' маъносини англатувчи **kāna** феъ — лидан (АРС, 705) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат си — фатдоши **kāyin(un)** сўзининг (АТГ, 147) **-āt(un)** кўшим — часи билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), араб тилида 'барча мавжудот' маъносини (АРС, 705), ўзбек тилида эса 'бутун борлиқ', 'олам' маъносини анг — латади (ЎТИЛ, I, 391).

КОМИЛ Бу арабча сўз **kāmil(un)** шаклига эга (АРС, 700); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kāmil** → **kāмил (комил)**; 'ҳар жиҳатдан етик бўлди' маъносини англатувчи **kamula** феълидан (АРС, 699) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида тўрт маънони англатувчи бу сўз ўзбек тилига 'ҳар жиҳатдан етик' маъноси билан ўзлаштирилган; **комил ишонч билан, ишончи комил** бирикмаси ва гаши таркибида 'тўлиқ' маъносини анг — латиб қатнашади (ЎТИЛ, I, 393). **Комил** сўзи ўзбек ти — лида эркак кишининг атоқли оти сифатида, бу сўзнинг муаннас шакли **Комила** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

КОМИЛА қ. **комил**

КОСИБ Бу арабча сўз **kāsib(un)** шаклига эга (АРС, 686); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **kāsib** → **kāсиб (косиб)**; кўпмаъноли **kasaba** феълининг 'ўз қўл меҳнати билан маблағ топди' маъносидан (АРС, 686) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб ти — лида 'топувчи', 'эга бўлувчи', 'ютувчи' маъноларини

англатади (АРС, 686); ўзбек тилида бу сўз 'қўл иши би — лан шуғулланувчи хунарманд', 'оёқ кийими тикувчи хунарманд' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 399). Бу сўздан ўзбек тилида **косиблик** мавҳум оти ясалган.

КОТИБ Бу арабча сўз **kātib(un)** шаклига эга (АРС, 676): ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kātib** → **кâтиб (котиб)**; 'ёзди' маъносини англатувчи **kataba** феълининг I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'ёзув ишларини бажарувчи' маъносини, шунингдек 'секретарь' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 400). Ўзбек тилида бу сўзнинг **котиба** муаннас шакли ҳам ишлатилади.

КОТИБА қ. **котиб**

КОФИР Бу арабча сўз **kāfir(un)** шаклига эга (АРС, 693); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kāfir** → **кâфир (кофир)**; кўпмаъноли **kafara** феълининг 'динга ишонмади' маъноси билан (АРС, 693) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), ўзбек тилида 'Оллога, динга ишонмайдиган', 'ғайридин' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 400).

КУДУРАТ Бу арабча сўз **kudūrat(un)** шаклига эга (АРС, 680); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **y** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **kudūrat** → **кудурат**; **kadura** феълининг 'кўнгли хира бўлди' маъноси билан (АРС, 680) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'кўнгил хиралиги', 'кўнгил ғашлиги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 402). Ўзбек тилида бу сўз билан **гина-кудурат** жуфт сўзи тузилган.

КУЛФАТ Бу арабча сўз **kulfat(un)** шаклига эга (АРС, 697); асли **kalifa** феълининг (АРС, 696) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'машаққат', 'наrx' каби беш маънони англатади (АРС, 696); ўзбек тилида 'машаққат', 'қийинчилик', 'хафачилик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 196).

КУНБАЙ Бу сўз ўзбек тилида **кун** сўзига арабча **бай** сўзини (қ.) қўшиб тузилган, 'сарфланган меҳнатга кун ҳисоби билан ҳақ тўлаш' маъносини англатади

(ЎТИЛ, I, 73).

КУРРА Бу арабча сўз асли **kurat(un)** шаклига эга (АРС, 685); ўзбек тилига **г** товушини қатлаб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **kurat** → **курра** (Тожиқ тилига бу сўз аслига яқин **кура** шаклида олинган — ТЖРС, 197); кўпмаъноли **karā** феълидан 'ўйнади' маъноси асосида (АРС, 685) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), дастлаб 'думалоқ ўйин — чоқ' маъносини англаган бўлса керак; кейинчалик 'шар' маъносини англата бошлаган (АРС, 685). Ўзбек тилига 'шар' маъноси билан қабул қилинган, **Ер курра-си** бирикмаси таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 407).

КУТУБХОНА Бу сўз арабча **китоб** сўзининг (қ.) **ку-туб** кўплик шаклига (АРС, 676) 'уй' маъносини англа-тувчи тожиқча **хона** сўзини (ТЖРС, 426) қўшиб тузил-ган бўлиб, 'китобларни жамлаб, тартиблаб, улардан китобхонларнинг фойдаланишини таъминлайдиган му-ассаса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 408). Қизиги шуки, кутубхона маъносини англагувчи **мактабат(ун)** сўзи бўла туриб, араб тили лугатига **кутубхона** сўзи ҳам киритилган (АРС, 677). **Кутубхона** сўзидан ўзбек тилида **кутубхоначи** сўзи ясалган.

КУФР: Бу арабча сўз **kuf(run)** шаклига эга (АРС, 693); кўпмаъноли **kafara** феълининг 'динга ишонмади' маъноси билан (АРС, 693) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'динни таҳқирлаш' маъносини англаган ҳолда **куфр кет-** турғун бирикмаси таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 400).

КУЧ-ҚУДРАТ	қ.	қудрат
КЎҲИ ҚОФ	қ.	қоф

Л

ЛАББАЙ Бу арабча сўз асли **labbayka** шаклига эга (АРС, 712); ўзбек тилига охиридаги II шахс бирлик қисқа кишилиқ олмошининг музаккар шакли **-ka** кўшимчасини (АТГ, 66) ташлаб қабул қилинган: **lab-bayka** → **лаббай**; 'сўз талаффуз қилди' маъносини ан-латувчи **labbā** феълидан (АРС, 712) ҳосил қилинган **лаббайка** сўзи ҳаж амалини бажариш чоғида айтилиб,

'Мана мен ҳузурингдаман' маъносини ифодалайди (АРС, 712). Ўзбек тилида бу сўз кимнингдир чақи — ришига жавобан айтиладиган сўз сифатида ишлатилади. 'Ҳа', 'Гапиринг, мен тинглашга тайёрман' маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 424).

ЛАВОЗИМ Бу арабча сўз **lavāzimu** шаклига эга (АРС, 719; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **lavāzimu** → **лавâзим (лавозим)**; **лозим** I ас — лий сифатидан (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган **lāzimat(un)** отининг (УАЯ, 500) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), араб тилида 'зарур нарса', 'ажралмас тарки — бий қисм' каби маъноларни англатади (АРС, 719); ўзбек тилида тарихан 'юқори мартабали амалдор ҳузурда доимо бўлиб, унинг барча юмушларини бажарувчи ки — ши' маъносини англатган; ҳозирги ўзбек тилида бу сўз 'расмий хизмат вазифасига кўра эгалланган мансаб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 425).

ЛАВҲА Бу арабча сўз **lavhat(un)** шаклига эга (АРС, 733); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **lavhat** → **лавҳа**; кўпмаъноли **lāha** феълининг 'кўринадиган бўлди' маъноси билан (АРС, 733) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'тахта', 'эшикка ёзув билан биркитилган тахтача', 'плитка', 'полотно', 'экран' маъноларини англатади (АРС, 733, 734); ўзбек тилида 'силлиқланган тош ёки металл тахта', 'қисқа маълумот ёзиб, бирор жойга ўрнатилган тош ёки металл тахтача', 'бадий асардан парча', 'кў — риниш, манзара' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 425).

ЛАЗЗАТ Бу арабча сўз **lazzat(un)** шаклига эга (АРС, 718); ўзбек тилига зал ундошларини **з** ундошларига ал — маштириб қабул қилинган: **lazzat** → **лаззат**; 'хуштаъм бўлди' маъносини англатувчи **lazza** феълдан (АРС, 718) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'хуштаъмлик', 'роҳат', 'гашг' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 426). Бу сўздан ўзбек тилида **лаззатли, лаз-**

затлан- сўзлари ясалган.

ЛАЗИЗ Бу арабча сўз **laziz(un)** шаклига эга (АРС, 718); ўзбек тилига зал ундошларини з ундошларига ал — маштириб қабул қилинган: **laziz** → **лазиз**; 'хушгаъм бўлди' маъносини англатувчи **lazza** феълидан (АРС, 719) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 143), 'таъми ёқимли', 'лаззатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 426). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ЛАЙЛАК Бу арабча сўз **laqlaq(un)** шаклига эга (АРС, 727); форс тилида **laqlaq** ва **laglag** шаклларида талаффуз қилинади (ПРС, 439), тожик тилида аввал **лаглаг** шаклида талаффуз қилинган, кейинчалик бу шакл тожик ва ўзбек тилларида **лайлак** шаклида талаффуз қилинадиган бўлган (ТЖРС, 202; ЎТИЛ, I, 426); асли кўпмаъноли **laqlaqa** феълининг 'тумшугини бир-бирига уриб товуш чиқарди' маъноси билан (АРС, 727) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), асли 'лақ-лақ товушини чиқарувчи қуш' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 426).

ЛАЙЛАТУЛҚАДР Бу сўз арабча **laylat(un)** сўзи, **al** аниқлик артикли ва **qadr(un)** сўзидан таркиб топган (АРС, 737, 624); **laylat(un)** сўзи 'тун' маъносини англатувчи **layl(un)** сўзига 'бир дона' маъносини англатувчи **-t** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (АТГ, 373), 'аниқ бир тун' маъносини, бу ерда 'Рамазон ойининг 27- туни' маъносини англатади (АРС, 737); **qadr(un)** сўзи эса (қ.) бу бирикма таркибида 'тақдирни, қисматни белгилаш' маъноси билан қатнашади (АРС, 624). Демак, **лайлатулқадр** сўзи 'кишининг келгуси қисмати башо — рат қилинадиган тун' маъносини англатади (гўё шундай башорат қилувчи илоҳий мавжудотнинг шу тунда келиши кутилади).

ЛАЙОҚАТ Бу арабча сўз асли **liyāqat(un)** шаклига эга (АРС, 737); форс тилига шундай талаффуз шаклида олинган (ПРС, 442); тожик ва ўзбек тилларида биринчи бўғиндаги **i** унлиси **a** унлисига, шунингдек чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига алмаштирилган: **liyāqat** → **лайâқат**

(**лаёқат**); асли 'муносиб бўлди' маъносини англатувчи **lāqa** феълнинг (АРС, 737) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'муносиблик', 'лойиқлик' маъносини англатади (АРС, 737), тожик ва ўзбек тилларида эса асосан 'бирор ишни удалаш қобилияти' маъносини англатади (ТЖРС, 202; ЎТИЛ, I, 425). Бу сўздан ўзбек тилида **лайоқатли** сифати ясалган.

ЛАЙОҚАТЛИ қ. **лайоқат**

ЛАТИФ Бу арабча сўз **latif(un)** шаклига эга (АРС, 721); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **latif** → **латиф**; асли 'илтифотли бўлди' маъносини англатувчи **latafa** феълидан (АРС, 721) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'илтифотли', 'латофатли' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 427). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ЛАТИФА Бу арабча сўз **latifat(un)** шаклига эга (АРС, 722); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **latifat** → **латифа**; асли кўпмаъноли **latafa** феълнинг 'нозик мазмунга эга бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган **латиф(ун)** аслий сифатидан (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'нозик кинояли, кулгили кичик ҳикоя' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 428).

ЛАТИФАБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **латифа** сўзига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълнинг **боз** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 82, 75), 'кишиларни енгил-елпи гап-сўз билан чалғитувчи' каби салбий мундарижали маънони англатади (ЎТИЛ, I, 428). Бу сўздан ўзбек тилида **латифабозлик** мавҳум оти ясалган.

ЛАТОФАТ Бу арабча сўз **latāfat(un)** шаклига эга (АРС, 721); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **latāfat** → **латâфат (латофат)**; асли 'илтифотли бўлди' маъносини англатувчи **latafa** феълидан (АРС, 721) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142),

'илтифот', 'мулойимлик', 'нозик гўзаллик' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 428). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. **Латофат** сўзидан **латофатли** сифати ясалган.

ЛАФЗ Бу арабча сўз **lafz(un)** шаклига эга (АРС, 726); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **lafz** → **лафз** (Бу сўз ўзбек сўзлашув тилида **лавз** тарзида ҳам талаффуз қилинади); кўпмаъноли **lafaʒa** феълининг 'талаффуз қилди' маъноси билан (АРС, 726) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'талаффуз', 'сўз', 'ифода' маъноларини англатади; ўзбек тилига 'сўз' маъноси билан олинган бўлиб, маъно тараққиёти натижасида 'ваъда', 'аҳд' маъноларини ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 428). Бу сўздан ўзбек тилида кейинги маъноси билан **лафзсиз**, **лафзсизлик** сўзлари ясалган.

ЛАЪЛ Бу арабча от сўз **laʿl(un)** шаклига эга (АРС, 723); ўзбек тилига айн товуши ўрнига **ъ** (айириш) белгиси қўйиб қабул қилинган: **laʿl** → **лаъл**; 'қизил рангли қимматбаҳо тош' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 429).

ЛАЪЛИ I Бу сўз тожик тилида арабча **лаъл** сўзидан (қ.) **-й** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 204: **лаълӣ II**), 'лаълдан ясалган', 'лаълга ўхшаш' маъносини англатади (Бу сўз ЎТИЛда келтирилмаган). **Лаъли** сўзи ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ЛАЪЛИ II Бу сўз 'қизил рангли қимматбаҳо тош' маъносини англатувчи **лаъл** сўзидан (қ.) 'қизил рангли' маъно қирраси асосида **-й** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (ТЖРС, 542, 204), тожик тилида ва айрим ўзбек тили шеваларида 'патнис' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 429); бу буюм асосан қизил рангга бўялган бўлади.

ЛАЪНАТ Бу арабча сўз **laʿnat(un)** шаклига эга (АРС, 723); ўзбек тилига сукукли айн товуши ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **laʿnat** → **лаънат**; 'нафратли сўзлар билан қаттиқ қарғади' маъносини англатувчи **лаъана** феълининг (АРС, 723) I боб

масдари бўлиб (АТГ, 143) 'нафратли сўзлар билан бил — дирилган қаттиқ қарғиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 429). Бу сўз ўзбек сўзлашув тилида **наълат** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

ЛАЪНАТИ Бу сўз тожик тилида арабча **лаънат** сўзидан (қ.) **-й** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 204), ўзбек тилида **й** унлисининг чўзиқлик белгиси йўқолган: **ланатй** → **лаънати**; 'қаттиқ қарғишга, лаънатга дучор бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 429).

ЛАҚАБ Бу арабча сўз **laqab(un)** шаклига эга (АРС, 726); 'киши устидан кулиш, таъқирлаш мақсадида бирор хусусиятини кўзда тутиб иккиламчи ном берди' маъносини англатувчи **laqaba** феълидан (АРС, 726) ҳо — сил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568). 'кишига устидан кулиш, таъқирлаш мақсадида берилган икки — ламчи ном' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 429). Араб тилида бу сўз 'унвон', 'титул' маъносини ҳам англатади (АРС, 726); эски ўзбек тилида бу сўз 'тахаллус', 'фамилия' маъноларини ҳам англатган (ЎТИЛ, I, 429).

ЛАҚИМ қ **лаҳм**

ЛАҲАД Бу арабча сўз асли **lahd(un)** шаклига эга (АРС, 714); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб, **hd** ундошлари оралиғига **а** унлисини киритиб қабул қилинган: **lahd** → **лаҳад**; ПРСда (437) бу сўз **läh(ä)d** тарзида ёзилиб, иккинчи **а** унлиси кейин қўшилганлиги қавсларга олиб кўрсатилган; ТЖРСда эса (205) **лаҳад** шаклидагина келтирилган. Кўпмаъноли **lahada** сўзи дастлаб 'четга чиқди' маъносини англатган, шунга кўра **лаҳад** ҳам асли 'қабрнинг ён томонга ковланган ички хонаси' маъносини англатган, кейинчалик 'қабрнинг жасад қўйиладиган ички хонаси' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 429). **Лаҳад** сўзи **лаҳада** феълининг I боб масдарига тенг (УАЯ, 568).

ЛАҲЖА Бу арабча сўз **lahçat(un)** шаклига эга (АРС, 732); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **lahçat** → **лаҳжа**; кўпмаъноли **lahiça** феълининг 'мунтазам талаффуз қилди' маъноси билан (АРС, 732) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ,

143), 'тилнинг ўз белги-хусусиятлари асосида бирлаш — тирилувчи йирик маҳаллий гуруҳи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 430).

ЛАҲЗА Бу арабча сўз **lahzat(un)** шаклига эга (АРС, 715); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **lahzat** → **лаҳза**; **lahaza** феълининг 'қаради' маъноси билан (АРС, 714) ҳосил қилинган I боб масдари **lahz(un)** сўзидан (АТГ, 142) 'дона' маъносини ифодаловчи **-t** қўшимчаси билан ҳосил қилинган бу сўз (АТГ, 373) 'бир дақиқа', 'кўз очиб юмгунчалик вақт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 430).

ЛАҲИМ Бу арабча сўз **lahim(un)** ва **lahim(un)** шаклларига эга (АРС, 716); ўзбек тилига **lahim(un)** шакли ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **lahim(un)** → **лаҳим**; асли 'бир-бирига боғлади' маъносини англатувчи **lahama** феълининг (АРС, 716) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'кавшарлаш', 'улаш' маъносини (АРС, 716), ўзбек тилида эса 'ер остидан қазиб ўтказилган тор йўл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 430).

ЛАҲМ Бу арабча сўз **lahm(un)** шаклига эга (АРС, 716); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **lahm** → **лаҳм**; асли 'гўшгдор бўлди' маъносини англатувчи **lahuma** феълининг (АРС, 716) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бесуяк, юмшоқ гўшт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 430). Ўзбек сўзлашув тилида бу сўз **лаҳим** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

ЛИБОС Бу арабча сўз **libas(un)** шаклига эга (АРС, 711); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **libās** → **либâс (либос)**; 'кийинди' маъносини англатувчи **labisa** феълининг (АРС, 710) I боб масдари бўлиб, 'кийим-кечак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 431).

ЛИСОН Бу арабча сўз **lisān(un)** шаклига эга (АРС, 720); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига ал —

маштириб қабул қилинган: **lisān** → **лисāн** (лисон); асли 'гапдон бўлди' маъносини англатувчи **lasina** феълидан (АРС, 720) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'тил', 'фикрлашув қуроли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 432).

ЛИСОНИЙ Бу арабча сўз **lisāniyy(un)** шаклига эга (АРС, 720); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **lisāniyy** → **лисāний** (лисоний); асли **лисон** сўзидан (қ.) **-ийй(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'тилга (фикрлашув қуролига) оид' маъносини англатади (Бу сўз ЎТИЛга киритилмаган).

ЛОАҚАЛ Бу арабча сўз **aqallu** сифати (қ.) олдига арабча **ло** [**lā**] инкор юкламасини (АРС, 708) қўшиб тузилган; ўзбек тилига сўз охиридаги **ли** [**lu**] товушларини ташлаб, юкламани ўзидан кейинги сўзга қўшиб қабул қилинган: **lā aqallu** → **лāақал** (лоақал); 'ҳеч бўлмаганда', 'ақалли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 433).

ЛОЗИМ I Бу арабча сўз **lāzim(un)** шаклига эга (АРС, 719); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **lāzim** → **лāзим** (лозим); кўпмаъноли **lazima** феълининг 'зарур бўлди' маъноси билан (АРС, 719) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'зарур' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 433).

ЛОЗИМ II Бу арабча сўз **lāzim(un)** шаклига эга (АРС, 719); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **lāzim** → **лāзим** (лозим); кўпмаъноли **lazima** феълининг 'доим бирга бўлди' маъноси билан (АРС, 719) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43) кейинчалик отлашиб, 'аёлларнинг ички юпқа иштони' маъносини англатишга хизмат қила бошлаган (ЎТИЛ, I, 433). Бу сўздан ўзбек тилида **лозимлик** сўзи ясалган.

ЛОЗИМАДА қ. лозимода

ЛОЗИМЛИК қ. лозим II

ЛОЗИМОМАДА Бу сўз тожик тилида арабча **ло-**

зим I сўзига (қ.) 'кел-', 'ташриф буюр-' маъносини англлатувчи тожикча **омадан** феълнинг **омада** равишдош шаклини (ТжРС, 560) қўшиб тузилган (ТжРСнинг 206-бетида бу сўз равишдош қўшимчаси қатнашмаган **лозимомад** шаклида берилган); 'тўй, туғилган кун каби тантанали маросимларга олиб борилиши зарур совғалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 433). Ўзбек сўзлашув тилида бу сўз **лозимада** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

ЛОЙИҚ Бу арабча сўз **lāyīq(un)** шаклига эга (АРС, 737); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрали ҳамзани **йи** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **lāyīq** → **лâйиқ (лойиқ)**; тожик тилида касрали ҳамза товуши аслига яқин ҳолда **и** товушига алмаштирилган: **lāyīq** → **лоиқ** (ТжРС, 206); асли 'муносиб бўлди' маъносини англлатувчи **lāqa** феълдан (АРС, 737) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'муносиб', 'арзийдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 434).

ЛОЙИҲА Бу арабча сўз **lāyihāt(un)** шаклига эга (АРС, 733); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрали ҳамзани **йи** товушларига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **lāyihāt** → **лâйиҳа (лойиҳа)**; тожик тилига бу сўз аслига яқин **лоиҳа** шаклида, касрали ҳамзани **и** унлисининг ўзига алмаштириб олинган (ТжРС, 206); кўпмаъноли **lāha** феълнинг 'кўринди', 'пайдо бўлди' маъноси билан (АРС, 733) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдошидан (АТГ, 150) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида 'дастлабги режа', 'проект' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 434).

ЛОМ: Бу сўз араб алифбосидаги 23- ҳарфнинг номи бўлиб, **lām(un)** шаклига эга (АРС, 708); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **lām** → **лâм (лом)**. Бу сўз билан ўзбек тилида **лом демаслик** ибораси тузилган бўлиб, 'ҳеч нима демаслик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 435). Бу ибора **лом-мим демаслик** шаклида ҳам ишлатилади; **мим** сўзи

араб алифбосидаги 24- ҳарфнинг номи бўлиб, **mīm(un)** шаклига эга (АРС, 738); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mīm** → **мим** (ЎТИЛ, I, 435).

ЛОҚАЙД Бу арабча сўз **lā** инкор юкламаси билан (АРС, 708) **qayd(un)** сўзининг бирлашуви натижасида юзага келган, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **lā qayd** → **лâқайд (лоқайд); қайд** сўзи 'тушов солди' маъносини англатувчи **qayada** феълининг (АРС, 669) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'тушов' маъносини англатади (АРС, 670), шунга кўра **лоқайд** сўзи асли 'тушовсиз', яъни 'эркин ҳаракат қила оладиган' маъносини англатади; тожик тилига шунга яқин маъно билан қабул қилинган (ТЖРС, 208, 207); лекин форс тилида (ПРС, 434), ўзбек тилидаги каби, 'бепарво', 'қизиқиши сўнган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 436).

ЛОҲАС Бу арабча сўз **lāhiš(un)** шаклига эга (АРС, 731); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **i** унлисини **а** унлисига, се ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **lāhiš** → **лâҳас (лоҳас); 'нафас олиши оғирлашди'** маъносини англатувчи **lahāša** феълининг (АРС, 731) I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'нафас олиши қийинлашган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 436). Бу сўз билан **лоҳас бўл-** қўшма феъли тузилган.

ЛУТФ Бу арабча сўз **lutf(un)** шаклига эга (АРС, 721); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **lutf** → **лутф**; асли 'илтифотли бўлди' маъносини англатувчи **latafa** феълининг (АРС, 721) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'мулойимлик', 'ширин — суханлик' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 436). Атоқли шоир Лутфийнинг тахаллуси шу сўздан ясалган. Ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган **Лутфи** сўзи ҳам мавжуд бўлиб, 'латофатли' маъносини англатади; бу сўз арабча **лутф** сўзига то — жикча сифат ясовчи **-й** қўшимчасини қўшиб ясалган.

ЛУТФАН Бу сўз арабча **лутф** сўзининг (қ.) тушум

келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'илтифот кўрсатиб' каби маънони англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 436).

ЛУТФИ қ. лутф

ЛУҚМА Бу арабча сўз **luqmat(un)** шаклига эга (АРС, 727); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **luqmat** → **луқма**; асли 'оғзига олди' маъносини англатувчи **laqima** феълнинг (АРС, 727) I боб масдаридан (АТГ, 142) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кичрайторма от бўлиб (АТГ, 372), асли 'кичик бўлакча' маъносини англатади, шу маънодан 'бир ошам' маъноси ўсиб чиққан; бу сўз кўчма маънода 'бир кишининг нутқи давомида бошқа бир киши томонидан айтилган қистирма сўз, ибора' маъносини ҳам англатади (ЎТИЛ, I, 436). Асли бу маънолар — бир сўзники; лекин улар орасидаги боғланиш сезилмас даражада бўлгани сабабли ЎТИЛга (I, 436) **луқма I**, **луқма II** омонимлари тарзида киритилган.

ЛУҚМОН Бу сўз **luqmānu** шаклига эга (АРС, 727); қадимги дунё донишмандининг номи бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **luqmānu** → **Луқмân (Луқмон)**. Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ЛУҒАВИЙ Бу арабча сўз **luḡaviyy(un)** шаклига эга (АРС, 724); ўзбек тилига сўз охиридаги **yy** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **luḡaviyy** → **луғавий**; асли **луғат** сўзидан (қ.) ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), 'луғатга оид', 'сўз ва иборага оид' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 436).

ЛУҒАТ Бу арабча сўз **luḡat(un)** шаклига эга (АРС, 724); асли кўпмаъноли **laḡā** феълнинг 'кўп гапирди' маъноси билан (АРС, 724) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'тил', 'лаҳжа', 'сўз', 'ибора' маъноларини англатади (АРС, 724); ўзбек тилида 'тилнинг сўз ва иборалар мажмуи', 'тилни сўз ва иборалари тасвирланган асар' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 436). Бу сўздан ўзбек тилида **луғатчи**, **луғатчилик**

сўзлари ясалган.

М

МАБЛАҒ Бу арабча сўз **mablag(un)** шаклига эга (АРС, 85); асли кўпмаъноли **balaga** феълининг 'маълум даражага етди' маъносидан (АРС, 84) **mafʼal(un)** ваз — нида ҳосил қилинган от бўлиб (УАЯ, 438), 'маълум миқдордаги пул (сумма)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 437).

МАВЖ Бу арабча сўз **mavç(un)** шаклига эга (АРС, 773); 'тўлқин кўтарилди' маъносини англатувчи **māça** феълининг (АРС, 773) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), асли 'тўлқин' маъносини англатади (АРС, 773); бу сўз ўзбек тилида **мавж ур-** ибораси таркибида қатнашади, иборадан 'тўлқинга ўхшаб тебраниб тур-' маъноси англ — лашилади (ЎТИЛ, I, 437). **Мавж** сўзидан ўзбек тилида **мавжлан-** феъли ясалган.

МАВЖЛАН- қ. **мавж**

МАВЖУД Бу арабча сўз **mavçud(un)** шаклига эга (АРС, 873); асли кўпмаъноли **vaçada** феълининг 'бор бўлди' маъносидан (АРС, 873) ҳосил қилинган I боб мажхул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'воқелиқда, амалда бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 438). Бу сўзнинг **мавжуда** муаннас шакли аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МАВЖУДОТ Бу арабча сўз **mavçudât(un)** шаклига эга (АРС, 874); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **mavçudât** → **мавжудât** (**мавжудот**). Бу сўз 'воқелиқда, амалда бор' маъносини англатувчи **мавжуд** сўзнинг (қ.) **-ât(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'оламда бор барча нарсалар' маъносини англ — латади (ЎТИЛ, I, 438).

МАВЗЕ Бу арабча сўз **mavdiъ(un)** шаклига эга (АРС, 895); ўзбек тилига дзад товушини **з** товушига алмашти — риб, сўз охиридаги айнини ташлаб, шунинг эвазига **i** унлисини **e** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mavdiъ** → **мавзе**. Бу сўз кўпмаъноли **vadaъa** феълининг 'маълум ҳолат эгаллатди' маъноси билан (АРС, 895)

ясалган ўрин оти бўлиб (УАЯ, 498), араб тилида 'жой', 'ҳолат' каби маъноларни, ўзбек тилида эса 'шаҳар ат—рофидаги бог-роғ жойлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 438).

МАВЗУ Бу арабча сўз **mavdūʿ(un)** шаклига эга (АРС, 895); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ ū унлисини у унлисига алмаштириб, сўз охири—даги айнини ташлаб қабул қилинган: **mavdūʿ** → **мавзу**. Бу сўз асли кўпмаъноли **vaḍaʿa** феълининг 'маълум ҳолат эгалатди' маъноси билан (АРС, 895) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), араб тилида асли 'тўқилган', 'ўйлаб топилган' каби белги маъносини англатган, кейинчалик 'тема', 'суҳбат предмети' каби маъноларни ҳам англата бошлаган (АРС, 895); ўзбек тилига охирги от маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 438).

МАВЛИД Бу арабча сўз **mavlid(un)** шаклига эга (АРС, 910); асли 'дунёга келтирди' маъносини англ—тувчи **valada** феълидан (АРС, 910) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), араб тилида 'туғилган жой', 'ватан', 'пайғам—барнинг туғилган вақти' каби маъноларни англатади (АРС, 910); ўзбек тилига бу сўз 'Муҳаммад пайғам—барнинг туғилган куни шарафига зиёфат ўтказиб, пайғамбарнинг ҳаёт йўли баён қилинган матнни ўқиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 438). Ўзбек сўзлашув тилида бу сўз **мовлуд** тарзида талаффуз қилинади. Изоҳли луғатда **мавлид** сўзи хато равишда **мавлуд** тарзида ёзилган, ваҳоланки **мавлуд** сўзи тамоман бошқа маънони англатади (Луғатга қаранг).

МАВЛОНО Бу арабча сўз **mavlānā** шаклига эга бў—либ, **mavlān** сўзига хитоб, мурожаат маъносини ифо—даловчи арабча **ā** юкламасини қўшиб тузилган (АРС, 912); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлиларига алмаштириб қабул қилинган: **mavlānā!** → **мавлânâ!** → **(мавлоно!)**; **mavlān** сўзи асли 'бошқарди' маъносини англ—тувчи **valiya**² феълидан ҳосил қилинган от бўлиб (АРС, 911), араб тилида 'ҳукмдор' маъносини англатади (АРС, 912), **yā mavlānā** тарзида ҳукмдорга мурожаат

сўзи сифатида ишлатилади ('Эй ҳукмдоримиз!' каби маънони англатади), эски ўзбек тилида бу сўз олим ва фозил кишиларга мурожаат қилишда ёлғиз ўзи ёки ўша зотнинг исми шарифидан олдин қўйиб ишлатилган (ЎТИЛ, I, 438).

МАВЛУД Бу арабча сўз **mavlūd(un)** шаклига эга (АРС, 910); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mavlūd** → **мавлуд**; 'дунёга келтирди' маъносини англатувчи **valada** феълининг (АРС, 910) I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'янги туғилган фарзанд', 'чақалоқ' маъносини англататади (АРС, 910); ўзбек тилида бу сўз ишлатилмайди, фақат унинг **-ат(ун)** муаннас қўшимчаси билан ҳосил қилинган **мавлуда** шакли аёл кишининг оти сифатида ишлатилади.

МАВЛУДА қ. **мавлуд**

МАВСИМ Бу арабча сўз **mavsim(un)** шаклига эга (АРС, 889); 'бирор белгиси билан фарқланди' маъносини англатувчи **vasama** феълидан (АРС, 889) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), 'йилнинг маълум бир фаолият учун мослашган кунлари, фасли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 438). Бу сўз изоҳли луғатга хато равишда **мав-сум** шаклида киритилган, ваҳоланки **мавсум** сўзи **vasama** феълининг I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'тамға қўйилган' маъносини англатади (АРС, 889).

МАВСИМИЙ Бу сўз арабча **мавсим** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'маълум мавсимда бажариладиган', 'маълум мавсимга мос' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 436). Бу сўз изоҳли луғатда **мавсумий** шаклида хато ёзилган (**мавсим** сўзи мақоласига қаранг).

МАВСУМ қ. **мавсим**

МАВСУМИЙ қ. **мавсимий**

МАВҚЕ Бу арабча сўз **mavqīʿ(un)** шаклига эга (АРС, 905); ўзбек тилига сўз охиридаги айинни ташлаб, шунинг эвазига **і** унлисини **е** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mavqīʿ** → **мавқе**. Бу сўз кўпмаъноли **вақаъа** феълининг 'юз берди' маъноси билан (АРС, 904)

mafʻil(un) вазнида ясалган от бўлиб (АТГ, 152), араб тилида 'ўрин', 'ҳаракат ўрни', 'ҳолат' маъноларини (АРС, 905), ўзбек тилида эса 'кишининг жамоа орасида тутган ўрни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 438).

МАВҲУМ Бу арабча сўз **mavhum(un)** шаклига эга (АРС, 914); асли кўпмаъноли **vahama** феълининг 'ўйла – ди', 'хаёл қилди' маъноси билан (АРС, 914) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'фикрлаш билан тасаввур қилинадиган', 'ноаниқ' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 438).

МАГАЗИН Бу арабча сўз **maxāzinu** шаклига эга (АРС, 219); бу сўз рус тилига **х** ундошини **г** ундошига, чўзиқ **ā** унлисига **а** унлисига алмаштириб, сўз охири – даги **и** қисмини ташлаб қабул қилинган, кейинчалик ўзбек тилига шу шаклида олинган: **maxāzinu** → **мага – зин**; асли 'тўплади', 'сақлади' маъносини англатувчи **hazana** феълидан (АРС, 219) ясалган **maxzan(un)** ўрин отининг кўплик шакли бўлиб (УАЯ, 238, 239), араб ти – лида 'омбор', 'ҳар хил моллар билан савдо қилувчи дў – кон' каби маъноларни англатади (АРС, 219), ўзбек ти – лида кейинги маънони англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 438). Бу сўздан ўзбек тилида **магазинчи** оти ясалган.

МАДАД Бу арабча сўз **madad(un)** шаклига эга (АРС, 746); кўпмаъноли **madda** феълининг 'ёрдамлашди', 'қўллаб-қувватлади' маъноси билан (АРС, 745) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ёрдам', 'қўл – лаб-қувватлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 439).

МАДАДКОР Бу сўз асли тожик тилида арабча **ма – дад** сўзига (қ.) шахс оти ясовчи тожикча **-гор** қўшимчасини қўшиб ясалган (ТЖРС, 542, 210), ўзбек тилига **-гор** қўшимчасини ўзбек тилида кўп учрайдиган **-кор** шаклига (ТЖРС, 192, 182) алмаштириб қабул қилинган; 'мадад кўрсатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 439).

МАДАНИЙ Бу арабча сўз **madaniyy(un)** шаклига эга (АРС, 746); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари – дан бирини ташлаб қабул қилинган: **madaniyy** → **мада –**

ний; асли 'маданиятли бўлди' маъносини англатувчи **maddana** феълининг масдаридан **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'мадани – ятга оид', 'маданият соҳасида', 'билим-тарбияси юқори' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 439). Бу сўздан ўзбек тилида **маданийлаш-**, **маданийлаштириш** сўзлари ясалган.

МАДАНИЙАТ Бу арабча сўз **madaniyyat(un)** шак – лига эга (АРС, 746); ўзбек тилига **уу** товушларидан би – рини ташлаб қабул қилинган: **madaniyyat** → **маданийат** (**маданият**); бу сўз **madaniyu** (**маданий**) нисбий сифа – тидан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'таълим-тарбия, адабиёт, санъат каби соҳаларда юксак тараққиётга эришганлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 439). Бу сўздан ўзбек тилида **маданийатли**, **маданийатсиз** сифатлари ясалган.

МАДДА Бу арабча сўз асли **middat(un)** шаклига эга (АРС, 746); ўзбек тилига **i** унлисини **a** унлисига алмаш – тириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **middat** → **мадда**; асли кўпмаъноли **madda** феълининг 'йиринглади' маъноси билан (ТЖРС, 210: **мадда** гнойный нарыв) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'йиринг' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 439).

МАДДОҲ Бу арабча сўз **maddāh(un)** шаклига эга (АРС, 746); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ḫ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **maddāh** → **маддâḫ** (**маддоҳ**); бу сўз 'бўртти – риб мақтади' маъносини англатувчи **maddāha** феълидан (АРС, 746) ясалган шахс оти бўлиб (УАЯ, 499), араб ти – лида 'мақтовчи', 'Оллони мақтаб тиланчилик қилувчи', 'ҳикоя айтувчи' маъноларини англатади (АРС, 746); ўз – бек тилида бу сўз 'одамлар орасида диний мазмунли ваъз, панд-насиҳат айтиб тирикчилик қиладиган киши' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 439).

МАДОР Бу арабча сўз **madār(un)** шаклига эга (АРС, 267); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал – маштириб қабул қилинган: **madār** → **мадâp** (**мадор**). Бу

сўз асли кўпмаъноли **dāra** феълининг 'ҳаракатга кел – тирди' маъносидан (АРС, 265) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'ўқ', 'стержень', 'орбита' каби маъноларни, ўзбек тилида эса 'ҳаракат – ланишга асос бўладиган куч-қувват' маъносини англа – тади (ЎТИЛ, I, 439). Ўзбек тилида бу сўздан **мадорсиз** сифати, бу сифатдан **мадорсизлик** мавҳум оти ва **мадорсизлан**- феъли ясалган.

МАДРАСА Бу арабча сўз **madrasat(un)** шаклига эга (АРС, 251); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **madrasat** → **мадраса**. Бу сўз 'ўқитди' маъносини англатувчи **darasa**² феълидан **mafъalat(un)** вазнида ясалган жой номи бўлиб (АТГ, 153), араб тилида 'мактаб', 'билим юрти' маъносини (АРС, 251), ўзбек тилида эса 'асосан диний фанлар ўқитиладиган олий мактаб' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 439).

МАДҲ Бу арабча сўз **madh(un)** шаклига эга (АРС, 746); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **madh** → **мадҳ**; 'бўрттириб мақтади' маъносини англатувчи **madaha** феълининг (АРС, 746) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бўрттириб мақташ' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 439). Бу сўз билан ўзбек тилида **мадҳ эт**- қўшма феъли тузилган.

МАДҲИЙА Бу арабча сўз асли **madhiyyat(un)** шак – лига эга; ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **madhiyyat** → **мадҳийа (мадҳия)**; **мадҳ** сўзидан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'бўрттириб мақташ мазмунли нутқ, бадий асар' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 439).

МАЖБУР Бу арабча сўз **maҷbūr(un)** шаклига эга (АРС, 117); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maҷbūr** → **мажбур**; асли кўпмаъноли **ṣabara** феълининг 'мажбур қилди' маъноси билан (АРС, 117) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат

сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), '(бирор фаолиятни) амалга ошириши шарт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 440). Бу сўз билан ўзбек тилида **мажбур қил-** қўшма феъли тузилган.

МАЖБУРАН Бу сўз асли арабча **мажбур** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно таъраққиёти натижасида равишга айланган, 'мажбурий равишда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЖБУРИЙ Бу сўз арабча **мажбур** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **мажбур + иий(ун) = мажбурийй > мажбурий**; 'амалга оширилиши шарт' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЖБУРИЙАТ Бу арабча сўз **мажбур** сўзидан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **мажбур + иийят(ун) = мажбуриййат > мажбурийят (мажбурият)**; 'бажарилиши шарт бўлган вазифа, ваъда, бурч' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЖЛИС Бу арабча сўз **maçlis(un)** шаклига эга (АРС, 135); асли 'ўтирди' маъносини англатувчи **çalasa** феълидан (АРС, 134) ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 152), араб тилида 'ўтириш ўрни', 'йиғилиш', 'жамоа', 'бошқарув ҳайъати' маъноларини англатади (АРС, 134); ўзбек тилида 'йиғилиш', 'бошқарув ҳайъати' маънолари билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 440). Бу сўзнинг кўплик шакли **maçālisu** сўзи (АРС, 134) ҳозирги ўзбек тилида ишлатилмайди.

МАЖЛИСБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **мажлис** сўзига (қ.) 'берилиб шуғуллан-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълнинг боз ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 82, 75) қўшиб тузилган бўлиб, 'амалий ишдан кўра турли йиғилишлар ўтказиш билан шуғулланувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 440). Бу сўздан ўзбек тилида **мажлисбозлик** мавҳум оти ясалган.

МАЖМУА Бу арабча сўз **maçmūʿat(un)** шаклига

эга (АРС, 139); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унли — сига, фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **maṣmūʿat** → **мажмуа**; асли кўпмаъноли **ṣamaʿa** феълининг 'тўплади' маъноси билан (АРС, 137) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдошидан (АТГ, 148) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), 'тўплам', 'тўпланган асарлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЖНУН Бу арабча сўз **maṣnūn(un)** шаклига эга (АРС, 141); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maṣnūn** → **мажнун**. Бу сўз асли **ṣanna** феълининг 'ақддан озди' маъноси билан (АРС, 140) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 475), араб тилида 'ақл-ҳушини йўқотган', 'қутурган' каби маъноларни англатади (АРС, 140). Ҳо — зирги ўзбек тилида бу сўз якка ҳолда ишлатилмайди, эски ўзбек тилида 'ишқ йўлида телба бўлган' маъноси билан ишлатилган. Бу сўз билан ўзбек тилида **мажнун-тол**, **мажнунтут** қўшма отлари тузилган; бу қўшма сўзлар билан аталган ўсимликларнинг новдалари одат — дагидек тепага қараб эмас, балки, аксинча, пастга қараб тескари ўсгани сабабли мажозан шундай номланган. **Жунун** сўзи асли **ṣanna** феълининг 'ақддан озди' маъноси билан (АРС, 140) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 572), 'ақдсизлик', 'телбалик' каби маънони англа — тади (ЎТИЛ, I, 291).

МАЖНУНТОЛ қ **мажнун**

МАЖНУНТУТ қ. **мажнун**

МАЖОЗ Бу арабча сўз **maṣāz(un)** шаклига эга (АРС, 149); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maṣāz** → **мажâз (мажоз)**: асли кўпмаъноли **ṣāza** феълининг 'ўтди' маъноси асо — сиду (АРС, 148) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'ўтиш жойи', 'йўлак', 'кўчма маъноли сўз' каби маъноларни англатади (АРС, 149), ўзбек тилига 'кўчма маъноли сўз' маъноси билан қабул қилинган.

МАЖОЗИЙ Бу арабча сўз **maḥāz** (мажоз) сўзидан (қ.) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** ун — лисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **maḥāziyu** → **мажъзий** (**мажозий**); 'кўчма маъноли', 'мажозга асосланган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЖОЛИСУ қ. **мажлис**

МАЖРУҲ Бу арабча сўз **maḥrūh(un)** шаклига эга (АРС, 124); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **maḥrūh** → **мажруҳ**; асли 'жисмоний шикаст етказди' маъносини англатувчи **ḥarāḥa** феълининг (АРС, 124) I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'жароҳатланган', 'ногирон', 'майиб' маъноларини анг — латади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЖҲУЛ Бу арабча сўз **maḥḥul(un)** шаклига эга (АРС, 146); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maḥḥul** → **мажҳул**; асли кўпмаъноли **ḥahila** феълининг 'билмади' маъноси билан (АРС, 145) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифат — доши бўлиб (АТГ, 148), 'номаълум', 'ноаниқ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЗАҲ қ. **мазаҳ**

МАЗАҲ Бу арабча сўз **muzāh(un)** шаклига эга (АРС, 752); форс тилига **u** унлисини **o(ў)** унлисига алмашти — риб олинган: **mozah** (ПРС, 486), тожик тилига **u** унли — сини **a** унлисига алмаштириб олинган: **мазаҳ** (ТЖРС, 211); ўзбек тилига эса **u** унлисини ҳам, чўзиқ **ā** унли — сини ҳам **a** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб олинган: **muzāh** → **мазаҳ**. Бу сўз охиридаги ҳойи ҳутти ундоши изоҳли луғатда ҳам, имло луғатида ҳам хато равишда **х** ҳарфи билан ёзиб юборилган (ЎТИЛ, I, 441); Бу сўз асли 'кимгадир қарата ҳазил сўз — ларини айтди' маъносини англатувчи **mazaḥa** феъли — нинг (АРС, 752) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'ҳазил' маъносини (АРС, 752), ўзбек тилида эса 'масхара қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441). Бу

сўз билан ўзбек тилида **мазаҳ қил-** қўшма феъли тузилган.

МАЗГИЛ қ. **манзил**

МАЗКУР Бу арабча сўз **maẓkūr(un)** шаклига эга (АРС, 275); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maẓkūr** → **мазкур**; асли **zakara** феълининг 'ёдга олди', 'айтди' каби маъноси билан (АРС, 275) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'юқорида айтиб ўтилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЗЛУМ Бу арабча сўз **maẓlūm(un)** шаклига эга (АРС, 492); ўзбек тилига изғи товушини з товушига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maẓlūm** → **мазлум**; асли 'адолатсизлик қилди', 'жабр қилди' маъносини англатувчи **ẓalama** феълининг I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'зулм кўраётган', 'эзилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441). Ўзбек тилида шу сўзнинг **-ат(ун)** муаннас қўшим — часи билан ҳосил қилинган **мазлумат(ун)** шакли ҳам мавжуд бўлиб, **t** товушини ташлаб, **мазлума** шаклида қабул қилинган; бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МАЗЛУМА қ. **мазлум**

МАЗМУН Бу арабча сўз **maḍmūn(un)**² шаклига эга (АРС, 462); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maḍmūn** → **мазмун**; асли кўпмаъноли **ḍamina** феълининг 'таркибида бор бўлди' маъноси билан (АРС, 462) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), аслида 'маъно англатувчи' маъносини англатган (АРС, 462), кейинчалик 'маъно', 'маъно мун — дарижаси' каби маънони англатишга хизмат қилдирилган (АРС, 462), ўзбек тилига кейинги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 441).

МАЗМУНАН Бу сўз арабча **мазмун** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно та — раққиёти натижасида 'мазмун жиҳатидан' каби маъно —

ни англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 441).

МАЗМУНДОР Бу сўз тожик тилида арабча **мазмун** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'сермазмун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЗҲАБ Бу арабча сўз **mazhab(un)** шаклига эга (АРС, 277); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига ал – маштириб қабул қилинган: **mazhab** → **мазҳаб**; кўп – маъноли **zahaba** феълининг 'йўналди' маъноси билан (АРС, 277) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), асли 'йўналиш' маъносини англатади; ўзбек тилида 'диннинг ўзига хос қоидалари билан фарқланиб турувчи йўналиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАИШАТ Бу арабча сўз **maʼīshat(un)** шаклига эга (АРС, 553); ўзбек тилига чўзиқ касралаи айн товушини и товушига алмаштириб қабул қилинган: **maʼīshat** → **маиш** – **шат**. Бу сўз асли 'яшади', 'турмуш кечирди' маъносини англатувчи **yaša** феълидан ҳосил қилинган бўлиб (АРС, 552), 'турмуш', 'кундалик тирикчилик учун зарур нар – салар' маъносини англатади (АРС, 553; ЎТИЛ, I, 441); ўзбек тилида 'кайф-сафо' каби кўчма маънони англатиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 441).

МАИШАТБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **маишат** сўзига (қ.) 'берилиб шуғуллан-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 82, 75) қўшиб тузилган бўлиб, 'маишат қилишни севувчи', 'айш-ишратга берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441). Бу сўздан ўзбек тилида **маишатбозлик** мавҳум оти ясалган.

МАИШАТПАРАСТ Бу сўз тожик тилида арабча **маишат** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англатувчи тожикча **парастидан** феълининг **параст** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 298, 211) қўшиб тузилган бўлиб, 'маи – шатга муккасидан кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441). Бу сўздан ўзбек тилида **маишатпарастилик** мав – ҳум оти ясалган.

МАИШИЙ Бу арабча сўз **maʼīsiyy(un)** шаклига эга

(АРС, 553); ўзбек тилига чўзиқ касралаи айн товушини и товушига алмаштириб, сўз охиридаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **маъйиуу** → **майший**; бу сўз 'яшади', 'турмуш кечирди' маъносини англатувчи **ъаъа** феълнинг I боб масдари **маъй̄sat(un)** сўзи (АРС, 552) охиридаги **-at(un)** қисми ўрнига **-йуу(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'кундалик турмуш учун зарур' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЙИБ Бу арабча сўз **маъиб(un)** шаклига эга (АРС, 552); ўзбек тилига айнини ташлаб, чўзиқ **ī** товушини **йи** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **маъиб** → **майиб**. Бу сўз асли 'бирор камчилик топиб уришди' маъносини англатувчи **ъаба** феълнинг I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 150), бош маъносида 'камчилиги, нуқсони бор' маъносини англатади (АРС, 552), ўзбек тилида маъно тараққиёти юз бериб, 'жис – моний шикаст натижасида ногирон бўлиб қолган' маъносини англатадиган бўлган (ЎТИЛ, I, 442).

МАЙЙИТ Бу арабча сўз **маъйит(un)** шаклига эга (АРС, 772); асли кўпмаъноли **маъта** феълнинг 'вафот этди' маъносидан (АРС, 772) ясалган сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ўлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 442).

МАЙЛ Бу арабча сўз **маъйл(un)** шаклига эга (АРС, 777); кўпмаъноли **маъла** феълнинг 'эгилди' маъноси билан (АРС, 777) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бирор киши ёки нарсага нисбатан мойил – лик, хоҳиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 442).

МАЙЛИ Бу сўз ўзбек тилида **майл** сўзига (қ.) III шахс эгадик қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган (То – жик тилида ҳам бу сўз **майлаш** шаклида III шахс қўшимчаси билан ишлатилади: ТЖРС, 212); 'хўп', 'рози – ман' каби маънони билдиради (ЎТИЛ, I, 442). Сўзлашув тилида бу сўз **майлига** шаклида ҳам ишлатилади; гўё III шахснинг хоҳиш-истагига розилик билдирилади.

МАЙЛИГА қ. **майли**

МАККОР Бу арабча сўз **макка̄r(un)** шаклига эга (АРС, 762); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига

алмаштириб қабул қилинган: **makkāg** → **маккâp** (**мак-кор**); 'ҳийла-найранг қилди' маъносини англатувчи **макага** феълидан (АРС, 762) ясалган шахс оти бўлиб (УАЯ, 240), 'ҳийла-найранг ишлатувчи киши' маъносини англатади. Бу сўзнинг муаннас шакли **маккора** сўзи эса 'ҳийла-найранг ишлатувчи аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443). Ўзбек тилида **маккор** сўзидан **маккорлик** мавҳум оти ясалган.

МАККОРА қ. **маккор**

МАККОРОНА Бу сўз тожик тилида арабча **маккор** сўзидан **-она** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 212), 'ҳийла-найранг ишлатиб', 'маккорлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАКОН Бу арабча сўз **makān(un)** шаклига эга (АРС, 705); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **makān** → **макân** (**макон**); асли 'мавжуд бўлди', 'воқе бўлди' маъносини англатувчи **kāna** феълининг (АРС, 705) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида беш маънони англатувчи бу сўз ўзбек тилида асосан 'турар жой' маъносини англатади; фал-сафий термин сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 443). Бу сўздан ўзбек тилида **маконсиз** сифати ясалган бўлиб, 'турар жойи йўқ' маъносини англатади.

МАКР Бу арабча сўз **makr(un)** шаклига эга (АРС, 762); 'ҳийла-найранг қилди' маъносини англатувчи **макага** феълининг (АРС, 762) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ҳийла-найранг' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАКТАБ Бу арабча сўз **maktab(un)** шаклига эга (АРС, 677); 'ёзди' маъносини англатувчи **kataba** феълидан ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 152), асли кўпмаъноли бу сўз ўзбек тилига 'ёш авлодни ўқитиш, тарбиялаш билан шуғулланувчи муассаса' маъноси билан ўзлаштирилган (ЎТИЛ, I, 443).

МАКТАБДОР Бу сўз арабча **мактаб** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'хусусий мактаб соҳиби' маъно-

сини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАКТАБДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **мактаб** сўзидан (қ.) ўзбекча **-дош** қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ЎТИЛда бу қўшимча эроний деб нотўғри таъкидланган), 'мактабда бирга ўқиган болалар бир-бирига нисбатан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАКТУБ Бу арабча сўз **maktūb(un)** шаклига эга (АРС, 677); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maktūb** → **мактуб**; 'ёзди' маъносини англатувчи **kataba** феълининг I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), асли 'ёзилган' маъносини англатади, амалда эса 'бирор киши ёки ташкилотга ёзиб юборилган мурожаат матни', 'хат' маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 444). Ўзбек тилида бу сўзнинг муаннас шакли **мактуба** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МАКТУБА қ. **мактуб**

МАЛАК Бу арабча сўз **malak(un)** шаклига эга (АРС, 766); **malaka** феълининг 'хусусий мулки бўлди' маъноси билан (АРС, 766) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'фаришта' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЛАКА Бу арабча сўз **malakat(un)** шаклига эга (АРС, 766); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **malakat** → **малака**; асли **malaka** феълининг 'амалга ошира олди' маъноси билан (АРС, 766) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'иқтидор', 'хосият', 'кўникма' маъно — ларини (АРС, 766), ўзбек тилида эса 'маълум фаолият натижасида ҳосил қилинган кўникма' маъносини анг — латади (ЎТИЛ, I, 444). Бу сўздан ўзбек тилида **малакали** сифати ясалган.

МАЛИК Бу арабча сўз **malik(un)** шаклига эга (АРС, 766); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **malik** → **малик**; **malaka** феъли — нинг 'ҳукмронлик қилди' маъноси билан (АРС, 766) ҳо — сил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'подшоҳ' маъносини англатади; бу сўз ҳозирги ўзбек тилида эр —

как кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 444).

МАЛИКА Бу арабча сўз **malikat(un)** шаклига эга (АРС, 767); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **malikat** → **малика**; асли **malaka** феълининг 'ҳукмронлик қилди' маъноси билан ҳосил қилинган **I** боб масдари **malik(un)** сўзининг (АРС, 767; АТГ, 143) **-at(un)** муаннас қўшимчасини олган шакли бўлиб (АТГ, 29), 'аёл подшоҳ', 'подшоҳ хонадонига мансуб аёл' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 444). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МАЛИКУШШУАРО Бу арабча сўз асли **малик** сўзи (қ.), **ал** аниқлик артикли, **шуаро** сўзидан таркиб топган; **шуаро** сўзи – **шоир** сўзининг (қ.) кўплиги (АТГ, 41); бу сўз яхлитлигича 'шоирлар подшоҳи' маъносини англа-тади; бундай унвон энг етик шоирларга берилган (ЎТИЛ, I, 444).

МАЛОЛ КЕЛДИ Бу турғун боғланма арабча **малол** сўзи билан **келди** феълдан таркиб топган. Ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган **малол** сўзи асли 'табга салбий таъсир қилди' маъносини англатувчи **malla¹** феълдан ҳосил қилинган масдар бўлиб, **malal(un)** шаклига эга (АРС, 763); ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги **a** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **malal** → **малâl (малол)**; 'салбий таъсирни ҳис этиш ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 444).

МАЛОҲАТ Бу арабча сўз **malāhat(un)** шаклига эга (АРС, 764); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **malāhat** → **малâҳат (малоҳат)**; асли 'ёқимтой бўлди' маъносини англатувчи **maluha²** феълнинг (АРС, 764) **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ёқимтойлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 444). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МАЛЪУН Бу арабча сўз **malʿūn(un)** шаклига эга (АРС, 723); ўзбек тилига чўзиқ даммали айн товушини у

унлисига алмаштириб ва ундан олдинги сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **malъūn** → **мальюн**; 'нафратли сўзлар билан қаттиқ қарғади' маъносини англатувчи **laъana** феълнинг (АРС, 723) I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'лаънат қарғишига дучор қилинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 444).

МАЛҲАМ Бу арабча сўз асли **marham(un)** шаклига эга (АРС, 317); сўзлашув тилида **р** ундоши **л** ундошига алмаштириб талаффуз қилинади, шундай шакли адабий тилга олинган: **marham** → **малҳам**; бу от араб тилида 'суртиладиган дори', 'крем', 'помада', 'бальзам' маъноларини (АРС, 317), ўзбек тилида эса 'ярага суртиладиган хамирсимон ёпишқоқ дори' маъносини, кўчма маънода 'даво' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 444);

МАМЛАКАТ Бу арабча сўз **mamlakat(un)** шаклига эга (АРС, 767); асли **malaka** феълнинг 'бошқарди' маъноси билан (АРС, 766) ясалган **mamlak(un)** ўринотининг (АТГ, 152) 'муқимлик' маъносини ифодаловчи **-at(un)** қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб (УАЯ, 238), 'бирор давлат бошқарувидаги территория, ер-сув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 444). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МАМНУН Бу арабча сўз **mamnūn(un)** шаклига эга (АРС, 768); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mamnūn** → **мамнун**; асли **manna** феълнинг 'миннатдор бўлди' маъноси билан (АРС, 768) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), араб тилидан 'ўта миннатдор' маъноси билан (АРС, 768) қабул қилинган; ўзбек тилида маъно тараққиётига учраб, 'хушнуд' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 444). Бу сўздан ўзбек тилида **мамнунлик** мавҳум оти ясалган.

МАМНУНИЙАТ Бу арабча сўз **mamnūniyyat(un)** шаклига эга (АРС, 768); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **mamnūniyyat** → **мамнунийат (мамнуният)**; араб тилида **мамнун** сўзидан (қ.)

-ийат(ун) қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'хушнудлик', 'мамнунлик' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 444).

МАМОТ: Бу арабча сўз **mamāt(un)** шаклига эга (АРС, 772); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mamāt** → **мамât (мамот)**; асли кўпмаъноли **māta** феълнинг 'вафот этди' маъноси билан (АРС, 772) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 444). Бу сўз 'ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **ҳайот-мамот** жуфт сўзи таркибида қатнашади.

МАН: Бу арабча сўз **manъ(un)** шаклига эга (АРС, 770); ўзбек тилига сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **manъ** → **ман**; асли кўпмаъноли **manaъa** феълнинг 'тақиқлади' маъноси билан (АРС, 769) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'тақиқ' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **ман қил-** кўшма феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 444).

МАНБА Бу арабча сўз **manbaъ(un)** шаклига эга (АРС, 781); ўзбек тилига сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **manbaъ** → **манба**; асли кўпмаъноли **nabaъa** феълнинг 'юзага чиқди' маъноси билан (АРС, 781) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), 'бошланғич жой', 'юзага чиқиши учун асос' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 445).

МАНЗАРА Бу арабча сўз **manzarat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **manzarat** → **манзара**; асли 'кўрди' маъноси — ни англатувчи **naъara** феълидан (АРС, 810) ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 153), 'теварак-атрофдаги кўриниш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 445).

МАНЗАРАЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **манзара** сўзидан **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'чиройли кўриниш ҳосил этувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 445).

МАНЗИЛ Бу арабча сўз **manzil(un)** шаклига эга

(АРС, 796); асли кўпмаъноли **nazala** феълининг (араб тили луғатида 12 маънони англатиши таъкидланган) 'меҳмонхонада яшаш учун тўхтади' маъноси билан (АРС, 795) ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 152), араб тилида 'яшаш жойи', 'уй', 'квартира' маъносини (АРС, 796), ўзбек тилида эса 'яшаш ёки ишлаш жойи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441). Ўзбек сўзлашув тилида бу сўз **мазгил** тарзида ҳам талаффуз қилинади (Аввал нз товушлари ўрин алмаштирилган, кейин н товуши г товушига алмаштирилган).

МАНЗИЛАТ Бу арабча сўз асли **manzalat(un)** шаклига эга (ЎКААҚЛ, 179); ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги **а** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган; кўпмаъноли **nazala** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'мавқе', 'қадр-қиймат', 'мартаба' каби маъноларни англатади (АРС, 796; ЎТИЛ, 445).

МАНЗИРАТ Бу арабча сўз асли **manžirat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган; кўпмаъноли **nažara** феълининг 'хушмуомала бўлди', маъноси билан (АРС, 810) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, 'эътибор кўрсатиш', 'сертакалуфлик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 445).

МАНЗУР Бу арабча сўз **manžūr(un)** шаклига эга (АРС, 811); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **manžūr** → **манзур**; асли **nažara** феълининг 'кузатди' маъноси билан (АРС, 810) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), араб тилида 'ўзига диққатни тортадиган', 'кутилган' каби маъноларни (АРС, 811), ўзбек тилида эса 'маъқул бўладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 445). Ўзбек тилида **манзура** сўзи ҳам мавжуд бўлиб, аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; бу сўз **манзур** сўзининг **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб, ўзбек тилига сўз охиридаги **т** товушини ташлаб қабул қилинган.

МАНЗУРА қ. **манзур**

МАННОН Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти

сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз **mannān(un)** шаклига эга (АРС, 768); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mannān** → **маннân (маннон)**; асли **манна** феълининг 'меҳр-саховат кўрсатди' маъноси билан (АРС, 768) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499) 'меҳр-саховат эгаси' маъносини англатади; Оллога нисбат бериладиган сифатлардан бирини англлатувчи бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ёлғиз ўзини ишлатиш ўринли эмас, бу сўз билан атоқли от **Абдуманнон** тарзида тузилиши тўғри.

МАНСАБ Бу арабча сўз **manšib(un)** шаклига эга (АРС, 805); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, **i** унлисини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **manšib** → **мансаб**; кўпмаъноли **našaba** феълининг 'бирор амалга (вазифага) тайинлади' маъноси билан (АРС, 805) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), 'эгаллаб турилган ла – возим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАНСАБДОР Бу сўз тожик тилида арабча **мансаб** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англлатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136, 214) қўшиб тузилган; 'маълум бир мансабда ишлаб турган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАНСАБПАРАСТ Бу сўз тожик тилида арабча **мансаб** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англлатувчи тожикча **парастидан** феълининг **параст** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 298, 214) қўшиб тузилган; 'юқори ла – возим кетидан қувадиган', 'мансабга муккасидан кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446). Бу сўздан ўзбек тилида **мансабпарастлик** мавҳум оти ясалган.

МАНСУБ Бу арабча сўз **mansüb(un)**¹ шаклига эга (АРС, 798); ўзбек тилига чўзиқ **ü** унлисини **y** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mansüb** → **мансуб**; **nasaba** феълининг 'боғлади', 'нисбат берди' маъноси билан (АРС, 737) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифат – доши бўлиб (АТГ, 148), араб тилида 'боғлиқ', 'келиб чиқиши таниқли', 'ажралиб турувчи' маъноларини (АРС, 798), ўзбек тилида эса 'боғлиқ', 'қарашли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446). Бу сўздан ўзбек тилида **ман-**

сублик мавҳум оти ясалган.

МАНСУР Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз **manṣūr(un)** шаклига эга (АРС, 806); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **manṣūr** → **мансур**; **naṣara** феълининг 'ғалабани қўлга киритди' маъноси билан (АРС, 806) ҳо — сил қилинган **I** боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), асли 'ғалабани қўлга киритган' маъносини англатади.

МАНТИҚ Бу арабча сўз **mantiq(un)** шаклига эга (АРС, 810); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mantiq** → **мантиқ**; асли 'гапирди', 'баён қилди' маъносини англатувчи **naṭaqa** феълидан (АРС, 810) ясалган от бўлиб (УАЯ, 498), 'фикр-ҳаракатнинг ақлга монандлиги, асослилиги' маъносини англатади; бу сўз логика фанининг номи сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 446). Ўзбек тилида бу сўздан **мантиқли**, **мантиқсиз** сифатлари, кейинги сифатдан **мантиқсизлик** мавҳум оти ясалган.

МАНТИҚАН Бу сўз асли арабча **мантиқ** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно та — раққиёти натижасида 'мантиқ нуқтайи назаридан ён — дашганда' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 446).

МАНТИҚИЙ Бу арабча сўз **mantiqiy(un)** шаклига эга (АРС, 810); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **mantiqiyu** → **мантиқий**; **мантиқ** отидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'мантиққа асосланган', 'мантиққа мос' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАНФААТ Бу арабча сўз **manfaʿat(un)** шаклига эга (АРС, 821); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то — вушига алмаштириб қабул қилинган: **manfaʿat** → **манфаат**; 'фойда келтирди' маъносини англатувчи **nafaʿa** феълидан (АРС, 820) ясалган **manfaʿ(un)** отининг **-at(ун)** қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб (УАЯ, 238),

510); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини â то — вушига алмаштириб, сўз охиридаги **u** товушини ташлаб қабул қилинган: **maʼārifu** → **маъриф (маориф)**. Бу сўз — **маърифат** сўзининг (қ.) кўплик шакли (АРС, 510), шунга кўра ўзбек тилида 'ўқитиш-тарбиялаш, билим бериш билан шуғулланувчи соҳа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446). Бу сўздан ўзбек тилида **маорифчи** сўзи ясалган.

МАОШ Бу арабча сўз **maʼāš(un)** шаклига эга (АРС, 553); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини â унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maʼāš** → **маъш (маош)**; Бу сўз асли 'яшади', 'турмуш кечирди' маъно — сини англатувчи **ʼāša** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), асли 'турмуш', 'турмуш учун зарур нарсалар', 'ишҳақи', 'нафақа' маъноларини англатади (АРС, 553); ўзбек тилига бу сўз 'ишҳақи' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 446).

МАПУРА қ. **астағфирулло**

МАРАЗ Бу арабча сўз **marād(un)** шаклига эга (АРС, 750); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **marād** → **мараз**; 'касал бўлди' маъносини англатувчи **marīda** феълининг (АРС, 750) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'касаллик', 'бетоблик' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз кўчма маънода ишлатилиб, 'ярамас', 'юқумли илат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАРКАЗ Бу арабча сўз **markaz(un)** шаклига эга (АРС, 312); кўпмаъноли **rakaza** феълининг 'ўрнатди' маъноси билан (АРС, 312) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), араб тилида олти маънони англатиши таъкидланган (АРС, 312); ўзбек тилида 'ўрта', 'пойтахт' каби маъно — ларни англатади (ЎТИЛ, I, 447). Бу сўздан ўзбек тилида **марказлаш-**, **марказлаштир-** феъллари ясалган.

МАРКАЗИЙ Бу арабча сўз **markaziyy(un)** шаклига эга (АРС, 312); ўзбек тилига сўз охиридаги **yy** товуш — ларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **markaziyy** → **марказий**; **марказ** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'марказда

жойлашган', 'асосий', 'муҳим' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 448).

МАРОСИМ Бу арабча сўз **rasm(un)**² (**расм II**) сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), **marāsimu** шаклига эга (АРС, 297); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **marāsimu** → **маръасим (маросим)**; 'бирор муносабат билан ўтказиладиган расмий йиғин, маърака' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 448).

МАРСИЙА Бу арабча сўз **maršiyat(un)** шаклига эга (АРС, 286); ўзбек тилига се ундошини с ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **maršiyat** → **маръсийа (марсия)**; 'марҳумни эслаб йиғлади' маъносини англагувчи **rašā** феълидан (АРС, 286) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), 'марҳумнинг хотирасига бағишлаб ёзилган мотам шеъри' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 449).

МАРТАБА Бу арабча сўз **martabat(un)** шаклига эга (АРС, 286); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **martabat** → **мартаба**; кўпмаъноли **rataba** феълнинг 'бирор лавозимга (вазифага) тайинлади' маъноси билан (АРС, 285) ҳосил қилинган I боб масдаридан **-at(un)** кўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), асли 'лавозим', 'мансаб' маъносини англатади; кўчма маънода 'кишилар назарида ортирилган обрў-эътибор' маъносини ҳам англатади (ЎТИЛ, I, 449).

МАРҒУБ: қ. **марғуба**

МАРҒУБА Бу сўз арабча **marğub** сўзининг **-at(un)** кўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. **Марғуб** сўзи эса **marğüb(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 304), ўзбек тилига чўзиқ **ü** унлисини **y** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **marğüb** → **марғуб**; кўпмаъноли **rağiba** феълнинг 'истади' маъноси билан (АРС, 303) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'кўнгилга ёқадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 449).

МАРҲАБО Бу арабча сўз **marhabā** шаклига эга (АРС, 290); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **marhabā** → **марҳабā** (**марҳабо**); асли 'кўнгли кенг бўлди' маъносини англатувчи **rahūba** феълидан (АРС, 290) ясалган **marhab(un)** отига (УАЯ, 238) муро — жаат маъносини ифодаловчи **ā** юкламасини (АРС, 21) қўшиб тузилган бу ундов сўз араб тилида **аҳлан ва саҳлан ва марҳабо!** ибораси таркибида ишлатилиб (АРС, 290), меҳмонни очиқ кўнгли билан кутиб олишни ифодалайди (ЎТИЛ, I, 449). Бу сўз ўзбек тилида аёл ки — шининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МАРҲАМАТ Бу арабча сўз **marhamat(un)** шаклига эга (АРС, 291); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **marhamat** → **марҳамат**; 'раҳм-шафқатли бўлди' маъносини англатувчи **rahīma** феълидан (АРС, 291) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), 'кимгадир кўрсатиладиган раҳм-шафқат, илтифот' маъносини англатиб, келган кишини кутиб олишда, таом истеъмол қилишга ундаш учун айтилади (ЎТИЛ, I, 449). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Ўзбек тилида **марҳамат** сўздан **марҳаматли** сифати ясалган.

МАРҲУМ Бу арабча сўз **marhūm(un)** шаклига эга (АРС, 291); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **marhūm** → **марҳум**; 'раҳм-шафқатли бўлди' маъносини англатувчи **rahīma** феълидан (АРС, 291) ҳо — сил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), асли 'раҳм-шафқат кўрсатилган' маъносини англатади; бу сўз 'вафот этган киши' маъносини билдириш учун, бу сўзнинг муаннас шакли **марҳума** сўзи 'вафот этган аёл киши' маъносини билдириш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 449).

МАРҲУМА қ. **марҳум**

МАСАЛ Бу арабча сўз **mašal(un)** шаклига эга (АРС, 742); ўзбек тилига се ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mašal** → **масал**; асли кўпмаъноли

mašala феълнинг 'кўзга кўринди' маъноси асосида (АРС, 741) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида тўрт маънони англатиши таъкидланган (АРС, 742); ўзбек тилига бу сўз 'ўғит мазмунли кичик ҳажмдаги мажозий ҳикоя' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 449). Бу сўздан ўзбек тилида **масалчи** оти ясалган.

МАСАЛА Бу арабча сўз **mašalat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига се ундошини с ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mašalat** → **масала**; асли **масал** сўзининг (қ.) 'мисол', 'намуна' маъносидан (АРС, 742) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (АТГ, 500), ўзбек тилида 'муҳокама қилиб ҳал этилиши лозим иш', 'ечилиши лозим математик вазифа' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 449).

МАСАЛАН Бу сўз арабча **масал** сўзининг 'мисол', 'намуна' маъноси билан (АРС, 742) ҳосил қилинган тушум келишиги шакли бўлиб, маъно тараққиёти натижасида 'мисол учун' маъносини англатувчи сўзга айланган (ЎТИЛ, I, 449).

МАСАЛНАВИС Бу сўз тожик тилида арабча **масал** сўзига (қ.) 'ёз-' маъносини англатувчи тожикча **навиштан** феълнинг **навис** ҳозирги замон асосини қўшиб (ТЖРС, 253, 217) тузилган бўлиб, 'масал жанрида ижод қиладиган ёзувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 449).

МАСДАР Бу арабча сўз **mašdar(un)** шаклига эга (АРС, 432); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mašdar** → **масдар**; асли **šadara** феълнинг 'пайдо бўлди', 'келиб чиқди' маъноси билан (АРС, 431) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), араб тилида 'келиб чиқиш манбаи', 'феълнинг ҳаракат номи шакли' маъноларини англатади; ўзбек тилида кейинги, грамматик термин маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 449).

МАСЖИД Бу арабча сўз **masʿid(un)** шаклига эга (АРС, 347); **saʿada** феълнинг 'сифинди' маъноси билан (АРС, 347) ясалган от бўлиб (АТГ, 153), 'мусулмонлар –

нинг жам бўлиб намоз ўқийдиган, Олога сиғинадиган ибодатхонаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 449). Сўзлашув тилида бу сўз **мачит** тарзида ҳам талаффуз қилинади (ЎТИЛ, I, 452).

МАСКАН Бу арабча сўз **maskan(un)** шаклига эга (АРС, 364); 'яшади', 'ҳаёт кечирди' маъносини англа-тувчи **sakana**² феълидан (АРС, 364) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), 'яшаш жойи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 450).

МАСЛАК Бу арабча сўз **maslak(un)** шаклига эга (АРС, 370); кўпмаъноли **salaka** феълининг 'ўзини маълум тарзда тутди' маъноси билан (АРС, 369) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), араб тилида 'йўл', 'фаолият тарзи', 'хулқ' маъноларини англатади (АРС, 370); ўзбек тилида бу сўз 'ўзига хос белги-хусусияти билан фарқланиб ту-рувчи гоъвий йўналиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 450). Бу сўздан ўзбек тилида **маслак**сиз сифати ясалган.

МАСЛАҚДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **маслак** сўзидан (қ.) 'бирга' маъносини ифодаловчи **-дош** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'маслаги бир', 'айни шу маслак тарафдори' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 450).

МАСЛАҲАТ Бу арабча сўз **maṣlahat(un)** шаклига эга (АРС, 442); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **maṣlahat** → **маслаҳат**; кўпмаъноли **ṣalaha** феълининг 'яхшиланди', 'тўғри бўлди' маъноси билан (АРС, 442) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), араб тилида 'яхшилиқ', 'фойда', 'қизиқиш', 'бошқарма' каби маъно-ларни англатади (АРС, 443); ўзбек тилида бу сўз 'бирор фаолиятни тўғри, фойдали амалга ошириш бўйича ай-тиладиган фикр-мулоҳаза' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 450). Бу сўздан ўзбек тилида **мас-лаҳатчи** оти, **маслаҳатли** сифати, **маслаҳатлаш**- феъли ясалган, **маслаҳат оши** турғун бирикмаси тузилган.

МАСЛАҲАТГҲЙ Бу сўз тожик тилида арабча **мас-лаҳат** сўзининг (қ.) **маслиҳат** шаклига 'гапир-' маъно-сини англатувчи тожикча **гуфтан** феълининг **гҲй** ҳо-

зирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 110, 217), ўзбек тилига **маслаҳатгўй** шаклида олинган; 'мас — лаҳат берувчи', 'маслаҳат бериш билан кифояланувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 450). Бу сўздан ўзбек тилида **маслаҳатгўйлик** мавҳум оти ясалган.

МАСРУР Бу арабча сўз **masrūr(un)** шаклига эга (АРС, 354); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **masrūr** → **масрур**; асли **sarḡa** феълнинг 'севинди' маъноси билан (АРС, 353) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'қувонган', 'шод' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 450).

МАСТУРА Ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз **mastūrat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини таш — лаб қабул қилинган: **mastūrat** → **мастур**; **satara** феълнинг 'ҳимоялади' маъноси билан (АРС, 346) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши **mastūr(un)** сўзининг (АТГ, 148) **-at(un)** қўшимчасини олган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), 'иффатли', 'покиза' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 451).

МАСХАРА Бу арабча сўз **masxarat(un)** шаклига эга (АРС, 350); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **masxarat** → **масхара**; 'устидан кулди' маъносини англатувчи **saxira** феълдан (АРС, 350) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), 'устидан кулиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 451). Бу сўз билан ўзбек тилида **масхара қил**- қўшма феъли тузилган.

МАСХАРАБОЗ Бу сўз тожик тилида арабча **масха- ра** сўзига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълнинг **боз** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 82, 75, 218), 'одамларни кулдириш учун турли гап-сўз айтадиган, ҳаракатлар қиладиган артист' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 451). Бу сўздан ўзбек тилида **масхарабозлик** мавҳум оти ясалган.

МАСЪУД Бу арабча сўз **masʿūd(un)** шаклига эга

(АРС, 358); ўзбек тилига сукун ўрнига **ъ** (айириш) бел — гисини қўйиб, чўзиқ даммали айинни **у** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **masъūd** → **масъуд**; 'бахтиёр бўлди' маъносини англатувчи **saъida** феълидан (АРС, 358) ҳосил қилинган **I** боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'бахтиёр қилинган', 'бахтга муяссар қилинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 451). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида, бу сўзнинг **-ат(ун)** муаннас қўшимчасини олган **масъуда** шакли аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МАСЪУДА қ. **масъуд**

МАТБАА Бу арабча сўз **matbaъat(un)** шаклига эга (АРС, 468); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, фатҳали айинни **а** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **matbaъat** → **матбаа**; кўпмаъноли **tabaъa** феълининг 'чоп этди' маъноси билан (АРС, 467) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), 'босмахона' маъносини англатиш учун ишлатилади.

МАТБУОТ Бу арабча сўз **matbūъāt(un)** шаклига эга (АРС, 468); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига, чўзиқ фатҳали айинни **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **matbūъāt** → **матбуât (матбуот)**. Бу сўз асли **tabaъa** феълининг 'чоп этди' маъноси билан (АРС, 467) ҳосил қилинган **matbūъ(un)** **I** боб мажҳул нисбат сифатдошидан (АТГ, 43) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум отнинг (УАЯ, 500) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), араб тилида 'чоп этилган асарлар', 'босма' маъноларини (АРС, 468), ўзбек тилида эса 'нашр ишлари билан шуғулланувчи соҳа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 451).

МАТЛА Бу арабча сўз **matlaъ(un)** шаклига эга (АРС, 479); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **matlaъ** → **матла**; кўпмаъноли **talaъa** феълининг 'пайдо бўлди' маъноси билан (АРС, 478) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), араб тилида 'нарвон', 'бошланиш', 'чиқиш жойи' каби маъноларни англатади (АРС, 479); ўзбек тилида бу сўз 'шеърнинг биринчи байти' маъносини англатувчи

•
адабиётшунослик термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 186).

МАТЛАБ Бу арабча сўз **matlab(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 477), ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **matlab** → **матлаб**; асли **talaba** феълининг 'сўради', 'истади' маъноси билан (АРС, 477) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), араб тилида 'талаб', 'эхтиёж', 'мақсад', 'ўрганилаётган масала' маъноларини англатади (АРС, 477); бу сўз ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади (ЎТИЛ, I, 452).

МАТЛУБА Бу арабча сўз **matlūbat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **matlūbat** → **матлуба**; **talaba** феълининг 'истади' маъноси билан (АРС, 477) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши **matlūb(un)** сўзининг (АТГ, 148) муаннас шакли бўлиб (АТГ, 39), асли 'исталган', 'орзиқиб кутилган' маъносини англатувчи бу сўз ҳозирги ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади.

МАТЛУБОТ Бу арабча сўз **matlūbāt(un)** шаклига эга (АРС, 477); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ū** ва **ā** унлиларини **у** ва **â** унлиларига алмаштириб қабул қилинган: **matlūbāt** → **матлубât (матлубот)**; асли **матлуб** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), араб тилида 'мажбуриятлар' маъносини англатади (АРС, 477); ўзбек тилида эса 'аҳолини кундалик турмуши учун зарур нарсалар билан таъминлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 452). Бу сўздан ўзбек тилида **матлуботчи** шахс оти ясалган.

МАТН Бу арабча сўз **matn(un)**¹ шаклига эга (АРС, 741); 'мустаҳкам бўлди', 'асосли бўлди' маъносини англатувчи **matuna** феълининг (АРС, 741) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'елка', 'текст' маъноларини англатади (АРС, 741); ўзбек тилида 'текст' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 452).

МАТО Бу арабча сўз **matāb(un)** шаклига эга (АРС, 740); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб, сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **matāb** → **matâ (мато)**; **matāba** феълининг 'узун бўлди' маъноси билан (АРС, 740) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), асли 'газлама' маъносини англатган; ўзбек тилида асли шу маъноси билан ишла-тилади; 'буком', 'мол' маъноси кейин ўсиб чиққан (ЎТИЛ, I, 452). Сўзлашув тилида бу сўз **матох** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

МАТОНАТ Бу арабча сўз **matānat(un)** шаклига эга (АРС, 741); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **matānat** → **matānat (матонат)**; 'мустаҳкам бўлди' маъносини англатувчи **matuna** феълининг (АРС, 741) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'мустаҳкам чидам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 452). Бу сўздан ўзбек тилида **матонатли** сифати ясалган.

МАТОХ қ. **мато**

МАФКУРА Бу арабча сўз 'фикрлади' маъносини англатувчи **fakara** феълининг (АРС, 606) I боб мажҳул нисбат сифатдоши **mafkur(un)** сўзидан (АТГ, 148) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mafkurat(un)** → **мафкура**; ўзбек тилида 'сиёсий, фалсафий каби ижтимоий қарашлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 452).

МАФКУРАВИЙ Бу арабча сўз **мафкура** отидан (қ.) **-вий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** ундошларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **мафкуравий** → **мафкуравий**; 'ғоявий', 'ғоя йўлидаги' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 452).

МАФРАТ (МАПРАТ) қ. **мағфират**

МАФТУН Бу арабча сўз **maftūn(un)** шаклига эга (АРС, 582); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган; кўпмаъноли **fatana** феълининг 'ўзига ром қилди' маъноси билан (АРС, 581)

•
ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 148), 'эс-ҳушини йўқотиш даражасида шайдо бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 452). Бу сўз билан ўзбек тилида **мафтун бўл-**, **мафтун қил-** қўшма феъли тузилган.

МАФТУНКОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **мафтун** сўзига (қ.) тожикча **-кор** қўшимчасини (ТЖРС, 542) қўшиб ясалган сифат бўлиб, 'ўзига мафтун қилиб оловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 452).

МАҲДУМ Ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатил — майдиган бу арабча сўз **maxdūm(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 213), ўзбек тилида чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб талаффуз қилинади: **maxdūm** → **махдум**; **xadama** феълидан 'меҳнат' фаолиятини адо этди' маъноси билан (АРС, 213) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), араб тилида 'иш билан таъминловчи', 'ишга ёлловчи', 'хўжайин' маъноларини англатади (АРС, 213); ўзбек тилида бу сўз 'мартабали руҳоний' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, I, 452).

МАХЛУҚ Бу арабча сўз 'яратди', 'юзага келтирди' маъносини англатувчи **xalafa** феълнинг (АРС, 235) I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТС, 148), 'яратилган тирик мавжудот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 452).

МАХЛУҚОТ Бу арабча сўз **махлуқ** сўзининг (қ.) **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'барча махлуқлар' каби умумлаштирувчи маънони билдиради (ЎТИЛ, I, 452).

МАХМУР Бу арабча сўз **maxmūr(un)** шаклига эга (АРС, 238); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maxmūr** → **махмур**; **xama** феълнинг '(хамирни) ачитқи қўшиб оширди' маъноси билан (АРС, 237) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбий сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'ичкилик ичиб маст бўлган' маъносини англатади (АРС, 238; ЎТИЛ, I, 542).

МАХРАЖ Бу арабча сўз **махраҷ(un)** шаклига эга

(АРС, 215); кўпмаъноли **хагаҗа** феълнинг 'ташқарига чиқди' маъноси билан (АРС, 215) ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 152), араб тилида беш маънони англатади (АРС, 215), ўзбек тилида 'оддий касрда каср чизиги ос — тига ёзилиб, бутун нечага бўлинганини кўрсатувчи рақам' маъносини англатувчи математика термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 452).

МАХСУС Бу арабча сўз **maxsūs(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошларига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maxsūs** → **махсус**; **хаъша** феълнинг 'алоҳида хусусиятли бўлди' маъноси билан (АРС, 222) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'бирор киши ёки нарсага алоҳида аталган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 453).

МАХФИЙ Бу арабча сўз **maxfiyy(un)** шаклига эга (АРС, 230); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **maxfiyy** → **махфий**; асли 'яширди' маъносини англатувчи **xafā (xafiya)** феълнинг I боб масдари **maxf(un)** сўздан **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'яширин', 'бошқалардан сир тутилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАЧИТ қ. **масжид**

МАШОЙИХ Бу сўз арабча **шайх** сўзининг (қ.) кўп — лик шакли бўлиб (АТГ, 41), асли **maşāyixu** шаклига эга; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **maşāyixu** → **машâйих (машойих)**; 'шайхлар' маъносини ифодалайди (АРС, 424); ЎТИЛда бу сўзнинг арабча эканлиги айтилмаган, нимагадир сўзлашув тилига ман — суб деб таъкидланган ва шунга мос ҳолда маъноси ҳам 'ҳикматли сўзларни айтиб ўтган улуғ ота-боболар' деб таърифланган (II, 392), демак, бу сўзнинг 'руҳоний бошлиқ' маъноси эмас, 'кекса', 'қария' маъноси (АРС, 424) кўзда тутилган.

МАШРАБ Бу арабча сўз **maşrab(un)** шаклига эга (АРС, 398); **şariba** феълнинг 'ичди' маъноси билан

(АРС, 397) ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 152), араб тилида 'майхона', шунингдек 'кишининг табиати' маъноларини англатади (АРС, 398); тарихан бу сўз 'кишининг табиати, хулқи, ўзини тутиш тарзи' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎКААҚЛ, 188); атоқли шоирлардан бири бу сўзни ўзига тахаллус қилиб олган.

МАШРИҚ Бу арабча сўз **maşriq(un)** шаклига эга (АРС, 402); **şaraqa** феълининг 'қуёш чиқди' маъноси билан (АРС, 401) ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 153), 'дунёнинг ғарб томонига қарама-қарши, қуёш чиқадиған томон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 453).

МАШШОҚ Бу арабча сўз **maşşâq** шаклига эга (ПРС, 496); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maşşâq** → **машшâқ (машшоқ)**; кўпмаъноли **maşaqa** феълининг 'таради' маъноси асосида (АРС, 756) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 240), форс тилида 'машқ қилдирувчи' маъносини (ПРС, 496), тожик тилида 'бирор ишни моҳирлик билан амалга оширувчи' маъносини ва шу маъно асосида юзага келган 'уста чолғучи' маъносини (ТЖРС, 220) англатади; ўзбек тилида 'уста чолғучи' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 453).

МАШЪАЛ Бу арабча сўз **maşʔal(un)** шаклига эга (АРС, 407); ўзбек тилига фатҳали айнини **а** унлисига алмаштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **maşʔal** → **машъал**; 'олов ёқди', 'ён-дирди' маъносини англатувчи **şaʔala** феълдан (АРС, 407) ясалган от бўлиб (АТГ, 152), 'узоқ вақт ёниб ёруғлик бериб турувчи узун дастали буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 453).

МАШЪАЛА Бу арабча сўз **maşʔalat(un)** шаклига эга (АРС, 407); ўзбек тилига фатҳали айнини **а** унлисига алмаштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **maşʔalat** → **машъала**; 'олов ёқди', 'ён-дирди' маъносини англатувчи **şaʔala** феълдан (АРС, 407) ясалган **maşʔal(un)** отининг (қ.) 'доимий' маъносини ифо-

даловчи **-at(un)** қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб (УАЯ, 238), 'ёниб турган машғал' маъносини англатади. Изоҳли луғатда бу сўз сўзлашув тилига мансуб деб нотўғри таъкидланган (ЎТИЛ, I, 454).

МАШЪУМ Бу арабча сўз **maşûm(un)** шаклига эга (АРС, 389); ўзбек тилига сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ даммали ҳамзани у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maşûm** → **машъум**; 'бахтсизлик келтирди', 'бахтсизлик воқе бўлди' маъносини англатувчи **şabîta** феълидан (АРС, 389) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'бахтсизлик келтирувчи', 'бахтсизликдан дарак берувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАШҚ Бу арабча сўз **maşq(un)**² шаклига эга (АРС, 756); кўпмаъноли **maşaqa** феълининг 'таради' маъноси асосида (АРС, 756) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'чиройли ёзув, суврат чизиш учун намуналар' маъносини англатади (АРС, 756); форс, тожик, ўзбек тиларида эса 'ўрганиш, малака ҳосил қилиш учун такрор-такрор амалга ошириладиган ҳаракат-фаолият' маъносини англатади (ПРС, 499; ТЖРС, 221; ЎТИЛ, I, 454). Ўзбек тилида бу сўз 'чолғу асбобларида куй ижро этиш', 'кишининг кайфияти' маъноларини ҳам англатади (ўша бетда). Асли бу сўзга мансуб бу маънолар ЎТИЛда **машқ I**, **машқ II** тарзида икки сўз (омонимлар) сифатида талқин қилинган.

МАШҒУЛ Бу арабча сўз **maşğul(un)** шаклига эга (АРС, 409); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maşğul** → **машғул**; кўпмаъноли **şağala** феълининг 'банд қилди' маъноси билан (АРС, 408) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'бирор фаолият билан шуғулланиш ҳолатида' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАШҒУЛОТ Бу арабча сўз **maşğulāt(un)** шаклига эга (АРС, 409); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maşğulāt** → **машғулât (машғулот)**; асли **машғул** сўзининг (қ.) **-ât(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган

кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), араб тилида 'маълум иш жараёнида тайёрланган буюмлар' маъносини (АРС, 409), ўзбек тилида эса 'иш ўрганиш, ўқиш билан шуғулла — ниш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАШҲУР Бу арабча сўз **maṣḥūr(un)** шаклига эга (АРС, 419); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maṣḥūr** → **машҳур**; кўп — маъноли **ṣahara** феълнинг 'шуҳрат қозонди' маъноси билан (АРС, 419) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'донг таратган', 'халққа танилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454). Бу сўз — нинг **-at(un)** қўшимчасини олган муаннас шакли **машҳура** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МАШҲУРА қ. **машҳур**

МАЪБУД Бу арабча сўз **maʿbūd(un)** шаклига эга (АРС, 494); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maʿbūd** → **маъбуд**; асли 'сифинди', 'сажда қилди' маъносини англатувчи **ʿabada** феълнинг (АРС, 494) I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), араб тилида 'сифиниладиган худо' маъносини англатади (АРС, 494), ўзбек тилида бу сўз 'ибодатхона' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 454). ЎТИЛда (ўша бетда) **маъбуда** сўзи ҳам келтирилган бўлиб, 'аёл образидаги худо' маъносини англатиши ай — тилган; бу сўз **маъбуд** сўзининг **-at(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига **т** товушини ташлаб қабул қилинган: **маъбудат** → **маъбуда**.

МАЪБУДА қ. **маъбуд**

МАЪДАН Бу арабча сўз **maʿdan** шаклига эга (АРС, 503); ўзбек тилига сукунли айн товуши ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **maʿdan** → **маъдан**; 'қазиб олди' маъносини англатувчи **ʿadana** феълдан (АРС, 503) ясалган ўрин оти бўлиб (АТГ, 152), асли 'ерости бойлиги қазиб олинадиган жой', 'кон' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 172), кейинчалик 'қазиб

олинадиган металл маъносини англатиш учун ишла-
тилган (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪЗУР Бу арабча сўз **maʿzur(un)** шаклига эга (АРС, 505); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, зал ундошини **з** ундошига алмашти-
риб қабул қилинган: **maʿzur** → **маъзур**; 'кечирди',
'оқлади' маъносини англатувчи **ʿaʒaʒa** феълидан (АРС,
505) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши
бўлиб (АТГ, 148), асли 'кечирилган' маъносини англа-
тади, амалда эса отлашиб, **маъзур тут-** каби бирикмалар
таркибида 'кечирилиш', 'кечиримли бўлиш' маъносини
англлатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 454). Бу сўз билан
ўзбек тилида **узр-маъзур** жуфт сўзи тузилган бўлиб,
'кечирим сўраш ва кечириш жараёни' маъносини
англатади (ЎТИЛ, II, 267).

МАЪЙУС Бу арабча сўз **maʿyus(un)** шаклига эга
бўлиб (ТЖРС, 747), ўзбек тилига чўзиқ фатҳали ҳамзани
а унлисига алмаштириб ва **ъ** (айириш) белгисини қўйиб
қабул қилинган: **maʿyus** → **маъйус (маъюс)**; асли
'тушкунликка тушди' маъносини англатувчи **ʿayisa**
феълидан (АРС, 52) ҳосил қилинган I боб мажҳул нис-
бат сифатдоши бўлиб (АТГ, 143), 'тушкунликка тушган'
маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455). Бу сўздан ўзбек
тилида **маъйуслик** мавҳум оти, **маъйуслан-** феъли
ясалган.

МАЪЙУСОНА Бу сўз тожик тилида арабча **майус**
сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бў-
либ (ТЖРС, 542, 222), 'маъюсланган ҳолатда' маъносини
англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МАЪЛУМ Бу арабча сўз **maʿlum(un)**¹ шаклига эга
(АРС, 535); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш)
белгисини қўйиб қабул қилинган: **maʿlum** → **маълум**.
Бу сўз асли 'билди' маъносини англатувчи **ʿalima**
феълининг (АРС, 535) I боб мажҳул нисбат сифатдоши
бўлиб (АТГ, 148), 'кишилар биладиган', 'ошкор' каби
маънони англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪЛУМОТ Бу арабча сўз **maʿlumāt(un)** шаклига
эга (АРС, 535); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ**

(айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **maʿlumāt** → **маълу-мât** (**маълумот**). Бу сўз асли 'ўқиш-ўрганиш, эшитиш-кўриш орқали ҳосил қилинган билим' маъносини англлатувчи **maʿlumat(un)** отининг (АРС, 535) охиридаги **-at(un)** қўшимчасини **-ât(un)** кўплик қўшимчасига алмаштириб ҳосил қилинган (АТГ, 39); лекин бу сўз кўплик шакли экани ўзбек тилида ўқилмайди, бирлик шаклидаги от ҳукмида ишлатилади ва юқорида таъкидланган маънони англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪЛУМОТЛИ Бу сифат ўзбек тилида арабча **маълумот** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'ўқув юртини маълум билим билан тугатган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪЛУМОТНОМА Бу сўз арабча **маълумот** (қ.) ва тожикча **нома** ('хат') сўзларидан тузилган бўлиб, 'бирор масала бўйича маълумот берувчи матн' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454). Ҳозир бу сўз русча **справка** сўзи ўрнига ишлатилмоқда.

МАЪЛУМОТСИЗ Бу сифат ўзбек тилида арабча **маълумот** сўзидан (қ.) **-сиз** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'ўқув юртини бирор соҳа бўйича билим олиб тугатмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪМУР I Бу арабча сўз **maʿmūr(un)** шаклига эга (АРС, 44); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали ҳамза ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ū** унлисини **у** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **maʿmūr** → **маъмур**. Бу сўз асли 'буйруқ берди' маъносини англлатувчи **مامارا** феълининг мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 143), 'буйруқни қабул қилиб олувчи ва бажарувчи амалдор' маъносини англатади (АРС, 44). Бу сўз турдош от сифатида ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди; эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади: **Маъмур** (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪМУР II Бу арабча сўз **maʿmūr(un)** шаклига эга (АРС, 540); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлига алмаштириб, айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **maʿmūr** → **маъмур**. Бу сўз асли кўп —

маъноли **ъатага** феълнинг 'одамлар яшайдиган бўлди', 'обод бўлди' каби маъносидан ҳосил қилинган (АРС, 539) I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), асли 'ишлов берилган, ўзлаштирилган' (ер) маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз 'мўл-кўл', 'тўкин-сочин', 'фаровон' каби маънони англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪМУРИЙ Бу арабча сўз **маъмур** отидан (қ.) **-ий(ун)** нисбий сифат қўшимчаси билан ясалган (АТГ, 48); ўзбек тилига охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **маъмур + иий → маъмурий**; ўзбек тилида 'маъмуриятга доир', 'маъмурият ҳуқуқи доирасида' каби маънони англатади: **маъмурий бўлим, маъмурий чора** каби (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪМУРИЙАТ Бу арабча сўз **маъмурий** нисбий сифатидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'лавозим', 'вазифа' каби маънони (АРС, 44), ўзбек тилида эса 'муассаса, ташкилот, корхона кабиларнинг бошқармаси' маъно – сини англатади: **корхона маъмурияти** каби (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪМУРИЙАТЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **маъмурийат** сўзидан (қ.) **-чилик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'маъмурий ҳуқуқни суиис – теъмол қилиш', 'маъмурий буйруқбозлик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪНАВИЙ Бу арабча сўз **маънавиyy(ун)** шаклига эга (АРС, 545); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **маънавиyy → маънавий**; асли кўпмаъноли **ъанā¹** феълнинг 'маълум бир маз – мунни билдирди' маъноси билан (АРС, 545) ҳосил қилинган I боб масдаридан **-viyy(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (УАЯ, 92), 'кишининг ру – ҳиятига, ахлоқ-одобига оид' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 454).

МАЪНАВИЙАТ Бу арабча сўз **маънавиyyat(ун)** шаклига эга (АРС, 546); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айи –

риш) белгисини қўйиб, таркибидаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **maʼnaviyyat** → **маънавийат (маънавият)**; бу сўз **маънавий(ун)** сифатидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'кишининг руҳий ҳолати' маъносини англа — тади.

МАЪНАН Бу арабча сўз **маъно** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб, маъно тараққиёти натижасида 'мазмун жиҳатидан' каби маънони англагучи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 455).

• **МАЪНИ** Бу арабча сўз **maʼni** шаклига эга (ПРС, 513); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **maʼni** → **маъни**; асли кўп — маъноли **ʔanāʾ**¹ феълининг 'маълум бир мазмунни бил — дирди' маъноси билан (АРС, 545) ҳосил қилинган мас — дари бўлиб, 'мазмун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪНО Бу арабча сўз **maʼnan** шаклига эга (АРС, 546); ўзбек тилига сукукли айн ўрнига **ъ** (айириш) бел — гисини қўйиб, иккинчи бўғиндаги **а** унлисини **â** унли — сига алмаштириб, сўз охиридаги **п** қисмини ташлаб қабул қилинган: **maʼnan** → **маъна (маъно)**; асли кўп — маъноли **ʔanāʾ**¹ феълининг 'маълум бир мазмунни бил — дирди' маъноси билан (АРС, 545) ҳосил қилинган мас — дар бўлиб, 'сўз ёки қўшимча билдирадиган мазмун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455). Бу сўздан ўзбек тилида **маъноли, маъносиз** сифатлари ясалган.

МАЪНОДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **маъно** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англагучи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган сифат бўлиб, 'кинояли, қочи — риқли мазмунга эга' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 455). Бу сўзнинг маъносини **маъноли** сўзининг маъно — сига тенг дейиш тўғри эмас (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪНОДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **маъно** сўзидан (қ.) 'бирга' маъносини ифодаловчи **-дош** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'маъно жиҳати билан тенг, яқин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪРАКА Бу арабча сўз **maʿrakat(un)** шаклига эга (АРС, 511); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **maʿrakat** → **маърака**; **ʿaraka** феъли — нинг 'курашди' маъноси асосида (АРС, 511) ясалган **maʿrak(un)** ўрин отининг **-at(un)** қўшимчасини олган шакли бўлиб (УАЯ, 238), араб тилида 'кураш', 'жанг', 'кампания' маъноларини англатади (АРС, 511); ўзбек тилида одатда 'ўлган кишининг хотирасига бағишлаб ўтказиладиган маросим' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪРИФАТ Бу арабча сўз **maʿrifat(un)** шаклига эга (АРС, 510); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **maʿrifat** → **маърифат**. Бу сўз асли 'билди', 'таниди' маъносини англатувчи **ʿarafa** феълининг (АРС, 509) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143). араб тилида 'билим', 'англаш', 'танишиш' каби маъноларни англатади (АРС, 510), ўзбек тилида биринчи маъно асосида юзага келган 'ўқитиш-тарбиялаш, билим бериш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪРИФАТПАРВАР Бу сўз тожик тилида арабча **маърифат** сўзига (қ.) 'ўстир-' маъносини англатувчи тожикча **парвардан** феълининг **парвар** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 222, 298) бўлиб, 'маърифат учун курашувчи', 'маърифат ҳомийси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪРУЗА Бу арабча сўз **maʿrūdat(un)** шаклига эга (АРС, 509); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига, дзад товушини **з** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** то — вушини ташлаб қабул қилинган: **maʿrūdat** → **маъруза**. Бу сўз асли **ʿarada** феълининг 'баён қилди' маъноси билан (АРС, 508) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдошидан (АТГ, 148) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'кўргазмага қўйилган', 'таклиф қилинган' (нарс) маъносини англа — тади (АРС, 509). Бу сўзга ўзбек тилида 'доклад' маъно — сини англатиш бириктирилган (ЎТИЛ, I, 455). **Маъруза**

•сўзини 'лекция' маъносини англантиш учун ишлатиш ўринли эмас. Ўзбек тилида **маъруза** сўздан **-чи** қўшимчаси билан **маърузачи** оти ясалган (Бу сўз тожик тили луғатига ҳам киритилган: ТЖРС, 222).

МАЪРУЗАЧИ қ. **маъруза**

МАЪРУФ Бу арабча сўз **maʿrūf(un)** шаклига эга (АРС, 510); ўзбек тилига сукукли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ў** унлисини **у** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **maʿrūf** → **маъруф**. Бу сўз асли 'билди', 'ганиди' маъносини англатувчи **ʿarafa** феълининг I боб шаклидан ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), араб тилида 'тан-ниланган', 'тан олинган' каби маъноларни англатади (АРС, 510). Бу сўз ўзбек тилида тожик тилидан ўзлашган **амри маъруф** изофа бирикмаси таркибида қатнашиб, 'ки-шиларга яхшилик келтирадиган' маъносини англатади; якка ўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида ишла-тилади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪСУМ Бу арабча сўз **maʿsūm(un)** шаклига эга (АРС, 519); ўзбек тилига сукукли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгиси қўйиб, сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ў** ун-лисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maʿsūm** → **маъсум**; асли кўпмаъноли **ʿaṣama** феъли-нинг 'поклигини сақлади' маъноси билан (АРС, 519) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'пок', 'беғуноҳ' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 455). Бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиш ҳам учрайди. **Маъсум** сўзининг **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли (АТГ, 29) **маъсума** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилиб, асли 'покиза', 'иффатли' маъно-сини англатади.

МАЪСУМА қ. **маъсум**

МАЪТАЛ Бу арабча сўз асли **miʿtāl(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 523), ўзбек тилига (тожик тилига ҳам) **i** унлисини **а** унлисига, итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **а** унлисига алмаштириб, сукукли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **miʿtāl** →

маътал; кўпмаъноли **ʔatila** феълининг 'фаолиятдан тўхтади' маъноси асосида (АРС, 522) **mifʔāl(un)** қолипи билан ясалган сўз бўлиб (УАЯ, 239), араб тилида 'банд бўлмаган', 'беиш' маъносини (АРС, 522), ўзбек тилида эса 'иш-фаолиятни тўхтатиб кутиш ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455). Бу сўз билан ўзбек тилида **маътал бўл-**, **маътал қил-** қўшма феъллари тузилган. **Маътал** сўзи сўзлашув тилида **маҳтал** тарзида ҳам та — лаффуз қилинади.

МАЪШУҚ Бу арабча сўз **maʔšūq(un)** шаклига эга (АРС, 517); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **maʔšūq** → **маъшуқ**. Бу сўз **ʔaʔiqa** феълининг (АРС, 517) 'севди' маъноси билан ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'севилган эркак киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪШУҚА Бу сўз арабча **maʔšūqa** сўзининг (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига сўз охиридаги **т** товушини ташлаб қабул қилинган: **maʔšūqat(un)** → **маъшуқа**; 'севилган аёл киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪҚУЛ Бу арабча сўз **maʔqūl(un)** шаклига эга (АРС, 529); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **maʔqūl** → **маъқул**. Бу сўз асли **ʔaqaʔa** феълининг 'ақл-идрокка мос бўлди' маъноси асосида (АРС, 529) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'ақл-идрокка мос', 'рози бўлишга лойиқ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МАҚБАРА Бу арабча сўз **maqbarat(un)** шаклига эга (АРС, 617); ўзбек тилига сўз охиридаги **т** товушини ташлаб қабул қилинган: **maqbarat** → **мақбара**; 'кўмди' маъносини англатувчи **qabara** феълидан ясалган от бў — либ (АТГ, 153), араб тилида 'қабристон' маъносини (АРС, 617), ўзбек тилида эса 'қабр устига қурилган ёд — горлик биноси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МАҚБУЛ Бу арабча сўз **maqbul(un)** шаклига эга (АРС, 621); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maqbul** → **мақбул**; асли кўпмаъноли **qabila** феълнинг 'қабул қилди', 'розилик берди' маъноси билан (АРС, 619) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'қабул қилишга, маъқулланишга лойиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МАҚОЛ Бу арабча сўз **maqāl(un)** шаклига эга (АРС, 665); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maqāl** → **мақъл (мақол)**; асли 'гапирди' маъносини англатувчи **qāla** феълдан (АРС, 665) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, араб тилида 'кичик ҳажмда ёзилган ахборот' маъносини, ўзбек тилида эса 'халқ яратган ҳикматли ибора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МАҚОЛА Бу арабча сўз **maqālat(un)** шаклига эга (АРС, 665); ўзбек тилига **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **maqālat** → **мақъала (мақола)**; асли **мақол** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган шакли бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'нутқ', 'кичик ҳажмдаги асар' маъноларини англатади (АРС, 665); ўзбек тилида иккинчи маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 456).

МАҚОМ I Бу арабча сўз **maqām(un)** шаклига эга (АРС, 668); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maqām** → **мақъм (мақом)**; асли кўпмаъноли **qāma** феълнинг 'маълум жойда турди' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'даража', 'мавқе' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МАҚОМ II Бу арабча сўз **maqām(un)** шаклига эга (АРС, 668); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maqām** → **мақъм (мақом)**; асли кўпмаъноли **qāma** феълнинг 'ташкил бўлди', 'пайдо бўлди' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'куй', 'оҳанг', 'ўйинга

тушгандаги турли хатти-ҳаракатлар' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 456). Бу сўздан ўзбек тилида **мақомчи** оти ясалган, тожикча **шаш** ('олти') сўзи билан **Шашмақом** қўшма сўзи тузилган.

МАҚСАД Бу арабча сўз **maqṣad(un)** шаклига эга (АРС, 641); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал – маштириб қабул қилинган: **maqṣad** → **мақсад**; кўп – маъноли **qaṣada** феълининг 'ниманидир кўзлаб иш тут – ди' маъноси билан (АРС, 640) ясалган от бўлиб (УАЯ, 498), 'амалга ошириш режалаштирилган ният' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МАҚСУД Бу арабча сўз **maqṣūd(un)** шаклига эга (АРС, 641); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў – зиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилин – ган: **maqṣūd** → **мақсуд**; асли кўпмаъноли **qaṣada** феъ – лининг 'ниманидир кўзлаб иш тутди' маъноси билан (АРС, 640) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифат – доши бўлиб (АТГ, 148), 'режалаштирилган ният' маъно – сини англатади (ЎТИЛ, I, 456). Бу сўз ўзбек тилида эр – как кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади; **мақсуд** сўзининг муаннас шакли **мақсуда** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МАҚСУДА қ. **мақсуд**

МАҒЛУБ Бу арабча сўз **maḡlūb(un)** шаклига эга (АРС, 568); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **maḡlūb** → **мағлуб**; кўп – маъноли **ḡalaba** феълининг 'енгди' маъноси билан (АРС, 568) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'енгилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҒЛУБИЙАТ Бу арабча сўз **maḡlūb** сўздан (қ.) **-иййат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига таркибидаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **мағлубиййат** → **мағлубийят** (**мағлубият**); 'енгилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҒРИБ Бу арабча сўз **maḡrib(un)** шаклига эга (АРС, 559); кўпмаъноли **ḡaraba¹** феълининг 'қуёш ботди'

маъноси билан (АРС, 559) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), араб тилида 'қуёш ботадиган томон', 'ғарб', 'кечқурун' маъноларини англатади (АРС, 559); ўзбек тилига биринчи маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 457).

МАҒРУР Бу арабча сўз **mağrūr(un)** шаклига эга (АРС, 559); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mağrūr** → **мағрур**; 'ғурурланиш ҳиссиётига берилди' маъносини англатувчи **gagga** феълининг (АРС, 558) I боб мажҳул нисбат си — фатдожи бўлиб, 'ғурурланиш ҳиссиётига берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457). Бу сўздан ўзбек тилида **мағрурлик** мавҳум оти, **мағрурлан-** феъли ясалган.

МАҒРУРОНА Бу сўз тожик тилида арабча **мағрур** сўздан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 223), 'ғурурланган ҳолда', 'мағрурлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҒФИРАТ қ. **астағфирулло**

МАҒФУРА қ. **астағфирулло**

МАҲАЛ Бу арабча сўз **mahal(un)** шаклига эга (АРС, 771); **mahala** феълининг 'қўшимча вақт берди' маъноси асосида (АРС, 771) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'шошилмаслик' маъносини англатади (АРС, 771); ўзбек тилида бу сўз 'маълум фурсат ўтганда' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҲАЛЛА Бу арабча сўз **mahallāt(un)** шаклига эга (АРС, 190); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, учинчи бўғиндаги чўзиқ **ā** унлисини **а** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mahallāt** → **маҳалла**; асли **halla²** феълининг 'истиқомат қилди' маъноси билан (АРС, 188) ҳосил қилинган **mahall(un)** масдарининг **-āt(un)** қўшимчасини олган шакли (УАЯ, 238) бўлиб, араб тилида 'лагерь', 'квартал' маъноларини англатади (АРС, 190); ўзбек тилида бу сўз 'шаҳарнинг аҳоли яшайдиган маълум бир қисми' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҲАЛЛИЙ Бу арабча сўз **mahalliyy(un)** шаклига эга (АРС, 190); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **mahalliyy** → **маҳаллий**; асли 'жой' маъносини англатувчи **mahall(un)** масдари — дан (АРС, 190) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'маълум бир жойга доир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҲБУБ қ. **маҳбуба**

МАҲБУБА Бу арабча сўз **mahbubat(un)** шаклига эга (АРС, 153); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ў** унлисини **у** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mahbubat** → **маҳбуба**. Бу сўз асли 'севди', 'кўнгил берди' маъносини англатувчи **habba** феълининг (АРС, 152) I боб мажҳул нисбат сифатдоши **mahbub(un)** сўзининг (АТГ, 149) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), 'севимли аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Мум — тоз ўзбек адабиёти асарларида **маҳбуб** сўзидан ҳам фойдаланилган, лекин бу сўз ҳозирги ўзбек тилида ишлатилмайди; бу сўз 'севимли эркак киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҲБУС Бу арабча сўз **mahbus(un)** шаклига эга (АРС, 154); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ў** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mahbus** → **маҳбус**; кўпмаъноли **habasa** феълининг 'қамади' маъноси билан (АРС, 153) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'қамалган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҲКАМ Бу арабча сўз **mahkam(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mahkam** → **маҳкам**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг 'қўриқлади' маъноси билан ясалган сифат бўлиб (УАЯ, 238), 'мустаҳкам', 'пухта-пишиқ' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 457). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг оти сифатида

ҳам ишлатилади. Бу сўздан **маҳкамла-** феъли ясалган.

МАҲКАМА Бу арабча сўз **mahkamat(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини таш — лаб қабул қилинган: **mahkamat** → **маҳкама**; асли кўп — маъноли **hakama** феълидан 'бошқарди' маъноси билан (АРС, 187) ҳосил қилинган ўрин оти бўлиб (УАЯ, 238), 'бошқарувчи идора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҲКАМАЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **маҳкама** сўзидан (қ.) **-чилиқ** қўшимчаси билан ясалган, 'ўз маҳкамаси, ташкилотини кўзлаб иш тутиш' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАҲКУМ Бу арабча сўз **mahkūm(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mahkūm** → **маҳкум**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг 'ҳукмрон бўлди' маъноси билан (АРС, 187) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'жазога ҳукм қилинган', 'бировнинг ҳукмини бажаришга муте' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАҲМУД қ. **алҳамдулилло**

МАҲМУДА қ. **алҳамдулилло**

МАҲОБАТ Бу арабча сўз **mahābat(un)** шаклига эга (АРС, 866); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mahābat** → **маҳâбат (маҳобат)**; асли **hāba** феълининг 'салобати босди' маъноси билан (АРС, 866) ясалган от бўлиб, 'салобатли кўриниш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458). Бу сўздан ўзбек тилида **маҳобатли** сифати ясалган.

МАҲОЛ Бу арабча сўз асли **muhāl(un)** шаклига эга (АРС, 204); тожик тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ун — дошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muhāl** → **муҳâл (муҳол)**; ўзбек тилига, бу — лардан ташқари, **u** унлисини **ҳам а** унлисига алмашти — риб олинган: **муҳол** → **маҳол**; кўпмаъноли **hālia** феълининг 'халақит берди' маъноси асосида (АРС, 202) ҳосил қилинган III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 251), 'амалга ошириш мумкин бўлмаган' маъно —

сини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАҲОРАТ Бу арабча сўз **mahārat(un)** шаклига эга (АРС, 771); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mahārat** → **маҳарат (маҳорат)**; 'юксак малака билан бажарди' маъносини англатувчи **mahara¹** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 771), 'юксак малака' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458). Бу сўздан ўзбек тилида **маҳоратли** сифати ясалган.

МАҲР Бу арабча сўз **mahr(un)** шаклига эга (АРС, 771); 'куёв томон никоҳ пайтида келинга доимий шахсий мулк сифатида ажратди' маъносини англатувчи **mahara²** феълининг (АРС, 771) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'никоҳ пайтида куёв томон келинга ажратган доимий шахсий мулк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида **маҳрига тушганми** каби ибора таркибида ишлатилади.

МАҲРАМ Бу арабча сўз **mahram(un)** шаклига эга (АРС, 169); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mahram** → **маҳрам; ҳарума** феълининг 'тақиқланди' маъноси билан (АРС, 168) ясалган от бўлиб (УАЯ, 238), ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайдиган бу сўз асли кўпмаъноли бўлиб, шу жумладан 'энг яқин, ишончли, сирдош киши' маъносини ҳам англатган (ЎТИЛ, I, 458).

МАҲРУМ Бу арабча сўз **mahrūm(un)** шаклига эга (АРС, 169); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mahrūm** → **маҳрум; ҳарума** феълининг 'тақиқлади' маъноси билан (АРС, 168) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 148), 'эга бўлиш, фойдаланиш ҳуқуқига, имкониятига молик эмас' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАҲСУЛ қ. **маҳсулот**

МАҲСУЛДОР Бу сўз ўзбек тилида **маҳсул** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'мўл ҳосил берадиган', 'серҳосил'

маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАҲСУЛОТ Бу арабча сўз **mahsūlāt(un)** шаклига эга (АРС, 178); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ӯ** унлисини **у** унлисига, чўзиқ **ә** унлисини **ә** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mahsūlāt** → **маҳсулât** (**маҳсулот**); асли кўпмаъноли **hašala** феълнинг 'етишди', 'эришди' маъноси асосида (АРС, 177) ҳосил қилинган I боб маж — ҳул нисбат сифатдоши **mahsūl(un)** сўзининг (АРС, 178) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'етиштирилган, ишлаб чиқарилган нарсалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАҲТАЛ қ. маътал

МАҲФУЗА Ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз асли **mahfū-žat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ӯ** унлисини **у** унлисига, изғи ундо — шини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** тову — шини ташлаб қабул қилинган: **mahfūžat** → **маҳфуза**; асли кўпмаъноли **hafiža** феълнинг 'ҳимоясига олди' маъноси билан (АРС, 182) ҳосил қилинган I боб мажҳул нисбат сифатдошининг (АТГ, 148) **-ат(ун)** қўшимчасини олган муаннас шаклига тенг; 'ҳимояланган' маъносини англатади.

МЕЗОН Бу арабча сўз **mizān(un)** шаклига эга (АРС, 886); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **е** унлисига, чўзиқ **ә** унлисини **ә** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mizān** → **мезân** (**мезон**). Тожик тилида бу сўз таркибидаги **и** унлиси ўзича сақланган, фақат унинг чўзиқлик белгиси ташланган: **мизон** (ТЖРС, 223). Бу сўз асли 'оғирлигини ўлчади' маъносини англатувчи **vazana** феълнинг (АРС, 885) III боб масдари бўлиб (АТГ, 248), ўзбек тили тари — хининг олдинги босқичида 'ўлчов асбоби', 'Савр билан Саратон оралиғидаги бурж', 'Шамсия йил ҳисобида ет — тинчи ойнинг номи', 'узоқ чўзилган ёз, иссиқ кунлар', 'айрим ўсимликларнинг спора ташувчиси' маъноларини англатган, ҳозирги ўзбек тилида шулардан фақат 'ўлчов асбоби' маъносида ишлатилмайди (ЎТИЛ, I, 459).

МЕРОС Бу арабча сўз **mīrās(un)** шаклига эга (АРС, 881); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **e** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, се ундошини **c** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mīrās** → **мерас** (**мерос**). Бу сўз 'марҳумдан қолган мулкка эга бўлди' маъносини англатувчи **varīṣa** феълидан (АРС, 881) ҳосил қилинган от бўлиб, 'марҳумдан ворисларига қолган мулк' маъносини англатади; кейинчалик маънода кенгайиш воқе бўлиб, 'аждодлардан авлодларга қолган маънавий бойлик' маъносини ҳам англатадиган бўлган (ЎТИЛ, I, 460).

МЕРОСХЎР Бу сўз тожик тилида арабча **мерос** сўзига (қ.) 'еб-ич-' маъносини англатувчи тожикча **хўрдан** феълининг **хўр** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 226, 434); 'мерос олишга ҳақли киши', 'ворис' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 460).

МЕТИН Бу арабча сўз **matīn(un)** шаклига эга (АРС, 741); ўзбек тилига **a** унлисини **e(э)** унлисига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **matīn** → **метин**; 'мустаҳкам бўлди' маъносини англатувчи **matuna** феълидан (АРС, 741) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'мустаҳкам', 'ўта даражада қаттиқ', 'за-ранг' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 460).

МЕЪДА Бу арабча сўз асли **mīʿdat(un)** шаклига эга (АРС, 760); ўзбек тилига **ī** унлисини **e(э)** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mīʿdat** → **меъда**; 'ошқозони оғриди' маъносини англатувчи **muʿida** феълидан (АРС, 760) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), асли 'ошқозон' маъносини англатади (АРС, 760), ўзбек тилида 'овқат ҳазм қилиш фаолияти' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 461).

МЕЪЙОР Бу арабча сўз **mīʿyār(un)** шаклига эга (АРС, 552); ўзбек тилига **ī** унлисини **e(э)** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **mīʿyār** → **меъйор** (**меъёр**); асли **ъага** феълининг 'ўлчади' маъноси билан (АРС, 552) ясалган от бўлиб (УАЯ, 239), 'ўлчов', 'норма' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 462).

МЕЪМОР Бу арабча сўз **miʿmār(un)** шаклига эга (АРС, 540); ўзбек тилига *i* унлисини **е(э)** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **miʿmār** → **меъмâr (меъмор)**. Бу сўз кўпмаъноли **ъамага** феъли – нинг ‘қурди’ маъносидан (АРС, 539) ясалган шахс оти бўлиб (УАЯ, 499), ‘қурувчи уста’, ‘архитектор’ маъноси – ни англатади (ЎТИЛ, I, 462). Бу сўздан **меъморлик**, **меъморчилик** сўзлари ясалган.

МЕЪМОРЧИЛИК қ. **меъмор**

МЕҲНАТ Бу арабча сўз **miḥnat(un)** шаклига эга (АРС, 744); ўзбек тилига *i* унлисини **е(э)** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **miḥnat** → **меҳнат**; асли ‘текширди’, ‘синади’ маъносини англатувчи **maḥana** феълидан (АРС, 744) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), араб тилида ‘синов’, ‘кул – фат’ маъноларини англатади (АРС, 744), ўзбек тилида эса ‘жисмоний ёки ақлий иш, фаолият’ маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 462). Бу сўз билан ўзбек тилида **меҳнатсевар** қўшма сўзи тузилган.

МЕҲНАТКАШ Бу сўз тожик тилида **меҳнат** сўзига (қ.) ‘торт-’ маъносини англатувчи тожикча **кашидан** феълининг **каш** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 184), ‘жисмоний меҳнат билан шуғуланувчи’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462).

МЕҲРОБ Бу арабча сўз **miḥrāb(un)** шаклига эга (АРС, 164); ўзбек тилига *i* унлисини **е(э)** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига алмаштириб қабул қилинган: **miḥrāb** → **меҳрâб (меҳроб)**; АРСда (163) бу сўз **ḥaraba** (‘жанг қилди’), **ḥariba** (‘қаҳрланди’) сўзларига бағишланган мақолада берилган; асли шундай феъдан ясалган от бўлиб (УАЯ, 239), араб тилида ‘муқаддас жой’ маъносини англатади, **миҳрâб** ал **масжид** бирикмаси таркибида ‘тахмон’ маъноси билан қатнашади (АРС, 164); ўзбек тилида бу сўз ‘масжид биноси ичида қибла томонда махсус қурилган тахмон’ маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 462).

МИЖОЗ I Бу арабча сўз асли **mizāç(un)** шаклига эга (АРС, 752); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унли — сига алмаштириб, **z** ундоши билан **ç** ундошини ўзаро ўрин алмашитириб қабул қилинган: **mizāç** → **мижâз** (**мижоз**); асли **mazaça** феълининг 'бир-бирига боғлади' маъноси билан (АРС, 751) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, 'кишининг ўзига хос жисмоний ёки руҳий табиати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 463).

МИЖОЗ II ЎТИЛда (463: **мижоз I**) арабча экани таъкидланмаган бу сўзда ҳам **мижоз I** сўзидаги каби товуш ўзгаришлари воқе бўлган (қ. **мижоз I**) ва **mazaça** феълининг 'бир-бирига боғлади' маъноси билан ҳосил қилинган, шунга кўра 'сотувчи билан олувчи орасидаги доимий боғланиш' маъносини англатади. Бу сўз билан ўзбек тилида **мижоз бўл-** қўшма феъли тузилган.

МИЗОЖ I, МИЗОЖ II қ. **мижоз I, мижоз II**

МИЛЛАТ Бу арабча сўз **millat(un)** шаклига эга (АРС, 763); асли кўпмаъноли **malla²** феълининг 'бир-бири билан бирлаштирди' маъносидан ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), аввал 'дини бир кишилар' маъносини англатган, кейинчалик 'тили, яшаш жойи, маданияти, урф-одатининг умумийлигига асосланувчи жамоа' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 464).

МИЛЛАТЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **миллат** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган; 'миллат айирувчи', 'бошқа миллат кишиларига салбий муносабатда бўлувчи' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 464).

МИЛЛАТЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **миллат** сўзидан (қ.) **-чилик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'бошқа миллат кишиларига салбий муносабатда бўлишни тарғиб қилувчи назария' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 464).

МИЛЛИЙ Бу арабча сўз **milliyy(un)** шаклига эга (АРС, 763); ўзбек тилига охирги **у** товушини ташлаб қабул қилинган: **milliyy** → **миллий**. Бу сўз асли кўпмаъноли **malla²** феълининг 'бир-бири билан бирлаштирди' маъносидан ҳосил қилинган **millat(un)** масдари —

роқ ерда турди' маъносини англатувчи **baʼuda** феъли — нинг (АРС, 78) масдаридан ҳосил қилинган бўлиб, **baʼdu** шаклига эга (УАЯ, 568); ўзбек тилига сукукли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридан **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **baʼdu** → **баъд**.

МИННАТ Бу арабча сўз **minnat(un)** шаклига эга (АРС, 769); асли **manna** феълининг 'таъна қилди' маъноси билан (АРС, 768) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилида 'қилган яхшилигини таъна қилиб гапириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 466). Бу сўздан ўзбек тилида **миннатли**, **беминнат** сифатлари ясалган: *Миннатли ошган беминнат мушт яхши* (Мақол).

МИННАТДОР Бу сўз тожик тилида арабча **миннат** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136, 230) қўшиб тузилган бўлиб, 'яхшилиқ қилган кишининг олдида бурчлик ҳисси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 466). Бу сўздан ўзбек тилида **миннатдорлик**, **миннатдорчилик** мавҳум отлари ясалган.

МИНТАҚА Бу арабча сўз **minṭaqat(un)** шаклига эга (АРС, 810); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **minṭaqat** → **минтақа**; асли **nafaqa** феълининг 'белбоғ боғлади' маъноси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), араб тилида 'белбоғ', 'иқлимий чегараланган зона' маъноларини англатади (АРС, 810); ўзбек тилига ик — кинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 466).

МИР Бу сўз арабча **амир** сўзининг (қ.) қисқа шакли бўлиб, **мир Алишер Навоий** каби атамалар таркибида юксак (амирлик) лавозими маъносини англатиб қатна — шади (ЎТИЛ, I, 466).

МИРЗА Бу сўз АРСда (749) якка ўзи **mirzā** шаклида келтирилиб, 'мирза' сўзи билан изоҳланган; ТЖРСда (230) **мирзо** сўзи келтирилиб, уч маъноли деб таъкид — ланган, шу маънолардан биринчиси 'мирза, писец, пи — сарь, секретарь' деб изоҳланган; ЎТИЛда (I, 466) **мирза** сўзи уч маъноли сўз сифатида тасвирланиб, биринчи

маъноси 'ёзув-чизув ишларини олиб боровчи киши, котиб' деб изоҳланган. **Мирза** ва **мирзо** сўзлари ало-ҳида-алоҳида сўз экани аниқ, лекин **мирза** сўзига изоҳ бериб бўлмади.

МИРЗО Бу сўз асли арабча **амир** сўзи билан то-жикча 'ўғил' маъносини англатувчи **зода** сўзини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 156, 230), кейинчалик сўз бош-ланишидаги **а** унлиси ва сўз охиридаги **да** товушлари талаффуз қилинмай қўйган: **амирзода** → **мирзâ** (**мир-зо**); асли 'амирнинг ўғли' маъносини англатади, **мирзо Улуғбек**, **мирзо Бобур** каби атамалар таркибида ишла-тилади (ЎТИЛ, I, 466).

МИРЗОЙИ Бу сўз тожик тилида **мирзо** сўзидан (қ.) **-и** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 230), ҳозирги ўзбек тилида **мирзойи сабзи** бирикмаси таркибида сабзининг бир навини билдириш учун иш-латилади (ЎТИЛ, I, 466).

МИРИ Бу сўз тожик тилида арабча **мир** сўзидан (қ.) **-и** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'беш тийинлик чақа пул' маъносини англатади, **бир мири** ('беш тийин') каби бирикма таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 466).

МИРОБ Бу сўз арабча **амир** сўзининг **мир** шаклига (қ.) 'сув' маъносини англатувчи тожикча **об** сўзини қўшиб тузилган; 'катта сувдан кичик сув йўлларига сув тақсимловчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467).

МИРШАБ Бу сўз арабча **амир** сўзининг **мир** шак-лига (қ.) 'тун' маъносини англатувчи тожикча **шаб** сў-зини қўшиб тузилган бўлиб, 'тунги шаҳар соқчиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467). Тарихан бу сўздан ўзбек тилида **миршаббоши**, **миршабхона** қўшма сўз-лари тузилган.

МИСКИН Бу арабча сўз **miskīn(un)** шаклига эга (АРС, 365); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **miskīn** → **мискин**; асли 'босиқ, ювош бўлди' маъносини англатувчи **sakana**¹ феълидан ясалган аслий сифат бўлиб, араб тилида 'камбағал', 'ночор', 'бахтсиз' маъноларини англатади (АРС, 365); ўзбек тилида, юқоридаги маънолардан

ташқари, 'мунгли', 'ҳазин' маъносини ҳам англантишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 467). Ўзбек халқ куйларидан бири (балки мунгли бўлгани сабабидир) шу сўз билан номланган. Бу сўзни шоирлардан бири ўзига тахаллус қилиб ҳам олган.

МИСЛ Бу арабча сўз **mišl(un)** шаклига эга (АРС, 742); ўзбек тилига се ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mišl** - **мисл**; кўпмаъноли **mašala** феъ — лининг 'ўхшади' маъноси билан (АРС, 741) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ўхшаш' маъносини англантиб, **мисли йўқ**, **мисли кўринмаган** каби жумлалар таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 467). Бу сўздан ўзбек тилида **мислсиз** сифати ясалган бўлиб, 'ўхшаши йўқ' маъносини англатади.

МИСЛСИЗ қ. **мисл**

МИСОЛ Бу арабча сўз **mišāl(un)** шаклига эга (АРС, 742); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mišāl** → **мисāl** (**мисол**); кўпмаъноли **mašala** феълининг 'кўзга кўринди' маъноси билан (АРС, 741) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'тушунтириш учун, далил сифатида келтириладиган нарса, фикр-мулоҳаза' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467).

МИСОЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **мисол сўзига** (қ.) **тожикча -и** кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'худди', 'сингари' маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 467).

МИСРА Бу арабча сўз **mišrāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 435); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **a** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **mišrāʿ** - **мисра**; асли кўпмаъноли **šaraʿa** феълидан (АРС, 435) ясалган от бўлиб (УАЯ, 239), араб тилида 'эшикнинг бир табақаси', 'байтнинг бир қатори' маъносини англатади (АРС, 435); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 467).

МИСҚОЛ Бу арабча сўз **mišqāl(un)** шаклига эга (АРС, 111); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган:

mišqāl → **мисқал** (**мисқол**); кўпмаъноли **šaqla** феъли —нинг 'оғир бўлди' маъноси асосида (АРС, 110) ясалган от бўлиб (УАЯ, 239), 'нисбатан энг кичик оғирлик ўлчови' маъносини англатади [турли манбаларда турлича: ЎКААҚЛда (196) 4,1 г., ЎТИЛда (I, 468) 4,26 г., АРСда (111) 4,68 г. деб таъкидланган]. Бу сўз маъно тараққиёти натижасида 'жуда оз миқдор' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 468).

МИСҚОЛИ: Бу сўз тожик тилида арабча **мисқол** сўзидан (қ.) -и қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ТЖРС, 542, 231), асли 'оғирлиги мисқолга тенг келадиган' маъносини англатиб, **докайи мисқоли** (**мисқоли дока**) бирикмаси таркибида ишлатилган, кўчма маънода бу сўз 'юқори сифатли нафис' (**дока**) маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 468).

МИСҚОЛЛАБ Бу равиш сўз ўзбек тилида арабча **мисқол** сўзидан (қ.) -лаб қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'узоқ вақт давомида оз-оздан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 468).

МИҚДОР Бу арабча сўз **miqdār(un)** шаклига эга (АРС, 624); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **miqdār** → **миқдâр** (**миқдор**); асли **qadara** феълининг 'сон-саногини аниқлади' маъноси билан (АРС, 624) ясалган от бўлиб (УАЯ, 239), 'сон-саноқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 468).

МИҚЙОС Бу арабча сўз **miqyās(un)** шаклига эга (АРС, 670); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **miqyās** → **миқйос** (**миқёс**); кўпмаъноли **qāsa** феълининг 'ўлчади' маъноси билан (АРС, 670) ясалган от бўлиб (УАЯ, 239), араб тилида 'ўлчов' маъносини англатади (АРС, 670); ўзбек тилида бу сўз 'кўлам' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 468).

МОВИЙ Бу арабча сўз **māviyy(un)** шаклига эга (АРС, 775); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги бир **у** товушини ташлаб қабул қилинган: **māviyy** → **мâвий**; 'сув кўп бўлди' маъносини англатувчи **māha** феълидан (АРС, 774) ҳосил

қилиниб, 'сув' маъносини англатувчи **māb(un)** сўзига **-iyu(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), асли 'сув рангли' маъносини англатади, маъно тараққиёти натижасида 'тиниқ ҳаво рангли' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 469).

МОВЛИТ қ. **мавлид**

МОДДА I Бу арабча сўз асли **māddat(un)** шаклига эга (АРС, 745); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган (Худди шундай товуш ўзгариши тожик тилида ҳам воқе бўлган): **māddat** → **mādda (мода)**. Бу сўз **madda** феъли мақоласида берилган, лекин бу феълга келтирилган маънолар асосида **мода I** сўзининг маъносини изоҳлаш қийин. АРСда (745), ЎТИЛда (I, 469), ТЖРСда (231) бу сўз 'нарс', 'жисм' маъносини англатиши таъкидланган.

МОДДА II Бу сўз асли АРСда (745) кўпмаъноли **модат(ун)** сўзининг бешинчи маъноси деб кўрсатилган; ЎТИЛда (I, 469) ва ТЖРСда (231) бу сўз алоҳида **мода II** сўзи сифатида келтирилган бўлиб, 'йирик матннинг рақамлаб ажратилган қисмлари, бандлари' маъносини англатиши айtilган.

МОДДИЙ Бу арабча сўз **māddiyy(un)** шаклига эга (АРС, 745); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **yū** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **māddiyy** → **māddiyy (моддий)**; асли кўпмаъноли **madda** феълининг I боб масдаридан (АРС, 745) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), 'моддадан иборат', 'жисмий' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 469).

МОЗИЙ Бу арабча сўз **mādin** шаклига эга (АРС, 758); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, дзад ундошини **z** ундошига, **i** унлисини **ий** товушларига ал — маштириб, сўз охиридаги **n** қисмини ташлаб қабул қилинган: **mādin** → **māziyy (мозий)**; асли кўпмаъноли **mādā** феълининг 'узоққа кетди' маъноси билан (АРС, 758) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бў — либ (АТГ, 150), 'ўтмиш', 'узоқ ўтмиш' каби маънони

англатади (ЎТИЛ, I, 758).

МОЙИЛ Бу арабча сўз **māyil(un)** шаклига эга (АРС, 777); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, касра — ли ҳамзани **йи** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **māyil** → **мāйил (мойил)**; тожик тилида кас — рали ҳамзани аслига яқин равишда **и** унлисининг ўзига алмаштирилган: **моил** (ТжРС, 232). Бу сўз кўпмаъноли **māla** феълининг 'эгилди' маъноси билан (АРС, 777) ҳо — сил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'хоҳиши бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470). Бу сўздан ўзбек тилида **мойиллик** мавҳум оти ясалган.

МОЛ Бу арабча сўз **māl(un)** шаклига эга (АРС, 774); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **māl** → **мāл (мол)**; 'бойиди, 'бойитди' маъносини англатувчи **māla** феълдан (АРС, 774) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, араб тилида 'бойлик', 'мулк', 'маблағ' маъноларини англатади (АРС, 774); ўзбек тилида бу сўз 'бисотдаги нарсалар', 'қизнинг келинли — гига атаб йиғилган буюмлар', 'сотиладиган нарсалар', 'йирик уй ҳайвони' маъноларини англатади, шунингдек 'қўпол' маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 470). Бу сўз билан ўзбек тилида **молхона**, **молқўра**, **молбозор**, **молбоқар** қўшма сўзлари, **молдунё**, **мол-мулк**, **мол-ҳол** жуфт сўзлари тузилган.

МОЛДОР Бу сўз тожик тилида арабча **мол** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТжРС, 137, 136, 232), 'бадавлат', 'моли кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470).

МОЛИЙА Бу арабча сўз **māliyyat(un)** шаклига эга (АРС, 774); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ва сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **māliyyat** → **мāлийа (молия)**; **māl(un)** сўзининг 'пул маблағи' маъносидан (АРС, 774) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), асли 'пул маблағини тўплаш ва тақсимлаш билан шуғулланувчи идора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470).

МОЛИЙАВИЙ Бу арабча сўз **māliyyaviy(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, қатор келган у товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **māliyyaviy** → **māliyyaviy** (молиявий); молия сўздан (қ.) -вий қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'молияга оид' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470).

МОЛИК Бу арабча сўз **mālik(un)** шаклига эга (АРС, 766); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mālik** → **mālik** (молик); асли **malaka** феълнинг 'эга бўлди' маъноси билан (АРС, 766) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470).

МОЛПАРАСТ Бу сўз ўзбек тилида **мол** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англатувчи тожикча **парастидан** феълнинг **параст** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 298) қўшиб тузилган бўлиб, 'бойлик орттиришга ўта берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 471).

МОНЕ: Бу арабча сўз **māniъ(un)** шаклига эга (АРС, 769); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **i** унлисини **e** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **māniъ** → **māne** (моне); кўпмаъноли **manāъa** феълнинг 'тўсқинлик қилди' маъноси билан (АРС, 769) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'тўсқинлик қиладиган' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди; ундан **монелик** оти, бу от билан **монелик қил-** қўшма феъли тузилган (ЎТИЛ, I, 471).

МОНЕЛИК қ. **моне**

МОТ Бу сўз ЎТИЛда (I, 472) эроний сўз деб белгиланган; асли 'вафот этди' маъносини англатувчи арабча **māta** феълнинг (АРС, 772) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142) 'шахматда шоҳнинг ўлиш ҳолатига тушиши' маъносини англатади (Будагов, II, 195). Бу сўз билан ўзбек тилида **мот қил-** қўшма феъли ясалган.

МОҲИЙАТ Бу арабча от сўз **māhiyat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 740), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â**

унлисига алмаштириб қабул қилинган: **māhiyat** → **māḥiyat** (**моҳийат**); Бу сўз ЎКААҚЛда (199) хато равишда иккита й ҳарфи билан ёзилган. **Моҳийат** сўзи асли 'нарса, воқеа-ҳодисалар асосида ётувчи ички мазмун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МОҲИР Бу арабча сўз **māhir(un)** шаклига эга (АРС, 769); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **māhir** → **mâḥir** (**моҳир**); 'юксак малака билан бажарди' маъносини англатувчи **māhara**¹ феълидан (АРС, 771) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'юксак малакага эришган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473). Бу сўздан ўзбек тилида **моҳирлик** сўзи ясалган. **Моҳир** сўзининг муаннас шакли **моҳира** сўзи ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МОҲИРА қ. **моҳир**

МОҲИРОНА Бу сўз тожик тилида арабча **моҳир** сўзидан **-она** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542, 234), 'моҳирлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МУАЗЗАМ Бу арабча сўз **muʿaẓẓam(un)** шаклига эга (АРС, 524); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, изғи товушларини **з** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **muʿaẓẓam** → **муаззам**. Бу сўз асли 'буюк бўлди' маъносини англатувчи **ʿaẓẓama** феълининг (АРС, 523) II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 235), 'улкан', 'улуғвор' каби маъноларни англатади: **муаззам шаҳар** каби; бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 473).

МУАЗЗИН Бу арабча сўз **muʿaẓẓin(un)** шаклига эга (АРС, 30); ўзбек тилига фатҳали айини **а** товушига, зад товушларини **з** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **muʿaẓẓin** → **муаззин**. Бу сўз асли 'тинглади' маъносини англатувчи **ʿaẓẓina**¹ феълининг II боб **ʿaẓẓana** шаклидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'масжидда азон айтувчи' маъносини англатади (АРС, 30; ЎТИЛ, I, 473). **Муаззин** сўзи ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди, бу маъно

сўфи сўзи билан англатилади.

МУАЙЙАН Бу арабча сўз **муъаууан(un)** шаклига эга (АРС, 554); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **муъаууан** → **муаййан (муайян)**; кўпмаъноли **ъаууана** феълининг 'аниқ белгили қилди' маъноси билан (АРС, 553) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'аниқ', 'маълум бир' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МУАЛЛАҚ Бу арабча сўз **муъаллақ(un)** шаклига эга (АРС, 533); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то-вушига алмаштириб қабул қилинган: **муъаллақ** → **муаллақ**. Бу сўз асли **ъалиқа** феълининг 'осиб қўйди' маъносини англатувчи II боб шакли **ъаллақа** феълидан (АРС, 532) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), араб тилида 'пайсалга солинган', 'ҳал қилинмаган', 'боғлаб қўйилган' маъноларини англатади (ўша бетда); ўзбек тилида шу маънолар асосида юзага келган 'бирор нарсага бириктирилмаган', 'ажралган ҳолатда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МУАЛЛИМ Бу арабча сўз **муъаллим(un)** шаклига эга (АРС, 535); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** то-вушига алмаштириб қабул қилинган: **муъаллим** → **муаллим**. Бу сўз асли **ъалима** феълининг 'ўқитди', 'ўргатди' маъносини англатувчи II боб **ъаллама** шаклидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), араб тилидан 'ўқитувчи' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 473).

МУАЛЛИМА Бу арабча сўз **муаллим** сўзидан (қ.) муаннас шакли ясовчи **-ат(ун)** кўшимчаси билан (АТГ, 29) ҳосил қилинган бўлиб (АРС, 535), ўзбек тилига бу кўшимчанинг **а** қисмини сақлаб, **t** қисмини ташлаб қабул қилинган; 'аёл ўқитувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МУАЛЛИФ Бу арабча сўз **муъаллиф(un)** шаклига эга (АРС, 41); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **муъаллиф** → **муаллиф**. Бу сўз асли 'кўниқди' маъносини англатувчи **ъалифа** феъ-

лининг II боб **ballafa** шаклидан 'ижод қилди' ('сочинять') маъноси билан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АРС, 40, 41; УАЯ, 567), 'бирор асарни ёзган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 474). Ҳозирги кунда **муаллиф** сўзи **автор** сўзи ўрнида ишлатилмоқда.

МУАММО Бу арабча сўз **muʿammāt(un)** шаклига эга (АРС, 543); ўзбек тилига фатҳали айни **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири — даги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muʿammāt** → **муаммаъ** (**муаммо**); кўпмаъноли **ʿamīya** феълининг 'жумбоқли бўлди' маъноси билан (АРС, 542) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 177), араб тилида 'топишмоқ', 'жумбоқли нутқ' маъносини (АРС, 543), ўзбек тилида эса 'жумбоқ', 'ечимини топиш лозим бўлган масала' маъноларини англатади; бу сўз бадий санъат турларидан бирининг (шоирнинг номини ва шеър ёзилган санани мисра ичига яшириш жанрининг) номи сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 474).

МУАССАСА Бу арабча сўз **muʿassasat(un)** шаклига эга (АРС, 32); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muʿassasat** → **муассаса**. Бу сўз асли 'пойдевор қўйди', 'таъсис этди' маъносини англатувчи **ʿassa** феълининг II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 176), 'бирор соҳани бошқарувчи ёки илм-таълим ишларини олиб боровчи ташкилот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 474).

МУАТТАР Бу арабча сўз **muʿattar(un)** шаклига эга (АРС, 521); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, итқи товушларини **t** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **muʿattar** → **муаттар**. Бу сўз асли 'ёқимли ҳид таратди' маъносини англатувчи **ʿatira** феълининг II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'ёқимли ҳид таратувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 474). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади.

МУБОЛАҒА Бу арабча сўз **mubālagat(un)** шаклига эга (АРС, 85); асли кўпмаъноли **balāga** феълининг 'энг

юқори даражага етди' маъноси билан ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушینی ташлаб қабул қилинган: **mubālağat** → **мубâлаға (муболаға)**. Бу сўз 'ўта даражада бўрттириб ифодалаш' маъносини англатади, шу маъноси билан адабиётшунослик термини сифатида ҳам ('гипербола') ишлатилади (ЎТИЛ, I, 474).

МУБОРАК Бу арабча сўз **mubārak(un)** шаклига эга (АРС, 67); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mubārak** → **мубâрак (муборак)**. Бу сўз асли кўпмаъноли **baraka** феълининг 'Олло эҳсон қилди' маъносидан ҳосил қилинган III боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'бахт-эҳсон келтирувчи', 'қутлуғ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 474). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУБОРАКБОД: Бу сўз тожик тилида арабча **муборак** (қ.) ва тожикча 'бўлсин' маъносини англатувчи **бод** сўзидан тузилган **муборак бод!** ('муборак бўлсин!') бирикмасига тенг бўлиб (ТЖРС, 74), кейинчалик бу бирикма бир сўзга яхлитланган ва 'табрик', 'қутлов' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ТЖРС, 235; ЎТИЛ, I, 474). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **муборакбод қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади.

МУБҲАМ Бу арабча сўз **mubham(un)** шаклига эга (АРС, 90); **ʿabhamā** феълининг 'ноаниқ, чигал бўлди' маъноси билан (АРС, 89) ҳосил қилинган IV боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 225), 'ноаниқ', 'чигал', 'шубҳали' маъносини англатади (АРС, 81; ЎТИЛ, I, 474).

МУВАФФАҚ: Бу арабча сўз **muvaḥḥaq(un)** шаклига эга (АРС, 902); асли **vafiqa** феълининг (АРС, 901) II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), араб тилида 'муваффақиятли', 'омадли' каби маъноларни англатади (АРС, 902). Ўзбек тилида бу сўз **муваффақ бўл-** қўшма феъли таркибида 'эришиш' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 474).

МУВАФФАҚИЙАТ Бу арабча сўз **муваффақ** сўзи — дан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'бирор ишда эришилган ижобий, яхши натижа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 474). Бу сўздан ўзбек тилида **муваффақиятли**, **муваффақиятсиз** сифатлари, кейинги сифатдан **муваффақиятсизлик** мавҳум оти ясалган.

МУВАҚҚАТ Бу арабча сўз **muvaqqat(un)** шаклига эга (АРС, 903); 'муддатини белгилади' маъносини англатувчи **vaqata** феълининг (АРС, 903) II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175). 'вақтинчалик', 'маълум муддат давом этадиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 475).

МУВОЗАНАТ Бу арабча сўз **muvāzanat(un)** шаклига эга (АРС, 886); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **muvāzanat** → **мувâзанат (мувозанат)**. Бу сўз асли 'огирлигини ўлчади' маъносини англатувчи **vazana** феълининг III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'тенглик ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 475). Тожик тилида бу сўз асосан **мувозана** шаклида ишлатилади (ТЖРС, 236).

МУВОФИҚ Бу арабча сўз **muvāfiq(un)** шаклига эга (АРС, 902); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muvāfiq** → **мувâфиқ (мувофиқ)**; асли 'мос келди' маъносини англатувчи **vafiq** феълининг III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'мос', 'тўғри келадиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 475). Бу сўздан ўзбек тилида **мувофиқлаш** феъли ясалган.

МУДАРРИС Бу арабча сўз **mudarris(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 251); 'ўқитди' маъносини англатувчи **darasa²** феълининг (АРС, 251) II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), араб тилида 'дарс берувчи', 'ўқитувчи' маъносини (АРС, 251), ўзбек тилида эса 'мадрасада дарс берувчи', 'мадраса ўқитувчиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 475), Ўзбек тилида бу сўздан **мударрислик** оти ясалган.

МУДДАО Бу арабча сўз АРСда (255) **muddaʼin**

шаклида берилган, ПРСда (477) **muddaā** шаклида ҳам келтирилган; демак, бу сўз ўзбек тилига форс тилидан сўз охиридаги чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмашти — риб қабул қилинган: **muddaā** → **муддаâ** (**муддао**); асли кўпмаъноли **daʿā** феълнинг 'талаб қилди' маъноси асосида (АРС, 254) ҳосил қилинган от бўлиб, араб тилида 'даъво' маъносини (АРС, 255), ўзбек тилида эса 'кишининг дилидаги мақсад, ният' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 475).

МУДДАТ Бу арабча сўз **muddat(un)** шаклига эга (АРС, 746); асли кўпмаъноли **madda** феълнинг 'воқе бўлиш пайтини чўзди' маъноси билан (АРС, 745) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'давом этиши чегараланган вақт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 475).

МУДДАТЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **муддат** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'давом этиш вақти чегараланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 475).

МУДДАТСИЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **муддат** сўзидан (қ.) **-сиз** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'давом этиш вақти чегараланмаган' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 475).

МУДИР Бу арабча сўз **mudīr(un)** шаклига эга (АРС, 267); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **mudīr** → **мудир**. Бу сўз кўп — маъноли **dāra** феълнинг 'фаолият кўрсатди' маъноси билан (АРС, 265) ҳосил қилинган IV боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 226), араб тилида 'бошқарувчи', 'директор', 'ректор', 'вилоят ҳокими' маъноларини англа — тади (АРС, 267); ўзбек тилига 'бошлиқ' (кафедрага, илмий гуруҳга, идорага) маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 475). Ўзбек тилида **мудира** сўзи ҳам ишлати — либ, 'бошлиқ вазифасида ишловчи аёл' маъносини англа — тади; бу сўз **мудир** сўзидан **-ат(ун)** муаннас қўшимчаси билан ҳосил қилинган, ўзбек тилида сўз охиридаги **t** товуши ташланган. Ўзбек тилида **мудир** сўзидан **мудирлик** лавозим оти ясалган.

МУДИРА қ. **мудир**

МУДОМ Бу арабча сўз **mudām(un)** шаклига эга (АРС, 269); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mudām** → **мудâм (мудом)**; 'маълум муддат давом этиб турди' маъносини англа – тувчи **dāma** феълнинг (АРС, 269) III боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 251), АРСда 'вино' маъносини англатиши таъкидланган (ўша бетда); ПРСда (477) 'вино' маъносидан олдин 'доимо', 'узлуксиз' маъносини англ – латиши айтилган, ТЖРСда эса (236) фақат равиш маъноси келтирилган. Кўринадики, бу сўз ўзбек тилига эроний тилдан равиш маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 475).

МУДОФАА Бу арабча сўз **mudāfaat(un)** шаклига эга (АРС, 257); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mudāfaat** → **мудâфаа (мудофаа)**. Бу сўз **dafaʿa** феълнинг 'ҳамлани қайтарди' маъноси билан (АРС, 256) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), дастлаб 'ҳамлани қайтариш' маъносини англаган, кейинчалик 'душман ҳужумидан ҳимояланиш' маъно – сини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 475). Ўзбек тилида бу сўздан **мудофаачи** оти ясалган.

МУДОФААЧИ қ. **мудофаа**

МУДҲИШ Бу арабча сўз **mudhiṣ(un)** шаклига эга (АРС, 264); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган; 'кучли даражада ҳайрат – ланди' маъносини англаувчи **dahiṣa** феълнинг (АРС, 264) IV боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), араб тилида 'ҳайратга солувчи' маъносини, тожик тилида (ТЖРС, 237) ва форс тилида (ПРС, 478) 'даҳшатга солувчи' маъносини англади; кўринадики, бу сўз ўз – бек тилига кейинги маъно билан тожик, форс тилидан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 475).

МУЖАССАМ Бу арабча сўз **muḥassam(un)** шаклига эга (АРС, 130); асли кўпмаъноли **ḥasama** феълнинг II боб шакли **ḥassama** сўздан 'шакл-шамойил берди' маъноси билан ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифат – доши бўлиб (АТГ, 175), 'тўпланган ҳолда ўз аксини

топган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 476). Ўзбек тилида бу сўздан **мужассамлан-** феъли ясалган.

МУЖМАЛ Бу арабча сўз **muçmal(un)** шаклига эга (АРС, 140); асли **çamula** феълининг IV боб шакли **ыçmala** феълининг 'сиқиқ, қисқа баён қилди' маъноси билан (АРС, 139) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), араб тилида 'қисқа баён' маъносини англатади (АРС, 140); ўзбек тилида бу сўз 'тушуниб бўлмайдиган', 'ноаниқ' каби белги маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 476). Бу сўздан ўзбек тилида **мужмаллик** мавҳум оти ясалган.

МУЖОҲИД Бу арабча сўз **muçāhid(un)** шаклига эга (АРС, 144); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muçāhid** → **мужъҳид (мужоҳид)**; асли кўпмаъноли **çahada** феълининг 'курашди' маъноси билан (АРС, 144) ҳосил қилинган III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'ҳақиқат учун курашувчи аскар' маъносини англатади (Бу сўз ЎТИЛга киритилмаган).

МУЗАЙЙАНА Бу арабча сўз **muzayyana** шаклига эга; асли 'чиройли бўлди' маъносини англатувчи **zāna** феълининг II боб мажҳул нисбат сифатдоши **muzayyan(un)** сўзининг (УАЯ, 567) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига муаннас қўшимчасининг **a** қисмини сақлаб, **t** қисмини ташлаб қабул қилинган: **muzayyanat** → **музайяна (музайяна)**; 'кўрк берилган' маъносини англа-тувчи бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

МУЗАФФАР Бу арабча сўз асли **muẓaffar(un)** шаклига эга; ўзбек тилига изғи ундошини **z** ундошига ал-маштириб қабул қилинган: **muẓaffar** → **музаффар**; асли 'ғалаба қилди' маъносини англатувчи **ẓafira** феълининг (АРС, 490) II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'зафар қозонган', 'ғолибликни қўлга киритган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 476). Ҳозирги ўзбек тилида **музаффар** сўздан кўра **ғолиб** сўзи кўп ишлатилади. **Музаффар** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг

атоқли оти бўлиб ҳам келади.

МУЗОКАРА Бу арабча сўз **muzākārat(un)** шаклига эга (АРС, 275); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига, чўзиқ ā унлисини â унлисига алмаштириб, сўз охири — даги t товушини ташлаб қабул қилинган: **muzākārat** → **музâкара (музокара)**; асли **zakāra** феълнинг 'айтиб ўтди', 'тилга олди' каби маъноси билан (АРС, 275) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'бирор ма — сала муҳокамасида ўз муносабатини билдириб айтилган мулоҳаза' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477). Ўзбек тилида бу сўздан **музокарачи** оти ясалган.

МУЗОКАРАЧИ қ. **музокара**

МУЗОФОТ Бу арабча сўз **mudāfāt(un)** шаклига эга (АРС, 465); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ ā унларини â унларига алмаштириб қабул қилинган: **mudāfāt** → **музâфâт (музофот)**; кўпмаъноли **ḍāfa** феълнинг 'қўшди', 'бирлаштирди' маъноси билан (АРС, 464) ҳосил қилинган III боб мажҳул нисбат сифатдоши **mudāf(un)** сўзининг (АТГ, 251) **-āt(un)** кўплик қўшимчасини олган шакли бўлиб (АТГ, 39), араб тилида отлашиб, 'қўшимча' маъносини, ўзбек тилида эса 'шаҳар атрофидаги аҳоли яшайдиган жойлар' маъносини анг — латади (ЎТИЛ, I, 477).

МУЙАССАР Бу арабча сўз **muyassar(un)** шаклига эга (АРС, 918); **yasara** феълнинг 'эришди' маъноси билан (АРС, 917) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), араб тилида тўрт маънони англатади (АРС, 918); ўзбек тилига 'осонликча эришил — ган' маъноси билан қабул қилинган бўлиб, **муйассар бўл-**, **муйассар қил-** қўшма феъллари таркибида иш — латилади; ёлғиз ўзи аёл кишининг атоқли оти бўлиб келади (ЎТИЛ, I, 487).

МУКАММАЛ Бу арабча сўз **mukammal(un)** шаклига эга (АРС, 700); 'ҳар жиҳатдан етик бўлди' маъносини англатувчи **kamula** феълнинг (АРС, 699) II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'ҳар жиҳатдан етик', 'ҳар жиҳатдан бенуқсон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477). Бу сўздан ўзбек тилида **мукаммаллик**

мавҳум оти, **мукаммаллаштир-** феъли ясалган.

МУКАРРАМ Бу арабча сўз **mukarram(un)** шаклига эга (АРС, 685), асли 'сахий бўлди', 'меҳр-оқибатли бўлди' маъносини англатувчи **karuma** феълининг **karama** II боб шаклидан (АРС, 684) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'иззат-икром кўрсатилган' маъносини англатади (АРС, 685; ЎТИЛ, I, 477). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади.

МУКОФОТ Бу арабча сўз **mukāfāt(un)** шаклига эга (АРС, 693); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, чўзиқ фатҳали ҳамзани **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mukāfāt** → **мукафāt (мукофот)**; асли **kafāʿā** феълининг 'совға берди' маъноси билан ҳосил қилинган (АРС, 692) III боб масдари бўлиб (АТГ, 248), 'кишининг меҳнат фаолиятини тақдирлаб бериладиган совға (қимматбаҳо буюм ёки пул)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477). Бу сўздан ўзбек тилида **мукофотла-** феъли ясалган.

МУЛЗАМ: АРСда алоҳида келтирилмаган бу сўз асли **mulzam(un)** шаклига эга бўлиб, **lazima** феълидан 'жавобгар қилди' маъноси билан ҳосил қилинган IV боб шаклининг (АРС, 719) мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), асли 'жавобгар бўлган' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида **мулзам бўл-**, **мулзам қил-** қўшма феъллари таркибида қатнашиб, 'бирор ножўя иши учун гуноҳкор ҳолатига тушиб, жим туриб қолиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

МУЛК Бу арабча сўз **mulk(un)** шаклига эга (АРС, 766); асли **malaka** феълининг 'эга бўлди' маъноси билан (АРС, 766) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'хусусий мол-дунё', 'подшоҳлик' маъноларини англатади (АРС, 766; ЎТИЛ, I, 477).

МУЛҚДОР Бу сўз тожик тилида арабча **мулк** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб (ТЖРС, 137, 136, 238) тузилган бўлиб, 'мулк эгаси', 'давлатманда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477). Бу сўздан ўзбек тилида **мулк-**

Дорлик мавҳум оти ясалган.

МУЛОЗАМАТ Бу арабча сўз **mulāzamat(un)** шаклига эга (АРС, 719); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **mulāzamat** → **мулâзамат (мулозамат)**; асли кўпмаъноли **lazima** феълнинг III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'доим бирга бўлиш', 'бир-биридан ажралмаслик', 'тириш — қоқлик' маъноларини англатади (АРС, 719); ўзбек тилида бу сўз 'кишининг кўнглини олиш учун кўрсатилган илтифот, илиқ муомала' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478). Бу сўз ТЖРСда (238) **мулозимат** шаклида берилган.

МУЛОЗИМ Бу арабча сўз **mulāzim(un)**¹ шаклига эга (АРС, 719); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mulāzim** → **мулâзим (мулозим)**; асли кўпмаъноли **lazima** феълнинг III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), араб тилида 'зарурий', 'ажралмас' каби маъноларни англатади (АРС, 719); ўзбек тили тарихида бу сўз 'юқори мартабали амалдор ҳузурида доим бўлиб, унинг барча топшириқларини ба — жарувчи хизматкор' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 478).

МУЛОЙИМ Бу арабча сўз асли **mulāyim(un)** шаклига эга (АРС, 709); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касралаи ҳамзани **йи** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **mulāyim** → **мулâйим (мулойим)**; тожик тилида аслига яқин **мулоим** шаклида ёзиш қабул қилинган (ТЖРС, 238); кўпмаъноли **layima** феълнинг 'ўринли, муносиб бўлди' маъноси асосида (АРС, 709) ҳосил қилинган III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'юмшоқ', 'юмшоқ муомалали' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479). Бу сўздан ўзбек тилида **мулоийимлик** мавҳум оти, **мулоийимлаш**- феъли ясалган.

МУЛОҚОТ Бу арабча сўз асли **mulāqāt(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлиларига алмаштириб қабул қилинган: **mulāqāt** → **мулâқâт (мулоқот)**; кўпмаъноли **ʔaliqa** феълнинг 'мустаҳкам боғланди' маъноси билан (АРС, 532) ҳосил қилинган III боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 251), 'учра —

шув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478).

МУЛОҲАЗА Бу арабча сўз **mulāḥaḏat(un)** шаклига эга (АРС, 715); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mulāḥaḏat** → **мулаҳаза (мулоҳаза)**; асли **lahaḏa** феълининг 'эътибор берди' маъноси билан (АРС, 714) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'кишининг миясида бирор муносабат билан юзага келган фикр', 'ўй' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478).

МУМКИН Бу арабча сўз **mumkin(un)** шаклига эга (АРС, 763); **makuna** феълининг 'амалга ошди' маъноси — ни англатувчи IV боб шакли **ymkana** сўзидан (АРС, 762) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'амалга оширса бўладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

МУМСИК Бу арабча сўз **mumsik(un)** шаклига эга (АРС, 755); кўпмаъноли **masaka** феълининг 'ушлади' маъноси асосида (АРС, 744) ҳосил қилинган IV боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'ўта тежамкор', 'ҳасис' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

МУМТОЗ Бу арабча сўз **mumtāz(un)** шаклига эга (АРС, 776); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mumtāz** → **мумтāз (мумтоз)**; асли 'ижобий жиҳати билан ажралди' маъносини англатувчи **mauyyaza** феълининг (АРС, 776) VIII боб шаклидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 312), 'ижобий жиҳати билан ажралиб тура — диган', 'сара' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

МУНАВВАР Бу арабча сўз **munavvar(un)** шаклига эга (АРС, 838); асли 'нур сочди' маъносини англатувчи **nāra** феълининг (АРС, 837) II боб шакли **navvara** сўзи — дан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'нур билан ёритилган', 'порлаб турувчи', 'ёп-ёруғ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 479). Бу сўз одатда эркак кишининг, базангина аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Аёл кишининг атоқли

оти асли **Мунаввара** шаклига эга бўлиб, **Мунаввар** сўзига муаннас шакли ясовчи **-ат(ун)** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган (АТГ, 29); ўзбек тилига бу қўшимчанинг **а** қисмини сақлаб, **т** қисмини ташлаб қабул қилинган.

МУНАВВАРА қ. **мунаввар**

МУНАЖЖИМ Бу арабча сўз **munaççim(un)** шаклига эга (АРС, 786); 'юлдузларга қараб фол очди' маъносини англатувчи **naççama²** феълининг (АРС, 786) II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'юлдузларга қараб фол очувчи' (астролог) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479). Бу сўзни 'астроном' маъносини англатиш учун ишлатиш мақбул эмас.

МУНАҚҚАШ Ҳозирги ўзбек тилида деярли ишла-тилмайдиган бу арабча сўз асли **munaqqaş(un)** шаклига эга; 'ўйиб, ранг бериб безак ҳосил қилди' маъносини англатувчи **naqqaşa** феълидан (АРС, 824) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'нақшланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

МУНАҚҚИД Бу арабча сўз асли **munaqqid(un)** шаклига эга; кўпмаъноли **naqada** феълининг 'ютуқ-камчиликларини кўрсатиб фикр билдирди' маъноси билан (АРС, 822) ҳосил қилинган II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'танқидчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

МУҲДАРИЖА Бу арабча сўз асли кўпмаъноли **daraça²** феълининг 'киритди', 'жойлади' маъноси билан (АРС, 249) ҳосил қилинган VII боб аниқ нисбат сифат-доши бўлиб (АТГ, 288), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mundariçat** → **мун-дарижа**; 'асардаги бобларни, бўлимларни бетлари билан кўрсатувчи қисм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

МУНИС Бу арабча сўз **muъnis(un)** шаклига эга (АРС, 47); ўзбек тилига сукунли ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **muъnis** → **мунис**. Бу сўз **ъanisa** феълининг (АРС, 46) 'суҳбатдош бўлиб хурсанд қилди' маъносини англатувчи IV боб **ânasa** шаклидан (АРС, 47) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'кўнгли очик', 'яқин ҳамдам' каби маънони англатади

(ЎТИЛ, I, 479). Бу сўз эркак кишининг, муаннас шакли (**муниса**) эса аёл кишининг атоқли оти сифатида иш — латилади.

МУНИСА қ. **мунис**

МУНОЖОТ Бу арабча сўз **munāḥāt(un)** шаклига эга (АРС, 787); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлига алмаштириб қабул қилинган: **munāḥāt** → **мунâжât** (**муножот**); асли 'ўз сирини ишониб айтди' маъносини англатувчи **naḥā**² феълининг (АРС, 787) III боб масдари бўлиб (АТГ, 248), араб тилида 'пинҳона суҳбат, келишув' маъносини (АРС, 787), ўзбек тилида эса 'Олога пин — ҳона илтижо қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНОЗАРА Бу арабча сўз **munāẓarat(un)** шаклига эга (АРС, 811); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига, изғи ундошини з ундошига алмаштириб, сўз охи — ридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **munāẓarat** → **мунâзара** (**мунозара**); асли **naẓara** феълининг 'кўриб чиқди' маъноси билан (АРС, 810) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'маълум бир фикрга қўшил — маган ҳолда фикр билдириш', 'баҳслашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНОЗАРАЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **муноза — ра** сўзидан (қ.) -ли қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'бир фикрга келинмаган', 'айрим кишилар рози бўлмаган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНОСАБАТ Бу арабча сўз **munāsabat(un)** шаклига эга (АРС, 798); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **munāsabat** → **мунâсабат** (**муносабат**); **nasaba** феълининг 'боғлади', 'нисбат берди' маъноси билан (АРС, 797) ҳосил қилин — ган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'муқобиллик', 'яроқлилик', 'ўринлилик', 'қариндошлик', 'қарашлилик', 'алоқадорлик' маъноларини (АРС, 798), ўзбек тилида эса 'кишилар орасидаги, киши билан нарса орасидаги алоқа, боғлиқлик' каби маънони анг — латади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНОСАБАТДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **му —**

носабат сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи то — жикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'боғлиқлиги, алоқаси бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНОСИБ Бу арабча сўз **munāsib(un)** шаклига эга (АРС, 798); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **munāsib** → **мунâсиб (муносиб)**; **nasaba** феълининг 'боғлади', 'нисбат берди' маъноси билан (АРС, 797) ҳосил қилинган III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'мос тушадиган', 'лойиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНОФИҚ Бу арабча сўз **munāfiq(un)** шаклига эга (АРС, 821); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **munāfiq** → **мунâфиқ (мунофиқ)**; 'икки юзламалик қилди' маъносини англатувчи **nafaqa** феълининг III боб шаклидан (АРС, 821) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'икки юзламачи', 'носамимий' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480). Бу сўздан ўзбек тилида **мунофиқлик** мавҳум оти ясалган.

МУНОФИҚОНА Бу сўз тожик тилида арабча **мунофиқ** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 239), 'мунофиқларча', 'мунофиқлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНТАЗАМ Бу арабча сўз **muntaẓim(un)** шаклига эга (АРС, 812); ўзбек тилига изғи ундошини **з** ундошига, **i** унлисини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muntaẓim** → **мунтазам**; асли кўпмаъноли **naẓama** феълидан 'тартибга солди', 'тартибли равишда амалга оширди' маъноси билан (АРС, 812) ҳосил қилинган VIII боб шаклининг аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), 'белгиланган тартиб билан узлуксиз равишда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНТАЗИР Бу арабча сўз **muntaẓir(un)** шаклига эга (АРС, 811); ўзбек тилига изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **muntaẓir** → **мунтазир**; асли 'қаради' маъносини англатувчи **naẓara** феълининг (АРС, 810) VIII боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ,

310), ўзбек тилида 'орзиқиб кутувчи' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 480).

МУНШИЙ Бу арабча сўз **munṣīyū(un)** шаклига эга (АРС, 802); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, ҳамзани ва сўз охиридаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **munṣīyū** → **мун-ший**; кўпмаъноли **paṣāʿa** феълидан 'ёзди' маъноси билан ҳосил қилинган IV боб шаклининг (АРС, 801) аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АРС, 226), араб тилида 'юзгага келтирувчи', 'тузувчи', 'тахрир қилувчи' маъноларини англатади (АРС, 802), ўзбек тилида эса тарихан бу сўз 'сарой котиби' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, I, 481).

МУОВИН Бу арабча сўз **muʿāvin(un)** шаклига эга (АРС, 551); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **muʿāvin** → **муъ-вин (муовин)**; 'ёрдам берди' маъносини англатувчи феълининг III боб шакли **ʿavāna** сўзидан (АРС, 551) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'ёрдамчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУОЛАЖА Бу арабча сўз **muʿālaḥat(un)** шаклига эга (АРС, 532); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muʿālaḥat** → **муълажа (муолажа)**; асли 'даволади' маъносини англатувчи **ʿālaḥa** феълининг (АРС, 532) III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'касаликни даволаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУОМАЛА Бу арабча сўз **muʿāmalat(un)** шаклига эга (АРС, 542); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muʿāmalat** → **муъмала (муомала)**. Бу сўз асли 'ишлади', 'фаолият кўрсатди' маъносини англатувчи кўпмаъноли **ʿamila** феълининг III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'ўзаро нутқий муносабатда бўлиш', 'иш-юмуш юзасидан муносабатда бўлиш', 'савдо-соғиқ алоқаси', 'пул-маблағ бўйича олди-

берди' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 481). Бу сўздан 'нугқий муносабатда бўлиш' маъноси билан **муомалали** сифати ясалган.

МУРАББА Бу арабча сўз **murabbaʿ(un)** шаклига эга (АРС, 284); ўзбек тилига сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **murabbaʿ** → **мурабба**; **gabaʿa** феълининг 'тўртинчи бўлди' маъноси билан (АРС, 283) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'ҳар бир банди тўрт мисрадан иборат шеър' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУРАББИЙ Бу арабча сўз асли **murabbiyy(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига сўз охиридаги бир у товушини ташлаб қабул қилинган: **murabbiyy** → **мураббий**; асли **rabba** феълининг 'тарбиялади' маъноси билан (АРС, 281) ҳосил қилинган II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'тарбияловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУРАББО Бу арабча сўз асли **murabbā(un)** шаклига эга бўлиб, сўз охиридаги чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган; **murabbā** → **мураббâ (мураббо)**; асли 'кузатди' маъносини англатувчи **gabaʿa** феълидан (АРС, 281) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 177), 'мевани шакар шарбатида қайнатиб тайёрладиган ширинлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУРАККАБ Бу арабча сўз **murakkab(un)** шаклига эга (АРС, 311); **rakiba** феълининг 'бир-бирига қўшди' маъносини англатувчи **rakkaba** II боб шаклидан (АРС, 311) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'бир неча бўлакдан таркиб топган', 'тушуниш қийин бўлган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 481). Бу сўздан ўзбек тилида **мураккаблаш**- феъли ясалган.

МУРИД Бу арабча сўз **murīd(un)** шаклига эга (АРС, 320); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **murīd** → **мурид**; асли кўп-маъноли **rāda** феълининг 'ўрганди' маъноси билан (АРС, 320) ҳосил қилинган IV боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 226), 'руҳонийни ўзига пир деб, унга мух—

лис, шогирд бўлган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУРОД Бу арабча сўз **murād(un)** шаклига эга (АРС, 320); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **murād** → **мурâд (мурод)**; асли кўпмаъноли **rāda** феълнинг 'истади' маъноси билан (АРС, 320) ҳосил қилинган IV боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 226), 'амалга ошувчи исталган орзу, мақсад' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481). Ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Бу сўз билан ўзбек тилида **мурод-мақсад** жуфт сўзи тузилган.

МУРОЖААТ Бу арабча сўз **murāḡaḡat(un)** шаклига эга (АРС, 288); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига, фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб қабул қилинган: **murāḡaḡat** → **мурâжаат (мурожаат)**; **ḡaḡaḡa** феълнинг 'кимгадир қарата ниманидир гапир — ди' маъносини англатувчи **ḡaḡaḡa** III боб шаклидан (АРС, 311) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 247), 'кимгадир қарата айтилган гап' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482).

МУРОЖААТНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **мурожаат** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган бўлиб, 'мурожаат хати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482).

МУРУВВАТ Бу арабча сўз **muruvvat(un)** шаклига эга (АРС, 748); 'мардлик фазилатларига эга бўлди' маъно — сини англатувчи **muruvva**¹ феълнинг I боб масдари бўлиб (АРС, 748), 'бирор кишига одамийлик юзасидан кўрсатиладиган ёрдам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482). Бу сўздан ўзбек тилида **мурувватли, мурувватсиз** сифатлари ясалган.

МУСАВВИР Бу арабча сўз **muṣavvir(un)** шаклига эга (АРС, 450); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **muṣavvir** → **мусаввир**; кўп — маъноли **ṣavvara** феълнинг 'расмини чизди' маъноси билан (АРС, 449) ҳосил қилинган II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), араб тилида 'рассом',

'фотограф' маъноларини англатади (АРС, 450); бу сўз ўзбек тилида деярли ишлатилмайди (ЎКААҚЛ, 212).

МУСАФФО Бу арабча сўз **mušaffā** шаклига эга (АРС, 441); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў — зик **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mušaffā** → **мусаффа** (**мусаффо**); 'покиза, тиниқ бўлди' маъносини англатувчи **šāfa** феълидан (АРС, 440) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 177), араб тилида 'тозаланган' маъносини англатади (АРС, 441); ўзбек тилида 'ўта тоза', 'беғубор' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 482).

МУСБАТ Бу арабча сўз асли **mušbat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига се ундошини с ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **mušbat** → **мусбат**; асли кўпмаъноли **šabata** феълининг 'тасдиқлади' маъноси асосида (АРС, 108) ҳосил қилинган IV боб мажҳул нис — бат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'ижобий тасдиқланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482). Бу сўз асосан ма — тематика ва физика терминлари сифатида ишлатилади.

МУСИБАТ Бу арабча сўз **mušibat(un)** шаклига эга (АРС, 449); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў — зик **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mušibat** → **мусибат**; кўпмаъноли **šāba** феълининг 'бахт — сизлик юз берди' маъносини англатувчи IV боб шак — лидан (АРС, 448) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифат — доши бўлиб (АТГ, 225), 'бахтсизлик', 'мотамсаро таш — виш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482).

МУСЛИМ қ. **муслима**

МУСЛИМА Бу арабча сўз **muslimat(un)** шаклига эга бўлиб, **muslim(un)** сўзининг (АРС, 371) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шаклига тенг; ўзбек тилига **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muslimat** → **муслима**. **Муслима** сўзи ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (Бу сўз ЎТИЛда келтирилмаган). **Муслим** сўзи эса асли **salima** феълининг 'бўйсунди', 'итоат қилди' маъносини англа — тувчи IV боб шакли **aslama** сўзидан (АРС, 370) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224),

'ислом динини қабул қилган', 'муслмон' маъносини англатади (АРС, 371; ЎТИЛ, I, 483).

МУСЛИҲА Ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз асли **mušlihat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига сад ундо – шини с ундошига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mušlihat** → **муслиҳа**; асли **šalahā** феълининг 'яхши бўлди', 'тўғри бўлди' маъноси билан (АРС, 442) ҳосил қилинган IV боб аниқ нисбат сифатдоши **mušlih(un)** сўзининг (АТГ, 224) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), асли 'ислоҳ қилувчи' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 213).

МУСОБАҚА Бу арабча сўз **musābaqat(un)** шаклига эга (АРС, 345); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **musābaqat** → **мусâбақа (мусобақа)**; кўпмаъноли **sabaqa** феълининг 'ғолиблик учун тор – тишди, курашди' маъносини англатувчи III боб шакли – дан (АРС, 345) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 247), 'ғолиблик учун тортишув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 483).

МУСОДАРА Бу арабча сўз **mušādarat(un)** шаклига эга (АРС, 432); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири – даги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mušādarat** → **мусâдара (мусодара)**; асли **šadara** феълининг 'кетди' маъноси билан (АРС, 431) ҳосил қилинган III боб мас – дари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'тортиб олиш' маъ – носини англатади (АРС, 432); ўзбек тилида 'кимнингдир мол-мулкани, бойлигини расмий қарор билан давлат ихтиёрига тортиб олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 483).

МУСОФИР Бу арабча сўз асли **musāfir(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **musāfir** → **мусâфир (му – софир)**; асли 'доимо яшаб турган манзилидан бошқа узоқ, бегона манзилга жўнади' маъносини англатувчи

•**safara**¹ феълнинг (АРС, 360) III боб аниқ нисбат си — фатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'бошқа юртдан келган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 483). Бу сўздан ўзбек тилида **мусофирлик**, **мусофирчилик** отлари ясалган.

МУСТАБИД Бу арабча сўз **mustabidd(un)** шаклига эга (АРС, 59); ўзбек тилига сўз охиридаги **dd** товушла — ридан бирини ташлаб қабул қилинган: **mustabidd** → **мустабид**; асли кўпмаъноли **badda** феълнинг 'шаф — қатсиз муомала қилди' маъноси билан (АРС, 58) ҳосил қилинган VIII боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), 'чекланмаган ҳуқуққа эга ҳукмдор (подшо, хон, бек)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 483).

МУСТАМЛАКА Бу арабча сўз асли **mustamlaka** шаклига эга; 'эгаллади', 'қарам қилди' маъносини анг — латувчи **malaka** феълдан (АРС, 766) ҳосил қилинган X боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 332), 'босиб олинган, қарам мамлакат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 483). Бу сўздан ўзбек тилида **мустамлакачи**, **мустамлакачилик** отлари ясалган.

МУСТАСНО Бу арабча сўз асли **mustašnan** шаклига эга (АРС, 114); ўзбек тилига се ундошини с ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **n** товушини ташлаб, ундан оддинги **a** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mustašnan** → **mustašna** → **мустасна** (**мустасно**); кўпмаъноли **šana** феълнинг X боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 334), 'истисно қилинган', 'ҳи — собдан чиқарилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 338).

МУСТАҚИЛ Бу арабча сўз **mustaqill(un)** шаклига эга (АРС, 653); ўзбек тилига сўз охиридаги **ll** товушла — ридан бирини ташлаб қабул қилинган: **mustaqill** → **мустақил**; асли **qalla**² феълнинг 'ўз эрки билан иш қилди' маъноси билан ҳосил қилинган X боб аниқ нисбат си — фатдоши бўлиб (АТГ, 332), 'ўз эрки билан яшаш, иш юритиш ҳуқуқига эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 483).

МУСТАҚИЛЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **мустақил** сўзидан (қ.) **-лик** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб, 'ўз эрки билан яшаш, иш юритиш ҳуқуқи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484).

МУСТАҚИМ Бу арабча сўз **mustaqim(un)** шаклига эга (АРС, 667); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **mustaqim** → **мустақим**; асли кўпмаъноли **qāma** феълидан 'курашди', 'қаршилиқ қилди' маъноси билан ҳосил қилинган III боб шаклининг (АРС, 666) аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), 'ҳақиқатгўй', 'адолатли' каби маънони англатади (ЎКААҚЛ, 215). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади.

МУСТАҲКАМ Бу арабча сўз **mustahkam(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mustahkam** → **мустаҳкам**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг 'маҳкам бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган X боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 332), 'маҳкам', 'пухта-пишиқ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 484). Бу сўздан ўзбек тилида **мустаҳкамла-** феъли ясалган.

МУСУЛМОН Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб (ТЖРС, 243), асли арабча **муслим** сўзига (қ.) тожикча **-он** кўплик қўшимчасини (ТЖРС, 536) қўшиб ҳосил қилинган; кейинчалик **-он** қўшимчасининг кўплик маъносини ифодалаш ифодамай кетган; бу қўшимча қўшилганидан кейин қуйидаги товуш ўзгаришлари содир бўлган: **муслимон** сўзининг иккинчи бўғинидаги **и** унлиси талаффуз қилинмай, сл товушлари оралиғига **у** унлиси киритилган: **муслимон** → **мусулмон**. Бу сўз, худди араб тилидаги **муслим** сўзи каби, 'ислом динини қабул қилган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. **Мусулмон** сўзидан ўзбек тилида **мусулмончилик** мавҳум оти ясалган.

МУТАВАЛЛИ Бу арабча сўз **mutavallin** шаклига эга (АРС, 912); ўзбек тилига охиридаги **п** товушини ташлаб қабул қилинган. Бу сўз асли 'бошқарди' маъносини англатувчи **valiya²** феълининг 'бошқарувчи бўлди' маъносини англатувчи V боб шакли **tavalla** феълидан ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдошининг (АТГ, 197) қаратқич келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'мас—

жидда хўжалик ишларининг нозири' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 484).

МУТАКАББИР Бу арабча сўз **mutakabbir(un)** шак — лига эга бўлиб, 'кибрили бўлди' маъносини англатувчи **kabura** феълининг (АРС, 674) V боб аниқ нисбат сифатдошига тенг (УАЯ, 567); араб тилида 'мағрур', 'кибрили' маъноларини англатади (АРС, 675), ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 484).

МУТАНОСИБ Бу арабча сўз **mutanāsib(un)** шаклига эга (АРС, 798); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **mutanāsib** → **мутанâсиб (мутаносиб)**; **nasaba** феълининг 'бир-бирига мос бўлди' маъноси билан (АРС, 797) ҳосил қилинган VI боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 271), 'бир-бирига тенг, тўғри келадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484). Бу сўздан ўзбек тилида **мутаносиблик** мавҳум оти ясалган.

МУТАСАДДИ Бу арабча сўз асли **mutašaddin** шак — лига эга бўлиб, ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **n** ундошини ташлаб қабул қилинган: **mutašaddin** → **мутасадди**; асли **šadiā** феълининг 'бирор фаолиятни бажаришга рағбатланди' маъносини англатувчи **tašaddā** V боб шаклидан (АРС, 433) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдошининг (АТГ, 199) қаратқич келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'бирор фаолиятни амалга ошириш учун жавобгар киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484).

МУТАФАККИР Бу арабча сўз 'фикрлади' маъноси — ни англатувчи **факара** феълининг V боб шакли **тафаккара** сўзининг аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'чуқур фикрлаш қобилиятига эга киши', 'тафаккур қилиш истеъдоди соҳиби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484).

МУТАХАССИС Бу арабча сўз **mutaxaššis(un)** шак — лига эга (АРС, 222); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошларига алмаштириб қабул қилинган: **mutaxaššis** → **мутахассис**; **xašša** феълининг 'касб эгаси бўлди'

маъносини англатувчи V боб шаклидан (АРС, 222) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'маълум бир ихтисос, касб эгаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484). Бу сўздан ўзбек тилида **мутахассислик** мавҳум оти ясалган.

МУТЕ Бу арабча сўз **mutib(un)** шаклига эга (АРС, 484); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб ва шунинг эвазига чўзиқ **ī** унлисини **е** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **mutib** → **муте**; асли 'бўйсунди' маъносини англатувчи **tāba** феълининг (АРС, 483) IV боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 226), 'итоат қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484). Бу сўздан ўзбек тилида **мутелик** мавҳум оти ясалган.

МУТЛАҚ Бу арабча сўз **mutlaq(un)** шаклига эга (АРС, 480); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **mutlaq** → **мутлақ**; 'озод бўлди' маъносини англатувчи **talaqa** феълининг IV боб шаклидан ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), араб тилида 'озод', 'шак-шубҳасиз' маъноларини англатади (АРС, 480); ўзбек тилига ик – кинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 484).

МУТЛАҚО Бу арабча сўз **mutlaq** сўзи (қ.) охирига **-ā** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган равиш бўлиб (АРС, 480), 'шак-шубҳасиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484). Ўзбек тилида сўз охиридаги чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмашган.

МУТОЙИБА Бу арабча сўз асли **mutāyibat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mutāyibat** → **мутāйиба (мутойиба)**; **tāba** феълининг 'яхши кайфиятли бўлди' маъноси билан (АРС, 487) ҳосил қилинган III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'қули уйғатувчи ҳазил гап' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484).

МУТОЛАА Бу арабча сўз **mutālaabat(un)** шаклига эга (АРС, 479); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига,

чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **a** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини таш — лаб қабул қилинган: **mutâlaʼat** → **мутâлаа (мутолаа)**; **talâʼa** феълининг 'ўқиб-ўрганди' маъносини англатувчи **tâlâʼa** III боб шаклидан (АРС, 478) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 247), 'ўқиб-ўрганиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484).

МУТТАСИЛ Бу арабча сўз **muttašil(un)** шаклига эга (АРС, 892); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **muttašil** → **муттасил**. Бу сўз 'қўшди' маъносини англатувчи **vašala** феълидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АРС, 892), 'узлуксиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУТТАҲАМ Бу арабча сўз **muttahaḥam(un)** шаклига эга (АРС, 914); асли 'хато қилди', 'адашди' маъносини англатувчи **vahima** феълидан ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб, араб тилида 'айбланувчи', 'гумон қилинувчи' маъноларини (АРС, 914), ўзбек тилида эса 'олди-берди муомаласида нопоклик қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485). Бу сўздан ўзбек тилида **муттаҳамлик**, **муттаҳамчилик** сўзлари ясалган.

МУФАЗЗАЛ Бу арабча сўз **mufaddal(un)** шаклига эга (АРС, 601); ўзбек тилига дзад товушларини з то — вушларига алмаштириб қабул қилинган: **mufaddal** → **муфаззал**. Бу сўз асли **faddala** феълининг 'устун бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган II боб шакли **faddala** сўзининг (АРС, 601) мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), араб тилида 'дил тортар, кўнгил очар' (ўйин, машғулот) маъносини англатади (АРС, 601). Бу сўз ўз — бек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади.

МУФАССАЛ Бу арабча сўз **mufaššal(un)** шаклига эга (АРС, 599); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошла — рига алмаштириб қабул қилинган: **mufaššal** → **муфас — сал**; асли **fašala**¹ феълининг 'икир-чикиригача баён қилди' маъносини англатувчи **faššala** II боб шаклидан (АРС, 598) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'икир-чикиригача қамраб олинган'

маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУФТИ Бу арабча сўз асли **muftin** шаклига эга (АРС, 582); форс тилига **mufti** шаклида ўзлашган (ПРС, 516), ўзбек тилига шу шаклда қабул қилинган; **fatiā** феълининг 'ҳукм чиқарди', 'фатво берди' маъносини англатувчи **ʔaftā** IV боб шаклидан (АРС, 582) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 226), 'шариат қонунларини талқин қилувчи ва шу асосда ҳукм чиқарувчи уламо' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУХБИР Бу арабча сўз **muxbir(un)** шаклига эга (АРС, 210); **xabara** феълининг 'xabar берди', 'xabardor қилди' маъносини англатувчи IV боб шакли **ʔaxbara** сўзидан (АРС, 209) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифат — доши бўлиб (АТГ, 224), араб тилида 'xabardor қилувчи', 'репортёр' маъносини (АРС, 209), ўзбек тилида эса 'ах — борот воситаларига турли хабарлар, мақолалар ёзиб юбориб турувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 484).

МУХЛИС Бу арабча сўз **muxliṣ(un)** шаклига эга (АРС, 233); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **muxliṣ** → **мухлис**; асли кўпмаъноли **xalaṣa**¹ феълидан 'самимий муносабатда бўлди' маъноси билан (АРС, 232) ҳосил қилинган IV боб шаклининг аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'астойдил кўнгила қўйган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485). Бу сўз ва унинг муаннас шакли **Мухлиса** сўзи ўз — бек тилида киши атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУХЛИСА қ. мухлис

МУХОЛАФАТ Бу арабча сўз **muxālafat(un)** шаклига эга (АРС, 235); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **muxālafat** → **мухâлафат (мухолофат)**; кўпмаъноли **xalafa** феълининг III боб шаклидан 'қарши чиқди' маъноси билан (АРС, 234) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 247), 'қарама-қар — шилик', 'зиддият' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУХОЛИФ Бу арабча сўз **muxālif(un)** шаклига эга (АРС, 235); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига

алмаштириб қабул қилинган: **muxālif** → **мухâлиф** (**му-холиф**); кўпмаъноли **xalafa** феълининг III боб шаклидан 'қарши чиқди' маъноси билан (АРС, 234) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), 'қарши чиқувчи', 'қарши иш қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУХТАСАР Бу арабча сўз **muxtaṣar(un)** шаклига эга (АРС, 223); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **muxtaṣar** → **мухтасар**; **хашира** феълининг **ixtaṣara** VIII боб шаклидан (АРС, 223) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), араб тилида 'қисқартирилган', 'қисқа', 'конспект-лаштирилган' маъноларини (АРС, 223), ўзбек тилида эса 'қисқа', 'лўнда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУХТОР Бу арабча сўз **muxtār(un)** шаклига эга (АРС, 242); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muxtār** → **мухтâр** (**мух-тор**); 'танлади', 'афзал кўрди' маъносини англатувчи **xāra** феълининг (АРС, 241) VIII боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 312), 'ўз ихтиёри билан қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУХТОРИЙАТ Бу арабча сўз **muxtāriyyat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **muxtāriyyat** → **мухтâрийат** (**мухторият**); **мухтор** сўзидан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'мустақиллик', 'автономия' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУШАРРАФ Бу арабча сўз **muṣarrāf(un)** шаклига эга (АРС, 401); **ṣarufa** феълдан 'шон-шарафли, иззат-ҳурматли бўлди' маъноси билан (АРС, 401) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'шон-шарафга молик', 'шарафланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУШКИЛ Бу арабча сўз **muşkil(un)** шаклига эга (АРС, 414); ЎКААҚЛда (223), ТЖРСда (246) шу шаклда тўғри ёзилган бу сўз ЎТИЛда (I, 486), имло луғатларида хато равишда **мушкул** шаклида ёзилган. Бу сўз кўп – маъноли **şakala** феълидан ‘чалкаш бўлди’ маъноси билан (АРС, 413) ҳосил қилинган IV боб шаклининг аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224) ‘чалкаш’, ‘ечимини топиш қийин’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 486). Бу сўздан ўзбек тилида **мушкиллаш**- феъли ясалган (Бу феъл ЎТИЛда ва имло луғатларида **мушкуллаш**- шаклида нотўғри ёзилиб қолган).

МУШКИЛКУШОД Бу сўз ўзбек тилида арабча **мушкил** сўзига (қ.) ‘йўқ қил-’, ‘ҳал эт-’ маъносини англатувчи тожикча **кушодан** феълининг **кушод** ўтган замон асосини қўшиб тузилган (Тожик тилида бу сўз **кушо** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган: ТЖРС, 246); ‘мушкил аҳволни бартараф қилиш мақсади билан амалга ошириладиган ирим-чиримлар’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 486).

МУШКИЛЛАШ- қ. **мушкил**

МУШКИЛОТ Бу сўз арабча **мушкил** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), ‘қийинчиликлар’, ‘мушкиликлар’ маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 486). ЎКААҚЛда (223), ТЖРСда (246) тўғри ёзилган бу сўз ЎТИЛда ва имло луғатларида **мушулот** шаклида нотўғри ёзилиб қолган.

МУШКУЛ қ. **мушкил**

МУШКУЛЛАШ- қ. **мушкил**

МУШКУЛОТ қ. **мушкилот**

МУШОИРА Бу арабча сўз **muşāʿarat(un)** шаклига эга (АРС, 407); ўзбек тилига чўзиқ **ā** товушини **â** товушига, фатҳали айн товушини **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muşāʿarat** → **мушâира** (мушоира). Бу сўз асли **şaʿāga** феълининг ‘шеър ижод қилишда мусобақалашди’ маъносини англатувчи III боб шакли **şāʿāga** сўздан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 247), ‘шоирларнинг бир мавзу доирасида шу оннинг ўзида шеър ижод қилиб

айтишиш мусобақаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 486). Бундай вазндаги **музокара**, **муомала**, **мушоҳада** каби сўзларнинг учинчи бўғинида **a** унлиси айтилади ва ёзилади, фақат **мушоира** сўзида **и** унлисини айтиш ва ёзиш расмийлашган.

МУШОҲАДА Бу арабча сўз **muṣāḥadat(un)** шаклига эга (АРС, 419); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли — сига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muṣāḥadat** → **мушâҳада (мушоҳада)**; кўпмаъноли **ṣahida** феълининг 'ўз кўзи билан кўрди' маъноси асосида (АРС, 418) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'кузатиш' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 486). Бу сўз билан ўзбек тилида **мушоҳа — да қил-** қўшма феъли тузилган.

МУШТАРАК Бу арабча сўз **muṣṭarak(un)** шаклига эга (АРС, 402); 'қатнашди' маъносини англатувчи **ṣarika** феълининг (АРС, 402) VIII боб мажҳул нисбат сифат — доши бўлиб (АТГ, 310), 'умумий', 'барчага тааллуқли' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 486).

МУШТАРИЙ Бу арабча сўз асли **muṣṭarīk(un)** шак — лига эга (АРС, 403); тожик тилида **муштарий** шаклида (ТЖРС, 247), ўзбек тилида ҳам шу шаклда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 486). **Муштарик** сўзи асли **ṣarika** феълининг VIII боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), 'обуна бўлган киши', 'абонент' маъноларини англатади (АРС, 402). Кўринадики, бу сўзни ўзбек тилида аслига мувофиқ **муштарик** шаклида ишлатиш маъқул.

МУШТАРИК қ. **муштарий**

МУШТОҚ Бу арабча сўз **muṣṭāq(un)** шаклига эга (АРС, 422); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muṣṭāq** → **муштâқ (муш — тоқ)**; асли 'интилиш, хоҳиш уйғатди' маъносини англа — тувчи **ṣāqa** феълининг (АРС, 422) VIII боб мажҳул нис — бат сифатдоши бўлиб (АТГ, 311), 'сабрсизлик билан ку — таётган', 'интизор' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 456).

МУШФИҚ Бу арабча сўз **muṣṭfiq** шаклига эга (ПРС, 499); 'ҳамдардлик билдирди' маъносини англатувчи **ṣafiqa** феълининг (АРС, 410) IV боб аниқ нисбат си —

фатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'шафқатли' маъносини англати (ЎТИЛ, I, 486).

МУҚАДДАМ Бу арабча сўз **muqaddam(un)** шаклига эга (АРС, 627); **qadama** феълининг 'олдида борди' маъноси билан (АРС, 625) ҳосил қилинган II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), араб тилида бир неча маънони, шу жумладан 'олд томондаги' маъносини (АРС, 627), ўзбек тилида эса 'олдин', 'илгари' маъносини англати (ЎТИЛ, I, 487). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУҚАДДАС Бу арабча сўз **muqaddas(un)** шаклига эга (АРС, 625); 'илоҳий, табаррук деб билди' маъносини англатувчи **qadusa** феълининг (АРС, 625) II боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'илоҳий', 'табаррук' маъносини англати (ЎТИЛ, I, 487). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУҚАДДИМА Бу арабча сўз асли **muqaddimat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muqaddimat** → **муқаддима**; **qadama** феълининг 'олдида борди' маъноси билан (АРС, 625) ҳосил қилинган II боб аниқ нисбат сифатдошидан (УАЯ, 567) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида 'бошланғич қисм', 'сўзбоши' маъносини англати (ЎТИЛ, I, 487).

МУҚАРРАР Бу арабча сўз **muqarrar(un)** шаклига эга (АРС, 629); кўпмаъноли **qarra** феълининг 'ҳал қилди', 'қарор қилди' маъносини англатувчи II боб шаклидан (АРС, 628) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'амалга ошиши шубҳасиз, қатъий' каби маънони англати (ЎТИЛ, I, 487).

МУҚИМ Бу арабча сўз **muqim(un)** шаклига эга (АРС, 668); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muqim** → **муқим**; асли кўпмаъноли **qāma** феълининг 'турди', 'яшади' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган IV боб шаклининг аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 226), 'маълум мақонда доимий яшовчи', 'доимо' каби маъноларни англати

латади (ЎТИЛ, I, 487). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУҚОБИЛ Бу арабча сўз **muqābil(un)** шаклига эга (АРС, 620); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muqābil** → **муқâбил (муқобил)**; асли кўпмаъноли **qabila** феълининг 'кутиб олди' маъноси асосида (АРС, 620) ҳосил қилинган III боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 249), бу кўп – маъноли сўз ўзбек тилига 'ўрнига ўрин', 'ўрнини бо – сувчи' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 487).

МУҚОЙАСА Бу арабча сўз **muqāyasat(un)** шаклига эга (АРС, 670); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muqāyasat** → **муқâйаса (муқояса)**; кўпмаъноли **qāsa** феълининг 'чоғиштирди' маъноси билан ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'чоғиштириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 487).

МУҒАННИЙ Бу арабча сўз **ḡaniā** феълининг (АРС, 573) II боб аниқ нисбат сифатдош шакли бўлиб (АТГ, 177), асли 'чолғучи', 'чолғу чалиб ашула айтувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 487). Изоҳли луғатда бу сўз форс-тожикча деб белгиланган.

МУҒОМБИР Бу арабча сўз асли **muʿabbir(un)** шаклига эга бўлиб (ПРС, 509), тожик тилига айн тову – шини **ғ** товушига, биринчи **б** ундошини **м** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **muʿabbir** → **муғамбир (ТжРС, 247)**; ўзбек тилида бу тожикча сўз таркибидаги **а** унлиси **â** унлисига алмаштирилган: **муғамбир** → **муғомбир**; кўпмаъноли **ʿabara²** феълининг 'тушни таъбир қилди' маъноси билан (АРС, 494) ҳосил қи – линган II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), асли 'тушни таъбир қилувчи' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 199); бу сўз кўчма маънода 'айёр', 'қув' маъ – носини англатади (ЎТИЛ, I, 487).

МУҒОМБИРОНА Бу сўз тожик тилида **муғамбир** сўзидан **-она** қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ТжРС, 247, 542), ўзбек тилига **ғ** ундошидан кейинги **а** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **муғамбирона**

→ **муғомбирона**; 'муғомбирларча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 487).

МУҲАББАТ Бу арабча сўз **muhabbat(un)** шаклига эга (АРС, 153); ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини ҳ товушига алмаштириб қабул қилинган: **muhabbat** → **муҳаббат**. Бу сўз асли 'севди', 'кўнгил берди' маъноси — ни англатувчи **habba** феълининг II боб шакли **habbaba** сўзидан (АРС, 152) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'севги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 487).

МУҲАЙЙО Бу арабча сўз **muhayyā(un)** шаклига эга (АРС, 865); ўзбек тилига сўз охиридаги чўзиқ **ā** унли — сини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muhayyā** → **муҳаййā** (**муҳайё**); **hāya** феълининг 'тайёрлади' маъносини англатувчи **hayyāya** II боб шаклидан (АРС, 865) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 176), 'келтириб қўйилган', 'тайёр' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 487). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади; бу сўз билан **муҳаййо қил**- қўшма феъли тузилган.

МУҲАММАД қ. **алҳамдулилло**

МУҲАНДИС Бу арабча сўз **muhandis(un)** шаклига эга (АРС, 861); 'инженер бўлиб ишлади' маъносини англатувчи **handasa** феълининг II боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'инженер' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 487).

МУҲАРРАМ Бу арабча сўз **muharram(un)** шаклига эга (АРС, 169); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **muharram** → **муҳаррам**; **haruma** феълидан 'тақиқланди' маъноси билан ҳосил қилинган II боб шаклининг (АРС, 168) мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 175), 'тақиқланган' маъносини англатади; бу сўз — қамария йил ҳисобидаги биринчи ойнинг номи (ЎТИЛ, I, 488). Ўзбек тилида бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади: муҳаррам ойида туғилган қизга шу ном бериллади.

МУҲАРРИР Бу арабча сўз **muharrir(un)** шаклига эга

(АРС, 163); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб қабул қилинган: **muharrir** → **муҳаррир**; кўпмаъноли **harrā** феълнинг 'текширди' маъно — сини англатувчи **harrara** II боб шаклидан (АРС, 162) ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (УАЯ, 567), 'бирор матнни текшириб, ўзгартиришлар кири — тувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 488).

МУҲИМ Бу арабча сўз **muhimm(un)** шаклига эга (АРС, 858); ўзбек тилига сўз охиридаги **mm** ундош — ларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **muhimm** → **муҳим**. Бу сўз асли 'қизиқтирди', 'ўзига жалб қилди' каби маънони англатувчи **hamma** феълдан ҳосил қилинган IV боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'алоҳида аҳамиятга эга', 'аҳамият жиҳатидан би — ринчи даражали' каби маънони англатади (АРС, 858; ЎТИЛ, I, 488).

МУҲИТ I Бу арабча сўз **muhit(un)** шаклига эга (АРС, 202); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, итқи ундошини **т** ундо — шига алмаштириб қабул қилинган: **muhit** → **муҳит**; **hāta** феълнинг 'атрофини ўради' маъносини англатадиган IV боб шаклидан (АРС, 202) ҳосил қилинган аниқ нис — бат сифатдоши бўлиб (АТГ, 225), 'ҳаёт, фаолият кеча — диган табиий, ижтимоий шароит' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 488).

МУҲИТ II Бу арабча сўз **muhit(un)** шаклига эга (АРС, 202); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **muhit** → **муҳит**; **hāta** феълнинг 'атрофини ўради' маъносини англата — диган IV боб шаклидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 225), дастлаб 'қуруқликнинг атрофини ўраб олган катта сув' маъносини англатган бўлиб, кейинчалик 'океан' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 488). Ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУҲЛАТ Бу арабча сўз **muhlat(un)** шаклига эга (АРС, 771); кўпмаъноли **mahala** феълнинг 'вақт берди',

‘муддатини чўзди’ маъноси билан (АРС, 771) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), ‘бирор фао — лиятни бажариш учун белгиланган вақт’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 488).

МУҲОЖИР Бу арабча сўз **muhācir(un)** шаклига эга (АРС, 846); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muhācir** → **муҳâжир (му — ҳожир)**; кўпмаъноли **haçara** феълининг ‘ўз юртидан ўзга юртга кетказди’ маъносини англатувчи **haçara** II боб шаклидан (АРС, 846) ҳосил қилинган аниқ нисбат си — фатдоши бўлиб (АТГ, 249), ‘ўз юртидан кетиб, ўзга юртда яшовчи киши’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 488).

МУҲОКАМА Бу арабча сўз **muhākamat(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **mu — hākamat** → **муҳâкама (муҳокама)**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг ‘қарор чиқарди’ маъноси билан (АРС, 187) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), ‘кишилар орасида бирор масалани ҳал этиш мақсади билан ўтказиладиган фикр алмашув’ маъноси — ни англатади (ЎТИЛ, I, 488). Бу сўз билан ўзбек тилида **муҳокама қил-** қўшма феъли тузилган.

МУҲОФАЗА Бу арабча сўз **muhāfaẓat(un)** шаклига эга (АРС, 183); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, изги ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muhāfaẓat** → **муҳâфаза (муҳо — фаза)**; кўпмаъноли **hafīza** феълининг ‘ҳимоясига олди’, ‘сақлади’ маъноси билан (АРС, 182) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), ‘сақлаш’, ‘қўриқлаш’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 488).

МУҲР Бу арабча сўз **muhr(un)**² шаклига эга (АРС, 771); кўпмаъноли **mahara**² феълининг ‘тамға босди’ маъноси билан (АРС, 771) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), асли ‘тамға’ маъносини англатган, ке — йинчалик ‘печать’ маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ,

I, 488). Бу сўздан ўзбек тилида **муҳрли**, **муҳрла**- сўзлари ясалган.

МУҲРДОР Бу сўз тожик тилида арабча **муҳр** сўзига (Бу сўз тожик тилида **мўҳр** тарзида айтилади ва ёзила – ди) 'эга бўл-' маъносини англатувчи **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТжРС, 137, 136, 251), тарихан 'ҳукмдор саройида муҳрни сақловчи амалдор' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 488). Қизиги шуки, бу сўз **muhradār(un)** шаклида араб тилига ҳам олинган (АРС, 771).

МУҲТАРАМ Бу арабча сўз **muhtaram(un)** шаклига эга (АРС, 169); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **muhtaram** → **муҳтарам**; **haruma** феълининг 'иззат-икром кўрсатди' маъносини англатувчи VIII боб шаклидан (АРС, 168) ҳосил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), 'юксак ҳурмат-эҳтиромга сазовор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 488). Бу сўз ўзбек тилида аёл ки – шининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

МУҲТАШАМ Бу арабча сўз **muhtašam(un)** шаклига эга (АРС, 175); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **muhtašam** → **муҳташам**; асли 'уядди', 'сипо бўлди' маъносини англа – тувчи **hašama** феълидан ҳосил қилинган VIII боб маж – ҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), араб тилида 'ҳурматли' маъносини англатади (АРС, 175), ўзбек ти – лида эса бу сўз 'ҳашамли', 'ортиқ даражада безакли' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 488).

МУҲТОЖ Бу арабча сўз **muhtač(un)** шаклига эга (АРС, 200); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундо – шига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muhtač** → **муҳтâж (муҳтож)**; 'етишмовчилик юзага келди' маъносини англатувчи **havvača** феълининг (АРС, 199) VIII боб шаклидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 312), 'бирор зарур нар – сага эҳтиёжманда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489). Бу сўздан ўзбек тилида **муҳтожлик** мавҳум оти ясалган.

МУЪМИН Бу арабча сўз **mū'min(un)** шаклига эга

(АРС, 45); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **ў** унлисига алмаштириб, сукунли ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **mūshīn** → **мўмин**. Тожик тилида сукун ўрнига **ъ** (айи — риш) белгиси ёзилган, ўзбек тилида бу белги қўйилмаган: ўзбек тилидаги талаффузи асосида ёзилган. Бу сўз асли 'содиқ бўлди', 'ишончли бўлди' каби маъноларни англатувчи **ʿashīna** феълининг IV боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), 'имонли', 'Оллоҳ — нинг борлигига иқрор' (киши) маъносини англатади (АРС, 45; ЎТИЛ, I, 490). Бу сўз ўзбек тилида 'ювош', 'беозор' каби кўчма маъноларни ҳам англата бошлаган; ана шундай маъноси билан **мўмин-қобил**, **мўмин-мусулмон** жуфт сўзлари тузилган. **Мўмин** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам иш — латилади.

МЎМИНТОЙ Бу сўз ўзбек тилида арабча **мўмин** сўзига (қ.) эркалаш маъносини ифодалашга хизмат қилувчи **той** сўзини (ЎТИЛ, II, 197) қўшиб тузилган бўлиб, болаларни эркалашда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 490).

МЎЪЖАЗ Бу арабча сўз асли **muʿḥaz(un)** шаклига эга; ўзбек тилига **u** унлисини **ў** унлисига алмаштириб, айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **muʿḥaz** → **мўъжаз**; асли **ʿaḥaza**² феълининг 'кучсиз, заиф бўлди' маъноси асосида (АРС, 498) ҳосил қилинган IV боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 225), 'ихчам', 'кичкина' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490). ЎТИЛда бу сўз учун 'ажойиб' маъноси нотўғри ажратилган.

МЎЪЖИЗА Бу арабча сўз **muʿḥizat(un)** шаклига эга (АРС, 499); ўзбек тилига **u** унлисини **ў** унлисига алмаштириб, айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **muʿḥizat** → **мўъжиза**; **ʿaḥaza** феълининг 'ақл бовар қилмайдиган даражадаги ишни амалга оширди' маъносини англатувчи IV боб шаклидан ҳосил қилинган аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 225), 'ақл бовар қилмайдиган ҳодиса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490) **МЎЪТАБАР** Бу арабча сўз **muʿtabar(un)** шаклига

эга (АРС, 494); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига ь (айириш) белгисини қўйиб ва **u** унлисини **ў** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **muʼtabar** → **мўътабар**; асли **ʼabara**² феълининг (АРС, 494) 'ибрат қозонди' маъноси билан ҳосил қилинган VIII боб мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), 'ибрат оларли', 'эътиборли' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 490).

МУЎТАДИЛ Бу арабча сўз **muʼtadil(un)** шаклига эга (АРС, 502); ўзбек тилига **u** унлисини **ў** унлисига алмаштириб, айн ўрнига ь (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **muʼtadil** → **мўътадил**; **ʼadala**¹ феъ — лининг 'мутаносиб ҳолатга келди' маъноси билан (АРС, 502) ҳосил қилинган VIII боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 310), араб тилида 'келишган', 'мутаносиб', 'ўрточа' маъноларини англатади (АРС, 502), ўзбек тилига охириги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 490).

МУЎХМАЛ Бу арабча сўз **muhmal(un)** шаклига эга (АРС, 860); **hamala** феълининг 'эътиборсиз қолдирди' маъносини англатувчи IV боб шаклидан (АРС, 860) ҳо — сил қилинган мажҳул нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 224), араб тилида 'эътиборсиз қолдирилган', 'узоқ вақт ишлатилмаган' каби маъноларни (АРС, 860), ўзбек тилида эса 'ноаниқ', 'тушуниб бўлмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

Н

НАБИ Бу арабча сўз 'балаңд бўлди' маъносини англатувчи **naʼbāʼa** феълининг 'пайғамбар бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 568), **naʼbiyy(un)** шаклига эга (АРС, 779); ўзбек тилига сўз охиридаги **yy** товушларини ташлаб қабул қилинган: **naʼbiyy** → **наби**. 'Пайғамбар', 'Оллоҳнинг хоҳишини бандаларига етказувчи' маъносини англатадиган бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиш нотўғри (ЎТИЛ, I, 491).

НАВБАТ Бу арабча сўз **navbat(un)** шаклига эга (АРС, 837); **naʼba**² феълининг 'ўрнига ўрин бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб

(АРС, 836), 'гал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 491). Бу сўз билан ўзбек тилида **навбатма-навбат** такрор сўзи тузилган.

НАВБАТЧИ Бу сўз асли русча дежурный сўзининг калькаси бўлиб, арабча **навбат** сўзидан **-чи** қўшимчаси билан ясалган. Бу сўз ҳатто араб тилига ҳам ўзлашган (АРС, 837).

НАВБАТЧИЛИК Бу сўз асли русча **дежурство** сўзининг калькаси бўлиб, **навбатчи** сўзидан **-лик** қўшимчаси билан ясалган.

НАДОМАТ Бу арабча сўз **nadāmat(un)** шаклига эга (АРС, 792); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nadāmat** → **надâмат (надомат)**; 'ўкинди' маъносини англатувчи **nadima** феълининг (АРС, 792) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ўкинч' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАЖОТ Бу арабча сўз **naçāt(un)** шаклига эга (АРС, 787); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **naçāt** → **нажâт (нажот)**; асли 'қутулди' маъносини англатувчи **naçā¹** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 787), 'қутулиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492). Бу сўздан ўзбек тилида **нажотсиз** сифати ясалган.

НАЖОТКОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **нажот** сўзидан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган бўлиб, 'қутқарувчи', 'қутулиш йўлини кўрсатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАЗАР Бу арабча сўз **naẓar(un)** шаклига эга (АРС, 811); ўзбек тилига изғи ундошини **z** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **naẓar** → **назар**; асли **naẓaga** феълининг 'қаради' маъноси билан (АРС, 810) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'нигоҳ', 'тушуниш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 492). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. **Назар** сўзи **нуқтайи назар** изофа бирикмаси, **назар-пасанд қилма-** қўшма феъли таркибида қатнашади.

НАЗАРИЙ Бу арабча сўз **naẓariyy(un)** шаклига эга

(АРС, 812); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **nažariyu** → **назарий**; асли **nažara** феълининг ‘кузатди’ маъносидан (АРС, 810) ўсиб чиққан ‘фикрлади’ маъноси билан (АРС, 811) ҳосил қилинган I боб масдари **nažar(un)** сўзидан (УАЯ, 568) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ‘назарияга оид’, ‘назарияга асосланган’ каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАЗАРИЙА Бу арабча сўз **nažariyyat(un)** шаклига эга (АРС, 812); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ва сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **nažariyyat** → **назарийа (назария)**; асли **nažara** феълининг I боб масдари **nažar(un)** сўзидан (УАЯ, 568) **-iyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 501), ‘воқеа-ҳодисалар ҳақидаги умумлашма фикр’, ‘фикрлашга асосланган билим’ каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 492). Бу сўздан ўзбек тилида **назариячи** шахс оти ясалган; изоҳли луғатга шундай маънони англатувчи деб **назариётчи** сўзининг киритилгани ўринли эмас (ЎТИЛда **назариёт** сўзини бермай тўғри қилинган).

НАЗАРИЙОТЧИ қ. **назарийа**

НАЗАР-ПИСАНД ҚИЛМА- қ. **назар**

НАЗЗОРА: Бу арабча сўз асли **nažžarat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига изғи ундошларини з ундошла – рига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **nažžarat** → **наззâра (наззора)**; асли **nažara** феълининг ‘қаради’ маъноси билан (АРС, 810) ясалган **nažžar(un)** шахс оти – дан (УАЯ, 498) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ‘диққат билан қараш’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 493). Бу сўз мустақил қўлланмайди, шеърятда **наззора қил-** қўшма феъли таркибида иш – латилади.

НАЗЗОРА ҚИЛ- қ. **наззора**

НАЗИР қ. **назира**

НАЗИРА Бу арабча сўз **naẓīrat(un)** шаклига эга (АРС, 812); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига, чўзиқ і унлисини и унлисига алмаштириб, сўз охири — даги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **naẓīrat** → **назира**; асли **naẓāra** феълнинг ‘кузатди’ маъноси билан (АРС, 810) ясалган **naẓīr(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида ‘ўхшашлик’, ‘нусха’, ‘намуна’ каби маъноларни (АРС, 812), ўзбек тилида эса ‘бирор шоир асарига эргашиб, ўша вазн ва қофия билан ёзилган шеър’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 493). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Бу сўзнинг **назир** (музаккар) шакли эса эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

НАЗЛА Бу арабча сўз **nazlat(un)** шаклига эга (АРС, 796); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **nazlat** → **назла**; асли ‘шамоллади’ маъносини англатувчи **nazila** феълнинг (АРС, 795) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилидан бу кўп — маъноли сўз ‘шамоллаш’ маъноси билан қабул қилинган ва маъно тараққиёти натижасида ‘кучли шамоллаш оқибатида кўз-бурундан оқадиган шилимшиқсимон сарик сув’ маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 493).

НАЗМ Бу арабча сўз **naẓm(un)** шаклига эга (АРС, 812); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **naẓm** → **назм**; асли ‘дурни ишга терди’, ‘тартибга солди’ маъноларини англатувчи **naẓama** феълнинг (АРС, 812) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида ‘дурни ишга териш’, ‘шеър ёзиш’, ‘шеъроят’ маъноларини (АРС, 812), ўзбек тилида эса ‘шеър’, ‘шеъроят’ маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 493). Ўзбек тилида **нозим**, **нозима** сўзлари ҳам мавжуд бўлиб, эркак ва аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; бу сўзлар **naẓama** феълнинг I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли ‘тартибга солувчи’, ‘шоир(а)’ маъноларини англатади (ЎКААҚЛ, 242). **Назм** сўзи **назми** шаклида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади, ‘тартибли’ маъносини англатади

(ТЖРС, 255).

НАЗМИ қ. **назм**

НАЗОРАТ Бу арабча сўз **nižarat(un)** шаклига эга (АРС, 811); ўзбек тилига **i** унлисини **a** унлисига (тожик тилида ҳам шундай ўзгартириб: ТЖРС, 255), изғи ундо — шини **z** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **nižarat** → **назâрат (назорат)**; асли **nažara** феълнинг 'кузатди' маъноси билан (АРС, 810) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'бошқарма' маъносини (АРС, 811), ўзбек тилида эса 'кузатиб, текшириб туриш' маъносини англ — латади (ЎТИЛ, I, 493). Бу сўздан ўзбек тилида **назоратчи** шахс оти, **назоратсиз** сифати ясалган.

НАЗОРАТЧИ қ. **назорат**

НАИМ, НАИМА қ. **неъмат**

НАС қ. **наҳс**

НАСАБ Бу арабча сўз **nasab(un)** шаклига эга (АРС, 798); **nasaba** феълнинг 'келиб чиқишини, наслини ни — ма биландир боғлади' маъноси билан (АРС, 797) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'қариндошлик', 'алоқа-муносабат' маъноларини (АРС, 798), ўзбек тилида эса 'келиб чиқиш' маъносини англ — тади (ЎТИЛ, I, 496). Бу сўз билан ўзбек тилида **наслнасаб** жуфт сўзи тузилган.

НАСИБ Бу арабча сўз **našib(un)** шаклига эга (АРС, 806); ўзбек тилига сад ундошини **s** ундошига, чўзиқ **i** унлисини **n** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **našib** → **насиб**; кўпмаъноли **našaba** феълнинг 'белгилади' маъноси билан (АРС, 805) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'азалан (тақдиран) белгиланган улуш, қисмат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496). Бу сўз ҳо — зирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **насиб** эт — қўшма феъли таркибида қатнашади.

НАСИБА Бу сўз асли арабча **насиб** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига сўз охиридаги **i** товушини ташлаб қабул қилинган: **насибат** → **насиба**; **насиб** сўзи англатган маънони билдиради (ЎТИЛ, I, 496);

аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

НАСИЙА Бу арабча сўз **nasīyat(un)** шаклига эга (АРС, 797); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, фатҳали ҳамзани **ya** товушларига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **nasīyat** → **насийа (насия)**; асли **nasāya** феълининг 'кредитга берди' маъноси билан (АРС, 797) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб, 'кредитга сотиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496).

НАСИМ Бу арабча сўз **nasīm(un)** шаклига эга (АРС, 801); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nasīm** → **насим**; **nasama** феълининг 'шабада эсиб турди' маъноси билан (АРС, 800) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'шабада' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496). Ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида, **насима** муаннас шакли эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

НАСИМА қ. **насим**

НАСИҲАТ Бу арабча сўз **naṣīhat(un)** шаклига эга (АРС, 806); ўзбек тилига сад товушини **c** товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига алмаштириб қабул қилинган: **naṣīhat** → **насиҳат**. Бу сўз асли 'яхшиликка даъват қилди' маъносини англлатувчи **naṣaha** феълдан (АРС, 806) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'яхшиликка даъват қилиб айтилган маслаҳат', 'ўғит' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496).

НАСИҲАТГҲЎЙ Бу сўз ўзбек тилига тожик тилидан олинган (ТЖРС, 258); асли арабча **насиҳат** сўзига (қ.) 'гапир-' маъносини англлатувчи тожикча **гүфтан** феълнинг **гўй** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 110); ўзбек тилида 'насиҳат қилишни ёқтиради-ган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496). Бу сўздан ўзбек тилида **-лик** қўшимчаси билан **насиҳатгўйлик** мавҳум оти ясалган.

НАСИҲАТОМУЗ Бу сўз тожик тилида арабча **насиҳат** сўзига (қ.) 'аралаштир-', 'қориштир-' маъносини

англатувчи тожикча **омехтан** феълининг **омез** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 286, 258); ўзбек тилига охириги бўғинидаги **е** унлисини **у** унлисига ал – маштириб қабул қилинган, чунки ўзбек тилида **е** унлиси сўзнинг иккинчи ва ундан кейинги бўғинида келмайди. Асли **е** унлисини унга яқин **и** унлисига алмаштириш (**насиҳатомиз** каби) лозим эди, нимагадир **у** унлисига алмаштириб юборилган; 'насиҳатга ўхшаш', 'насиҳат – сифат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496).

НАСА Бу арабча сўз **nasl(un)** шаклига эга (АРС, 800); **nasala** феълининг 'туғди' маъноси билан (АРС, 800) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бир аждоднинг авлоди', 'зот' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 496). Ўзбек тилида бу сўз билан **наследош**, **насли**, **наслсиз**, **наслчилик** сўзлари ясалган, **насл-насаб** жуфт сўзи тузилган.

НАСЛДОР Бу сўз тожик тилида арабча 'зот' маъ – носини англатувчи **насл** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 137, 136, 258); 'зотли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496).

НАСА-НАСАБ қ. **насл**

НАСР Бу арабча сўз **naṣr(un)** шаклига эга (АРС, 784); ўзбек тилига се ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **naṣr** → **наср**; асли 'сочди' маъносини англатувчи **naṣara** феълининг 'прозада ёзди' маъноси билан (АРС, 784) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'проза' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 497).

НАСРИЙ Бу арабча сўз **naṣriyy(un)** шаклига эга (АРС, 784); ўзбек тилига се ундошини с ундошига ал – маштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **naṣriyyu** → **насрий**; **naṣr** (наср) сўзидан (қ.) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'наср билан ёзилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 497).

НАТИЖА Бу арабча сўз **natījat(un)** шаклига эга (АРС, 783); ўзбек тилига чўзиқ I унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул

қилинган: **natiqat** → **натижа**; **nataqa** феълининг 'бирор фаолият оқибатида юзага келди' маъноси билан (АРС, 782) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бирор фаолият оқибатида юзага келган ҳолат' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 497). Бу сўздан ўзбек тилида **натижали**, **натижасиз** сифатлари ясалган.

НАФ Бу арабча сўз **nafъ(un)** шаклига эга (АРС, 820); ўзбек тилига сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **nafъ** → **наф**; 'фойда келтирди' маъносини англатувчи **nafaъa** феълининг (АРС, 820) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бирор фаолият натижасидан кутила — диган фойда, манфаат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 497).

НАФАР Бу арабча сўз **nafar(un)** шаклига эга (АРС, 818); кўпмаъноли **nafara** феълидан (АРС, 818) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, араб тилидаги 'бир ки — ши' маъноси асосида юзага келган 'дона' маъносини англатади, кишиларга нисбатан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 497).

НАФАС Бу арабча сўз **nafas(un)** шаклига эга (АРС, 819); **nafisa** феълининг (АРС, 818) 'ўпкага ҳаво олди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ўпкага олинадиган ҳаво' маъносини, кўчма маънода эса 'ўпкага бир марта ҳаво олишга кетадиган вақт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 497).

НАФАҚА Бу арабча сўз **nafaqat(un)** шаклига эга (АРС, 821); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **nafaqat** → **нафақа**; **nafaqa¹** феълининг 'сарфланди' маъноси билан (АРС, 821) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, араб тилида 'харажат', 'алимент' маъноларини англатади (АРС, 821); ўзбек тилида бу сўз 'камдаромад кишиларга бериладиган ёрдам пули', 'пенсия' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 497).

НАФИС Бу арабча сўз **nafis(un)** шаклига эга (АРС, 820); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **nafis** → **нафис**; 'қимматбаҳо бўлди' маъносини англатувчи **nafusa** феълидан (АРС, 818) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида

'қимматбаҳо', 'қадр-қийматли' маъносини англатади (АРС, 820); ўзбек тилида бу сўз 'гўзал ва нозик' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 497). Бу сўзнинг **нафиса** муаннас шакли аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

НАФИСА қ. **нафис**

НАФОСАТ Бу арабча сўз **nafāsat(un)** шаклига эга (АРС, 818); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nafāsat** → **нафâсат (нафосат)**; 'қимматбаҳо бўлди' маъносини англатувчи **nafusa** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'нафислик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 498).

НАФРАТ Бу арабча сўз **nafrat(un)** шаклига эга (АРС, 818); кўшмаъноли **nafara** феълининг 'кучли даражада жирканди' маъноси билан (АРС, 818) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'кучли даражада жирканиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 498). Бу сўздан ўзбек тилида **нафратлан-** феъли ясалган.

НАФС Бу арабча сўз **nafs(un)** шаклига эга (АРС, 818); **nafisa** феълининг 'эга бўлиш учун интилди' маъноси билан (АРС, 819) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'интилиш', 'ғурур', 'ҳирс' каби маъноларни англатади (АРС, 819); ўзбек тилида бу сўз 'кишининг бирор нарсага эга бўлиш истаги' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 498).

НАФСАМБИР Бу сўз асли арабча **нафсиламр** сўзининг (қ.) ўзбек сўзлашув тилида воқе бўлган товуш ўзгаришлари натижасида юзага келган: 1) **ил** товушлари ташланган: **нафсиламр** → **нафсамр**; 2) **мр** товушлари оралиғига **би** товушлари қўшилган: **нафсамр** → **нафсамбир**.

НАФСИАЛАМР Бу арабча бирикма **fi nafs al ʿamr** шаклига эга бўлиб (АРС, 819), ўзбек тилида **фи** предлоги ташланиб, қолган қисмлар фатҳали ҳамзани **а** товушига алмаштирган ҳолда бир сўзга бирлаштирилган; асли араб тили талаффуз қоидасига биноан **нафсуламр** ай-тилиши ва шундай ёзилиши тўғри (Тожиқ тилига шундай шаклида олинган: ТЖРС, 260), лекин ўзбек тилига у

унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган; 'ҳақиқатда', 'тўғриси айтганда' каби маънони англа — тади (АРС, 819; ЎТИЛ, I, 498).

НАФСОНИЙАТ Бу арабча сўз **nafsāniyyat(un)** шаклига эга (АРС, 819); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **nafsāniyyat** → **нафсāнийат (нафсоният)**; асли **нафс** сўзи (қ.) асосида ясалган **нафсоний** нисбий сифатидан ясалган мавҳум от бўлиб (АРС, 819), 'кишининг ўз қадр-эътибори ҳақидаги туйғуси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 498).

НАША Бу арабча сўз асли **naṣbat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **naṣbat** → **наша; naṣaʿa**² феълининг 'ажратиб олди' маъноси асосида (АРС, 804) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилида 'поясидан тола, уруғидан ёғ, наркотик модда олинадиган ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 498).

НАШР Бу арабча сўз **naṣr(un)** шаклига эга (АРС, 803); **naṣara**¹ феълининг 'чоп этди' маъноси билан (АРС, 802) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'чоп этиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 498).

НАШРИЙОТ Бу арабча сўз асли **naṣriyyāt(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига таркибидаги **уу** то — вушларидан бирини ташлаб, чўзиқ **â** унлисини **â** унли — сига алмаштириб қабул қилинган: **naṣriyyāt** → **наш — рийât (нашриёт); нашр** сўзидан (қ.) **-ийât(ун)** қўшим — часи билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'нашр этиш билан шуғулланувчи муассаса' маъносини ан — латади (ЎТИЛ, I, 499). Бу сўздан ўзбек тилида **наш — рийотчи** ('нашриёт ходими') сўзи ясалган.

НАШЪА Бу арабча сўз **naṣvat(un)** шаклига эга (АРС, 805); ўзбек тилига **v** товуши ўрнига **ъ** (айириш) белги — сини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **naṣvat** → **нашъа; naṣiā** феълининг 'кайф қилди' маъноси асосида (АРС, 805) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), асли 'кайф қилиш' маъносини

англатади (АРС, 805); ўзбек тилида 'эстетик лаззат', 'ҳузур' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 499). Бу сўздан ўзбек тилида **нашъали** сифати ясалган.

НАЪЛ қ. **нағал**
НАЪЛАТ қ. **лаънат**

НАЪРА Бу арабча сўз **naʿrat(un)** шаклига эга (АРС, 813); ўзбек тилига айн товуши ўрнига **ъ** (айириш) бел – гисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **naʿrat** → **наъра**; **наърага** феълининг 'ҳўкизга ўхшаб бўкирди' маъноси билан (АРС, 813) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'бўкириш' маъносини (АРС, 813), ўзбек тилида эса 'ҳа – вони ларзага келтирувчи ваҳимали товуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 499).

НАҚАРОТ Бу арабча сўз **naqarāt(un)** шаклига эга (АРС, 823); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **naqarāt** → **нақарât (нақа – рот)**; кўпмаъноли **naqara** феълининг 'музика асбобини чертди' маъноси билан (АРС, 823) ҳосил қилинган I боб масдари **naqrat(un)** сўзининг **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), араб тилида 'такрор-такрор чертиш' маъносини (АРС, 823), ўзбек тилида эса 'қўшиқнинг такрорланувчи банди' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 499).

НАҚДА Бу арабча сўз **naqd(un)**² шаклига эга (АРС, 823); кўпмаъноли **naqada** феълининг 'қўлида бор пул билан тўлади' маъноси асосида (АРС, 822) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'қўлида бор (пул)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 499).

НАҚЛА Бу арабча сўз **naql(un)** шаклига эга (АРС, 827); кўпмаъноли **naqala** феълининг 'гапириб берди' маъноси билан (АРС, 826) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида саккиз маънони англати – ши таъкидланган (АРС, 827); ўзбек тилида бошқача маънони – 'оғиздан оғизга ўтиб келаётган ҳикматли сўзлар, ҳикоят' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 499).

НАҚШ Бу арабча сўз **naqş(un)** шаклига эга (АРС, 824); 'ўйиб, ранг бериб безак ҳосил қилди' маъносини

англатувчи **naqasha** феълнинг (АРС, 824) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ўйиб, ранг бериб ҳосил қилинган безак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490). Бу сўздан ўзбек тилида **нақшли** сифати, **нақшла-** феъли ясалган.

НАҚШДОР Бу сўз тожик тилида арабча **нақш** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълнинг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 137, 136, 261); 'нақш солинган', 'нақш билан безатилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

НАҚШИН Бу сўз тожик тилида арабча **нақш** сўзи – дан (қ.) **-ин** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 261), 'нақш солинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

НАҚШИНКОР Бу сўз ўзбек тилида **нақшин** сўзидан (қ.) **-кор** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган сифат бўлиб, 'нақшлар билан безатилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

НАҚҚОШ Бу арабча сўз **naqqāsh(un)** шаклига эга (АРС, 824); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **naqqāsh** → **наққâш (наққош)**; 'ўйиб, ранг бериб безак ҳосил қилди' маъносини англатувчи **naqasha** феълидан (АРС, 824) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 240), 'нақшкор уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490). Бу сўздан ўзбек тилида **наққошлик** мавжум оти ясалган.

НАҒАЛ Бу сўз арабча бўлиб, **naʿl(un)** шаклига эга (АРС, 814); ўзбек сўзлашув тилида айн товуши **ғ** товушига алмаштирилган, сўнгра **ғл** товушлари оралиғига **а** унлиси қўшилган: **naʿl** → **нағл** → **нағал**; **naʿala** феълнинг 'тақа (тақача) қоқди' маъноси билан (АРС, 814) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'оёқ кийимининг пошнасига қоқиладиган тақача' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 500).

НАҒМА Бу арабча сўз **naġmat(un)** шаклига эга (АРС, 815); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **naġmat** → **нағма**; **naġama** феълнинг 'ашула айтди' маъноси билан (АРС, 815) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб ти –

лида 'куй', 'оҳанг' маъносини, ўзбек тилида эса, бундан ташқари, 'лабда пуфлаб чалинадиган музика асбоби' маъносини ҳам англатади (ЎТИЛ, I, 500).

НАҲОР Бу арабча сўз **nahār(un)** шаклига эга (АРС, 833); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **nahār** → **наҳâr (наҳор)**; 'тез оқади' маъносини англатувчи **nahāra** феълига бағишланган мақола таркибида келтирилган бу сўз араб тилида 'кундуз' маъносини англатиши айtilган (АРС, 833); ўзбек тилида бу сўз 'эрта тонг', 'тонготар' маъно — сини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 500). Ўзбек тилида бу сўздан **наҳорлик** сўзи ясалган ('эрта тонгдаги нонушта' маъносини англатади).

НАҲОРЛИК қ. **наҳор**

НАҲР қ. **анҳор**

НАҲС Бу арабча сўз **nahs(un)** шаклига эга (АРС, 788); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nahs** → **наҳс**; 'бахтсиз, омадсиз бўлди' маъносини англатувчи **nahasa** феълидан (АРС, 733) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'бахтсизлик', 'омадсизлик' маъносини англатади (АРС, 788); ўзбек тилида бу сўз 'ғул қилмаганлик', 'нопоклик' маъносини англатади. Изоҳли лугатда бу сўз сифат (белги маъносини англатувчи сўз) тарзида изоҳланган (ЎТИЛ, I, 500). **Наҳс** сўзи сўзлашув тилида **нас** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

НЕЪМАТ Бу арабча сўз **niʿmat(un)** шаклига эга (АРС, 815); ўзбек тилига **i** товушини **e** товушига ал — маштириб, айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **niʿmat** → **неъмат** (Бу от сўзлашув тилида **ниғмат** тарзида ҳам талаффуз қилинади). **Неъмат** сўзи асли 'тўкинчилик билан, мамнунлик билан ҳаёт кечирди' маъносини англатувчи **naʿīma** феълининг масдари бўлиб (АРС, 814), 'тўқчилик', 'тўкинчилик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 502). Бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Ўзбек тилида **naʿīma** феълидан ҳосил қилинган **наим**, **наима** сўзлари ҳам мавжуд, **Наим** эркак кишининг, **Наима** аёл

кишининг атоқли оти бўлиб хизмат қилади. **Наим** сўзи асли **naʼīm(un)** шаклига эга (АРС, 815); **naʼīma** феъли — дан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 143), ‘тўкин-сочинлик билан ўтадиган ҳаёт’ маъносини англатади (АРС, 815). **Наима** сўзи **Наим** сўзининг **-ат(ун)** қўшим — часи билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига бу қўшимчанинг **а** қисмини сақлаб, **t** қисмини ташлаб қабул қилинган. **Наъим** сўзи чўзиқ касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **наъим** → **наим**. Ўзбек тилида эркак киши — нинг атоқли оти бўлиб келадиган **Нуъмон** сўзи ҳам мавжуд; бу сўз араб тилида ҳам шундай вазифада иш — латилиб, **nuʼmānu** шаклига эга (АРС, 814); ўзбек тилига айн товуши ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **nuʼmānu** → **нуъмân (нуъмон)**. **Нуъмон** сўзи юқорида изоҳланган **naʼīma** феълининг масдарларидан бири бўлиб (АТГ, 143), ‘бахтли бўлиш’ каби маънони англатади.

НИЗО Бу арабча сўз **niẓāʼ(un)** шаклига эга (АРС, 795); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб, сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилин — ган: **niẓāʼ** → **низâ (низо)**; кўпмаъноли **naẓāʼa** феъли — нинг ‘тортишди’, ‘курашди’ маъносини англатувчи **nāẓāʼa** III боб шаклидан (АРС, 794) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 247), ‘тортишув’, ‘келишмовчилик’ каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 502). Бу сўздан ўзбек тилида **низולי** сифати, **низолаш-** феъли ясалган.

НИЗОМ Бу арабча сўз **niẓām(un)** шаклига эга (АРС, 813); ўзбек тилига изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **niẓām** → **низâм (низом)**; асли **naẓāma** феълининг ‘тар — тибга солди’ маъноси билан ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида беш маънони англатувчи бу сўз ўзбек тилига ‘амал қилиш лозим қонун-қоидалар ёзилган расмий ҳужжат’ маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 502). Бу сўз ўзбек тилида эр — как кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

Атоқли шоир Низомийнинг номи ҳам **НИЗОМ** сўзидан **-ий** қўшимчаси билан ясалган (АТГ, 48).

НИЗОМИЙ қ. **НИЗОМ**

НИЙАТ Бу арабча сўз **niyyat(un)** шаклига эга (АРС, 841); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бири — ни ташлаб қабул қилинган: **niyyat** → **нийат (ният)**; кўпмаъноли **nawā** феълнинг I боб масдари бўлиб (АРС, 841), 'кўнгилдаги истак-орзу, мақсад' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 504).

НИКОҲ Бу арабча сўз **nikāh(un)** шаклига эга (АРС, 828); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nikāh** → **никâҳ (ниқоҳ)**; **naқаhа** феълнинг 'эр-хотинликни шариат йўли билан расмийлаштирди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 828), 'эр-хотинликни шариат йўли билан расмийлаштириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 502).

НИСБАТ Бу арабча сўз **nisbat(un)** шаклига эга (АРС, 798); **nasaba** феълнинг 'боғлади' маъноси билан (АРС, 797) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тили лугатида тўрт маъноли деб тасвирланган бу сўз ўзбек тилида асосан 'нарсаларнинг ҳажми, миқ — дори жиҳатидан қиёсланадиган фарқи' маъносини англлатувчи математика термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 503). Бу сўзни тилшунослик термини сифатида ишлатиш ўринли бўлмаган (Бу грамматик категорияга изоҳли лугатда берилган таъриф ҳам нотўғри).

НИСБАТАН Бу сўз **nisbat** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида равишга айланган; ўзбек тилида 'қиёсан олганда', '(кимга ёки нимага) қарата' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИСБИЙ Бу арабча сўз **nisbiyy(un)** шаклига эга (АРС, 798); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **nisbiyy** → **нисбий**; **nasaba** феълнинг 'боғлади', 'нисбат берди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари **nisbat** (нисбат) сўзининг (қ.) охиридаги **-at(un)** қисми ўрнига **-iyy(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ,

49), 'нимагадир нисбатан белгиланадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503). Бу сўздан ўзбек тилида **нисбийлик** мавҳум оти ясалган.

НИСБИЙАТ Бу арабча сўз **nisbiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 798); ўзбек тилига таркибидаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **nisbiyyat** → **нисбийат (нисбият)**; **нисбий** сифатидан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'нисбийлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИСО Бу арабча сўз **nisāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 797); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **nisāʿ** → **нисâ (нисо)**; **nasāʿā** феъли мақоласида берилган бу сўз асли 'аёллар' маъносини англатиб (АРС, 797; ЎКААҚЛ, 240), ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, аёл киши атоқли отига қўшилиб келади: **Ўури-нисо, Зебинисо** каби.

НИСОР Бу арабча сўз **nišār(un)** шаклига эга (АРС, 784); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nišār** → **нисâр (нисор)**; 'сочди' маъносини англатувчи **našara** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 784), 'тўй, байрам каби тантаналарда ҳурматли киши боши устидан сочиладиган гул, ширинликлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИСФ Бу арабча сўз **nišf(un)** шаклига эга (АРС, 807); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nišf** → **нисф**; асли кўпмаъноли **našafa** феълининг 'икки тенг бўлакка бўлди' маъноси билан (АРС, 807) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'тенг ярим' маъносини англатади: **Даромагнинг нисфи Сизники бўлади** каби (ЎТИЛ, I, 504).

НИФОҚ Бу арабча сўз **nifāq(un)** шаклига эга (АРС, 821); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nifāq** → **нифâқ (нифоқ)**; асли **nafaqa** феълининг 'икки юзламалик қилди' маъносидан (АРС, 871) ясалган от бўлиб, араб тилида 'икки юзламалик' маъносини, ўзбек тилида эса 'келишмовчи —

лик', 'жанжал' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИШОН Бу арабча сўз **niṣān(un)** шаклига эга (АРС, 804); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **niṣān** → **нишân (нишон)**; 'мўлжалга олди', 'белги (аломат) қўйди' маъноларини англатувчи **naṣṣana** феълидан (АРС, 804) ясалган от бўлиб, 'ўқ отиш учун мўлжалланган нарса', 'белги (аломат)' маъноларини, шу билан бирга 'орден', 'медал' каби маъноларни ҳам англатади (АРС, 804; ЎТИЛ, I, 504). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

НИШОНА Бу арабча сўз асли **niṣānat(un)** шаклига эга бўлиб, **niṣān (нишоқ)** сўзидан (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **niṣānat** → **нишâна (нишона)**; асли 'ўсимликнинг биринчи кўрсатган меваси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИШОНДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **нишон** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'орденга, медалга эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИҚОБ Бу арабча сўз **niqāb(un)** шаклига эга (АРС, 822); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **niqāb** → **ниқâб (ниқоб)**; асли кўпмаъноли **naqaba** феълининг 'тешик ҳосил қилди' маъноси асосида (АРС, 822) ясалган от бўлиб, 'юзга тутиладиган парда' маъносини англатади (АРС, 822; ЎТИЛ, I, 504).

НИҒМАТ қ. **неъмат**

НИҲОЙА Бу сўз ўзбек тилида арабча **ниҳоят** сўзи (қ.) охиридаги **t** товушини ташлаб ҳосил қилинган бўлиб, 'чек-чегара', 'охир', 'поён' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 505).

НИҲОЙАТ Бу арабча сўз **niḥāyat(un)** шаклига эга (АРС, 835); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **niḥāyat** → **ниҳâят (ниҳо-**

аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'ўринбосар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 507).

НОИЛ Бу арабча сўз **nāyil(un)** шаклига эга (АРС, 842); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра — ли ҳамзани **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nāyil** → **наил (ноил)**; кўпмаъноли **nāla** феълининг 'эга бўлди', 'етишди' маъноси билан (АРС, 841) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'эга бўлувчи', 'етишувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 507). Бу сўзнинг **ноила** муаннас шакли аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. **Наил** сўзи билан ўзбек тилида **ноил бўл-** қўшма феъли тузилган.

НОИЛА қ. **НОИЛ**

НОИЛОЖ қ. • **ИЛОЖ**

НОМАЙИ АЪМОЛ Бу изофа бирикмаси тожикча **нома** ('хат') ва арабча **аъмол** сўзларидан тузилган бўлиб, 'кишининг иш-ҳаракати қайд этилган матн' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508). **Аъмол** сўзи **ъаъmāl(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 541) ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ъаъmāl** → **аъmâl (аъмол)**. Бу сўз асли **амила** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари **амал(ун)** сўзининг (УАЯ, 568) кўплик шакли бўлиб (АРС, 541), 'турли ишлар', 'фаолият' маъносини билдиради. Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, юқоридаги изофа бирикмаси таркибида қатнашади.

НОМУС Бу арабча от **nāmūs(un)**¹ шаклига эга (АРС, 778); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nāmūs** → **наъмус (номус)**; араб тилида 'қонун', 'виждон', 'орият' маъноларини англатади (АТС, 778); ўзбек тилига кейинги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 509). Бу сўз билан ўзбек тилида **номусли**, **номуссиз** сифатлари, **номус-ор** жуфт сўзи тузилган.

НОСИР I Бу арабча сўз **nāšir(un)** шаклига эга (АРС, 784); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, се ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nāšir**

→ **nâsir (носир); nasara** феълнинг 'прозада ижод қилди' маъноси билан (АРС, 784) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'проза жан — рида ижод қиладиган ёзувчи' маъносини англатади (Бу сўз ЎТИЛга киритилмаган).

НОСИР II Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз асли **nâsir(un)** шаклига эга (АРС, 807); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nâsir** → **nâsir (носир); nasara** феъли — нинг 'кўмак берди' маъноси билан (АРС, 806) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'кўмак берувчи' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 243).

НОТАЙИН қ. **тайин**

НОТИҚ Бу арабча сўз **nâtiq(un)** шаклига эга (АРС, 810); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини т ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nâtiq** → **nâtiq (нотиқ);** 'гапирди', 'баён қилди' маъно — сини англатувчи **nataqa** феълнинг I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'нутқ сўзловчи' маъносини англатади; кейинчалик 'нутқ сўзлашга чечан' маъноси юзага келган (ЎТИЛ, I, 512). Бу сўздан ўзбек тилида **нотиқлик** мавҳум оти ясалган.

НОШИР Бу арабча сўз **nâşir(un)** шаклига эга (АРС, 803); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **nâşir** → **nâşir (ношир); nasara¹** феълнинг 'чош этди' маъноси билан (АРС, 802) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'нашр қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОҒОРА Бу арабча сўз **naqqârat(un)** шаклига эга (АРС, 823); ўзбек тилига биринчи бўғиндаги **a** унлисини ва иккинчи бўғиндаги чўзиқ **â** унлисини **â** унлиларига, **qq** ундошларини **ғ** ундошига алмаштириб, сўз охири — даги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **naqqârat** → **nâğara (ноғора);** ЎКААҚЛда (237) **наққора** шаклида, ТжРСда эса (261) **нақора** шаклида ёзилган. Бу сўз асли **naqqâr** отидан (УАЯ, 498) **-at(un)** қўшимчаси билан

ясалган бўлиб (УАЯ, 500), 'туваксимон сополга тери си — риб ясалган ва иккита чўп билан уриб чалинадиган бир жуфт музыка асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НУЖУМ Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган бу арабча сўз **nuḥūm(un)** шаклига эга (АРС, 768); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nuḥūm** → **нужум**; кўпмаъноли **naḥama¹** феъ — лидан 'юлдуз пайдо бўлди' маъноси билан (АРС, 786) ҳосил қилинган I боб масдарининг (АТГ, 142) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), 'юлдузлар' маъносини англатади. Бу сўз тарихан **илми нужум** ('астрономия') изофа би — рикмаси таркибида ишлатилган (ЎТИЛ, I, 513).

НУР Бу арабча сўз **nūr(un)** шаклига эга (АРС, 838); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nūr** → **нур**; 'ёғду таратди' маъносини англатувчи **nāga** феълининг (АРС, 837) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ёғду', 'зиё' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513). Ўзбек тилида бу сўздан **нурлан-** феъли, **нурли**, **нурсиз** сифатлари, охирги сифатдан **нурсизлан-** феъли ясалган; тожик тилидан бу сўз қатнашадиган **нурри днда** изофа бирикмаси **нури дийда** шаклида олинган; 'яна ҳам яхши' маъносини англатувчи **нур ало нур (нур устига нур)** бирикмаси ҳам ишлатилади. Булардан ташқари, ўзбек тилида **Анвар** сўзи ҳам мавжуд; бу сўз арабча **nūr(un)** сўзининг **ʿanvār(un)** кўплик шакли бўлиб (АРС, 838), фатҳали ҳамзани **а** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿanvār(un)** → **анвар**; ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади.

НУРАФШОН Бу сўз тожик тилида арабча **нур** сўзи (қ.) ва тожикча 'соч-', 'тарат-' маъносини англатувчи **афшондан** феълининг **афшон** ҳозирги замон асосидан (ТЖРС, 35) тузилган бўлиб, 'нур сочувчи', 'порловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НУРИ Ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилмайдиган бу сўз асли арабча **нур** (қ.) сўзидан **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий си —

фат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига бу қўшимчанинг *i* қисмини сақлаб, қолган қисмини ташлаб қабул қилинган: **nuriyy(un)** → **нури**. Бу сўз асли 'нур билан боғлиқ' маъносини англатади (АРС, 838; ПРС, 573).

НУРОНИЙ Бу арабча сўз **nurāniyy(un)** шаклига эга (АРС, 838); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **nurāniyy** → **нурâний (нуроний)**. Бу сўз асли **nūr (нур)** сўзидан (қ.) **-āniyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), араб тилида 'нур таратувчи' маъносини (АРС, 838), ўзбек тилида эса кекса кишига нисбатан ишлатилиб, 'юзидан нур ёғилиб турувчи', 'файзли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НУСРАТ Бу арабча сўз **nuṣrat(un)** шаклига эга (АРС, 807); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nuṣrat** → **нусрат**; кўпмаъноли **paṣra** феълининг 'ёрдам берди', 'ҳимоя қилди' маъноси билан (АРС, 806) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ёрдам', 'ғалаба' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 514). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оғи сифатида ишлатилади.

НУСХА Бу арабча сўз **nusxa(un)** шаклига эга (АРС, 799); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **nusxa** → **нусха**; кўпмаъноли **nasaxa** феълининг 'кўчирма олди' маъноси билан (АРС, 799) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бирор асардан олинган кўчирма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 514).

НУТҚ Бу арабча сўз **nutq(un)** шаклига эга (АРС, 810); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nutq** → **нутқ**; 'гапирди', 'баён қилди' маъносини англатувчи **nataqa** феълининг I боб маслари бўлиб (УАЯ, 568), 'тил бойлигидан амалий фойдаланиш жараёни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 514).

НУФУЗ Бу арабча сўз **nufūz(un)** шаклига эга (АРС, 818); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига, зал

ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nufūz** → **нуфуз**; кўпмаъноли **nafaʒa** феълининг 'таъсир ўтказди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'таъсир', 'обрў-эътибор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 514). Бу сўздан ўзбек тилида **нуфузли** сифати ясалган.

НУФУС Бу арабча сўз **nufūs(un)** шаклига эга (АРС, 820); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nufūs** → **нуфус**; **nafisa** феълининг 'туғди' маъноси асосида (АРС, 818) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'аҳоли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 514).

НУЪМОН қ. **неъмат**

НУҚЛ қ. **нуқул**

НУҚС Бу арабча сўз **nuqṣ(un)** шаклига эга (АРС, 825); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **nuqṣ** → **нуқс**; **naqasa** феълининг 'камчиликка эга бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'камчилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 514).

НУҚСОН Бу арабча сўз **nuqṣān(un)** шаклига эга (АРС, 825); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **nuqṣān** → **нуқсон**; **naqāṣa** феълининг 'камчиликка эга бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'камчилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 514). Бу сўздан ўзбек тилида **нуқсонли** сифати ясалган.

НУҚТА Бу арабча сўз **nuqtat(un)**² шаклига эга (АРС, 825); ўзбек тилига итқи ундошини т ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **nuqtat** → **нуқта**; кўпмаъноли **naqata** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ўрин', 'пункт', 'одатда дарак гап охирига қўйиладиган тиниш белгиси' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 514). Бу сўз билан ўзбек тилида **нуқтайи назар** изофа бирикмаси, **нуқтали вергул** бирикмалари тузилган.

НУҚТАЙИ НАЗАР қ. **назар**

НУҚТАЛИ ВЕРГУЛ қ. **нуқта**

НУҚУЛ Бу арабча сўз асли **nuql(un)** шаклига эга бўлиб, тожик тилига ўзича олинган (ТЖРС, 278: **нуқл** II); ўзбек тилига **қл** ундошлари оралиғига у унлисини қўшиб қабул қилинган: **nuql** → **нуқул**; кўпмаъноли **naqala** феълининг 'бир жойдан бошқа жойга ўтказди' маъноси асосида (АРС, 826) ясалган аслий сифат (ра — виш) бўлиб (АТГ, 43), 'бус-бутун', 'турган-битгани' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 514).

О

ОБИД Бу арабча сўз **ʿābid(un)** шаклига эга (АРС, 494); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** то — вушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿābid** → **âбид (обид)**; **ʿābada** феълининг 'сифинди' маъноси билан (АРС, 494) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'сифинувчи' маъносини англатади (АРС, 494); ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ОБИДА Бу арабча сўз асли **ʿābidat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** то — вушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿābidat** → **âбида (обида)**; **обид** сўзидан (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'ўтмишдан қолган ёдгорлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОДАМ Бу арабча сўз **ʿādamu²** шаклида ёзилиб, 'биринчи пайдо бўлган киши' (Одам ота) маъносини (АРС, 29), **ʿādām** шаклида ёзилса, 'киши, инсон' маъносини (ПРС, 12) англатади; ўзбек тилига сўз бош — ланишидаги фатҳали ҳамза товушини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **ʿādām** → **âдам (одам)** — (ЎТИЛ, I, 520).

ОДАМГАРЧИЛИК Бу сўз тожик тилида **одам** сўзидан (қ.) **-гар** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган отга ўзбек тилида **-чилик** қўшимчасини қўшиб ясалган мав — ҳум от бўлиб, 'инсонийлик', 'кишиларга яхши муноса — батда бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 520).

ОДАМЗОД Бу сўз тожик тилида арабча **одам** сўзига

(қ.) 'насл' маъносини англатувчи **зода** сўзини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 156), 'одам боласи', 'инсон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 520).

ОДАМОВИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **одам** сўзига (қ.) **ови** сўзини бирлаштириб тузилган; **ови** сўзи асли қадимги туркий 'тинчи-' маъносини англатувчи **аб-феълининг ав-** шаклидан (ЭСТЯ, I, 66) **-и** қўшимчаси билан (Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили луғатининг туркий қатлами, 207) ясалган сифат бўлиб, 'ўз тинчини кўзлаб одамларга аралашмай яшайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 520).

ОДАМОХУН Бу сўз ўзбек тилида арабча **одам** сўзига (қ.) 'билимли' маъносини англатувчи тожикча 'охунд' сўзини (ТЖРС, 291) қўшиб тузилган, кейинчалик сўз охиридаги **д** ундоши талаффуз қилинмай қўйган; 'одамларга аралашиб, уларнинг севинчларига ҳам, ха-фачиликларига ҳам шерик бўлиб яшайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 520).

ОДАМШАВАНДА Бу сўз тожик тилида **одам** сўзига (қ.) тожикча **шаванда** сўзини қўшиб тузилган; **шаванда** сўзи 'бўл-' маъносини англатувчи **шудан** феълининг **шав** ҳозирги замон асосидан **-анда** қўшимчаси билан ҳосил қилинган ҳозирги замон сифатдоши бўлиб (ТЖРС, 462, 440, 561), 'ҳурмат билан муомалада бўлади-ган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 521).

ОДАТ Бу арабча сўз **ʔaudat(un)** шаклига эга (АРС, 548); ўзбек тилига **au** дифтонгили айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaudat** → **âдат (одат)**. Бу сўз асли **ʔāda** феълининг 'доимий кўникмага айланди' маъносидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 547), 'доимо амал қилинадиган кўникма', 'удум' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 521). Бу сўзнинг **одатда, одатдаги, одатдагидек, одатдагича** шакллари равиш маъносини англатувчи сўзлар сифатида ишла-тилади: бу сўздан **-лан** қўшимчаси билан **одатлан-феъли** ясалган, **урф-одат** жуфт сўзи (қ.) тузилган.

ОДДИЙ Бу арабча сўз асли **ʔādiyy(un)**¹ шаклига эга (АРС, 548); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â**

товушига алмаштириб, **d** ундошини қатлаб, сўз охири — даги **y** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔādīyū** → **ādдий (оддий)**; бу сўз асли **ʔāda** феълидан 'ҳар вақтдагидек бўлди' маъноси асосида (АРС, 547) ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'одатдаги', 'бирор жиҳати билан ажралиб турмайдиган' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 521).

ОДИЛ Бу арабча сўз **ʔādīl(un)** шаклига эга (АРС, 502); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** ун — лисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔādīl** → **ādил (одил)**. Бу сўз 'тўппа-тўғри шаклга эга бўлди' маъносини англаувчи **ʔadala** феълининг I боб аниқ нисбат си — фатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'адолат билан иш қилувчи' маъносини англайди: **одил ҳакам** каби. Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам иш — латилади (ЎТИЛ, I, 521).

ОДИЛОНА Бу сўз тожик тилида арабча **одил** сўзи — дан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 284), 'одиллик билан', 'адолатли равишда' маъносини англайди (ЎТИЛ, I, 521).

ОДОБ Бу арабча сўз асли 'хушмуомала, тарбияли бўлди' маъносини англаувчи **ʔaduba** феълидан ҳосил қилинган **ʔadab(un)** масдарининг (қ.) кўплик шакли бўлиб, **ādāb(un)** шаклига эга (АРС, 28); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлиларига алмаштириб қабул қилинган: **ādāb** → **ādâb (одоб)**. Асли 'адаблар' маъноси — ни англаувчи бу сўз (ЎТИЛ, I, 532) 'тарбиялилик', 'хушмуомилалилик', 'хушхулқилик' каби маъноларни англаувчи мавҳум от сифатида ишлатилади. Ўзбек ти — лида бу сўздан **одобли** сифати ясалган.

ОДОБЛИ қ. одоб

ОЖИЗ Бу арабча сўз **ʔaʔīz(un)** шаклига эга (АРС, 499); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** ун — лисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaʔīz** → **âжиз (ожиз)**. Бу сўз асли 'жисмонан кучсиз, заиф бўлди' маъносини англаувчи **ʔaʔaza** феълидан (АРС, 498) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'заиф', 'мадорсиз', 'кучсиз' каби маънони англайди: **ожиз банда, бир сўз**

дейишга ожизман каби. Араб тилидан бу сўзнинг 'кўр' маъноси ҳам ўзлаштирилган (АРС, 499; ЎТИЛ, I, 523): **кўзи ожиз киши** каби. Бу сўздан ўзбек тилида **-лик** қўшимчаси билан **ожизлик** оти ясалган ва бу отга **қил-ёрдамчи** феълени қўшиб **ожизлик қил-** феъли тузилган.

ОЖИЗА Бу сўз арабча **ожиз** сўзининг (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган; 'аёл', 'қиз фарзанд' маъноларини англатади: **ожизангизга айтинг; Ожизамизга совчи келибди** каби (ЎТИЛ, I, 523).

ОЖИЗОНА Бу сўз тожик тилидан олинган; асли арабча **ожиз** сифатида тожикча **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 294, 542), 'ожизларча' каби маънони англатади: **ожизона гапир-, ожизона илтимос қил-** каби (ЎТИЛ, I, 524).

ОИД Бу арабча сўз **ʿāyid(un)** шаклига эга (АРС, 548); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига, касрали ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿāyid** → **âид (оид); ʿāda²** феълининг 'қайтарди' маъноси асосида ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'тегишли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 526).

ОИЛА Бу арабча сўз **ʿābilat(un)** шаклига эга (АРС, 553); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига, касрали ҳамзани **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʿābilat** → **âила (оила); 'қарамоғидаги кишиларни боқди'** маъносини англатувчи **ʿāla** феълининг **ʿābil(un)** I боб аниқ нисбат сифатдошидан (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'ота-она, фарзандлар биргаликда яшовчи ижтимоий гуруҳ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 526).

ОИЛАВИЙ Бу арабча сўз **оила(т)** сўздан (қ.) **-вий** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'оилага тегишли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 526).

ОИЛАЛИ Бу сўз ўзбек тилида **оила** сўздан **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'оила қурган',

‘бола-чақали’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 526).

ОИЛАЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **оила** сўзидан **-чилик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, ‘яқин қариндош-уруғлари манфаатидан келиб чиқиб иш юритиш’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 526).

ОЙАТ Бу арабча сўз **āyat(un)** шаклига эга (АРС, 51); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **āyat** → **âйат (оят)**; асли **ʿavā** феълининг ‘паноҳ топди’ маъноси асосида (АРС, 51) ясалган от бўлиб, араб тилида ‘белги’, ‘мўъжиза’, ‘қуръондаги ҳар бир калима’ маъноларини англатади (АРС, 51); ўзбек тилига охириги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 557).

ОЛАМ Бу арабча сўз **ʿālam(un)** шаклига эга (АРС, 534); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿālam** → **âлам (олам)**; ўзбек тилида ‘бутун борлиқ’, ‘барча инсонлар, ҳайвонлар, ўсимликлар дунёси’, ‘ёруғ ва қоронғи дунё’ каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 529). Бу сўз **олам-олам** такрори тарзида ‘ҳаддан ташқари кўп’ маъносини англатиш учун ишлатилади. Худди шундай маъно **олам-жаҳон** жуфт сўзи билан ҳам англатилади (ЎТИЛ, I, 529); **жаҳон** сўзи — **олам** сўзининг тожикча муқобили (ТЖРС, 514).

ОЛАМ-ЖАҲОН қ. **олам**

ОЛАМПАНОҲ Бу сўз арабча **олам** сўзига (қ.) тожикча ‘ҳимоя қил-’ маъносини англатувчи **паноҳидан** феълининг **паноҳ** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 297). Бу сўз ‘оламини ўз ҳимоясига олувчи’ маъносини англатиб, ҳукмдорларни улуғлаб айтилади — ган сўз сифатида ишлатилган (ЎТИЛ, I, 530).

ОЛАМШУМУЛ Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, арабча **олам** сўзига тожикча ‘аҳамиятга молик’ маъносини билдирувчи **шумул** қисмини қўшиб тузилган (ТЖРС, 285); ‘жуда катта аҳамиятга эга’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 530). Худди шундай маъно **жаҳон-шумул** сўзи билан ҳам англатилади (ЎТИЛ, I, 276). Бу сўз таркибидаги **жаҳон** сўзи тожикча бўлиб, ‘олам’

маъносини англатади (ТЖРС, 514).

ОЛИЖАНОБ қ. **олийжаноб**

ОЛИЙ Бу арабча сўз **ʔālin** шаклига эга (АРС, 536); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига, **i** унлисини **ий** товушларига алмаштириб, сўз охиридаги **п** қисмини ташлаб қабул қилинган: **ʔālin** → **âлий (олий)**; кўпмаъноли **ʔalā** феълининг 'юқори бўлди' маъноси билан (АРС, 536) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'энг юқори', 'энг нуфузли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 632). Бу сўзнинг **олийа** муаннас шакли аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ОЛИЙЖАНОБ Бу сўз асли арабча **олий** (қ.) ва **жаноб** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, ўзбек тилида 'юксак даражада одобли, ҳимматли' каби белги маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 532). Тожик тили луғатининг таъсирида бу сўз ўзбек тили луғатига **олийжаноб** шаклида киритилган (ТЖРС, 286), ваҳоланки **олиймақом** сўзи каби **й** ҳарфи билан ёзилиши лозим.

ОЛИЙМАҚОМ Бу сўз арабча **олий** (қ.) ва **мақом** (қ.) сўзларидан тузилган сифат бўлиб, 'юксак мартабали', 'юқори мавқега эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 532).

ОЛИМ Бу арабча сўз **ʔālim(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 534), ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔālim** → **âлим (олим)**. Бу сўз асли 'билди', 'билимли бўлди' маъносини англатувчи **ʔalima** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'фаннинг бирор соҳаси бўйича чуқур билимга эга киши', 'чуқур илмий тадқиқот олиб боришга қодир киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 532). Бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. **Олим** сўзидан ўзбек тилида **олимларча** равиши ҳосил қилинган.

ОЛИМА Бу арабча сўз **олим** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **олимаат** → **олима**; 'фаннинг бирор соҳаси бўйича чуқур билимга эга аёл', 'чуқур илмий

тадқиқот олиб боришга қодир аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 532). **Олима** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ОЛИМОНА Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, арабча **олим** сўзига (қ.) тожикча **-она** қўшимчасини (ТЖРС, 542) қўшиб ясалган; 'олимларга хос йўсинда' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 532).

ОЛЛО[Ҳ] Бу арабча сўз **allāhu** шаклига эга бўлиб (АРС, 41), ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **â** товушига, чўзиқ **ā** унлисини ҳам **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган бўлиб, **h** ундоши ҳам кўпинча тараффуз қилинмайди: **allāhu** → **âllâ[ҳ]** (**олло[ҳ]**); 'тангри', 'худо' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 533).

ОМБОР Бу арабча сўз асли **ʔanbār(un)** шаклига эга (АРС, 780); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **â** товушига, **n** ундошини **b** ундоши таъсирида **m** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔanbār** → **âmbâr** (**омбор**); асли кўпмаъноли **nabara** феълидан ясалган от бўлиб, 'турли асбоб-анжомлар сақланадиган бино' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 536). Бу сўздан ўзбек тилида **омборчи** оти ясалган.

ОМИ Бу арабча сўз **ʔammīyu(un)** шаклига эга (АРС, 538); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **ā** товушига алмаштириб, шунингдек бир **m** товушини ва ҳар икки **y** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔammīyu** → **âми** (**оми**). Бу сўз асли 'кўпчиликка таалуқли бўлди' маъносини англатувчи **ʔamma** феълидан (АРС, 537) **-īyu(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилида 'саводсиз', 'ҳеч нарсани тушунмайдиган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 536).

ОМИЛ Бу арабча сўз **ʔāmil(un)** шаклига эга (АРС, 541); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔāmil** → **âмил** (**омил**). Бу сўз асли 'ишлади', 'фаолият кўрсатди' маъносини англатувчи кўпмаъноли **ʔāmila** феълининг I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), ўзбек тилига 'ни –

манингдир воқе бўлишига сабаб бўлган (бўладиган) нарса', 'бирор ишни амалга оширишнинг энг мақбул йўли' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 536). **Омил** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг, бу сўзнинг муан — нас шакли **Омила** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ОМИЛА қ. **омил**

ОМИЛКОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **омил** сўзи — дан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган бўлиб, 'усталик билан иш кўрадиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 536).

ОМИН Бу арабча сўз **amin(un)** шаклига эга (АРС, 45); ўзбек тилида бу сўз таркибидаги **ī** унлиси чўзиқ талаффуз қилинади, лекин қисқа унлини ифодаловчи ҳарф билан ёзилади; **a** унлиси эса **â** унлисига алмашти — рилган: **amin** → **âмин (омин)**. Бу сўз асли 'хавф-хатар — сиз бўлди' маъносини англатувчи **ʔamina** феълининг (АРС, 44) **ī** боб шаклидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'хавф-хатардан холи' маъносини англатади (АРС, 45). Бу сўз дуо ўқишнинг ёки бошқа бир фаолиятнинг якунида айтилади.

ОМИНА қ. **амин**

ОММА Бу арабча сўз асли **ʔammāt(un)** шаклига эга (АРС, 538); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини таш — лаб қабул қилинган: **ʔammāt** → **âмма (омма)**. Бу сўз асли 'барчага умумий бўлди' маъносини англатувчи **ʔamma** феълидан (АРС, 537) ҳосил қилинган масдар бўлиб, 'одамлар', 'оддий халқ' маъносини англатади: **оммага суяниб иш қилиш** каби (ЎТИЛ, I, 536). Ўзбек тилида **омма** сўзига **боп** сўзини қўшиб, **оммабоп** сўзи ясалган (Тожик тилида бу сўз **оммабоб** шаклига эга). Бундан ташқари, ўзбек тилида бу сўздан **оммалаш-** (**оммалаштир-**) феъли ҳам ясалган.

ОММАВИЙ Бу арабча сўз **омма** отидан (қ.) **-вий** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'кўпчилик иштирокида амалга ошириладиган' маъносини англатади: **оммавий сайл** каби (ЎТИЛ, I, 536). Ўз —

бек тилида бу сифатдан **оммавийлаш-** феъли ясалган.

ОМОН Бу арабча сўз **ʔamān(un)** шаклига эга (АРС, 45); ўзбек тилида фатҳали ҳамзани **â** товушига, чўзиқ **â** товушини ҳам **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔamān** → **âmân (омон)**. Тожик тилида бу сўзнинг бош — ланишидаги фатҳали ҳамза аслига яқин **а** товушига ал — маштирилган (ТЖРС, 25: **амон**); ўзбек тилида иккинчи бўғиндаги **â** унлисининг таъсири билан биринчи бўғин унлиси ҳам **â** унлисига алмашган, ана шундай товуш уйғунлигини акс эттирувчи талаффуз ва ёзиш адабий меъёр деб қабул қилинган. Бу сўз асли 'хавф-хатарсиз бўлди' маъносини англатувчи **ʔamīna** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142); араб тилида 'хавф-хатарсиз' маъносини, ўзбек тилида эса шу маъно асосида юзага келган 'соғ-саломат' маъносини англатади: **Омонмисиз?** каби (ЎТИЛ, I, 536). **Омон** сўзи ўзбек тилида эркак ки — шининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ОМОНАТ Бу арабча сўз **ʔamānat(un)** шаклига эга (АРС, 45); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани, шунингдек чўзиқ **â** товушини ҳам **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔamānat** → **âmānat (омонат)**. Тожик тилида бу сўзнинг бошланишидаги фатҳали ҳамза аслига яқин **а** товушига алмаштирилган (ТЖРС, 25); ўзбек тилида бу товуш, **омон** сўзида қилинганидек (қ.), **â** товушига ал — маштирилган. **Омонат** сўзи асли 'хавф-хатардан холи бўлди' маъносини англатувчи **ʔamīna** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'ишончлилик' маъносини, шу маънодан ўсиб чиққан 'сақлаш учун ишониб топширилган нарса' маъносини ва бошқа маъ — ноларни англатади (АРС, 45). Ўзбек тилида юқоридаги иккинчи (от) маъноси билан ишлатилади; бундан таш — қари, худди тожик тилида бўлганидек, **омонат** сўзи 'вақтинча', 'мустаҳкам бўлмаган' каби сифат маъно — ларини англатишга ҳам хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, I, 536). **Омонат** сўзининг 'сақлаш учун ишониб топши — рилган' маъноси билан **омонат кассаси** бирикмаси ту — зилган, шу бирикма асосида **омонатчи** оти ясалган.

ОМОНАТЧИ қ. **омонат**

ОН Бу сўз ЎТИЛда арабча деб белгиланиб, 'қисқа бир замон', 'лаҳза', 'пайт' маъносини англатиши таъкидланган, *бир он, шу онда* каби бирикмаларда иш – латилиши кўрсатилган (I, 537: он II). АРСда (45) бундай сўз йўқ. ПРСда (41) **ан II** сўзи келтирилиб, кўплиги **яван** деб таъкидланган, 'время', 'момент' деб таржима қилинган; **ан** сўзидан ясалган **анан** равиши ҳам келтирилиб, 'внезапно', 'сразу', 'мгновенно'; 'временами' деб изоҳланган; ТЖРСда (283) **овон** сўзи келтирилиб, 'сезон', 'время года', 'время' деб, **онан-фаонан** сўзи *разг.* белгиси билан келтирилиб (287), 'часто' маъносини англатиши айtilган. Булардан ташқари, ПРСда (46) шу асосдан **йойи** нисбат. қўшимчаси билан ясалган **ани (оний)** сифати ҳам келтирилиб, 'кратковременный', 'одновременный' маъноларини англатиши таъкидланган. Кўринадики, ўзбек тилига ўзлашган **он** сўзи – тожикча сўз.

ОНИЙ қ. он

ОР Бу арабча сўз **ъаг(un)** шаклига эга (АРС, 552); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **â** товушига ал – маштириб қабул қилинган: **ъаг** → **âр (ор)**; асли **ъага** феълнинг 'танбеҳ берди', 'уялтирди' маъноси билан (АРС, 552) ҳосил қилинган масдари бўлиб, 'уяг', 'номус' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 539). Ўзбек тилида бу сўз билан **ор-номус** жуфт сўзи, **ор қил**- қўшма феъли тузилган.

ОРАЗ Бу арабча сўз асли **ъārid(un)** шаклига эга (АРС, 508); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига, **ī** унлисини **а** унлисига, дзад ундошини **з** ун – дошига алмаштириб қабул қилинган: **ъārid** → **âраз (ораз)**; кўпмаъноли **ъarada** феълнинг 'кўрсатди' маъноси асо – сида (АРС, 508) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат си – фатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида отлашиб, 'тўсиқ', 'булут', 'ёноқ' маъноларини англатади (АРС, 508); ўзбек тилида бу сўз 'чеҳра' маъносини англатиш учун ишла – тилган (ЎТИЛ, I, 540).

ОРИЙАТ Бу арабча сўз асли **ъāriyyat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан

бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔāriyyat** → **āрийат** (**орият**); **ор** сўздан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'ор-номус' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 542), ўзбек тилида бу сўздан **ориятли** сифати ясалган.

ОРИФ Бу арабча сўз **ʔārif(un)** шаклига эга (АРС, 510); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** то — вушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔārif** → **āриф** (**ориф**). Бу сўз асли 'бидди', 'таниди' маъносини англа — тувчи **ʔārafa** феълидан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'билимли', 'билимдон' маъносини англа — татади (ЎТИЛ, I, 542). Бу сўз ўзбек тилида эркак ки — шининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади.

ОСОР Бу арабча сўз **ʔaṣar(un)** сўзининг (**асар** сў — зига қ.) кўплик шакли бўлиб (АРС, 24), ўзбек тилида **осори атиқа** турғун бирикмаси таркибида 'ёдгорликлар' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 546).

ОФАТ Бу арабча сўз **afat** шаклига эга бўлиб, 'несчастьё', 'бедствие' маъносини англатади (Боровков А.К. Лексика среднеазиатского тифсира XII-XIII вв. — М, 1963; ЎТИЛ, I, 550); ўзбек тилига сўз бошланишидаги **а** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **afat** → **âфат** (**офат**).

ОФАТИЖОН Бу сўз асли арабча **офат** (қ.) ва то — жикча **жон** сўзларидан тузилган **офати жон** изофа би — рикмасига тенг (ТЖРС, 291); асли 'жоннинг офати' маъносини англатган; кейинчалик бу бирикма, худди **офат** сўзи каби, 'бахтсизлик', 'фалокат', 'кулфат' маъносини англата бошлаган (ТЖРС, 291); ўзбек тилида бу бирикма бир сўзга яхлитланиб, 'ўзига мафтун этиб, ошиқи беқарор қилувчи' каби сифат маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 550).

ОХИР Бу арабча сўз **ʔaxir(un)** шаклига эга (АРС, 27); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **â** товушига алмаш — тириб қабул қилинган: **ʔaxir** → **âхир** (**охир**). Бу сўз 'орқага сурди', 'кейинга қолдирди' маъносини англа — тувчи **ʔaxxaḡa** феълидан (АРС, 27) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 568), '(ниманингдир) энг кейинги,

тугаш қисми, поёни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 551). **Охир** сўздан ўзбек тилида **охирги** сифати, **охирла-** феъли ясалган, арабча **замон** сўзи билан (қ.) **охирзамон** қўшима сўзи тузилган; **охир** сўзи **-и** эгалик қўшимчасини олган **охир**и шаклида равишга айланган.

ОХИРАТ Бу арабча сўз **охир** сўздан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'поён', 'энг кейинги тугаш қисми' маъносини англатади; **ал охирату** тарзида аниқлик артикли билан ишлатилса, 'нариги дунё' маъносини англатади (АРС, 27); ўзбек тилида эса бу сўз **охират** шаклидаёқ 'нариги дунё' маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, I, 551).

ОШИҚ Бу арабча сўз **ʔaṣiq(un)** шаклига эга (АРС, 517); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔaṣiq** → **âшиқ (ошиқ)**. Бу сўз **ʔaṣiqa** феълининг (АРС, 517) 'севди' маъноси билан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'кучли эҳтирос билан севиб қолган', 'хуштор' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 555).

ОШИҚ-МАЪШУҚ Бу сўз арабча **ошиқ** ва **маъшуқ** сўзларидан (қ.) тузилган бўлиб, 'бир-бирини кучли давражада севиб қолган эркак киши билан аёл киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 555). Бу сўз тожик тилида **ошиқу маъшуқ** шаклида ишлатилади (ТЖРС, 291).

ОШИҚ-МОШИҚ Бу жуфт сўз араб тилида **ʔaṣiq va maṣuq** шаклига эга; асли 'тиқин (турум) ва ёриқ (тешик)' маъносини англатади (АРС, 517). Бу жуфт сўз таркибидаги сўзлар **ʔaṣiqa** феълининг 'бир-бирига зич боғланди' маъноси билан ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига **таъшуқ** сўзи таркибидаги **а** унлисини **â** унлисига алмаштириб, айнни ташлаб, чўзиқ **û** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўнгра **ва** боғловчисини ташлаб, икки сўзни жуфт сўзга айлантдириб қабул қилинган: **ошиқ-маъшуқ** → **ошиқ-мошиқ**; 'эшиқ, дераза кабиларга ўрнатилиб, уларнинг очилиб-ёпилишини таъминловчи металл буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 555). Бу жуфт сўз тожик тилида аслига яқин **ошиқ-маъшуқ**

шаклида ишлатилади (ТжРС, 291).

ОШИҚОНА Бу сўз тожик тилида арабча **ошиқ** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган (ТжРС, 291) равиш бўлиб, 'ошиқлар каби', 'ошиқларга хос' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, I, 555).

ОҚИБАТ Бу арабча сўз **ʔāqibat(un)** шаклига эга (АРС, 526); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔāqibat** → **âқибат (оқибат)**; кўпмаъноли **ʔāqaba** феълининг 'кетидан келди' маъноси билан (АРС, 526) ҳосил қилинган **ʔāqib(un)** шаклидан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'охирида юзага келадиган натижа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 558).

ОҚИЛ Бу арабча сўз **ʔāqil(un)** шаклига эга (АРС, 529); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔāqil** → **âқил (оқил)**. Бу сўз асли араб тилидаги 'юксак даражада фикр юритиш қобилиятига эга бўлди' маъносини англатувчи **ʔāqala** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43); 'юксак даражада фикр юритиш қобилиятига эга', 'ақли бутун', 'ўткир ақл соҳиби' каби маъноларни англатади: **оқил инсон** каби (ЎТИЛ, I, 558). Бу сўз кишидан нарсага кўчириб ишлатилиши натижасида 'ақл билан айтилган ёки бажарилган' маъносини англата бошлаган: **оқил тадбир** каби. **Оқил** сўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ОҚИЛА Бу сўз асли арабча **оқил** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ʔāqilat** → **âқила (оқила)**; бу сўз **оқила аёл** каби бирикмалар таркибида ишлатилади; аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам қўлланилади (ЎТИЛ, I, 558).

ОҚИЛОНА Бу сўз арабча **оқил** сўзидан (қ.) тожикча **-она** қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган равиш бўлиб, 'ақл билан билдирилган', 'ақл билан амалга оширилган' каби маънони англатади: **оқилона маслаҳат** каби (ЎТИЛ, I, 558).

П

ПАЙМОН қ. аҳд-паймон

ПАТИР Бу сўз асли арабча бўлиб, **fatir(un)** шаклига эга (АРС, 502); ўзбек тилига сўзлашув тилидаги талаф — фузи асосида **f** ундошини **p** ундошига, шунингдек чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган (Тожиқ тилига аслига яқин **фатир** шаклида олинган: ТЖРС, 409); бу сўз асли 'нонушта қилди' маъносини англатувчи **fatara²** феълидан (АРС, 601) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'оширилмаган хамирдан тайёрланган нон' маъносини англатади (АРС, 601; ЎТИЛ, I, 578).

ПУТУР қ. футур

ПЎЛАТ Бу арабча от асли **būlād(un)** шаклига эга (АРС, 93); ўзбек тилига **b** ундошини **p** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **ў** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **d** ундошини **t** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **būlād** → **пўлат** (Тожиқ тилига бу сўз **b** ундошини **ф** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **ў** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **būlād** → **фўлод**: ТЖРС, 415); 'темирнинг углерод билан қўшилмасидан ҳосил бўладиган кулранг қаттиқ металл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 608).

Р

РАБ(Б) Бу арабча сўз **rabb(un)** шаклига эга (АРС, 281); 'парвариш қилди' маъносини англатувчи **rabba** феълнинг I боб масдари бўлиб (АРС, 281), тўғри маъносида 'хўжайин' маъносини, кўчма маънода эса 'тангри' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 611). **Раббано** сўзи **раб(б)** сўзининг I шахс кўплик эгалик қўшимчасини олган шакли бўлиб (АТГ, 66), 'тангримиз' маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 611).

РАББАНО қ. раб(б)

РАББИМСАН Бу сўз ўзбек тилида арабча **раб(б)** сўзининг **-(и)м** эгалик қўшимчасини ва **-сан** тусловчи сини олган шакли бўлиб, асли 'яратганимсан', 'эгамсан' маъносини англатади: *Раббимсан, Олло, моҳи рамазон каби* (ЎТИЛ, I, 610); **раббимсан деб** шаклида кўчма

маънода ишлатилиб, 'зўр бериб тинимсиз' маъносини англатади.

РАБИУЛАВВАЛ Бу сўз асли **gābīb al avval** бирикмаси қисмларининг бир сўзга бирлашуви натижасида юзага келган; араб тили талаффуз қоидасига биноан **al** артикли **ul** тарзида айтилади: **gābīb al avval** → **gābī-ʔulavval** → **рабиулаввал**; **gābīb(un)** сўзи **gabaʔa** феълининг 'тўртинчи бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган (АРС, 283) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'кўклам', 'ўт-ўлан' каби маъноларни англатади (АРС, 284); бу бирикма таркибида 'кўклам' маъноси билан қатнашган, шунга кўра бу бирикма асли 'кўкламнинг аввалги ойи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

РАБИУЛОХИР Бу сўз асли **gābīb al axir** бирикмаси қисмларининг бир сўзга бирлашуви натижасида юзага келган; араб тили талаффуз қоидасига биноан бундай бирикмадаги **al** артикли **ul** тарзида айтилади: **gābīb al axir** → **gābībūlaxir** → **рабиулохир**; **gābīb(un)** сўзи **gabaʔa** феълининг 'тўртинчи бўлди' маъноси билан (АРС, 283) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'кўклам', 'ўт-ўлан' каби маъноларни англатади (АРС, 284); бу бирикма таркибида 'кўклам' маъноси билан қатнашган, шунга кўра бу бирикма асли 'кўкламнинг охири ойи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

РАБИУЛСОНИ Бу сўз асли **gābīb al šāni** бирикмаси қисмларининг бир сўзга бирлашуви натижасида юзага келган; араб тили талаффуз қоидасига биноан бундай бирикмадаги **al** артикли **ul** тарзида айтилади: **gābīb al šāni** → **gābībūlšāni** → **рабиулсони**; **gābīb** сўзи ҳақида **рабиулаввал** сўзи мақоласига қаранг; **šāni** сўзи **šana** феълининг 'айлантирди' маъноси билан (АРС, 113) ҳосил қилинган тартиб сон бўлиб (АТГ, 364), 'иккинчи' маъносини англатади (АРС, 114), шунга кўра бу бирикма асли 'кўкламнинг иккинчи ойи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

РАБОТ Бу арабча сўз асли **ribat(un)** шаклига эга (АРС, 283); ўзбек тилига **i** унлисини **a** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига ал—

маштириб қабул қилинган: **ribāt** → **рабât (работ)**; асли **rabata** феълнинг 'жойлашди' маъноси асосида (АРС, 283) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'бир-биридан маълум масофада жойлашган, соқчилар билан қўриқланадиган қўниш жойи' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 610). Сўзлашув тилида бу сўз **равот** тарзида ҳам талаффуз қилинган.

РАВОТ қ. **работ**

РАВОҚ Бу арабча сўз **rivāq(un)** шаклига эга (АРС, 321); ўзбек тилига **i** унлисини **a** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **rivāq** → **равâқ (равоқ)**; кўпмаъноли **rāqa** феълнинг 'ёқимли бўлди' маъноси асосида (АРС, 321) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), ўзбек тилида 'бинонинг олд томонидаги пештоқ ва устунлар билан безатилган кўркам қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 611).

РАД(Д) Бу арабча сўз **radd(un)** шаклига эга (АРС, 293); кўпмаъноли **radda** феълнинг 'орқага қайтарди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 292), 'орқага қайтиш' маъносини англатади, одатда **рад эт-** қўшма феъли таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 611).

РАДДИЙА Бу арабча сўз **рад(д)** масдаридан (қ.) **-иййат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'рад этишни билдирувчи баёнот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 611).

РАДИФ Бу арабча сўз **radif(un)** шаклига эга (АРС, 294); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **radif** → **радиф**; 'кетиди келди' маъносини англатувчи **radafa** феълдан (АРС, 294) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'шеър мисраларида қофиядан кейин такрорланиб келувчи сўз(лар)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 612).

РАЖАБ Бу арабча сўз **raçab(un)** шаклига эга (АРС, 287); асли 'қўрқди' маъносини англатувчи **raçaba** феълдан (АРС, 287) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қамария йил ҳисобидаги еттинчи ой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 612).

РАЗЗОҚ Бу арабча сўз **razzāq(un)** шаклига эга (АРС, 295); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-
маштириб қабул қилинган: **razzāq** → **раззâқ (раззоқ)**; 'яшаш учун зарур нарсалар билан таъминланди' маъносини англатувчи **razaqa** феълидан (АРС, 295) ясалган от бўлиб (УАЯ, 240), 'ризқ берувчи' маъносини англатади, Оллога нисбат берилади (ЎТИЛ, I, 612). Бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ёлғиз ўзи — ни ишлатиш номақбул (**Абдураззоқ** тарзида ишлатиш лозим).

РАЗИЛ Бу арабча сўз **raẓil(un)** шаклига эга (АРС, 294); ўзбек тилига зал ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **raẓil** → **разил**; 'ярамас, қабиҳ бўлди' маъносини англатувчи **raẓula** феълидан (АРС, 294) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ярамас, 'қабиҳ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 612).

РАЗОЛАТ Бу арабча сўз **raẓālat(un)** шаклига эга (АРС, 294); ўзбек тилига зал ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **raẓālat** → **разâлат (разолат)**; 'ярамас, қабиҳ бўлди' маъносини англатувчи **raẓula** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 294), 'қабиҳлик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 613).

РАИС Бу арабча сўз **raʿīs(un)** шаклига эга (АРС, 280); ўзбек тилига чўзиқ касрали ҳамзани **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **raʿīs** → **раис**; 'бошчилик қилди' маъносини англатувчи **raʿāsa** феълидан (АРС, 279) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'бошлиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 613). Бу сўз — нинг **раиса** муаннас шакли аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

РАИСА қ. **раис**

РАЙҲОН Бу арабча сўз **raḥḥān(un)** шаклига эга (АРС, 319); ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига, чўзиқ **ā** товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **raḥḥān** → **райҳân (райҳон)**. Бу сўз кўп-маъноли **raḥa** феълининг (АРС, 318) 'ҳид таратди'

маъноси билан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), асли 'ҳид таратувчи ўсимликлар' каби жамлик маъносини англаган, кейинчалик шундай хусусиятли ўсимликлардан бири — 'овқатга ошкўк сифатида қўшиладиган хушбўй ўсимлик' маъносини англата бошлаган (АРС, 319; ПРС, 255; ЎТИЛ, II, 613). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

РАКААТ Бу арабча сўз асли **rakʼyat(un)** шаклига эга (АРС, 313); ўзбек тилига айн ўрнига **а** товушини қўйиб қабул қилинган: **rakʼyat** → **ракаат**; 'тиз чўкиб сажда қилди' маъносини англаувчи **rakʼya** феълидан (АРС, 313) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'намоз ўқишнинг ҳар бир тиз чўкиб сажда қилиш қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 613).

РАКЪАТ : **ракаат**

РАМАЗОН Б, рабча сўз **ramadān(un)** шаклига эга (АРС, 314); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ramadān** → **рамазân (рамазон)**; кўпмаъноли **ramida** феълининг 'қийинчилик келтирди' маъноси билан (АРС, 314) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қамария йил ҳисобидаги тўққизинчи ой' ('рўза тутиладиган ой') маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 613).

РАМЗ Бу арабча сўз **ramz(un)** шаклига эга (АРС, 314); 'белги қўйди' маъносини англаувчи **ramaza** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 314), 'белги', 'ишора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 613).

РАМЗИЙ Бу арабча сўз **ramz** сўзидан (қ.) **-ийй(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ишора қилиб турувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 613).

РАСАД қ. **расадхона**

РАСАДХОНА Бу сўз арабча **расад** сўзига тожикча **хона** сўзини қўшиб тузилган; бу сўз араб тили луғатига ҳам **raṣadxonat(un)** шаклида киритилган (АРС, 300); **расад** сўзи 'кузатди' маъносини англаувчи **raṣada** феъ-

лидан (АРС, 299) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'кузатиш' маъносини англатади, шунга кўра **расадхона** сўзи 'осмон жисмларини кузатиш иншооти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 615).

РАСМ I Бу арабча сўз **rasm(un)**¹ шаклига эга (АРС, 297); кўпмаъноли **rasama**¹ феълининг 'чизди', 'суврати — ни солди' маъноси билан (АРС, 297) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'чизмачилик', 'суврат солиш' маъносини, ўзбек тилида 'суврат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 615).

РАСМ II Бу арабча сўз **rasm(un)**¹ шаклига эга (АРС, 297); кўпмаъноли **rasama**¹ феълининг 'нишонлади' маъноси билан (АРС, 297) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'урф-одат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 615). Бу сўзни унинг кўплик шакли **русум** сўзи билан (АТГ, 40) бирлаштириб **расм-русум** жуфт сўзи тузилган.

РАСМАН Бу арабча сўз **расм** II сўзининг тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'расмий равишда' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, I, 615).

РАСМАНА қ. **рамона**

РАСМИЙ Бу арабча сўз **rasmiyy(un)** шаклига эга (АРС, 297); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **rasmiyy** → **расмий**; асли **расм** масдаридан **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), асосан 'раҳба — рият томонидан қарор билан белгиланган' маъносини англатади; кўчма маънода эса 'хўжакўрсинга, расмият учунгина қилинадиган' каби салбий бўёқли маънони билдиради (ЎТИЛ, I, 616). Бу сўздан ўзбек тилида **рас- мийлаш-**, **расмийлаштир-** феъллари ясалган.

РАСМИЙАТ Бу арабча сўз асли **rasmiyyat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига таркибидаги **уу** то — вушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **rasmiyyat** → **расмийат** (**расмият**); **расм** II сўзидан **-ийат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'расмий ёндашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 616).

Бу сўздан ўзбек тилида **расмийатчи, расмийатчилик** сўзлари ясалган бўлиб, воқеликни салбий баҳо билан билдиради.

РАСМОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **расм II** сўзига (қ.) тожикча **-она** қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ясалган равиш бўлиб, 'урф-одатга мувофиқ келадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 616). Сўзлашув тилида бу сўз **росмана, расмана** шакларида ҳам талаффуз қилинади.

РАСМ-РУСУМ қ. **расм II**

РАССОМ Бу арабча сўз **rassām(un)** шаклига эга (АРС, 297); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **rassām** → **рассâм (рас-сом)**; **расм I** сўздан (қ.) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 240), 'расм солувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 616). Бу сўздан ўзбек тилида **рассомлик** мавҳум оти ясалган.

РАСУЛ Бу арабча сўз **rasūl(un)** шаклига эга (АРС, 296); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **rasūl** → **расул**; кўпмаъноли **rasila** феълнинг (АРС, 296) 'юборди' маъноси асосида ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'элчи', 'вакил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 616). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Бу сўз билан **Абдурасул** тарзида атоқли от тузиб ишлатиш номақбул (**абди** сўзи Омога нисбат бериладиган сўзгагина қўшиб ишлатилиши ло-

РАФИҚ Бу арабча сўз **rafīq(un)**² шаклига эга (АРС, 307); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **rafīq** → **рафиқ**; кўпмаъноли **rafaqa** феълнинг 'дўст бўлди', 'ўртоқ бўлди' маъноси билан (АРС, 306) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилида 'дўст', 'ўртоқ' маъносини англатади; бу сўзнинг муаннас шакли **рафиқа** сўзи эса 'эрнинг умр йўлдоши' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 617).

РАФИҚА қ. **рафиқ**

РАЪЙ Бу арабча сўз **raʿy(un)** шаклига эга (АРС, 303); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини

қўйиб қабул қилинган: **гаъу** → **раъй**; кўпмаъноли **гаъа** феълининг 'риоя қилди' маъноси билан (АРС, 303) ҳо — сил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб ти — лида 'риоя қилиш', 'сақлаш' маъноларини англатади (АРС, 303); ўзбек тилида бу сўз 'истак', 'хоҳиш' маъно — сини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 617).

РАЪНО Бу арабча сўз **гаънаъу** шаклига эга (АРС, 303); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **а** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **гаънаъу** → **раъна (раъно)**; 'енгилтак бўлди' маъносини англатувчи **гаъна** феълдан (АРС, 303) ясалган **ъагъану** аслий сифатининг (АРС, 43) муаннас шакли бўлиб, асли 'енгилтак' маъносини англатади (АТГ, 44); ўзбек тилида бу сўз 'қизил ёки сариқ рангли хушбўй гул' маъносини, кўчма маънода эса 'гўзал ва барно' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 617); кейинги маъноси билан бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

РАҚАМ Бу арабча сўз асли **raqm(un)** шаклига эга (АРС, 310); тожик тилига **qm** товушлари оралиғига **а** унлисини қўшиб қабул қилинган (ТЖРС, 323), ўзбек тилига шу шаклида олинган: **raqm** → **рақам**; кўп — маъноли **raqama** феълининг 'миқдор маъносини ифо — даловчи рамзни ёзди' маъноси билан (АРС, 309) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'миқдор маъносини ифодаловчи рамз' (цифра) маъносини англа — тади (ЎТИЛ, I, 617). Бу сўз билан ўзбек тилида **рақамли** сифати, **рақамла-** феъли ясалган.

РАҚИБ Бу арабча сўз **raqib(un)** шаклига эга (АРС, 308); ўзбек тилига чўзиқ I унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **raqib** → **рақиб**; кўпмаъноли **raqaba** феълнинг 'кузатди' маъноси асосида (АРС, 308) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'соқчи', 'кузатувчи', 'текширувчи' маъноларини англатади (АРС, 308); ўзбек тилида 'тортишувда, ку — рашда бир-бирига қарши томон кишиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618).

РАҚОБАТ Бу арабча сўз **raqabat(un)** шаклига эга

(АРС, 308); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **raqābat** → **рақâбат (рақобат)**; кўпмаъноли **raqaba** феълининг 'кузатди' маъноси асосида (АРС, 308) ҳосил қилинган I боб мас — дари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'кузатиш', 'текши — риш' маъноларини англатади (АРС, 308); ўзбек тилида 'тортишув', 'устун бўлишга ҳаракат қилиш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 618).

РАҚС Бу арабча сўз **raqs(un)** шаклига эга (АРС, 309); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти — риб қабул қилинган: **raqs** → **рақс**; 'ўйинга тушди' маъносини англатувчи **raqaša** феълининг (АРС, 309) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'турли мақом билан тан ҳаракатларини қилиш', 'ўйинга тушиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618).

РАҚҚОС қ. **раққоса**

РАҚҚОСА Бу сўз **raqqāsat(un)** шаклига эга (АРС, 309); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **raqqāsat** → **раққâса (раққоса)**; 'ўйинга тушди' маъносини англатувчи **raqaša** феълидан (АРС, 309) ясалган шахс оти бўлиб (УАЯ, 240), 'рақс тушишга их — тисослашган аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618). Бу сўзнинг музаккар шакли **раққос** сўзи 'рақс тушишга ихтисослашган эркак' маъносини англатади.

РАҒБАТ Бу арабча сўз **ragbat(un)** шаклига эга (АРС, 304); кўпмаъноли **ragiba** феълининг 'истади' маъноси билан (АРС, 303) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 303), 'бирор ишни бажаришга бўлган истак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618). Бу сўздан ўзбек тилида **рағбатлантир-** феъли ясалган.

РАҲИМ Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу сўз **rahim(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 291), ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **rahim** → **раҳим**; 'раҳм-шафқатли бўлди' маъносини англатувчи **rahima** феълидан (АРС, 291)

ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), асли 'раҳм-шафқатли' маъносини англатади; бу сўзнинг муаннас шакли **раҳима** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (Бу сўзлар ЎТИЛга киритилмаган).

РАҲИМА қ. **раҳим**

РАҲМ Бу арабча сўз **rahm(un)** шаклига эга (АРС, 291), ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **rahm** → **раҳм**; 'раҳм-шафқатли бўлди' маъносини англатувчи **rahima** феълининг (АРС, 291) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'шафқат', 'ачиниш туйғуси' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 618). Бу сўз билан ўзбек тилида **раҳмсиз**, **бе-раҳм** сифатлари ясалган, **раҳм-шафқат** жуфт сўзи тузилган.

РАҲМАТ Бу арабча сўз **rahmat(un)** шаклига эга (АРС, 291), ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **rahmat** → **раҳмат**; 'раҳм-шафқат қилди' маъносини англатувчи **rahima** феълнинг (АРС, 291) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'раҳм-шафқат' маъносини англатади (АРС, 291); ўзбек тилида эса бу сўз асосан 'ташаккур' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 618).

РАҲМАТЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **раҳмат** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, вафот этган кишини билдириш учун ишлатилади, асли 'раҳм-шафқат кўрсатишга лойиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618).

РАҲМАТНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **раҳмат** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТЖРС, 271, 323) қўшиб тузилган бўлиб, 'яхши фаолият кўрсатганлиги учун бериладиган тақдирлаш хати' маъносини англатади (Бу сўз нимагадир ЎТИЛга киритилмаган).

РАҲМДИЛ Бу сўз тожик тилида арабча **раҳм** сўзига (қ.) 'юрак', 'қўнгил' маъноларини англатувчи тожикча **дил** сўзини қўшиб (ТЖРС, 129, 323) тузилган бўлиб, 'ўта раҳм-шафқатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618). Бу сўздан ўзбек тилида **раҳмдиллик** мавҳум оти ясалган.

РАҲМОН Бу арабча сўз **rahmānu** шаклига эга (АРС, 291); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **rahmānu** → **раҳмân (раҳмон)**; асли 'раҳм-шафқат қилди' маъносини англатувчи **rahima** феълининг (АРС, 291) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'раҳм-шафқат кўрсатувчи' маъносини англатади (АРС, 291). Олога нисбат бериладиган фазилатлардан бирини англатувчи бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиш мақбул эмас, атоқли от бу сўз билан **Раҳмонберди, Абдураҳмон** тарзида тузилиши тўғри.

РАҲМ-ШАФҚАТ . қ. **раҳм, шафқат**

РИВОЖ Бу арабча сўз **ravāç(un)** шаклига эга (АРС, 318); ўзбек тилига **a** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **ā** ун-лисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ravāç** → **ривâж (ривож)**; асли 'харидорини топди', 'тарқалди' маъносини англатувчи **rāça** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 318), араб тилида 'харидорга сотиш, тарқатиш' маъносини англатади (АРС, 318); тожик тилида бу сўз, юқоридаги маънодан ташқари, 'тараққий этиш', 'жонланиш' маъносини ҳам англатади (ТЖРС, 325); кўринадики, бу арабча сўз ўзбек тилига тожик тили орқали олинган: 'ўсиш', 'тараққий этиш' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 624). Ўзбек тилида бу сўздан **ривожлан-** феъли ясалган.

РИВОЙАТ Бу арабча сўз **rivāyat(un)** шаклига эга (АРС, 322); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **rivāyat** → **ривâят (ривоят)**; **ravā** феълининг 'ҳикоя қилди', 'хабар етказди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 322), араб тилидан 'оғиздан оғизга ўтиб келаётган афсонавий ҳикоя' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 624).

РИЗО Бу арабча сўз **ridāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 301); ўзбек тилига дзад ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ridāʿ** → **ризâ (ризо)**; кўп —

маъноли **radiā** феълининг 'қаноат ҳосил қилди', 'хўп деди' маъноси билан (АРС, 301) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 144), 'розилик' маъносини англа-тади (ЎТИЛ, I, 624). Бу сўз билан ўзбек тилида **ризолик** оти ясалган, **рози-ризолик** жуфт сўзи тузилган.

РИЗОЛИК қ. **ризо**

РИЗҚ Бу арабча сўз **rizq(un)** шаклига эга (АРС, 295); 'яшаш учун зарур нарсалар билан таъминлади' маъно-сини англаувчи **gazaqa** феълидан (АРС, 295) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'яшаш учун зарур нарсалар' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 612).

РИЗҚ-РЎЗ Асли арабча **ризқ** (қ.) ва тожикча **рўз** ('кун') сўzlари билан тузилган тожикча **ризқи рўз** изо-фа бирикмасига тенг бўлиб, кейинчалик изофа ташла-ниб, бу икки сўз жуфт сўзга айлантирилган: **ризқирўз** → **ризқ-рўз**: 'кундалик ҳаёт учун зарур нарсалар' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 625).

РИЙОЗАТ Бу арабча сўз **riyādat(un)** шаклига эга (АРС, 321); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, дзад ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **riyādat** → **рийâзат** (**риёзат**); кўпмаъноли **gāda** феъли-нинг 'машқ қилди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 320), араб тилида 'гимнастика машқлари', 'гимнастика', 'спорт' каби маъноларни ан-глатади (АРС, 321); тожик тилида бу сўз 'машаққат', 'муҳтожлик' каби маъноларни англади (ТЖРС, 325); кўринадики, бу сўз ўзбек тилига шундай маъноси билан тожик тилидан олинган (ЎТИЛ, I, 624).

РИЙОЗИЙОТ Бу арабча сўз **рийозат** сўзининг (қ.) **-иййāt(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АРС, 321), тарихан 'математика фанлари' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, I, 624).

РИОЙА Бу арабча сўз **riyāyat(un)** шаклига эга (АРС, 303); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** то-вушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **riyāyat** → **рийâя** (**риоя**); кўпмаъноли **gāyā** феълининг 'амал қилди', 'ҳисоблади' маъноси би-лан (АРС, 303) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб

(АРС, 303), 'амал қилиш', 'ҳисоблашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 625). Бу сўз ўзбек тилида **риоя қил**-қўшма феъли таркибида қатнашади.

РИСОЛА Бу арабча сўз **risālat(un)** шаклига эга (АРС, 296); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **risālat** → **рисâла (рисола)**; кўпмаъноли **rasila** феълининг 'ёзди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида етти маънони аңглатиши айтилган (АРС, 296); ўзбек тилига учинчи маъноси — 'тадқиқот' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 625).

РИШВА(Т) Бу арабча сўз **riṣvat(un)** шаклига эга (АРС, 299); 'пора берди' маъносини англатувчи **raṣā** феълининг (АРС, 299) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'пора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 625).

РОЗИ Бу арабча сўз **rādīn** шаклига эга (АРС, 301); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, дзад ундо — шини **z** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **n** қис — мини ташлаб қабул қилинган: **rādīn** → **рâзи (рози)**; кўпмаъноли **rādīā** феълидан 'қаноат ҳосил қилди', 'хўп деди' маъноси билан (АРС, 301) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 149), араб тилида 'қаноат ҳосил қилган' маъносини англатади (АРС, 301); ўзбек тилида эса 'айтилган фикрни маъқуллаш' маъно — сини аңглатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 626). Бу сўз билан ўзбек тилида **розилик** сўзи ясалган, **рози-ризолик** жуфт сўзи тузилган.

РОЗИЙА Бу арабча сўз **рози** сўзининг (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АРС, 301), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **rādīyat** → **рâзийат** → **розия**; асли **рози** сўзи аңлатган маънони англатади; бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

РОЗИ-РИЗОЛИК қ. **рози, ризо**

РОСМАНА қ. **расмона**

РОҲАТ Бу арабча сўз **rāhat(un)** шаклига эга (АРС, 318); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи

хутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **rāhat** → **rāḫat (роҳат)**; асли кўпмаъноли **rāha** феълинг 'ором олди' маъноси билан (АРС, 319) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, 'ором', 'киши руҳининг яйраши' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 628). Бу сўздан ўзбек тилида **роҳатлан-** феъли ясалган, **фароғат** сўзи билан (қ.) **роҳат-фароғат** жуфт сўзи тузилган.

РОҲАТБАХШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **роҳат** сўзига (қ.) 'бағишла-' маъносини англатувчи тожикча **бахшидан** феълининг **бахш** ҳозирги замон асосини қўшиб (ТЖРС, 52, 51) тузилган, 'кишига роҳат бағиш — лайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 628).

РОҲАТИЖОН Бу сўз асли ўзбек тилида арабча **роҳат** сўзи билан (қ.) тожикча **жон** сўзидан тузилган изофа бирикмаси бўлиб, кейинчалик бир сўзга бир — лашган; 'жонга роҳат бағишлайдиган' маъносини англатади; бу сўз ширинликлардан бирининг номи сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 628).

РОҲИЛА Бу арабча сўз **rāhilat(un)** шаклига эга (АРС, 290); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи хутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган: **rāhilat** → **rāḫila (роҳила)**; 'йўлга чиқди' маъносини англатувчи **rahala** феълининг I боб аниқ нисбат сифатдоши шакли **rāhil(un)** сўзидан (АРС, 290) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), асли 'миниб юриладиган урғочи туя' маъносини англатади (АРС, 290). **Роҳила** сўзи ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (Сафар чоғида туғилган гўдакка исм сифатида берилса керак).

РУБОИЙ Бу арабча сўз **rubāʿiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 284); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрали айн товушини **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **yat** товушларини ташлаб қабул қилинган: **rubāʿiyyat** → **рубāий (рубойий)**; **рабаъа** феълининг 'тўртинчи бўлди' маъноси билан ҳосил қилиниб, 'тўрт — тадан' маъносини англатувчи **rubāʿa** сўзидан (УАЯ, 423) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб

(АТГ, 370), 'тўрт мисрадан иборат, шуларнинг тўрт ёки уч мисраси қофиядош, тугал маъноли шеър' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 628).

РУЖУ: Бу арабча сўз ўзбек тилида **ружу қил-қўшма** феъли таркибида қатнашади; асли **ruḥūʿ(un)** шаклига эга (АРС, 288); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **ruḥūʿ** → **ружу**; **raḥaʿa** феълининг 'қайталади' маъноси билан (АРС, 288) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'қайталаш', 'қайтадан берилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 628).

РУКН Бу арабча сўз **rukṅ(un)** шаклига эга (АРС, 313); кўшмаъноли **rakana** феълининг 'суянди' маъноси билан (АРС, 313) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'устун', 'таянчиқ' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз асосан 'шеър банди' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 628). Бу сўзнинг кўплик шакли **аркон** сўзи (АРС, 313) тарихан **аркони давлат** ('давлатнинг таянчлари') изофа бирикмаси таркибида ишлатилган.

РУТБА Бу арабча сўз **rutbat(un)** шаклига эга (АРС, 286); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **rutbat** → **рутба**; кўпмаъноли **rattaba** феълининг 'тартиби билан ўрин олди' маъноси асосида (АРС, 285) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'эгаллаб турилган мартаба, унвон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 629).

РУХСАТ Бу арабча сўз **ruḥṣat(un)** шаклига эга (АРС, 292); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ruḥṣat** → **рухсат**; кўпмаъноли **raḥiṣa** феълининг 'ижозат берди' маъноси билан (АРС, 291) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ижозат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 629). Бу сўз билан ўзбек тилида **рухсатсиз** сифати ясалган.

РУХСАТНОМА Бу қўшма сўз тожик тилида арабча **рухсат** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 329, 271), 'рухсат берилганини тасдиқловчи ҳужжат' маъносини англатади

(ЎТИЛ, I, 629).

РУҲ Бу арабча сўз **rūh(un)** шаклига эга (АРС, 319); ўзбек тилига ҳойи ҳутги товушини **ҳ** товушига, чўзиқ **ӯ** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **rūh** → **руҳ**. Бу сўз асли кўпмаъноли **rāha** феълининг 'енгил бўлди' маъносидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилидан ўзбек тилига 'киши ҳаётида **у** билан бирга, вафотидан кейин тандан чиқиб, абадий яшайдиган асос' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 629). Кейинчалик бу сўз 'руҳий кайфият' маъносини ҳам англата бошлаган ва шу маъноси билан ўзбек тилида **руҳлан-** ('руҳий кўтаринки кайфиятда бўл-') феъли ясалган.

РУҲАН Бу сўз арабча **руҳ** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), ўзбек тилида 'руҳий жиҳатдан' маъносини англаувчи мустақил сўз сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 630).

РУҲАФЗО Ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайдиган бу сўз асли арабча **руҳ** сўзига (қ.) 'кўтар' маъносини англаувчи тожикча **афзудан** феълининг **афзо** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 34) қўшиб тузилган, 'кўтаринки руҳ бағишлайдиган' маъносини англайди (ЎТИЛ, I, 630).

РУҲИЙ Бу арабча сўз **rūhiyy(un)** шаклига эга (АРС, 319); ўзбек тилига ҳойи ҳутги товушини **ҳ** товушига, чўзиқ **ӯ** товушини **у** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **rūhiyy** → **руҳий**. Бу сўз асли **руҳ** сўзидан (қ.) **-иyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), араб тилидан 'кишининг руҳиятига боғлиқ' маъноси билан қабул қилинган: *руҳий ҳолат*, *руҳий кўтаринкилик* каби (ЎТИЛ, I, 630).

РУҲИЙАТ Бу арабча сўз **руҳ** сўзидан (қ.) **-ийат(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'кишининг руҳий ҳолати' маъносини англайди. ЎТИЛга бу сўз **руҳия** шаклида киритилган (I, 630).

РУҲИЙА қ. **руҳийат**

РУҲЛАН- қ. **руҳ**

РУҲОНИЙ Бу арабча сўз **rūhāniyy(un)** шаклига эга

(АРС, 319); ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига, чўзиқ **й** унлисини **у** унлисига, чўзиқ **й** унлисини **а** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **gūhāniyyu** – **руҳāний (руҳоний)**. Бу сўз асли **руҳ** отидан (қ.) ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), 'диний эътиқоди кучли', 'дин йўлида хизмат қилувчи' маънолари билан олинган (ЎТИЛ, I, 630).

С

САБАБ Бу арабча сўз **sabab(un)** шаклига эга (АРС, 343); 'сабаб бўлди' маъносини англатувчи **sabba** феъ – лидан (АРС, 342) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бирор нарсанинг воқеа бўлиши учун омил бўлган нарса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 5). Ўзбек тилида бу сўздан **сабабчи** оти, **сабабли**, **сабабсиз** сифатлари ясалган.

САБАБИЙАТ Бу арабча сўз асли **sababiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 343); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **sababiyyat** → **сабабийат (сабабият)**; **сабаб** сўзидан (қ.) –**ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'воқеа-ҳодисаларнинг ўзаро боғланиш ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 5).

САБАБКОР Бу сўз тожик тилида арабча **сабаб** сўзидан **-кор** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 332, 542), 'сабабчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 5).

САБО Бу арабча сўз **ṣabā(un)** шаклига эга (АРС, 428); ўзбек тилига сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **й** унлисини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣabā** → **сабā (сабо)**; **ṣabā** феълининг 'интилди' маъноси асосида (АРС, 428) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'шарқдан эсанг шамол' маъносини англатади (АРС, 428); ўзбек тилида бу сўз 'тонгги майин шамол' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 6).

САБОТ Бу арабча сўз **ṣabāt(un)** шаклига эга (АРС, 108); ўзбек тилига се ундошини **с** ундошига, чўзиқ **й** унлисини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣabāt**

→ **сабат** (**сабот**); асли кўпмаъноли **šabata** феълидан 'қатъият кўрсатди' маъноси билан (АРС, 108) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'қатъий чи — дамлилик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 6). Бу сўздан ўзбек тилида **саботли**, **саботсиз** сифатлари ясалган.

САБОҚ Бу арабча сўз асли **sabaq(un)** шаклига эга (АРС, 345); тожик тилига шу шаклида ўзлашган (ТЖРС, 332); ўзбек тилида **қ** ундоши олдидаги **а** унлиси **â** унлига алмаштирилган: **sabaq** → **сабақ** (**сабоқ**); асли 'ким ўзарга тортишди' маъносини англаувчи **sabaqa** феълидан (АРС, 345) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'тортишув фолибига бериладиган мукофот' маъносини англатади (АРС, 345); тожик тилида бу сўз 'дарс', 'машғулот' маъносини англатади (ТЖРС, 332); кўринадики, бу сўз ўзбек тилига тожик тилидан олинган бўлиб, 'дарс', 'ибрат бўладиган, кўзни очадиган воқеа' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 6).

САБОҶ Бу арабча сўз **šabāh(un)** шаклига эга (АРС, 427); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šabāh** → **сабаҳ** (**сабоҳ**); 'эрта турди' маъносини англаувчи **šabāha** феълидан (АРС, 427) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'тонготар пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 6).

САБОҶАТ Бу арабча сўз **šabāhat(un)** шаклига эга (АРС, 427); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šabāhat** → **сабаҳат** (**сабоҳат**); 'жозибали бўлди' маъносини англаувчи **šabuha** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'жозоба' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 283). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

САБР Бу арабча сўз **šabr(un)**² шаклига эга (АРС, 427); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šabr** → **сабр**; кўпмаъноли **šabara**

феълининг 'тоқатли бўлди' маъноси билан (АРС, 427) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'тоқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 6). Бу сўз билан ўзбек тилида **сабрли**, **сабрсиз** сифатлари, **сабрсизлик** оти, **сабрсизлан-** феъли ясалган, **сабр-бардош**, **сабр-тоқат**, **сабр-қаноат** жуфт сўзлари тузилган; тожикча **-и қў-** шимчаси билан **сабри** сўзи ясалган бўлиб ('сабрли' маъносини англатади), аёл кишининг атоқли оти сифа — тида ишлатилади.

САБРИ қ. **сабр**

САВИЙА Бу арабча сўз **saviyyat(un)** шаклига эга (АРС, 385); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ва сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **saviyyat** → **савийа (савия)**; асли кўпмаъноли **saviya** феълининг 'етик бўлди' маъноси асосида (АРС, 384) ясалган **saviyy(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at-** (**un**) қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'тенглик', 'бир хиллик' маъносини англатади (АРС, 385); тожик тили луғатида шундай маънони англатувчи сўз **савия II** деб берилган, **савия I** сўзи эса 'даража' маъносини англатиши айтилган (ТЖРС, 335); кўринадики, **савийа** сўзи ўзбек тилига то — жик тилидан олинган; 'кишининг англаш-билиш дара — жаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 8).

САВЛАТ Бу арабча сўз **ṣavlat(un)** шаклига эга (АРС, 451); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти — риб қабул қилинган: **ṣavlat** → **савлат**; кўпмаъноли **ṣāla** феълининг 'ҳужум қилди' маъноси асосида (АРС, 451) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'ҳужум', 'куч-қувват' каби маъноларни англатади (АРС, 451); тожик тилида бу сўз 'кеккайиш' маъносини англатади (ТЖРС, 395); кўринадики, бу сўз ўзбек тилига тожик тилидан шундай маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 8). Ўзбек тилида бу сўздан **савлатли**, **савлатдор** сифатлари ясалган.

САВОБ Бу арабча сўз **ṣavāb(un)** шаклига эга (АРС, 115); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣavāb**

→ **савâб (савоб)**; *šāba* феълнинг 'мукофотлади', 'тақ — дирлади' маъноси асосида (АРС, 114) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'тақдирлашга лойиқ яхши иш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 8). Ўзбек тилида бу сўздан **савобли** сифати ясалган.

САВОД Бу арабча сўз **savād(un)** шаклига эга (АРС, 381); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **savād** → **савâд (савод)**; асли кўпмаъноли **sāda** феълнинг 'хат қоралашни ўрганди' маъноси билан (АРС, 381) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида беш маънони англатади, лекин буларнинг бирортаси ҳам ўзбек тилига олинмаган (АРС, 381); ўзбек тилида бу сўз 'ёзиш-ўқишни ўрганиш' маъносида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 8). Бу сўздан ўзбек тилида **саводли**, **саводсиз** сифатлари, **саводсизлик** оти ясалган.

САВОДХОН Бу сўз тожик тилида арабча **савод** сўзига (қ.) 'ўқи-' маъносини англатувчи тожикча **хондан** феълнинг **хон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 426, 335), тожик тилида 'савод чиқара — ётган' маъносини (ТЖРС, 335), ўзбек тилида эса 'ўқиш-ёзишни яхши ўрганган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 9). Бу сўздан ўзбек тилида **саводхонлик** оти ясалган.

САВОЛ Бу арабча сўз асли **subāl(un)** шаклига эга (АРС, 342); ўзбек тилида **u** унлисини **av** товушларига, чўзиқ фатҳали ҳамзани **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **subāl** → **савâл (савол)**; 'сўради' маъносини англатувчи **sa'bāla** феълдан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 342), 'сўроқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 9).

САДАФ Бу арабча сўз **šadaf(un)** шаклига эга (АРС, 432); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šadaf** → **садаф**; **šadafa** феълнинг 'тасодифан воқе бўлди' маъноси асосида (АРС, 432) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'марварид' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 9).

САДАҚА Бу арабча сўз **šadaqat(un)** шаклига эга (АРС, 433); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал —

маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣadaqat** → **садақа**; кўпмаъноли **ṣadaqa** феъ — лининг 'садақа берди' маъносидан (АРС, 433) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'хайр-эҳсон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 9). Тожик сўзлашув тилида бу сўз **садқа** тарзида (иккинчи **a** унлисини ташлаб) ҳам айтилади; бундай шаклдаги сўз **садқайи сар** ('бошимдан садақа') изофа бирикмаси таркибида ишлатилади (ТЖРС, 335; ЎТИЛ, II, 10); ўзбек тилида бу бирикманинг маъноси **бош-кўзидан садақа** ибораси билан англатилади.

САД(Д) Бу арабча сўз **sadd(un)** шаклига эга (АРС, 352); кўпмаъноли **sadda** феълининг 'ёпди', 'тўсди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 351), араб тилида 'тўсиқ', 'тўғон' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 9).

САДОҚАТ Бу арабча сўз **ṣadāqat(un)** шаклига эга (АРС, 433); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў — зик **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣadāqat** → **садақат (садоқат)**; **ṣadaqa** феълининг 'ишончли бўлди' маъноси асосида (АРС, 432) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'дўстлик' маъносини (АРС, 433), ўзбек тилида эса 'со — диқлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 10). Бу сўздан ўзбек тилида **садоқатли**, **садоқатсиз** сифатлари ясалган.

САДР Бу арабча сўз **ṣadr(un)** шаклига эга (АРС, 432); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти — риб қабул қилинган: **ṣadr** → **садр**; **ṣadara** феълининг 'юзага чиқди' маъноси билан (АРС, 431) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида олти маънони англатиши таъкидланган (АРС, 432); лекин ўзбек тилида тамоман янги маънони — 'зикр тушишда энг жўшга келган ҳолат, жазава' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 10). Бу сўзнинг араб тилидаги 'юрак' маъноси асосида **Садриддин** атоқли оти тузилган.

САДРИДДИН қ. **садр**

САДҚАЙИ САР қ. **садақа**

САЖДА Бу арабча сўз **saḥdat(un)** шаклига эга (АРС,

347); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **saçdat** → **сажда**; асли **saçada** феъли — нинг 'сигинди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'Оллога сигиниб ибодат қилишда тиз чўкиб, бошни эгиб, пешанани ерга теги — зиш ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 10).

САЖДАГОҲ Бу сўз ўзбек тилида арабча **сажда** сўзига (қ.) 'жой' маъносини англатувчи тожикча **гоҳ** сўзини (ТЖРС, 104) қўшиб тузилган бўлиб, 'сажда қилинадиган муқаддас, азиз жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 10).

САИД Бу арабча сўз **saʿīd(un)** шаклига эга (АРС, 358); ўзбек тилига чўзиқ касралаи айнини **и** унлига ал — маштириб қабул қилинган: **saʿīd** → **саид**; 'бахтиёр бўлди' маъносини англатувчи **saʿīda** феълидан (АРС, 358) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'бахтиёр', 'саодатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 11). Бу сўзни **сайид** сўзи билан (қ.) қориштирмаслик лозим. **Саид** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида, бу сўзнинг **-ат(ун)** қўшимчасини олган муаннас шакли **саида** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

САИДА қ. **саид**

САЙИД Бу арабча сўз асли **sayyid(un)** шаклига эга (АРС, 381); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **sayyid** → **сайид**; асли 'бошқарди', 'ҳукм сурди' маъносини англатувчи **sāda** феълидан (АРС, 381) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'мустақил', 'жаноб', 'Муҳаммад пайғамбар авлодига мансуб' маъноларини англатади (АРС, 381); ўзбек тилида бу сўз мустақил ишлатилмай — ди, **Сайидахмад**, **Сайидмухтор** каби эркак кишининг атоқли оти таркибида қатнашади (пайғамбар авлодига мансуб эканига ишора қилиш вазифасини бажаради). **Сайид** сўзининг **-ат(ун)** қўшимчасини олган муаннас шакли **Сайида** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (Бу сўзни 'бахтли' маъносини англатувчи **саида** сўзи билан қориштирмаслик лозим).

САЙЙОР Бу арабча сўз **sayyār(un)** шаклига эга (АРС, 386); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **sayyār** → **саййâr (сайёр)**; **sāra** феълининг 'юрди' маъноси билан (АРС, 386) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), 'доим юриб турувчи киши', 'кўчиб юрувчи' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 11).

САЙЙОРА Бу сўз асли **саййор** сўзининг **-ат(ун)** қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб (УАЯ, 240), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган; араб тилида 'планета', 'автомобиль' маъноларини англатади (АРС, 386); ўзбек тилига биринчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 11). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

САЙЙОҲ Бу арабча сўз **sayyāh(un)** шаклига эга (АРС, 386); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ḫ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **sayyāh** → **саййâḫ (сайёҳ)**; 'дунёни кўриш учун сафар қилди' маъносини англатувчи **sāha¹** феълидан (АРС, 386) ясалган от бўлиб (УАЯ, 240), 'саёҳат қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 11).

САЙЙОҲАТ Бу арабча сўз асли **siyāhat(un)** шаклига эга (АРС, 386); ўзбек тилига **i** унлисини **a** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ḫ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **siyāhat** → **саййâḫат (саёҳат)**; 'дунёни кўриш учун сафар қилди' маъносини англатувчи **sāha¹** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 386), 'дунёни кўриш учун қилинадиган сафар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 10).

САЙР Бу арабча сўз **sayr(un)¹** шаклига эга; **sāra** феълининг 'юрди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 386), араб тилида 'юриш', 'ҳара-катланиш' маъносини англатади (АРС, 386); ўзбек тилида бу сўз 'ҳордиқ чиқариш, томоша қилиш мақсади билан бирор жойда кезиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 12).

САЙҚАЛ Бу арабча сўз асли **ṣayqal(un)** шаклига эга (АРС, 441); тожик тилига сад ундошини с ундошига ал-

маштириб олинган: **šayqal** → **сайқал**; асли 'жило берди' маъносини англатувчи **šaqala** феълининг (АРС, 441) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'жило' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 12).

САЛБИЙ Бу арабча сўз **salbiyy(un)** шаклига эга (АРС, 366); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **salbiyy** → **салбий**; кўпмаъноли **salaba** феълининг 'инкор қилди' маъноси билан ҳосил қилиниб, 'инкор' маъносини англатувчи **salb(un)** I боб масдаридан (АТГ, 142) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'но — мақбул', 'ижобийнинг акси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 13).

САЛИБ Бу арабча сўз **šalib(un)** шаклига эга (АРС, 442); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šalib** → **салиб**; **šalaba** феълининг 'қўл-оёғини бутга тортиб михлади' маъноси билан (АРС, 442) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'бут (крест)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 14).

САЛИМ Бу арабча сўз **salim(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 370), ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган. Бу сўз 'тинч-омон бўлди' маъносини англатувчи **salima** феълидан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'соғлом', 'шикастланмаган', 'аслини сақлаган' каби маъноларни англатади (АРС, 370); ҳозирги ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади (ЎТИЛ, II, 15). **Салим** сўзининг **-ат(ун)** муаннас қўшимчаси билан ҳосил қилинган **салимат(ун)** сўзи охиридаги **t** товуши ташланиб, **Салима** шаклида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

САЛИМА қ. **салим**

САЛОБАТ Бу арабча сўз **šalābat(un)** шаклига эга (АРС, 442); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šalābat** → **салāбат (салобат)**; **šaluba** феълидан 'улуғвор бўлди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари

бўлиб (АРС, 442), араб тилида 'қатъийлик', 'қатъият' маъносини (АРС, 442), ўзбек тилида эса 'улуғворлик', 'савлат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 15). Ўзбек тилида бу сўздан **салобатли** сифати ясалган.

САЛОМ Бу арабча сўз **salām(un)** шаклига эга (АРС, 370); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **salām** → **салâм (салом)**. Бу сўз 'тинч-омон бўлди' маъносини англатувчи **salima** феълнинг (АРС, 370) масдари бўлиб (АТГ, 142), асли 'тинчлик', 'омонлик' маъносини англатади ва шу маъноси билан **ассалому алайкум, ва алайкум ассалом** арабча бирикмалари* таркибида қатнашади. Бундан ташқари, **салом** сўзи ўзбек тилида тарихан 'ҳукмдор билан саломлашиш маросими' маъносини англатган, ҳозирги ўзбек тилида 'келинчакни куёвнинг ота-онаси, яқин қариндошларига таъзим қилдириш маросими' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 15). Ўзбек тилида **салом** сўзи қатнашуви билан **салом-алик** жуфт сўзи, **келинсалом** қўшма сўзи тузилган, **саломлаш-** феъли ясалган.

САЛОМ АЛАЙКУМ қ. **ассалому алайкум**

САЛОМ-АЛИК қ. **салом**

САЛОМАТ Бу арабча сўз кўпмаъноли **salima** феълнинг 'тинч-омон бўлди' маъноси билан (АРС, 370) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'тинчлик', 'бехатарлик', 'соғломлик' каби маъноларни англатади (АРС, 370); ўзбек тилида бу сўз 'соғлом', 'эсон-омон' каби сифат маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, II, 15). **Саломат** сўзи аёл кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади. Жисмоний меҳнат қилаётган кишига қарата айтиладиган **Ҳорманг** сўзига жавобан **Саломат бўлинг** тарзида ҳам ишлатилади. Бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **саломатлик** мавҳум оти ясалган.

САЛОҲ Бу арабча сўз **ṣalāh(un)** шаклига эга (АРС, 443); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣalāh** → **салâҳ (салоҳ)**;

асли кўпмаъноли **ṣalāḥa** феълининг 'яроқли бўлди', 'фойдали бўлди' маъноси билан (АРС, 442) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'фойда келтирувчи', 'яхшилик қилувчи' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 16). Салоҳ сўзи ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **Салоҳиддин** атоқли оти таркибида қатнашади.

САЛОҲИДДИН қ. **салоҳ**

САЛОҲИЙАТ Бу арабча сўз **ṣalāhiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 443); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, таркибидаги бир у товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣalāhiyyat** → **салāҳийат (салоҳият)**; **салоҳ** сўзидан (қ.) **-ийат(ун)** кўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), араб тилида 'лойиқлик', 'мақсадга мувофиқлик', 'ваколатлилик', 'имкониётлилик' маъноларини англатади (АРС, 442); ўзбек тилида бу сўз 'юксак қобилият-имкониётларга эгалик' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 16). Бу сўздан ўзбек тилида **салоҳийатли** сифати ясалган.

САЛТАНАТ Бу арабча сўз **saltanat(un)** шаклига эга (АРС, 368); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **saltanat** → **салтанат**; 'ҳукмдор (султон) деб эълон қилди' маъносини англатувчи **saltana** феълининг (АРС, 368) I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), 'ҳукмдор (хон, амир, подшо) қўл остидаги давлат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 16). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади, сўзлашув тилида **санталат** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

САМАР Бу арабча сўз **šamar(un)** шаклига эга (АРС, 113); ўзбек тилига се ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šamar** → **самар**; 'мева (ҳосил) берди' маъносини англатувчи **šamara** феълининг (АРС, 113) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'турли мевалар', 'фойда', 'натижа' маъноларини англатади (АРС, 113); бу сўз ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди (ЎТИЛ, II, 17).

САМАРА Бу арабча сўз **šamarat(un)** шаклига эга (АРС, 113); ўзбек тилига се ундошини с ундошига ал – маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **šamarat** → **самара**; 'мева (ҳосил) берди' маъносини англлатувчи **šamaga** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'мева', 'ҳўл мева' маъно – сини англатади (АРС, 113); ўзбек тилида бу сўз билан, юқоридаги маънодан ташқари, 'натижа' маъноси ҳам англатилади (ЎТИЛ, II, 17). Бу сўздан ўзбек тилида **самарали**, **самарасиз** сифатлари ясалган.

САМАРАДОР Бу арабча сўз **самара** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англлатувчи тожикча **доштан** феъли – нинг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 338, 137, 136); ўзбек тилида 'кўп маҳсулот бера – диган', 'яхши фойда келтирадиган' маъноларини англа – тади (ЎТИЛ, II, 17). Бу сўздан ўзбек тилида **самарадор – лик** мавҳум оти ясалган.

САМО Бу арабча сўз **samāb(un)** шаклига эга (АРС, 375); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **samāb** → **самâ (само)**. Бу сўз кўпмаъноли **samā** феълининг 'баланд, юқори бўлди' маъносидан (АРС, 375) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 146), 'осмон', 'кўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 17).

САМОВИЙ Бу арабча сўз **samāviyy(un)** шаклига эга (АРС, 375); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги бир **y** товушини ташлаб қабул қилинган: **samāviyy** → **самâвий (самовий)**. Бу сўз **само** сўзидан (қ.) **-ийй(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб, унли билан тугаган сўзга қўшилаётганлиги сабабли қўшимча олдидан **v** ундоши орттирилган (АТГ, 49): **само + иийй** → **самовий**. Бу сифат асли 'осмондаги', 'осмон рангидаги' маъноларини англатади (АРС, 375).

САНА Бу арабча от **sanat(un)** шаклига эга (АРС, 378); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **sanat** → **сана**; араб тилида 'йил' маъносини англатади (АРС, 378); ўзбек тилида бу сўз

асосан 'бирор воқеа содир бўлган йил, ой, кун' маъно – сини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 18).

САНАВБАР қ. санобар

САНАМ Бу арабча от **ṣanām(un)** шаклига эга (АРС, 447); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти – риб қабул қилинган: **ṣanām** → **санам**; араб тилида 'бут', 'эъзозланадиган киши ёки нарса' маъноларини англатади (АРС, 447); ўзбек тилида бу сўз 'гўзал аёл қиёфасида ясалган бут' маъносини, шу маъно асосида юзага келган 'гўзал аёл' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 18).

САНДИҚ Бу арабча от асли **ṣundūq(un)** шаклига эга (АРС, 446); тожик тилига ўзлаштиришда сад ундоши с ундошига, биринчи бўғиндаги қисқа **u** унлиси **a** унлисига алмаштирилган, иккинчи бўғиндаги унлининг чўзиқлик белгиси йўқолган: **ṣundūq** → **сандуқ** (ТЖРС, 341); ўзбек тилига тарихан шу шаклида ўзлашган бўлиб, ҳозирги ўзбек тилида иккинчи бўғиндаги **y** унлиси **и** унлисига алмаштирилган: **сандуқ** → **сандиқ**; араб тилида 'катта-кичик ҳажмдаги яшиқ' маъносини англатади (АРС, 446); ўзбек тилида 'рўзгор буюмлари, асосан кийим-кечак солиб қўйиладиган қулф-калитли катта яшиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 18). Бу сўздан ўзбек тилида **сандиқча**, **сандиқчи** сўзлари ясалган.

САНДИҚЗАДА Бу сўз ўзбек тилида арабча **сандиқ** сўзига (қ.) 'ур-' маъносини англатувчи тожикча **задан** феълининг (ТЖРС, 148) **зада** сифатдош шаклини (ТЖРС, 560) қўшиб тузилган бўлиб, 'сандиқда узоқ сақлангани сабабли асл сифатини йўқотган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 18).

САНДИҚСОЗ Бу сўз тожик тилида арабча **сандуқ** (→**сандиқ**) сўзига (қ.) 'яса-' маъносини англатувчи тожикча **сохтан** феълининг **соз** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 341, 364, 362); 'сандиқ ясовчи уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 18). Бу сўз англатган маъно ўзбек тилида **сандиқчи** сўзи билан ҳам англатилади.

САНДИҚЧИ қ. сандиқсоз

САНО Бу арабча сўз **ṣanāb(un)** шаклига эга (АРС, 114); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳам — зани ташлаб қабул қилинган: **ṣanāb** → **санâ (сано)**; асли кўпмаъноли **ṣanā** феълининг 'орттириб мақтади' маъноси билан (АРС, 113) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), 'ортиқ даражада мақтов' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 19). Бу сўз ўзбек тилида ёлғиз иш — латилмайди, **ҳамд-у сано** жуфт сўзи таркибида қатнашади.

САНОАТ Бу арабча сўз **ṣināʿat(un)** шаклига эга (АРС, 446); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, **i** унлисини **a** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣināʿat** → **санâат (саноат)**; кўпмаъноли **ṣanaʿa** феълининг 'ишлаб чиқарди' маъноси билан (АРС, 446) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'касб', 'машғулот', 'ишлаб чиқариш' каби маъноларни англатади (АРС, 446); ўзбек тилига 'ишлаб чиқариш' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 19).

САНОБАР Бу от асли **ṣanavbar(un)** шаклига эга (АРС, 447); тожик тилига шу шаклида ўзлашган (ТЖРС, 339); ўзбек мумтоз адабиётида ҳам шу шаклида ишла — тилган (ЎКААҚЛ, 289); ҳозирги ўзбек тилида эса **v** ун — дошини ташлаб, ундан олдинги **a** унлисини **â** унлисига алмаштириб талаффуз қилинади ва шундай ёзилади: **ṣanavbar** → **санâбар (санобар)**; асли 'қарағай' маъносини англатади (АРС, 447); ўзбек тилида бу сўз кўчма маънода 'хушқомат', 'гўзал қоматли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 19). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида асосан аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

САНТАЛАТ қ. **салтанат**

САНЪАТ Бу арабча сўз **ṣanʿat(un)**¹ шаклига эга (АРС, 447); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, фатҳали айини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣanʿat** → **санъат**; кўпмаъноли **ṣanaʿa** феълининг 'бе — зади' маъноси билан (АРС, 446) ҳосил қилинган I боб

масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'меҳнат', 'ҳунар', 'бадий ижод' маъноларини англатади (АРС, 447); ўзбек тилига 'бадий ижод' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 20).

САНЪАТКОР Бу сўз тожик тилида арабча **санъат** сўзидан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 341, 542); 'санъат билан шуғулланувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 20).

САНЪАТКОРОНА Бу сўз тожик тилида **санъаткор** сўзидан **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 341, 542); 'нафис маҳорат билан', 'моҳирона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 20).

САНЪАТШУНОС Бу сўз тожик тилида арабча **санъат** сўзига (қ.) 'ўрган-' маъносини англатувчи то – жикча **шинохтан** феълининг **шинос** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган: **санъатшинос** (ТЖРС, 341, 458, 457); ўзбек тилига **и** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **санъатшинос** → **санъатшунос**; 'бирор санъат соҳасини ўрганиш билан шуғулланувчи мута – хассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 20), Бу сўздан ўзбек тилида **санъатшунослик** мавҳум оти ясалган.

САОДАТ Бу арабча сўз **saʿādāt(un)** шаклига эга (АРС, 358); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **saʿādāt** → **саа́дат (саодат)**; 'бахтиёр бўлди' маъносини англатувчи **saʿīda** феълининг (АРС, 358) I боб масдари бўлиб (АРС, 358), 'бахтиёрлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 20). Бу сўздан ўзбек тилида **саодатли** сифати ясалган.

САРАТОН Бу от **saratān(un)** шаклига эга (АРС, 355); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **â** ун – лисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **saratān** → **саратāн (саратон)**; асли 'қисқичбақа' маъносини англатади (АРС, 355); осмоннинг ўн икки буржидан тўртинчиси қисқичбақа тарзида тасаввур этилиб, шу сўз билан номланган; шамсия йил ҳисобидаги тўртинчи ой (22- июндан 21- июлгача бўладиган вақт) ҳам **сара – тон** сўзи билан номланган: ёзнинг энг иссиқ кунларига тўғри келади (ЎТИЛ, II, 21). Рак касаллиги ҳам илгари

саратон касаллиги дейилар эди.

САРФ I Бу арабча сўз **šarf(un)** шаклига эга (АРС, 436); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти – риб қабул қилинган: **šarf** → **сарф**; асли кўпмаъноли **šarafa**¹ феълининг 'харажат қилди' маъноси билан (АРС, 435) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ниманингдир эвазига тўланган маблағ', 'чиқим' маъно – сини англатади (ЎТИЛ, II, 25). Бу сўздан ўзбек тилида **сарфла**- феъли ясалган, **харажат** сўзи билан (қ.) **сарф-харажат** жуфт сўзи тузилган.

САРФ II Ҳозирги ўзбек тилида ишлатилмай қўйган бу сўз 'грамматиканинг морфология қисми' маъносини англатган бўлиб (ЎТИЛ, II, 25), асли кўпмаъноли **šarafa**¹ феълининг ўнинчи – *'турлади, туслади (шаклини ўз – гартирди)' маъносидан (АРС, 435) ҳосил қилинган I боб масдарига тенг (АТГ, 142).

САРФЛА- қ. **сарф**

САРФ-ХАРАЖАТ қ. **сарф**

САТР Бу арабча сўз **satr(un)** шаклига эга (АРС, 357); ўзбек тилига итқи ундошини т ундошига алмаштириб қабул қилинган: **satr** → **сатр**; 'чизиқ чизди', 'ёзди' маъ – ноларини англатувчи **satara** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'чизиқ', 'бир қатор (йўл) ёзув' маъноларини англатади (АРС, 357); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 27).

САТТОР Бу арабча сўз **sattār(un)** шаклига эга (АРС, 346); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **sattār** → **сатгър (саттор)**; **satara** феълининг 'яширди' маъноси билан (АРС, 346) ясалган от бўлиб (УАЯ, 240), араб тилида 'яширувчи', 'кечирувчи' маъносини англатади; бундай сифат Олога нисбат берилади, шунга кўра бу сўз билан атоқли от асли **Абдусаттор** тарзида тузилиши мақбул; **ўламан саттор** ибораси таркибида ҳам **саттор** сўзи асли Олони англатади (ЎТИЛ, II, 27).

САТҲ Бу арабча сўз **sath(un)** шаклига эга (АРС, 357); ўзбек тилига итқи ундошини т ундошига, ҳойи хутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул

қилинган: **sath** → **сатҳ**; кўпмаъноли **sataha** феълнинг 'текис қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 357), 'юза', 'устки текис қисм' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 27).

САФ Бу арабча сўз **šaff(un)** шаклига эга (АРС, 438); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **ff** ундошларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **šaff** → **саф**; **šaffa** феълнинг 'бир қаторга қўйди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 438), 'бир қанча кишиларнинг бир қатор жой олган ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 27). Бу сўздан ўзбек тилида **сафлан**- феъли ясалган.

САФАР Бу арабча сўз асли **safrat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 360), тожик тилига сўз охиридаги **-at(un)** қўшимчасини ташлаб, **fr** товушлари оралиғига **a** унли — сини қўшиб қабул қилинган (ТЖРС, 348); шу шаклида ўзбек тилига олинган: **safrat** → **сафар**; 'доимий яшаш манзилдан бошқа узоқ манзилга жўнаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 27). Бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

САФАРБАР Бу сўз тожик тилида арабча **сафар** сўзига (қ.) 'жўна-' маъносини англатувчи тожикча **бурдан** I феълнинг **бар** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 85, 45, 349), кўчма маънода 'бир — рор фаолиятни бажаришга жалб қилиш, тайёр ҳолатта келтириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 28). Бу сўздан ўзбек тилида **сафарбарлик** мавжум оти ясалган.

САФО Бу арабча сўз **šafāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 441); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳам — зани ташлаб қабул қилинган: **šafāʿ** → **сафâ (сафо)**; 'по — киза, тиниқ бўлди' маъносини англатувчи **šafā** феълдан (АРС, 440) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'покизалик', 'самимийлик' маъносини англатади (АРС, 441). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

САФРО Бу арабча сўз **šafraʿu** шаклига эга (АРС, 440); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **â**

унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги дам — мали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **šafraʿu** → **сафрâ** (**сафро**); **šafara** феълининг 'сарик ранг берди' маъноси билан (АРС, 439) ясалган **ašfaru** аслий сифатининг му — аннас шакли бўлиб (АРС, 439; АТГ, 43), асли 'сарик (ранг)' маъносини, отлашиб 'жигарда ҳосил қилинадиган сарик рангли суюқлик, зарда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 28).

САХИЙ Бу арабча сўз **saxiyy(un)** шаклига эга (АРС, 351); ўзбек тилига сўз охиридаги бир **y** товушини ташлаб қабул қилинган: **saxiyy** → **сахий**; 'қўли очиқ, ҳимматли бўлди' маъносини англатувчи **saxā** феълидан (АРС, 351) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'қўли очиқ', 'ҳимматли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 29). Бу сўздан ўзбек тилида **сахийлик** мавҳум оти ясалган.

САХОВАТ Бу арабча сўз **saxāvat(un)** шаклига эга (АРС, 351); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **saxāvat** → **сахâват** (**саховат**); 'қўли очиқ, ҳимматли бўлди' маъносини англатувчи **saxā** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қўли очиқлик', 'ҳимматлилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 29). Бу сўздан ўзбек тилида **саховатли** сифати ясалган.

САЪДИ Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу сўз 'бахтиёр бўлди' маъносини англатувчи арабча **saʿida** феълининг (АРС, 358) I боб масдари **saʿd(un)** сўздан (АТГ, 142; ЎКААҚЛ, 286) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига айн товуши ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **y** товушларини ташлаб қабул қилинган: **saʿdiyy** → **саъди**; бу сўз асли 'бахтиёр' маъносини англатади.

САЪЙ Бу арабча сўз **saʿy(un)** шаклига эга (АРС, 359); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айириш, бу ерда чўзиқлик) белгисини қўйиб қабул қилинган: **saʿy** → **саъй**; кўпмаъноли **sayā¹** феълининг 'астойдил ҳаракат қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб

(АРС, 359), 'интилиш', 'тиришқоқлик' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 29). Бу сўз билан ўзбек тилида **саъй-ҳаракат** жуфт сўзи тузилган.

САҒИР Бу арабча сўз **ṣaġīr(un)** шаклига эга (АРС, 438); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣaġīr** → **сағир**; кўпмаъноли **ṣaġira** феълининг 'вояга етмади' маъноси билан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'ёши кичик' маъносини англатади (АРС, 438); ўзбек тилида 'марҳумнинг вояга етмаган фарзанди' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 80).

САҲАР Бу арабча сўз **saḥar(un)** шаклига эга (АРС, 349); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **saḥar** → **саҳар**; асли 'ўзига ром қилди' маъносини англатувчи **saḥara** феълидан (АРС, 349) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'эрта тонг' маъносини англатади (АРС, 349); ўзбек тилида 'ғира-шира тонг', 'субҳидам' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 80). 'Рўза кунлари кечаси тонг ёришгунча овқатланиш учун туриладиган вақт' маъноси ҳам шу сўз билан англатилади. Бу сўздан ўзбек тилида **саҳарлаб** равиши, **саҳарлик** оти ясалган.

САҲАРЛАБ қ. **саҳар**

САҲАРЛИК қ. **саҳар**

САҲАРМАРДОН Бу сўз асли арабча **saḥar** сўзи билан (қ.) 'эр киши' маъносини англатувчи тожикча **мард** сўзининг **мардон** кўплик шаклини (ТЖРС, 216, 536) кўшиб тузилган; 'жуда эрта тонг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 80).

САҲАРХЕЗ Бу сўз тожик тилида арабча **saḥar** сўзига (қ.) 'эрта тур-' маъносини англатувчи тожикча **хестан** феълининг **хез** ҳозирги замон асосини кўшиб тузилган (ТЖРС, 351, 422, 421); 'эрта тонгда барвақт туришга одатланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 80).

САҲИФА Бу арабча сўз асли **ṣafhat(un)** шаклига эга (АРС, 439); тожик тилига аввал сад ундошини с ундошига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб **сафҳа** шаклида қабул

қилинган (ТЖРС, 350), кейинчалик **фҳ** товушлари ўрин алмаштирилиб ва улар оралиғига **и** унлиси қўшилиб **саҳифа** шаклида ишлатила бошлаган (ТЖРС, 351); ўзбек тилига кейинги шаклида қабул қилинган: **ṣafhat** → **сафҳа** → **саҳифа**; 'китоб, дафтар кабилар варағининг ҳар бети' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 50).

САҲН Бу арабча сўз **ṣahn(un)** шаклига эга (АРС, 438); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣahn** → **саҳн**; 'майдалади' маъносини англатувчи **ṣahana** феъли мақоласида берилган бу сўз араб тилида 'ликоп', 'овқат', 'майдон' маъноларини англатади (АРС, 430); ўзбек тилида 'майдон', 'юза' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 31).

САҲНА Бу арабча сўз **saḥn** сўзига (қ.) кичрайтириш маъносини ифодаловчи **-ат(ун)** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган (УАЯ, 499); ўзбек тилига сўз охиридаги **т** товушини ташлаб олинган; асли 'кичик саҳн' маъносини англатади; ҳозирги ўзбек тилида 'томоша кўрсатиш учун умумий саҳндан баландроқ қилиб қурилган кичик саҳн' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 31). Бу сўздан ўзбек тилида **саҳналаштир-** феъли ясалган.

САҲОБА Бу арабча сўз **ṣahābat(un)** шаклига эга (АРС, 430); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **т** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣahābat** → **саҳāба (саҳоба)**; 'дўсти бўлди', 'ҳамроҳи бўлди' маъносини англатувчи **ṣahiba** феълининг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'Муҳаммад пайғамбарнинг маслақдош яқин кишилари' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 31).

САҲРО Бу арабча сўз **ṣahraʿu** шаклига эга (АРС, 430); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги маддали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ṣahraʿu** → **саҳрā (саҳро)**; асли 'саҳрога жўнади' маъносини англатувчи **ṣaḥara** феълидан (АРС, 430) ясалган шу шаклдаги аслий сифатнинг

муаннас шакли бўлиб (АТГ, 43), 'чўл' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, II, 31).

САҲРОЙИ Бу сўз тожик тилида арабча **саҳро** сўзидан (қ.) -и қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (ТЖРС, 352, 342), 'саҳрода туғилиб-ўсган', 'саҳрода яшовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 31).

СЕЛ Бу арабча сўз асли **sayl(un)** шаклига эга (АРС, 387); форс тилига **сейл** шаклида, а унлисини э унлига алмаштириб олинган: **sayl** → **сейл** (ПРС, 301); тожик тилига эса, бундан ташқари, у товушини ташлаб олинган: **сейл** → **сел** (ТЖРС, 352); ўзбек тилига шу шаклида ўтган; асли **sāla** феълининг 'оқди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, араб тилида 'сув оқими' маъносини англатади (АРС, 387); ўзбек тилида 'шид — датли ёғин ва шунинг оқибатида юзага келган кучли сув оқими' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 35).

СЕЛХОНА Бу қўшма сўз ўзбек тилида арабча **сел** сўзига (қ.) 'жой' маъносини англаувчи тожикча **хона** сўзини қўшиб тузилган; 'сел оқими ўтадиган ўзан, сойлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 35).

СЕРМАҲСУЛ Бу сўз тожик тилида арабча **маҳсул** сўзи олдига (қ.) 'кўп', 'мўл' маъносини билдирувчи тожикча **сер-** қисмини қўшиб тузилган (ТЖРС, 353, 354), 'маҳсулдор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 40).

СЕРТАКАЛЛУФ Бу сўз тожик тилида арабча **такал — луф** сўзи (қ.) олдига тожикча 'кўп', 'мўл' маъносини билдирувчи **сер-** қисмини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 353, 355), ўзбек тилида 'ортиқ даражада ҳурмат кўрса — тиб муомалада бўлувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕҲР Бу арабча сўз **sihr(un)** шаклига эга (АРС, 349); ўзбек мумтоз адабиётида шу шаклда ишлатилган (ЎКААҚЛ, 305); кейинчалик ҳойи ҳутти ундоши **ҳ** ун — дошига, шу ундош олдигаги **і** унлиси э унлисига ал — машган (Худди шундай товуш ўзгариши тожик тилида ҳам воқе бўлган: ТЖРС, 356): **sihr** → **сеҳр**; **sahara** феъ — лнинг 'сеҳрлади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 349), 'ўзига итоаткор қилиб олишга

қодир қобилият' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 42). Бу сўздан ўзбек тилида **сеҳрли**, **сеҳрла-** сўzlари ясалган.

СЕҲРГАР Бу сўз арабча **сеҳр** сўзидан (қ.) тожикча **-гар** қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ТЖРС, 356, 542), 'сеҳрлаш қобилиятига эга', 'жодугар' маъносини англа – тади (ЎТИЛ, II, 42).

СИДДИҚ Бу арабча сўз **ṣiddiq(un)** шаклига эга (АРС, 433); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў – зиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣiddiq** → **сиддиқ**; асли **ṣadaqa** феълнинг 'ҳақиқатгўй бўлди' маъноси билан (АРС, 432) ясалган **ṣādiq(un)** ас – лий сифатининг ортгирма даража шакли бўлиб, 'ўта даражада ҳақиқатгўй' маъносини англатади (АРС, 433); бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифа – тида ишлатилади.

СИДҚИДИЛ Бу сўз арабча **сидқ** ва тожикча **дил** сўzlари билан тузилган изофа бирикмасига тенг бўлиб, кейинчалик бир сўзга бирлаштирилган; 'самимият' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 43). **Сидқ** сўзи **ṣidq(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 433), ўзбек тилига сад ундо – шини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣidq** → **сидқ**; 'чин', 'самимият' маъносини англатади (АРС, 433).

СИЙМО Бу арабча сўз **ṣimāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 384); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **ий** товушларига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири – даги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ṣimāʿ** → **сийма** (**сиймо**); кўпмаъноли **sāma** феълнинг назар ташлади' маъноси асосида (АРС, 384: ромба белгисидан кейин) ҳосил қилинган **ī** боб масдари бўлиб (АТГ, 145), араб тилида 'белги', 'юз кўриниши' маъноларини англатади (АРС, 384); ўзбек тилида маънода кенгайиш юз бериб, 'қиёфа' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 44).

СИЙОСАТ Бу арабча сўз **siyāsat(un)** шаклига эга (АРС, 382); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **siyāsāt** → **сийâсат** (**сиё – сат**); кўпмаъноли **sāsa** феълнинг 'бошқарди', 'раҳбар – лик қилди' маъноси билан ҳосил қилинган **ī** боб масда –

ри бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'бошқариш', 'ҳокими – ятнинг мамлакатни бошқаришда, халқаро муносабатларда тутган йўли' маъносини англатади (АРС, 382); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 43). Бу сўздан ўзбек тилида **сийосатчи** сўзи ясалган.

СИЙОСАТБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **сийосат** сўзига (қ.) 'берилиб шуғуллан-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълнинг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 82, 71) қўшиб тузилган; 'қуруқ сиёсат билан иш кўрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 43). Бу сўздан ўзбек тилида **сийосатбозлик** мавҳум оти ясалган.

СИЙОСАТДОН Бу сўз тожик тилида арабча **сийосат** сўзига (қ.) 'яхши бил-' маъносини англатувчи тожикча **донистан** феълнинг **дон** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 356, 135) қўшиб тузилган; 'сиёсатни яхши биладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 43).

СИЙОСИЙ Бу арабча сўз **siyāsiyy(un)** шаклига эга (АРС, 382); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **siyāsiyy** → **сийâсий (сиёсий)**; **сийосат** сўзи охиридаги **-ат** қисмини ташлаб, қолган қисмига **-ийй(ун)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), 'сиёсат билан боғлиқ', 'сиёсат соҳасидаги' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 44).

СИЙОҚ Бу арабча сўз **siyāq(un)** шаклига эга (АРС, 384); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **siyāq** → **сийâқ (сиёқ)**; 'жўнатди' маъносини англатувчи **sāqa** феълнинг I боб масдари бўлиб (АРС, 383), араб тилида 'давом этиш', 'бориш' маъносини англатади (АРС, 384); ўзбек тилида (шунингдек тожик тилида ҳам) бу сўз 'ташқи кўриниш', 'авзо' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 44; ТЖРС, 356).

СИЛСИЛА Бу арабча сўз **silsilat(un)** шаклига эга (АРС, 367); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **silsilat** → **силсила**; асли 'занжирлади' маъносини англатувчи **salsala** феълнинг I

боб масдари бўлиб, араб тилида 'занжир', 'қатор' маъноларини англатади (АРС, 367); ўзбек тилида 'воқеа-ҳодисаларнинг ўзаро зич боғланиши', 'шажара' маъноларини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 48).

СИНФ I Бу арабча сўз **šinf(un)** шаклига эга (АРС, 447); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šinf** → **синф**; **šannafa** феълининг 'хилига, турига қараб гуруҳлади' маъноси билан (АРС, 447) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'тур', 'нав', 'гуруҳ' маъноларини англатади (АРС, 447); ўзбек тилида бу сўз 'кишиларнинг маълум ижтимоий белги-хусусиятлари асосида бирлашадиган гуруҳи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 53).

СИНФ II Бу сўз **синф I** сўзи асосида юзага келган бўлиб, 'мактабда бир ўқув йилига тенг поғона', 'мактабда машғулот ўтказиладиган хона' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 53). Бу сўздан ўзбек тилида **синфдош** сўзи ясалган.

СИНФИЙ Бу арабча сўз **синф I** сўзидан (қ.) **-ий-й(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'синфга қарашли, хос' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 53). Бу сўздан ўзбек тилида **синфийлик** мавҳум оти ясалган.

СИР Бу арабча сўз **sirr(un)** шаклига эга (АРС, 353); ўзбек тилига охиридаги **гг** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **sirt** → **сир**. Бу сўз асли **saḡra** феълининг (АРС, 353) 'махфий гапдан, ишдан хабардор қилди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб, 'махфий гап, иш, нарса' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 54). Ўзбек тилида бу сўздан **сирли** сифати, бироз сунъий туйиладиган **сирлаш**-феъли ясалган.

СИР-АСРОР Бу сўз ўзбек тилида **сир** сўзига (қ.) **ас-рор** сўзини қўшиб тузилган бўлиб, 'мавҳум, бошқаларга номаълум фикр, фаолият' каби жамлаш маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, II, 55). **Асрор** сўзи **сир** сўзининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 353), асли 'сирлар' маъносини ифодалайди. Бу сўз ўзбек тилида турдош от сифатида мустақил ишлатилмайди; эркак кишининг

атоқли оти бўлиб келади.

СИРДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **сир** сўзига (қ.) 'бирга' маъносини ифодаловчи **-дош** қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб, 'ҳар қандай фикр, фаолиятдан бир-бирини хабардир тутадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 55). Бу сўз ПРСга (280) **сирдош** шаклида киритилган-у, ТЖРСга (359) нимагадир **сирдошт** шаклида киритилган ва айни шундай маънони англатиши таъкидланган; ваҳоланки **дошт** асли 'эга бўл-' маъносини англатувчи **доштан** феълининг ўтган замон асосига тенг, унда **сирдошт** сўзи 'қандайдир йўл билан ўзганинг сиридан хабар топган' маъносини англатиши керак.

СИФАТ Бу арабча сўз **ṣifat(un)** шаклига эга (АРС, 891); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣifat** → **сифат**; кўпмаъноли **vaṣafa** феълининг 'аниқлади', 'тасвирлади' маъноси асосида (АРС, 891) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'белги-хусусият', 'белги маъносини англатувчи сўзлар туркуми' маъноларини англатади (АРС, 891); ўзбек тилига ҳар икки маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 58). Бу сўздан ўзбек тилида **сифатдош**, **сифатли**, **сифатсиз**, **сифатла-**, **сифатловчи** сўзлари ясалган.

СИҲАТ Бу арабча сўз **ṣihhat(un)** шаклига эга (АРС, 429); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб, **hh** товушларидан бирини ташлаб, иккинчисини **ҳ** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ṣihhat** → **сиҳат**; кўпмаъноли **ṣahha** феълининг 'соғлом бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 429), араб тилида 'соғломлик', 'гигиена' маъноларини англатади (АРС, 429); ўзбек тилига 'соғломлик' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 60). Бу сўз билан ўзбек тилида **сиҳат-саломат** жуфт сўзи тузилган.

СОАТ Бу арабча сўз **sāʿat(un)** шаклига эга (АРС, 382); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **sāʿat** → **сâат (соат)**. Бу сўз асли 'жойлади', 'қамраб олди' маъносини англатувчи **sāʿa** феълидан

–**at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб, 'бир кеча-кундузнинг 24 қисмидан бирига тенг вақт' маъносини ва шу маънодан ўсиб чиққан 'вақт ўлчовини кўрсатувчи асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 61).

СОАТБАЙ Бу арабча сўз **соат (қ.)** ва **бай (қ.)** сўзларидан ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'сарфланадиган меҳнатга соат ҳисобида ҳақ тўланадиган' маъносини англатади. Бу сўз ЎТИЛга киритилмаган.

СОАТСОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **соат** сўзига (қ.) 'яса-', 'тузат-' маъносини англатувчи тожикча **сохтан** феълининг **соз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 364, 362) қўшиб тузилган; 'соат тузатувчи уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 61).

СОАТСОЗЛИК Бу сўз ўзбек тилида **соатсоз** сўзидан (қ.) **-лик** қўшимчаси билан ясалган; бу ясашида **сохтан** феълининг асоси 'яшаш' маъноси билан қатнашган, шунга кўра **соатсозлик** сўзи 'саноатнинг соат ишлаб чиқарувчи соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 61).

СОБИР Бу арабча сўз **šābir(un)** шаклига эга (АРС, 427); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šābir** → **сâбир (собир)**; кўпмаъноли **šabara** феълининг 'тоқатли бўлди' маъноси билан (АРС, 427) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'сабр-тоқатли' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 305). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида, шу сўзнинг муаннас шакли **собира** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

СОБИРА қ. **собир**

СОБИТ Бу арабча сўз **šābit(un)** шаклига эга (АРС, 108); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šābit** → **сâбит (собит)**; асли кўпмаъноли **šabata** феълидан 'қатъият кўрсатди' маъноси билан (АРС, 108) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'қатъиятли', 'ўз аҳдида мустаҳкам' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 61). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; **собит** сўзи билан **собитқадам** қўшма

сўзи ҳам тузилган.

СОБИТҚАДАМ қ. **собит**

СОБИҚ Бу арабча сўз **sābiq(un)** шаклига эга (АРС, 345); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **sābiq** → **cāбиқ (собиқ)**; **sabaqa** феълнинг 'оддин бўлди' маъноси билан (АРС, 345) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'оддинда борувчи' маъносини (АРС, 345), ўзбек тилида эса 'илгариги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 61).

СОВУН Бу арабча сўз **šābun(un)** шаклига эга (АРС, 428); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **b** ундошини **v** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **y** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šābūn** → **cāвун (совун)**; **šabana** феълнинг 'совун билан ювди' маъноси билан (АРС, 428) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147) асли 'кирни кетказувчи' маъносини англатади, шу маънодан 'кир кетказувчи хўжалик буюми' маъноси ўсиб чиққан (ЎТИЛ, II, 62). Бу сўздан ўзбек тилида **совунла-** феъли ясалган.

САВУНГАР Бу сўз тожик тилида **собун (совун)** сўзидан (қ.) тожикча **-гар** қўшимчаси билан ясалган (ТжРС, 362, 542); ўзбек тилига **б** ундошини **v** ундошига алмаштириб қабул қилинган: 'совун ишлаб чиқарувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 62).

СОВУНГАРЛИК Бу сўз ўзбек тилида **совунгар** сўзидан (қ.) **-лик** қўшимчаси билан ясалган, 'саноатнинг совун ишлаб чиқариш соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 62).

СОДИР Бу арабча сўз **šādir(un)** шаклига эга (АРС, 431); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šādir** → **cāдир (содир)**; **šadara** феълнинг 'юзага чиқди' маъноси билан (АРС, 431) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'юзага чиққан', 'воқеликка айланган' маъно-сини англатади. Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади; бу сўз билан **содир бўл-** қўшма феъли тузилган (ЎТИЛ, II, 64).

СОДИҚ Бу арабча сўз **šadiq(un)** шаклига эга (АРС, 433); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šadiq** → **сâдиқ (содиқ)**; **šadaqa** феълининг 'ҳақиқаттўй бўлди' маъноси асосида (АРС, 432) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'рўсттўй', 'чин', 'садоқатли' маъ—ноларини англатади (АРС, 433); ўзбек тилига 'садоқатли' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 64). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

СОЖИДА Ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз **sācidat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **sācidat** → **сâжида (сожида)**; асли **saçada** феълининг 'сиғинди' маъноси билан (АРС, 347) ясалган **sācid(un)** аслий сифатининг (АРС, 347; АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), 'сажда қилувчи аёл' маъносини англатади (Бу сўз ЎТИЛга киритилмаган).

СОКИН Бу арабча сўз **sākin(un)**¹ шаклига эга (АРС, 364); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **sākin** → **сâкин (сокин)**; 'тинч бўлди', 'тинчиди' маъносини англатувчи **sakana**¹ феълидан (АРС, 364) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'тинч', 'жимжит' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 65). Бу сўздан ўзбек тилида **сокинлик** мавҳум оти ясалган. **Сокин** сўзининг **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли **сокина** сўзи (АРС, 365; АТГ, 29) ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

СОКИНА	қ.	СОКИН
СОКИНЛИК	қ.	СОКИН

СОЛИҲ Бу арабча сўз **šalih(un)**¹ шаклига эга (АРС, 443); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šalih** → **сâлиҳ (солиҳ)**; **šalaha** феълининг 'тўғри бўлди', 'виждонли бўлди' маъ—

носи билан (АРС, 442) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'тўғри', 'виждонли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 66). Бу сўз ўзбек тилида тожик тилидан ўзлашган **фарзанди солиҳ** изофа бирикмаси таркибида қатнашади; якка ўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида, муан — нас шакли **солиҳа** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

СОЛИҲА қ. **СОЛИҲ**

СОНИЙА Бу арабча сўз **šāniyat(un)** шаклига эга (АРС, 114); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чў — зиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **šāniyat** → **cāniyya** (**сония**); асли кўпмаъноли **šanā** феълининг 'айлантирди' маъноси билан (АРС, 113) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдошидан (АТГ, 147), **-at(un)** кўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500) 'секунда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 68).

СОҶИЙ Бу арабча сўз **sāqin** шаклига эга (АРС, 363); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **i** унлисини **ий** товушларига алмаштириб, сўз охиридаги **n** қисмини ташлаб қабул қилинган: **sāqin** → **cāqiy** (**соқий**); кўпмаъноли **saqā** феълининг 'ичирди' маъноси билан (АРС, 362) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'ичирувчи' маъносини англа — тади, кейинчалик 'май қуювчи', 'косагул' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, II, 73). Бу сўздан ўзбек тилида **соқийлик** оти ясалган.

СОҶИТ: Бу арабча сўз **sāqit(un)** шаклига эга (АРС, 362); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **sāqit** → **cāqit** (**соқит**); кўпмаъноли **saqata** феълининг 'ҳисобдан чиқарди' маъноси билан (АРС, 361) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'нуқсонли', 'бузуқ' маъносини англатади (АРС, 362), ўзбек тилида 'ҳисобдан чиқариш', 'олиб ташлаш' маъносини англатиш учун ишлатилиб, **соқит қил** — кўшма феъли таркибида қатнашади.

СОҶИТ ҚИЛ — қ. **СОҶИТ**

СОҲИБ Бу арабча сўз **ṣāhib(un)** шаклига эга (АРС, 429); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ ā унлисини â унлисига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣāhib** → **сāҳиб (соҳиб)**; **ṣāhibā** феълининг 'дўст бўлди' маъносидан ясалган ас — лий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'ҳамроҳ', 'ўртоқ', 'ҳамкор', 'хўжайин' маъноларини англатади (АРС, 429); ўзбек тилига 'хўжайин' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 74).

СОҲИБА Бу арабча сўз **соҳиб** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), араб тилида 'дугона' маъносини англатади (АРС, 430); ўзбек тилида бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 74).

СОҲИБЖАМОЛ Бу сўз тожик тилида арабча **соҳиб** ва **жамол** сўзларини (қ.) қўшиб тузилган (ТЖРС, 366); 'ҳусн эгаси', 'ўта чиройли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 74).

СОҲИБКОР Бу сўз тожик тилида арабча **соҳиб** сўзидан (қ.) **-кор** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542, 365); асли 'иш эгаси', 'иш билан таъминловчи' маъносини англатади (ТЖРС, 365); ўзбек тилида кўчма маънода 'ўз ишининг устаси', 'миришкор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 74).

СОҲИБҚИРОН Бу сўз тожик тилида арабча **соҳиб** ва **қирон** сўзларини (қ.) қўшиб тузилган (ТЖРС, 366, 489; **қирон II**); асли бу сўз қирон пайтида (қ.) туғилган болага, қирон пайтида тахтга ўтирган ҳукмдорга нисбат берилади; Амир Темурга **соҳибқирон** унвони у тахтга ўтирганда берилган; кўчма маънода **соҳибқирон** сўзи 'бахт эгаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 75).

СОҲИЛ Бу арабча сўз **sāhil(un)** шаклига эга (АРС, 350); ўзбек тилига чўзиқ ā унлисини â унлисига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **sāhil** → **сāҳил (соҳил)**; асли кўпмаъноли **sāhala** феълининг 'қирғоққа жўнади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'қирғоқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 75).

СУБУТ Бу арабча сўз **šubūt(un)** шаклига эга (АРС, 108); ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šubūt** → **субут**; асли кўпмаъноли **šabata** феълидан 'қатъият кўрсатди' маъноси билан (АРС, 108) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ўз аҳдида қатъий туриш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 78). Бу сўздан ўзбек тилида **субутли**, **субутсиз** сифатлари ва улардан **субутлилик**, **субутсизлик** мавҳум отлари ясалган.

СУБУТЛИ, СУБУТЛИЛИК қ. **субут**

СУБУТСИЗ, СУБУТСИЗЛИК қ. **субут**

СУБҲ Бу арабча сўз **šubh(un)** шаклига эга (АРС, 427); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šubh** → **субҳ**; 'эрта турди' маъносини англатувчи **šabaḥa** феълидан (АРС, 427) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'тонготар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 79).

СУБҲИДАМ Бу сўз асли тожикча **субҳи дам** изофа бирикмасига тенг бўлиб, кейинчалик бир сўзга бирлашган (ТЖРС, 367); 'тонготар пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 79).

СУВРАТ Бу арабча сўз **šuvrat(un)** шаклига эга (АРС, 450); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **šuvrat** → **суврат**; кўпмаъноли **šavvara** феълининг 'расмини чизди' маъноси асосида (АРС, 449) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'кўриниш', 'фотогасвир', 'каср соннинг чиқиши устига ёзиладиган қисми' ва бошқа маъноларни (тўққиз маънони) англатади (АРС, 450); ўзбек тилида юқорида келтирилган маъноларни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 85); демак, бу сўздан 'қўлда чизилган расм' маъносини англатиш учун фойдаланиш ўринли эмас (Бундай маъно **расм** сўзи билан англатилади). **Суврат** сўзидан ўзбек тилида **сувратчи** сўзи ясалган.

СУКУН Бу арабча сўз **sukūn(un)** шаклига эга (АРС, 365); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига ал-

маштириб қабул қилинган: **sukūn** → **сукун**; 'тинч бўл—ди', 'тинчиди' маъносини англатувчи **sakana**¹ феълининг (АРС, 364) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), асли 'товушсиз ҳолат' маъносини англатади; араб ёзувида ёпиқ бўғин охиридаги ундош ҳарф устига қўйилиб, унлисиз талаффуз қилишни кўрсатади (ЎТИЛ, II, 83).

СУКУНАТ Бу арабча сўз асли **sukūnat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **sukūnat** → **сукунат**; **сукун** отининг (қ.) 'доимийлик' маъносини ифодаловчи **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган шакли бўлиб (УАЯ, 238), 'мутлақ жимжитлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 83).

СУКУТ Бу арабча сўз **sukūt(un)** шаклига эга (АРС, 363); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **sukūt** → **сукут**; 'товуш чиқармади', 'гапирмади' маъносини англатувчи **sakata** феълининг (АРС, 363) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'товуш чиқармаслик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 83). Бу сўз никоҳ ўқиш пайтида келин бўлмиш унга бир неча марта берилган сўроққа товуш чиқариб жавоб қайтармаганидан кейин айтиладиган **Сукут** — **аломати ризо** жумласи таркибида ишлатилади.

СУЛАЙМОН Бу сўз милоддан олдинги I асрда яшаб, ўша даврдаги қудратли Исроил давлатининг подшоси бўлган кишининг исми бўлиб, асли **Шеломо** шаклига эга бўлган, кейинчалик **Соломон** шаклида талаффуз қилинган (Малая энциклопедия, VIII, 743); араб тилида бу исм товуш жиҳатдан ўзгартирилиб, **Сулаймон** шаклига ўтган (АРС, 371), ўзбек тилига шу товуш тузилиши билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 83).

СУЛОЛА Бу арабча сўз **sulālat(un)** шаклига эга (АРС, 365); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **sulālat** → **сулâла (сулола)**; асли кўпмаъноли **salla** феълининг 'келтириб чиқарди' маъносидан (АРС, 365) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ҳукмдорлар авлоди' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 83).

СУЛТОН Бу арабча сўз **sultān(un)** шаклига эга (АРС, 368); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **sultān** → **султāн (султон)**; 'ҳукмдор деб эълон қилди' маъносини англаторувчи **saltāna** феълнинг (АРС, 368) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ҳукмдорлик унвони' маъносини англатори (ЎТИЛ, II, 83). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

СУЛТОНИЙ Бу арабча сўз **sultāniyy(un)** шаклига эга (АРС, 368); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **sultāniyy** → **султāний (султоний)**; **султон** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), асли 'султонга хос' маъносини англатори (АРС, 368); ўзбек тилида бу сўз узум навларидан бирининг номи сифатида ишлатилади (ЎТСУЛҚ 88); арабча сўз **ṣulh(un)** шаклига эга (АРС, 443); ўзбек тилига сад ундошини **s** ундошига, ҳойи ҳутги ундошини **ḥ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣulh** → **сулҳ**; **ṣalāḥa** феълнинг 'тартибли бўлди' маъноси билан (АРС, 442) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'уруш-жанжални (яъни тартиб бузилишини) тўхтатиш тўғрисидаги келишув' маъносини англатори (ЎТИЛ, II, 84).

СУМБУЛ қ. **сунбул**

СУМБУЛА қ. **сунбула**

СУНБУЛ Бу сўз **sunbul(un)** шаклига эга (АРС, 377); асли 'бошоқ чиқарди' маъносини англаторувчи **sanbala** феълнинг (АРС, 377) масдари бўлиб, араб тилида 'бошоқ', 'лола' маъноларини англатори (АРС, 377); ўзбек тилида 'қора рангли хушбўй ўсимлик' маъносини, кўчма маънода 'севгилининг сочи' маъносини англатори (ЎКААҚЛ, 313). Сўзлашув тилида бу сўз **сумбул** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

СУНБУЛА Бу сўз **sunbulat(un)** шаклига эга (АРС, 377); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **sunbulat** → **сунбула**; асли **сунбул**

масдаридан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'бошоқ', 'лола', 'осмондаги 12 буржнинг олтинчиси' маъноларини англатади (АРС, 377); ўзбек тилига охириги маъноси билан қабул қилинган; 'қуёш йил ҳисобидаги олтинчи ой (22-августдан 21-сентябргача бўлган кунлар)' маъносини ҳам англатади. Сўзлашув тилида бу сўз **сумбула** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

СУННАТ Бу арабча сўз **sunnat(un)** шаклига эга (АРС, 376); асли **sanna** феълнинг 'қонун-қоидани жорий этди' маъноси билан (АРС, 376) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'расм-русум', 'ривоят', 'қонун' маъноларини англатади (АРС, 376). Бу сўз билан 'Муҳаммад пайгамбар ҳадисларида, муқаддас ривоятларда айтилган ва амал қилиш лозим бўлган ақидалар' маъноси ҳам англатилади; ўзбек тилига ана шу маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 84). Ўғил боланинг қўлини ҳалоллаш маросими суннатлардан бири бўлиб, шунга кўра **суннат тўйи** деб юритилади.

СУННАТ ТЎЙИ қ. **суннат**

СУННИЙ Бу арабча сўз **sunniyy(un)** шаклига эга; асли **суннат** сўзи (қ.) охиридаги **-ат** қисмини ташлаб, **-ий(ун)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'ислом динининг сунна масъабига мансуб' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 314).

СУНЪИЙ Бу арабча сўз асли **ṣunʿiyy(un)** шаклига эга; ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб, айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ṣunʿiyy** → **сунъий**; **ṣanaʿa** феълнинг 'ясади' маъноси билан ҳосил қилинган **ṣunʿ(un)** I боб масдаридан (АРС, 446), **-иyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'нотабий' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 84). Бу сўздан ўзбек тилида **сунъийлик** мавҳум оти ясалган.

СУПА Бу арабча сўз асли **ṣuffat(un)** шаклига эга

(АРС, 438); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб, **ff** товушларидан бирини ташлаб, иккинчи — сини **п** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** тову — шини ташлаб қабул қилинган: **šuffat** → **супа**; **šaffa** феълининг 'тўшади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'тош ўрин — диқ', 'токча', 'пешайвон' маъноларини англатади (АРС, 438); ўзбек тилида 'ўтириш, ётиш учун одатда тупроқдан тўртбурчак шаклида ер сатҳидан тизза бўйи кўтариб қурилган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 84).

СУПРА Бу арабча сўз асли **sufrat(un)** шаклига эга (АРС, 360); ўзбек тилига **f** ундошини **п** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **sufrat** → **супра**; кўпмаъноли **safara**² феъли — нинг 'очди' маъноси асосида (АРС, 360) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'йўл озиғи', 'овқатланиш столи' маъноларини англатади (АРС, 360); ўзбек тилида 'хамир ёйиш, нон яшаш учун ишлатиладиган дастурхонга ўхшаш рўзгор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 85).

СУРНАЙ Бу сўз тожик тилида арабча 'шоҳ' маъно — сини англаувчи **сур** сўзи билан (АРС, 450) 'флейта' маъносини англаувчи тожикча **най** сўзини (ТЖРС, 255) қўшиб тузилган; 'шакли шоҳга ўхшаш, тик тутиб, бар — моқлар билан тешикчаларини очиб-ёпиб пуфлаб чали — надиган музика асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 87).

СУРНАЙЧИ Бу сўз ўзбек тилида **сурнай** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган; 'сурнай чалишга их — тисослашган машшоқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 87).

СУРУР Бу арабча сўз **surūr(un)** шаклига эга (АРС, 353); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **surūr** → **сурур**; асли **sarra** феълининг 'севинди' маъноси билан (АРС, 353) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'севинч', 'қувонч', 'мамнуният' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 88).

СУРЪАТ Бу арабча сўз **surʿat(un)** шаклига эга (АРС,

355); ўзбек тилига сукун ўрнига ъ (айириш) белгисини қўйиб, фатҳали айинни **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **surъat** → **суръат**; 'тез ҳаракатланди' маъно — сини англлатувчи **saruъa** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 355), араб тилида 'жадаллик', 'шошилинич' маъно — ларини англатади (АРС, 355); ўзбек тилига 'жадаллик' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 88).

СУФРА қ. супра

СУҲБАТ Бу арабча сўз **shubat(un)** шаклига эга (АРС, 430); ўзбек тилига сад ундошини **с** ундошига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **shubat** → **суҳбат**; **shahiba** феълининг 'ҳамроҳ бўлди' маъноси асосидā ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 429), араб тилида 'мулоқат', 'ҳамдўстлик' маъноларини англатади (АРС, 430); ўзбек тилида 'кишиларнинг ўзаро сўзлашуви' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 93). Бу сўздан ўзбек тилида **суҳбатдош**, **суҳбатлаш**- сўзлари ясалган.

СЎРИ Бу сўз асли 'тармашиб кўтарилиди' маъносини англлатувчи **sāra** феълидан (АРС, 381) ҳосил қилиниб, араб тилида 'тармашиб кўтарилиш учун ясалган қурил — ма', 'девор' маъноларини англлатувчи **sūr(un)** I боб мас — даридан тожик тилида **-и** қўшимчаси билан ясалган; **и** унлиси **ў** унлисига алмаштирилган: **sūr + ī** → **soī** (ТжРС, 372, 542); ўзбек тилида тожикча чўзиқ **ӯ** унлиси **и** унлисига алмаштирилган: **soī** → **сўри**; бу сўз ўзбек тилида 'чирмашиб ўсадиган ўсимлик учун ҳавоза', 'мева қуритиш учун баланд қилиб ясалган супа', 'ўтириш, ётиш учун ясалган тахта каравот' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 99).

Т

ТААЖЖУБ Бу арабча сўз **taъaъъub(un)** шаклига эга (АРС, 498); ўзбек тилига фатҳали айинни **а** товушига ал — маштириб қабул қилинган: **taъaъъub** → **таажжуб**. Бу сўз асли 'ҳайрон бўлди' маъносини англлатувчи **ъaъiba** феълининг V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), араб тилида 'ҳайрат', 'ҳайронлик' каби маънони англатади (АРС,

498); ўзбек тилида, бундан ташқари, 'кишини ҳайратга соладиган' каби сифат маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 101). Ўзбек тилида бу сўздан **таажжублан**- феъли ва бу феълнинг **таажжубланар** сифатдош шаклидан **таажжубланарли** сифати ясалган.

ТААЛЛУҚЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **тааллуқ** сўздан **-ли** қўшимчаси билан ясалган. **Тааллуқ** сўзи **taʿalluq(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 533), ўзбек тилига фатҳали айнини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган. Бу сўз асли **ʿaliqa** феълнинг V боб шакли **taʿallaqa** феълидан 'тегишли бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 196), араб тилида 'боғланиш', 'тобеланиш', 'ўзиники қилиш' каби маъноларни англатади (АРС, 533); ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган бу сўз **тааллуқли** сўзи таркибида 'алоқадорлик', 'дахлдорлик', 'боғланиш' каби маънони англатиб қатнашади (ЎТИЛ, II, 101).

ТААССУРОТ Бу арабча сўз **taʿaššurāt(un)** шаклига эга (АРС, 24); ўзбек тилига фатҳали ҳамзани **а** товушига, се товушларини **с** товушларига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taʿaššurāt** → **таассурât** (**таассурот**). Бу сўз асли 'таъсир ўтказди' маъносини англатувчи **ʿašara** феълнинг (АРС, 23) V боб масдаридан **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), араб тилида 'таъсирчанлик' маъносини (АРС, 24), ўзбек тилида эса 'бирор нарсанинг таъсири билан юзага келган фикр, ҳис-туйғулар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 101). Сўзлашув тилида бу сўз **таъсирот** тарзида ҳам талаффуз қилинади. Бу сўзнинг изоҳли луғатда 'таъсир, таъсирлар' деб талқин қилингани нотўғри (ЎТИЛ, II, 143).

ТААССУФ Бу арабча сўз **taʿāssuf(un)** шаклига эга (АРС, 34); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали ҳамзани **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taʿāssuf** → **таассуф**; **ʿasafa** феълнинг 'ачинди' маъноси билан (АРС, 34) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'кўнгилсиз вақеа-ҳодиса юз берганидан ачиниш' маъносини анг-

латади (ЎТИЛ, II, 101). Бу сўз кўпинча **таассуф билдир-турғун** бирикмаси таркибида қатнашади.

ТАБ Бу арабча сўз **tabъ(un)** шаклига эга (АРС, 467); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги айинни ташлаб қабул қилинган: **tabъ** → **таб**; асли кўпмаъноли **tabaъa** феълнинг 'табиатан шундай бўлди', 'табиатан шундай қизиқиш билан яра-тилди' маъносидан (АРС, 467) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'кишининг ки-шиларга, нарсаларга муносабатида намоён бўладиган руҳий хусусияти' маъносини англатади. Бу сўз ЎТИЛга (II, 140) ва бошқа луғатларга хато равишда **таъб** шаклида ёзиб киритилган; ТЖРСда (374) аслига мувофиқ **табъ** шаклида ёзилган.

ТАБАРРУК Бу арабча сўз **tabarruk(un)** шаклига эга (АРС, 67); Бу сўз асли кўпмаъноли **baraka** феълнинг 'Оллонинг хайр-эҳсони ёр бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), асли 'Олло эъзозлаган', 'эъзозлашга лойиқ' каби маънони англатади; шу маъно асосида 'табаррук кишига мансуб', 'та-баррук кишини эслатадиган' каби маъно ҳам юзага келган (ЎТИЛ, II, 101).

ТАБАССУМ Бу арабча сўз **tabassum(un)** шаклига эга (АРС, 71); 'жилмайди' маъносини англатувчи **basama** феълдан (АРС, 7) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'жилмайиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 101).

ТАБАҚ Бу арабча сўз асли **tabaq(un)** шаклига эга (АРС, 469); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **tabaq** → **табақ**; асли 'ўради', 'беркитди' маъносини англатувчи **tabaqa** феълдан (АРС, 468) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'қопқоқ', 'ликоп', 'патнис' маъноларини англатади (ПРС, 333); ўзбек тилида 'босма лист' маъносини англатувчи термин сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 102).

ТАБАҚА Бу арабча сўз **tabaqat(un)** шаклига эга (АРС, 469); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул

қилинган: **tabaqat** → **табақа**; асли 'беркитди', 'ўради' маъносини англлатувчи **tabaqa** феълидан (АРС, 468) ҳо — сил қилинган **tabaq(un)** I боб масдаридан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'қатлам', 'этаж', 'босқич', 'синф' каби маънолар — ни англатади (АРС, 469); ўзбек тилида бу сўз 'эшик, дераза кабиларнинг ҳар бир очилиб-ёпиладиган қисми' маъносини, шунингдек 'аҳолининг ижтимоий тоифаси' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 102). Бу сўздан ўзбек тилида **табақалан-**, **табақалаш-** феъллари ясалган. Сўзлашув тилида бу сўз **тавақа** тар — зида ҳам талаффуз қилинади.

ТАБИАТ Бу арабча сўз **tabīʿat(un)** шаклига эга (АРС, 467); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **tabīʿat** → **таби — ат**; кўпмаъноли **tabaʿa** феълнинг 'аслида шундай ху — сусият билан яратилди' маъноси билан (АРС, 467) ҳосил қилинган масдар бўлиб, араб тилида 'оламдаги бутун борлиқ', 'кишининг хулқ-атвори, бошқа кишилар билан, нарсалар билан муносабатда намоён бўладиган руҳий хусусияти' маъносини (АРС, 467), ўзбек тилида эса, булардан ташқари, 'кайфият', 'руҳий ҳолат', 'теварак-атроф манзараси' каби маъноларни ҳам англатади (ЎТИЛ, II, 102).

ТАБИАТАН Бу сўз арабча **табиат** сўзининг (қ.) ту — шум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно та — раққиёти натижасида 'табиатига кўра' маъносини ан — латувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 102).

ТАБИАТШУНОС Бу сўз тожик тилида арабча **таби — ат** сўзига (қ.) 'бил-' маъносини англлатувчи **шинохтан** феълнинг **шинос** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 458, 457, 373), ўзбек тилига **шинос** қисмини **шунос** тарзида ўзгартириб қабул қи — линган; 'табиатни ўрганувчи мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 102). Бу сўздан ўзбек тилида **таби — атшунослик** мавҳум оти ясалган.

ТАБИБ Бу арабча сўз асли **tibīb(un)** шаклига эга

(АРС, 466); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, **і** унлисини **а** унлисига, чўзиқ **і** унлисини **и** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **tibīb** → **табиб**; асли кўп — маъноли **tabba** феълининг 'даволади' маъноси билан (АРС, 466) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб, араб тилида 'шифокор', 'врач' маъносини англатади (АРС, 466); ўзбек тилида 'халқ табобати асосида даволовчи шифокор' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 103). Бу сўздан ўзбек тилида **табиблик**, **табибчилик** сўзлари ясалган. Сўзлашув тилида **табиб** сўзи **тайиб** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

ТАБИИЙ Бу сўз арабча **tabīyat(un)** сўзи (қ.) охиридаги **-at(un)** қўшимчасини ташлаб, **-iyu(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **і** унлисини **и** унлисига алмаштириб, айни ва сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **tabīiyu** → **табийий**; 'асли қандай бўлса, шундай' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 103). Бу сўздан ўзбек тилида **табийийлик** мавҳум оти ясалган.

ТАБОБАТ Бу арабча сўз **tibābat(un)** шаклига эга (АРС, 466); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, **і** унлисини **а** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **tibābat** → **табâбат (табобат)**; кўпмаъноли **tabba** феълининг 'даволади' маъноси билан (АРС, 466) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 240), 'табибчилик', 'тиббиёт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 103).

ТАБРИК Бу арабча сўз **tabrīk(un)** шаклига эга (АРС, 67); ўзбек тилига чўзиқ **і** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tabrīk** → **табрик**. Бу сўз асли кўпмаъноли **baraka** феълининг 'сўзлади' маъноси билан ҳосил қилинган **II** боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'яхши ният билдириб айтиладиган сўзлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 103). Бу сўздан ўзбек тилида **табрикла** феъли ясалган.

ТАБРИКНОМА Бу қўшма сўз тожик тилида арабча **табрик** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган бўлиб, 'қутлов сўзлари

ёзилган хат' маъносини англатади (ТЖРС, 374; ЎТИЛ, II, 103).

ТАВАККАЛ Бу арабча сўз асли **tavakkul(un)** шак — лига эга (АРС, 909); ўзбек тилига **u** унлисини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tavakkul** → **таваккал**; кўпмаъноли **vakala** феълининг 'бирор ишни ижобий тугашига тўлиқ ишонмаган ҳолда амалга оширди' маъноси билан (АРС, 909) ҳосил қилинган **V** боб мас — дари бўлиб (АТГ, 196), 'ижобий тугашига ишонмаган ҳолда иш тутиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 103). Бу сўздан ўзбек тилида **таваккалчи**, **таваккалчилик** сўзлари ясалган.

ТАВАЛЛУД Бу арабча сўз **tavallud(un)** шаклига эга (АРС, 910); 'дунёга келтирди' маъносини англатувчи **valada** феълидан ҳосил қилинган **V** боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'дунёга келиш', 'туғилиш' маъносини англа — тади; ўзбек тилида кўтаринки услубда ишлатилади: *во — лидамиз таваллуд топган кун* каби (ЎТИЛ, II, 105).

ТАВАҚА қ. **табақа**

ТАВБА Бу арабча сўз **tavbat(un)** шаклига эга (АРС, 106); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tavbat** → **тавба**; **tāba** феълининг 'но — тўғри хатти-ҳаракати учун кечирим сўради' маъноси билан ҳосил қилинган **tavb(un)** **I** боб масдаридан (АРС, 106) **-at(un)** кўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'нотўғри хатти-ҳаракати учун кечирим сўраш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 104). Бу сўз билан ўзбек тилида **тавба-тазарру** жуфт сўзи тузилган.

ТАВОЗЕ Бу арабча сўз **tavāduz(un)** шаклига эга (АРС, 895); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, Азад ундошини **z** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб ва шунинг эвазига **u** унлисини **e** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tavāduz** → **тавâзе (таво — зе)**. Ўзбек тили тарихининг олдинги босқичида (ЎКААҚЛ, 320), тожик тилида ҳозир ҳам (ТЖРС, 374) бу сўз охиридаги **u** унлиси ўзича сақланган, ҳозирги ўзбек тилида нимагадир бу унли **e** унлисига алмаштирилган (ЎТИЛ, I, 104), ваҳоланки ўзбек сўзлашув тилида **u** ун — лиси ўрнига **e** унлиси эмас, **i** унлиси талаффуз қилинади, демак, **i** унлисига алмаштириш ўринли. Бу

сўз асли кўпмаъноли **vadaʿa** феълининг 'маълум ҳолат эгаллатди' маъноси билан ҳосил қилинган VI боб мас — дари бўлиб (АТГ, 269), 'мўмин-қобиллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 104).

ТАВСИЙА Бу арабча сўз **tavsiyat(un)** шаклига эга (АРС, 893); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tavsiyat** → **тавсийа (тавсия)**; кўпмаъноли **vaṣṣa** феълининг 'бирор кишидан ёки нарсадан фойда — ланишни маслаҳат берди' маъноси билан (АРС, 893) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 175), араб тилида 'васият', 'бирор киши ёки нарсадан фойдаланиш ҳақида билдирилган маслаҳат', 'буюртма' маъносини англатади (АРС, 893); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 104).

ТАВСИЙАНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **тав — сийа** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **но — ма** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 374, 271); 'тавсия қи — лиш ҳақидаги ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 105).

ТАВСИФ Бу арабча сўз **tavsiʿ(un)** шаклига эга (АРС, 891); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tavsiʿ** → **тавсиф**; кўпмаъноли **vaṣafa** феълининг 'тўлиқ тас — вирлади' маъноси билан (АРС, 891) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'тўлиқ тасвирлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 104). Бу сўздан ўзбек тилида **тавсифла-** феъли ясалган.

ТАВСИФНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **тавсиф** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 374, 271); 'характери — стика' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 104).

ТАВФИҚ Бу арабча сўз **tavfiq(un)** шаклига эга (АРС, 902); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **tavfiq** → **тавфиқ**; асли 'мос кел — ди' маъносини англатувчи **vafiqa** феълининг II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'мослашиш', 'кў — маклашиш', 'ютуққа эришиш' каби маъноларни (АРС,

902), ўзбек тилида эса 'динга эътиқод қилиш', 'ножўя хатти-ҳаракатлардан тийилиш' каби маъноларни англа — тади (ЎТИЛ, II, 105). Бу сўздан ўзбек тилида **тавфиқли**, **бетавфиқ** сифатлари ясалган.

ТАВФИҚЛИ қ. **тавфиқ**

ТАДБИР Бу арабча сўз **tadbīr(un)** шаклига эга (АРС, 245); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **tadbīr** → **тадбир**; **dabbara** феълнинг 'чорасини кўрди' маъноси билан (АРС, 244) ҳосил қилинган **II** боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'бирор ишни рўёбга чиқариш учун амалга оши — риладиган хатти-ҳаракат, чора' маъносини англади (ЎТИЛ, II, 106).

ТАДБИРКОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **тадбир** сўзидан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган; 'ўйлаб, режа билан фаолият олиб борувчи' маъносини англади (ЎТИЛ, II, 106).

ТАДРИЖ Бу арабча сўз **tadrīj(un)** шаклига эга (АРС, 249); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tadrīj** → **тадриж**. Бу сўз **daraḡa** феълнинг 'секин-аста ўсди, ривожланди' маъноси билан (АРС, 249) ҳосил қилинган **II** боб мас — дари бўлиб (АТГ, 173), 'секин-асталик билан содир бў — ладиган ўсиш-ўзгарिश', 'эволюция' маъносини англади — ди (ЎТИЛ, II, 106).

ТАДРИЖИЙ Бу сўз араб тилида **тадриж** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товуш — ларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **тадриж** + **ий** = **тадрижий** → **тадрижий**; 'секин-асталик билан содир бўладиган' маъносини англади (ЎТИЛ, II, 106).

ТАДҚИҚ: Бу арабча сўз **tadqīq(un)** шаклига эга (АРС, 258); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tadqīq(un)** → **тадқиқ**. Бу сўз кўпмаъноли **daqqa²** феълнинг 'эътибор билан аниқ бажарди' маъноси асосида ҳосил қилинган **II** боб мас — дари бўлиб (АТГ, 173), 'синчиклаб ўрганиш' маъносини англади (АРС, 258; ЎТИЛ, II, 106). Бу сўз ўзбек тилида

тадқиқ қил- феъли таркибида қатнашади.

ТАДҚИҚОТ Бу арабча сўз **тадқиқ** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (ПРС, 114), асли 'илмий изланиш — лар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 106). Ўзбек тилида бу сўздан **тадқиқотчи** ('илмий иш олиб борувчи') сўзи ясалган; шу сўз қатнашуви билан тузилган **илмий-тадқиқот институти** турғун бирикмаси — русча **научно-исследовательский институт** турғун бирикмасининг калькаси (Асли **тадқиқот институти** деб олишнинг ўзи етарли эди).

ТАДҚИҚОТЧИ қ. **тадқиқот**

ТАЖНИС Бу арабча сўз **taċnīs(un)** шаклига эга (АРС, 143); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taċnīs** → **тажнис**; кўп — маъноли **ċannasa** феълининг 'талаффуз жиҳатидан бир хил қилди' маъноси билан (АРС, 142) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'сўзларнинг талаффуз жиҳатидан бир хиллигига асосланган сўз ўйини' маъносини англатувчи адабиётшунослик термини си — фатида ишлатилади (ПРС, 109; ЎТИЛ, II, 106).

ТАЖОВУЗ Бу арабча сўз **taċāvuz(un)** шаклига эга (АРС, 149); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taċāvuz** → **тажâвуз (тажовуз)**; асли кўпмаъноли **ċāza** феълининг VI боб шакли **taċavaza** сўздан 'чегарадан ўтди' маъноси билан (АРС, 148) ҳосил қилинган VI боб масдари бўлиб (АТГ, 270), араб тилида 'ўтиш', 'меъёрдан ошиш', 'қонунни бузиш' каби маъноларни англатади (АРС, 149); ўзбек тилида 'бошқа бир мамлакатни бўйсундириш мақсадида қурол кучи билан бостириб кириш' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, II, 106).

ТАЖОВУЗКОР Бу сўз тожик тилида арабча **тажовуз** сўзига (қ.) тожикча **-кор** қўшимчасини қўшиб ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 391, 542), 'тажовуз сиёса — тини қўлловчи', 'босқинчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 107). Худди шундай маъно ўзбек тилида **тажовузчи** сўзи билан ҳам англатилади. Ўзбек тилида **тажовузкор** сўздан **тажовузкорлик** мавҳум оти ясалган.

ТАЖОВУЗКОРЛАРЧА қ. тажовузкорона

ТАЖОВУЗКОРОНА Бу сўз тожик тилида арабча тажовуз сўзидан (қ.) -кор қўшимчаси билан ясалган тажовузкор сифатига (қ.) -она қўшимчасини қўшиб ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 391, 542), 'тажовузкорларга хос йўсинда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 107). Худди шундай маъно тажовузкорларча сўзи билан ҳам англатилади.

ТАЖОВУЗЧИ қ. тажовузкор

ТАЖРИБА Бу арабча сўз taʿribat(un) шаклига эга (АРС, 124); ўзбек тилига сўз охиридаги t товушини ташлаб қабул қилинган: taʿribat → тажриба; кўп — маъноли Ҷағбаба феълининг 'синов ўтказди' маъноси билан ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 175), 'эксперимент', 'амалий малака' каби маъноларни анг — латади (ЎТИЛ, II, 107). Бу сўздан ўзбек тилида тажриба, тажрибасиз сифатлари ясалган.

ТАЖРИБАКОР Бу сўз тожик тилида арабча тажриба сўзидан (қ.) -кор қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 392, 542); 'бой тажрибага эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 107).

ТАЗАРРУ: Бу арабча сўз tadarruʿ(un) шаклига эга (АРС, 459); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: tadarruʿ → тазарру; 'муте бўлиб илтижо қилди' маъносини англатувчи daruʿa феълидан (АРС, 459) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 197), 'мутелик билан қилинган илтижо' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 323); бу сўз ўзбек тилида мустақил ишла — тилмайди, тавба-тазарру жуфт сўзи таркибида қатна — шади.

ТАЗЙИҚ Бу арабча сўз tadyiq(un) шаклига эга (АРС, 465); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ i унлисини и унлисига алмаштириб қабул қилинган: tadyiq → тазйиқ; кўпмаъноли dāqa феъли — нинг 'сиқиққа олди' маъноси билан (АРС, 465) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'сиқиққа олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 107).

ТАЗКИРА Бу арабча сўз **tazkirat(un)** шаклига эга (АРС, 275); ўзбек тилига зал ундошини з ундошига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tazkirat** → **тазкира**; асли **zakara** феълининг 'ёдга олди' маъноси билан (АРС, 275) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 174), араб тилида 'хабар', 'ха — барнома' каби маъноларни англатади (АРС, 275); ўзбек тилида бу сўз асосан 'бирор кишини хотирлаб ёзилган асар' маъносини англатувчи адабиётшунослик термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 107).

ТАЙАММУМ Бу арабча сўз асли **tayammum** шаклига эга (ПРС, 142); **tayammuma** феълининг 'сувсиз жойда қум билан таҳорат қилди' маъноси билан (АРС, 919) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'сув йўқ жойда қум, тупроқ қабилар билан таҳорат қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 144).

ТАЙИБ қ. **табиб**

ТАЙИН Бу арабча сўз **taʿyīn(un)** шаклига эга (АРС, 554); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб, сукунли айнини ташлаб қабул қилинган: **taʿyīn** → **тайин**; кўпмаъноли **ʿaʿyūna** феълининг 'аниқ, белгили қилди' маъноси билан (АРС, 553) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'белги қўйиш', 'тайинли қилиш' каби от маъносини (АРС, 554), ўзбек тилида эса, от маъносидан ташқари, 'аниқ', 'белгили' каби маънони ҳам англатади: *иши тайин* каби (ЎТИЛ, II, 108). Бу сўздан ўзбек тилида **тайинла-** феъли ясалган бўлиб, 'аниқ тушунтириб топшириқ бер-', 'вазифага қўй-' маъноларини англатади; **тайинли**, **тайинсиз**, **бе-тайин** сифатлари бу сўзнинг от маъносидан ясалган.

ТАЙИНЛА- қ. **тайин**

ТАЙИНЛИ, ТАЙИНСИЗ қ. **тайин**

ТАКАББУР Бу арабча сўз **takabbur(un)** шаклига эга (АРС, 674); асли 'буюк бўлди' маъносини англатувчи **kabara** феълининг V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'ўзидан фахрланиш', 'ўзини катта тутиш' каби маъноларни англатади (АРС, 674; ЎТИЛ, II, 108). Ўзбек тилида

бу сўздан **такаббурлик** мавҳум оти, **такаббурлан-** феъли ясалган; ўзбек тилида тожик тилида ясалган **такаббуруна** сўзи ҳам ишлатилади.

ТАКАЛЛУМ: Бу арабча сўз асли **takallum** шаклига эга (ПРС, 129); **takallama** феълининг 'гапиришди' маъноси билан (АРС, 697) ҳосил қилинган V боб мас — дари бўлиб (АТГ, 196), 'гаплашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 109). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, тарихан **такаллум айла-** қўшма феъли таркибида қатнашган.

ТАКАЛЛУФ Бу арабча сўз асли **takalluf(un)** шаклига эга (АРС, 696); асли **kalifa** феълининг 'илиқ муносабатда бўлди' маъноси асосида (АРС, 696) ҳосил қилинган V боб шаклининг масдари бўлиб (АТГ, 196), араб тилида 'ғайритабиийлик', 'тортинчоқлик' каби маъноларни англатади (АРС, 696), ўзбек тилида эса 'ҳурмат кўрсатиб муомалада бўлиш' маъносини англатишга хизмат қилади (ЎТИЛ, II, 109).

ТАКБИР Бу арабча сўз асли **takbīr(un)** шаклига эга (АРС, 674); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **takbīr** → **такбир**; 'улуф бўлди' маъносини англатувчи **kabura** феълининг (АРС, 674) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'улуғлаш' маъносини англатади (АРС, 674); бу сўз диний мундарижа билан **Оллоҳу акбар** сўзларини такрор айтишни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 109).

ТАКЙА Бу арабча сўз **takiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 103); ўзбек тилига сўз ичидаги **iy** товушларини ва сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **takiyyat** → **такйа (такя)**; асли 'мусофирхона' маъносини англатувчи бу от ўзбек тилида 'одамлар овқатланиб, чой ичиб ҳордиқ чиқарадиган жой' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 110).

ТАКЛИФ Бу арабча сўз **taklif(un)** шаклига эга (АРС, 697); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: кўпмаъноли **kalafa** феълидан ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'топшириқ', 'мутелик', 'меҳнат' каби маъноларни

англатади (АРС, 697); ўзбек тилида эса бу сўз билан 'муҳокама қилиш, амалга ошириш учун тақдим қилинган фикр-мулоҳаза', 'бирор ерга келиш ҳақидаги чақирик' каби маънолар англантилади (ЎТИЛ, II, 109). Бу сўз билан ўзбек тилида **таклиф қил-** қўшма феъли тузилган.

ТАКЛИФНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **таклиф** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган; 'таклиф хати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 109).

ТАКОМИЛ Бу арабча сўз асли **takāmul(un)** шаклига эга (АРС, 700); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, **u** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **takāmul** → **такāмил (такомил)**; тожик тилида **u** унлиси ўзича сақланган: **такомул** (ТЖРС, 377); 'ҳар жиҳатдан етик бўлди' маъносини англатувчи **kamula** феълининг (АРС, 700) VI боб масдари бўлиб (АТГ, 269), 'етиклик томон ривожланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 109). Бу сўздан ўзбек тилида **такомиллаштир-** феъли ясалган.

ТАКОМИЛЛАШТИР- қ. **такомил**

ТАКРОР Бу арабча сўз **takrār(un)** шаклига эга (АРС, 681); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **takrār** → **такрāр (такрор)**; асли 'орқага қайтди' маъносини англатувчи **кагга¹** феълининг II боб масдари бўлиб, 'қайтариқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 110). Бу сўз **такрор-такрор** тарзида ишлатилганда 'қайта-қайта' маъносини англатади. **Такрор** сўзидан ўзбек тилида **такрорла-** феъли ясалган, **такрор қил-** қўшма феъли тузилган.

ТАКРОРАН Бу арабча сўз **такрор** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'қайтадан' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 110).

ТАКРОРИЙ Бу арабча сўз **такрор** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'қайтадан ўтказиладиган' маъносини

англатади (ЎТИЛ, II, 110).

ТАЛАБ Бу арабча сўз **talab(un)**¹ шаклига эга (АРС, 477); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **talab** → **талаб**; кўпмаъноли **talaba** феълининг 'излади' маъноси билан (АРС, 477) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'излаш', 'қатъий илтимос', 'сўров' маъноларини англатади (АРС, 477); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 110).

ТАЛАБА Бу сўз асли **tālib(un)** сўзининг **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АРС, 477). **tālibat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **а** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** ундошини ташлаб қабул қилинган; араб тилида 'сўровчи', 'ўқувчилар', 'тингловчи' маъноларини, **жомий** сўзи билан бирикканида 'студент' маъносини англатади (АРС, 477); ўзбек тилида 'ўқувчи', 'олий мактаб ўқувчиси' маъноларини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 110).

ТАЛАБГОР Бу сўз тожик тилида арабча **талаб** сўзига тожикча **-гор** қўшимчасини қўшиб ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 377), 'талаб қилувчи', 'бирор ишни бажариш хоҳишини билдирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 110).

ТАЛАБНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **талаб** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 377); 'маълум талабшартлар баён қилинган расмий хат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 111).

ТАЛАБЧАН Бу сўз ўзбек тилида арабча **талаб** сўзига **-чан** қўшимчасини қўшиб ясалган сифат бўлиб, 'одатдаги меъёрдан ортиқроқ талаб қўювчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 111).

ТАЛАФФУЗ Бу арабча сўз **talaffuž(un)** шаклига эга (АРС, 726); ўзбек тилига изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **talaffuž** → **талаффуз**; кўпмаъноли **lafaža** феълидан 'фикрини товуш чиқариб айтди' маъноси билан (АРС, 726) ҳосил қилинган V боб

шаклининг масдари бўлиб (АТГ, 196), 'товушни, сўзни айтиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 111).

ТАЛВАСА Бу арабча сўз асли **talvašat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **talvašat** → **талваса**; асли кўпмаъноли **lāša** феълининг 'сабр-тоқатини йўқатди' маъноси асосида (АРС, 734) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), ўзбек тилида 'руҳан кучли даражада безовта бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 111).

ТАЛОҚ Бу арабча сўз **talāq(un)** шаклига эга (АРС, 479); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **talāq** → **талâқ (талоқ)**; **talaqa** феълининг 'озод бўлди' маъносидан (АРС, 479) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'никоҳни бекор қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 112).

ТАЛОҚНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **талоқ** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган; 'никоҳ бекор қилинганлиги ҳақидаги ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 112).

ТАЛЪАТ Бу арабча сўз **talbat(un)** шаклига эга (АРС, 478); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб, сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, фатҳали айини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **talbat** → **талъат**; кўпмаъноли **talaba** феълининг 'кўринди' маъноси билан (АРС, 478) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), асли кўпмаъноли бу сўз ўзбек тилига 'ташқи кўриниш', 'қиёфа', 'чеҳра' маънолари билан олинган (ЎТИЛ, II, 112). Тарихан бу сўз бадий адабиётда кўп ишлатилган; ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ТАЛҚИН Бу арабча сўз асли **talqin(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **i** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **talqin** → **талқин**; **laqina** феълининг 'тушунтирди' маъноси билан (АРС, 727) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'аниқ

баён қилиш, тушунтириш' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 326); бу сўз диний мундарижа билан 'диний ваъз' маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, II, 113).

ТАМА: Бу арабча сўз **tamaъ(un)** шаклига эга (АРС, 481); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **tamaъ** → **тама**; тожик тилига айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб олинган: **tamaъ** (ТЖРС, 378); 'кучли даражада истади' маъносини англатувчи **tamiъa** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 481), асли 'кучли даражада иташ' маъносини англатади (АРС, 481), ўзбек тилида 'нимагадир эга бўлишни иташ' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 113). Бу сўз одатда **тама қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади.

ТАМАГИР Бу сўз ўзбек тилида арабча **тама** сўзига (қ.) 'ол-' маъносини англатувчи тожикча **гирифтан** феълининг **гир** ҳозирги замон асосини қўшиб (ТЖРС, 103, 102) тузилган бўлиб, 'ниманидир олишни, ундиришни истовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 113). Бундай маъно тожик тилида **тамаъгир** сўзи билан англатилади (ТЖРС, 378).

ТАМОЙИЛ Бу арабча сўз **tamāyul(un)** шаклига эга (АРС, 777); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **u** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ta-māyul** → **тамâйил (тамойил)**; кўпмаъноли **māla** феълининг 'эгилди' маъноси билан (АРС, 777) ҳосил қилинган VI боб масдари бўлиб (АТГ, 269), араб тилида 'силкиниш', 'эгилувчанлик' маъносини (АРС, 777), ўзбек тилида эса 'мойиллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 114).

ТАМОМ Бу арабча сўз **tamām(un)** шаклига эга (АРС, 105); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tamām** → **тамâм (тамом)**; кўпмаъноли **tamma** феълининг 'тутади' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 104), араб тилида 'тўлиқ', 'мукамал' каби маънони англатади

(АРС, 105); ўзбек тилида 'тугаш' маъносини англантиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 114). Бу сўз билан ўзбек тилида **тамом қил-** феъли тузилган.

ТАМОМАН Бу сўз арабча **тамом** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'бутунлай' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 114).

ТАМОМИЛА Бу сўз ўзбек тилида арабча **тамом** сўзига билан кўмакчисининг **ила** шаклини қўшиш натижасида ҳосил бўлган, кейинчалик шаклан яхлитланиб, маъно тараққиёти натижасида 'бутунлай', 'бус-бутун' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 114).

ТАМОШО қ. **томоша**

ТАНАЗЗУЛ Бу арабча сўз асли **tanazzul(un)** шаклига эга; кўпмаъноли **nazala** феълининг 'пастга тушди' маъноси билан (АРС, 795) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'пастга тушиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 116).

ТАНАФФУС Бу арабча сўз **tanaffus(un)** шаклига эга (АРС, 819); **nafisa** феълининг 'нафасни ростлади', 'дам олди' маъносини англатувчи **tanaffasa** V боб шаклидан (АРС, 819) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 196), араб тилида 'нафас олиш' маъносини (АТС, 819), ўзбек тилида эса 'узоқ давом этадиган фаолият оралиғида маълум муддат дам олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 116).

ТАНБАЛ Бу арабча сўз **tanbal(un)** шаклига эга (АРС, 105); 'ялқовлик қилди' маъносини англатувчи **tanbala** феълидан (АРС, 105) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'ўтакетган дангаса' маъносини англантиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 116).

ТАНБЕҲ Бу арабча сўз асли **tanbih(un)** шаклига эга (АРС, 782); тожик тилида чўзиқ **ī** унлисини **e** унлисига алмаштириб қабул қилинган, ўзбек тилига ҳам шундай товуш ўзгариши билан олинган: **tanbih** → **танбеҳ**; кўпмаъноли **nabuha** феълининг (АРС, 782) 'ножўя хатти-ҳаракатини писанда қилиб қойиди' маъноси билан ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'ножўя

ҳатти-ҳаракати учун койиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 116).

ТАҶДИР Бу арабча от асли **tannūr(un)** шаклига эга (АРС, 105); ўзбек тилига иккинчи **п** товушини **д** товушига, чўзиқ **ū** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tannūr** → **тандир**; араб тилида 'ўчоқ' маъносини англатади (АРС, 105); ўзбек тилида эса 'нон ёпиш учун белгиланган махсус лой ўчоқ' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 117), Тарихан бу сўз **танур** шаклида ҳам ишлатилган (ЎТИЛ, II, 120).

ТАНОБ Бу арабча сўз асли **tanāb(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tanāb** → **танāб (таноб)**; кўпмаъноли **tanaba** феълнинг (АРС, 482) 'ўлчаш, ажратиш учун ип, чилвир торғди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), асли 'ўлчаш, боғлаш учун хизмат қиладиган ип, чилвир' маъносини англатган, кейинчалик маъно тараққиёти натижасида 'маълум ҳажмдаги (0,2 гектардан 0,6 гектаргача катталиқдаги) ер саҳни' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, II, 119).

ТАНОВУЛ: Бу арабча сўз **tanāvul(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tanāvul** → **танāвул (тановул)**; кўпмаъноли **nāla** феълнинг 'овқат еди' маъноси билан (АРС, 840) ҳосил қилинган VI боб масдари бўлиб (АТГ, 269), 'овқат ейиш' маъносини англатади; бу сўз мустақил ишлатилмай, **тановул қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 119).

ТАНОСИЛ Бу арабча сўз асли **tanāsul(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 800), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, учинчи бўғиндаги **u** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tanāsul** → **танāсил (таносил)**; тожик тилида **у** унлисининг ўзи сақланган (ТЖРС, 381); **nasala** феълнинг 'туғди', 'туғдирди' маъноси билан (АРС, 800) ҳосил қилинган VI боб масдари бўлиб (АТГ, 269), 'жинсий аъзолар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 119).

ТАНСИҚ Бу арабча сўз асли **tansiq(un)** шаклига эга (АРС, 800); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tansiq** → **тансиқ**; кўп-маъноли **nasaqa** феълнинг 'чиройли дастурхон ясади' маъноси асосида (АРС, 799) ҳосил қилинган **II** боб мас-дари бўлиб (АТГ, 173), 'аҳён-аҳёнда учрайдиган', 'ноёб' (таом) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 119).

ТАНТАНА Бу арабча сўз **tantanat(un)** шаклига эга (АРС, 482); ўзбек тилига итқи ундошларини **т** ундошларига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tantanat** → **тантана**; 'баланд товушлар чиқарди' маъносини англатувчи **tantana** феълидан (АРС, 482) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 339), асли 'шовқин-сурон' маъносини англатган (АРС, 482), кейинчалик маъно тараққиёти натижасида 'дабдаба билан ўтказиладиган маросим' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 119). Бу сўздан ўзбек тилида **тан-танали** сифати ясалган.

ТАНТАНАБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **тантана** сўзига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълнинг **боз** ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82, 75) қўшиб ҳосил қилинган; 'дабдабали маросимлар ўтказишга ўта берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 119). Бу сўздан ўзбек тилида **тан-танабозлик** мавҳум оти ясалган.

ТАНТАНАВОР Бу сўз арабча **тантана** сўзидан (қ.) 'эга' маъносини ифодаловчи тожикча **-вор** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТжРС, 542), 'тантанали тусга эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 120).

ТАНҚИД Бу арабча сўз асли **tanqid(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tanqid** → **танқид**; кўпмаъноли **naqada** феълнинг 'ютуқ-камчиликларни кўрсатиб фикр билдирди' маъноси билан (АРС, 822) ҳосил қилинган **II** боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'ютуқ-камчиликларни кўрсатган ҳолда билдирилган фикр' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 120).

ТАНҚИДБОЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **танқид**

сўзига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълнинг боз ҳозирги замон асосини кўшиб тузилган бўлиб, 'бўлар-бўлмасга танқид қилишни яхши кўрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 120). Бу сўздан ўзбек тилида **танқидбозлик** оти ясалган.

ТАНҚИДИЙ Бу арабча сўз **tanqidiyy(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **tanqidiyy** → **танқидий**; бу нисбий сифат **танқид** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшим — часи билан (АТГ, 48) ясалган бўлиб, 'камчилик-нуқсон — лар кўрсатилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 120).

ТАНҚИДЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **танқид** сўзидан **-чи** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'танқидий баҳо берувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 120). Бу сўздан ўзбек тилида **танқидчилик** оти ясалган.

ТАНҚИС Бу арабча сўз **tanqis(un)** шаклига эга (АРС, 824); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **tanqis** → **танқис**; **paqaša** феълнинг 'камайди' маъноси билан (АРС, 824) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'камайиш', 'пасайиш' маънола — рини англатади (АРС, 824); ўзбек тилида бу сўз 'камчил' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 514).

ТАОЛО Бу арабча сўз асли **taʿālīn** шаклига эга (АРС, 536); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига, сўз охиридаги **īn** қисмини **â** товушига ал — маштириб қабул қилинган: **taʿālīn** → **таълâ (таоло)**; кўшмаъноли **ʿalâ** феълнинг 'юксак бўлди' маъноси билан (АРС, 536) ҳосил қилинган VI боб масдари бўлиб (АТГ, 270), 'юксаклик' маъносини англатади (АРС, 536); бу сўз англатган белги Оллога нисбат берилиб, **Олло таоло** бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 121).

ТАОМ Бу арабча сўз **taʿāim(un)** шаклига эга (АРС, 474); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **taʿāim** → **таъм (таом)**; 'е-' маъносини англа — тувчи **taʿīma** феълнинг (АРС, 474) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'еб-ичиладиган овқат' маъносини англатади

(ЎТИЛ, II, 121).

ТАОМИЛ қ. таомул

ТАОМУЛ Бу арабча сўз **taʿāmul(un)** шаклига эга (АРС, 541); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **taʿāmul** → **taâ-мул (таомул)**. Бу сўз асли 'ишлади', 'фаолият кўрсатди' маъносини англатувчи кўпмаъноли **ʿamila** феълининг VI боб **taʿāmala** шаклидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 567; АТГ, 269), 'одатга айланган тартиб-қоида, расм-русум' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 121). ТЖРСда (381), ўзбек тилининг имло лугатларида бу сўз араб тили вазнига мос ҳолда **таомул** шаклида ёзилган; ЎТИЛда нимагадир (**омил** сўзининг таъсири билан бўлса керак) учинчи бўғиндаги **у** унлиси хато равишда **и** унлисига алмаштирилган.

ТАРАДДУД Бу арабча сўз **taraddud(un)** шаклига эга (АРС, 293); кўпмаъноли **radda** феълининг 'рози бўлмади' маъноси асосида (АРС, 293) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), асли 'қатъиятсизлик', 'икки-ланиш' маъносини англатади; ўзбек тилида 'бирор ишни амалга ошириш учун ҳозирлик кўриш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 122). Бу сўздан ўзбек тилида **тараддулан-** феъли ясалган.

ТАРАННУМ: Бу арабча сўз асли **tarannum(un)** шаклига эга; 'куйлади' маъносини англатувчи **ranima** феълидан (АРС, 316) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'куйлаш' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **тараннум айлақўшма** феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 123).

ТАРАФ Бу арабча сўз **taraf(un)** шаклига эга (АРС, 472); ўзбек тилига итқи товушини **т** товушига алмаштириб қабул қилинган: **taraf** → **тараф**. Бу сўз асли кўпмаъноли **tarafa** феълининг (АРС, 472) 'охирига, четига қўйди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'охир', 'чека жой', 'ён', 'томон' маъноларини англатади (АРС, 472); ўзбек тилида асосан 'томон' маъносини англатади, қандай сўзлар билан боғланиб келишига қараб маънода ўзгариш бўлиб

лади (ЎТИЛ, II, 123).

ТАРАФ-БАТАРАФ қ. **тарафма-тараф**

ТАРАФДОР Бу сўз тожик тилида арабча **тараф** сўзига (қ.) 'эга бўл-', 'тут-' маъносини англлатувчи тожикча **доштан** феълнинг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 136); 'бир неча ғоя, ҳаракат, кишидан бирини ёқловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 123).

ТАРАФКАШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **тараф** сўзига (қ.) 'торт-' маъносини англлатувчи тожикча **кашидан** феълнинг **каш** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (Бу феъл асоси ўзбек тилида қўшимчага айланган), 'бирор томон кишиларининг фаолиятини қўллаб-қувватловчи', 'тарафма-тараф бўлиб курашувчи томонлардан бирига қатъий тарафдор' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 124).

ТАРАФЛАМА: Бу сўз ёлғиз ўзи ишлатилмайди, **ҳар, бир, икки, кўп** каби сифатловчи билан бирикиб келади. Бу сўз ўзбек тилида **тараф** сўзидан (қ.) **-лама** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'бир қанча томонни ҳисобга олган ҳолда' маъносини англатади: **ҳар тараф-лама** — 'ҳамма жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда' каби (ЎТИЛ, II, 124).

ТАРАФМА-ТАРАФ Бу сўз тожикча **тараф ба тараф** бирикмаси таркибидаги **ба** предлогини **ма** талаффуз шаклида биринчи сўзга қўшиб ва орага дефис киритиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тараф-тараф бўлиб', 'тарафларга бўлиниб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 124). ЎТИЛда изоҳ **тарафма-тараф** сўзи остида эмас, **тараф-батараф** сўзи остида берилагани ўринли бўлмаган, чунки ҳозирги ўзбек тилида асосан **тарафма-тараф** сўзи ишла-тилади.

ТАРАҚҚИЙ: Бу арабча сўз асли **tarqiy(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига **г** товушидан кейин **а** унлисини қўшиб, чўзиқ **і** унлисини **и** унлисига алмаштириб, **қ** ундошини қатлаб қабул қилинган: **tarqiy** → **тараққий**; асли кўпмаъноли **raqīā** феълнинг 'кўтарилди', 'юксалди' маъноси билан (АРС, 310) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 174), 'юксалиш', 'ўсиш' маъносини

англатади (ЎТИЛ, II, 125). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмай, **тараққий қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади.

ТАРАҚҚИЙОТ Бу арабча сўз асли **tarqiyat(un)** шаклига эга (АРС, 310); ўзбек тилига **г** товушидан кейин **а** унлисини қўшиб, **қ** ундошини қатлаб, охириги бўғиндаги **а** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tarqiyat** → **тараққийât (тараққийêt)**; **та-раққий** сўзидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'юксалиш', 'ўсиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 125).

ТАРАҚҚИЙПАРВАР Бу сўз арабча **тараққий** сўзига (қ.) 'тарбияла-' 'парваришла-' маъносини англатувчи тожикча **парвардан** феълининг **парвар** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 298, 382); 'тараққийёт учун курашувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 125).

ТАРАҲҲУМ: Бу арабча сўз **tarahhum(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига ҳойи ҳутги ундошларини **ҳ** ундошларига алмаштириб қабул қилинган: **tarahhum** → **тараҳҳум;** 'раҳм-шафқатли бўлди' маъносини англатувчи **rahima** феълининг (АРС, 291) V боб масдари бўлиб (АТГ, 197), 'раҳм-шафқат кўрсатиш' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмай, **тараҳҳум айла-** қўшма феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 125).

ТАРБИЙА Бу арабча сўз **tarbiyat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tarbiyat** → **тарбийа (тарбия);** 'боқди', 'тарбиялади' маъносини англатувчи **rabba** феълдан (АРС, 281) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 175), ўзбек тилида 'жисмонан ва ахлоқан парваришлан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 125). Бу сўз баъзан **t** товуши ташланмаган **тарбият** шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, II, 125). Ўзбек тилида бу сўздан **тарбийачи** оти, **тарбийала-** феъли, **тарбийали** сифати ясалган.

ТАРБИЙАВИЙ Бу арабча сўз **тарбийа (тарбия)** сўзидан (қ.) арабча **-вий** қўшимчаси билан ясалган нисбий

сифат бўлиб (АТГ, 48), 'тарбияга оид' 'тарбия учун хиз — мат қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 125).

ТАРБИЙАТ қ. **тарбия**

ТАРЖИМА Бу тўрт ҳарfli арабча сўз (АТГ, 32) **tarçamat(un)** шаклига эга (АРС, 100); ўзбек тилига ик — кинчи бўғиндаги а унлисини и унлисига алмаштириб, сўз охиридаги t товушини ташлаб қабул қилинган: **tarçamat** → **таржима**. Бу сўз 'бир тилдан бошқа тилга ағдарди' маъносини англатувчи **tarçama** феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), 'бир тилдан иккинчи бир тилга ағдарилган матн' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 126).

ТАРЖИМАЙИ ҲОЛ Бу изофа бирикмаси тожик тилидан олинган бўлиб, **таржима** (қ.) ва **ҳол** (қ.) сўзларидан тузилган. **Таржима** сўзи кўпмаъноли бўлиб, бош маъносида 'тилдан тилга ағдариш'ни англатади, бу бирикма таркибида эса 'ифодалаш', 'ўз ҳаётини баён қилиш' маъноси билан қатнашади (АРС, 100), шунга кўра бу бирикма тожик ва ўзбек тилларида 'кишининг ўз шахсий ҳаёти ва фаолияти ҳақида ёзган баёни' (биография) маъносини англатади (ТЖРС, 384; ЎТИЛ, II, 126).

ТАРЖИМОН Бу сўз асли **tarçama** феълдан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, **tarçumān** шаклига эга (АРС, 100). Бу сўз тожик тилида у унлиси билан ҳам, и унлиси билан ҳам талаффуз қилинади (ТЖРС, 384); ўзбек тилига и унлиси билан талаффуз қилинадиган шаклида ўтган: **tarçumān** → **таржумāн** → **таржимон**.

ТАРЗ Бу арабча сўз **tarz(un)** шаклига эга (АРС, 472); ўзбек тилига итқи ундошини т ундошига алмаштириб қабул қилинган: **tarz** → **тарз**; асли 'безади' маъносини англатувчи **tarraza** феълдан (АРС, 472) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'шакл', 'кўриниш', 'усул' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 126).

ТАРИФ Бу арабча сўз **taʿrifat(un)** шаклига эга (АРС, 510); ЎТИЛда таъкидланишича, бу сўз араб тилидан француз тилига, бу тилдан рус тилига ва ундан ўзбек тилига ўтган (II, 126); ўзлаштириш жараёнида сукунли айн ташланган ва сўз охиридаги ат товушлари талаффуз қилинмай қўйган: **taʿrifat** → **тариф**. Асли 'билди'

маъносини англатувчи **аъгафа** феълининг (АРС, 509) II боб масдари бўлиб (АТГ, 174), 'олди-сотдида белгилана – диган ҳақ-баҳолар кўрсаткичи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 126).

ТАРИХ Бу арабча сўз **tāriḫ(un)** шаклига эга (АРС, 30); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унласини **a** унлисига, чўзиқ **ī** унласини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tāriḫ** → **тарих**; **ъаггаха** феълининг 'ўтмишни ёзди' маъноси билан (АРС, 30) ҳосил қилинган I боб масдари 'бўлиб (АРС, 30), араб тилида 'сана', 'солнома', 'ўтмиш' маъноларини англатади (АРС, 30); ўзбек тилида асосан 'ижтимоий тараққиётнинг аввалги даври' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 126). Бу сўздан ўзбек тилида **тарихчи** оти ясалган.

ТАРИХАН Бу сўз арабча **тарих** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'ўтмиш тараққиёт босқичида' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 126).

ТАРИХИЙ Бу сўз арабча **тарих** сўзидан (қ.) арабча **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилида 'тарихга оид', 'муҳим' каби маъноларни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 126).

ТАРИХНАВИС Бу сўз ўзбек тилида арабча **тарих** сўзига (қ.) 'ёз-' маъносини англатувчи тожикча **навис(ш)тан** феълининг **навис** ҳозирги замон асосини (ТжРС, 253) қўшиб тузилган; 'тарихни ёзиб борувчи' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, II, 126).

ТАРИХШУНОС Бу сўз ўзбек тилида арабча **тарих** сўзига (қ.) 'ўрган-' маъносини англатувчи тожикча **шинохтан** феълининг **шинос** ҳозирги замон асосини (ТжРС, 458, 457) **шунос** шаклида қўшиб тузилган; 'тарих бўйича мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 127).

ТАРИҚА Бу арабча сўз **tarīqat(un)** шаклига эга (АРС, 473); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига, чўзиқ **ī** унласини **и** унлисига алмаштириб, сўз охири – даги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tarīqat** → **тариқа**; кўпмаъноли **taraqa** феълининг 'юрди' маъноси асосида ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 174),

араб тилида 'йўл', 'усул', 'восита' маъноларини англата — ди (АРС, 473); ўзбек тилида 'йўсинда' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 127).

ТАРИҚАТ Бу арабча сўз **tarīqat(un)** шаклига эга (АРС, 473); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tarīqat** → **тариқат**; кўпмаъноли **taraqa** феълининг 'юрди' маъноси асосида ҳосил қилинган **II** боб масдари бўлиб (АТГ, 174), ўзбек тилида диний мунда — рижа билан 'маслак', 'сўфийлик йўли' маъноларини англатиш учун ишлатилади (ЎКААҚЛ, 330).

ТАРК: Бу арабча сўз **tark(un)** шаклига эга (АРС, 101); кўпмаъноли **taraka** феълининг 'воз кечди' маъноси билан ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'воз кечиш' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз мустақил ишлатилмай, **тарк** эт- қўшма феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 127).

ТАРКИБ Бу арабча сўз **tarkīb(un)** шаклига эга (АРС, 311); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tarkīb** → **таркиб**; **rakiba** феълининг 'бир-бирига қўшди' маъносини англатувчи **rakkaba** **II** боб шаклидан (АРС, 311) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 173), 'маълум қисмлар мажмуи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 127). Бу сўздан ўзбек тилида **таркибли** сифати ясалган.

ТАРКИБИЙ Бу арабча сўз **tarkībiyy(un)** шаклига эга (АРС, 311); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **tarkībiyy** → **таркибий**; **таркиб** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ниманингдир таркибига кирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 127).

ТАРОВАТ Бу арабча сўз **tarāvat(un)** шаклига эга (АРС, 474); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tarāvat** → **тарâват (тароват)**; кўпмаъноли **tarāva** феълининг 'нозик латофатли бўлди' маъноси асосида ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АРС, 474), 'нозик

латофат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 127). Бу сўздан ўзбек тилида **тароватли** сифати ясалган.

ТАРОВИҲ Бу арабча сўз **tarāvīhu** шаклига эга (АРС, 319); ўзбек тилида чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **tarāvīhu** → **тарāвиҳ (таровиҳ)**; кўпмаъноли **rāha** феълининг 'кетди', 'ўтди' маъноси асосида (АРС, 318) ҳосил қилинган II боб масдари **tarvīhat(un)** сўзининг (АТГ, 174) кўплик шакли бўлиб (АРС, 319), араб тилида **салотул таровиҳ** бирикмаси таркибида 'рамазон кунлари оғиз очишдан кейин қўшимча равишда ўқиладиган намоз' маъносини англатади (АРС, 319; ЎТИЛ, II, 128).

ТАРТИБ Бу арабча сўз **tartib(un)** шаклига эга (АРС, 285); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tartib** → **тартиб**; 'маълум қоидага биноан, белги-хусусиятига кўра жойлаштирди' маъносини англатувчи **rattaba** феълининг (АРС, 285) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'маълум қоидага биноан, белги-хусусиятига кўра жойлаштирилган ҳолат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 128). Бу сўздан ўзбек тилида **тартибли**, **тартибсиз** сифатлари, **тартибсизлик** оти, **тартибла-** феъли ясалган.

ТАРТИБОТ Бу сўз **тартиб** сўзининг (қ.) **-āt(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), ўзбек тилига охириги бўлиндаги **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган; **тартиб** сўзи англатадиган маънони билдиради (ЎТИЛ, II, 129).

ТАРТИБСИЗЛИК қ. **тартиб**

ТАРҒИБ: Бу арабча сўз **tarğīb(un)** шаклига эга (АРС, 303); ўзбек тилида чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tarğīb** → **тарғиб**; кўпмаъноли **rağiba** феълининг 'сўради' маъноси билан (АРС, 303) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'қизиқиш уйғатиш' маъносини англатиб **тарғиб қил-** қўшма феълининг таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 130) **ТАРҒИБОТ** Бу арабча сўз **тарғиб** сўзининг (қ.) **-āt-**

(un) қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'бирор иш-ғояга нисбатан кишиларда истак, қизиқиш уйғатиш йўлидаги ҳаракат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 130). Бу сўздан ўзбек тилида **тарғиботчи**, **тарғиботчилик** сўзлари ясалган.

ТАРҒИБОТЧИ қ. **тарғибот**

ТАРҒИБОТЧИЛИК қ. **тарғибот**

ТАРҒИБ ҚИЛ- қ. **тарғиб:**

ТАСАВВУР Бу арабча сўз **taṣavvur(un)** шаклига эга (АРС, 449); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **taṣavvur** → **тасаввур**; кўп — маъноли **ṣavvara** феълининг 'тасвирлади' маъноси билан (АРС, 449) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'бирор нарсанинг киши онгида акс этиши' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, II, 130).

ТАСАВВУФ Бу арабча сўз **taṣavvuf(un)** шаклига эга (АРС, 450); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **taṣavvuf** → **тасаввуф**; 'сў — фий бўлди' маъносини англатувчи V боб **taṣavvafa** феълдан (АРС, 450) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 196), 'илоҳий кучларга ишонувчи диний эътиқод' (суфизм) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 130).

ТАСАДДУҚ Бу арабча сўз асли **taṣadduq(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **taṣadduq** → **тасаддуқ**; **ṣadaqa** феълнинг 'садақа қилди' маъносини англатувчи V боб шаклидан (АРС, 433) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 196), 'ўзини садақа қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 130).

ТАСАЛЛИ: Бу арабча сўз 'тинчланди', 'юпанди' маъносини англатувчи **salā** феълнинг V боб шакли **ta-sāllā** сўзидан (АРС, 371) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 197), охириги чўзиқ **ā** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган; 'юпатувчи сўзлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 130); ўзбек тилида **тасалли бер-** турғун бирикмаси таркибда ишлатилади. Бу сўз баъзан **тасалло** шаклида ҳам учрайди.

ТАСАЛЛО қ. **тасалли**

ТАСАННО Бу арабча сўз асли **tašannā(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tašannā** → **тасаннâ (тасанно)**; кўпмаъноли **šanā** феъли —нинг 'ортиқ даражада мақтади' маъноси билан (АРС, 113) ҳосил қилинган V боб масдари бўлиб (АТГ, 197), 'ортиқ даражадаги мақтов', 'офарин' маъносини англа —тади (ЎТИЛ, II, 133).

ТАСАРРУФ Бу арабча сўз **tašarruf(un)** шаклига эга (АРС, 435); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал —маштириб қабул қилинган: **tašarruf** → **тасарруф**; **šarafa** феълининг 'тўлиқ ихтиёрида бўлди' маъносини англа —тувчи V боб шаклидан (АРС, 435) ҳосил қилинган мас —дар бўлиб (АТГ, 196), 'тўлиқ ихтиёрида бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 130).

ТАСБЕҲ Бу арабча сўз **tasbīh(un)** шаклига эга (АРС, 343); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **e** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ḫ** ундошига алмаштириб қабул қилин —ган: **tasbīh** → **тасбеҳ**; кўпмаъноли **sabaḥa** феълининг 'мақтади' маъноси билан (АРС, 343) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), асли 'мақтов' маъносини англатади (АРС, 343); **Субҳон Олло!** мақтов сўзлари махсус миқдорда ипга тизилган мунчоқларни бирма-бир айириб айтилгани учун бу сўз кейинчалик 'махсус миқдорда ипга тизилган мунчоқлар' маъносини англа —тиш учун ишлатиладиган бўлган (ЎТИЛ, II, 131).

ТАСВИР Бу арабча сўз **tašvīr(un)** шаклига эга (АРС, 449); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tašvīr** → **тасвир**; кўпмаъноли **šavvara** феълининг 'кўрини —шини баён қилди' маъноси билан (АРС, 449) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'сувратини чизиш', 'кўринишини чизиб кўрсатиш' каби маъноларни англатади (АРС, 449); ўзбек тилида 'кўри —нишини айтиб ёки чизиб кўрсатиш' маъносини англа —тиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 131).

ТАСВИРИЙ Бу арабча сўз **tašvīriyy(un)** шаклига эга (АРС, 450); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў —

зиқ *ī* унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **taš-vīīuу** → **тасвирий**; **тасвир** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** кўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'тасвирлаш усули билан ҳосил қилинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 131).

ТАСДИҚ Бу арабча сўз **tašdiq(un)** шаклига эга (АРС, 433); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ *ī* унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taš-dīq** → **тасдиқ**; кўпмаъноли **šadaqa** феълнинг 'ростгўй бўлди' маъноси асосида (АРС, 432) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'ишонч', 'тўғрилигини айтиш' маъноларини англатади (АРС, 433); ўзбек тилига кейинги маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 131). Бу сўздан ўзбек тилида **тасдиқла-** феъли ясалган.

ТАСКИН Бу арабча сўз **taskīn(un)** шаклига эга (АРС, 364); ўзбек тилига чўзиқ *ī* унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taskīn** → **таскин**; 'тинч бўлди', 'тинчиди' маъносини англатувчи **sakana¹** феълнинг (АРС, 364) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'тинчиш' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида **таскин топ-** турғун бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 132).

ТАСЛИМ: Бу арабча сўз **salima** феълнинг II боб шаклидан 'озодлигини, эркини бериб қўйди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'табрик', 'тақдим', 'ён бериш', 'тутиб бериш' каби маъноларни англатади (АРС, 370), ўзбек тилида 'курашда, жангда, тортишувда енгилиб, курашни тўхта-тиш', 'мағлуб бўлганини тан олиш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 132). Бу сўз ўзбек тилида ёлғиз ўзи ишлатилмайди, **таслим бўл-**, **таслим қил-** кўшма феъллари таркибида қатнашади.

ТАСНИФ Бу арабча сўз **tašnīf(un)** шаклига эга (АРС, 447); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ *ī* унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taš-nīf** → **тасниф**; **šannafa** феълнинг 'хилига, турига қараб гуруҳлади' маъноси билан (АРС, 447) ҳосил қилинган II

боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'классификация' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, II, 132).

ТАСОДИФ Бу арабча сўз **taṣāduf(un)** шаклига эга (АРС, 432); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **u** унлисини **и** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **taṣāduf** → **тасâдиф (тасодиф)**; тожик тилида арабча сўздаги **u** унлиси ўзича сақланган (ТЖРС, 384); **ṣadafa** феълининг 'кутилмаган ҳолда содир бўлди' маъноси билан (АРС, 432) ҳосил қилинган VI боб масдари бўлиб (АТГ, 269), 'кутилмаган ҳолат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 132).

ТАСОДИФАН Бу сўз арабча **тасодиф** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли •бўлиб (АТГ, 50), маъно та — раққиёти натижсида 'кутилмаган ҳолда' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 132).

ТАСОДИФИЙ Бу арабча сўз **тасодиф** сўзидан (қ.) —**ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'кутилмаган ҳолда со — дир бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 132).

ТАТБИҚ Бу арабча сўз **tatbiq(un)** шаклига эга (АРС, 468); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tatbiq** → **татбиқ**; кўпмаъноли **tabaqa** феълининг 'амали — ётда ишлатди' маъноси билан (АРС, 468) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'амалиётда ишлатиш', 'амалиёт', 'машқ' каби маъноларни англатади (АРС, 468); ўзбек тилига 'амалиётда ишлатиш' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 133).

ТАФАККУР Бу арабча сўз **tafakkur(un)** шаклига эга (АРС, 606); 'фикрлади' маъносини англатувчи **fakara** феълининг V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'фикр юритиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 133).

ТАФОВУТ Бу арабча сўз **tafavut(un)** шаклига эга (АРС, 611); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tafavut** → **тафâвут (тафовут)**; **fāta** феълининг 'фарқли бўлди' маъносини анг —

латувчи VI боб шаклидан (АРС, 611) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 269), 'фарқ', 'ўзига хос хусусият' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 133).

ТАФСИЛОТ Бу арабча сўз **tafsilāt(un)** шаклига эга (АРС, 599); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў — зиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tafsilāt** → **тафсилât (тафсилот)**; асли **fašala**¹ феълининг 'иқир-чиқиригача баён қилди' маъносини англатувчи **faššala** II боб шаклидан (АРС, 598) ҳосил қилинган **tafsil(un)** масдарининг **-ât(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 174), 'иқир-чиқиригача ҳисобга олинган баён' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 133).

ТАФТИШ Бу арабча сўз **taftiṣ(un)** шаклига эга (АРС, 580); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **taftiṣ** → **тафтиш**; 'қидирди' маъносини англатувчи **fataṣa** феълининг (АРС, 580) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'қидириш', 'ревизия' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 134). Бу сўздан ўзбек тилида **тавтишчи** оти ясалган бўлиб, 'ревизор' маъно — сини англатади.

ТАХАЛЛУС Бу арабча сўз **taxalluṣ(un)** шаклига эга (АРС, 232); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **taxalluṣ** → **тахаллус**; кўп — маъноли **xalaša**² феълининг 'халос бўлди' маъносини англатувчи V боб шаклидан (АРС, 232) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 196), асли 'қутулиш', 'ўзини ўзи озод қилиш' маъносини англатади (АРС, 232); ўзбек тилида 'ёзувчи, рассом, санъаткор ўзига ўзи қўйиб олган бошқа ном' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 134).

ТАХЛИТ Бу арабча сўз **taxlīt(un)** шаклига эга (АРС, 233); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **taxlīt** → **тахлит**; асли 'аралаштирди', 'қориштирди' маъносини англатувчи **xalata** феълидан ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'аралаш — тириш', 'қориштириш' маъносини англатади (АРС, 233),

шунга кўра бу сўз асли 'аралаштирилган, қориштирилган ҳолатда' маъносини англатади, 'ташқи кўриниш', 'йўсин' маънолари кейин пайдо бўлган (ЎТИЛ, II, 135).

ТАХМИН Бу арабча сўз **taxmīn(un)** шаклига эга (АРС, 239); ўзбек тилига чўзиқ *ī* унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taxmīn** → **тахмин**; 'чама-лади' маъносини англатувчи **хаммана** феълидан (АРС, 239) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'чама', 'қатъий бўлмаган фикр' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 135).

ТАХМИНАН Бу сўз арабча **тахмин** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакль бўлиб (АТГ, 50), маъно та-раққиёти натижасида 'чамалаб туриб айтганда' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 135).

ТАШАББУС Бу арабча сўз **taṣabbuṣ(un)** шаклига эга (АРС, 390); ўзбек тилига се ундошини **с** ундошига ал-маштириб қабул қилинган: **taṣabbuṣ** → **ташаббус**; **ṣabiṣa** феълининг 'бирор ишни бажаришга даъват этди' маъносини англатувчи V боб **taṣabbaṣa** шаклидан (АРС, 390) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 196), 'бирор ишни бажаришга даъват этиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 136).

ТАШАББУСКОР Бу сўз тожик тилида арабча **ташаббус** сўзидан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 386, 542), 'ташаббус кўрсатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 136). Бу сўздан ўзбек тилида **ташаббускорлик** мавҳум оти ясалган.

ТАШАККУР Бу арабча сўз асли **taṣakkur(un)** шаклига эга; 'миннатдорлик изҳор қилди', 'раҳмат айтди' маъносини англатувчи **ṣakara** феълининг (АРС, 412) V боб масдари бўлиб (АТГ, 196), 'миннатдорлик', 'раҳмат айтиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 136).

ТАШВИШ Бу арабча сўз **taṣviṣ(un)** шаклига эга (АРС, 421); ўзбек тилига чўзиқ *ī* унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taṣviṣ** → **ташвиш**; **ṣavvaṣa** феълининг 'безовта қилди' маъноси билан (АРС, 421) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'бе-

зовталиқ', 'сиқилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 137). Бу сўздан ўзбек тилида **ташвишли** сифати, **таш-вишлан-** феъли ясалган.

ТАШВИҚ: Бу арабча сўз **taşvīq(un)** шаклига эга (АРС, 422); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taşvīq** → **ташвиқ**; **şāqa** феълининг 'қизиқиш уйғатди' маъносини англатувчи II боб шакли **şavvaqa** сўзидан (АРС, 422) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 173), 'қизиқиш уйғатиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 137). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмай, **ташвиқ қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади.

ТАШВИҚОТ Бу арабча сўз **taşvīqāt(un)** шаклига эга; **taşvīq (ташвиқ)** сўзининг **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taşvīqāt** → **ташвиқāt (ташвиқот)**; 'қизиқиш уйғатишга қаратилган ҳаракат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 137). Бу сўз билан ўзбек тилида **ташвиқот-тарғибот** жуфт сўзи тузилган, **ташвиқотчи**, **ташвиқотчилик** отлари ясалган.

ТАШВИҚОТ-ТАРҒИБОТ	қ.	ташвиқот
ТАШВИҚОТЧИ	қ.	ташвиқот
ТАШВИҚОТЧИЛИК	қ.	ташвиқот

ТАШКИЛ: Бу арабча сўз **taşkīl(un)** шаклига эга (АРС, 413); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taşkīl** → **ташкил**; асли **şakala** феълидан 'тузди' маъноси билан (АРС, 413) ҳосил қилинган II боб шаклининг масдари бўлиб (АТГ, 163), 'таркиб' маъносини англатади; бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **ташкил қил-**, **ташкил бўл-** қўшма феълари, **ташкил топ-** турғун бирикмаси таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 138).

ТАШКИЛИЙ Бу арабча сўз **taşkīliyy(un)** шаклига эга (АРС, 413); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **taşkīliyy** → **ташкилий**; **ташкил** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган

нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ташқил этиш бўйича' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 138).

ТАШКИЛОТ Бу арабча сўз **taşkilât(un)** шаклига эга (АРС, 413); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taşkilât** → **ташқилât (ташқилот)**; асли **ташқил** сўзининг кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'бирлашма', 'муассаса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 138). Бу сўздан ўзбек тилида **ташқилотчи, ташқилотчилик** сўзлари ясалган.

ТАШКИЛОТЧИ қ. **ташқилот**

ТАШКИЛОТЧИЛИК . қ. **ташқилот**

ТАШРИФ Бу арабча сўз **taşrif(un)** шаклига эга (АРС, 401); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taşrif** → **ташриф**; **şarifa** феълининг 'ҳурмат кўрсатди' маъносини англатувчи **şarrafâ** II боб шаклидан (АРС, 401) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 173), 'ҳурмат кўрсатиб бориш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 139). Бу сўз одатда **ташриф буюрди** жумласи таркибида қатнашади.

ТАЪБ қ. **таб**

ТАЪБИР Бу арабча сўз **taʿbîr(un)** шаклига эга (АРС, 494); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taʿbîr** → **таъбир**; асли 'тушунтирди' маъносини англатувчи **ʿabara²** феълининг (АРС, 494) V боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'тушунтириш', 'изоҳ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 140). Ўзбек тилида бу сўздан **таъбирла-** феъли ясалган.

ТАЪБИРЛА қ. **таъбир**

ТАЪВИЙА Бу арабча сўз **tāviyat(un)** шаклига эга (АРС, 487); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб ва чўзиқлик кўрсаткичи сифатида **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tāviyat** → **таъвийа (таъвия)**; **tavā** феълидан ясалиб, 'очликдан озиб кетган' маъносини англатувчи **tavin** сифатининг (АРС, 487) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган му—

аннас шакли бўлиб (АТГ, 29), асли 'озиб, бадбапа, хунук бўлиб кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 140).

ТАЪЗИЙА Бу арабча сўз асли **taẓziyat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, зал товушини **з** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **т** товушини ташлаб қабул қилинган: **taẓziyat** → **таъзийа (таъзия)**. Бу сўз асли 'азобланди', 'оғриқ ҳис қилди' маъносини англатувчи **ẓaẓiā** феълининг (АРС, 30) II боб масдари бўлиб (АТГ, 174), 'кишининг вафоти муносабати билан билдириладиган ҳамдардлик', 'вафот этган кишига атаб ўтказиладиган мотам маросими' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 141; ТжРС, 387). ЎТИЛда (II, 141) **таъзиянома** сўзи ҳам келтирилган. Асли 'кишининг вафоти ҳақидаги ёзма хабар' маъносини ҳам **таъзия** сўзининг ўзи билан ифодалаш маъқул.

ТАЪЗИМ Бу арабча сўз **taẓẓim(un)** шаклига эга (АРС, 524); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, изғи ундошини **з** ундошига, чўзиқ **т** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taẓẓim** → **таъзим; ẓaẓima** феълининг 'хурмат бажо келтирди' маъноси билан (АРС, 523) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'юксак даражада хурмат билдириш' маъносини (АРС, 524), ўзбек тилида эса 'бошни эгиб, қўлни кўксига қўйиб хурмат билдириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 141). Ўзбек тилида бу сўз билан **таъзим қил-** қўшма феъли тузилган.

ТАЪЗИР: Бу арабча сўз **taẓẓir(un)** шаклига эга (АРС, 513); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **т** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taẓẓir** → **таъзир**; 'танбеҳ берди' маъносини англатувчи **ẓaẓara** феълининг (АРС, 513) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'ножўя иши, гапи учун бериладиган енгил-елпи жазо' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 141). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **таъзири-ни бер-** турғун бирикмаси таркибида қатнашади.

ТАЪЙИН қ. **тайин**

ТАЪКИД Бу арабча сўз **taʿkid(un)** шаклига эга (АРС, 38); ўзбек тилига сукунли ҳамза ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taʿkid** → **таъкид**; **ʿakkada** феълнинг 'тасдиқлади', 'ишонтирди' маъноси билан (АРС, 38) ҳосил қилинган **II** боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'алоҳида писанда қилиб айтиш' маъносини англа-тади (ЎТИЛ, II, 141). Бу сўздан ўзбек тилида **таъкидла**-феъли ясалган.

ТАЪЛИМ Бу арабча сўз **taʿlim(un)** шаклига эга (АРС, 534); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ī** товушини **и** товушига ал-маштириб қабул қилинган: **taʿlim** → **таълим**. Бу сўз асли **ʿalima** феълнинг 'ўқитди', 'ўргатди' маъносини англатувчи **II** боб **ʿallama** феълдан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 173), 'ўқиш-ўрганиш, кузатиш ор-қали ҳосил қилинган билим-кўникмалар' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 141). **Таълим** сўзидан ўзбек тилида **таълимли**, **таълимсиз** сифатлари ясалган, бу сўз билан **таълим-тарбия** жуфт сўзи тузилган.

ТАЪЛИМИЙ Бу арабча сўз **taʿlim** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'таълим-тарбия аҳамиятига эга' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 141); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **таълимий** → **таълимий**.

ТАЪЛИМОТ Бу арабча сўз **taʿlimāt(un)** шаклига эга (АРС, 534); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taʿlimāt** → **таълимât (таълимот)**. Бу сўз асли **taʿlim** сўзининг **-ât(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'илмий-назарий қараш-лар мажмуи' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 141).

ТАЪМ Бу арабча сўз **taʿm(un)** шаклига эга (АРС, 474); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **taʿm** → **таъм**; кўпмаъноли **taʿima**

феълнинг 'татиб кўрди' маъноси билан (АРС, 474) ҳо — сил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'маза' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 142).

ТАЪМИНЛА- Бу сўз ўзбек тилида арабча **таъмин** сўзидан (қ. **таъминот**) **-ла** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'керакли нарсаларни етказиб бер-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 142).

ТАЪМИНОТ Бу арабча сўз **ta'mīnāt(un)** шаклига эга (АРС, 45); ўзбек тилига сукукли ҳамза ўрнига **ъ** (айи — риш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ta'mīnāt** → **таъминât (таъминот)**. Бу сўз асли 'хавфхатарсиз бўлди', 'керакли нарсаларга эга бўлди' маъно — сини англатувчи **ʔamina** феълдан ҳосил қилинган **ta'mīn(un)** II боб масдарининг (АТГ, 143) **-ât(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'керакли нарсаларни етказиб бериш' маъно — сини англатади (АРС, 45; ЎТИЛ, II, 142).

ТАЪМИР қ. **таъмирла-**

ТАЪМИРЛА- Бу сўз ўзбек тилида арабча **таъмир** сўзидан **-ла** қўшимчаси билан ясалган; **таъмир** сўзи **ta'mīr(un)** шаклига эга (АРС, 540); ўзбек тилига сукукли **айн** ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ta'mīr** → **таъмир**. Бу сўз асли кўпмаъноли **ʔamaḡa** феълнинг (АРС, 539) 'қурди', 'кам-кўстини тузатди' маъносидан ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), ўзбек тилида 'бинонинг нураган, бузилган жойла — рини тузатиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 142).

ТАЪНА Бу арабча сўз **ta'nat(un)** шаклига эга (АРС, 475); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаш — тириб, сукукли **айн** ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ta'nat** → **таъна**; кўпмаъноли **ʔana** феъл — нинг 'ниманидир юзига солиб гапирди' маъноси асосида (АРС, 475) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ниманидир юзига солиб айтилган гап' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 142). Бу сўздан ўзбек тилида

таъначи оти ясалган.

ТАЪРИФ Бу арабча сўз **taʿrif(un)** шаклига эга (АРС, 510); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **taʿrif** → **таъриф**. Бу сўз асли 'билди', 'таниди' маъносини англатувчи **ʿarafa** феълининг (АРС, 509) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'таништириш', 'изоҳлаш', 'тақдим этиш', 'нарса, ҳодисаларнинг аниқ ва қисқа тавсифи' каби маъноларни англатади (АРС, 510); ўзбек тилида охирги маъно асосида юзага келган 'нарса-ҳодисаларнинг сўзлар билан ифодаланган қисқа ва аниқ тавсифи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 142). Бу сўздан **-ла** қўшимчаси билан **таърифла-** феъли ясалган, **таъриф-тавсиф** жуфт сўзи тузилган.

ТАЪРИФЛА- қ. **таъриф**

ТАЪРИФ-ТАВСИФ Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **таъриф** (қ.) ва **тавсиф** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'киши ёки нарса ҳақида тўлиқ маълумот берадиган изоҳ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 142).

ТАЪСИР Бу арабча сўз **taʿsir(un)** шаклига эга (АРС, 24); ўзбек тилига сукунли ҳамза ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, се товушини **с** товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taʿsir** → **таъсир**. Бу сўз асли 'таъсир ўтказди' маъносини англатувчи **ʿasa** феълининг (АРС, 23) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилидан 'ташқи омилларнинг киши ёки нарса ҳолатини, хусусиятини ўзгартириши' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 143). Бу сўз ўзбек тилида асосан **таъсир қил-**, **таъсир ўтказ-**, **таъсирига берил-** каби қўшма феъл ва турғун бирик-малар таркибида ишлатилади; **таъсир** сўзидан ўзбек тилида **таъсирли**, **таъсирчан** сифатлари, **таъсирлан-** феъли ясалган.

ТАЪСИРОТ қ. **таассурот**

ТАЪСИС Бу арабча сўз **taʿsis(un)** шаклига эга (АРС, 32); ўзбек тилига сукунли ҳамза ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаш-

тириб қабул қилинган: **taḥsīs** → **таъсис**. Бу сўз асли 'пойдевор қўйди', 'барпо қилди' каби маънони англа-тувчи **ḥassasa** II боб феълининг масдари бўлиб (АТГ, 174), 'ташқил этиш', 'барпо қилиш', 'жорий қилиш' каби маънони англатади: **таъсис** *мажлиси* каби (ЎТИЛ, II, 143). Бу сўз билан **таъсис эт-** феъли тузилган.

ТАЪТИЛ Бу арабча сўз **taḥṭīl(un)** шаклига эга (АРС, 522); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) бел-гисини қўйиб, итқи ундошларини **т** ундошларига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taḥṭīl** → **таътил**; кўпмаъноли **ḥaṭīla** феълининг 'тўхтат-ди' маъноси асосида (АРС, 522) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), ўзбек тилида 'мактабларда ўқиш тўхтаган кунлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 143). Бу сўздан 'ташқилот томонидан ўз ходимларига бериладиган узоқ муддатли дам олиш кунлари' маъно-сини англашиш учун ҳам фойдаланилмоқда.

ТАЪҚИБ Бу арабча сўз **taḥqīb(un)** шаклига эга (АРС, 526); ўзбек тилига айн ўрнига **ъ** (айириш) белги-сини қўйиб, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taḥqīb** → **таъқиб**; кўпмаъноли **ḥaqaḥa** феълининг 'кетидан келди' маъноси билан (АРС, 526) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'бил-дирмасдан кузатиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 144). Бу сўз билан ўзбек тилида **таъқиб қил-** қўшма феъли тузилган.

ТАҚВО: қ. **тақводор**

ТАҚВОДОР Бу сўз тожик тилида арабча **taqwa** сў-зига 'эга бўл-' маъносини англаувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 369), 137); **тақво** сўзи асли **vaqā** феълининг 'сақланди', 'ўзини тийди' маъноси асосида (АРС, 908) ҳосил қилинган масдар бўлиб, 'гуноҳ, харом ишлардан ўзини тийиш' маъносини англатади (АРС, 908), шунга кўра 'гуноҳ, ҳаром ишлардан ўзини сақловчи' маъно-сини англатади (ЎТИЛ, II, 145).

ТАҚДИМ Бу арабча сўз **taqdīm(un)** шаклига эга

(АРС, 626); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taqdim** → **тақдим**; **qadama** феълнинг 'олдинга борди' маъноси билан (АРС, 625) ҳосил қилинган **II** боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'ижо – бий тавсия' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 145). Бу сўз билан ўзбек тилида **тақдим қил-** қўшма феъли тузилган.

ТАҚДИМОТ Бу арабча сўз асли **qadama** феълнинг 'олдинда борди' маъноси асосида (АРС, 625) ҳосил қилинган **taqdimat(un)** **II** боб масдари бўлиб (АТГ, 174), нимагадир **taqdimāt(un)** кўплик шаклида (АТГ, 39) иш – латиш одат бўлган, 'ижрбий тавсия йиғилиши' маъносини англатади (Бу сўз ЎТИЛга киритилмаган).

ТАҚДИР Бу арабча сўз **taqdir(un)** шаклига эга (АРС, 624); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taqdir** → **тақдир**; асли **qadara** феълнинг кўпмаъноли **II** боб шаклидан 'назарда тутди' маъноси билан (АРС, 624) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'эҳтимол', 'назарда тутиш' маъносини (АРС, 624), ўзбек тилида эса 'олдиндан бел – гилаб қўйилган кўргулик', 'ёзмиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 145).

ТАҚДИРЛА- Бу сўз ўзбек тилида арабча **тақдир** сўзининг 'хизматларига берилган муносиб баҳо' маъносидан (АРС, 624) **-ла** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'муносиб баҳола-', 'қадрига ет-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 146).

ТАҚДИРНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **тақдир** сўзига ('хизматларига берилган муносиб баҳо' маъноси билан) тожикча 'хат', 'ҳужжат' маъносини англатувчи **нома** сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган бўлиб, 'тақдирлаш ҳақидаги ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 146).

ТАҚЛИД Бу арабча сўз **taqlid(un)** шаклига эга (АРС, 655); ўзбек тилига чўзиқ **i** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taqlid** → **тақлид**; **qalada** феълнинг 'кимгадир эргашиб, ўхшаб иш қилди' маъноси

билан (АРС, 655) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'кимгадир ўхшаб иш тутиш' маъносини англати (ЎТИЛ, II, 147). Бу сўз билан ўзбек тилида **тақлидчи**, **тақлидчилик** отлари, **тақлидчан** сифати ясалган, **тақлид қил**- қўшма феъли тузилган.

ТАҚЛИДАН Бу сўз арабча **тақлид** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'тақлид қилган ҳолда' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 147).

ТАҚЛИДЧИ, ТАҚЛИДЧИЛИК қ. **тақлид**

ТАҚОЗО: Бу арабча сўз асли **taqādin** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, дзад ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **п** товушини ташлаб, бу ундош олдидаги **і** унлисини олдинги бўғин унлиси таъсирида **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taqādin** → **тақâzâ (тақозо)**; асли **qada** феълининг 'талаб қилинди' маъноси асосида ҳосил қилинган VI боб масдари бўлиб (АТГ, 270), 'бирор вазият туфайли юзага келган талаб' маъносини англати (ЎТИЛ, II, 147). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмай, **тақозо қил**- қўшма феъли таркибида қатнашади.

ТАҚОЗО ҚИЛ- қ. **тақозо**

ТАҚРИЗ Бу арабча сўз **taqrīd(un)** шаклига эга (АРС, 633); ўзбек тилига чўзиқ **і** унлисини **и** унлисига, дзад ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **taqrīd** → **тақриз**; **qarrada** феълининг 'бирор асарнинг ютуқларини баён қилди' маъноси билан (АРС, 633) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), ўзбек тилида 'бирор асарнинг ютуқ-камчиликлари баён қилинган матн' (рецензия) маъносини англати (ЎТИЛ, II, 147). Бу сўздан ўзбек тилида **тақризчи** оти ясалган.

ТАҚСИМ Бу арабча сўз **taqsīm(un)** шаклига эга (АРС, 637); ўзбек тилига чўзиқ **і** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taqsīm** → **тақсим**; кўпмаъноли **qasama** феълининг 'бўлақларга ажратди' маъноси билан (АРС, 637) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'бўлақларга ажратиш' маъносини англати (ЎТИЛ, II, 147). Бу сўздан ўзбек тилида

тақсимла- феъли, бу феъдан **тақсимлагич**, **тақсимловчи** сўзлари ясалган.

ТАҚСИМОТ Бу сўз **тақсим** сўзининг (қ.) **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АРС, 637; АТГ, 39), ўзбек тилига охириги бўғидаги чў – зиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган; бу сўз кўплик шакли экани уқилмайди, **тақсим** сўзи англатадиган маънони билдириш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 146).

ТАҚСИР Бу арабча сўз асли **taqsīr(un)** шаклига эга; ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taqsīr** → **тақсир**; 'мажбур қилди', 'бўйсундирди' маъносини англатувчи **qasara** феълининг (АРС, 636) II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), асли 'буйруқ берувчи' маъносини англатади; ўзбек тилида уламолар – га, бойларга, амалдорларга ҳурмат юзасидан айтилади – ган мурожаат сўзи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 148).

ТАҚҚОС Бу арабча сўз асли **taqqās(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал – маштириб қабул қилинган: **taqqās** → **таққâс (таққос)**; асли кўпмаъноли **qāsa** феълининг 'чоғиштирди' маъноси билан (АРС, 670) ясалган от бўлиб, 'чоғиштириш' маъ – носини англатади (ЎТИЛ, II, 148). Бу сўздан ўзбек тилида **таққосла-** феъли ясалган.

ТАҲДИД Бу арабча сўз **tahdid(un)** шаклига эга (АРС, 848); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tahdid** → **таҳдид**; **hadda** феълининг 'қўрқитди' маъноси асосида (АРС, 848) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'қўрқитиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 149).

ТАҲЛИКА Бу арабча сўз **tahlakat(un)** шаклига эга (АРС, 857); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товущини ташлаб қабул қилинган: **tahlakat** → **таҳлика**; **halaka** феълининг 'ўлдирди', 'йўқ қилди' маъносини англатувчи II боб шаклидан (АРС, 857) ҳосил қилинган масдар бў – либ (АТГ, 174), 'ўлимга олиб келиш даражасидаги хавф' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 149). Бу сўздан ўзбек

тигида **тахликали** сифати ясалган.

ТАҲЛИЛ Бу арабча сўз **tahlil(un)** шаклига эга (АРС, 189); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tahlil** → **тахлил**; кўпмаъноли **halla¹** феълнинг 'ютуқ-камчиликларни бирма-бир айтди' маъноси билан (АРС, 188) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'ютуқ-камчиликларни бирма-бир айтиш' (анализ) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 149). Бу сўз билан ўзбек тилида **тахлил қил**- қўшма феъли тузилган.

ТАҲОРАТ Бу арабча сўз **taharat(un)** шаклига эга (АРС, 482); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **taharat** → **тахарат (тахорат)**; 'покиза бўлди' маъносини англатувчи **tahura** феълнинг I боб масдари бўлиб (АРС, 482), 'ибодат қилишдан олдин ювиниб пок-ланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 149). Бу сўз билан ўзбек тилида **тахоратхона** қўшма сўзи тузилган.

ТАҲРИР Бу арабча сўз **tahrir(un)** шаклига эга (АРС, 163); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tahrir** → **тахрир**; кўпмаъноли **harraga** феълнинг 'текширди' маъносини англатувчи **harraga** II боб шаклидан (АРС, 162) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 173), 'бирор матнни текшириб, тузатишлар киритиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 149). Бу сўз билан ўзбек тилида **тахрир қил**- қўшма феъли тузилган.

ТАҲРИРИЙАТ Бу арабча сўз **тахрир** сўзидан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига қатор келган **йй** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **тахририйят** → **тахририйат (тахририят)**; 'редакция' маъносини англатади.

ТАҲСИЛ Бу арабча сўз **tahsil(un)** шаклига эга (АРС, 177); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tahsil** → **тахсил**; кўпмаъноли **hašala** феълнинг 'эга бўлишга ҳаракат қилди' маъноси билан (АРС, 177) ҳосил қилинган II боб мас-

дари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида асли 'эга бўлиш', 'эришиш' маъносини, **таҳсил ал илм** бирикмаси таркибида 'билим олиш учун ўқиш' маъносини англатади (АРС, 177; ЎТИЛ, II, 149).

ТАҲСИН Бу арабча сўз **tahsīn(un)** шаклига эга (АРС, 173); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tahsīn** → **таҳсин**; кўпмаъноли **hasuna** феълининг 'муносиб бўлди' маъноси асосида (АРС, 173) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), араб тилида 'яхшиланиш', 'тузалиш' маъносини англатади (АРС, 173); ўзбек тилида бу сўз 'мамнуният билан мақташ' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 149).

ТАҲҚИР Бу арабча сўз **tahqīr(un)** шаклига эга (АРС, 186); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tahqīr** → **таҳқир**; **haqara** феълининг 'кучли даражада камситди' маъносини англатувчи II боб шаклидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 173), 'кучли даражада камситиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 149). Бу сўздан ўзбек тилида **таҳқирла**- феъли ясалган.

ТАҲҚИҚ Бу арабча сўз **tahqīq(un)** шаклига эга (АРС, 184); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tahqīq** → **таҳқиқ**; кўпмаъноли **haqqa** феълининг 'текшириш ўтказди' маъноси билан (АРС, 184) ҳосил қилинган II боб масдари бўлиб (АТГ, 173), 'текшириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 150).

ТИББИЙ Бу арабча сўз **tibbiyy(un)** шаклига эга (АРС, 466); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **tibbiyy** → **тиббий**; кўпмаъноли **tabba** феълининг 'даволади' маъноси билан (АРС, 266) ҳосил қилинган **tibb(un)** I боб масдаридан (АТГ, 142) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'даволаш бўйича' маъносини англатади (ЎТИЛ,

II, 169).

ТИЖОРАТ Бу арабча сўз **tiċārat(un)** шаклига эга (АРС, 99); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tiċārat** → **тижâрат (тижорат)**; 'савдо-сотиқ билан шуғулланди' маъносини англлатувчи **taċara** феълидан (АРС, 99) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), 'савдо-сотиқ билан шуғулланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 170).

ТИЛОВАТ Бу арабча сўз **tilāvat(un)** шаклига эга (АРС, 104); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tilāvat** → **тилâват (тиловат)**; 'овоз чиқариб ўқиди' маъносини англлатувчи **talā** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 104), араб тилида 'овоз чиқариб ўқиш' маъносини англатади (АРС, 104), ўзбек тилида эса 'қуръон сурасини овоз чиқариб ўқиш' маъносини англлатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 178). Бу сўз билан ўзбек тилида **тиловат қил-** қўшма феъли тузилган.

ТИЛСИМ Бу арабча сўз асли **tilasm(un)** шаклига эга (АРС, 478); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб, **a** унлисини ташлаб, **sm** ундошлари оралиғига **и** унлисини қўшиб қабул қилинган: **tilasm** → **тилсим**; асли 'сир' маъносини англлатувчи бу сўз (АРС, 478) ўзбек тилида 'сирли-сеҳрли нарса' маъносини англлатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 178).

ТИМСОЛ Бу арабча сўз **timšāl(un)** шаклига эга (АРС, 741); ўзбек тилига се ундошини **c** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **timšāl** → **тимсâл (тимсол)**; кўпмаъноли **mašala** феълнинг 'тасаввур қилди' маъноси асосида (АРС, 741) ҳосил қилинган масдар бўлиб, араб тилида 'ҳайкал' маъносини англатади (АРС, 741); ўзбек тилида 'изоҳлаш учун, ўрناق учун намуна бўла оладиган нарса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 178).

ТИМСОҲ Бу арабча от **timsāh** шаклига эга (АРС, 105); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ħ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **timsāh** → **тимсâħ (тимсоҳ)**; крокодилнинг но –

ми (ЎТИЛ, II, 179).

ТО АБАД Бу сўз тожик тилидан олинган; арабча **абад** сўзи ва 'довур' маъносини ифодаловчи тожикча **то** предлогидан иборат бўлиб (ТЖРС, 15, 546), 'умрбод', 'мангу' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 21). **Абад** сўзи ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди (**Абадий** сўзи мақоласига қаранг).

ТОАТ Бу арабча сўз **tābat(un)** шаклига эга (АРС, 484); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айн товушини **а** товушига алмаштириб қабул қилинган: **tābat** → **tāat** (**тоат**); асли 'бўйсунди' маъносини англатувчи **tāba** феълидан (АРС, 483) **-at(un)** кўпимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'итоат қилиш' маъносини, ўзбек тилида эса 'Оллога сифининг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 193). Бу сўз билан ўзбек тилида **тоат қил** кўшма феъли, **тоат-ибодат** жуфт сўзи тузилган.

ТОБЕ Бу арабча сўз **tābiъ(un)** шаклига эга (АРС, 98); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб, шунинг эвазига **і** унлисини **е** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tābiъ** → **tābe** (**тобе**); кўпмаъноли **tābiъa** феълининг 'итоат қилди' маъноси билан (АРС, 97) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'бўйсунувчи', 'қарам' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 193).

ТОБУТ Бу арабча от **tābūt(un)** шаклига эга (АРС, 97); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tābūt** → **tābut** (**тобут**); сўзлашув тилида **б** ундоши **в** ундошига алмаштириб талаффуз қилинади: **тобут** → **товут**; бу сўз асли 'сандиқ', 'қути' маъносини англатиб, кейинчалик 'мозорга олиб боришда ўлик солинадиган усти очиқ сандиққа ўхшаган буюм' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 194).

ТОБУТКАШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **тобут** сўзига (қ.) 'кўтариб бор-' маъносини англатувчи тожикча **кашидан** феълининг **каш** ҳозирги замон асосини

(ТЖРС, 184) қўшиб тузилган; 'мозорга тобутни кўтариб борадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 194).

ТОВОҚ Бу арабча сўз **tabaq(un)** шаклига эга (АРС, 469); тожик тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **tabaq** → **табақ** (ТЖРС, 373); ўзбек тилига, бундан ташқари, **а** унлиларини **â** унлиларига алмаштириб олинган: **табақ** → **tâbâq (тобоқ)**; кўпмаъноли **tabiqa** феълининг 'устига солди' маъноси асосида (АРС, 468) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб, араб тилида 'қопқоқ', 'ликоп', 'овқат солинадиган идиш', 'патнис' маъноларини англатади (АРС, 469); ўзбек тилига 'овқат солинадиган идиш' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 195). Бу сўз билан ўзбек тилида **идиш-товоқ, товоқ-қошиқ** жуфт сўзлари тузилган.

ТОВУС Бу арабча сўз **tāvūs(un)** шаклига эга (АРС, 483); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **â, û** унлиларини **â, у** унлиларига алмаштириб қабул қилинган: **tāvūs** → **tâvус (товус)**; 'безади' маъносини англатувчи **tavvasa** феълидан (АРС, 483) ясалган сифат бўлиб (АТГ, 43), асли 'безанган' маъносини англатади; бу сўз шундай хусусиятга эга қушнинг номига айланган (ЎТИЛ, II, 195).

ТОВУТ қ. тобут

ТОИФА Бу арабча сўз **tāʿifat(un)** шаклига эга (АРС, 484); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, касралаи ҳамзани **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tāʿifat** → **tâифа (тоифа)**; кўпмаъноли **tāʿifa** феълининг 'тарқатди' маъноси асосида (АРС, 484) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши **tāʿif(un)** сўзидан (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'гуруҳ', 'табақа' каби маъноларни англатиш учун ишлатилади (АРС, 484; ЎТИЛ, II, 197).

ТОИФИ Бу сўз асли **tāʿifat(un)** сўзи (қ.) охиридаги **-at(un)** қўшимчасини ташлаб, **-iyy(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), **tāʿi-fiiyy(un)** шаклига эга; ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, касралаи ҳамзани **и** унлисига алмаштириб, сўз

охиродаги уу товушларини ташлаб қабул қилинган: **tāyifiyu** → **tāйфи (тоифи)**; асли 'алоҳида гуруҳга мансуб' маъносини англатувчи бу сўз кейинчалик узум навла — ридан бирининг номига айланган (ЎТИЛ, II, 197). Изоҳли луғатда бу сўзга **ф—т** рамзининг қўйилгани тўғри эмас: асли тожик тилида арабча сўз охиридаги **уу** товушларини ташлаш ҳисобига **и** унлисида чўзиқлик пайдо бўлган.

ТОЛЕ Бу арабча сўз **tālīz(un)** шаклига эга (АРС, 478); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, **i** унлисини **e(э)** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **tālīz** → **tāле (толе)**; кўпмаъноли **talaʿa** феълининг 'маълум қилди', 'билди' маъноси билан (АРС, 478) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли араб тилида 'кўтарилаётган' (қуёш, ой ҳақида) маъносини, шу маънодан ўсиб чиққан 'юлдуз', 'тақдир' маъноларини англатади (АРС, 478); ўзбек тилида эса 'бахтли келажак', 'омадди тақдир' маъноларини англаштириш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 199). Сўзлашув тилида бу сўз **толих** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

ТОЛИБ Бу арабча сўз **tālīb(un)** шаклига эга (АРС, 477); ўзбек тилига итқи товушини **т** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tālīb** → **tāлиб (толиб)**; **talaba** феълининг 'излади' маъноси билан (АРС, 477) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида 'изловчи', 'сўроқловчи', 'талаб қилувчи' маъноларини англатади (АРС, 477). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Тарихан **толиби илм** изофа бирикмаси таркибида ишлатилган (Бу бирикма 'мадраса ўқувчиси', 'студент' маъносини англатган).

ТОЛИП қ. **толиб**

ТОЛИХ қ. **толе**

ТОМОША Бу арабча сўз асли **tamāšin** шаклига эга (АРС, 756); тарихан бу сўз **tamāshā** шаклида ишлатилган; тожик тилига шундай шаклда қабул қилинган: чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига, сўз охиридаги **-in** қисми **â** унлисига

алмаштирилган: **tamāšin** → **тамâshâ** (тамошо); ўзбек тилига **а** унлисини ҳам, чўзиқ **â** унлисини ҳам **â** унлисига, сўз охиридаги **-in** қисмини эса **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tamāšin** → **tâmâsha** (томоша); асли 'ҳаракатланди' маъносини англатувчи **maša** феълининг (АРС, 756) VI боб масдари бўлиб (АТГ, 270), араб тилида 'ҳаракат' маъносини англатади (АРС, 756), ўзбек тилида эса 'оммавий равишда кўрсатиш учун тайёрланган сахна асари ёки ўйин-кулги' маъносини англантиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 201).

ТОМОШАБИН Бу сўз тожик тилида арабча **тамошо** сўзига 'кўр-', 'қара-' маъносини англатувчи тожикча **ди-дан** феълининг **бин** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 128, 71) қўшиб тузилган; ўзбек тилига бу сўзнинг **тамошо** қисми **томоша** сўзига мослаб ўзгартириб олинган: **тамошобин** → **томошабин**; 'томоша кўрувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 201).

ТОҚ Бу арабча сўз **tāq(un)** шаклига эга (АРС, 485); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tāq** → **tâq** (**тоқ**); кўпмаъноли **tāqa** феълининг 'ўради' маъноси билан (АРС, 485) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 150), 'бино, эшик, дераза тепасининг ярим доира шаклида ишланган қисми' маъносини англатади (АРС, 485; ЎТИЛ, II, 211: **тоқ II**).

ТОҚА Бу арабча сўз **tāqat(un)**³ шаклига эга (АРС, 485); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tāqat** → **tâqa** (**тоқа**); асли **tāq(un)** масдаридан (қ. **тоқ**) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'бир бутунни ташкил этувчи матонинг икки бўлагидан бири' маъносини англатади; кейинчалик бу сўз, матодан ташқари, эшик, дераза каби жуфт қисми нарсаларга нисбатан ҳам ишлатила бошлаган (ЎТИЛ, II, 211).

ТОҚАТ Бу арабча сўз **tāqat(un)**² шаклига эга (АРС, 485); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tāqat**

→ **tāqat (тоқат)**; 'чидамли бўлди' маъносини англатувчи **tāqa** феълининг (АРС, 485) **tāq(un)** масдаридан (қ. **тоқ**) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'куч-қувват', 'лаёқат', 'сабр-чидам' маъноларини англатади (АРС, 485); ўзбек тилига охириги маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 211). Бу сўз билан ўзбек тилида **тоқатли**, **тоқатсиз** сифатлари, **тоқатсизлик** оти, **тоқатсизлан-** феъли ясалган, **сабр-тоқат** жуфт сўзи тузилган.

• **ТОҶИР** Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти бўлиб келадиган бу арабча сўз **tāhir(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **tāhir** → **tāḥir (тоҳир)**; 'покиза бўлди' маъносини англатувчи **tāhura** феълидан (АРС, 482) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'покиза' маъносини англатади.

ТУРБАТ Бу арабча сўз **turbat(un)** шаклига эга (АРС, 100); 'чанг билан қопланди' маъносини англатувчи **tariba** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), асли 'чанг', 'тупроқ', 'ер' маъносини англатади; кейинчалик 'қабр' маъноси юзага келган (АРС, 100; ЎТИЛ, II, 225). Ўзбек тилида шу феъдан ҳосил қилинган **туроб** сўзи ишлатилиб, эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади; бу сўз **tariba** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), асли 'тупроқ', 'ер' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 226).

ТУРОБ қ. **турбат**

ТУРФА Бу арабча сўз **turfat(un)** шаклига эга (АРС, 473); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **turfat** → **турфа**; **tarufa** феълининг 'янги бўлди' маъноси билан (АРС, 472) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'янгилик', 'совға', 'ҳозиржавоблик' маъноларини англатади (АРС, 473); ўзбек тилида 'ажойиблиги билан кишини ҳайратга соладиган' каби белги маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 229).

ТУҲМАТ Бу арабча сўз **tuhmat(un)** шаклига эга

(АРС, 106); 'айблади' маъносини англатувчи **tahama** феълининг (АРС, 105) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'гумон', 'айблов' маъноларини (АРС, 106), ўзбек тилида эса 'айблаш, қоралаш мақсадида айтиладиган тўқима гаплар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 241). Ўзбек тилида бу сўздан **туҳматчи, туҳматчилик** сўzlари ясалган.

ТУҲФА Бу арабча сўз **tuhfat(un)** шаклига эга (АРС, 99); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **tuhfat** → **туҳфа**; 'совға қилди' маъносини англатувчи **ʔathafa** феълидан (АРС, 99) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'совға', 'тортиқ' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, II, 242).

ТЎФОН Бу арабча сўз **tufān(un)** шаклига эга (АРС, 485); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **ў** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **tufān** → **тўфън (тўфон)**; кўпмаъноли **tāfa** феълининг 'теварак-атрофда айланди' маъносидан (АРС, 484) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'кучли сув тошқини' маъносини анг — латади (АРС, 485; ЎКААҚЛ, 350; ЎТИЛ, II, 255).

у

УВОЛ Бу арабча сўз ЎТИЛга (II, 263) **уво**л шаклида киритилиб, асли **увор** деб нотўғри таъкидланган. Бу сўз асли **vabāl(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 870), сўз бо — шидаги вов ҳарфини **в** деб эмас, **у** деб ўқиш натижа — сида **убал** талаффуз шакли юзага келган (ТЖРС, 401); кейинчалик **б** ундоши ўрнига **в** ундоши айтилиб, **уво**л шакли пайдо бўлган; чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига ал — машган: **vabāl** → **убāl** → **увâl (уво**л); 'носоғлом бўлди' маъносини англатувчи **vabula** феълининг (АРС, 870) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'носоғлом шароит', 'кулфат', 'зарар', 'оғир оқибат' каби маъно — ларни (АРС, 870), ўзбек тилида эса асосан 'гуноҳ', 'бе —

фойда нест-нобуд бўлиш' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 263).

УД Бу сўз ЎТИЛда арабча деб белгиланиб, 'учбурчак шаклидаги кўп торли, чертиб чалинадиган музыка ас — боби'ни билдириши таъкидланган: *уд чал-* (II, 264). Бундай маънони англатадиган *уд* сўзи АРСда берилмаган (28); шу луғатнинг 501- бетида келтирилган **ʔud(un)** сўзи тамоман бошқа маънони англатади ('томлар' деб изоҳланган). *Уд* нимагадир ПРСга ҳам киритилмаган, ТЖРСнинг 402- бетида *уд* сўзи берилиб, 'арфа' деб изоҳланган. ЎРЛда эса *уд* сўзи 'лира', 'арфа' деб таржима қилинган (484). Асли *уд*, *арфа*, *лира* деб аталади — ган уч музыка асбоби Ғир-биридан фарқ қилади, шу сабабли *уд* сўзини **арфа**, **лира** деб таржима қилиш тўғри эмас: лира қадимги Юнонистонда, арфа Европада яратилган, *уд* эса шарҳ дунёсига мансуб. ЎТИЛда берилган маъно таърифига кўра *уд*, ҳар ҳолда, арфага ўхшаб кетади. ЎТИЛда *уд* сўзининг арабча деб белгилангани тасдиқланмади; бу сўзни форсча (тожикча) дейиш тўғрироқ.

УДДА Бу арабча сўз асли **ʔuhdat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 546), ўзбек тилига даммали ҳамзани *у* ун — лисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 291); кейинчалик **h** ундоши кетидаги ундош таъсирида **d** ундошига алмашган: **ʔuhdat** → **уҳда** → **удда**; асли **ʔahida** феълининг 'ишо — ниб топширди' маъноси асосида (АРС, 546) ҳосил қидинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'жавобгарлик', 'бажаришни ўз зиммасига олиш' маъносини (АРС, 546), ўзбек тилида эса шу маънодан ўсиб чиққан 'амалга ошира олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 264). Бу сўздан ўзбек тилида **уддала**- феъли ясалган.

УДДАБУРО Бу сўз ўзбек тилида арабча **удда** (< **уҳда**) сўзига (қ.) 'ўткир' маъносини англатувчи тожикча **бурро** сўзини (ТЖРС, 86; ЎТИЛ, II, 152) қўшиб тузилган; нимагадир икки **p** товушидан бирини ташлаб ёзиш қабул қилинган (Талаффузда икки **p** товуши айтилади): **удда** + **бурро** = **уддабурро** → **уддабуро**; 'ишни усталик

билан эпчил бажарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 264). Бу сўздан ўзбек тилида **уддабууролик** мавҳум оти ясалган.

УДЛИ-ШУДЛИ Бу жуфт сўз ўзбек тилида тузилган бўлиб, иккинчи қисми — 'лаёқат', 'қобилият' маъносини англатувчи тожикча **шуд** сўздан ҳосил қилинган нис — бий сифат (ЎТИЛ, II, 431); биринчи қисми асли **удда** сўздан (қ.) ҳосил қилинган нисбий сифат бўлиб, **шуд-ли** қисми таъсирида бу сўзнинг да товушлари талаффуз қилинмай қўйган: **уддали-шудли** → **удли-шудли**; 'ишни эпчилик билан бажара оладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 264).

УЗВ қ. **узвий**

УЗВИЙ Бу арабча сўз **ʔudviyy(un)** шаклига эга (АРС, 521); ўзбек тилига даммали айн товушини **у** то — вушига, **д**зад ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔudviyy** → **узвий**. Бу сўз асли 'тананинг би — рор вазифа бажарувчи қисми' маъносини англатувчи **ʔudv(un)** отидан (АРС, 521) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ажралмас', 'аж — ралмас боғлиқ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 265).

УЗР Бу арабча сўз **ʔuzr(un)** шаклига эга (АРС, 505); ўзбек тилига даммали айн товушини **у** товушига, **з**ал ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʔuzr** → **узр**; 'кечирди', 'оқлади' маъносини англатувчи **ʔazara¹** феълининг (АРС, 505) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'кечирим', 'оқлаш', 'кечириш учун асос, сабаб' маъноларини англатади (АРС, 505); ўзбек тилида асосан **узр сўра-** бирикмаси таркибида 'кечирим' маъноси билан, **узрини айт-** бирикмаси тар — кибида 'кечириш учун асос' маъноси билан қатнашади; ёлғиз ўзи афв этишни илтимос қилиш маъносини ифодаловчи ундов сўз сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 267).

УЗРАИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **узр** сўздан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган; 'кечиримли', 'кечирса бўладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 267).

УЗР-МАЪЗУР қ. маъзур

УЗРСИЗ Бу сўз ўзбек тилида **узр** сўзидан (қ.) -сиз қўшимчаси билан ясалган; 'кечириб бўлмайдиган', 'кечириш учун етарли асосга эга бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 267).

УЛАМО Бу арабча сўз **ʿulamāʿu** шаклига эга (АРС, 534); ўзбек тилига даммали айн товушини **у** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʿulamāʿu** → **уламâ** (уламо); **ʿalima** феълининг 'билди', 'билимли бўлди' маъносидан (АТГ, 41) ясалган **ʿālim(un)** аслий сифатининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 534), асли 'олимлар' маъносини англатади; кўплик шакли эканлиги унутилгани сабабли 'диний илмларни мукаммал биладиган олим' маъносини англатиш учун ишлатилади, кўплик маъносини ифодалаш учун **-лар** қўшимчаси қўшилади: **уламолар** каби. Бу сўздан ўзбек тилида **уламолик** мавҳум оти ясалган.

УЛФАТ Бу арабча сўз **ʿulfat(un)** шаклига эга (АРС, 40); ўзбек тилига даммали ҳамзани **у** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʿulfat** → **улфат**; **ʿalifa** феълининг 'дўстлашди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'дўстлик', 'ўртоқлик' маъносини (АРС, 40), ўзбек тилида эса 'дўстлик, ўртоқлик муносабатидаги йигит' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 273). Бу сўздан ўзбек тилида **улфатчилик** мавҳум оти ясалган.

УМАРО Бу сўз арабча **amir** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб, **ʿumarāʿu** шаклига эга (АРС, 44); эски ўзбек тилида бу сўз охиридаги **āu** товушлари **â** унлисига алмаштирилган ҳолда **амир-у умаро** жуфт сўзи таркибида ишлатилган (ЎТИЛ, II, 274), ҳозирги ўзбек тилида бу сўзнинг **Умар** шакли эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади.

УММАТ Бу арабча сўз **ʿummat(un)** шаклига эга (АРС, 42); ўзбек тилига даммали ҳамзани **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿummat** → **уммат**; **ʿamma²** феълининг 'йўл бошлади' маъноси билан (АРС, 42) ҳо—

сил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида асли 'кишилар жамоаси' маъносини англатади (АРС, 42; ЎКААҚЛ, 352), кейинчалик 'бир пайғамбарга тобе кишилар', 'бир диний мазҳабга мансуб кишилар' маъносини англатиш учун ишлатила бошлаган (ЎТИЛ, II, 274). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

УМР Бу арабча сўз **ʔumr(un)** шаклига эга (АРС, 540); ўзбек тилига даммали айн товушини **у** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔumr** → **умр**. Бу сўз кўп — маъноли **ʔamaга** феълининг (АРС, 539) 'яшади', 'ҳаёт кечирди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 568), 'туғилгандан то вафот этгунча ўтган яшаш муддати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 275). Ўзбек тилида бу сўз билан **умр йўлдоши** турғун бирикмаси тузилган бўлиб (Бу бирикма ўрнига **умрдош** сўзини ишлатиш мақбул эмас), 'эр билан хотин бир-бирига нисбатан' маъносини англатади. ЎТИЛга (II, 275) **умрли**, **умрлик** сўзлари киритилган; асли ўзбек тилида **умрли** сўзи йўқ, **узоқ умр**, **қисқа умр** каби бирикмалар мав — жуд бўлиб, шулардан **узоқ умрли**, **қисқа умрли** каби бирикма шакллари ҳосил қилинади; шунингдек **умрлик** ҳам асли **бир умр** каби бирикмага **-лик** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бирикманинг таркибий қисми ҳисобланади.

УМРБОД Бу сўз тожик тилида арабча **умр** сўзига (қ.) тожикча 'сақлан-' маъносини англатувчи **бод** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 74, 403); ўзбек тилига 'ҳаёти — нинг охиригача', 'мангу' каби маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 275).

УМРБОҚИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **умр** (қ.) ва **боқий** (қ.) сўзларини бирлаштириб тузилган; узоқ вақт бузилмай сақланадиган қовуннинг номи сифатида иш — латилади (ЎТИЛ, II, 275).

УМРГУЗАРОНЛИК Бу сўз ўзбек тилида тожикча **умргузарон** сўзидан **-лик** қўшимчаси билан ясалган; **умргузарон** сўзи эса тожик тилида арабча **умр** сўзига (қ.) 'ўт-', 'ўтказ-' маъносини англатувчи **гузаштан** феъл — лининг **гузар** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 106, 105)

қўшиб тузилган сўздан **-он** қўшимчаси билан (ТЖРС, 543) ясалган; асли 'ҳаёт кечериш (ўтказиш)' маъносини англатади. Тожик тилида **умргузарон** сўзи мустақил ишлагилмайди, **-и** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган **умргузарони** сўзи учун асос сифатида қатнашади. Ўз — бек тилидаги **умргузаронлик** сўзи ана шу тожикча мавҳум отнинг калькаси.

УМУМ Бу арабча сўз **ʔumum(un)** шаклига эга (АРС, 538); ўзбек тилига даммали айн товушини у унлисига алмаштириб олинган: **ʔumum** → **умум**. Бу сўз асли 'барчага умумий бўлди' маъносини англатувчи **ʔamta** феълнинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'умумийлик', 'барча' каби маъноларни англатади (АРС, 538); ўзбек тилида бу сўз мустақил ишлатилмайди, одатда **умумбашарий**, **умумдавлат**, **умумхалқ** каби сўзларнинг биринчи қисми сифатида қатнашади (ЎТИЛ, II, 275). Ўзбек тилида бу сўздан **умумлаш**- феъли ва бу феълдан **умумлашма** оти, **умумлаштир**- феъли шакли ва бу феъл шаклидан **умумлаштирма** оти ҳосил қилинган.

УМУМАН Бу арабча сўз **умум(ун)** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'асос эътибори билан', 'бутунлай' каби маъноларни англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 275).

УМУМБАШАРИЙ Бу сўз ўзбек тилида арабча **умум** сўзи билан (қ.) **башарий** сўзини бирлаштириб тузилган (ЎТИЛ, II, 275); тожик тилида изофа бирикмасидан ўсиб чиққан деб **умумибашарий** тарзида расмийлаштирилган (ТЖРС, 403). Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган **башарий** сўзи араб тилида **башар** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48) сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; **умумбашарийй** → **умумбашарий**; 'инсонга тегишли', 'инсон яратган' каби маънони (ЎТИЛ, I, 87), шунга кўра **умумбашарий** сўзи 'инсониятга тегишли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 275).

УМУМИЙ Бу арабча сўз **ʔumumiyy(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 538), **ʔumum(un)** сўзидан **-ийу(ун)** қўшим — часи билан ясалган нисбий сифатга тенг (АТГ, 48); ўз —

бек тилига даммали айн товушини у товушига алмаштириб, сўз охиридаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ʔumumīyū** → **умумий**; ўзбек тилида 'ҳаммага оид', 'ёшпасига содир бўладиган', 'барча' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 275).

УМУМИЙАТ Бу арабча сўз асли **umūmiyyat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб, таркибидаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **umūmiyyat** → **умумийат (умумият)**. Бу сўз араб тилида **умум(ун)** сўзидан **-ий-йат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'бир хиллик' маъносини англатади (ТЖРС, 403). Бу сўз нимагадир ЎТИЛда келтирилмаган.

УНВОН Бу арабча сўз **ʔunvān(un)** шаклига эга (АРС, 545); ўзбек тилига даммали айн товушини у товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔunvān** → **унвân (унвон)**; **ʔanvāna** феълининг 'ном берди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'адрес', 'сарлавҳа', 'рамз' маъноларини англатади (АРС, 545); ўзбек тилида 'насл-насаб билдирадиган ном', 'лавозим, мутахас-сислик даражасини белгилайдиган ном' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 276).

УНСУР Бу арабча от сўз **ʔunṣur(un)** шаклига эга (АРС, 544); ўзбек тилига даммали айн товушини у товушига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʔunṣur** → **унсур**; араб тилида 'элемент', 'модда', 'насл-насаб', 'ирқ' маъноларини англатади (АРС, 544); ўзбек тилида бу сўз асосан 'бегона гуруҳнинг ёлониятга кишиси' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 227).

УРФ Бу арабча сўз **ʔurf(un)**² шаклига эга (АРС, 510); ўзбек тилига даммали айн товушини у товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʔurf** → **урф**. Бу сўз асли 'билди', 'таниди' маъносини англатувчи **ʔarafa** феълнинг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'оммавий тан олиш', 'расм-русум' маъноларини англатади; ўзбек тилига иккинчи маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 281).

УРФ-ОДАТ Бу жуфт сўз арабча **урф** (қ.) ва **одат** (қ.) сўзларидан ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'анъанага айланган кўникмалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 281).

УСЛУБ Бу арабча сўз **ʿuslūb(un)** шаклига эга (АРС, 366); ўзбек тилига даммали ҳамзани **у** товушига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿuslūb** → **услуб**; асли **salaba** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ишлаш, бошқариш, фойдаланиш йўли, усули' маъносини англатади (АРС, 366; ЎТИЛ, II, 281).

УСУЛ Бу арабча сўз **ʿusūl(un)** шаклига эга (АРС, 36); ўзбек тилига даммали ҳамзани **у** товушига, сад ундо — шини **с** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿusūl** → **усул**; кўпмаъноли **ʿaṣūla** феълидан 'жорий бўлди', 'сингишиб кетди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари **ʿaṣl(un)** сўзининг (АТГ, 142) 'асос', 'риоя қилинадиган қоида' маъноси билан (АРС, 36) ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), асли 'амал қилинадиган тартиб-қоидалар' маъносини англатади (АРС, 36); ўзбек тилида бу сўз асосан 'амалга ошириш йўли, тартиби' маъноси — ни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 284).

УФУҚ Бу арабча сўз 'олам бўйлаб кезди' маъносини англатувчи **ʿafaq** феълининг I боб масдари бўлиб, **ʿufuq(un)** шаклига эга (АРС, 37); ўзбек тилига даммали ҳамзани **у** товушига алмаштириб қабул қилинган; 'киши кўзига осмон ер сатҳи билан туташгандек бўлиб кўринадиган жой', 'горизонт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 285). АРСда (38) бу масдар ўзаро тенг икки шаклда келтирилган: **ʿufuq(un)** = **ʿufuq(un)**. Тожик тилида шулардан **уфуқ** шакли (ТЖРС, 404), ўзбек тилида эса **уфқ** шакли танланган. Талаффуз қулайлиги, бўгин тузилиши жиҳатидан **уфуқ** шаклини танлаш тўғри; шу асосда ушбу луғатга бу сўзни **уфуқ** тарзида киритдик.

УФҚ қ. **уфуқ**

УШШОҚ Бу арабча сўз **ʿuṣṣāq(un)** шаклига эга (АРС, 517); ўзбек тилига даммали айн товушини **у** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿuṣṣāq** → **ушшâқ (ушшоқ)**; 'севди' маъносини

англатувчи **ʔaʃiqa** феълидан (АРС, 517) ясалган **ʔaʃiq(un)** аслий сифатининг кўплик шакли бўлиб (АРС, 517), асли 'ошиқлар' маъносини билдиради (ЎКААҚЛ, 354); араб тилида бу сўз 'жазман' маъносини англатади (АРС, 517); ўзбек тилида эса 'Шашмақом' куйларининг иккинчи гуруҳидаги бир куйнинг ва шу куй билан ай – тиладиган ашуланинг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 289).

УҚУБАТ Бу арабча сўз **ʔuqubat(un)** шаклига эга (АРС, 526); ўзбек тилига даммали айн товушини у то – вушига, чўзиқ **ū** унлисини ҳам у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔuqubat** → **уқубат**; кўпмаъноли **ʔaqaba** феълининг 'жазо берди' маъноси билан (АРС, 526) ҳо – сил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'азоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 291). Бу сўздан ўзбек тилида **уқубатли** сифати ясалган.

УҲДА қ. УДА

Ф

ФАВВОРА Бу арабча сўз **favvārat(un)** шаклига эга (АРС, 612); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **favvārat** → **фаввâра (фаввора)**; 'қайнади', 'жўш урди' маъносини англатувчи **fāra** феълининг 'жўш урди' маъносини билдирувчи **favvara** II боб шаклидан ҳосил қилинган **favvār(un)** отининг (УАЯ, 240) 'доимий', 'такрор' маъносини ифодаловчи **-at(un)** қўшимчасини олган шакли бўлиб (УАЯ, 238), 'фонтан', 'юқорига оти – либ турувчи сув' маъносини англатади (АРС, 612; ЎТИЛ, II, 292).

ФАВҚУЛОДА Бу сўз асли **favqa al ʔadat(un)** би – рикмасининг (АРС, 613) бир сўзга бирлашуви билан юзага келган; **favqa** сўзи 'ортиқ', 'ташқари' маъносини англатади (АРС, 613), **al** қисми – аниқлик артикли, **ʔadat** – **одат** (қ.); шунга кўра бу сўз асли 'одатдан таш – қари' маъносини англатади (АРС, 613). Бу арабча би – рикмани бир сўзга бирлаштиришда: 1) араб тили та –

лаффузи қоидасига биноан **favqa** сўзи охиридаги унли билан **al** артикли бошланишидаги унли сингишиб, у унлисига алмашган: **favqa al ʔādat** → **favqulʔādat**; 2) ўзбек тилида чўзиқ фатҳали айн товуши **â** товушига алмашган: **favqulâdat**; 3) сўз охиридаги **t** товуши ташланган: **favqulâda**; 4) **d** ундоши қатланган: **favqulâdda** (Охирги товуш ўзгариши **favqulhâdda** – ‘чек-чегарадан ортик’ бирикмаси таъсирида юз берган бўлса керак – АРС, 613). Бундай товуш ўзгаришлари тожик тилига ўзлаштиришда ҳам воқе бўлган (ТЖРС, 405). Бу сўз асли ‘одатдагидан ўзгача’ (чрезвычайный) маъносини англатади. Бу сўзга ЎТИЛда (II, 292) берилган изоҳлар аниқ эмас.

ФАЗИЛАТ Бу арабча сўз **fadīlat(un)** шаклига эга (АРС, 601); ўзбек тилига дзад товушини з товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **fadīlat** → **фазилат**. Бу сўз асли **fadala** феълининг ‘устун бўлди’ маъноси билан ясалган **fadīl(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ‘юксак ижобий хусусият’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 292). Ўзбек тилида бу сўз аёл кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади.

ФАЗО Бу арабча сўз **fadāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 601); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **fadāʔ** → **фазâ (фазо)**; **fadâ** феълининг ‘ҳамма томонга чексиз очиқ бўлди’ маъноси билан (АРС, 601) ҳосил қилинган. I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), ‘осмондаги ҳамма томонга чексиз очиқ бўшлиқ’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 292).

ФАЗОГИР Бу сўз ўзбек тилида арабча **фазо** сўзига (қ.) ‘эгалла-’, ‘забт қил-’ маъносини англатувчи тожикча **гирифтан** феълининг **гир** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 103, 102) қўшиб тузилган; ‘фазони забт этувчи’ (космонавт) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 292).

ФАЙЗ Бу арабча сўз **fayd(un)** шаклига эга (АРС, 616); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **fayd** → **файз**; ‘сув қирғоғидан тошди’ маъносини англатувчи **fāda** феълидан (АРС, 615)

ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'тўлиб-тошиш', 'мўл-кўлчилик', 'ҳотамтойлик' маъноларини англатади (АРС, 616); ўзбек тилида асосан 'кўрк-жозиб' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 299). Бу сўздан ўзбек тилида **файзли**, **файз-сиз** сифатлари ҳосил қилинган.

ФАЛАЖ Бу арабча сўз **fāliç(un)** шаклига эга (АРС, 607; ПРС, 363); ўзбек тилига (тожик тилига ҳам) чўзиқ **â** унлисини **а** унлисига, **î** унлисини ҳам **а** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **fāliç** → **фалаж**; **falaça** феълининг 'иккига бўлди' маъноси билан (АРС, 607) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), асли 'яримта' маъносини англатган, кейинчалик 'тананинг ҳаракатсиз бўлиб қолган ярми' маъносини (АРС, 363), охири 'тананинг ҳаракатсиз бўлиб қолиш касаллиги' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, II, 293). **ФАЛАК** Бу арабча сўз **falak(un)** шаклига эга (АРС, 609); 'қубба, гумбаз шаклига эга бўлди' маъносини англатувчи **falaka** феълининг (АРС, 609) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қубба, гумбаз шаклида кўринувчи осмон' маъносини, кўчма маънода 'тақдир', 'қисмат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 293).

ФАЛОН Бу арабча сўз асли **fulān(un)** шаклига эга (АРС, 609); ўзбек тилига **u** унлисини **а** унлисига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **fulān** → **фалân (фалон)**; 'номаълум бир ...' (какой-то) маъносини билдиради: *фалон кишини* каби (ЎТИЛ, II, 293). Бу сўздан ўзбек тилида **фалончи**, **фалонча** сўзлари ясалган.

ФАЛОНЧА, ФАЛОНЧИ қ. **фалон**

ФАН Бу арабча сўз **fann(un)**² шаклига эга (АРС, 610); ўзбек тилига сўз охиридаги **nn** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **fann** → **фан**; кўпмаъноли **fannana** феълининг 'таснифлади' маъноси асосида (АРС, 610) ҳосил қилинган масдар бўлиб, араб тилида 'санъат', 'маҳорат', 'касб', 'илм', 'техника', 'соҳа' маъноларини англатади (АРС, 610); ўзбек тилида 'билим тармоғи' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 294).

ФАНО қ. **дорулфано**

ФАОЛ Бу арабча сўз **faʿyāl(un)** шаклига эга (АРС, 603); ўзбек тилига айнни ташлаб, фатҳали айн товуши — ни чўзиқ **â** товушига алмаштириб қабул қилинган: **faʿyāl** → **фаъл** (**фаол**); 'бирор иш-амални бажарди' маъносини англатувчи **faʿala** феълидан ясалган бу сўз (УАЯ, 499) араб тилида 'ҳақиқий', 'эффектли' маънола — рини англатади (АРС, 603); ўзбек тилида 'астойдил иш — лайдиган' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 294).

ФАОЛИЙАТ Бу арабча сўз **faʿyāl(un)** сўзидан (қ. **фаол**) **-iyuat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида айнни ташлаб, чўзиқ фатҳали айн товушини **â** товушига алмаштириб, тарки — бидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **faʿyāl + iyuat = faʿyāliyyat** → **фаълийат** (**фаолият**); 'иш-амал билан шуғулланиш', 'иш-ҳаракат жараёни' каби маъноларни англатади (АРС, 609; ЎТИЛ, II, 294). Бу сўздан ўзбек тилида **фаолиятсиз** сифати ва бу сифатдан **фаолиятсизлик** мавҳум оти ясалган.

ФАОЛИЙАТСИЗЛИК қ. **фаолият**

ФАРАЗ Бу арабча сўз асли **fard(un)** шаклига эга (АРС, 590); кўпмаъноли **farada** феълининг 'тахмин қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 590), ўзбек тилига дзад ундошини з ундо — шига алмаштириб, **rd** товушлари оралиғига **a** унлисини қўшиб қабул қилинган [Шу усул билан бу сўз диний мундарижали **фарз** сўзидан (қ.) фарқланган бўлса керак]: **fard** → **фараз** (Тожиқ тилига а унлисини қўшмай **фарз** шаклида олинган — ТЖРС, 406); 'тахминий муло — ҳаза' маъносини англатади (АРС, 590; ЎТИЛ, II, 294).

ФАРД Бу арабча сўз **fard(un)**¹ шаклига эга (АРС, 588); кўпмаъноли **farada**¹ феълининг 'якка-ёлғиз бўлди' маъноси билан (АРС, 587) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'ёлғиз', 'танҳо' маъносини англатади (АРС, 588); ўзбек тилида бу сўз 'бир байтдан иборат шеър' маъносини англатувчи адабиётшунослик термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 295).

ФАРЗ Бу арабча сўз **fard(un)** шаклига эга (АРС, 590); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **fard** → **фарз**; кўпмаъноли **farada** феълининг 'бажаришни бўйнига қўйди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 590), 'маж – бурият', 'бажарилиши лозим бўлган бурч' маъносини англатади (АРС, 590). Бу сўз 'мусулмонлар бажариши мажбурий деб белгиланган бурч' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 295).

ФАРИД Ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу сўз **farid(un)** шаклига эга (АРС, 588); ўзбек тилига чўзиқ i унлисини и унлисига алмаштириб қабул қилинган: **farid** → **фарид**; кўпмаъ – ноли **farada**¹ феълининг 'якка-ёлғиз бўлди' маъноси билан (АРС, 567) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'танҳо', 'тенги йўқ', 'бебаҳо' маъноларини англатади. Ўзбек тилида **фарид** сўзининг муаннас шакли **фарида** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ФАРИДА қ. **фарид**

ФАРОСАТ Бу арабча сўз асли **firāsāt(un)** шаклига эга (АРС, 589); ўзбек тилига i унлисини а унлисига, чў – зиқ ā унлисини â унлисига алмаштириб қабул қилинган: **firāsāt** → **фарâсат (фаросат)**; 'кузатди' маъносини англ – латувчи **farasa**² феълидан (АРС, 589) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'кузатувчанлик', 'тез ва тўғри фаҳмлай олиш' маъносини англатади (АРС, 589; ЎТИЛ, II, 296). Бу сўздан ўзбек тилида **фаросатли, фаросатсиз** нисбий сифатлари ҳосил қилинган.

ФАРОҒАТ Бу арабча сўз асли **farāğat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига чўзиқ ā унлисини â унлисига алмаш – тириб қабул қилинган: **farāğat** → **фарâғат (фароғат)**; кўпмаъноли **farāga** феълининг 'банд бўлмади' маъноси асосида (АРС, 592) ҳосил қилинган I боб масдари **farāğ(un)** сўзидан (АТГ, 142) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида олти маънони, шу жумладан 'меҳнат билан шуғулланмай дам олаётган пайт' маъносини англатади (АРС, 592); ўзбек тилида шу маъно асосида юзага келган 'роҳатланиб ором олаётган

пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 296). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Бу сўздан **фароғатли** нисбий сифати ҳосил қилинган.

ФАРРОШ Бу арабча сўз **farrāş(un)** шаклига эга (АРС, 589); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **farrāş** → **фаррâш (фаррош)**; кўпмаъноли **farāşa** феълининг 'тозалади' маъноси англатувчи **farrāşa II** боб шаклидан ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), араб тилида 'хизматкор', 'супуриб-сидирувчи', 'маҳкама қоровули' маъноларини (АРС, 589), ўзбек тилида эса 'бирор идора, муассасада супуриб-сидириш ишларини бажарувчи ходим' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 296).

ФАРҚ I Бу арабча сўз **farq(un)** шаклига эга (АРС, 593); **faraqa** феълининг 'тафовути борлигини сезди' маъноси билан (АРС, 593) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида беш маънони англатади; ўзбек тилига 'тафовут қилиш' маъноси билан (АРС, 593) қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 296). Ўзбек тилида бу сўздан **фарқла-** феъли, **фарқли**, **фарқсиз** нисбий сифатлари ясалган.

ФАРҚ II Бу арабча сўз **farq(un)** шаклига эга (АРС, 593); **faraqa** феълининг 'айирди' маъноси билан (АРС, 593) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида беш маънони англатади; ўзбек тилига 'айириш' маъноси билан қабул қилиниб (АРС, 593), 'сочни икки ёққа тараганда ҳосил бўладиган йўл' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 296).

ФАСЛ Бу арабча сўз **faşl(un)**² шаклига эга (АРС, 599); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **faşl** → **фасл**; 'қисмларга ажратди' маъносини англатувчи **faşala**¹ феълининг (АРС, 598) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида беш маънони англатади; ўзбек тилида 'йилнинг бир-биридан фарқли тўрт қисмидан ҳар бири' маъноси билан қабул қилинган: **баҳор фасли** каби (ЎТИЛ, II, 297).

ФАСОД Бу арабча сўз **fasād(un)** шаклига эга (АРС,

596); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **fasād** → **фасâд (фасод)**; кўпмаъноли **fasada** феълининг 'яроқсиз, чирик ҳолга келди' маъноси билан (АРС, 596) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида беш маънони, шу жумладан 'чириб бузилиш' маъносини англатади (АРС, 596); ўзбек тилида 'йиринг' маъносини англатиш учун, кўчма маънода эса 'иғво' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 297). Ўзбек тилида бу сўз қатнашуви билан **фисқ-фасод** жуфт сўзи (қ.) тузилган.

ФАСОҲАТ Бу арабча сўз **fasāhat(un)** шаклига эга (АРС, 598); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў — зиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига алмаштириб қабул қилинган: **fasāhat** → **фасâҳат (фасоҳат)**; 'равон ва чиройли гапирди' маъносини англатувчи **faṣūha** феълидан (АРС, 598) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'равон ва чиройли гапи — риш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 297).

ФАТВО Бу арабча сўз **fatvā** шаклига эга (АРС, 582); ўзбек тилига сўз охиридаги чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **fatvā** → **фатвâ (фатво)**; **fatia** феълининг 'қарор қилди' маъноси билан (АРС, 582) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), араб тилида 'муфтий чиқарган қарор' маъносини (АРС, 582), ўзбек тилида 'шариат қонунлари асосида чиқарилган қарор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 297).

ФАТИЛА Бу арабча сўз **fatīlat(un)** шаклига эга (АРС, 581); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **fatīlat** → **фатила**; кўпмаъноли **fatala** феъли — нинг 'буради' маъноси билан (АРС, 581) ясалган **fatīl(un)** аслий сифатининг (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси қўшилган шакли бўлиб, араб тилида 'пилик' маъносини (АРС, 581), ўзбек тилида эса 'бурама', 'жингалак' (соч) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 297).

ФАТИР қ. **патир**

ФАТТОН Тарихан шеърятда кўп қўлланган бу

арабча сўз **fattān(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 582), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **fattān** → **фаттân (фаттон)**; кўпмаъноли **fatana** феълнинг 'ўзига ром қилди' маъноси билан ясалган сўз бўлиб (УАЯ, 240), араб тилида 'ўзига мафтун қилувчи' сифат ва от маъноларини (АРС, 582), ўзбек тилида эса фақат сифат маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 297).

ФАТТОҲ қ. **фатҳ**

ФАТҲ: **фатҳ** эт- кўшма феъли таркибида қатнашувчи бу арабча сўз **fath(un)** шаклига эга (АРС, 580); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **fath** → **фатҳ**; кўпмаъноли **fataha** феълнинг 'забт этди', 'қўлга киритди' маъноси билан (АРС, 579) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'забт этиш', 'қўлга киритиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 297). Ўзбек тилида **fataha** феълдан ясалган **fattāh(un)** шахс оти ҳам мавжуд; бу сўз ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **fattāh** → **фаттâҳ (фаттоҳ)**; 'фатҳ этувчи' маъносини англатиб (ЎКААҚЛ, 359), ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ФАҲР Бу арабча сўз **fahr(un)** шаклига эга (АРС, 585); 'ғурурланди', 'мақтанди' маъносини англатувчи **fahara** феълнинг (АРС, 585) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ғурурланиш', 'ифтихор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 297). Бу сўздан ўзбек тилида **фахрлан-** феъли ясалган.

ФАХРИ қ. **фахрий**

ФАХРИЙ Бу арабча сўз **fahriyy(un)** шаклига эга (АРС, 585); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **fahriyy** → **фахрий**; асли **fahara** феълнинг I боб масдари **fahr(un)** сўздан (қ.) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'иззат-ҳурматга сазовор', 'иззат-ҳурмат белгиси сифатидаги' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 297), **фахрий унвон, фахрий қоровул** каби бирик —

малар таркибида қатнашади. Бу сўз **фахри** шаклида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ФАХРЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **фахр** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган, 'шон-шараф бахш этадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 298).

ФАҚАТ Бу арабча сўз **faqat(un)** шаклига эга (АРС, 605, 645); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига ал — маштириб қабул қилинган: **faqat** → **фақат**; асли 'кейин' маъносини ифодаловчи **fa** кўмакчаси билан (АРС, 577) 'етарли' маъносини англатувчи **qat** равишидан (АРС, 645) ташкил топган бўлиб, 'биргина', 'ёлғиз' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 298).

ФАҚИР Бу арабча сўз **faqir(un)** шаклига эга (АРС, 605); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **faqir** → **фақир**; **faqira** феълидан 'қашшоқ ҳолатга келтирди' маъноси билан (АРС, 604) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'қашшоқ' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, II, 298). Бу сўздан ўзбек тилида **фақирлик** мавҳум оти, **фақирлаш**- феъли ясалган.

ФАҚИРОНА Бу сўз тожик тилида арабча **фақир** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 409), 'фақирларга хос йўсинда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 298).

ФАҲМ Бу арабча сўз **fahm(un)** шаклига эга (АРС, 611); **fahima** феълидан 'тушунди' маъноси билан (АРС, 611) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кишининг тушуниш, англаш, идрок қилиш қобилияти' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 298). Бу сўз билан ўзбек тилида **фаҳм-фаросат** жуфт сўзи тузилган бўлиб, 'ақл-идрок' маъносини англатади; **фаҳм** сўзидан **фаҳмсиз**, **бефаҳам** сифатлари, **фаҳмла**- феъли ясалган.

ФАҲМ-ФАРОСАТ қ. **фаҳм**

ФАҲШ Бу арабча сўз асли **fahṣ(un)** шаклига эга (АРС, 584); ўзбек тилига (шунингдек тожик тилига ҳам) **u** унлисини **а** унлисига, ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб қабул қилинган: **fahṣ** → **фаҳш**; **fahṣa** феълининг 'бузуқ бўлди' маъносидан (АРС, 583) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'зинога ҳаддан

ташқари берилиб кетиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 298).

ФЕЪЛ Бу арабча сўз **fiʔl(un)** шаклига эга (АРС, 603); ўзбек тилига **i** унлисини **э(e)** унлисига алмаштириб, айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **fiʔl** → **феъл**; 'бирор иш-амални бажарди' маъносини англатувчи **faʔala** феълидан (АРС, 603) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'иш', 'амал', 'ножўя хатги-ҳаракат' маъноларини англатади (АРС, 603); ўзбек тилида 'кишининг хулқ-атвори', 'кишилар билан мулоқатда намоён бўладиган руҳий хусусият' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 299). Бу сўз араб ва ўзбек тили грамматикасида иш-ҳаракат маъносини англатувчи туркумнинг номи сифатида ҳам ишлатилади.

ФЕЪЛ-АТВОР Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **феъл** (қ.) ва **атвор** сўзларидан тузилган. **Атвор** сўзи 'аста-секин ўзгарди' маъносини англатувчи **tavvaga** феълидан (АРС, 483) ҳосил қилинган I боб масдари **tavr(un)** сўзининг (АРС, 483) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), араб тилида беш маънони англатади (АРС, 483); ўзбек тилида шу жуфт сўз таркибидагина 'руҳий ҳолат', 'хулқ' маънолари билан қатнашади.

ФЕЪЛ-ХЎЙ Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **феъл** (қ.) ва 'хулқ-атвор' маъносини англатувчи тожикча **хў** сўзидан (ТЖРС, 33) тузилган бўлиб, ўзбек тилида **хў** сўзи охирига **й** товуши қўшилган; бу жуфт сўз 'ўзини тутта билмаслик даражасидаги салбий хулқ' маъносини англатади. Бу сўзнинг маъносини **феъл-атвор** сўзининг маъноси билан айнан дейиш тўғри эмас (ЎТИЛ, II, 299).

ФИДО Бу арабча сўз **fidāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 586); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **fidāʔ** → **фидâ (фидо)**; **fadâ** феълининг 'ўзини қурбон қилди' маъноси билан (АРС, 586) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 248), 'ўзини қурбон қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 299).

ФИДОЙИ Бу арабча сўз **fidāʔiyy(un)** шаклига эга (АРС, 586); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига,

касралаи ҳамзани и унлисига алмаштириб, сўз охиридаги уу товушларидан бирини ташлаб, **iy** товушларини ўрин алмаштириб қабул қилинган: **fidābiyyu** → **фидāий** → **фидāийи** (Тоҷик тилида бу сўз **фидои** шаклида ишлатилади: ТЖРС, 410); **fidāb** (**фидо**) сўзидан (қ.) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ўзини фидо қилишга ҳам тайёр' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 299).

ФИДОКОР Бу сўз тоҷик тилида арабча **фидо** сўзига (қ.) **-кор** қўшимчасини қўшиб ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 410), 'фидойи', 'чексиз садоқатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 299). Бу сўздан ўзбек тилида **фидокорлик** мавҳум оти ясалган.

ФИДОКОРОНА Бу сўз тоҷик тилида **фидокор** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 410), 'фидокорларча', 'чексиз садоқат билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 299).

ФИКР Бу арабча сўз **fikr(un)** шаклига эга бўлиб, 'фикрлади' маъносини англатувчи **fakara** феълнинг I боб масдарига тенг (АРС, 606; АТГ, 142); араб тилида 'фикрлаш жараёнининг маҳсули' маъносини, ўзбек тилида эса, бундан ташқари, 'таклиф', 'маслаҳат', 'ният' каби маъноларни ҳам англатади (ЎТИЛ, II, 300). Ўзбек тилида бу сўздан **фикрла-**, **фикрлаш-** феъллари ясалган; **фикр(и)-зикр(и)** жуфт сўзи ҳам тузилган бўлиб, 'ўй-хаёли доимий равишда' маъносини англатади (Ўша бетда). Бу жуфт сўз таркибидаги **зикр** сўзига изоҳ ўз ўрнида берилди.

ФИКРАН Бу сўз асли арабча **фикр** сўзининг тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'фикрлаган ҳолда', 'хаёлан' каби маънони англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 300).

ФИКРДОШ Бу сўз ўзбек тилида арабча **фикр** сўзидан (қ.) 'бирга' маъносини ифодаловчи **-дош** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'бир хил фикрли', 'ҳамфикр' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 300) **ФИКР(И)-ЗИКР(И)** қ. **фикр**

ФИРДАВС Бу арабча от сўз **firdavs(un)** шаклига эга

бўлиб (АРС, 588), 'жаннат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 301).

ФИРДАВСИЙ Бу арабча сўз **фирдавс** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'жаннати' маъносини англатади.

ФИРОҚ Бу арабча сўз **firāq(un)** шаклига эга (АРС, 593); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **firāq** → **фирâқ (фироқ)**; кўпмаъноли **faraqa** феълининг 'бир-биридан айирди' маъноси билан (АРС, 593) ҳосил қилинган II боб мас-дари бўлиб (АТГ, 247), 'айрилиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 301).

ФИРҚА Ҳозир деярли ишлатилмайдиган бу арабча сўз **fiṣṣat(un)** шаклига эга (АРС, 593); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **fiṣṣat** → **фирқа**; бу кўпмаъноли сўз **faraqa** феълининг 'фарқлади' маъноси асосида (АРС, 593) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилидан 'партия' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 302).

ФИСҚ-ФАСОД Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **фиcқ** ва **фасод** (қ.) сўзларидан тузилган; **фиcқ** сўзи **fiṣq(un)** шаклига эга (АРС, 597); кўпмаъноли **fasaqa** феълининг 'йўлдан адашди', 'гуноҳ, зино йўлига кирди' маъноси билан (АРС, 597) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'бузғунчилик', 'гуноҳ', 'зино' маъноларини англатади (АРС, 597); ўзбек тилида **фиcқ-фасод** жуфт сўзи 'орқаворотдан айтилган уйдирма гап, бўҳтон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 302); бу жуфт сўздан **фиcқ-фасодчи** оти ясалган.

ФИТНА Бу арабча сўз **fiṭnat(un)** шаклига эга (АРС, 582); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **fiṭnat** → **фитна**; кўпмаъноли **fatana** феълининг 'иғво гаплар тарқатди' маъноси билан (АРС, 581) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'иғво уюштириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 302).

ФИТР Бу арабча сўз **fiṭr(un)** шаклига эга (АРС, 601); асли **fatara¹** феълининг 'рўза тутишни тўхтатди' маъноси билан (АРС, 601) ҳосил қилинган I боб масдари

бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'рўзанинг тугаши' маъносини англатади (АРС, 601); ўзбек тилида бу сўз мустақил ишлатилмайди, **фитри рўза** тожикча изофа бирикмаси таркибида қатнашади. Бу бирикма асли 'рўзанинг тугаши' маъносини англатади, лекин ўзбек тилида 'рўза охирида камбағалларга бериладиган эҳсон-садақа', 'рўза тутмагани эвазига гуноҳни ювиш учун муллага бериладиган эҳсон' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 302).

ФИТРАТ Бу арабча сўз **fitrat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **fitrat** → **фитрат**; **fatara¹** феълнинг 'туғма хусусиятга эга бўлди' маъноси билан (АРС, 601) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб, араб тилида 'кишининг табиати', 'азалият' маъносини англатади (АРС, 602). Бу сўзни таниқли маърифатпарвар Абдурауф ўзига тахал-лус қилиб олган.

ФИТРИ РЎЗА қ. **фитр**

ФОЖИА Бу арабча сўз **fāḥiʿat(un)** шаклига эга (АРС, 583); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айнини **а** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **fāḥiʿat** → **фâжиа (фожиа)**; 'оғир мусибатни бошидан кечирди' маъносини англатувчи **fāḥaʿa** феълдан (АРС, 583) ясалган **fāḥiʿ(un)** сифатидан (АРС, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'содир бўлган оғир мусибат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 303). Бу сўздан ўзбек тилида **фожиали** нисбий сифати ясалган.

ФОЗИЛ Бу арабча сўз **fādīl(un)¹** шаклига эга (АРС, 600); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, дзад товушини **з** товушига алмаштириб қабул қилинган: **fādīl** → **фâзил (фозил)**. Бу сўз асли **fādāla** феълнинг 'устун бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ҳар жиҳатдан устунликка эга', 'эътиборга лойиқ' маъноларини англатади (АРС, 600). ЎТИЛда бу сўзнинг маъноси 'фан асосларини яхши эгаллаган киши', 'олим' деб изоҳланиб, бу сўзнинг маъноси **олим** сўзининг маъносига тенглаштириб қўйилган. **Фозил**

сўзи ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти бўлиб, шу сўзнинг муаннас шакли **фозила** сўзи эса аёл киши – нинг атоқли оти бўлиб келади. **Фозила** сўзи **фозил** сўзига муаннас шакли ясовчи **-ат(ун)** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган (АТГ, 29), ўзбек тилига бу қўшимчанинг **а** қисмини сақлаб, **т** қисмини ташлаб қабул қилинган. Ўзбек тилида яна **фозил-у фузало** тарзида тузилган такрор сўз мавжуд бўлиб, юқори услубдаги нутқда баъзан ишлатилади. Бу такрор сўзнинг **фузало** қисми **фозил** сўзининг кўплаги бўлиб, 'фозиллар', 'фозил кишилар' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, II, 308).

ФОЗИЛА қ. фозил

ФОИЗ Бу арабча сўз **fā'id(un)** шаклига эга (АРС, 616); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра – ли ҳамзани **и** унлисига, дзад ундошини **з** ундошига ал – маштириб қабул қилинган: **fā'id** → **фâиз (фоиз)**; **fāda** феълининг 'ўлдирди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'меъёрдан ортиқча бўлган' маъносини англатади, кейинчалик бу сўз 'процент' маъносини англатиш учун ишлатилган (АРС, 616; ЎТИЛ, II, 303).

ФОЙДА Бу арабча сўз **fā'idat(un)** шаклига эга (АРС, 615); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра – ли ҳамзани **й** товушига алмаштириб (Тожик тилида ас – лига яқин **и** товушига алмаштирилган: **фоида** – ТЖРС, 412), сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **fā'idat** → **фâйда (фойда)**; 'фойдали бўлди' маъносини англатувчи **fāda** феълидан ясалган аслий сифат **fā'id(un)** сўздан (АТГ, 43) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'бирор киши ёки нарсадан тегадиган наф', 'харажатни чиқариб ташлагандан кейин қоладиган даромад', 'қарз олувчи қарз берувчига тўлайдиган қўшимча ҳақ' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 303). Бу сўздан ўзбек тилида **фойдали**, **фойдасиз** сифатлари, **фойдалан-** феъли ясалган.

ФОНИЙ Бу арабча сўз **fā'iy(un)** шаклига эга (АРС, 610); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаш – тириб қабул қилинган: **fā'iy** → **фâний (фоний)**. Бу сўз

'йўқ бўлди' маъносини англатувчи **faniyā** феълидан ҳо — сил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ўткинчи', 'доимий бўлмаган' маъносини англатади, **дунё** сўзига сифатловчи бўлиб келади (ЎТИЛ, II, 304).

ФОРИФ: Бу арабча сўз **fāriḡ(un)** шаклига эга (АРС, 592); ўзбек тилига **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **fāriḡ** → **фâриғ (фориг)**; кўпмаъноли **faraḡa** феълининг 'банд бўлмади' маъноси билан (АРС, 592) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), асли 'банд қилинмаган' маъносини англатади (АРС, 592); ўзбек тилида 'холи' маъносини англатиб **фориг тут-** бирикмаси таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 305).

ФОТИҲА Бу арабча сўз асли **al fātihat(un)** шаклида 'Қуръоннинг биринчи сураси' маъносини англатиш учун йшлатилади (АРС, 580); **fātihat(un)** сўзи кўпмаъноли **fataha** феълининг 'бошлади' маъноси асосида (АРС, 579) ҳосил қилиниб, 'бошлайдиган' маъносини англатувчи I боб аниқ нисбат сифатидоши **fātih(un)** сўзидан (АРС, 580) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **fātihat** → **фâтиҳа (фотиҳа)**.

ФОҲИША Бу арабча сўз **fāhiṣat(un)**¹ шаклига эга (АРС, 584); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **fāhiṣat** → **фâҳиша (фоҳиша)**; **fāhuṣa** феълининг 'бузуқ бўлди' маъноси билан (АРС, 583) ясаиб, 'бузуқ' маъносини англатувчи **fāhiṣ(un)** сифатининг (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), 'фаҳш билан шуғулланувчи аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 307).

ФОҲИШАБОЗ Бу сўз тожик тилида арабча **фоҳиша** сўзига (қ.) 'ўйна-', 'шуғуллан-' маъносини англатувчи **боҳтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини қўшиб

тузилган бўлиб (ТЖРС, 82, 414), 'фоҳишалар билан жинсий алоқа қилишга берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 307). Бу сўздан ўзбек тилида **фоҳишабозлик** мавҳум оти ясалган.

ФУЗАЛО Бу арабча сўз **фозил** сўзининг (қ.) кўплиги бўлиб, **fudalāʿu** шаклига эга (АРС, 600; АТГ, 41); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига, чўзиқ ā унлисини â унлисига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **fudalāʿu** → **фузалâ (фузало)**; 'фозил кишилар' маъносини билдиради (ЎТИЛ, II, 308).

ФУНУН қ. **дорулфунун**

ФУРСАТ Бу арабча сўз **fursat(un)** шаклига эга (АРС, 590); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **fursat** → **фурсат; faraʿa** феълининг 'қулай пайдан фойдаланди' маъноси билан (АРС, 590) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қулай пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 308).

ФУРҚАТ Бу арабча сўз **furqat(un)** шаклига эга (АРС, 593); кўпмаъноли **faraqa** феълининг 'бир-биридан айирди' маъноси билан (АРС, 593) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'бир-биридан айириш' маъносини (АРС, 593), ўзбек тилида эса 'айрилиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 308).

ФУТУР Бу арабча сўз **futur(un)** шаклига эга (АРС, 580); ўзбек тилига чўзиқ ū унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **futur** → **футур**; кўпмаъноли **fatara** феълининг 'заифлашди', 'озайди' маъноси асоида (АРС, 580) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'заифлик', 'бўшашганлик' маъносини англатади (АРС, 580); ўзбек тилида бу сўз 'шикаст', 'зарар' маъноларини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 308). Сўзлашув тилида бу сўз **путур** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

ФУҚАРО Бу арабча сўз асли **fuqarāʿu** шаклига эга (АРС, 605); ўзбек тилига чўзиқ ā унлисини â унлисига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **fuqarāʿu** → **фуқарâ (фуқаро)**; асли

фақир сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), араб тилида 'қашшоқлар' маъносини билдиради (АРС, 605); ўзбек тилида бу сўз 'бирор мамлакатнинг доимий аҳолиси' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 309).

ФЎЛОД қ. пўлат

Х

ХАБАР Бу арабча сўз 'тажрибага эга бўлди', 'амалий жиҳатдан билди' маъносини англатувчи **xabara** феълининг (АРС, 209) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ким ёки нима ҳақидаги маълумот', 'дарак' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 309). Ўзбек тилида бу сўздан **хабарла-**, **хабарлаш-** феъллари ясалган.

ХАБАРДОР Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, арабча **хабар** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи **доштан** феълининг ҳозирги замон асоси **дор** қисмини қўшиб тузилган (ТЖРС, 137, 136, 416); 'хабар топган', 'хабар етказилган', 'воқиф' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 309). Ўзбек тилида бу сўз билан **хабардор бўл-**, **хабардор қил-** қўшма феъллари тузилган.

ХАБАРНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **хабар** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган бўлиб, 'нимадандир хабар берувчи ҳужжат', 'чақирув қоғози' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 64).

ХАБАРСИЗ Бу сўз ўзбек тилида арабча **хабар** сўзидан (қ.) инкор маъносини ифодаловчи **-сиз** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'хабари йўқ', 'хабардор бўлмаган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 309). Ўзбек тилига тожик тилидан **беҳабар** сўзи ўзлашган бўлиб, **хабарсиз** сўзига синоним. ЎТИЛда бу синонимлар маъносига изоҳ **хабарсиз** сўзида эмас, **беҳабар** сўзида берилгани ўринли бўлмаган (ЎТИЛ, I, 107).

ХАБАРЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **хабар** сўзи—

дан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб, ҳозирги ўзбек тилида 'никоҳ тўйида келин томонни куёв кела — ётганидан огоҳ қилиш учун бироз олдин юбориладиган вакил' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 309).

ХАВОТИР Бу арабча сўз **xavātiru** шаклига эга (АРС, 226); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **xavātiru** → **хавâтир (хавотир)**; асли **xatara**² феълининг 'миясига бир фикр келди' маъноси билан ҳосил қилинган **xâtir(un)** I боб аниқ нисбат сифатдошининг (АТГ, 147) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), араб тилида отлашиб 'ўй-хаёл', 'жон', 'хоҳиш' каби маъноларни англатади (АРС, 226); ўзбек тилида **хавотир** сўзи **хотир** сўзининг кўплиги экани уқилмайди, 'ташвишли ўй-хаёл' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 309). Бу сўздан ўзбек тилида **хавотирлан-** феъли ясалган.

ХАВФ Бу арабча сўз **xavf(un)** шаклига эга (АРС, 241); 'қўрқди' маъносини англатувчи **xāfa** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'нима — нингдир содир бўлишидан қўрқиш' маъносини англатади (АРС, 241; ЎТИЛ, II, 310). Бу сўз билан ўзбек тилида **хавфли**, **хавфсиз** сифатлари, **хавфлан-**, **хавфсира-** феъллари ясалган, **хавф-хатар** жуфт сўзи тузилган.

ХАЗИНА Бу арабча сўз **xazīnat(un)** шаклига эга (АРС, 219); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xazīnat** → **хазина**; 'тўшлади', 'сақлади' маъносини англатувчи **xazana** феълининг (АРС, 219) I боб масдари **xazīn(un)** сўздан (АТГ, 143) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган ўрин оти бўлиб (УАЯ, 500), 'давлат бойлиги сақланадиган жой, бино', 'бойлик' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 311).

ХАЙОЛ Бу арабча сўз **xayāl(un)** шаклига эга (АРС, 243); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xayāl** → **хайâl (хаёл)**; 'ўйлади', 'кўз олдига келтирди' маъносини англатувчи **xāla** феълидан (АРС, 243) ҳосил қилинган I боб масдари бў —

либ (АТГ, 142), араб тилида тўрт маънони, шу жумладан 'кўз олдига келтириш', 'фантазия' маъноларини англа — тади (АРС, 243); ўзбек тилида 'бирор ишни амалга ошириш тўғрисида ўйлаш, фикр юритиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 310).

ХАЙОЛАН Бу сўз арабча **хайол** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'ўйлаган ҳолда' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 310).

ХАЙОЛИЙ Бу арабча сўз **хайъалийу(ун)** шаклига эга (АРС, 243); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **хайъалийу** → **хайъалий (хаёлий)**; **хайъал(ун)** сўзидан (қ.) **-ийу(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'хаёлан тасаввур қилинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 310).

ХАЙОЛПАРАСТ Бу сўз тожик тилида арабча **хайол** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англатувчи **парастидан** феълининг **параст** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 298, 417), 'хаёл суришни яхши кўрувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 311).

ХАЙР I Бу арабча сўз **хайр(ун)** шаклига эга (АРС, 242); **хāга** феълининг 'ихтиёр қилди' маъноси билан (АРС, 241) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилидан 'ўз ихтиёри билан бериладиган моддий ёрдам', 'эҳсон' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 312). Бу сўз билан ўзбек тилида **хайрли** сифати ясалган, **хайр-садақа**, **хайр-эҳсон** жуфт сўзлари тузилган.

ХАЙР II Бу сўз ўзбек тилида **хайр I** сўзининг (қ.) 'яхши', 'эзгу' маъносидан ўсиб чиққан: 'яхши', 'эзгу' → 'кетаётган кишига, кузатаётган кишига яхшилик, эзгулик тилаб айтиладиган сўз' (ЎТИЛ, II, 312). Бу сўз билан ўзбек тилида **хайрлаш-** феъли, бу феълдан **хайрлашув** оти ясалган, **хайр-маъзур**, **хайр-хўш** жуфт сўзлари тузилган, охириги жуфт сўздан **хайр-хўшлаш-** жуфт феъли ясалган.

ХАЙРИ Бу арабча сўз **хайриу(ун)** шаклига эга

(АРС, 242); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларини ташлаб қабул қилинган: **хауғиуу** → **хайри**; асли **хайр I** сўзидан (қ.) **-ийй(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'хайр-эҳсонли' маъносини англататади. Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ХАЙРИЙА Бу арабча сўз **хауғиууат(ун)** шаклига эга (АРС, 242); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **хауғиууат** → **хайрийа (хайрия)**; **хайр I** сўзидан (қ.) **-иййат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'ўз ихтиёри билан бериладиган моддий ёрдам' маъносини англататади (ЎТИЛ, II, 312).

ХАЙРИЙАТ Бу арабча сўз **хауғиууат(ун)** шаклига эга (АРС, 242); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **хауғиууат** → **хайрийат (хайрият)**; **хайр I** сўзидан (қ.) **-иййат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), маъно тараққиёти натижасида мамнунликни, хурсандликни ифодаловчи сўз сифатида юзага келган: 'яхшилиқ' → 'яхшилиқ экан-э' каби (ЎТИЛ, II, 312). Бу сўз **-ки** юкламаси билан **хайрийатки** тарзида ҳам ишлатилади.

ХАЙРИХОҲ Бу сўз асли **хайрхоҳ** шаклига эга (ТЖРС, 417); қатор келган уч ундошни (**йрх**) талаффуз қилиш қийин бўлгани сабабли **р** ундошидан кейин **и** унлиси орттирилган. **Хайрихоҳ** сўзи тожик тилида арабча **хайр I** сўзига (қ.) 'иста-' маъносини англатувчи **хостан** феълининг **хоҳ** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 427, 428, 417); 'бирор ҳаракат-фаолиятга, фикрга қўшилувчи' маъносини англататади (ЎТИЛ, II, 312).

ХАЙРЛАШ-	қ.	хайр II
ХАЙРЛАШУВ	қ.	хайр II
ХАЙР-МАЪЗУР	қ.	хайр II
ХАЙР-САДАҚА	қ.	хайр I
ХАЙР-ХЎШЛАШ-	қ.	хайр II
ХАЙР-ЭҲСОН	қ.	хайр I

ХАЛАЛ: Бу арабча сўз **xalal(un)** шаклига эга (АРС, 231); кўпмаъноли **xalla** феълининг 'тартибсиз ҳолатга келтирди' маъноси асосида (АРС, 230) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бирор ишни бажариш жараёнига ноўрин аралашиш' маъносини англатиб (ЎТИЛ, II, 313), **халал бер-** қўшма феъли таркибида ишлатилади.

ХАЛИФА Бу арабча сўз **xalifat(un)** шаклига эга (АРС, 235); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xalifat** → **халифа**; асли кўпмаъноли **xalafa** феълининг 'ўрнини босди' маъноси билан (АРС, 234) ҳосил қилинган I боб масдари **xalif(un)** сўзидан (АТГ, 143) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), '(муслмонларда) олий ҳукмрон', 'Муҳаммад пайғамбарнинг вориси' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 313). Бу сўздан ўзбек тилида **халифалик** оти ясалган.

ХАЛО Бу арабча сўз **xalāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 236); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **xalāʿ** → **халâ (хало)**; 'бир ўзи бўлди' маъно — сини англатувчи **xalāʿ²** феълидан (АРС, 236) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), араб тилида 'бир ўзи бўлиш' маъносини англатади; **байт алхало** бирикмаси 'ҳожатхона' маъносини англатиш учун ишлатилади (АРС, 237). Ўзбек сўзлашув тилида **хало** сўзининг ўзи 'ҳожатхона' маъносида ишлатилаверади (ЎТИЛ, II, 313).

ХАЛОЖОЙ Бу сўз арабча **хало** (қ.) ва тожикча **жой** сўзларидан тузилган бўлиб, асли арабча **байт алхало** бирикмасининг калькасига тенг (АРС, 237); 'ҳожатхона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 313).

ХАЛОЙИҚ Бу арабча сўз **xalāʿiyuq** шаклига эга (АРС, 236); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрала ҳамзани **йи** товушларига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **xalāʿiyuq** → **халâйиқ (халойиқ)**. Тожик тилига бу сўз касрала ҳамзани **и** товушига алмаштириб, **й** товушини орттир —

май қабул қилинган; демак, ўзбек тилида бу сўзни жонли сўзлашувдаги талаффузи асосида **й** товушини орттириб ёзиш расмийлаштирилган. **Халойиқ** сўзи асли 'яратди', 'юзага келтирди' маъносини англатувчи **xalaqa** феълнинг (АРС, 235) I боб масдари **xalq(un)** сўздан ясалган **xaliq(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган **xaliqat(un)** отининг кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), араб тилида 'барча яратилган жонли-жонсиз нарсалар' маъносини англатади (АРС, 236), ўзбек тилида эса 'тўпланиб турган одамлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 313).

ХАЛОС I: Бу арабча сўз **xalās(un)** шаклига эга (АРС, 233); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xalās** → **xalās** (**халос**); асли кўпмаъноли **xalaša**¹ феълдан 'эркин, озод бўлди' маъноси билан (АРС, 233) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'эркинликка эришиш', 'қутулиш' маъноларини англатади (АРС, 233). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **халос қил-**, **халос бўл-** ('қутқар-', 'қутул-') қўшма феъллари таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 313).

ХАЛОС II Бу сўз асли **халос I** сўздан (қ.) маъно тараққиёти йўли билан ўсиб чиққан: 'натижа шу бўлди' → 'фақат' (ЎТИЛ, II, 313). Бу сўзни **халос I** сўздан фарқлаш мақсадида **халос** тарзида талаффуз қилиш мавжуд.

ХАЛОСКОР Бу сўз ўзбек тилида **халос I** сўздан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'халос қилувчи', 'қутқарувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 313).

ХАЛОС ҚИЛ-, ХАЛОС БЎЛ- қ. **халос I**

ХАЛҚ Бу арабча сўз 'яратди', 'юзага келтирди' маъносини англатувчи **xalaqa** феълнинг (АРС, 235) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), асли 'яратилган жонли-жонсиз нарсалар' маъносини англатади, ўзбек тилида шу маъно асосида юзага келган 'маълум бир саҳнда биргаликда' яшовчи одамлар', 'аҳоли', 'одамлар тўпи'

каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 314).

ХАЛҚАРО Бу қўшма сўз ўзбек тилида арабча **халқ** сўзига (қ.) ўзбекча **ора** сўзини қўшиб тузилган, кейин – чалик шеърятда **ора** сўзи **аро** шаклида талаффуз қилиниб, бу қўшма сўз **халқаро** шаклида ишлатила бошлаган. Бу қўшма сўз 'халқлар орасидаги', 'дунёдаги' каби маъноларни англатади. ЎТИЛда (II, 314) бу қўшма сўзнинг **аро** қисми хато равишда тожикча деб белги – ланган.

ХАЛҚПАРВАР Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, арабча **халқ** сўзига (қ.) тожикча 'тарбияла-', 'ғамхўрлик кўрсат-' маъносини англатувчи **парвардан** феълининг ҳозирги замон асоси **парвар** қисмини қўшиб тузилган (ТЖРС, 298), 'халққа ғамхўрлик кўрсатадиган', 'халқ манфаатини кўзлаб иш юритадиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 314).

ХАЛҚЧИЛ Бу сўз ўзбек тилида арабча **халқ** сўзидан (қ.) 'ён босиш', 'ҳисоблашиш' маъносини ифодаловчи ўзбекча **-чил** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'халққа яқин', 'халқ манфаатини ҳисобга олиб иш юритадиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 314). Бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **халқчиллик** мавҳум оти ясалган.

ХАМИР Бу арабча сўз **хамӣr(un)** шаклига эга (АРС, 237); ўзбек тилига чўзиқ **и** унлисини **и** унлисига алмаш – тириб қабул қилинган: **хамӣr** → **хамир**; **хатага** феъли – нинг 'ачитқи қўшиб оширди' маъноси билан ҳосил қилинган **и** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'оширилган хамирдан тайёрланган нон' маъносини (АРС, 238), ўзбек тилида эса 'унга сув ёки сут қўшиб ҳосил қилинадиган юмшоқ хом маҳсулот' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАМИРТУРУШ Бу сўз тожик тилида арабча **хамир** сўзига (қ.) 'ачит-' маъносини англатувчи тожикча **турш**дан феълининг **турш** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 400, 399, 418) қўшиб тузилган, кейинчалик талаффузни қулайлаштириш учун **рш** товушлари оралиғига **у** унлиси орттирилган: **хамир** + **турш** = **хамиртурш** → **хамирту-**

руш; 'хамирни оширишга хизмат қиладиган ачитқи' (Дрожжи) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАРАЖАТ Бу арабча сўз **xaraçāt(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 215), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **a** ун-лисига алмаштириб қабул қилинган: **xaraçāt** → **харажат**; асли **хагаça** феълининг 'ташқарига чиқди' маъноси билан (АРС, 215) ҳосил қилинган I боб масдари **xarçāt(un)** сўзининг (АТГ, 143) **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), ўзбек тилида кўплик шакли экани уқилмайди; ўзбек тилига **ғç** товушлари оралиғига **a** унлисини қўшиб қабул қилинган: **xarçat** → **xaraçat (харажат)**; 'бирор нарсани сотиб олиш учун сарфланган маблағ, пул' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 316). Бу сўз билан ўзбек тилида **харажат қил-** қўшма феъли тузилган.

ХАРЖ: Бу арабча сўз **xarç(un)** шаклига эга (АРС, 215); кўпмаъноли **хагаça** феълининг 'ташқарига чиқди' маъноси билан (АРС, 215) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида беш маънони англатади (АРС, 215); ўзбек тилига 'чиқим' маъноси билан олинган бўлиб, одатда **харж қил-** қўшма феъли таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 316). Бу сўз билан **харжла-** феъли ҳам ясалган.

ХАРЖЛА-, ХАРЖ ҚИЛ- қ. **харж**

ХАРИТА Бу арабча сўз **xāritat(un)** шаклига эга (АРС, 217); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қибул қилинган: **xāritat** → **харита**; кўпмаъноли **xarata** феълидан 'бўлақларга кесди' маъноси асосида (АРС, 216) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши **xārit(un)** сўзидан (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'геогра-фик карта' маъносини англатади (ЎТИЛ, 317).

ХАРОБ Бу арабча сўз **xarāb(un)** шаклига эга (АРС, 214); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **xarāb** → **харāб (хароб)**; 'емирди', 'вайронага айлантирди' маъносини англатувчи **xaraba** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб

(АТГ, 142), 'емирилиш' маъносини англатиш учун иш – латилади (ЎТИЛ, II, 317).

ХАРОБА Бу арабча сўз **хароб** сўзидан (қ.) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган; 'вайрона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 317).

ХАРОБАЗОР Бу сўз тожик тилида арабча **хароба** сўзидан (қ.) **-зор** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 419), 'емирилиб вайронага айланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 317).

ХАРТУМ Бу от сўз асли **xurtūm(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 217), ўзбек тилига **u** унлисини **a** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **u** унли – сига алмаштириб қабул қилинган: **xurtūm** → **хартум**; асли 'жуда катта бурун' маъносини англатиб, кейинча – лик 'филнинг ҳидлаш, нафас олиш, озиқ олиш учун хизмат қиладиган ҳаракатчан чўзинчоқ аъзоси' маъно – сини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 317).

ХАСИС Бу арабча сўз **xasīs(un)** шаклига эга (АРС, 220); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xasīs** → **хасис**; кўпмаъноли **xassa¹** феълининг 'тубан бўлди' маъноси асосида (АРС, 220) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'тубан', 'ҳам – ма нарсани ўта даражада қизғанадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 318). Бу сўздан ўзбек тилида **хасислик** мавҳум оти ясалган.

ХАСМ I Бу арабча сўз **xašm(un)²** шаклига эга (АРС, 223); ўзбек тилига сад ундошини **c** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xašm²** → **хасм I**; кўпмаъноли **xašama** феълининг 'душманлик қилди' маъноси билан (АРС, 223) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'душман', 'рақиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 318).

ХАСМ II Бу арабча сўз **xašm(un)¹** шаклига эга (АРС, 223); ўзбек тилига сад ундошини **c** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xašm¹** → **хасм II**; кўпмаъноли **xašama** феълининг 'ҳисобдан чиқарди' маъноси билан

(АРС, 223) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'ҳисобдан чиқариш' маъносини (АРС, 223), ўзбек тилида эса 'кимнингдир ихтиёридаги киши ёки нарса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 318).

ХАТ Бу арабча сўз **xatt(un)** шаклига эга (АРС, 224); ўзбек тилига биринчи итқи ундошини **т** ундошига ал — маштириб, иккинчи итқи ундошини ташлаб қабул қилинган: **xatt** → **хат**; кўпмаъноли **xatta** феълининг 'ёзди' маъноси билан (АРС, 224) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилидан 'мактуб' маъноси билан олинган (АРС, 225; ЎТИЛ, II, 318). Бу сўз билан ўзбек тилида **хат-савод**, **хат-хабар** жуфт сўзлари тузилган.

ХАТАР Бу арабча сўз **xatar(un)** шаклига эга (АРС, 227); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xatar** → **хатар**; **xatura** феълининг 'хавфли бўлди' маъноси билан (АРС, 226) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'хавф' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 319). Бу сўз билан ўзбек тилида **хатарли**, **хатарсиз**, **бехатар** сифатлари ҳосил қилинган, **хавф-хатар** жуфт сўзи тузилган.

ХАТИБ Бу арабча сўз **xatib(un)** шаклига эга (АРС, 226); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **и** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xatib** → **хатиб**; 'гапирди' маъносини англатувчи **xataba**² феълидан (АРС, 226) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилидан 'ваъз айтадиган' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 319). Бу сўз ўзбек тилида **имоми хатиб** изофа бирикмаси таркибида ишлатилади.

ХАТМ Бу арабча сўз **xatm(un)** шаклига эга (АРС, 211); кўпмаъноли **xatama** феълининг 'тугатиш' маъноси асосида (АРС, 211) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'муҳр босиш', 'муҳр', 'имзо' маъноларини англатади (АРС, 211); ўзбек тилида **хатми Қуръон** изофа бирикмаси таркибида 'ўқиб тугатиш' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, II, 319).

ХАТНА Бу арабча сўз асли **xatnat(un)** шаклига эга бўлиб, 'ўғил боланинг қўлини ҳалоллади' маъносини

англлатувчи **xatana**¹. феълининг **xatn(un)** I боб масдари — дан (АРС, 211) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига сўз охиридаги **t** то — вушини ташлаб қабул қилинган: **xatnat** → **хатна**; 'ўғил боланинг қўлини ҳалоллаш маросими' маъносини англлатиб, **хатна қил-** феъли, **хатна тўйи** бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 320).

ХАТО Бу сўз арабча **xatāb(un)** шаклига эга (АРС, 225); ўзбек тилига итқи ундошини **t** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **xatāb** → **хатā (хато)**; 'янглишди', 'хатога йўл қўйди' маъносини англлатувчи **xatība** феълидан (АРС, 225) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), 'янглишиш', 'адашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 320).

ХАТТОТ Бу арабча сўз **xattāt(un)** шаклига эга (АРС, 225); ўзбек тилига итқи ундошларини **t** ундошларига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xattāt** → **хаттāt (хаттот)**; кўпмаъноли **xatta** феълининг 'ёзди' маъноси билан (АРС, 224) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 599), 'чиройли ёзиш санъатини эгаллаган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 318). Бу сўздан ўзбек тилида **хаттотлик** мавҳум оти ясалган.

ХИЖОЛАТ Бу арабча сўз асли **xiçalat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xiçalat** → **хижāлат (хижолат)**; 'уялди' маъносини англлатувчи **хаçila** феълидан (АРС, 212) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'уятли ҳолат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 322).

ХИЗМАТ Бу арабча сўз асли **xidmat(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 213), ўзбек тилига **d** ундошини **z** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xidmat** → **хизмат**; **xadama** феълининг 'меҳнат фаолиятини адо этди' маъноси билан (АРС, 213) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'меҳнат', 'фаолият' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 323).

ХИЗМАТКОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **хизмат**

сўздан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган бўлиб, 'кимнингдир шахсий иш-юмушини ба – жарувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 323). Тожик тилида бу сўз **-кор** қўшимчасининг **-гор** шакли билан ясалган: **хизматгор** (ТЖРС, 422).

ХИЗМАТЧИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **хизмат** сўздан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган; 'идора ишлари билан шуғуланувчи ходим' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 323). Бу сўздан **хизматчилик** мавҳум оти ясалган.

ХИЙОНАТ Бу арабча сўз **xiyānat(un)** шаклига эга (АРС, 241); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xiyānat** → **хийâнат (хиё-нат)**; кўпмаъноли **хāna** феълининг 'аҳдида турмади', 'хоинлик қилди' маъноси билан (АРС, 241) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'аҳдини бу – зиш', 'хоинлик қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 322). Бу сўздан ўзбек тилида **хийонатчи** оти ясалган.

ХИЙОНАТКОР Бу сўз тожик тилида арабча **хийо-нат** сўздан **-гар** || **-кор** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 422), 'хиёнат қилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 322). Бу сўздан ўзбек тилида **хийо-наткорлик** мавҳум оти ясалган.

ХИЙОНАТКОРОНА Бу сўз тожик тилида **хийонаткор** сўздан **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 422), 'хиётнаткорлик йўсинида' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 322).

ХИЛВАТ Бу арабча сўз асли **xalvat(un)** шаклига эга (АРС, 237); ўзбек тилига биринчи **a** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xalvat** → **хилват**; 'бир ўзи бўлди' маъносини англатувчи **xalā¹** феълдан (АРС, 236) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'ҳеч ким йўқ жой' маъносини англатади (АРС, 236); ўзбек тилида 'пана', 'овлоқ' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 324).

ХИЛОФ Бу арабча сўз **xilāf(un)¹** шаклига эга (АРС, 234); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал – маштириб қабул қилинган: **xilāf** → **хилâф (хилоф)**;

кўпмаъноли **xalafa** феълидан 'қарши чиқди' маъноси билан ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'қарама-қаршилиқ', 'зиддият' маъносини (АРС, 234), ўзбек тилида эса 'зид', 'қарши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 324).

ХИЛҚАТ Бу арабча сўз **xilqat(un)** шаклига эга (АРС, 236); **xaluqa** феълининг 'тегишли бўлди' маъноси асо — сида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'кўриниш', 'шакл-шамойил' маъносини англатади; ЎТИЛда (II, 324) бу сўзни 'яратди' маъносини англатув — чи **xalaqa** феълининг масдари деб ўйлаб 'яратиш' маъносини англатувчи сўз деб хато изоҳланган (ЎТИЛ, II, 324).

ХИРОЖ Бу арабча сўз асли **xarāḡ(un)** шаклига эга (АРС, 215); ўзбек тилига **а** унлисини **и** унлисига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xarāḡ** → **хирâж (хирож)**; кўпмаъноли **xarāḡa** феълининг 'ташқи бўлди' маъноси асосида (АРС, 214) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'феодал ту — зумида деҳқонлардан олинадиган солиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 326). Бу сўз билан ўзбек тилида **бож-хирож** жуфт сўзи тузилган.

ХИСЛАТ Бу арабча от асли **xaṣlat(un)** шаклига эга (АРС, 223); ўзбек тилига биринчи **а** унлисини **и** унли — сига, сад ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xaṣlat** → **хислат**; араб тилида 'сифат', 'ўзига хос хусусият' маъноларини англатади (АРС, 223); ўзбек тилида 'кишининг яхши хусусияти' маъносини англа — тиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 327).

ХИТОБ Бу арабча сўз **xitāb(un)** шаклига эга (АРС, 226); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xitāb** → **хитâб (хитоб)**; 'нутқ сўзлади' маъносини англатувчи **xataba¹** феълидан ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'нутқ', 'ёзма хабар' маъноларини англатади (АРС, 226); ўзбек тилида 'қатъий мурожаат' маъносини англа тиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 327).

ХИТОБНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **хитоб**

сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 423); 'бирор иш-ҳаракатни амалга ошириш учун қатъий чақириқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 327).

ХОВФ қ. **хавф**

ХОДИМ Бу арабча сўз **xādim(un)** шаклига эга (АРС, 213); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xādim** → **хâдим (ходим)**; **xadama** феълининг 'меҳнат фаолиятини адо этди' маъноси билан (АРС, 213) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида отлашиб 'хизматчи', 'хизматкор' маъноларини, ҳозирги ўзбек тилида 'бирор идора, муассасада ишловчи киши' маъносини англатади; тарихан 'йирик амалдорнинг шахсий хизматини бажарувчи киши' маъносини ҳам англатган (ЎТИЛ, II, 328). Бу сўзнинг **ходима** муаннас шакли 'аёл ходим' маъносини англатади.

ХОДИМА қ. **ходим**

ХОДИМГАР Бу сўз ўзбек тилида арабча **ходим** сўзидан (қ.) тожикча **-гар** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган от бўлиб, 'ҳаммомда чўмилувчини ишқалаб, уқалаб ювинтирувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 328).

ХОДИМИ Бу сўз тожик тилида арабча **ходим** сўзидан (қ.) **-и** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542), 424) ясалган мавҳум от бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **и** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган; бу сўз ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **ходими қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 328). арабча сўз **xāyin(un)** шаклига эга (АРС, 241); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, касрали ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **xāyin** → **хâин (хоин)**; кўпмаъноли **xāna** феълининг 'аҳдида турмади' маъноси билан (АРС, 241) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'хиёнат қилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 328). Бу сўздан ўзбек тилида **хоинлик** мавҳум оти, **хоинларча** равиши ясалган.

ХОЛА Бу арабча сўз **xālat(un)** шаклига эга (АРС,

241); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xālat** → **xāla** (**хола**); 'тоға' маъносини англа — тувчи арабча **xāl(un)** сўзининг (АРС, 241) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), 'онанинг опа-сингиллари' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 328).

ХОЛАВАЧЧА Бу сўз асли тожик тилида арабча **хола** сўзига 'бола' маъносини англатувчи тожикча **бача** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 52, 425); ўзбек тилига **бача** сўзи таркибидаги **б** ундошини **в** ундошига алмаштириб, **ч** ундошини қатлаб қабул қилинган: **холабача** → **холавачча**; 'опа-сингилларнинг болалари бир-бирига нисбатан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329)**ХОЛИ** Бу арабча сўз асли **xālin** шаклига эга (АРС, 236); асли 'бўш бўлди', 'банд қилилмади' маъносини англатувчи **xalā¹** феълидан (АРС, 236) ясалган сифат — нинг қаратқич келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), 'бўш', 'банд қилилмаган', 'якка-ёлғиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329).

ХОЛИС Бу арабча сўз **xāliṣ(un)** шаклига эга (АРС, 232); ўзбек тилига **ā** унлисини **â** унлисига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xāliṣ** → **xālic** (**холис**); асли кўпмаъноли **xālaṣa¹** феълидан (АРС, 232) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'ҳақиқий', 'бетараф' каби маъноларни (АРС, 232); ўзбек тилида 'бетараф', 'барчага бир хил, одилона баҳо бера — диган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329). Бу сўз ўз — бек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ХОЛИСОНА Бу сўз тожик тилида арабча **холис** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бў — либ (ТЖРС, 425, 542), 'бетараф ҳолда', 'ҳеч кимга ён босмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329).

ХОЛИҚ Бу арабча сўз 'яратди', 'юзага келтирди' маъносини англатувчи **xalaqa** феълидан ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'яратувчи' маъносини (АРС, 235), ўзбек тилида эса 'барча оламнинг

яратувчиси (худо) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329). Бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ёлғиз ишлатиш мумкин эмас, бу сўз олдидан 'қул', 'хизматкор' маъносини англатувчи арабча **абд(ун)** сўзини қўшиб, **Абдухолиқ** тарзида ишлатиш лозим.

ХОЛОС қ. **халос** II

ХОРИЖ Бу арабча сўз **хāriġ(un)** шаклига эга (АРС, 215); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **хāriġ** → **хāриж (хориж)**; кўпмаъноли **хагаџа** феълининг 'ташқарига чиқди' маъноси билан (АРС, 215) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида 'ташқарига чиқувчи', 'ташқи', **al** аниқлик артикли билан **al хāriġ(un)** шаклида эса 'чет эл' маъноларини англатади (АРС, 315); ўзбек тилига 'чет эл' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 333).

ХОРИЖИЙ Бу арабча сўз **хāriġiyy(un)** шаклига эга (АРС, 215); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **хāriġiyy** → **хāрижий (хорижий)**; **хориж** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), араб тилида 'ташқи', 'бегона', 'чет элга мансуб' маъноларини англатади (АРС, 215); ўзбек тилига 'чет элга мансуб' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 333).

ХОС Бу арабча сўз **хāšš(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, биринчи сад ундошини с ундошига алмаштириб, иккинчи сад ундошини ташлаб қабул қилинган: **хāšš** → **хâс (хос)**; **хāšša** феълдан 'алоҳида хусусиятли бўлди' маъноси билан (АРС, 222) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 149), 'бирор киши ёки нарсанинг ўзига тегишли, ўзидагина мавжуд' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 333).

ХОСИЙАТ Бу арабча сўз **хāššiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, биринчи сад ундошини с ундошига алмаштириб, иккинчи сад ундошини ва **уу** товушларидан бирини таш-

лаб қабул қилинган: **xāššīyyat** → **xāсийат (хосият)**; **xāšša** феъленинг **xāšš(un)** сифатдош шаклидан (АРС, 22) **-iy-yat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), араб тилида 'ажралиб турадиган хусусият' маъносини (АРС, 222), ўзбек тилида эса 'ижобий хусу-сият' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 333). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишла-тилади. Бу сўздан ўзбек тилида **хосийатли**, **хосийатсиз** сифатлари ясалган; **хосийатхон** шаклида атлас турла-ридан бирининг номига айланган.

ХОСИЙАТЛИ, ХОСИЙАТСИЗ қ. хосийат

ХОССА Бу арабча сўз **xāššat(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, сад ундошларини **c** ундошларига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xāššat** → **xāсса (хосса)**; **xāšša** феъленинг **xāšš(un)** сифатдош шаклидан (АРС, 222) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), бу кўпмаъноли сўз араб тилидан 'ажралиб турадиган хусусият' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 333).

ХОТИМА Бу арабча сўз **xātimat(un)** шаклига эга (АРС, 211); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xātimat** → **xâтима (хотима)**; кўпмаъноли **ха-тима** феъленинг 'тугатди' маъноси билан ҳосил қилин-ган I боб аниқ нисбат сифатдоши **xātim(un)** сўзидан (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'тугаш қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 334).

ХОТИР Бу арабча сўз **xātir(un)** шаклига эга (АРС, 226); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xā-tir** → **xâтир (хотир)**; асли **xatara²** феъленинг 'миясига фикр келди' маъноси билан ҳосил қилинган бўлиб (АРС, 226), араб тилида 'ўй-хаёл', 'жон', 'хоҳиш' каби маъноларни англатади (АРС, 226); ўзбек тилида бу сўз 'эслаб қолиш қобилияти', 'эс', 'ёд' каби маънони англа-тиш учун ишлагилади (ЎТИЛ, II, 334). Бу сўздан ўзбек

тилида **хотирла-** феъли ясалган.

ХОТИРА Бу арабча сўз **xātirat(un)** шаклига эга (АРС, 226); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, итқи ундошини **t** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xātirat(un)** → **xâти-ра (хотира)**; **xatara**² феълининг 'миясига бир фикр келди' маъноси билан ҳосил қилинган бўлиб, араб тилида 'фикр' маъносини англатади (АРС, 226); ўзбек тилида бу сўз асосан 'киши ёки нарса ҳақидаги фикр-таассуротларни эсда сақлаш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 335).

ХОТИРЖАМ Бу сўз тожик тилида арабча **хотир ва жам** сўзларидан (қ.) тузилаган бўлиб (ТЖРС, 428), 'бирор ишнинг кўнгилдагидек бўлишига ишонч билан' маъно – сини англатади (ЎТИЛ, II, 335). Бу сўздан ўзбек тилида **хотиржамлик** мавҳум оти ясалган.

ХУЛЛАС Бу арабча сўз **xālīš(un)** сўзининг кўплиги бўлиб, **xullaš(un)** шаклига эга (АРС, 232); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **xullaš** → **хуллас**; асли кўпмаъноли **xalaša**¹ феълидан 'маълум натижа билан тугади' маъноси асосида ҳосил қилинган бўлиб (АРС, 232), ўзбек тилида 'қисқаси', 'бир сўз билан айтганда' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 337). Бу сўз ўзбек тилида тожикча **хулласи калом** изо – фа бирикмаси таркибида 'хулоса' маъноси билан қатнашади.

ХУЛЛАСИ КАЛОМ қ. **калом, хуллас**

ХУЛОСА Бу арабча сўз **xulāšat(un)** шаклига эга (АРС, 233); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, сад ундошини с ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xulāšat** → **хулâса (хулоса)**; асли кўпмаъноли **xalaša**¹ феълидан 'маълум натижага эришди' маъноси билан (АРС, 232) ҳосил қилинган I боб масдаридан (АТГ, 143) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилидан 'эришилган натижа' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 337). Бу сўздан ўзбек тилида **хуло-сала-** феъли ясалган.

ХУЛҚ Бу арабча сўз **xaluqa** феълнинг (АРС, 235) 'лойиқ бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кишининг юриш-туришда, муомалада ўзини тутиши' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 338).

ХУЛҚ-АТВОР Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **хулқ** (қ.) ва **атвор** сўзларидан тузилган бўлиб, 'феъл-хўй', 'характер' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 338). **Атвор** сўзи ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди; бу сўз 'олға ҳаракатланди' маъносини англатувчи **tavvara** феълдан (АРС, 483) ҳосил қилинган **tavr(un)** масдари — нинг (АТГ, 142) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), ўзбек тилига 'кишининг юриш-туришда, муомалада ўзини тутиши' каби маъноси билан қабул қилинган.

ХУМОР Бу арабча сўз **xumār(un)** шаклига эга (АРС, 237); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xumār** → **хумâr** (**хумор**); **хамара** феълнинг 'ачитди' маъноси билан (АРС, 237) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'ичкилик истеъмом қилгандан кейинги беҳолик' маъносини англатади (АРС, 237); ўзбек тилида бу сўз асли 'кайф берувчи нарсани истеъмом қилиш иштиёқи' маъносини англатади; **хумор кўзлар** бирикмаси тарки — бида эса 'кучли истак-хоҳиш ифодаловчи', 'сузук' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 338).

ХУНАСА Бу арабча сўз асли **xunšā** шаклига эга (АРС, 239); ўзбек тилига **nš** ундошлари оралиғига **a** ун — лисини қўшиб, се ундошини с ундошига, чўзиқ **ā** ун — лисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xunšā** → **хунаса** (Тожик тилига **хуносо** шаклида олинган: ТжРС, 431); кўпмаъноли **xunša** феълнинг 'ўзини аёл кишидек тутди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб мас — дари бўлиб (АТГ, 143), 'ҳам эркаклик, ҳам аёллик бел — гилари бор киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 339).

ХУРОФАТ Бу арабча сўз **xurāfat(un)** шаклига эга (АРС, 217); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xurāfat** → **хурâфат** (**хуро —**

фат); **xarifa** феълнинг 'алжиди' маъноси билан (АРС, 217) ҳосил қилинган I боб масдари **xurāf(un)** сўзидан (АТГ, 143) **-at(un)** кўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'турли асоссиз ирим-чиқимларга берилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 340). Бу сўз ЎТИЛга нимагадир **хурофот** (кўплик) шаклида киритилган.

ХУРОФОТ қ. **хурофат**

ХУРУЖ Бу арабча сўз **xurūḡ(un)** шаклига эга (АРС, 215); ўзбек тилига **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xurūḡ(un)** → **хуруж**; кўпмаъноли **хагаҗа** феълнинг 'ташқарига чиқди' маъноси билан (АРС, 215) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), асли 'ташқарига чиқиш' маъносини англатади (АРС, 215); ўзбек тилида 'қарши чиқиш', 'ташқи хужум' маъноларини англатиб (ЎТИЛ, II, 341), одатда **хуруж қил-** қўшма феъли таркибида ишлатилади.

ХУРУЖ ҚИЛ- қ. **хуруж**

ХУСУМАТ Бу арабча сўз **xuṣūmat(un)** шаклига эга (АРС, 223); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xuṣūmat** → **хусумат**; кўпмаъноли **хаҗама** феълнинг 'душманлик қилди' маъноси билан (АРС, 223) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'душманчилик', 'адоват' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 341).

ХУСУС Бу арабча сўз **xuṣūṣ(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошларига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xuṣūṣ** → **хусус**; асли **хаṣṣа** феълнинг (АРС, 222) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'хусусият', 'муносабат' каби маъноларни англатади (АРС, 222); ўзбек тилида **хусус(и)да** шаклида ишлатилиб, 'ҳақида', 'тўғрисида' каби маънони билдиради (ЎТИЛ, II, 341).

ХУСУСАН Бу арабча сўз **xuṣūṣan** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошларига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **xuṣūṣan** → **хусусан**; **хаṣṣа** феълнинг (АРС,

222) I боб масдари **xuṣūṣ(un)** сўзининг тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'шулар орасидан' каби маънони англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 341).

ХУСУСИДА қ. **хусуc**

ХУСУСИЙ Бу арабча сўз **xuṣūṣiyy(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошла – рига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **xuṣūṣiyy** → **хусусий**; **xaṣṣa** феълининг (АРС, 222) I боб масдари **xuṣūṣ(un)** сўзидан **-iyy(un)** қўшим – часи билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'маълум бир шахсга тегишли', 'шахсий' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 341).

ХУСУСИЙАТ Бу арабча сўз **xuṣūsiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 222); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошларига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **xuṣūsiyyat** → **хусусийат (хусусият)**; **xaṣṣa** феълининг (АРС, 222) I боб масдари **xuṣūṣ(un)** сўзидан **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'бирор кишига ёки нарсага хос томон, белги' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 341).

ХУТБА Бу арабча сўз **xutbat(un)** шаклига эга (АРС, 226); ўзбек тилига итқи ундошини т ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xutbat** → **хутба**; 'нутқ сўзлади' маъносини англатувчи **xataba¹** феълидан (АРС, 226) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'нутқ', 'лекция', 'диний панд-насихат' маъноларини англатади (АРС, 226); ўзбек тилига охирги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 341).

ХУФИЙА қ. **хуфйа**

ХУФИЙОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **хуфйа** сўзидан (қ.) тожикча **-она** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган, кейинчалик **ф** товушидан кейин **и** унлиси қўшилиб, **й** ундошидан кейин **а** унлиси ташланган: **хуфйа**

+ она = хуфйаона → хуфийона (хуфиёна); 'махфий равишда', 'яширин ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 341). Бундай маънони англатувчи равиш тожик тилида **хуфийа** сўздан эмас, **махфий** сўздан (қ.) ясалган: **махфиёна** (ТЖРС, 220), шу туфайли сунъий товуш ўзгаришлари юз бермаган.

ХУФЙА Бу арабча сўз **xufyat(un)** шаклига эга (АРС, 230); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **xufyat** → **хуфйа (хуфя)**; асли 'яширдн' маъносини англатувчи **xafā (xafiya)** феълининг (АРС, 230) I боб масдари **xufy(un)** сўздан (УАЯ, 568) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'сирлилик', 'яширин ҳолат' маъносини англатади. Бу сўз ўзбек тили луғатларига **хуфия** шаклида (**и** унлиси орттирилган ҳолатда) киритилган (ЎТИЛ, II, 342); сўзлашув тилида бу сўз аслига мувофиқ **хуфйа** тарзида талаффуз қилинади.

Ш

ШАВКАТ Бу арабча сўз **ṣavkat(un)** шаклига эга (АРС, 422); 'тиканли бўлди' маъносини англатувчи **ṣāka** феълининг I боб масдари **ṣavk(un)** сўздан (АТГ, 142) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (АТГ, 373), араб тилида 'тикан', 'вилка', 'қилтанок', 'куч-қудрат' маъноларини англатади (АРС, 422); ўзбек тилида бу сўз асосан 'шон-шуҳрат' маъносини англатиш учун ишла-тилади (ЎТИЛ, II, 390). Бу сўздан ўзбек тилида **шавкатли** сифати ясалган. **Шавкат** сўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ШАВҚ Бу арабча сўз **ṣavq(un)** шаклига эга (АРС, 422); асли 'интилиш, хоҳиш уйғатди' маъносини англа-тувчи **ṣāqa** феълининг (АРС, 422) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ихтирос', 'кучли иштиёқ' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 390).

ШАВҚ-ЗАВҚ қ. завқ

ШАДДОД Бу арабча сўз асли **ṣidād(un)** шаклига эга (АРС, 396); асли 'кучли, бақувват бўлди' маъносини англатувчи **ṣadda** феълидан ҳосил қилиниб, 'кучли',

'бақувват', 'ўжар', 'қаҳр-ғазабли' каби маъноларни англлатувчи **ṣadīd(un)** аслий сифатининг (АРС, 396; АТГ, 43) кўплик шаклига тенг (ПРС, 308). Ўзбек тилига бу сўз и унлисини **а** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, **d** ундошини қатлаб қабул қилинган: **ṣidād** → **шаддâд (шаддод)**; ўзбек тилида 'ўжар', 'чўрткесар', 'ўз фикрини қатъият билан айтадиган' каби маъноларни англлатади (ЎТИЛ, II, 390). Бу сўздан **шаддодлик** мавҳум оти ясалган.

ШАЖАРА Бу арабча сўз **ṣaġarat(un)** шаклига эга (АРС, 393); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣaġarat** → **шажара**; **ṣaġara** феълининг 'дарахт экди' маъноси билан (АРС, 393) ҳо — сил қилинган I боб масдари **ṣaġar(un)** сўзидан (УАЯ, 568) **-at(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган дона оти бўлиб (АТГ, 373) '(бир дона) дарахт' маъносини англлатади; **ṣaġarat al nasab** бирикмаси таркибида ишлатилиб, 'наслнасаб дарахти' маъносини англлатади (АРС, 393). Ўзбек тилида бу сўз 'бир аждоддан тарқаган кишиларнинг ўзаро қариндошлик даражасини акс эттирувчи чизма' маъносини англлатади (ЎТИЛ, II, 391).

ШАЙТАНАТ Бу арабча сўз **ṣaytanat(un)** шаклига эга (АРС, 425); 'қабихлик, разиллик қилди' маъносини англлатувчи **ṣaytana** феълдан (АРС, 424) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), 'қабихлик', 'разиллик' маъносини англлатади. ЎТИЛда (II, 391) бу сўз тўғри изоҳланмаган.

ШАЙТОН Бу арабча сўз **ṣaytān(un)** шаклига эга (АРС, 424); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣaytān** → **шайтân (шайтон)**; 'қабихлик, разиллик қилди' маъносини англлатувчи **ṣaytana** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), 'дин йўлидан оздирувчи, ёмон йўлга бошловчи фаришта', 'иблис' маъносини англлатади (ЎТИЛ, II, 391).

ШАЙТОНЛА Бу феъл ўзбек тилида арабча **шайтон** сўзидан (қ.) **-ла** қўшимчаси билан ясалган; асли 'шайтон таъсир этди' маъносини англлатган бўлиб, кейинчалик

'тутқалоғи тутиб қолди' маъносини англантиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, II, 392).

ШАЙХ Бу арабча сўз **ṣayx(un)** шаклига эга (АРС, 424); кўпмаъноли **ṣāḫa** феълининг 'кексайди' маъноси билан (АРС, 424) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида бир-бири билан зич боғланган етти маънони англатади (АРС, 624); ўзбек тилига 'руҳоний бошлиқ' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 392).

ШАК I Бу арабча сўз **ṣakk(un)** шаклига эга (АРС, 412); ўзбек тилига сўз охиридаги **kk** ундошларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ṣakk** → **шак**; **ṣakka** феълининг 'шубҳаланди', 'гумонсиради' маъноси билан (АРС, 412) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'шубҳа', 'гумон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 392). Бу сўз одатда **шак-шубҳа** жуфт сўзи, шунингдек **шак келтир-** бирикмаси таркибида ишлатилади.

ШАК II Бу сўз асли арабча **la ṣakka** сўзи (АРС, 412) таркибидаги инкор маъносини ифодаловчи **la** юклама — сини талаффуз қилмаслик натижасида юзага келган бўлса керак; **la ṣakka** сўзи 'шубҳасиз', 'аниқ' маъноси — ни англаган (УАЯ, 545), кейинчалик бу маъно **шак** сўзининг ўзи билан англантила бошлаган; бу сўз 'рўза бошланадиган ойдан олдинги кун' маъносини англантиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 392).

ШАККОК Бу арабча сўз **ṣakkāk(un)** шаклига эга (АРС, 412); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣakkāk** → **шаккâк (шак-кок)**; **ṣakka** феълининг 'шубҳаланди' маъноси билан (АРС, 412) ясалган шахс оти бўлиб (УАЯ, 499), 'ҳар нарсага шубҳа билан қарайдиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 392). Бу сўздан ўзбек тилида **шак-коклик** мавҳум оти ясалган.

ШАКЛ Бу арабча сўз **ṣakl(un)** шаклига эга (АРС, 413); асли **ṣakla** феълининг 'кўриниш берди' маъноси билан (АРС, 413) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кўриниш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 393). Бу сўздан ўзбек тилида **шаклан-** феъли, **шаксиз**

сифати ясалган.

ШАКЛАН Бу сўз **шакл** сўзининг (қ.) тушум кели – шиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'ташқи кўринишига кўра' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 393).

ШАКЛДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **шакл** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 137, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нисбатан мураккаброқ шаклга эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 393).

ШАКЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **шак** II сўзи – дан (қ.) **-лик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'шак куни (рўза бошланишидан олдинги кун) марҳум(а) хотирасига бағишлаб аёллар учун ўтказиладиган кичик маърака' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 393).

ШАКЛ-ШАМОЙИЛ Бу арабча сўз **шакл** сўзи билан (қ.) **шамойил** сўздан тузилган жуфт сўз бўлиб, 'ташқи кўриниш', 'қиёфа' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 393). Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган **шамойил** сўзи 'сифат', 'фазилат' маъносини англатувчи **šamīlat(un)** сўзининг кўплиги бўлиб, асли **šamāyīlu** шаклига эга (АРС, 416); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига, касрали ҳамзани **йи** товушларига алмаштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **šamāyīlu** → **шамāйил (шамойил)**. Бу сўз тожик тилида аслига яқин **шамойил** шаклида ёзилади (ТЖРС, 451).

ШАК-ШУБҲА қ. **шубҳа**

ШАМ Бу арабча сўз **šamъ(un)** шаклига эга (АРС, 416); ўзбек тилига сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **šamъ** → **шам** (Тожик тилида бу сўз охиридаги айн **ъ** (айириш) белгисига алмаштирилган: **шамъ** – ТЖРС, 451); **šamaъa** феълининг 'қотадиган ёғдан тай – ёрланган мум билан қоплади' маъноси асосида (АРС, 416) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'қотадиган ёғдан махсус тайёрланган мум билан қопланган пиликли чўзинчоқ чироқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 395).

ШАМДОН Бу сўз тожик тилида арабча **шам** сўзи –

дан (қ.) -дон қўшимаси билан ясалган буюм оти бўлиб (ТЖРС, 542, 541), **шамъдон** шаклида ёзилади (Бу сўз араб тилига ҳам қабул қилинган: **ṣamʿdān** – АРС, 416); 'шам ўрнатиб қўйиладиган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 395).

ШАМОЙИЛ қ. **шакл-шамойил**

ШАМОЛ Бу арабча сўз **ṣamāl(un)** шаклига эга (АРС, 417); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣamāl** → **шамâl (шамол)**; асли 'ўради' маъносини англатувчи **ṣamala** феълидан (АРС, 416) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида (шунингдек тожик тилида ҳам – ТЖРС, 451) бу сўз 'ҳавонинг ҳаракати' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 395). Бу сўздан ўзбек тилида **шамолла-**, **шамоллат-** феъллари, **шамоллаш** оти ҳосил қилинган.

ШАМОЛПАРРАК Бу сўз ўзбек тилида арабча **шамол** сўзига (қ.) **паррак** сўзини (ЎТИЛ, II, 575) қўшиб тузилган; 'вентилятор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 396). **Паррак** сўзи 'шамол тегирмонининг қаноти' маъносини англатувчи тожикча **парра** сўзидан (ТЖРС, 300) кичрайтириш маъносини ифодаловчи **-к** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'кичик парра' маъносини билдиради.

ШАМС Бу арабча сўз **ṣams(un)** шаклига эга (АРС, 416); **ṣamasa** феълнинг 'нурли бўлди' маъноси билан (АРС, 416) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'қуёш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 396). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади, **Шамсиддин** атоқли оти таркибида ҳам қатнашади ('диннинг қуёши' маъносини англатади).

ШАМСИДДИН қ. **шамс**

ШАМСИЙА Бу арабча сўз **ṣamsiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 416); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушла – ридан бирини ва сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣamsiyyat** → **шамсийа (шамсия)**; асли **ṣams(un)** сўзига (қ.) **-ийу(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган **ṣamsiyy(un)** нисбий сифатидан (АРС, 416; АТГ,

48) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'қуёш йили' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 396). Бу сўз ўзбек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ШАРАФ Бу арабча сўз **šaraf(un)** шаклига эга (АРС, 401); 'ҳурматли бўлди', 'донгдор бўлди' маъносини англатувчи **šarufa** феълидан (АРС, 401) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ҳурмат-иззат', 'донг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 397). Бу сўз билан ўзбек тилида **шарафла-** феъли, **шарафли** сифати ясалган, **шараф-шон (шон-шараф)** жуфт сўзи тузилган.

ШАРБАТ Бу арабча сўз **šarbāt(un)** шаклига эга (АРС, 397); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šarbāt** → **шарбат**; кўпмаъноли **šariba** феълининг 'ичди' маъноси билан (АРС, 397) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'ширин ичимлик', 'сироп' маъносини англатади (АРС, 397); ўзбек тилида 'тар мевалардан сиқиб олинган ширадор суюқлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 398).

ШАРБАТДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **шарбат** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 137, 136), 'сершарбат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 398).

ШАРИАТ Бу арабча сўз **šarīʿat(un)** шаклига эга (АРС, 400); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, фатҳали айнини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šarīʿat** → **шариат**; **šaraʿa¹** феълининг 'қонун чиқарди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари **šarʿ(un)** сўзидан (АРС, 400) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифатта (АТГ, 48) **-at(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'ислом дини қонун-қоидалари' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 398). Сўзлашув тилида бу сўз **й** товушини қўшиб **шарийат** тарзида талаффуз қилинади.

ШАРИЙАТ қ. **шариат**

ШАРИФ Ўзбек тилида асосан эркак кишининг

атоқли оти сифатида ишлатиладиган бу арабча сўз **ṣarīf(un)** шаклига эга (АРС, 401); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣarīf** → **шариф**; **ṣarufa** феълининг 'ҳурматли бўлди' маъно — сидан (АРС, 401) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ҳурмат-иззатга лойиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 398). Бу сўзнинг муаннас шакли **шарифа** сўзи аёл ки — шининг атоқли ати сифатида ишлатилади.

ШАРИФА қ. шариф

ШАРОБ Бу арабча сўз **ṣarāb(un)** шаклига эга (АРС, 397); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣarāb** → **шарâб (шароб)**; **ṣariba** феълининг 'ичди' маъноси билан (АРС, 397) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилидан 'вино' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 399) **ШАРОИТ** Бу арабча сўз **ṣarāʾitu** шаклига эга (АРС, 400); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра — ли ҳамзани **и** унлисига, итқи ундошини **т** ундошига ал — маштириб, сўз охиридаги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **ṣarāʾitu** → **шарâит (шароит)**; **ṣarata** феъли — нинг 'талаб-таклифлар билдирди' маъноси билан (АРС, 399) ҳосил қилинган **ṣarīʿat(un)** масдарининг (АРС, 400) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), араб тилида 'билдирил — ган талаб-таклифлар' маъносини англатади (АРС, 400); ўзбек тилида бу сўз 'бирор ишни амалга ошириш учун зарур вазият' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 399). Бу сўз сўзлашув тилида **й** товушини қўшиб **шаройит** тарзида талаффуз қилинади. Бу сўз билан **шарт-шароит** жуфт сўзи тузилган.

ШАРОЙИТ қ. шароит

ШАРОФАТ Бу арабча сўз асли **ṣarāfat(un)** шаклига эга; **ṣarufa** феълидан 'ҳурматли бўлди', 'донгдор бўлди' маъноси билан (АРС, 401) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), ўзбек тилида 'фойда келтирувчи фа — зилаг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 399). Бу сўз ўз — бек тилида аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Бу сўздан ўзбек тилида **шарофатли** сифати ясалган.

ШАРТ Бу арабча сўз **ṣart(un)** шаклига эга (АРС, 399); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣart** → **шарт**; **ṣarata** феълининг 'талаб-таклифлар билдирди' маъноси билан (АРС, 399) ҳосил қилинган **І** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'оғзаки ёки ёзма равишда билдирилган талаб-таклифлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 399). Бу сўз билан ўзбек тилида **шарт-шароит** жуфт сўзи тузилган.

ШАРТЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **шарт** сўзидан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб, асли 'тўлиқ келишувга келинмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 400).

ШАРТНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **шарт** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча **нома** сўзидан қўшиб тузилган (ТЖРС, 271, 452); 'ўзаро келишув ҳақидаги ёзма битим' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 400).

ШАРЪАН Бу арабча сўз 'қонун чиқарди' маъносини англатувчи **ṣaraṭa¹** феълдан ҳосил қилиниб, 'шариат қонуни' маъносини англатувчи **І** боб масдари **ṣarḡ(un)** сўзининг (АРС, 400) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), ўзбек тилига айини **ъ** (айириш) белгисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣarḡan** → **шаръан**; маъно тараққиёти натижасида 'шариат қонун-қоидаларига мос равишда' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 401).

ШАРЪИЙ Бу арабча сўз **ṣarḡiyy(un)** шаклига эга (АРС, 400); ўзбек тилига айини **ъ** (айириш) белгисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ṣarḡiyy** → **шаръий**; **ṣaraṭa¹** феълининг 'қонун чиқарди' маъноси билан (АРС, 400) ҳосил қилинган **І** боб масдари **ṣarḡ(un)** сўзидан **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'шариат қонунларига мувофиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 401).

ШАРҚ Бу арабча сўз **ṣarq(un)** шаклига эга (АРС, 402); **ṣaraqa** феълининг 'қуёш чиқди' маъноси билан (АРС, 401) ҳосил қилинган **І** боб масдари бўлиб (АТГ,

142), 'дунёнинг қуёш чиқиш томони' маъносини англа-
тади (ЎТИЛ, II, 401).

ШАРҚИЙ Бу сўз арабча **шарқ** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ṣarqīyu** → **шарқий**; 'шарқ томонда жойлашган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 401).

ШАРҚОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **шарқ** сўзи – дан (қ.) тожикча **-она** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган равиш бўлиб, 'шарқ оламига хос' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 401).

ШАРҚШУНОС Бу сўз тожик тилида арабча **шарқ** сўзига (қ.) 'бил-' маъносини англатувчи тожикча **ши-нохтан** феълининг **шинос** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 458, 457, 452), ўзбек тилига бу сўз таркибидаги **и** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **шарқшинос** → **шарқшунос**; 'дунёнинг шарқ қисмида яшовчи аҳолининг тили, маданияти, тарихини ўрганувчи мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 401). Бу сўздан ўзбек тилида **шарқшунослик** мавҳум оти ясалган.

ШАРҲ Бу арабча сўз **ṣarḥ(un)** шаклига эга (АРС, 398); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣarḥ** → **шарҳ**; **ṣarḥa** феълининг 'тушунтирди' маъноси билан (АРС, 398) ҳо – сил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бирор нарсанинг моҳиятини тушунтириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 401). Бу сўздан ўзбек тилида **шарҳла-** феъли ва бу феълдан **шарҳловчи** оти ясалган.

ШАФАҚ Бу сўз луғатда 'раҳмдил бўлди', 'қўрқди' маъноларини англатувчи **ṣafiqa** феъли мақоласида берилган бўлиб, **ṣafaq(un)** шаклига эга (АРС, 410); 'қуёш ботиши олдидан уфқда пайдо бўладиган қизиллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 402).

ШАФЕ қ. **анқо**

ШАФИҚ Бу арабча сўз **ṣafīq(un)** шаклига эга (АРС, 410); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаш –

тириб қабул қилинган: **ṣafīq** → **шафиқ**; **ṣafīqa** феълининг 'раҳмдил бўлди' маъноси билан (АРС, 410) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'раҳмдил', 'шафқатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 402).

ШАФОАТ Бу арабча сўз **ṣafāʿat(un)** шаклига эга (АРС, 410); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айнини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣafāʿat** → **шафâат (шафоат)**; **ṣafaʿa**¹ феълининг 'қўллаб-қувватлади', 'ҳомийлик қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қўллаб-қувватлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 402).

ШАФФОФ Бу арабча сўз **ṣaffāf(un)** шаклига эга (АРС, 409); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣaffāf** → **шаффâф (шаффоф)**; **ṣaffa** феълининг 'у томондаги нарсани аниқ, тиниқ кўрсатди' маъноси билан (АРС, 409) **faʿẓāl(un)** вазнида ясалган бу сўз (УАЯ, 240) 'ўта даражада юпқа ва тиниқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 403).

ШАФҚАТ Бу арабча сўз асли **ṣafaqat(un)** шаклига эга (АРС, 410); ўзбек тилига таркибидаги иккинчи **a** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ṣafaqat** → **шафқат**; бу унли форс тилида сақланган (АРС, 313), тожик тилида, бундан ташқари, **q** ундоши қатланган ҳам: **шафаққат** (ТЖРС, 453). Кўринадики, айни бир сўз уч тилга уч шаклда қабул қилинган. Бу сўз асли **ṣafīqa** феълининг 'раҳмдил бўлди' маъноси билан (АРС, 410) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'раҳмдиллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 403). Бу сўз билан ўзбек тилида **шафқатли**, **шафқатсиз** сифатлари ясалган, **раҳм-шафқат** жуфт сўзи тузилган.

ШАХС Бу арабча сўз **ṣaxs(un)** шаклига эга (АРС, 395); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ṣaxs** → **шахс**; кўпмаъноли **ṣaxaṣa** феълининг 'кимлигини аниқлади' маъноси билан (АРС, 395) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'маълум бир киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 403).

ШАХСАН Бу сўз **шахс** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти нати-

жасида 'ҳар бир кишининг ўзи' маъносини англатувчи мустақил сўзга айланган (ЎТИЛ, II, 403).

ШАХСИЙ Бу арабча сўз **ṣaxṣīyy(un)** шаклига эга (АРС, 395); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига ал – маштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ṣaxṣīyy** → **шахсий**; **шахс** сўзи – дан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'шахснинг ўзига тегишли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 403).

ШАХСИЙАТ Бу арабча сўз **ṣaxṣīyyat(un)** шаклига эга (АРС, 395); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ṣaxṣīyyat** → **шахсийат (шахсият)**; **шахс** сўзидан (қ.) **-ийат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'шахснинг ўзини қадрлаш ҳисси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 403).

ШАХСИЙАТПАРАСТ Бу сўз арабча **шахсийат** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англатувчи тожикча **парастидан** феълининг **параст** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 298) қўшиб тузилган; 'ўз шахсини бошқалардан юқори қўядиган', 'худбин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 403). Бу сўздан ўзбек тилида **шахсийатпарастилик** мавҳум оти ясалган.

ШАШМАҚОМ қ. **мақом**

ШАЪН Бу арабча от **ṣaʿn(un)** шаклига эга (АРС, 389); ўзбек тилига сукукли ҳамза ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ṣaʿn** → **шаън**; араб тилида беш маънони англатувчи бу сўз ўзбек тилига 'юксак қадр-қиймат', 'обрў-эътибор' маъноси билан (АРС, 389) қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 404).

ШАҲВАТ Бу арабча сўз **ṣahvat(un)** шаклига эга (АРС, 420); асли **ṣahā** феълининг 'эҳтирос ҳис қилди' маъноси билан ҳосил қилинган масдари бўлиб (АРС, 420), 'кучли эҳтирос' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 406). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди.

ШАҲВОНИЙ Бу арабча сўз **ṣahvāniyy(un)** шаклига эга (АРС, 420); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан би –

рини ташлаб қабул қилинган: **ṣahvāniyy** → **шаҳвāний** (**шаҳвоний**); асли **ṣahā** феълнинг 'кучли эҳтирос ҳис қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари **ṣahvān(un)** сўздан **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'эҳтиросли', 'шаҳват билан боғлиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 406).

ШАҲД-У ШАКАР Бу жуфт сўз ўзбек тилида арабча **шаҳд** сўзи билан тожикча (асли ҳиндча) **шакар** сўздан (ЎТИЛ, II, 392) тузилган (ЎТИЛ, II, 406); **шаҳд** сўзи **ṣahd(un)** шаклига эга бўлиб, 'тоза асал' маъносини (АРС, 419), шунга кўра **шаҳд-у шакар** жуфт сўзи 'ўта даражада ширин' маъносини англатади.

ШАҲИД Бу арабча сўз **ṣahīd(un)** шаклига эга (АРС, 419); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣahīd** → **шаҳид**; кўпмаъноли **ṣahīda** феълнинг 'қийналиб ўлди' маъноси билан (АРС, 418) ясалган сифат бўлиб (АТГ, 43), 'жангда қурбон бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 406).

ШАҲЛО Бу арабча сўз **ṣahlāʿu** шаклига эга (АРС, 420); ўзбек тилига **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ṣahlāʿu** → **шаҳлâ** (**шаҳло**); асли 'кўк кўзли' маъносини англатувчи **ṣaḥhalu** аслий сифатининг (АРС, 420) муаннас шакли бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида 'йирик, чиройли, нурланиб турадиган (кўз)' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 406).

ШАҲОДАТ Бу арабча сўз **ṣahādat(un)** шаклига эга (АРС, 418); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣahādat** → **шаҳâдат** (**шаҳодат**); кўпмаъноли **ṣahīda²** феълдан 'эзма тарзда гувоҳлик берди' маъноси билан (АРС, 418) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'эзма гувоҳнома' маъносини англатади (АРС, 418); ҳозирги ўзбек тилида бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатидагина ишлатилади (ЎТИЛ, II, 406).

ШАҲОДАТНОМА Бу сўз ўзбек тилида арабча **шаҳодат** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англатувчи тожикча

нома сўзини (ТЖРС, 271) қўшиб тузилган бўлиб, 'ўрта ўқув юртини тугатганлик тўғрисидаги ҳужжат' маъно – сини англатади (ЎТИЛ, II, 406).

ШЕКИЛЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **шакл** сўзи – дан (қ.) **-ли** қўшимчаси билан ясалган бўлиб, сўзлашув тилида **а** унлиси **э(е)** унлисига алмашган, **кл** ундошлари оралиғига **и** унлиси қўшиб талаффуз қилинган ва шу шаклида адабий тилга олинган: **шакл+ли = шаклли** → **шекилли**; 'шундай бўлса керак' каби тахмин маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, II, 406).

ШЕРИК Бу арабча сўз асли **ṣarīk(un)** шаклига эга (АРС, 403); ўзбек тилига **а** унлисини **е** унлисига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣarīk** → **шерик** (Тожиқ тилида биринчи бўғиндаги **а** унлиси аслича сақланган: ТЖРС, 451). Бу сўз 'ҳамкор бўлди' маъносини англатувчи **ṣarīka** феълдан (АРС, 402) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'маълум иш-фаолиятни биргалиқда бажарувчи', 'ҳамкор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 407). Бу сўздан ўзбек тилида **шериклик**, **шерикчилик** отлари ясалган.

ШЕЪР Бу арабча сўз **ṣiʿr(un)** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига **ī** унлисини **е** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ṣiʿr** → **шеър**. Бу сўз асли 'ҳис қилди', 'таъсирланди' маъносини англатувчи **ṣaʿāra** феълнинг (АРС, 406) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'вазн ва қофияли кичик бадий асар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 408).

ШЕЪРИЙ Бу арабча сўз **шеър** сўздан (қ.) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), **ṣiʿriyu(un)** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига **ī** унлисини **е** унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **уу** товуш – ларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ṣiʿriyu** → **шеърий**; 'шеър билан ёзилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 408).

ШЕЪРИЙАТ Бу арабча сўз **шеър** сўздан (қ.) **-iyu-yat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб

(АТГ, 370). **şīḡīyyat(un)** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига **ī** унлисини **e** унлисига алмаштириб, сукукли айн ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **şīḡīyyat** → **шеърийат (шеърият)**; 'шеърий асарлар мажмуи', 'поэзия' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 408).

ШЕЪРХОНЛИК Бу сўз ўзбек тилида тожикча **шеърхон** сўздан **-лик** қўшимчаси билан ясалган; **шеърхон** сўзи эса арабча **шеър** сўзига (қ.) тожикча 'ўқи-' маъносини англатувчи **хондан** феълининг **хон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 426). **Шеърхонлик** сўзи 'шоирларнинг навбатма-навбат ўзи яратган шеърларини ўқиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 408).

ШИДДАТ Бу арабча сўз **şiddat(un)** шаклига эга (АРС, 396); 'кучли, бақувват бўлди' маъносини англатувчи **şadda** феълининг масдари бўлиб (АРС, 395), ўзбек тилида 'кескинлик', 'катта тезлик' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 409), кўпинча **шиддат билан** шаклида ишлатилади. **Шиддат** сўздан **шиддатли** сифати ясалган.

ШИЖОАТ Бу арабча сўз асли **şaḡāyat(un)** шаклига эга (АРС, 393); ўзбек тилига биринчи **a** унлисини **и** ун-лисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айини **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **şaḡāyat** → **шижâат (шижоат)**; 'довюрак бўлди', 'журъатли бўлди' маъносини англатувчи **şaḡiḡa** феълидан (АРС, 393) ҳо-сил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'довюраклик', 'журъат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 409). Бу сўздан ўзбек тилида **шижоатли, шижоатсиз** сифатлари ҳосил қилинган.

ШИКОЙАТ Бу арабча сўз **şikāyat(un)** шаклига эга (АРС, 414); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **şikāyat** → **шикâйат (ши-коят)**; **şakā** феълининг 'нолиб, хасрат қилиб гапирди' маъноси билан (АРС, 414) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'нолиб, хасрат қилиб айтилган гаплар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 410). Бу сўздан ўзбек

тилида **шикоятчи** оти, **шикоят қил**- феъли ясалган.

ШИКОЙАТНАМО Бу сўз ўзбек тилида арабча **шикоят** сўзига (қ.) 'кўрингандек бўл-' маъносини англа- тувчи тожикча **намудан** феълнинг **намо** ҳозирги за- мон асосини (ТЖРС, 257, 256) қўшиб тузилган бўлиб, 'шикоятга ўхшаб кетадиган тарзда' маъносини англата- ди (ЎТИЛ, II, 410).

ШИКОЙАТНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **шикоят** сўзига (қ.) 'хат' маъносини англаувчи тожикча **нома** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 271, 457); 'шикоят хати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 410).

ШИМОЛ Бу арабча сўз **šimāl(un)**¹ шаклига эга (АРС, 417); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **šimāl** → **шимâl** (**шимол**); асли 'ўралди' маъносини англаувчи **šamala** феълидан ҳосил қилинган III боб шаклининг масдари бўлиб (АТГ, 247), 'жанубнинг акси томон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 413). Бу сўз билан ўзбек тилида **шимоли шарқ**, **шимоли шарқий**, **шимоли ғарб**, **шимоли ғарбий** бирикмалари тузилган.

ШИМОЛИЙ Бу арабча сўз **šimāliyy(un)**¹ шаклига эга (АРС, 417); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **šimāliyy** → **шимâлий** (**шимолий**); араб тилида **šimāl(un)** сўздан (қ.) **-iyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'шимол томондаги', 'шимолда жойлашган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 413).

ШИОР Бу арабча сўз **šīʿār(un)** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига чўзиқ фатҳали айнини **â** унлисига ал- маштириб қабул қилинган: **šīʿār** → **шиâr** (**шиор**). Бу сўз асли 'ҳис қилди', 'таъсирланди' маъносини англаувчи **šaʿāga** феълнинг (АРС, 406) I боб масдари бўлиб, 'маълум бир ғояни ихчам шаклда ифодаловчи чақириқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 414).

ШИРКАТ Бу арабча сўз **širkat(un)** шаклига эга (АРС, 402); 'бирлашди' маъносини англаувчи **šarika** феъли- нинг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'маълум иш-

фаолиятни биргаликда бажариш мақсади билан тузил — ган уюшма', 'ҳамкорлик уюшмаси' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 417).

ШИФО Бу арабча сўз **ʃifāʔ(un)** шаклига эга (АРС, 410); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ʃifāʔ** → **шифâ (шифо)**; 'соғайтирди' маъноси — ни англатувчи **ʃafâ** феълидан (АРС, 410) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), 'соғайиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 418).

ШИФОБАХШ Бу сўз тожик тилида арабча **шифо** сўзига (қ.) 'бер-', 'инъом қил-' маъносини англатувчи тожикча **бахшидан** феълнинг **бахш** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 52, 51, 459); 'соғай — тирадиган', 'соғломлаштирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 418).

ШИФОКОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **шифо** сўзидан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган; 'даволовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 418).

ШИФОХОНА Бу сўз тожик тилида арабча **шифо** сўзига (қ.) 'уй', 'жой' маъносини англатувчи тожикча **хона** сўзини қўшиб тузилган (ТЖРС, 426, 459); 'соғлиқни тиклаш муассасаси' (лечебница) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 418).

ШОИР Бу арабча сўз **ʃāʔir(un)** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касра — ли айн товушини **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **ʃāʔir** → **шâир (шоир)**. Бу сўз асли 'ҳис қилди', 'таъсирланди' маъносини англатувчи **ʃaʔaga** феълнинг (АРС, 406) 'шеър ижод қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), бош маъносида 'шеър ижод қилувчи (киши)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 423). Ўзбек тилида бу сўздан **-лик** қўшимчаси билан **шоирлик** сўзи ясалган.

ШОИРА Бу сўз арабча **шоир** сўзининг (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), ўзбек тилига бу қўшимчанинг **а** қисмини

сақлаб, т қисмини ташлаб қабул қилинган: **шоират** → **шоира**: 'аёл шоир' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 423). **Шоира** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ШОИРОНА Бу сўз тожик тилидан олинган бўлиб, асли арабча **шоир** сўзидан (қ.) тожикча **-она** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 460, 542); 'шоирларга хос илҳом билан, кўтаринкилик билан' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 423).

ШОН Бу сўз асли **шаън** сўзининг (қ.) ўзбек тилида товуш жиҳатидан ўзгарган шакли бўлиб (**аъ** → **â**), 'об – рў', 'эътибор' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 434). Бу сўздан ўзбек тилида **шонли** сифати ясалган, **шон-шавкат**, **шон-шараф**, **шон-шуҳрат** жуфт сўзлари тузилган.

ШОНЛИ қ. **шон**

ШОН-ШАВКАТ қ. **шон**

ШОН-ШАРАФ қ. **шон**

ШОН-ШУҲРАТ қ. **шон**

ШОҲИД Бу арабча сўз **ṣāhid(un)** шаклига эга (АРС, 418); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ṣāhid** → **шâҳид (шоҳид)**; кўпмаъноли **ṣahida** феълининг 'кўрди', 'кузатди' маъ – носи билан (АРС, 418) ҳосил қилинган I боб аниқ нис – бат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'ўз кўзи билан кўрган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 427). Бу сўзнинг муан – нас шакли **шоҳида** сўзи аёл кишининг атоқли оти си – фатида ишлатилади.

ШОҲИДА қ. **шоҳид**

ШУАРО Бу арабча сўз **ṣuʿagāʿu** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига фатҳали айинни **а** товушига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги дам – мали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ṣuʿagāʿu** → **шу – арâ (шуаро)**; **шоир** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), 'шоирлар' маъносини билдиради (ЎТИЛ, II, 430).

ШУБҲА Бу арабча сўз **ṣubhat(un)** шаклига эга (АРС, 392); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣubhat** → **шубҳа**; **ṣabiha** феълининг

'ноаниқ туйилди' маъноси билан (АРС, 391) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ишончсизлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 430). Бу сўз билан ўзбек тилида **шубҳали**, **шубҳасиз** сифатлари, **шубҳалан**-феъли ясалган, **шак-шубҳа** жуфт сўзи тузилган.

ШУКР Бу арабча сўз **şukr(un)** шаклига эга (АРС, 413); **şakara** феълининг 'миннатдорчилик билдирди' маъноси билан (АРС, 412) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'миннатдорлик' маъносини англатади. **Шукур** сўзи асли **шукр** сўзининг кўплиги бўлиб (АРС, 413; АТГ, 40), 'миннатдорликлар' маъносини билдиради. Бу сўз ЎТИЛда (II, 431) **шукр** сўзига айнан деб нотўғри кўрсатилган. **Шукур** сўзи ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ШУКРОНА Бу арабча сўз **şukrānat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **şukrānat** → **шукрâна (шукрона)**; **şakara** феълининг 'миннатдорчилик билдирди' маъноси билан (АРС, 412) ҳосил қилинган I боб масдари **şukrān(un)** сўзидан (АТГ, 143) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'миннатдорлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 431). Бу от сўз ЎТИЛда арабча **шукр** сўзидан тожикча **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш деб нотўғри кўрсатилган.

ШУКУР қ. **шукр**

ШУМ Бу арабча сўз **şuym(un)** шаклига эга (АРС, 389); ўзбек тилига ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **şuym** → **шум**; 'бахтсизлик келтирди', 'бахтсизлик воқе бўлди' маъносини англатувчи **şuyma** феълидан (АРС, 389) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'бахтсизлик' маъносини англатади (АРС, 389); ўзбек тилида эса бу сўз 'ёмон ниятли', 'ҳар қандай ёмонлик қўлидан келадиган', 'ярамас қилиқлар қилади – ган' каби белги маъноларини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 431). Ўзбек тилида бу сўз билан **шумлик** мавҳум оти ясалган, **шумтака**, **шумтол** қўшма сўзлари тузилган.

ШУМТАКА қ. шум

ШУМТОЛ қ. шум

ШУУР Бу арабча сўз **ṣuḥūr(un)** шаклига эга (АРС, 406); ўзбек тилига чўзиқ даммали айинни у унлисига ал – маштириб қабул қилинган: **ṣuḥūr** → **шуур**. Бу сўз асли 'ҳис қилди', 'таъсирланди' маъносини англатувчи **ṣaḥāga** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ҳис-туйғу', 'ақл-идрок' маъносини англатади (АРС, 406; ЎТИЛ, II, 433).

ШУУРЛИ ҲОЛАТДА Бу бирикма арабча **шуур** сў – зидан (қ.) -**ли** қўшимчаси билан ясалган сифат асосида ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'фикрлаш қобилияти, ҳиссиёти меъёр даражасида бўлиб' каби маънони анг – латувчи ҳуқуқшунослик термини сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 433).

ШУУРСИЗ ҲОЛАТДА Бу бирикма арабча **шуур** сў – зидан (қ.) -**сиз** қўшимчаси билан ясалган сифат асосида ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'фикрлаш қобилияти, ҳиссиёти меъёр доирасидан четга чиққан ҳолатда' маъносини англатувчи ҳуқуқшунослик термини сифа – тида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 433).

ШУЪБА Бу арабча сўз **ṣuḥbat(un)** шаклига эга (АРС, 405); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) бел – гисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣuḥbat** → **шуъба**; **ṣaḥāba** феълидан 'бўлак – ларга ажратди' маъноси билан (АРС, 405) ҳосил қилин – ган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'идора, ташкилот – нинг бўлими' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 433).

ШУЪЛА Бу арабча сўз **ṣuḥlat(un)** шаклига эга (АРС, 407); ўзбек тилига сукунли айн ўрнига **ъ** (айириш) бел – гисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ṣuḥlat** → **шуъла**; 'олов ёқди', 'ёндирди' маъ – носини англатувчи **ṣaḥāla** феълининг (АРС, 407) I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'аланга', 'кон – форка' каби маъноларни (АРС, 407), ўзбек тилида эса 'узоқдан кўриниб турган нур, ёруғлик' маъносини анг – латади (ЎТИЛ, II, 433). Бу сўздан ўзбек тилида **шуъла – лан**- феъли ясалган.

ШУҒУЛЛАН- Ўзбек тилида арабча **шуғул** сўзидан

-лан қўшимчаси билан ясалган бу феъл 'машғул бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 433). Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган **шуғул** сўзи асли кўпмаъноли **şağala** феълнинг 'банд қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'бирор фаолият билан банд бўлиш' маъносини англатади (АРС, 409).

ШУҲРАТ Бу арабча сўз **shurat(un)** шаклига эга (АРС, 419); кўпмаъноли **shahara** феълнинг 'машҳур бўлди', 'донг таратди' маъноси билан (АРС, 419) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'халқ назарига тушиб қозонилган донг, довруқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 434). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ШУҲРАТПАРАСТ Бу сўз тожик тилида арабча **шухрат** сўзига (қ.) 'сажда қил-' маъносини англатувчи тожикча **парастидан** феълнинг **параст** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 298, 463); 'шухрат қозонишга ўта даражада интилувчи' маъносини англа- тади (ЎТИЛ, II, 434). Бу сўздан ўзбек тилида **шухратпа- растлик** мавҳум оти ясалган.

ШЎРО Бу арабча сўз асли **shūrā** шаклига эга (АРС, 4210; ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **ў** унлисига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **shūrā** → **шўрâ** (**шўро**); кўпмаъноли **shāra** феълдан 'мас- лаҳат берди' маъноси билан (АРС, 420) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТН, 143), 'маслаҳат', 'кенгаш' маъносини англатади; **совет** сўзи ўрнида ишлатилган (ЎТИЛ, II, 436).

Э

ЭЪЗОЗ-ИКРОМ Бу жуфт сўз арабча **ʿizāz(un)** [АРС, 513] ва **ʿikrām(un)** [АРС, 684] сўзларидан таркиб топган; ўзбек тилига биринчи сўз бошланишидаги касрали айн товушини э товушига алмаштириб ва **ъ** (айириш) бел- гисини қўйиб, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмашти- риб, иккинчи сўз бошланишидаги касрали ҳамзани **и** товушига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб

қабул қилинган: **ʔizāz-ʔikrām** → **эъзāз-икрām** (эъзоз-икром).

Эъзоз сўзи асли **азиз** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), 'юксак даражадаги ҳурмат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 458). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, юқоридаги жуфт сўз тарки – бида келади; бу сўздан ўзбек тилида **эъзозла-** феъли ясалган. **Икром** сўзи асли 'сахий бўлди', 'меҳр-оқибатли бўлди' маъносини англатувчи **karuma** феълининг (АРС, 684) IV боб масдари бўлиб (АТГ, 223), 'иззат-ҳурмат' маъносини англатади (АРС, 684; ЎТИЛ, I, 320). Бу тур – дош от ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади.

ЭЪЗОЗЛА- қ. **эъзоз-икром**

ЭЪЛОН Бу арабча сўз **ʔiblān(un)** шаклига эга (АРС, 535); ўзбек тилига касрали ҳамзани э унлисига, чўзиқ ā унлисини â унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига ʔ (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔiblān** → **эълāн** (эълон); **ʔaluna** феълининг 'хабарни маълум қилди' маъноси билан (АРС, 535) ҳосил қилинган IV боб шакли **ʔalana** сўздан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'расман маълум қилинган хабар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 458). Бу сўз билан ўзбек тилида **эълон қил-** феъли тузилган.

ЭЪТИБОР Бу арабча сўз **ʔibtibār(un)** шаклига эга (АРС, 494); ўзбек тилига касрали ҳамзани э товушига, чўзиқ ā унлисини â унлисига алмаштириб, сукунли айн ўрнига ʔ (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔibtibār** → **эътибār** (эътибор); асли **ʔabara²** феълининг (АРС, 494) 'ибрат қозонди' маъноси билан ҳосил қилинган VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'алоҳида диққат билан ёндашиш', 'нуфуз', 'обрў' каби маънолар – ни англатади (ЎТИЛ, II, 458). Бу сўз аёл кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади. Ўзбек тилида **эътибор** сўздан **эътиборли** сифати ясалган.

ЭЪТИБОРАН Бу сўз арабча **эътибор** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), '(маълум вақт)дан бошлаб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 458).

ЭЪТИРОЗ Бу арабча сўз **ʔibtirād(un)** шаклига эга (АРС, 508); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, чўзиқ ā унлисини â унлисига, дзад ундошини з ундошига алмаштириб, сукунли айн ўрнига ʔ (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔibtirād** → **эътирâз (эътироз)**; кўпмаъноли **ʔarada** феълининг 'қўшилмаганлигини айтди' маъноси асосида (АРС, 508)) ҳосил қилинган VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'қўшилмаганлик, норозилик фикри' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 459). Бу сўздан ўзбек тилида **эътирозсиз** сифати ҳосил қилинган.

ЭЪТИРОФ Бу арабча сўз **ʔibtirâf(un)** шаклига эга (АРС, 510); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, чўзиқ ā товушини â товушига алмаштириб, сукунли айн ўрнига ʔ (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔibtirâf** → **эътирâф (эътироф)**. Бу сўз асли 'билди', 'таниди' маъносини англатувчи **ʔarafa** феълининг (АРС, 509) VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), 'тан олиш', 'тўғри деб тасдиқлаш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 459). Бу сўз билан ўзбек тилида **эътироф қил** қўшма феъли тузилган.

ЭЪТИҚОД Бу арабча сўз **ʔibtiqād(un)** шаклига эга (АРС, 527); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, чўзиқ ā товушини â товушига алмаштириб, сукунли айн ўрнига ʔ (айириш) белгисини қўйиб қабул қилинган: **ʔibtiqād** → **эътиқâд (эътиқод)**. Бу сўз асли 'боғлади' маъносини англатувчи **ʔaqada** феълининг VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 567), ўзбек тилида 'қаттиқ ишонч', 'Оллога кучли ишонч билан сифиниш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 459).

ЭҲРОМ Бу арабча сўз **ʔihrām(un)** шаклига эга (АРС, 168); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига, чўзиқ ā унлисини â унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʔihrām** → **эҳрâм (эҳром)**; **ʔaruma** феълидан 'эъзоз-эҳтиромга лойиқ бўлди' маъноси билан (АРС, 168) ҳосил қилинган IV боб масдари бўлиб (АТГ, 224), 'муқаддас жойга дохил бўлувчи киши ўзини ўрайдиган оқ покиза мато' маъносини

англатади (ЎТИЛ, II, 459). Бу сўз 'Миср пирамидаси' маъносини англантишга ҳам хизмат қилади.

ЭҲСОН Бу арабча сўз **ʿihṣān(un)** шаклига эга (АРС, 173); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига алмаштириб қабул қилинган: **ʿihṣān** → **эҳсân** (**эҳсон**); **hasuna** феълининг 'хайр-саховат билан совға берди' маъносини англатувчи IV боб шакли **ʿahṣana** сўзидан (АРС, 173) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 223), 'хайр-саховат билан берилган совға' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 459).

ЭҲТИЙОЖ Бу арабча сўз **ʿihtiyāḥ(un)** шаклига эга (АРС, 199); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿihtiyāḥ** → **эҳтиъâж** (**эҳтиёж**); 'етишмовчилик юзага келди' маъносини англатувчи **ḥavvaḥa** феълининг (АРС, 199) VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 304), 'бирор нарсага бўлган муҳтожлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 459).

ЭҲТИЙОТ Бу арабча сўз асли **ʿihtiyāt(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 202), касралаи ҳамзани э товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унли – сига, итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ʿihtiyāt** → **эҳтиъât** (**эҳтиёт**); **hāta** феълидан 'атрофни ўради' маъноси билан ҳосил қилинган VIII боб масдари бўлиб (УАЯ, 304), 'турли кутилмаган ҳодисаларнинг олдини олиб иш тутиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 460). Бу сўз билан **эҳтиётла-** феъли ясалган, **эҳтиёт бўл-**, **эҳтиёт қил-** қўшма феъллари тузилган.

ЭҲТИЙОТКОР Бу сўз тожик тилида арабча **эҳтиёт** сўзидан (қ.) **-кор** қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ТжРС, 467, 542), 'эҳтиёт чоралари кўриб иш қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 460). Бу сўздан ўзбек тилида **эҳтиёткорлик** мавҳум оти ясалган.

ЭҲТИМОЛ Бу арабча сўз **ʿihtimāl(un)** шаклига эга (АРС, 196); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ʿihtimāl** → **эҳ-**

тимъл (эҳтимол); кўпмаъноли **hamala** феълнинг (АРС, 195) VIII боб шакли **yihtamala** сўздан 'тахминан шун — дай бўлди' маъноси билан (АРС, 196) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 304), 'рўёбга чиқишини, воқе бўли — шини тахмин қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 460).

ЭҲТИРОМ Бу арабча сўз асли **yihtirām(un)** шаклига эга (АРС, 168); ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига, чўзиқ ā унли — сини â унлисига алмаштириб қабул қилинган: **yihtirām** → **эҳтирām (эҳтиром);** **haguma** феълнинг 'иззат-икром кўрсатди' маъносини англатувчи VIII боб шаклидан (АРС, 168) ҳосил қилинган масдар бўлиб (УАЯ, 567), 'юксак даражадаги иззат-икром' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 460).

ЭҲТИРОС Бу арабча сўз асли **yihtirās(un)** шаклига эга; ўзбек тилига касралаи ҳамзани э товушига, ҳойи ҳутти ундошини ҳ ундошига, чўзиқ ā унлисини â унли — сига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **yihtirās** → **эҳтирâc (эҳтирос);** **haraṣa** феълнинг 'кучли ҳис-туйғу билан интилади' маъноси асосида (АРС, 165) ҳосил қилинган VIII боб масдари бўлиб (АТГ, 309), 'маълум бир нарсага интилишни ифодаловчи кучли ҳис-туйғу' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 460). Бу сўздан ўзбек тилида **эҳтиросли** сифати ҳосил қилинган.

Қ

ҚАБЗ қ. **қабзийат**

ҚАБЗА Бу арабча сўз **qabẓat(un)** шаклига эга (АРС, 618); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qabẓat** → **қабза;** кўпмаъноли **qabaẓa** феълнинг 'қўли билан ушлади' маъноси билан (АРС, 618) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'тутқич', 'тутам' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 630).

ҚАБЗИЙАТ Бу арабча сўз **qabẓiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 618); ўзбек тилига изғи ундошини з ундошига алмаштириб, **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул

қилинган: **qabʒiyyat** → **қабзийат (қабзият)**; кўпмаъноли **qabaʒa** феълининг 'қисди', 'ушлаб қолди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари **qabʒ(un)** сўздан (АРС, 618) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида 'маош' маъносини англа — тади (АРС, 618); ўзбек тилида бу сўз 'ичнинг қотиши' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 630).

ҚАБИЛ: Бу арабча сўз **qabil(un)** шаклига эга (АРС, 620); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qabil** → **қабил**; асли кўпмаъноли **qabila** феълининг I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'тарз', 'йўсин' маъносини англатади, III шахс эгалик қўшимчасини ва ўрин келишиги қўшимчасини олган ҳолатда ишлатилади (ЎТИЛ, II, 530).

ҚАБИЛА Бу арабча сўз **qabilat(un)** шаклига эга (АРС, 620); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qabilat** → **қабилла**; асли кўпмаъноли **qabila** феълининг I боб масдари **qabil(un)** сўздан (АТГ, 143) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'кишиларнинг синфий жамият юзага келмасдан олдинги ижтимоий бирлашмаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 530). Ўзбек тилида бу сўздан **-дош** қўшимчаси билан **қабилладош** сифати, **-чилик** қўшимчаси билан **қабиллачилик** мавҳум оти ясалган.

ҚАБИХ Бу арабча сўз **qabiḥ(un)** шаклига эга (АРС, 617); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **qabiḥ** → **қабих**; **qabuḥa** феълининг 'ярамас, жирканч бўлди' маъноси билан (АРС, 617) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ярамас', 'жирканч' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 630).

ҚАБОҲАТ Бу арабча сўз **qabāḥat(un)** шаклига эга (АРС, 617); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **qabāḥat** → **қабâҳат (қабоҳат)**; **qabuḥa** феълининг 'ярамас, жирканч бўлди' маъноси билан (АРС,

617) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қабихлик', 'разилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 630).

ҚАБР Бу арабча сўз **qabr(un)** шаклига эга (АРС, 617); 'кўмди' маъносини англатувчи **qabara** феълнинг (АРС, 617) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'гўр' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 530).

ҚАБРИСТОН Бу сўз тожик тилида арабча **қабр** сўзидан (қ.) **-истон** қўшимчаси билан ясалган бўлиб (ТжРС, 542, 482), 'гўристон' маъносини англатади.

ҚАБУЛ Бу арабча сўз асли **qūbūl(un)**, **qabūl(un)** шаклларига эга (АРС, 620), ўзбек тилига **qabūl** шакли чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб олинган: **qabūl** → **қабул**; асли кўпмаъноли **qabila** феълнинг 'ишониб рози бўлди' маъноси билан (АРС, 619) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'таклиф, илтимос кабиларни маъқул кўриш, розилик билдириш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 530). Бу сўз билан ўзбек тилида **қабул қил**- қўшма феъли тузилган.

ҚАБУЛХОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **қабул** сўзига (қ.) 'уй', 'жой' маъносини англатувчи тожикча **хона** сўзини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган, 'расмий идо-рага бирор иш билан келган киши раҳбар олдига кир-гунча кутиб турадиган хона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 530).

ҚАВМ Бу арабча сўз **qawm(un)** шаклига эга (АРС, 667); асли кўпмаъноли **qāma** феълнинг 'ташқил топди' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'қариндошлик муносабатидаги киши-лар', 'уруф' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 532). Бу сўз 'маълум бир масжидга намоз ўқиш учун мунтазам келадиган кишилар' маъносини ҳам англатади. Бу сўзни биринчи маъноси билан **қариндош** сўзига бирлаштириб **қавм-қариндош** жуфт сўзи тузилган. Бу жуфт сўз қисмлари орасида **-у** боғловчиси қатнашса, **қавм-у қариндош** тарзида ёзиш тўғри.

КАВМ-ҚАРИНДОШ қ. қавм

ҚАВОЛА қ. қарз-қавола

ҚАВС I Бу арабча сўз **qavs(un)** шаклига эга (АРС,

664); 'эгилган ҳолатда бўлди' маъносини англатувчи **qavisa** феълидан (АРС, 664) ҳосил қилинган I боб мас — дари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'ей', 'арка', 'дуга', 'скобка' маъноларини англатади (АРС, 664); ўзбек тилига 'скопка' маъноси билан олинган: **кичик қавс, ўрта қавс, катта қавс** (ЎТИЛ, II, 532).

ҚАВС II Бу арабча сўз **qavs(un)** шаклига эга (АРС, 664); 'эгилган ҳолатда бўлди' маъносини англатувчи **qavisa** феълидан (АРС, 664) ҳосил қилинган I боб мас — дари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида, шунингдек ўзбек тилида ҳам ўн икки бурждан Ақраб ва Жадий буржла — ри оралиғида жойлашган буржнинг номи сифатида, шамсия йил ҳисобидаги тўққизинчи ойнинг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 532). Сўзлашув тилида бу сўз **қовус** тарзида ҳам талаффуз қилинади.

ҚАДАМ Бу арабча сўз **qadam(un)** шаклига эга (АРС, 626); **qadama** феълнинг 'олдинга борди' маъноси асосида (АРС, 625) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилидан 'оёқни олд томонга ташлаб қилинган ҳар бир ҳаракат' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 532).

ҚАДАММА-ҚАДАМ Бу сўз асли тожикча **қадам ба қадам** бирикмасининг (ТЖРС, 482) ўзбек тилида товуш жиҳатидан ўзгарган шакли: **ба** предлоги таркибидаги **б** ундоши **м** ундошига алмаштирилиб, бирикманинг биринчи қисмига қўшиб юборилган, ёзувда қисмлар орасига чизикча қўйиш қабул қилинган: **қадам ба қадам** → **қадамма-қадам**; 'изма-из', 'кетидан қолмай' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 533).

ҚАДАҲ Бу арабча сўз **qadah(un)** шаклига эга (АРС, 623); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **qadah** → **қадах**; асли **qadaha** феълнинг 'ўйди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), ўзбек тилига 'май ичи — ладиган идиш (оёқ)' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 533). Қадах дастлаб ёғочдан ўйиб ясалган.

ҚАД[Д] Бу арабча сўз **qadd(un)** шаклига эга (АРС, 623); бу сўзга эгалик қўшимчалари қўшилганда **дд** то — вушлари сақлаб айтилади ва ёзилади, бошқа ҳолларда

бир **д** товуши билан айлатилади ва ёзилади: *қаддим*, лекин *қадлари* (*эгилиб қолибди*) каби; **qadda** феълининг 'кесди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 623), 'киши танасининг тик йўналишдаги кўриниши', 'киши танасининг оёқлардан юқори қисми' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 532). Бу сўз билан ўзбек тилида **қад-қомат** жуфт сўзи тузилган [Бу жуфт сўз ЎТИЛда (II, 533) **қадди-қомат** тарзида нотўғри ёзилган: биринчи қисмга эгалик қўшимчаси қўшилса, жуфт сўзлик ҳолати йўқолади, бу икки сўз уюшиб келган бўлади].

ҚАДДИ-ҚОМАТ қ. **қад[а]**

ҚАДИМ Бу арабча сўз **qadīm(un)** шаклига эга (АРС, 626); ўзбек тилига чўзиқ I унлисини **и** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **qadīm** → **қадим**; **qadama** феъ — лининг 'олдида борди' маъноси билан (АРС, 625) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'узоқ ўтмиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 533). Бу сўз билан ўзбек тилида **қадимги** сифати ясалган.

ҚАДИМГИ қ. **қадим**

ҚАДР Бу арабча сўз **qadr(un)** шаклига эга (АРС, 624); кўпмаъноли **qadara** феълидан 'хизматларини му — носиб баҳолади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'ҳурмат-иззат кўрсатишга лойиқлик', 'аҳамиятини, қийматини йўқот — маганлик' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 534). Бу сўздан ўзбек тилида **қадрла-** феъли, **қадрли**, **қадр — сиз** сифатлари, кейинги сифатдан **қадрсизлаш-** феъли ясалган; бу сўз билан **қадр-қиймат** жуфт сўзи ҳам ту — зилган.

ҚАДРДОН Бу сўз тожик тилида арабча **қадр** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 483, 137), 'иззат-ҳурмат кўрсатишга сазо — вор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 534). Бу сўздан ўзбек тилида **қадрдонлаш-** феъли ясалган.

ҚАДР-ҚИЙМАТ қ. **қадр**

ҚАЗО Бу арабча сўз **qadāʿ(un)** шаклига эга (АРС,

644); ўзбек тилига дзад товушини з товушига, чўзиқ â унлисини â унлисига алмаштириб, сўз охиридаги айнини ташлаб қабул қилинган: **qadāъ** → **қазâ** (**қазо**). Бу сўз асли кўпмаъноли **qadā** феълнинг 'тугатди', 'йўқ қилди' маъноси билан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АРС, 644), ўзбек тилига 'Олмонинг умр тугагани ҳақидаги ҳукми', 'вафот этиш', 'вафот этиш соати' маъноси билан олинган; кейинчалик 'намозни вақтида ўқимаганлик' маъносини ҳам англатишга хизмат қилдирилган (ЎТИЛ, II, 563).

ҚАЙД: Бу арабча сўз **qayd(un)**³ шаклига эга (АРС, 670); **qayyada** II феълнинг 'ёзиб қўйди' маъноси асо — сида (АРС, 669) ҳосил қилинган масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ёзиб қўйиш', 'таъкидлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 536). Бу сўз охиридаги ундош **д** айтилади, одатда **қайд эт-** (**қил-**) қўшма феъли таркибида ишлатилади.

ҚАЙД ЭТ-, **ҚАЙД ҚИЛ-** қ. **қайд**

ҚАЙЙУМ Бу арабча сўз **qayyūm(un)** шаклига эга (АРС, 667); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qayyūm** → **қаййум** (**қайюм**); асли **qāma** феълнинг II боб шакли **qayyūma** сўздан 'ҳаёт (тирик) бўлди' маъноси билан (АРС, 666) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'абдий бар — ҳаёт' маъносини англатади ва Оллога нисбат берилади; шунга кўра бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиш тўғри эмас, **Абдуқайюм** тарзида ишлатиш лозим.

ҚАЛАМ Бу арабча сўз **qalam(un)** шаклига эга (АРС, 657); 'кесди' маъносини англатувчи **qalama** феълнинг I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), асли 'ингичка қамишдан кесиб тайёрланадиган ёзув қуроли' маъносини англатади (АРС, 657); кейинчалик 'ўртасига графит жойлаб тайёрланадиган ингичка чўпсимон ёзув қуроли' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 543). Араб тилида **қалам** сўзи кўпмаъноли бўлиб, ўзбек тилига шу маъноларидан 'ижод қилиш лаёқати' маъноси ҳам олиқ...

ҚАЛАМДОН Бу сўз арабча **qalam** сўзига (қ.) 'ўрин

топ-' маъносини анлатувчи тожикча **донистан** феъли – нинг **дон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 135, 484), 'қалам, ручка каби ёзув қуроларини солиб қўйиладиган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 543).

ҚАЛАМИ Бу сўз арабча **қалам** сўзига (қ.) тожик тилида -и қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб (ТЖРС, 484, 542), 'қўлда тўқилган таги оқ йўл-йўл дағал мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 543).

ҚАЛАМКАШ Бу сўз тожик тилида арабча **қалам** сўзига (қ.) тожикча **кашидан** феълининг 'чиз-', 'тасвирла-' маъноси билан ҳосил қилинган **каш** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 484, 184), асли 'қалам тебратувчи' маъносини билдиради, амалда эса 'ёзув-чизув билан шуғулладиган (ёзувчи, шоир, таржимон каби) касб эгаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 543).

ҚАЛАМТАРАШ Бу сўз тожик тилида арабча **қалам** сўзига (қ.) 'йўн-' маъносини анлатувчи **тарошидан** феълининг **тарош** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 484, 383), ўзбек тилига **â(o)** унлисини **а** унлисига алмаштириб олинган; 'тиғи сопининг ичига қайириб киритиладиган пичоқча' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 543). Асли қамишдан тайёрланадиган ёзув қуролини йўниб туришда ишлатилган бу пичоқча кейинчалик бошқа мақсадларга ишлатиладиган бўлган.

ҚАЛАМЧА Бу сўз ўзбек тилида арабча **қалам** сўзидан (қ.) 'ингичка новда' маъноси билан -ча қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'экиб ёки пайванд қилиб кўкартириш учун кесиб олинган калта новдача' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 544).

ҚАЛБ I Бу арабча сўз **qalb(un)**² шаклига эга (АРС, 654); кўпмаъноли **qalaba** феълининг 'ўзгартирди', 'айлангирди' каби маъноси билан (АРС, 653) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), асли 'юрак' маъносини англатади, кейинчалик 'дил', 'кўнгил' каби мавҳум маънони ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 544).

ҚАЛБ II Бу арабча сўз **qalb(un)**¹ шаклига эга (АРС, 654); кўпмаъноли **qalaba** феълининг 'ағдарди' маъноси асосида (АРС, 653) ҳосил қилинган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'қинғир', 'алдам-қалдам' каби маънони англа — тади (ЎТИЛ, II, 544).

ҚАЛБАКИ Бу сўз тожик тилида арабча **қалб II** сўзидан (қ.) **-аки** қўшимчаси билан (ТЖРС, 543) ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 484), 'сохта' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 544). Бу сўздан ўзбек тилида **қалбакилик** мавҳум оти, **қалбакилаштир-** феъли ясалган.

ҚАЛБАКИЛАШТИР- қ. **қалбаки**

ҚАЛБАКИЛИК қ. **қалбаки**

ҚАЛБАН Бу сўз арабча **қалб I** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'чин юракдан', 'дилдан' каби маънони англа — латувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 544).

ҚАЛЛОБ Бу арабча сўз **qallāb(un)** шаклига эга (АРС, 654); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **qallāb** → **қаллаъб (қаллоб)**; асли кўпмаъноли **qallaba** феълининг 'ағдарди' маъноси асосида (АРС, 653) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), 'алдам-қалдам, қинғир ишлар билан шуғуланувчи', 'найрангбоз' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 545). Бу сўздан ўзбек тилида **қаллоблик** мавҳум оти ясалган.

ҚАЛЪА Бу арабча сўз **qalʿat(un)** шаклига эга (АРС, 656); ўзбек тилига сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, фатҳали айинни **а** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qalʿat** → **қалъа; қалаъа** феълининг 'ковлади' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'мус — таҳкам қўрғон', 'мудофаа иншоатлари билан таъмин — ланган шаҳар' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 546).

ҚАМАР Бу арабча сўз **qamar(un)**² шаклига эга (АРС, 658); **qamīra** феълининг 'қордек оппоқлиги кўзга таъсир қилди' маъноси билан (АРС, 658) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ой (планета)' маъносини англатади (АРС, 658; ЎТИЛ, II, 547). Бу сўз **Қамариддин** атоқли оти таркибида ишлатилади.

ҚАМАРИЙА Бу арабча сўз **qamarīyyat(un)** шаклига эга (АРС, 658); ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушла — ридан бирини ва сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qamarīyyat** → **қамарийа (қамария); қамар** сўздан (қ.) **-ийат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'ойга асосланган йил ҳи — соби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 547).

ҚАНОАТ Бу арабча сўз **qanāʿat(un)** шаклига эга (АРС, 661); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали айнини **a** товушига алмаштириб қабул қилинган: **qanāʿat** → **қанâат (қаноат); 'бори билан кифояланди'** маъносини англатувчи **qanīʿa** феълининг I боб масда — ри бўлиб (АРС, 661), 'бори билан кифояланиш', 'борига шукур қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 550). Бу сўз билан ўзбек тилида **қаноатли, қаноатсиз** сифат — лари, **қаноатлан-** феъли, бу феълдан **қаноатланарли** сифати ясалган, **сабр-қаноат жуфт** сўзи тузилган.

ҚАРЗ Бу арабча сўз **qard(un)** шаклига эга (АРС, 632); ўзбек тилига дзад ундошини **з** ундошига алмаш — тириб қабул қилинган: **qard** → **қарз**; асли кўпмаъноли **qarada** феълининг 'қарзга берди' маъноси билан (АРС, 632) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'қайтариш шарти билан вақтинча олинган (берилган) пул', 'кредит' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 554). Бу сўздан ўзбек тилида **қарз-қурз** такрор сўзи тузилган бўлиб, 'майда-чуйда қарзлар' маъносини англатади.

ҚАРЗДОР Бу сўз тожик тилида арабча **қарз** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 237, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'қарз олган киши', 'дебитор', 'бурчли киши' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 554).

ҚАРЗ-ҚАВОЛА Бу сўз тожикча изофа бирикмасига тенг бўлиб, **қарзи қавола** тарзида айтилиши ва ёзили — ши тўғри; ўзбек тилида изофа ташланиб, жуфт сўзга айланиб қолган. **Қарз** сўзи ўз ўрнида изоҳланди (қ.); **қавола** сўзи эса асли 'кафолат берди' маъносини анг — латувчи **qabala** феълининг масдари бўлиб (АРС, 619), **qabālat(un)** шаклига эга; ўзбек тилига **б** ундошини **в**

ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qabālat** → **қавâла (қавола)**; асли 'кафолат' маъносини англатади, шунга кўра **қарзи қавола** бирикмаси 'ким—нингдир кафолати билан олинган қарз' маъносини бил—диради. ЎТИЛда (II, 554) **қавола** сўзининг маъноси 'ёр—дам тариқасида олинган қарз' деб нотўғри изоҳланган.

ҚАРЗ-ҚУРЗ қ. қарз

ҚАРИЙБ Бу арабча сўз **qarīb(un)**² шаклига эга (АРС, 630); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **ий** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **qarīb** → **қарийб** (Чўзиқ **ī** унлиси одатда **и** унлисига алмаштирилади, лекин бу ерда **ий** товушларига алмаштирилган; шу усул билан **қариб** сўзидан фарқлашга эришилган); **qarība** феъли—нинг 'яқинлашди' маъноси билан (АРС, 629) ясалган аслий сифат (равиш) бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'яқин' маъносини англатади (АРС, 630); ўзбек тилида 'деярли' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 555).

ҚАРОР Бу арабча сўз **qarār(un)** шаклига эга (АРС, 628); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал—маштириб қабул қилинган: **qarār** → **қарâr (қарор)**; кўпмаъноли **қатга** феълининг 'маълум бир фикрга кел—ди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бирор масала бўйича тўхтамга келинган қатъий фикр' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 556).

ҚАРОРБОЗЛИК Бу сўз ўзбек тилида **қарорбоз** сў—зидан **-лик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'амалий иш ўрнига турли-туман қарорлар чиқариш би—лан шуғулланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 556). **Қарорбоз** сўзи эса ўзбек тилида арабча **қарор** сўзига (қ.) 'берилиб шуғуллан-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 82) қўшиб тузилган бўлиб, 'бўлар-бўлмаста қарор чиқараверадиган' маъносини англатади.

ҚАРОРГОҲ Бу сўз тожик тилида арабча 'яшаш жойи' маъносини англатувчи **қарор** сўзига (АРС, 628) 'жой' маъносини англатувчи тожикча **гоҳ** сўзини қўшиб

тузилган бўлиб (ТжРС, 486, 104), ўзбек тилида 'давлат раҳбарининг доимий ёки вақтинчалик яшаш жойи' (резиденция) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 556).

ҚАСАМ Бу арабча сўз **qasam(un)** шаклига эга (АРС, 637); кўпмаъноли **qasama** феълининг 'онт ичди' маъноси билан (АРС, 637) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'онт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 558).

ҚАСАМЙОД Бу сўз ўзбек тилида арабча **qasam** сў — зига 'хотира' маъносини англатувчи тожикча **йод** (ёд) сўзини (ТжРС, 145) қўшиб тузилган; 'қатъий ваъда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 559).

ҚАСД Бу арабча сўз **qaṣd(un)** шаклига эга (АРС, 641); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти — риб қабул қилинган: **qaṣd** → **қасд**; кўпмаъноли **qaṣada** феълининг 'ниманидир кўзлаб иш тутди' маъноси билан (АРС, 640) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'жазм қилинган қатъий ният' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 559). Бу сўз билан ўзбек тилида **қасд қил** — қўшма феъли тузилган.

ҚАСДАН Бу сўз арабча **қасд** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'ёмон ният билан', 'атайлаб' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 559).

ҚАСД ҚИЛ- қ. **қасд**

ҚАСИДА Бу арабча сўз **qaṣīdat(un)** шаклига эга (АРС, 641); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чў — зиқ і унлисини и унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qaṣīdat** → **қасида**; кўпмаъноли **qaṣada** феълининг 'ўта даражадаги мақтов сўзларини айтди' маъноси билан (АРС, 640) ясалиб, 'мақтовли' маъносини англатувчи **qaṣīd(un)** аслий си — фатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (ЎАЯ, 500), 'тантанали услубда ёзилган бадий асар' маъносини англатади (Ҳомидов Ҳ., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари. —Т.: Ўқитувчи, 1970, 264).

ҚАСИР Бу арабча сўз **qaṣīr(un)** шаклига эга (АРС, 642); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ і

унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qašir** → **қасир**; **qašura** феълининг 'калта бўлди' маъноси билан (АРС, 641) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'калта', 'паст' маъноларини англатади (АРС, 642); бу сўз шундай маъноси билан тожик тилидан олинган **ақли қасир** изофа бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 559).

ҚАСОС Бу арабча сўз асли **qīšās(un)** шаклига эга (АРС, 639); ўзбек тилига **і** унлисини **а** унлисига, чўзиқ **а** унлисини **â** унлисига, сад ундошларини с ундошларига алмаштириб қабул қилинган: **qīšās** → **қасâс (қасос)**; **qašša** феълининг 'ўч олди' маъносини англатувчи III боб шакли **qāššaša** сўздан (АРС, 639) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 247), 'ўч олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 559). Бу сўздан ўзбек тилида **қасосчи** оти, **қасосли** сифати ясалган.

ҚАСОСКОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **қасос** сўздан (қ.) тожикча **-кор** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган сифат бўлиб, 'қасос олувчи' маъносини англа-тади (ЎТИЛ, II, 559).

ҚАСР Бу арабча сўз **qašr(un)**¹ шаклига эга (АРС, 642); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига алмашти-риб қабул қилинган: **qašr** → **қаср**; **qašara**² феълининг 'мустаҳкам ўради' маъноси билан (АРС, 541) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'мустаҳкам қурилган ҳашаматли бино' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 559).

ҚАССОБ Бу арабча сўз **qaššāb(un)** шаклига эга (АРС, 640); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошла-рига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qaššāb** → **қассâб (қассоб)**; 'сўйди', 'бўлақларга ажратди' маъносини англатувчи **qašaba** феълидан (АРС, 640) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), 'мол сўйиб, гўшт билан савдо қилувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 560). Бу сўздан ўзбек тилида **қассоблик**, **қассобчилик** мавҳум отлари ясалган.

ҚАТА Бу арабча сўз **qatl(un)** шаклига эга (АРС, 622); 'ўлдирди' маъносини англатувчи **qatala** феълининг

(АРС, 621) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'одам ўлди — риш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 561). Бу сўз билан **қатл қил**- феъли тузилган.

ҚАТОР Бу арабча сўз асли **qatār(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qatār** → **қатâr** (**қатор**); кўпмаъноли **qatara** феълнинг 'кетмакет бирлаштирди' маъноси билан (АРС, 646) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кетмакет жойлашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 561). Бу сўз билан **қаторла(ш)**- феъли, **қаторасига** равиши, **қаторма-қатор** такрор сўзи ҳосил қилинган.

ҚАТРА Бу арабча сўз **qatrat(un)** шаклига эга (АРС, 646); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qatrat(un)** → **қатра**; кўпмаъноли **qatara** феълнинг 'томчилади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'томчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 562).

ҚАТРОН I Бу арабча сўз **qatrān(un)** шаклига эга (АРС, 646); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qatrān** → **қатрân** (**қатрон**); асли 'дарахтдан олинадиган ва қотиб қоладиган қуюқ шира (смола) билан қоплади' маъносини англатувчи **qatrana** феълдан (АРС, 646) ҳосил қилинган масдар бўлиб, 'смола' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 563).

ҚАТРОН II Бу сўз **қатрон** I сўзидан (қ.) маъно тараққиёти натижасида юзага келган бўлиб, 'қозон каби идиш юзасини қоплайдиган чиркай' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, II, 562). Бу сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, **қатрон қил**- феъли таркибида қатнашади.

ҚАТТОЛ Бу арабча сўз **qattāl(un)** шаклига эга (АРС, 622); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **qattāl** → **қаттâl** (**қаттол**); 'ўлдирди' маъносини англатувчи **qatala** феълдан (АРС, 621) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), 'одам ўлдирувчи киши'

маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 564).

ҚАТЪИЙ Бу арабча сўз **qatʻiyu(un)** шаклига эга (АРС, 648); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, касрали айнини **и** унлисига, ундан олдинги сукунни **ъ** (айириш) белгисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** то – вушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **qatʻiyu** → **қатъий**; кўпмаъноли **qataʻa** феълининг ‘кесди’ маъноси асосида (АРС, 647) ҳосил қилиниб, ‘узилиш’ маъносини англатувчи I боб масдари **qatʻ(un)** сўзидан (АРС, 648) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ‘узил-кесил’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 564). Бу сўздан ўзбек тилида **қатъийлик** мавҳум оти, **қатъийлаш**- феъли ясалган.

ҚАТЪИЙАН Бу сўз арабча **қатъий** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно та – раққиёти натижасида ‘қатъий равишда’ маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 564).

ҚАТЪИЙАТ Бу арабча сўз **qatʻiyuat(un)** шаклига эга (АРС, 648); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, касрали айнини **и** унлисига, ундан олдинги сукунни **ъ** (айириш) белгисига алмаштириб, таркибидаги **уу** то – вушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **qatʻiyuat** → **қатъийат** (**қатъият**); **qatʻiyu** сифатидан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ‘ўз фикрини қатъий билдириш’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 564). Бу сўздан ўзбек тилида **қатъиятли**, **қатъиятсиз** сифатлари ҳосил қилинган.

ҚАТЪИ НАЗАР Бу изофа бирикмаси ўзбек тилида арабча **qataʻa** феълидан ҳосил қилиниб, ‘кескин узиш’ маъносини англатувчи I боб масдари **qatʻ(un)** сўзи, **и** изофаси ва **назар** сўзидан (қ.) тузилган (ТЖРС, 487); ‘ҳисобга олмаган ҳолда’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 564). Бу изофа бирикмаси ЎТИЛнинг I жилдида (492) ажратиб, II жилдида (564) қўшиб ёзилибди.

ҚАФАС Бу от сўз **qafaʻ(un)** шаклига эга (АРС, 652); ўзбек тилига сад ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **qafaʻ** → **қафас**; ‘қушларни, айрим ҳайвонларни қамаб сақлаш учун ясалган катак’ маъно –

сини англатади (ЎТИЛ, II, 565).

ҚАЪДА Бу арабча сўз **qaʿdat(un)** шаклига эга (АРС, 650); ўзбек тилига сукукли айни **ъ** (айириш) белгисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qaʿdat** → **қаъда**; **qaʿada** феълининг 'ўтирди' маъноси билан (АРС, 650) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'ўтириш' маъносини англатиши билан (АРС, 650); ўзбек тилига бу сўз 'марҳумнинг бирор маъракасини яқин қариндошлариникида ўтказиш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 566).

ҚАЪР Бу арабча сўз **qaʿr(un)** шаклига эга (АРС, 651); ўзбек тилига сукукли айни **ъ** (айириш) белгисига алмаштириб қабул қилинган: **qaʿr** → **қаър**; 'ковлади' маъносини англатувчи **qaʿara** феълидан (АРС, 651) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'чуқур', 'ост' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 566).

ҚАҲАТ Бу сўз асли **qaht(un)** шаклига эга (АРС, 622); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб, бу икки ундош оралиғига **а** унлисини қўшиб қабул қилинган: **qaht** → **қаҳат**; ТЖРСда (488) бу сўзнинг адабий тилга хос шакли деб **қаҳт** сўзи, сўзлашув тилига хос шакли деб **қаҳат** сўзи таъкидланган; **qahita** феълининг 'қурғоқчилик бўлди' маъноси билан (АРС, 622) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'қурғоқчилик' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз 'камчил', 'топилмас' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 567).

ҚАҲАТЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида арабча **қаҳат** сўзидан (қ.) **-чилик** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'қурғоқчилик оқибатида экин-тикиннинг битмай қолиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 567).

ҚАҲВА Бу арабча сўз **qahvat(un)** шаклига эга (АРС, 663); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qahvat** → **қаҳва**; 'кофе ичди' маъноси билан англатувчи **qahava** феълидан (АРС, 663) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'кофе ичимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 663). Ўзбек тилида

бу сўзга тожикча **хона** сўзини қўшиб **қаҳвахона** оти ясалган (асли 'қаҳва ичиладиган жой' маъносини англати).

ҚАҲВАХОНА қ. **қаҳва**

ҚАҲВО қ. **қаҳва**

ҚАҲР Бу арабча сўз **qahr(un)** шаклига эга (АРС, 662); **qahara** феълнинг 'мажбур қилди' маъноси асосида (АРС, 662) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'мажбур қилиш', 'зўрлик қилиш' маъносини англати (АРС, 662); ўзбек тилида асосан 'зуғум', 'ғазаб' маъноларини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 567).

ҚАҲҲОР Бу арабча сўз **qahhār(un)** шаклига эга (АРС, 662); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qahhār** → **қаҳҳар** (**қаҳҳор**); **qahhara** феълнинг 'бўйсундирди' маъноси билан (АРС, 662) ясалган от бўлиб (УАЯ, 240), 'ҳар нарсага қодир' маъносини англати ва бу хислат Олога нисбат берилади; шунга кўра эркак кишининг атоқли оти сифатида **Қаҳҳор** сўзини ишлатиш тўғри эмас, **Абдуқаҳҳор** сўзини ишлатиш лозим.

ҚИБЛА Бу арабча сўз **qiblat(un)** шаклига эга (АРС, 620); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qiblat** → **қибла**; асли кўпмаъноли **qabila** феълнинг 'тобеланди', 'эгилади' маъноси билан (АРС, 619) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'намоз ўқишда мусулмон киши юзини қаратиб турадиган томон' маъносини, асли 'мусулмонлар учун муқаддас ҳисобланадиган Макка шаҳари жойлашган жой' маъносини англати (ЎТИЛ, II, 568).

ҚИБЛАГОҲ Бу сўз тожик тилида арабча **қибла** сўзига (қ.) тожикча **гоҳ** сўзини 'ўрин' маъноси билан қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 105, 488), 'қибла' маъносини англатиш учун, кўчма маънода эса 'юксак қадрлашга лойиқ киши — ота' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 568).

ҚИЙМАТ Бу арабча сўз **qiyamat(un)** шаклига эга (АРС, 667) (Тожик тилида **iy** товушлари **и** унлисига ал—

маштирилган: ТЖРС, 489: **қимат**); асли кўпмаъноли **qāta** феълининг 'нарх қўйди', 'баҳолади' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'нарх', 'баҳо' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 574). Бу сўздан ўзбек тилида **қийматли** сифати, **қиймат-сизлан-** феъли ясалган; бу сўзлар ЎТИЛга **қимматли**, **қимматсизлан-** шаклида нотўғри киритилган (II, 579).

ҚИЙОМ I Бу арабча сўз **qiyām(un)** шаклига эга (АРС, 667); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qiyām** → **қийâм (қиём)**; асли кўпмаъноли **qāta** феълининг 'кўтарилди' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), ўзбек тилида 'қуёш тик кўтарилган пайт', 'нарса белги-хусусиятларининг меъёрга етган ҳолати' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 569). Бу сўздан ўзбек тилида **қийом II (қиём II)** сўзи ўсиб чиққан бўлиб, 'меъёригача қайнатиб тайёрланган мураббо' маъносини англатади.

ҚИЙОМ II қ. **қийом I**

ҚИЙОМАТ Бу арабча сўз **qiyāmat(un)** шаклига эга (АРС, 667); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qiyāmat** → **қийâмат (қиёмат)**; асли кўпмаъноли **qāta** феълининг 'тирилди' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'бу дунё тугаб, у дунёда ҳамма тири-либ, сўроққа тўпланадиган кун' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 569). Бу сўз кўчма маънода 'ур-йиқит', 'тўс-тўполон' маъносини англатади. **Қийомат** сўзи билан ўзбек тилида тузилган **қийотмати қоим** изофа бирик-маси ҳам ишлатилади; бу бирикма ЎТИЛда **қиёмат-қойим** тарзида ёзилган: 1) жуфт сўзга асоссиз равишда айлантирилган, 2) **қоим** сўзи таркибига **й** товуши сўз-лашув тили таъсирида киритилган (ЎТИЛга бу сўз **қоим** шаклида тўғри киритилган: II, 593).

ҚИЙОМАТИ ҚОИМ қ. **қийомат**

ҚИЙОС Бу арабча сўз **qiyās(un)**¹ шаклига эга (АРС, 670); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **qiyās** → **қийâс (қиёс)**; кўп-

маъноли **qāsa** феълининг 'чоғиштирди' маъноси билан (АРС, 670) ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АТС, 670; АТГ, 145), 'чоғиштириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 569). Бу сўз билан ўзбек тилида **беқийос** сифати, **қийосла-** феъли ясалган.

ҚИЙОСАН Бу сўз асли **қийос** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'чоғиштириш йўли билан' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 569).

ҚИЙОСИЙ Бу арабча сўз **қийос** сўзидан (қ.) **-ий-й(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'чоғиштиришга асосланадиган', 'чоғиштириш асосидаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 569).

ҚИЙОФА Бу арабча сўз **qiyāfat(un)** шаклига эга (АРС, 671); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qiyāfat** → **қийâфа (қиёфа)**; 'изидан топиб олди' маъносини англатувчи **qayyafa** феъли (АРС, 671) асосида ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ташқи кўриниш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 570).

ҚИММАТ Бу сўз ўзбек тилида арабча **қиймат (qiyamat)** сўзи таркибидаги **й** ундошини **м** ундошига алмаштириб ҳосил қилинган, шу йўл билан бу сифат **қиймат** отидан фарқланган. **Қиммат** сифати 'нархи банд' маъносини (ЎТИЛ, II, 579), **қиймат** оти эса 'нарх' маъносини англатади. Ўзбек тилида **қиммат** сифатидан **қимматлаш-**, **қимматсира-** феъллари, **қимматчилик** оти ясалган, **қимматбаҳо** қўшма сўзи тузилган.

ҚИММАТБАҲО қ. **қиммат**

ҚИММАТЛИ қ. **қиймат**

ҚИММАТФУРУШ Бу сўз ўзбек тилида **қиммат** сифатига (қ.) 'сот-' маъносини англатувчи тожикча **фурӯштан** феълининг **фурӯш** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 415) қўшиб тузилган, **фурӯш** асоси таркибидаги **ў** унлиси **у** унлисига алмаштирилган (чунки ўзбек тилида **ў** унлиси сўзларнинг фақат биринчи бўғинида ке-

лади); бу сўз 'ўз молини бошқалардан кўра қимматроқ сотадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 579).

ҚИМОР Бу арабча сўз **qimār(un)** шаклига эга (АРС, 658); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаш — тириб қабул қилинган: **qimār** → **қимâr (қимор)**; 'пул ёки буюм тикиб ютиб олиш мақсадида ўйнади' маъносини англатувчи **qamaḡa** феълидан (АРС, 658) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'пул ёки буюм тикиб ютиб олиш мақсадида ўйнаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 580).

ҚИМОРБОЗ Бу сўз тожик тилида арабча **қимор** сўзига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи то — жикча **бохтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 82, 75); 'қимор ўйнашга берилиб кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 580). Бу сўздан ўзбек тилида **қиморбозлик** мавҳум оти ясалган.

ҚИМОРВОЗ қ. **қиморбоз**

ҚИРОАТ Бу арабча сўз **qirābat(un)** шаклига эга (АРС, 629); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, фатҳали ҳамзани **a** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qirābat** → **қирâат (қироат)**; **qarābā** феълининг 'ўқиди' маъноси билан (АРС, 629) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'аниқ ва ифодали ўқиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 581). Бу сўзга **хона** сўз — зини қўшиб **қироатхона** сўзи нотўғри тузилган (ЎТИЛ, II, 582), чунки бундай масканда овоз чиқариб ўқиш мумкин эмас (**ўқув хонаси** деб номланиши тўғри).

ҚИРОАТХОНА қ. **қироат**

ҚИРОН Бу арабча сўз **qirān(un)** шаклига эга (АРС, 634); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **qirān** → **қирân (қирон)**; бу сўз асли 'бир-бирига қўшди' маъносини англатувчи **qarāna** феълидан (АРС, 634) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), араб тилида 'бирлашиш', 'қўшилиш', 'дуч келиш' маъноларини англатади (АРС, 634); **соҳибқирон** сўзи таркибида '(юлдузларнинг) дуч келиши' маъноси билан қатнашади. ЎТИЛга бу арабча сўз мустақил киритилмаган, **соҳибқирон** сўзи мақо —

ласида изоҳланган (ЎТИЛ, II, 75).

ҚИСМ Бу арабча сўз **qism(un)** шаклига эга (АРС, 637); кўпмаъноли **qasama** феълининг 'бўлақларга аж – ратди' маъноси билан (АРС, 637) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'бўлақ', 'улуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 585). Ўзбек тилида **qasama** феъли – дан ясалган **qāsim(un)** сифати ҳам ишлатилиб, эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади; асли 'бўлақларга ажратувчи' маъносини англатади (АРС, 637).

ҚИСМАН Бу сўз **қисм** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида 'маълум даражада' маъносини англатувчи равишга айланган (ЎТИЛ, II, 585).

ҚИСМАТ Бу арабча сўз **qismat(un)** шаклига эга (АРС, 637); кўпмаъноли **qasama** феълининг 'бўлақларга ажратди' маъноси асосида (АРС, 637) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'азалдан белгиланиб қўйилган кўргулик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 585).

ҚИССА Бу арабча сўз **qiššat(un)**¹ шаклига эга (АРС, 639); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошларига ал – маштириб, сўз охиридаги **t** товущини ташлаб қабул қилинган: **qiššat** → **қисса**; **qašša** феълининг 'ҳикоя қилди' маъноси билан (АРС, 639) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'тарих', 'повесть', 'новелла' маъноларини англатади (АРС, 639); ўзбек тилида бу сўз асосан 'повесть' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 585).

ҚИССАНАВИС Бу сўз ўзбек тилида арабча **қисса** сўзига (қ.) 'ёз-' маъносини англатувчи тожикча **навиштан** феълининг **навис** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 253) қўшиб тузилган; 'қисса ижод қилиш билан шуғулланадиган ёзувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 586). Бу сўздан ўзбек тилида **қиссанавислик** мавҳум оти ясалган.

ҚИТЪА Бу арабча сўз **qitʿat(un)** шаклига эга (АРС, 648); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига, фатҳали айни **а** унлисига алмаштириб, ундан олдинги суқун

ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qitʔat** → **қитъа**; кўпмаъноли **qataʔa** феълидан 'бўлақларга ажратди' маъноси билан (АРС, 647) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида саккиз маънони англати — ши таъкидланган (АРС, 648); бу сўз ўзбек тилида янги бир маъно — 'Ернинг сув билан қуршалган олти қисмидан бири' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 588).

ҚОБИЛ Бу арабча сўз **qābil(un)** шаклига эга (АРС, 619); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qābil** → **қāбил (қобил)**; асли кўпмаъноли **qabila** феълининг 'итоат қилди' маъноси билан (АРС, 619) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'қабул қилувчи' маъносини (АРС, 619), ўзбек тилида эса 'гапга кирадиган', 'мўмин' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 590). **Қобил** сўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ҚОБИЛИЙАТ Бу арабча сўз **qābiliyyat(un)** шаклига эга (АРС, 620); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **qābiliyyat** → **қāбилийат (қобилият)**; асли кўпмаъноли **qabila** феълидан ясалган **qābil(un)** аслий сифатининг (қ.) 'лаёқатли' маъноси билан **-iyyat(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'лаёқат', 'истеъдод' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 590). Ўзбек тилида бу сўздан **қобилиятли, қобилиятсиз** сифатлари ясалган.

ҚОВУС қ. **қавс**

ҚОДИР Бу арабча сўз **qādir(un)** шаклига эга (АРС, 624); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **qādir** → **қāдир (қодир)**; **qadara** феълининг 'маълум бир ишни амалга ошира олади' маъноси билан (АРС, 624) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'бирор ишни амалга ошириш учун куч-қудрати етадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 592). Бу сўзни эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатиш номақбул, чунки бу сўз

англатадиган сифат Олога нисбат берилади, шунга кўра атоқли отни **Абдуқодир** тарзида тузиш тўғри.

ҚОЗИ Бу арабча сўз **qādin** шаклига эга (АРС, 644); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, дзад ундо — шини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **п** қис — минни ташлаб қабул қилинган: **qādin** → **қâзи (қози)**; **qada** феълнинг 'ҳукм чиқарди' маъноси билан (АРС, 644) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 50), 'ҳукм чиқарувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 592).

ҚОИДА Бу арабча сўз **qā'idat(un)** шаклига эга (АРС, 650); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касралаи айнини **и** товушига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qā'idat** → **қâида (қоида)**; кўпмаъноли **qā'ada** феълнинг 'амалиётга ки — ритди' маъноси билан (АРС, 650) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши **qā'id(un)** сўздан (АТГ, 147; АРС, 650) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), араб тилида етти маънони англатиши таъкидланган; ўзбек тилига олтинчи маъноси — 'амал қилинадиган тартиб, меъёр' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 593). Бу сўздан ўзбек тилида **қоидалаштир-** феъли ясалган.

ҚОИМ: Бу арабча сўз ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди; асли **qā'im(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касралаи ҳамзани **и** товушига алмаштириб қабул қилинган: **qā'im** → **қâим (қоим)**; асли кўпмаъноли **qāma** феълнинг 'воқе бўлди' маъноси билан (АРС, 666) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), **қийомати қоим** бирикмаси таркибида 'мавжуд', 'барқарор' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, II, 593). Сўзлашув тилида бу сўз **қойим** тарзида талаффуз қилинади.

ҚОЙИЛ Бу арабча сўз **qā'iyil(un)** шаклига эга (АРС, 665); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касралаи ҳамзани **йи** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **qā'iyil** → **қâйил (қойил)**; **qāla** феълнинг 'айтди' маъноси асосида (АРС, 665) ҳосил қилинган **I** боб аниқ

нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида 'ай-тувчи' маъносини англатади (АРС, 665); ПРСда (377) 'тан олувчи', 'рози бўлувчи' маъносини, ТЖРСда эса (490) 'тан олувчи', 'рози бўлувчи', 'тасанно билдирувчи' маъносини англатиши таъкидланган; ўзбек тилида бу сўз 'завқланиб тасанно билдириш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 593). Бу сўздан ўзбек тилида **қойиллат**- феъли ясалган.

ҚОЙИЛМАҚОМ Бу сўз ўзбек тилида арабча **қойил** (қ.) ва **мақом I** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'қойил қолдирадиган даражада' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 593).

ҚОЙИМ қ. **қоим**

ҚОЛИП Бу арабча сўз асли **qālib(un)** шаклига эга (АРС, 654); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, сўз охиридаги жарангли **б** ундошини жарангсиз **п** ун-дошига алмаштириб қабул қилинган: **qālib** → **қâлип** (**қолип**). Тожик тилига бу сўз охиридаги **б** ундошини сақлаб олинган (ТЖРС, 490). Бу сўз кўпмаъноли **qalaba** феълининг 'ағдарди' маъноси билан (АРС, 653) ҳосил қилинган **I** боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), отлашиб, 'пойабзал тикишда, қуйма маҳсулот тай-ёрлашда ишлатиладиган мослама', 'шаблон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 594). Бу сўздан ўзбек тилида **қолипла**- феъли ва бу феъдан **қолипловчи** шахс оти ясалган.

ҚОЛИПЛА- қ. **қолип**

ҚОЛИПЛОВЧИ қ. **қолип**

ҚОМАТ Бу арабча сўз **qāmat(un)** шаклига эга (АРС, 667); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qāmat** → **қâмат** (**қомат**); асли кўпмаъноли **qāma** феълининг 'тик турди' маъноси билан ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АРС, 666), араб тилида 'бўй', 'бўй-баст' каби маъноларни англатади, ўзбек тилида эса 'киши танасининг чиройли бичими' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 595).

ҚОМУС Бу арабча сўз **qāmūs(un)** шаклига эга (АРС, 658), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, чўзиқ **ū**

унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qā-mūs** → **қâмус (қомус)**; 'сувга фарқ қилди' маъносини англатувчи **qamasa** феълидан ясалган от бўлиб, араб тилида 'океан', 'луғат' маъноларини англатади (АРС, 658); ўзбек тилига иккинчи маъноси асосида қабул қилинган бўлиб, 'энциклопедия', 'маълум бир соҳа бўйича барча билимларни қамраб олган асар' маъно – сини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 596).

ҚОНУН Бу арабча сўз **qānūn(un)**¹ шаклига эга (АРС, 659); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qānūn** → **қâнун (қонун)**; **qanana** феълининг 'ҳамма бажариши мажбурий • қарор-қоида чиқарди' маъноси билан ясалган от бўлиб (АРС, 659), 'ҳамма бажариши мажбурий қарор-қоида' маъносини ва бошқа маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 597).

ҚОНУНИЙ Бу арабча сўз **қонун** сўзидан (қ.) **-ий-й(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'қонун билан белгиланган', 'қонунга асослан – ган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 597).

ҚОНУНИЙАТ Бу арабча сўз **қонун** сўзидан (қ.) **-иййат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'қонунийлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 598).

ҚОНУНЧИЛИК Бу сўз ўзбек тилида **қонун** сўзидан (қ.) **-чилик** қўшичаси билан ясалган мавҳум от бўлиб, 'қонунлар яратиш', 'қонунларга қатъий риоя қилиш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 598).

ҚОНУНШУНОС Бу сўз тожик тилида **қонун** сўзига (қ.) 'бил-' маъносини англатувчи тожикча **шинохтан** феълининг **шинос** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТжРС, 458, 457, 490); ўзбек тилига **и** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **қонуншинос** → **қонуншунос**; 'қонунларни яхши биладиган мутахассис', 'юрист' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 598). Бу сўздан ўзбек тилида **қонуншунослик** мавҳум оти **қонун** Бу арабча сўз **qāriyy(un)** шаклига эга (АРС,

629); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб, сўз охиридаги **уу** товушларини ташлаб қабул қилинган: **qāgiyu** → **қâри (қори); қагаъа** феълнинг 'ўқиди' маъноси билан (АРС, 629) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 149), ўзбек тилига 'Қуръонни ёддан ўқувчи' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 602). Бу сўздан ўзбек тилида **қорилик** мавҳум оти ясалган.

ҚОСИМ қ. **қисм**

ҚОТИЛ Бу арабча сўз **qātil(un)** шаклига эга (АРС, 621); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qātil** → **қâтил (қотил);** 'ўлдирди' маъносини англатувчи **qatala** феълдан (АРС, 621) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'одам ўлдирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 604). Бу сўздан ўзбек тилида **қотиллик** мавҳум оти ясалган.

ҚОФ Бу арабча сўз **qāf(un)** шаклига эга (АРС, 664); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qāf** → **Қâф (Қоф)**. Бу сўз Ерни ҳалқасимон ўраб олган деб фараз қилинадиган афсонавий тоғнинг номи бўлиб, ўзбек тилида бош ҳарф билан бошлаб ёзилади; Бу атоқли от 'тоғ' маъносини англатувчи тожикча **кўҳ** сўзи билан (ТжРС, 200) тузилган **кўҳи Қоф** изофа бирикмаси таркибида ишлатилади (ТжРС, 491; ЎТИЛ, II, 605).

ҚОФИЙА Бу арабча сўз **qāfiyat(un)** шаклига эга (АРС, 652); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qāfiyat** → **қâфийа (қофия);** асли **qaffa** феълнинг 'бир хил, ўхшаш товушли сўзларни ишлатди' маъноси билан (АРС, 652) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши **qāfiy(un)** сўздан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида 'сўзлар охирининг бир хил, ўхшаш товуш билан тугалланиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 605). Бу сўздан ўзбек тилида **қофиядош** сифати, **қофияла-** феъли ясалган.

ҚОФИЙАБОЗ Бу сўз ўзбек тилида **қофия** сўзига

(қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатувчи тожикча **бохтан** феълининг **боз** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 82, 75) қўшиб тузилган бўлиб, 'шеърнинг мазмунига эмас, балки мисралар охиридаги товушларнинг бир хиллигига ортиқча эътибор берадиган' маъносини англати (ЎТИЛ, II, 605). Бу сўздан ўзбек тилида **қофиябозлик** мавҳум оти ясалган.

ҚУББА Бу арабча сўз **qubbat(un)** шаклига эга (АРС, 617); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qubbat** → **қубба**; **qabba** феълининг 'ярим доира шаклида қурди' маъноси билан (АРС, 617) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ярим доира шаклига эга қурилма' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 610).

ҚУВВАТ Бу арабча сўз **quvvat(un)** шаклига эга (АРС, 668); **qaviya**¹ феълининг 'кучли бўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 668), 'куч' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 610). Бу сўздан ўзбек тилида **қувватла-** феъли ясалган (одатда **қўллаб-қувватла-** жуфт феъли таркибида ишлатилади).

ҚУДРАТ Бу арабча сўз **qudrat(un)** шаклига эга (АРС, 624); **qadara** феълининг 'маълум бир ишни амалга ошира олди' маъноси билан (АРС, 624) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'юксак даражадаги қодирлик, куч-қувват' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 612). Бу сўз билан ўзбек тилида **қудратли** сифати ясалган, **куч-қудрат** жуфт сўзи тузилган.

ҚУЛУП қ. **қулф**

ҚУЛФ Бу арабча сўз **qufl(un)** шаклига эга (АРС, 652); ўзбек тилига **fl** ундошларини ўрин алмаштириб қабул қилинган: **qufl** → **қулф**; ТЖРСда (462) **қулф** шакли келтирилиб, **қуфл** шаклига ҳавола берилган; 'маҳкамлаб ёпди' маъносини англатувчи **qafala** феълидан (АРС, 652) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'эшик, қопқоқ кабиларни калит билан беркитиш учун ясалган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 618). Бу сўздан ўзбек тилида **қулфла-** феъли ясалган. **Қулф** сўзи сўзлашув тилида **қулуп** тарзида ҳам талаф—

фуз қиланади.

ҚУРБ Бу арабча сўз **qurb(un)** шаклига эга (АРС, 630); АРСда 'яқинлик', 'қариндошлик' маъносини англлатиши айтилган; ТЖРСда (492) қурб I сўзи худди араб тилидаги каби 'яқинлик', 'қариндошлик' маъносини англлатиши таъкидланган; **қурб II** сўзи ҳам келтирилиб, 'баҳо', 'қиймат' маъносини англлатиши айтилган. Ўзбек тилида бу сўз тамоман бошқа маънони – 'куч-қувват', 'имконият' маъносини англлатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 621).

ҚУРБОН Бу арабча сўз **qurbān(un)** шаклига эга (АРС, 630); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qurbān** → **қурбân** (**қурбон**); **qaruba** феълнинг 'Олло йўлига жонлик сўй – ди' маъноси билан (АРС, 629) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'Олло йўлига сўйилган жон – лик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 621). **Қурбон** сўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. **Қурбон** сўзидан **қурбонлик** оти ясалган; бу сўзлар билан **қурбон қил-**, **қурбон бўл-**, **қурбонлик қил-** феъллари ҳам тузилган.

ҚУРЪА Бу арабча сўз **qurʿat(un)** шаклига эга (АРС, 633); ўзбек тилига сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, фатҳали айнини **а** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **qurʿat** → **қуръа**; **qagaʿa** феълнинг 'чек ташлади' маъноси билан (АРС, 633) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'тақсимлашда, танлашда кимга насиб эти – шини белгилаш мақсадида ташланадиган чек' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 625).

ҚУРЪОН Бу арабча сўз **qurʿān(un)** шаклига эга (АРС, 629); ўзбек тилига **г** товушидан кейин сукун ўрнига **ъ** (айириш) белгисини қўйиб, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **qurʿān** → **қуръân** (**қуръон**); **qagaʿa** феълдан 'ўқиди' маъноси билан (АРС, 629) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'ўқиш' маъносини англатади, **al qurʿānu** шаклида аниқлик артикли билан ишлатилса,

'муслмонларга Олло юборган муқаддас диний китоб' маъноси англатади (АРС, 629); бу сўз ўзбек тилида артиклиз (қуръон шаклида) кейинги маънони англа – тиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 625).

ҚУСУР Бу арабча сўз **quṣūr(un)** шаклига эга (АРС, 642); ўзбек тилига сад ундошини с ундошига, чўзиқ **ū** унлисини у унлисига алмаштириб қабул қилинган: **quṣūr** → **қусур**; **qaṣūra** феълининг 'чекланган бўлди' маъноси билан (АРС, 641) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилидан 'камчилик', 'нуқсон' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 626).

ҚУТБ Бу арабча сўз **qutb(un)** шаклига эга (АРС, 645); ўзбек тилига итқи ундошини т ундошига алмаш – тириб қабул қилинган: **qutb** → **қутб**; **qutaba** феълининг 'йиғди' маъноси асосида (АРС, 645) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'Ернинг фаразий айла – ниш ўқининг икки учигаги нуқталар' маъносини англа – татади (ЎТИЛ, II, 626).

F

ҒАВВОС Бу арабча сўз **ḡavvāṣ(un)** шаклига эга (АРС, 574); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ḡavvāṣ** → **ғаввâс (ғаввос)**; кўпмаъноли **ḡavvasa** феъли – нинг 'сувга шўнғиди' маъноси билан (АРС, 574) ясалган касб оти бўлиб (УАЯ, 499), 'сув остига шўнғиш билан шуғуланувчи', 'махсус кийимда сув остида иш бажа – рувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 646).

ҒАДАБ: Бу арабча сўз асли **ḡadab(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилида, **ғазаб** шаклидан ташқари, **ғадаб** шаклида ҳам ишлатилади, бунда арабча дзад ундоши д ундошига алмашади; **ғадаб** сўзи мустақил ишлатил – майди, **ғадаб қил-** феъли таркибида қатнашади, бу феъл 'койи-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 646).

ҒАДДОР Бу арабча сўз **ḡaddār(un)** шаклига эга (АРС, 557); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡaddār** → **ғаддâр (ғаддор)**; **ḡadara** феълининг 'хиёнат қилди' маъноси билан (АРС,

557) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), 'хиёнаткор', 'сотқин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 646).

ҲАЗАБ Бу арабча сўз **ḡadāb(un)** шаклига эга (АРС, 565); ўзбек тилига дзад ундошини з ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ḡadāb** → **ғазаб**; 'қаттиқ аччиқланди' маъносини англатувчи **ḡadiba** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'қаттиқ аччиқланиш', 'қаҳр' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 647). Бу сўздан ўзбек тилида **ғазаблан-** феъли ясалган.

ҲАЗАБНОК Бу сўз тожик тилида арабча **ғазаб** сўзидан (қ.) тожикча **-нок** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 473), 'ғазабли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 647).

ҲАЗАВОТ Бу арабча сўз **ғазват** (→ **ғазот**) сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), асли 'дин йўлида қилинадиган муқаддас урушлар' маъносини билдиради; ўзбек тилида бу сўз **ғазот** сўзининг кўплик шакли эканлиги уқилмайди, **ғазот** сўзи англатган маънода ишлатилади (ЎТИЛ, II, 648). Асли **ғазавот** шаклига эга бу сўз ЎТИЛда ва имло луғатида **ғазовот** тарзида хато ёзилган (Бундай хато ёзиш ТЖРСнинг 474- бетида ҳам воқе бўлган).

ҲАЗАЛ Бу арабча сўз **ḡazal(un)** шаклига эга (АРС, 562); кўпмаъноли **ḡazila** феълининг 'кўнгил овлайдиган сўзлар айтди' маъносидан ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'аёлни мадҳ этиб, севги изҳор қилиб ёзилган шеър' маъносини англатади (УАЯ, 568). Бу сўз адабиётшунослик термини сифатида 'биринчи икки мисраси ва кейинги байтларининг иккинчи мисралари ўзаро қофияли кичик ҳажмли лирик шеър' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 647).

ҲАЗО қ. **ғазавот**

ҲАЗОВОТ қ. **ғазавот**

ҲАЗОТ Бу арабча сўз асли **ḡazvat(un)** шаклига эга (АРС, 563); ўзбек тилига (шунингдек тожик тилига ҳам) **v** ундошини ташлаб, бу ундошдан кейинги **a** унлиси **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡazvat** → **ғазât** (**ғазот**); ТЖРСда (474) **ғазот** сўзи **ғазо** сўзининг шакли

деб таъкидланган; ЎТИЛда (II, 648), аксинча, **ғазо** сўзи **ғазот** сўзининг шакли деб қаралган; **ǧazvat(un)** сўзи **ǧazā** феълининг 'босқин қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'босқин', 'юриш' маъносини англатади (АРС, 563); ўзбек тилига **ғазот** шаклида олинган бу сўз 'дин йўлида қилинадиган муқаддас уруш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 648).

ҒАЙИР Бу арабча сўз **ǧayūr(un)** шаклига эга (АРС, 577); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **и** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **ǧayūr** → **ғайир**. Бу сўз асли 'рашк қилди', 'ичи қоралик қилди' маъносини англа-тувчи **ǧāra** феълидан ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'рашкчи', 'ичи қора' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 648), Бу сўз билан ўзбек тилида **ғайирлик қил-** кўшма феъли тузилган.

ҒАЙРАТ Бу арабча сўз **ǧayrat(un)** шаклига эга (АРС, 577); асли кўпмаъноли **ǧāra** феълининг 'интилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'қизганиш', 'интилиш' маънола-рини, ўзбек тилида эса 'бирор ишни шиддат билан ба-жаришга интилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 648).

ҒАЙРИШУУРИЙ РАВИЩА Бу бирикманинг би-ринчи аъзоси бўлиб келган мураккаб сифат арабча 'зид', 'терс' маъносини англатувчи **ғайр(ун)** сўзини (Бу сўз тожик тилида **ғайри-** шаклида олд қўшимчага ай-ланган) **шуурий** сўзига қўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган (АТГ, 70); бу бирикма 'ўзи билмаган, истама-ган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 649). Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган **шуурий** сўзи арабча нисбий сифат бўлиб, **шуур** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; асли 'ҳис-туйғу, ақл-идрок билан боғлиқ' маъносини англатади.

ҒАЛАБА Бу арабча сўз **ǧalabat(un)** шаклига эга (АРС, 568); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ǧalabat** → **ғалаба**; кўпмаъноли

ḡalaba феълнинг 'енгди' маъноси билан (АРС, 468) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), '(жанг, кураш, тортишув, мусобақада) енгши', 'зафар кучиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 649).

ҒАЛАДОН Бу сўз асли **ғалладон** шаклига эга бўлиб, тожик тилида арабча **ғалла** сўзидан (қ.) -дон қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542, 476); ўзбек тилига бир л ун – дошини ташлаб қабул қилинган: **ғалладон** → **ғаладон**; асли 'омборда дон сақлаш учун хосланган жой' маъно – сини англатувчи бу сўз кейинчалик 'турли нарсалар солиб қўйиладиган идиш, тортма' маъносини англатиш учун ишлатиладиган бўлган (ЎТИЛ, II, 649).

ҒАЛАЙОН Бу арабча сўз **ḡalayān(un)** шаклига эга (АРС, 570); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡalayān** → **ғалайân** (**ғалаён**); **ḡalā** феълнинг 'қайнади', 'жўш урди' маъноси билан (АРС, 570) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'қайнаш' маъносини (АРС, 570), ўзбек тилида эса кўчма маънода ишлатилиб, 'норозилик кайфиятини ифодаловчи кўтарилиш' маъносини англа – тади (ЎТИЛ, II, 649).

ҒАЛАТ Бу арабча сўз **ḡalat(un)** шаклига эга (АРС, 569); ўзбек тилига итқи ундошини **т** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ḡalat** → **ғалат**; 'хато қилди', 'камчиликка йўл қўйди' маъносини англатувчи **ḡalīta** феълдан (АРС, 568) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'хато', 'камчилик', 'адашиш' маъноларини англатади (АРС, 469); ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайдиган бу сўз 'янглиш', 'камчилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 649) **ҒАЛАТИ** Бу сўз тожик тилида арабча **ғалат** сўзидан -и қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 475), асли 'камчилиги бор' маъносини англатган, кейинчалик 'одатдагига ўхшамайдиган', 'нимаси биландир ажралиб турадиган' маъносини англата бошлаган (ТЖРС, 475; ЎТИЛ, II, 649).

ҒАЛИЗ Бу арабча сўз **ḡalīz(un)** шаклига эга (АРС,

569); ўзбек тилига чўзиқ **I** унлисини **и** унлисига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ǵaliž** → **ғализ**; **ǵalaža** феълининг 'қўпол, беўхшов бўлди' маъноси билан (АРС, 569) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'қалин', 'дағал' маъноларини англатади (АРС, 569); ўзбек тилида бу сўз 'тушунилиши қийин', 'мужмал', 'тўмтоқ' каби маъноларни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 650).

ҒАЛЛА Бу арабча сўз **ǵallat(un)** шаклига эга (АРС, 568); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ǵallat** → **ғалла**; асли кўпмаъноли **ǵalla** феълининг 'ҳосил берди' маъноси билан (АРС, 567) ҳо — сил қилинган **I** боб масдари бўлиб, араб тилида 'ҳосил', 'дон-дун' маъноларини англатади (АРС, 568); ўзбек тилига 'дон-дун' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 650).

ҒАЛЛАКОР Бу сўз тожик тилида арабча **ғалла** сўзидан (қ.) **-кор** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 476), 'дон етиштириш билан шуғуланувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 650).

ҒАМ Бу арабча сўз **ǵamm(un)** шаклига эга (АРС, 570); ўзбек тилига сўз охиридаги **mm** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ǵamm** → **ғам**; **ǵamma** феълининг 'хафа қилди' маъноси билан ҳосил қилинган **I** боб масдари бўлиб (АРС, 570), 'руҳий азоб', 'қайғу' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651). Бу сўз билан ўзбек тилида **ғам-ғусса**, **ғам-ҳасрат** жуфт сўзлари тузилган.

ҒАМГИН Бу сўз тожик тилида арабча **ғам** сўзидан (қ.) **-гин** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 476), 'қайғули' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651).

ҒАМГУЗОР Бу сўз тожик тилида арабча **ғам** сўзига (қ.) 'е-' маъносини англатувчи тожикча **гусор(и)дан** феълининг **гусор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 110, 476); ҳозирги ўзбек тилида с ундоши **з** ундошига алмаштириб ишлатилади: **ғамгусор** (ТЖРС, 476; ЎКААҚЛ, 431) → **ғамгузор**; '(кимнингдир) қайғусига шерик бўлувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651).

ҒАМЗА Бу арабча сўз **ǵamzat(un)** шаклига эга (АРС, 571); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб

қабул қилинган: **ḡamzat** → **ғамза**; кўпмаъноли **ḡamazā** феълининг 'кўзи билан ишва қилди' маъноси билан (АРС, 571) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'кўз билан қилинган ишва' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651).

ҒАМНОҚ Бу сўз тожик тилида арабча **ғам** сўзидан (қ.) тожикча **-нок** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 542, 477), 'қайғуга ботган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651).

ҒАМХЎР Бу сўз асли тожик тилида арабча **ғам** сўзига (қ.) 'тара-', 'тарқат-' маъносини англатувчи тожикча **хоридан** феълининг **хор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 427, 477); тожик тилида бу сўз **ғамхўр** шаклида ҳам талаффуз қилинади (ТЖРС, 477); ўзбек тилига худди шу шаклида қабул қилинган; 'қайғуни тарқатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651). Бу сўздан ўзбек тилида **ғамхўрлик** мавҳум оти ясалган.

ҒАНИ Бу арабча сўз **ḡaniyy(un)** шаклига эга (АРС, 573); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушларини ташлаб қабул қилинган: **ḡaniyyu** → **ғани**; асли **ḡaniya** феълдан 'бой бўлди' маъноси билан (АРС, 573) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'бой', 'бадавлат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 652). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. Бу сўз билан атоқли отни **Абдигани** ('бойнинг қули') тарзида тузиб ишлатиш тўғри эмас.

ҒАНИМАТ Бу арабча сўз **ḡanīmat(un)** шаклига эга (АРС, 573); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡanīmat** → **ғанимат**; асли 'ўлжа сифатида олди' маъносини англатувчи **ḡanīma** феълдан ясалган аслий сифатнинг муаннас шакли бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'ўлжа' маъносини англатади (АРС, 573); ўзбек тилида бу сўз одатда 'узоққа чўзилмай диган, тезда ўтиб кетиши мумкин бўлган', 'қадрига етиш лозим' (нарса ёки киши) маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 652).

ҒАРАЗ Бу арабча сўз **ḡarad(un)** шаклига эга (АРС, 560); ўзбек тилига **дзад** ундошини **з** ундошига алмаш—

тириб қабул қилинган: **garad** → **ғараз**; 'ёмон мақсад билан иш тутди' маъносини англлатувчи **garada** феълидан (АРС, 560) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568); араб тилида 'мақсад', 'ёмон ният' маъноларини англатади (АРС, 560), ўзбек тилига 'ёмон ният' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 652). Бу сўздан ўзбек тилида **ғаразчи** оти ясалган.

ҒАРАЗГҮЙ Бу сўз тожик тилида арабча **ғараз** сўзига (қ.) 'айт-' маъносини англлатувчи тожикча **гуфтан** феълининг **гуй** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 110, 477), '(ким ёки нима тўғрисида) ўз манфаатидан келиб чиқиб гапирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 652). Бу сўздан ўзбек тилида **ғаразгўйлик** мавҳум оти ясалган.

ҒАРБ Бу арабча сўз **garb(un)**¹ шаклига эга (АРС, 559); кўпмаъноли **garaba**¹ феълининг 'қуёш ботди' маъноси билан (АРС, 559) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'дунёнинг қуёш ботадиған томони' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 653).

ҒАРБИЙ Бу сўз арабча **ғарб** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ғарбий** → **ғарбий**; араб тилида 'ғарб жойлашган', 'ғарбга мансуб' маъноларини англатади (АРС, 559); ўзбек тилига биринчи маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 653).

ҒАРБИЙ-ЖАНУБИЙ Бу сўз арабча **ғарбий** ва **жанубий** (қ.) сўзларини қўшиб тузилган бўлиб, 'ғарб билан жануб оралиғидаги' маъносини англатади. Бу жуфт сўз ўзбек тили луғатларига **ғарби жанубий** тарзида (изофа бирикмаси шаклида) хато киритилган (ЎТИЛ, II, 653); тожик тили луғатида **ғарбий-жанубий** тарзида тўғри акс эттирилган (ТЖРС, 477).

ҒАРБИЙ-ШИМОЛИЙ Бу сўз арабча **ғарбий** ва **шимолий** сўзларини (қ.) қўшиб тузилган бўлиб, 'ғарб билан шимол оралиғидаги' маъносини англатади. Бу жуфт сўз ўзбек тили луғатларига **ғарби шимолий** тарзида (изофа бирикмаси шаклида) хато киритилган (ЎТИЛ, II,

653); тожик тили луғатида **ғарбий-шимолий** тарзида тўғри акс эттирилган (ТЖРС, 477).

ФАРИБ Бу арабча сўз **ġarīb(un)** шаклига эга (АРС, 559); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ġarīb** → **ғариб**; кўпмаъноли **ġaraba²** феълнинг 'нотаниш бўлди' маъноси асосида (АРС, 559) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ўзга элик', 'нотаниш', 'мусофир' маъноларини англатади (АРС, 559); ўзбек тилида бу сўз 'бирор яқин кишиси йўқ' маъносини, кейинчалик 'ночор аҳволдаги' маъносини ҳам англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 653).

ФАРИБОНА Бу сўз тожик тилида арабча **ғариб** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 477), 'ғарибчасига' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 653).

ФАРИБПАРВАР Бу сўз тожик тилида арабча **ғариб** сўзига (қ.) 'ҳомийлик қил-' маъносини англатувчи тожикча **парвардан** феълнинг **парвар** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 298, 477), 'ғарибларга ҳомийлик қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 653).

ФАРОЙИБ Бу арабча сўз асли **ġarāyibu** шаклига эга бўлиб, тожик тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрали ҳамзани **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **и** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ġarāyibu** → **ғарайиб (ғаройиб)** [ТЖРС, 477]; тожик тилидан фарқли ҳолда ўзбек тилида касрали ҳамза **йи** товушларига алмаштирилган: **ġarāyibu** → **ғарайиб (ғаройиб)**; **ġaraba²** феълнинг 'яширин бўлди', 'номаълум бўлди' маъноси асосида (АРС, 559) ясалган **ġarīb(un)²** аслий сифатининг (АРС, 559) кўплик шаклига тенг бўлиб (АТГ, 41), ўзбек тилида кўплик шакли экани уқилмайди, 'ғалати', 'одатдагига ўхшамайдиган' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 653).

ФАРОЙИБАТ Бу сўз асли арабча **ғаройиб** сифатидан (қ.) **-ат(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида (тожик тилида ҳам) қўшимча таркибидаги **а** унлиси **â** унлисига хато алмаштирилган, чунки

бу ерда от ясовчи **-at(un)** қўшимчаси эмас, балки кўп-лик шакли ҳосил қилувчи **-āt(un)** қўшимчаси қўшилади деб ўйланган: **қаройиб + ат = ғаройибат**; бу сўз 'ғалати, одатдагига ўхшамайдиган нарса-воқеа' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 653).

ГАРОЙИБОТ қ. **ғаройибат**

ГАРҚ Бу арабча сўз асли **ḡaraq(un)** шаклига эга (АРС, 561); ўзбек тилига (тожик тилига ҳам) иккинчи бўғиндаги **а** унлисини ташлаб қабул қилинган: **ḡaraq** → **гарқ**; **ḡariqa** феълнинг 'чўмди', 'чўқди' маъноси билан (АРС, 561) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'сувга чўкиш' маъносини англатади; кўчма маънода 'бирор ишга кўмилиб кетиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 654). Бу сўз билан ўзбек тилида **гарқ бўл**, **гарқ қил**- феъллари тузилган.

ГАССОЛ Бу арабча сўз **ḡassāl(un)** шаклига эга (АРС, 563); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡassāl** → **гассâл (гассол)**; **ḡasala** феълнинг 'ювди' маъноси билан (АРС, 563) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), араб тилида 'кир ювувчи' маъносини англатади (АРС, 563); ўзбек тилида бу сўз 'мурдани ювувчи', 'ювғучи' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 654).

ГАФЛАТ Бу арабча сўз **ḡaflat(un)** шаклига эга (АРС, 567); **ḡafala** феълнинг 'бепарво бўлди' маъноси билан (АРС, 567) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'бепарволик оқибатида билмай қолиш, беҳабар қолиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 654).

ГАФУР қ. **астағфирулло**

ГАФФОР қ. **астағфирулло**

ГАШАВА қ. **ғишава**

ГИЗО Бу арабча сўз **ḡizāb(un)** шаклига эга (АРС, 558); ўзбек тилига зал ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳам-зани ташлаб қабул қилинган: **ḡizāb** → **ғизâ (ғизо)**; 'ов-қатланди' маъносини англатувчи **ḡazā** феълдан (АРС, 558) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 145), 'емиш', 'овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 657).

ГИЙБАТ Бу арабча сўз **giybat(un)** шаклига эга (АРС, 576); кўпмаъноли **gāba** феълининг 'бадном қилди' маъноси билан (АРС, 575) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'бадном қилиш мақсади билан орқа – воротдан ёмон гаплар айтиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 657). Бу сўздан ўзбек тилида **гийбатчи** сўзи ясалган.

ФИЛОФ Бу арабча сўз **gilāf(un)** шаклига эга (АРС, 569); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **gilāf** → **ғилâф (ғилоф)**; 'ичига солди' маъносини англатувчи **galafa** феълидан (АРС, 569) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'буюмни ташқи шикастдан сақлаш учун солиб қўйиладиган махсус қоплама' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 658).

ФИШАВА Бу арабча сўз асли **ḡaṣāvat(un)** ва **ḡiṣāvat(un)** шаклига эга (АРС, 564); адабий ўзбек тилига мансуб деб **ғишава** шакли белгиланган, бунда араб сўзи таркибидаги чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига алмаштирилган, сўз охиридаги **t** товуши ташланган: **ḡiṣāvat** → **ғишава**; **ғашава** шакли сўзлашув тилига мансуб деб белгиланган; **ḡaṣiya**² феълининг 'қоплади' маъноси асосида (АРС, 564) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'ёпинчиқ', 'кўзни қоплаган парда', 'кўзга тушган оқ' каби маъноларни англатади (АРС, 564); ўзбек тилида бу сўз 'инжиқлик', 'хархаша' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 661).

ҲОЗИ қ. **ҲОЗИЙ**

ҲОЗИЙ Бу арабча сўз **ḡāzin** шаклига эга (АРС, 563); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **n** товушини ташлаб, **ñ** товушини қўшиб қабул қилинган: **ḡāzin** → **ғâзий (ғозий)**; ЎКААҚЛнинг 433- бетида бу сўз **ғози** шаклида ёзилган; **ḡāza** феълининг 'босқин қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 151), араб тилида 'босқинчи' маъносини англатади (АРС, 563); ўзбек тилида бу сўз 'дин йўлида қилинган урушда енгиб чиққан (киши)' маъносини англатиш учун ишлатилади

(ЎТИЛ, II, 662). Бу сўз **Ғози** шаклида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҒОЙА Бу арабча сўз **ḡāyat(un)** шаклига эга (АРС, 575); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **ḡāyat** → **ғайа (ғоя)**; асли **ḡāyuā** феълининг 'мақсадни белгилади' маъноси билан (АРС, 575) ҳосил қилинган масдари бўлиб, араб тилида 'чек-чегара', 'поён', 'мақсад', 'интилиш', 'хомхаёл', 'байроқ' маъноларини англатади (АРС, 575); ўзбек тилида бу сўз 'маълум мақсадни кўзловчи фикр', 'идея' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 663).

ҒОЙАВИЙ Бу сўз арабча **ғойа** сўзидан (қ.) арабча **-вий** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 49), 'маълум ғояга асосланган' маъносини англа-тади (ЎТИЛ, II, 663).

ҒОЙАТ Бу арабча сўз **ḡāyat(un)** шаклига эга (АРС, 575); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал-маштириб қабул қилинган: **ḡāyat** → **ғайат (ғоят)**; **ḡāyuā** феъли мақоласида келтирилган бу сўз ўзбек тилига 'чек-чегара', 'поён', 'ниҳоя' маъноси асосида (АРС, 575) қабул қилинган бўлиб, 'бениҳоя', 'чексиз' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 663). Бу сўз ўрин келишиги қўшимчаси билан **ғоятда** шаклида ҳам ишлатилади (келишик қўшимчасини қўшиб ишлатиш **ниҳоятда** сўзида ҳам воқе бўлган).

ҒОЙАТДА қ. **ғоят**.

ҒОЙИБ Бу арабча сўз **ḡāyib(un)** шаклига эга (АРС, 575); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, касрали ҳамзани **йи** товушларига алмаштириб қабул қилинган: **ḡāyib** → **ғайиб (ғойиб)**; тожик тилига касрали ҳамзани **и** унлисига алмаштириб олинган: **ḡāyib** → **ғайиб (ғойиб)** – ТЖРС, 479; **ḡāba** феълининг 'кўздан йўқолди' маъноси билан (АРС, 575) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'кўзга кўринмас', 'кўздан йўқолган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 662). Бу сўз билан ўзбек тилида **ғойиб бўл-**, **ғойиб қил-** феъллари тузилган.

ҒОЙИБОНА Бу сўз тожик тилида арабча **ғойиб** сўзидан (қ.) -она қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 542, 479), 'сиртдан', 'кўрмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 662).

ҒОЛИБ Бу арабча сўз **ḡālib(un)** шаклига эга (АРС, 568); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡālib** → **ғāлиб** (**ғолиб**); кўпмаъноли **ḡalaba** феълининг 'енгди' маъноси билан (АРС, 568) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), '(жанг, кураш, тортишув, мусобақада) енгиб чиққан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 662). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида, шу сўзнинг муаннас шакли **ғолиба** сўзи аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади. **Ғолиб** сўзидан ўзбек тилида **ғолиблик** мавҳум оти ясалган.

ҒОЛИБА қ. **ҒОЛИБ**

ҒОЛИБИЙАТ Бу арабча сўз **ғолиб** сўзидан (қ.) -ий-йат(ун) қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига таркибидаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ғолибиййат** → **ғолибият**; 'ғалаба қозониш', 'зафар қучиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 662).

ҒОЛИБОНА Бу сўз тожик тилида арабча **ғолиб** сўзидан тожикча -она қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542, 480), 'ғолибларга хос', 'ғолибларча' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 662).

ҒОФИЛ Бу арабча сўз **ḡāfil(un)** шаклига эга (АРС, 567); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡāfil** → **ғāфил**; **ḡafala** феълининг 'бепарво бўлди' маъноси билан (АРС, 567) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'бепарволик ҳолатидаги' маъносини англа-тади (ЎТИЛ, II, 663).

ҒОФИР қ. **аствағфирулло**

ҒУБОР Бу арабча сўз **ḡubār(un)** шаклига эга (АРС, 555); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡubār** → **ғубāр** (**ғубор**); **ḡabara** феълининг 'чангитди' маъноси билан (АРС, 555) ҳосил

қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'чанг' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, II, 663).

ГУЛОМ Бу арабча сўз **ḡulām(un)** шаклига эга (АРС, 570); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ḡulām** → **ғулām (ғулом)**; асли 'нафсонияти уйғанди' маъносини англатувчи **ḡalima** феълидан (АРС, 570) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), араб тилида 'ўспирин', 'малай', 'югурдак' маъноларини англатади (АРС, 570); ўзбек тилида бу сўз эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади ('қул', 'Олмонинг қули' маъносини англатади) — ЎТИЛ, II, 665.

ГУЛУ қ. **ғулув**

ГУЛУВ Бу арабча сўз **ḡuluvv(un)** шаклига эга (АРС, 570); ўзбек тилига сўз охиридаги **vv** товушларидан би — рини ташлаб қабул қилинган: **ḡuluvv** → **ғулув** (ПРСнинг 359- бетида бу сўз қавслар ичида аслига мувофиқ иккита **v** ҳарфи билан ёзилган); кўринадики, бу сўз ўзбек луғатларида хато равишда **ғулу** шаклида ёзиб юборилган; асли **ḡalā²** феълининг 'чек-чегарадан чиқди' маъноси билан (АРС, 570) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'меъёрдан чиқиш', 'ҳаддан ташқари интилиш' маъноларини англатади (АРС, 570); ўзбек тилида бу сўз 'кўпчилик бўлиб норозилик билдириш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 665).

ГУРБАТ Бу арабча сўз **ḡurbat(un)** шаклига эга (АРС, 559); кўпмаъноли **ḡaraba²** феълининг 'нотаниш бўлди' маъноси билан (АРС, 559) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'бегона юрт', 'бегона юрт — даги ҳаёт' маъноларини англатади (АРС, 559); ўзбек тилида бу сўз, юқоридаги маънолардан ташқари, 'ғам-ғусса', 'хафалик' маъносини ҳам англатади (ЎТИЛ, II, 665).

ГУРУР Бу арабча сўз **ḡurūr(un)** шаклига эга (АРС, 558); ўзбек тилига чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **ḡurūr** → **ғурур**; 'мағрурла — ниш ҳиссига берилди' маъносини англатувчи **ḡarra** феълидан (АРС, 558) ҳосил қилинган I боб масдари бў — либ (АТГ, 143), 'мағрурланиш ҳиссиётига берилиш'

маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 666). Бу сўздан ўзбек тилида **гурурлан-** феъли ясалган.

ГУСА Бу арабча сўз **gusl(un)** шаклига эга (АРС, 563); **gāsala** феълининг 'ювди' маъноси билан (АРС, 563) ҳо — сил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'ювиниш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 666).

ГУССА Бу арабча сўз **guṣṣat(un)** шаклига эга (АРС, 564); ўзбек тилига сад ундошларини с ундошларига ал — маштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **guṣṣat** → **гусса**; 'томоғига тиқилди', 'қалқиди', 'тўлиб-тошди' маъноларини англатувчи **gaṣṣa** феълидан (АРС, 564) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'бўғма' (касалик), 'ғам-алам' маъноларини англатади (АРС, 564); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 666).

Ҳ

ҲАБ: Бу арабча сўз **habb(un)** шаклига эга (АРС, 152); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаш — тириб, сўз охиридаги **bb** ундошларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **habb** → **ҳаб**; кўпмаъноли **habba** феъ — лининг 'юмалоқ доначалар ҳолатига келтирди' маъноси билан (АРС, 152) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилига 'юмалоқ донача' маъноси билан қабул қилинган, одатда **ҳаб дори** бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 669).

ҲАБИБ	қ.	аҳбоб
ҲАБИБА	қ.	аҳбоб
ҲАБС	қ.	ҳибс
ҲАБСХОНА	қ.	ҳибсхона

ҲАВАС Бу арабча сўз **havas(un)** шаклига эга (АРС, 863); **havisa** феълининг 'гангиди' маъноси билан (АРС, 863) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'кўр-кўрона берилиш', 'ақлдан озиш' каби маъноларни англатади (АРС, 863); ўзбек тилида бу сўз 'нимагадир эришиш ҳақидаги истак' маъносини англа — тиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 669).

ҲАВАСКОР Бу сўз тожик тилида арабча **ҳавас** сў — зидан (қ.) **-кор** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542,

494); 'ҳавас қилувчи', 'қизиқувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 669). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳаваскорлик** оти ясалган.

ҲАВАСМАНД Бу сўз тожик тилида арабча **ҳавас** сўзидан (қ.) **-манд** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542, 494); 'нимагадир эришишни ўта даражада истовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 669).

ҲАВЗА Бу арабча сўз асли **havdat(un)** шаклига эга; асли 'сув тўплаш учун сунъий кенг чуқурлик ҳосил қилди' маъносини англатувчи **havāda** феълнинг (АРС, 201) I боб масдари **havd(un)** сўзидан (АРС, 201) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида 'маълум бир дәрё ва унинг ирмоқларидан сув ичадиган, атрофи баландликлар билан ўралган кенг саҳн' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 669).

ҲАВО I Бу арабча сўз **havъ(un)** шаклига эга (АРС, 862); тожик тилига ҳамзани **ā** товушига алмаштириб қабул қилинган (ТЖРС, 494), ўзбек тилига шу шаклида ўтган: **havъ** → **ҳавâ (ҳаво)**. Бу сўз асли 'интилди', 'кўз — лади' маъносини англатувчи **hāvъ** феълнинг масдари бўлиб (АРС, 862), араб тилида 'бирор мақсадга интилиш' маъносини англатади. ЎТИЛда (II, 670) бу сўзнинг маъноси 'кибр', 'баланддимоғлик' деб таърифланган; бундай таърифлашга **ҳаво** сўзини **кибр** сўзига синоним деб тушуниш сабаб бўлган.

ҲАВО II Бу арабча сўз **havāъ(un)** шаклига эга (АРС, 862); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **havāъ** → **ҳавâ (ҳаво)**; кўпмаъноли **havâ** феълнинг '(шамол) эсди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), араб тилидан 'Ер атро — фини қолаб турувчи, асосан азот ва кислороддан иборат модда' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 669).

ҲАВОЛА Бу арабча сўз **havālat(un)** шаклига эга (АРС, 204); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **havālat**

→ **ҳавâла (ҳавола)**; асли **hala** феълнинг 'ажратди' маъноси билан (АРС, 202) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'кимгадир пул ўтказиш' маъносини (АРС, 204), ўзбек тилида эса 'кимнингдир ихтиёрига топшириш' маъносини англантиб, **ҳавола қил-қўшма** феъли таркибида қатнашади (ЎТИЛ, II, 670). Бу сўз ҳозирги ўзбек тилида 'сноска' маъносини англантиш учун ишлатилмоқда.

ҲАВОН Бу арабча сўз асли **hāvūn(un)** шаклига эга (АРС, 864); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **a** унлисига, чўзиқ **ū** унлисини **â** унлисига алмаштириб олинган: **hāvūn** → **ҳавân (ҳавон)**; асли бу сўз **ҳовонча** сўзи (қ.) таркибидаги **ҳовон** сўзи билан бир хил ёзилиши тўғри; **hāna¹** феълнинг 'майда бўлди' маъноси билан (АРС, 863) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб, 'синчларга қиялаб михланадиган тирагич' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 671).

ҲАД I Бу арабча сўз **hadd(un)** шаклига эга (АРС, 159); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **dd** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **hadd** → **ҳад** (лекин эгалик қўшимчаси қўшилса, бу ундош тикланади: **ҳад + им** → **ҳаддим** каби); **hadda¹** феълнинг 'чегаралади' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 158), араб тилида 'чегара', 'поён' каби маъноларни англатади (АРС, 159); ўзбек тилига 'чегара' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 671).

ҲАД II Бу сўз арабча **ҳад I** сўзидан 'аъзо' маъноси билан математика термини сифатида ажралиб чиққан (АРС, 159); 'ифодани ташкил этувчиларидан ҳар бири' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 671).

ҲАДИС I Бу арабча сўз **hadiš(un)²** шаклига эга (АРС, 160); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **i** унлисига, се ундошини **c** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hadiš** → **ҳадис; hadaša** феълнинг 'гаплашди', 'ҳикоя қилди' маъноси билан (АРС, 160) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'суҳбат', 'ҳикоя', 'Муҳаммад пайғамбар

айтган гаплар, амалга оширган ишлар ҳақидаги ҳикоя — лар' маъносини англатади (АРС, 160); ўзбек тилига охириги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 671).

ҲАДИС II Бу арабча сўз **hads(un)**² шаклига эга (АРС, 161); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб, **ds** ундошлари оралиғига **и** унлисини қўшиб қабул қилинган: **hads** → **ҳадис**; 'ўйлади', 'эҳтимол қилди' маъносини англатувчи **hadasa** феълининг (АРС, 161) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'фаҳмлаш' маъносини англатади (АРС, 161); ўзбек ти — лида 'синаш', 'эпини топиш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 672).

ҲАДЙА Бу арабча сўз асли **hadiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 850); тожик тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ва сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hadiyyat** → **ҳадийа (ҳадия)**; ўзбек ти — лига, булардан ташқари, **i** унлисини ҳам ташлаб олин — ган: **ҳадийа** → **ҳадйа (ҳадя)**; **hadā** феълининг 'тортиқ қилди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари **hady(un)** сўзидан (АРС, 850) **-iyyat(un)** қўшимчаси би — лан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'тортиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 672).

ҲАЖ Бу арабча сўз **haçç(un)** шаклига эга (АРС, 156); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаш — тириб, сўз охиридаги **çç** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **haçç** → **ҳаж**; **haçça** феълининг 'муқад — дас жойларни зиёрат қилди' маъноси билан ҳосил қи — линган I боб масдари бўлиб (АРС, 156), 'Каъбани зиёрат қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЖВ Бу арабча сўз **haçv(un)** шаклига эга (АРС, 848); **haçā** феълининг 'устидан кулди', 'масхара қилди' маъноси билан (АРС, 847) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'устидан кулиш', 'масхара қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳажвчи** оти ясалган.

ҲАЖВИЙ Бу арабча сўз **haçviyy(un)** шаклига эга (АРС, 848); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари — дан бирини ташлаб қабул қилинган: **haçviyy** → **ҳажвий**;

ҳажв (**haçv**) сўзидан (қ.) **-iyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ҳажвга асосланган', 'ҳажв йўли билан ёзилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЖВИЙАТ Бу арабча сўз асли **haçviyyat(un)** шаклига эга; **haçv(un)** сўзидан (қ.) **-iyuat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), ўзбек тилига таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **haçv + iyuat(un) = haçviyyat(un) → ҳажвийат (ҳажвият)**. Бу сўзни **ҳажв** сўзининг кўплик шакли деб тушуниш оқибатида тожик тили луғатига **ҳажвиёт** шаклида киритилган (ТжРС, 504); бу хатолик ўзбек луғатига ҳам кўчиб ўтган (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЖВИЙОТ қ. **ҳажвийат**

ҲАЖМ Бу арабча сўз **haçm(un)** шаклига эга (АРС, 158); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** унлошига алмаштириб қабул қилинган: **haçm → ҳажм; haçama** феъли мақоласида берилган бу сўз I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'ўлчам', 'нарсанинг бўй, эн, ён — уч ўлчам жиҳатидан катталиги' (кубатураси) маъноларини англатади (АРС, 158), ўзбек тилига кейинги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЖМАН Бу сўз арабча **ҳажм** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида равишга айланган; 'ҳажм жиҳатидан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЖР Бу арабча сўз **haçr(un)** шаклига эга (АРС, 846); кўпмаъноли **haçara** феълининг 'алоқа-муносабатини узди' маъноси билан (АРС, 846) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'айрилиқ', 'ҳижрон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЗАР: Бу арабча сўз **hazar(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 162), ўзбек тилига ҳойи ҳутти товушини **ҳ** товушига, зал товушини **з** товушига алмаштириб қабул қилинган: **hazar → ҳазар**. Бу сўз 'эҳтиёт бўлди', 'сақланди' маъносини англатувчи **hazira** феълининг I боб масдари бўлиб (АРС, 162), 'эҳтиёткорлик', 'сақланиш', 'жирканиш' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 673).

Бу сўз ўзбек тилида ёлғиз ўзи ишлатилмайди, **ҳазар қил-** қўшма феъли таркибида қатнашади.

ҲАЗИЛ Бу арабча сўз асли **hazl(un)** шаклига эга (АРС, 854); тожик тилида **ҳазл** ва **ҳазил** шаклларида ишлатилади (**ҳазил** шакли сўзлашув тилига мансуб деб таъкидланган — ТЖРС, 495); ўзбек тилига тожик тили — дан **ҳазил** шаклида олинган (Талаффуз қулайлигини таъминлаш учун **зл** ундошлари оралиғига **и** унлиси қўшилган); **hazala** феълнинг 'эрмак тариқасида тега — жаклик қилди' маъносидан (АРС, 854) ҳосил қилинган **И** боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'эрмак тариқасида тега — жаклик билан айтилган гап ёки қилинган ҳаракат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳазиллаш-** феъли ясалган, **ҳазил-мутойиба** жуфтг сўзи тузилган.

ҲАЗИЛАКАМ Бу сўз ўзбек сўзлашув тилида арабча **ҳазил** сўзидан (қ.) **-акам** қўшимчаси билан ясалган си — фаг бўлиб, 'ҳазил йўсинидаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673); тожик тилида бу сўз **ҳазилаки** (**ҳазил + аки**) шаклида ишлатилади (ТЖРС, 495).

ҲАЗИЛКАШ Бу сўз тожик тилида арабча **ҳазил** сўзига (қ.) 'тортди' маъносини англатувчи тожикча **ка-** **шидан** феълнинг **каш** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган; 'ҳазил қилишни севадиган' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЗИН Бу арабча сўз **hazīn(un)** шаклига эга (АРС, 171); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hazīn** → **ҳазин**; 'мунгли қилди' маъносини англатувчи **hazana** феълдан (АРС, 170) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'мунгли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 674).

ҲАЗИР: Бу арабча сўз асли **haẓr(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 181), ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб, **ẓr** ундошлари оралиғига **и** унлисини қўшиб қабул қилинган: **haẓr** → **ҳазир**; 'иҳота қилди' маъносини англа — латувчи **haẓaga** феълдан (АРС, 181) ҳосил қилинган **И**

боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'тақиқлаш' маъносини (АРС, 181), ўзбек тилида эса 'ташқи таъ – сирдан ўзини эҳтиёт қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 674); бу сўз ўзбек тилида **ҳазир бўл-** қўшма феъли таркибида ишлатилади.

ҲАЗМ Бу арабча сўз **hazm(un)** шаклига эга (АРС, 854); асли **hazama¹** феълининг 'парчаланди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 854), араб тилида 'тор-мор қилиниш', 'енгилиш' маъносини англатади (АРС, 854); ўзбек тилида 'таомнинг организмда ўзлаштирилиши' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 674). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳазм бўл-**, **ҳазм қил-** қўшма феъллари тузилган.

ҲАЗРАТ Бу арабча сўз **hadrat(un)** шаклига эга (АРС, 179); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, дзад ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hadrat** → **ҳазрат**; кўпмаъноли **hadara** феълининг 'ҳузу – рида бўлди' маъноси асосида (АРС, 179) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), энг юксак мартабали кишига мурожаат сўзи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 674).

ҲАЙАЖОН Бу арабча сўз **hayaçān(un)** шаклига эга (АРС, 866); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hayaçān** → **ҳайажан** (**ҳая – жон**); 'руҳан тўлқинланди' маъносини англатувчи **hāçā¹** феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'руҳан тўлқинланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 691). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳайажонли** сифати, **ҳайажонлан-** феъли ясалган.

ҲАЙБАРАКАЛЛА Бу сўз ўзбек тилида рози экан – ликни, қўллаб-қувватлашни ифодаловчи **ҳай** ундов сўзи билан (ЎТИЛ, II, 675; ТжРС, 496) **баракалла** сўзини (қ.) бирлаштириб тузилган бўлиб, 'қўллаб-қувватловчи, дадда берувчи сўзларни айтиш билан чекланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 675).

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИ Бу сўз ўзбек тилида **ҳайбара – калла** сўзидан (қ.) **-чи** қўшимчаси билан ясалган, 'ўзи ишламасдан, бошқаларни ишлашга ундайдиган сўзлар

айтиш билан шугулланувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 675).

ҲАЙБАТ қ. **ҳайбатли**

ҲАЙБАТЛИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳайбат** сўзидан **-ли** қўшимчаси билан ясалган сифат бўлиб, 'қўрқиш аралаш ҳурмат уйғатадиган даражада катта' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 675). **Ҳайбат** сўзи эса 'баҳайбат кўринди' маъносини англатувчи **hāba** феълнинг (АРС, 866) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'қўрқиш аралаш ҳурмат ҳиссини уйғатувчи қиёфа' маъносини англатади (АРС, 866); ЎТИЛ, II, 675).

ҲАЙВОН Бу арабча сўз **hayvān(un)** ва **hayvān(un)** шакларига эга (АРС, 208); ўзбек тилига иккинчи шакли таркибидаги ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hayvān** → **ҳайвāн (ҳайвон)**; **haiya** феълнинг 'яшади', 'мавжуд бўлди' маъноси билан (АРС, 205) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'инсондан бошқа ҳар бир тирик мавжудот' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 675).

ҲАЙВОНОТ Бу арабча сўз **ҳайвон** сўзининг **-āt(un)** қўшимчаси билан ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'ҳайвонлар олами' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 675).

ҲАЙДАР Бу арабча сўз **haydar(un)** шаклига эга (АРС, 161); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **haydar** → **ҳайдар**; 'семиз, йўғон бўлди' маъносини англатувчи **haydara**² феъли мақоласида берилган бу сўз араб тилида 'арслон' маъносини англатади (АРС, 161); ўзбек тилида бу сўз 'йўғон соч ўрими' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 676). Бу сўз 'арслон' маъноси билан эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҲАЙИТ Бу арабча сўз асли **ḥayd(un)** шаклига эга (АРС, 548); адабий тилда **ийд** шаклида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 319); бу сўз ЎТИЛнинг бошқа саҳифасида (**ҳайит** мақоласида) **ид** шаклида хато ёзилган (II, 676), бу хато тожик тили луғатидан (ТЖРС, 159) кўчиб ўтган;

Ўзбек сўзлашув тилида бу сўз товуш жиҳатидан бутун — лай ўзгартириб юборилган: сўз бошланишига **ҳа** товушлари қўшилган, касрали айн (**ҳи**) и товушига ал — маштирилган, бу унли **у** ундоши билан ўрин алмашган, сўз охиридаги **д** жарангли ундоши **т** жарангсиз эшига алмашган (Араб тили талаффуз қоида­сига биноан сўз охиридаги **д** ундоши жарангсизлашмайди); асли **ḥayd(un)** сўзи кўпмаъноли **ḥāda** феълнинг 'байрам қилди' маъноси билан (АРС, 547) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'байрам' маъносини анг­латади (АРС, 649); ўзбек тилида 'диний байрам' маъно­сини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 676).

ҲАЙКАЛ Бу арабча от сўз **ḥaykal(un)** шаклига эга (АРС, 867); араб тилида 'жуда катта' маъносини, кўплик шаклида эса 'жуда катта бино' каби маънони англатади (АРС, 867); ўзбек тилида бу сўз 'киши ёки ҳайвон гав­дасининг қаттиқ жисмдан ясалган тасвири' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 676).

ҲАЙКАЛТАРОШ Бу сўз тожик тилида арабча **ҳай­кал** сўзига (қ.) 'йўнди', 'тарашлади' маъносини англа­тувчи тожикча **тарошидан** феълнинг **тарош** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 383, 496); 'ҳайкал ясовчи санъат устаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 677).

ҲАЙО Бу арабча сўз **ḥayāʿ(un)** шаклига эга (АРС, 205); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охири — даги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **ḥayāʿ** → **ҳайâ** (**ҳаё**); **ḥaiya** феълнинг 'уялди' маъноси билан (АРС, 205) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), 'уялиш', 'уятчанлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 672).

ҲАЙОТ Бу арабча сўз **ḥayāt(un)** шаклига эга (АРС, 205); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қи­линган: **ḥayāt** → **ҳайât** (**ҳаёт**); **ḥaiya** феълнинг 'яшади' маъноси билан (АРС, 205) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'яшаш, физиологик мавжудлик' маъ—

носини англатади (ЎТИЛ, II, 672). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳайот-мамот** жуфт сўзи тузилган.

ҲАЙОТБАХШ Бу сўз тожик тилида арабча **ҳайот** сўзига (қ.) 'ҳады қил-' маъносини англатувчи тожикча **бахшидан** феълнинг **бахш** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 52, 51, 595); 'яшаш учун шарт-шароит бағишлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 672).

ҲАЙОТИЙ Бу арабча сўз **hayātiyy(un)** шаклига эга (АРС, 206); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **hayātiyy** → **ҳайāтий (ҳаётий)**; **ҳайот** сўздан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ҳаёт учун зарур' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 672).

ҲАЙОТ-МАМОТ қ. **мамот**

ҲАЙРАТ Бу арабча сўз **hayrat(un)** шаклига эга (АРС, 207); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб қабул қилинган: **hayrat** → **ҳайрат**; 'ҳайрон бўлди' маъносини англатувчи **hāga** феълдан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 207), 'тааж — жуб', 'ҳайронлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 677). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳайратлан-** феъли ясалган.

ҲАЙРОН Бу арабча сўз **hayrānu** шаклига эга (АРС, 207); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охири — даги **u** қисмини ташлаб қабул қилинган: **hayrānu** → **ҳайрāн (ҳайрон)**; 'ажабланди' маъносини англатувчи **hāga** феълдан (АРС, 207) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ҳайратланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 677). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳайрон бўл-**, **ҳайрон қил-** феъллари тузилган.

ҲАЙФ Бу арабча сўз **hayf(un)** шаклига эга (АРС, 207); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hayf** → **ҳайф**; 'адолатсиз — лик бўлди' маъносини англатувчи **hāfa** феълдан (АРС, 207) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142),

араб тилида 'адолатсизлик', 'ноҳақ етказилган озор' маъносини англатади (АРС, 207); ўзбек тилида бу сўз ниманидир кимгадир бериш адолатсизлик бўлишини ифодалаш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 677). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳайфсин**- феъли ясалган.

ҲАЙЪАТ Бу арабча сўз **haуyat(un)** шаклига эга (АРС, 865); ўзбек тилига сукун ўрнига **ъ** (айириш) бел – гисини қўйиб, фатҳали ҳамзани **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **haуyat** → **ҳайъат**; кўпмаъноли **hāуya** феълининг 'басавлат бўлди' маъноси асосида (АРС, 865) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), бу кўпмаъноли сўз араб тилидан 'маълум бир вазифага сайланган, белгиланган кишилар гуруҳи' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 678).

ҲАКАМ Бу арабча сўз **hakam(un)** шаклига эга (АРС, 187); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hakam** → **ҳакам**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг 'ҳукм чиқарди' маъноси билан (АРС, 187) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'икки тараф тортишувида, мусобақада холис туриб ҳукм чиқарувчи киши' (арбитр) маъносини анг – латади (ЎТИЛ, II, 678).

ҲАКИМ Бу арабча сўз **hakim(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hakim** → **ҳаким**; асли 'донишманд бўлди' маъносини англатувчи **hakuma** феълидан (АРС, 188) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), дастлаб 'донишманд' маъносини англатган, кейинчалик маъно тараққиёти натижасида 'ўткир табиб' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 678). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида, муаннас шакли **ҳакима** сўзи эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҲАКИМА қ. **ҳаким**

ҲАЛ I Бу арабча сўз **hall(un)** шаклига эга (АРС, 189); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги II товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **hall** → **ҳал**; кўпмаъноли **halla¹** феъли –

‘нинг ‘ечди’, ‘бартараф қилди’ маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 188), ‘ечиш’, ‘барта- раф қилиш’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 679), Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳал бўл-**, **ҳал қил-** феъллари тузилган.

ҲАЛ II Бу арабча сўз **hall** шаклига эга (АРС, 189); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **II** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **hall** → **ҳал**; кўпмаъноли **halla¹** феълнинг ‘сувда эритди’ маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 189), араб тилида ‘эритиш’ маъносини, ўзбек тилида эса шу маъно асосида юзага келган ‘тилла, кумуш, бронза кукунидан тайёрланган бўёқ’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 679). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳалли** (‘ҳал берилган’) сўзи ясалган, **зар-ҳал** қўшма сўзи тузилган.

ҲАЛВО	қ.	ҳолва
ҲАЛВОГАР	қ.	ҳолвагар
ҲАЛВОЙТАР	қ.	ҳолвайтар
ҲАЛИЛ	қ.	ҳалила

ҲАЛИЛА Бу арабча сўз **halilat(un)** шаклига эга (АРС, 190); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **halilat** → **ҳалила**; ‘қонуний бўлди’ маъносини англатувчи **halla³** феълдан (АРС, 189) ҳосил қилинган I боб масдари **halil(un)** сўзининг (АТГ, 143) **-at(un)** қўшимчасини олган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), араб тилида ‘никоҳдаги аёл’ маъносини, **halil** сўзи эса ‘никоҳдаги эркак’ маъносини англатади (АРС, 190); ўзбек тилида бу сўз **ҳалол** сўзининг муаннас шакли деб тушунилиб, **ҳалола** сўзи мақоласига қўшиб юборилган (ЎТИЛ, II, 681).

ҲАЛИМ Бу арабча сўз **halim(un)** шаклига эга (АРС, 858); ўзбек тилига чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **halim** → **ҳалим**; асли ‘елимшиқ’ маъносини англатувчи аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), ўзбек тилида ‘буғдой ёрмаси билан гўштни ҳил-ҳил, елимшиқ бўлгунча пишириб тайёрладиган овқат’

маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 680).

ҲАЛОВАТ Бу арабча сўз **halāvat(un)** шаклига эга (АРС, 192); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **halāvat** → **ҳалâват (ҳаловат)**; кўпмаъноли **halā** феълининг 'мамнун бўлди' маъноси билан (АРС, 192) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'мамнуният ҳисси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 680).

ҲАЛОК: Бу арабча сўз **halāk(un)** шаклига эга (АРС, 858); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **halāk** → **ҳалâк (ҳалок)**; 'фожиали равишда ўлди' маъносини англатувчи **halaka** феълидан (АРС, 857) ҳосил қилинган I боб масдари бў — либ (АТГ, 142), ўзбек тилида 'фожиали равишда ўлиш' маъноси билан **ҳалок бўл-** феъли таркибида ишлати — лади (ЎТИЛ, II, 680).

ҲАЛОКАТ Бу арабча сўз **halkat(un)** ва **halakat(un)** шаклига эга (АРС, 858); ўзбек тилига иккинчи шакли — нинг иккинчи бўғинидаги **а** унлисини **â** унлисига ал — маштириб қабул қилинган: **halakat** → **ҳалâкат (ҳало — кат)**; **halaka** феълидан (АРС, 857) 'фожиали равишда ўлди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бў — либ (АТГ, 143), араб тилида 'емирилиш', 'ўлиш' маъно — ларини англатади (АРС, 858), ўзбек тилига 'кўп киши — ларнинг ўлимига сабаб бўлган мудҳиш воқеа' маъноси — ни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 680).

ҲАЛОЛ Бу арабча сўз **halāl(un)** шаклига эга (АРС, 189); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **halāl** → **ҳалâл (ҳалол)**; асли 'қоидага риоя қилинди', 'қонуний бўлди' маъносини англатувчи **halla³** феълидан (АРС, 189) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб, араб тилида 'қоидага риоя қилинган', 'қонуний' маъносини (АРС, 189), ўзбек тилида эса 'ша — риат ҳукмига мувофиқ еса, ичса, фойдаланса бўладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 681). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳалолла-** феъли ясалган.

ҲАЛФАНА Бу арабча сўз **hifān(un)** масдаридан

• (АРС, 191); **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, **i** унлисини **а** унлисига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hilfanat** → **ҳалфана**; **halafa** феълнинг 'бирлашди' маъноси билан (АРС, 191) ҳосил қилинган масдардан ясалган бу от ўзбек тилида 'бир неча кишининг ўз имкониятини бирлаштириб бирга — ликда овқат тайёрлаши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 681). ЎТИЛда бу сўз арабча сўзга тожикча қўшимча қўшиб ясалган деб нотўғри таъкидланган.

ҲАЛҚА Бу арабча сўз **halqat(un)** шаклига эга (АРС, 192); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **halqat** → **ҳалқа**; кўпмаъноли **halaqa** феълнинг 'доира шаклига киритди' маъноси билан (АРС, 191) ҳосил қилинган **Г** боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида тўққиз маънони англатади (АРС, 192); ўзбек тилига 'доира шаклида эгиб ясалган буюм' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 681). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳалқала**- феъли ясалган.

ҲАЛҚУМ 'Бўғиз' маъносини англатувчи бу арабча от **hulqum(un)** шаклига эга (АРС, 192); аввало ҳойи ҳутти товуши **ҳ** ундошига алмаштирилган: **hulqum** → **ҳулқум**. Бу сўз тожик тили луғатига икки шаклда — **ҳулқум** (ТжРС, 508) ва **ҳалқум** (ТжРС, 498) тарзида киритилган; демак, бу сўз ўзбек тилига тожик тилидан биринчи бўғиннинг унлиси **а** унлисига алмашган талаффуз шаклида ўтган (ЎТИЛ, II, 682). Тожик тили луғатида **ҳалқум** (**ҳулқум**) сўзи ҳайвонлардаги шундай аъзони билдириши таъкидланган, ўзбек тили луғатида эса бундай чегаралаш йўқ. Араб тили луғатида ҳам бундай чегаралаш йўқлиги у ерда келтирилган **роҳат-ал-ҳулқум** → **раҳат-луқум** мисолдан очиқ кўриниб турибди.

ҲАМАЛ Бу арабча сўз **hamal(un)** шаклига эга (АРС, 196); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hamal** → **ҳамал**; кўп — маъноли **hamala** феълнинг 'олиб келди' маъноси билан

(АРС, 195) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'қўзи' маъносини англатади ва шу сўз билан аталадиган буржни билдиради (АРС, 196); ўзбек тилида Ҳут ва Савр ораллиғидаги буржнинг номи сифа — тида ва Шамсия йил ҳисобидаги биринчи ойнинг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 682).

ҲАМД: Бу арабча сўз **hamd(un)** шаклига эга (АРС, 194); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hamd** → **ҳамд**; **hamada** феълнинг 'мақтади' маъноси билан (АРС, 194) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 152), 'мақтов' маъносини англатади; ўзбек тилида **алҳамдулилло** сўзи, **Оллога ҳамд-у санолар бўлсин** ибораси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 682).

ҲАМЗА Бу арабча сўз **hamzat(un)** шаклига эга (АРС, 859); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hamzat** → **ҳамза**; кўпмаъноли **hamza** феълнинг 'санчди' маъноси асосида (АРС, 859) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'укол қилиш' маъносини англатади, араб алиф — босидаги бўғиз товушининг номи сифатида ишлатилади (АРС, 859); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан олинган; эркак кишининг атоқли оти бўлиб ҳам келади (ЎТИЛ, II, 683).

ҲАМИД қ. **алҳамдулилло**

ҲАМИДА қ. **алҳамдулилло**

ҲАМИЙАТ Бу арабча сўз **hamiyyat(un)** шаклига эга (АРС, 197); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб, **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **hamiyyat** → **ҳамийат (ҳамият)**; асли **hamā** феълнинг 'ҳомийлик қилди', 'ҳимоялади' маъноси билан (АРС, 197) ҳосил қилинган I боб масдаридан **-iyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), ўзбек тилида араб тилидаги 'интилиш' маъ — носи асосида юзага келган 'ўзининг ва яқинларининг ор-номусини ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга интилиш туйғуси' маъносини англатиш учун ишлати — лади (ЎТИЛ, II, 683). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳамиятли**, **ҳамиятсиз** сифатлари ҳосил қилинган.

ҲАМЛА Бу арабча сўз **hamlat(un)** шаклига эга (АРС, 196); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hamlat** → **ҳамла**; кўпмаъноли **hamala** феъ — лининг ‘ҳужум қилди’, ‘ташланди’ маъноси билан (АРС, 195) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилидан ‘ҳужум’ маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 683). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳамла қил-** феъли тузилган.

• **ҲАММОЛ** Бу арабча сўз **hammāl(un)** шаклига эга (АРС, 196); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hammāl** → **ҳаммâl** (**ҳаммол**); кўпмаъноли **hamala** феълининг ‘кўтариб олиб борди’ маъноси билан (АРС, 195) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), ‘юкни бирор манзилга элиб берувчи киши’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 684). Бу сўздан **ҳаммоллик** сўзи ясалган.

ҲАММОМ Бу арабча сўз **hammām(un)** шаклига эга (АРС, 193); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hammām** → **ҳаммâм** (**ҳаммом**); ‘чўмилди’ маъносини англатувчи **hamma¹** феълидан (АРС, 193) ясалган от бўлиб (УАЯ, 499), ‘иссиқ сув билан чўмилишга атаб қурилган махсус бино’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 684). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳаммомчи** оти ясалган.

ҲАНДАСА Бу арабча сўз **handasat(un)** шаклига эга (АРС, 861); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **handasat** → **ҳандаса**; **handasa** феълининг ‘ўлчади’ маъноси билан (АРС, 861) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 339), тарихан ‘геометрия’ маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, II, 685).

ҲАРАКАТ Бу арабча сўз **harakat(un)** шаклига эга (АРС, 168); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **harakat** → **ҳаракат**; ‘қимирла-’, ‘жил-’ маъносини англатувчи **haruka** феълидан (АРС, 167) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб

(АТГ, 143), 'қимирлаш', 'жилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 686). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳаракатлан**-феъли, **ҳаракатчан** сифати ясалган.

ҲАРАМ Бу арабча сўз **haram(un)** шаклига эга (АРС, 168); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **haram** → **ҳарам**; **harama** феълининг 'тақиқлади' маъноси билан (АРС, 158) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ҳовлининг бегона эркаклар кириши тақиқланган қисми' маъноси — ни англатади (ЎТИЛ, II, 687).

ҲАРБ Бу арабча сўз **harb(un)** шаклига эга (АРС, 163); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **harb** → **ҳарб**; 'талади', 'жанг қилди' маъносини англатувчи **haraba** феълининг (АРС, 163) I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'жанг', 'уруш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 687).

ҲАРБИЙ Бу арабча сўз **harbiyy(un)** шаклига эга (АРС, 163); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан би — рини ташлаб қабул қилинган: **harbiyy** → **ҳарбий**; **harb (ҳарб)** сўзидан (қ.) **-иyy(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ҳарбга (жангга) доир', 'ҳарбий хизматта (армияга) доир' каби маънони англа — тади (ЎТИЛ, II, 687).

ҲАРИР Бу арабча сўз **harir(un)** шаклига эга (АРС, 163); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ I унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **harir** → **ҳарир**; **harra** феълининг 'холи қилди' маъноси асосида (АРС, 162) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), асли 'тиниқ', 'юпқа' маъносини англатади, кўчма маънода 'ипак мато' маъносини англатиш учун ишлатилади (АРС, 163; ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРИС Бу арабча сўз **haris(un)** шаклига эга (АРС, 166); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ I унлисини **и** унлисига, сад ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **haris** → **ҳарис**; **haraša** феълининг 'кучли даражада истади' маъноси билан (АРС, 165) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб

тилидан 'ҳирс қўйган', 'кучли даражада берилган' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРИФ Бу арабча сўз **harif(un)** шаклига эга (АРС, 166); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **harif** → **ҳариф**; **harafa** феъли мақоласида берилган (АРС, 166) бу сўз асли аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'жўра', 'ўйинда шерик', 'қарши тараф кишиси' маъноларини англатади (АРС, 166; ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРОМ Бу арабча сўз **harām(un)** шаклига эга (АРС, 168); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **harām** → **ҳарâм (ҳаром)**; асли **haruma** феълининг 'тақиқлади' маъноси билан (АРС, 168) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб, 'еб-ичиш, фойдаланиш тақиқланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРОМЗОДА Бу сўз тожик тилида арабча **ҳаром** сўзига (қ.) 'ўғил' маъносини англатувчи **зода** сўзини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 502, 156), асли 'никоҳда бўлмаган эркак билан хотиндан туғилган ўғил' маъносини англатиб, сўкиш сўзи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРОМИ Бу сўз тожик тилида арабча **ҳаром** сўзига (қ.) -и қўшимчасини қўшиб ясалган сифат бўлиб (ТЖРС, 502, 542), 'никоҳсиз туғилган' маъносини англатади, сўкиш сўзи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРОММАҒИЗ Бу қўшма сўз тожик тилида арабча **ҳаром** сўзи билан (қ.) 'мия' маъносини англатувчи тожикча **мағз** сўзидан (ТЖРС, 222) тузилган бўлиб, ўзбек тилига **ғз** ундошлари оралиғига **и** унлисини қўшиб қабул қилинган: **ҳароммағз** (ТЖРС, 502) → **ҳароммағиз** (ЎТИЛ, II, 688); 'марказий асаб тизимининг умуртқада жойлашган қисми' маъносини англатади. Бу қўшма сўз таркибида **ҳаром** сўзи 'ҳақиқий бўлмаган' маъноси билан қатнашади.

ҲАРОМТОВОҚ Бу қўшма сўз ўзбек тилида арабча **ҳаром** сўзи билан (қ.) 'овқат солинадиган идиш' маъ-

носини англатувчи **товоқ** сўзидан (ЎТИЛ, II, 195) тузилган бўлиб, 'бошқаларнинг меҳнат қилиб топган ризқига шерик бўлувчи текинхўр' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРОМТОМОҚ Бу қўшма сўз ўзбек тилида арабча **ҳаром** сўзи билан (қ.) 'овқат' маъносини англатувчи ўзбекча **томоқ** сўзидан (ЎТИЛ, II, 201) тузилган бўлиб, 'ҳалол меҳнат қилмай, нопок даромат билан ҳаёт кечирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРОРАТ Бу арабча сўз **harārat(un)** шаклига эга (АРС, 163); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **harārat** → **ҳарâрат (ҳарорат)**; **harra** феълининг 'иссиқ бўлди' маъноси билан (АРС, 162) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'иссиқ', 'иситма' маъноларини англатади (АРС, 163; ЎТИЛ, II, 689).

ҲАРФ Бу арабча сўз **harf(un)**² шаклига эга (АРС, 166); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **harf** → **ҳарф**; **harafa** феъли мақоласида берилган бу сўз (АРС, 166) араб тилида 'товуш (ундош товуш) ифодаловчи шакл', 'сўз' маъноларини англатади (АРС, 166); ўзбек тилида бу сўз 'товуш ифодаловчи шакл' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАРФИЙ Бу арабча сўз **ҳарф** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **ҳарф** + **ий** = **ҳарфий** → **ҳарфий**; 'ҳарфга доир' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАРФХЎР Бу сўз асли русча **буквоед** сўзининг калькаси бўлиб, арабча **ҳарф** сўзига (қ.) 'е-' маъносини англатувчи тожикча **хўрдан** феълининг **хўр** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган; 'масаланинг моҳиятига эмас, ташқи, майда-чуйда томонига эътибор берувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАСАД Бу арабча сўз **hasad(un)** шаклига эга (АРС, 173); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hasad** → **ҳасад**; **hasada**

феълнинг 'кўра олмади' маъноси билан (АРС, 172) ҳо – сил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'кўра ол – маслик туйғуси' маъносини англатади (АРС, 173; ЎТИЛ, II, 689). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳасадчи** сўзи ясалган.

ҲАСАДГҲЙ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳасад** сўзига (қ.) 'гапир-' маъносини англатувчи тожикча **гүфтан** феълнинг **гҲй** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 110) қўшиб тузилган; 'ҳасад қилиб гапирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАСАЙНИ Бу сўз асли **Ҳусайн** атоқли отининг (АРС, 174) биринчи бўғинидаги **у** унлисини **а** унлисига алмаштириб, **-и** қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган; 'узумнинг ҳусайнидан кўра семизроқ ва калтароқ нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАСАН қ. **ҳусн**

ҲАСАНА: Бу арабча сўз **hasanat(un)** шаклига эга (АРС, 174); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо – шига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hasanat** → **ҳасана**; **hasuna** феълнинг 'маъқул бўлди' маъноси асосида (АРС, 173) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилидан 'хайрли иш' маъноси билан олиниб, **қарзи ҳасана** би – рикмаси таркибида 'устига фойда қўйилмай берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАСАНОТ Бу сўз 'яхши, хайрли иш' маъносини англатувчи арабча **hasanat(un)** сўзининг (АРС, 174) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hasanāt** → **ҳасанâт (ҳасанот)**; келган меҳмонни очиқ чеҳра билан хурсанд бўлиб кутиб олишда айтиладиган **қадамларига ҳасанот** би – рикмаси таркибида 'яхши, хайрли ишлар' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, II, 690).

ҲАССА ЎТИЛда (II, 690) бу сўз арабча деб белги – ланиб, худди **асо** сўзи (қ.) билдирадиган маънони англ – латиши айтилган. **Ҳасса** сўзи асли арабча **ḥasāt(un)** сўзи (АРС, 520) бошланишига **ҳ** товушини қўшиб, фатҳали айн товушини **а** товушига, сад ундошини **с** ундошига,

чўзиқ **ā** унлисини **a** унлисига алмаштириб, сўз охири — даги **t** товушини ташлаб ҳосил қилинган: **ʔasāt** → **ҳасса**.

ҲАССОС Бу арабча сўз **hassās(un)** шаклига эга (АРС, 171); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hassās** → **ҳассâс (ҳассос)**; 'нозик тарзда ҳис қилди' маъносини англаувчи **hassa²** феълидан (АРС, 171) ясалган бўлиб (УАЯ, 499), 'нозик тарзда ҳис қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 690).

ҲАСРАТ Бу арабча сўз **hasrat(un)** шаклига эга (АРС, 173); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hasrat** → **ҳасрат**; 'руҳан азобланди' маъносини англаувчи **hasira** феълидан (АРС, 173) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), араб тилида 'руҳий азоб' маъносини англатади (АРС, 173); ўзбек тилида бу сўз асосан 'руҳий дарда-аламни нолиб гапириш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 690). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳасратлан-**, **ҳасратлаш-** феъллари ясалган, **ҳасрат қил-** кўшма феъли, **ҳасрат-надомат**, **ғам-ҳасрат жуфт** сўзлари тузилган.

ҲАТАМ қ. **ҳотам**

ҲАТТО Бу арабча сўз **hattā** шаклига эга (АРС, 155); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hattā** → **хаттâ (ҳатто)**; араб тилида 'довур', 'ҳам' каби маъноларни ифодаловчи бу сўз (АРС, 155) ўзбек тилига таъкид юкламаси сифатида қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 690). Таъкид маъносини кучайтириш мақсадида бу сўзга **-ки** юкламаси қўшиб, **ҳаттоки** шаклида ҳам ишлатилади.

ҲАТТОКИ қ. **ҳатто**

ҲАФИЗ Бу арабча сўз **hafiz(un)** шаклига эга (АРС, 183); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hafiz** → **ҳафиз**; кўп маъноли **hafiza** феълнинг 'сақлади', 'ҳимоясига олди' маъноси билан (АРС, 182) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'ҳимоя қилувчи' маъносини англатади (АРС,

183). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида, муаннас шакли **ҳафиза** эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҲАФИЗА қ. **ҳафиз**

ҲАШАМ Бу арабча сўз **ḥaṣam(un)** шаклига эга (АРС, 175); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **ḥaṣam** → **ҳашам**; асли 'уялтирди' маъносини англатувчи **ḥaṣama** феълидан (АРС, 175) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'катта амалдорнинг мулозимлари' маъносини англатади (АРС, 175); ўзбек тилида эса асо — сан 'ортиқ даражадаги безак' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 691). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳашамсиз** сифати ясалган.

ҲАШАМАТ Бу арабча сўз асли **ḥaṣamat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб қабул қилинган: **ḥaṣamat** → **ҳашамат**; асли 'уялтирди' маъносини англатувчи **ḥaṣama** феълидан (АРС, 175) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), ўзбек тилида 'ортиқ даражадаги безак', 'дабдаба' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 691). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳашаматли** сифати ясалган.

ҲАШАМАТЛИ қ. **ҳашамат**

ҲАШАР Бу арабча сўз **ḥaṣr(un)** шаклига эга (АРС, 175); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, **ṣr** ундошлари оралиғига **а** унлисини қўшиб қабул қилинган: **ḥaṣr** → **ҳашар**; тожик тилида бу сўз **ҳашр** ва **ҳашар** шаклларида ишлатилади (ТЖРС, 503); **ḥaṣara** феълининг 'тўплади' маъноси билан (АРС, 175) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'йиғин' маъносини англатади (АРС, 175); ўзбек тилида 'кўп кишиларнинг ихтиёрий равишда тўпланиб, биргаликда ёрдам тариқасида маълум бир катга ҳажмли ишни беминнат бажариши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 691). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳашарчи** сўзи ясалган.

ҲАШАРОТ Бу арабча сўз **ḥaṣarāt(un)** шаклига эга (АРС, 175); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул

қилинган: **haşarāt** → **ҳашарāt** (**ҳашарот**); **haşara** феъ — лининг 'тўплади' маъноси асосида (АРС, 175) ҳосил қилинган I боб масдари **haşarat** сўзининг (АРС, 175) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'майда-чуйда қурт-қу — мурсқалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 691).

ҲАШАРОТХҲҲР Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳашарот** сўзига (қ.) 'е-' маъносини англатувчи тожикча **хўрдан** феълининг **хўр** ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 434) қўшиб тузилган; ҳашаротларни еювчи' маъносини анг — латади (ЎТИЛ, II, 691).

ҲАҚ I Бу арабча сўз **haqq(un)**¹ шаклига эга (АРС, 184); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмашгириб, сўз охиридаги **ққ** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **haqq** → **ҳақ** I; **haqqa** феъли — нинг 'ҳақиқат, чин бўлди' маъноси билан (АРС, 184) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 149), араб тилида 'чин', 'ҳақиқат' маъносини анг — латади (АРС, 184); бу сўз ЎТИЛдаги (II, 692) **ҳақ** сўзи — нинг биринчи маъносига тўғри келади.

ҲАҚ II Бу арабча сўз **haqq(un)** шаклига эга (АРС, 184); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмашгириб, сўз охиридаги **ққ** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **haqq** → **ҳақ** II; **haqqa** феъли — нинг 'ҳуқуққа эга бўлди' маъноси билан (АРС, 184) ҳо — сил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 142), араб тилида 'ҳуқуқ', 'ҳақиқат', 'тегишли ҳисса', 'қарз' маъноларини англатади (АРС, 184); ўзбек тилида бу сўз, юқоридаги маънолардан ташқари, 'меҳнат эвазига олинадиган тўлов', 'бадал (взнос)' каби маъноларни ҳам англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 692). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳақли**, **ҳақсиз** сифатлари ясалган.

ҲАҚГҲҲЙ Бу сўз тожик тилида арабча **ҳақ** II сўзига (қ.) 'гапир-' маъносини англатувчи тожикча **гуфтан** феълининг **гўй** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 110, 504); 'ҳақиқатни айтувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 692). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳақгўйлик** мавҳум оти ясалган.

ҲАҚ[И]ДА Бу сўз **ҳақ** II сўзининг маъно та —

раққиёти натижасида юзага келган 'хусус' маъноси билан ўрин келишиги шаклида (эгаллик қўшимчаси зарур бўлса қатнашади) кўмакчига айланган (ЎТИЛ, II, 692); **тўғри(си)да**, **хусус(и)да** кўмакчилари ҳам шундай йўл билан юзага келган.

ҲАҚИР Бу арабча сўз **haqīr(un)** шаклига эга (АРС, 186); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **haqīr** → **ҳақир**; 'ўта даражада камситди' маъносини англатувчи **haqāra** феълидан (АРС, 185) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), араб тилида 'пасткаш', 'ҳазар қилинадиган' маъносини англатади (АРС, 186); ўзбек тилида бу сўз 'иззат-ҳурматга нолойиқ', 'ўзини бошқалардан паст тутадиган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 692).

ҲАҚИРОНА Бу сўз тожик тилида арабча **ҳақир** сўзидан (қ.) **-она** қўшимчаси билан ясалган равиш бўлиб (ТЖРС, 504, 542), 'ўта камситилган ҳолатда', 'ўзини ўта паст тутиб' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 692).

ҲАҚИҚ Бу арабча сўз **ḥaqqīq(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 526); ўзбек тилига фатҳали айн товушини **а** товушига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз бошланишига **ҳ** товушини қўшиб қабул қилинган: **ḥaqqīq** → **ҳақиқ** [Сўз бошланишига **ҳ** товушини қўшиш ўзбек тилида тарихан айрим сўзларда воқе бўлган: **оққўз** → **ҳўкиз** каби]. **Ҳақиқ** сўзи баъзан аслига мувофиқ **ақиқ** шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 67). **Ақиқ** сўзи АРСда 'халцедон' деб, ТЖРСда (37) ва ПРСда (348) 'агат, сердолик' деб, ЎТИЛда 'турли рангли қимматбаҳо тош' деб изоҳланган; **ҳақиқ** сўзи эса 'қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош' деб изоҳланган (ЎТИЛ, II, 692). ЎТИЛда **ақиқ**, **ҳақиқ** сўзи 'қирмизи рангли' каби сифат маъносини ҳам англатиши таъкидланган. Бу сўз АРСда 'парчалади' маъносини англатувчи **ḥaqqā** феъли мақоласида берилган (525), демак, **ақиқ** сўзининг маъносини 'турли тусда жилоланувчи қирмизи тош' деб таърифлаш тўғрироқ.

ҲАҚИҚАТ Бу арабча сўз **haqīqat(un)** шаклига эга (АРС, 185); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **haqīqat** → **ҳақиқат**; **haqqa** феълидан 'ҳақиқий, чин бўлди' маъноси билан (АРС, 184) ясалиб, 'чин' маъносини англатувчи **haqīq(un)** аслий сифатидан (АТГ, 43) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'амалдаги, чин воқелик, аҳвол' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 692).

ҲАҚИҚАТАН Бу сўз **ҳақиқат** сўзининг (қ.) тушум келишиги шакли бўлиб (АТГ, 50), маъно тараққиёти натижасида равишга айланган; 'чиндан ҳам' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 693).

ҲАҚИҚАТГҲЎЙ Бу сўз тожик тилида арабча **ҳақиқат** сўзига (қ.) 'гапир-' маъносини англатувчи тожикча **гүфтан** феълининг **гҲЙ** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 110, 504); 'ҳақиқатни айтувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 693). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳақиқатгҲйлик** мавҳум оти ясалган.

ҲАҚИҚИЙ Бу арабча сўз **haqīqīyū(un)** шаклига эга (АРС, 185); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **haqīqīyū** → **ҳақиқий**; **ҳақиқат** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'чин', ҳақиқатга тўғри келадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 693).

ҲАҚОРАТ Бу арабча сўз **haqārat(un)** шаклига эга (АРС, 186); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **haqārat** → **ҳақâрат (ҳақорат)**; 'ўта даражада камситди' маъносини англатувчи **haqara** феълидан (АРС, 185) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'таҳқирловчи, қўпол сўзлар билан сўкиш' маъно — сини англатади (ЎТИЛ, II, 693).

ҲАҚҚОНИЙ Бу арабча сўз **haqqāniyyū(un)** шаклига эга (АРС, 185); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб,

сўз охиридаги уу товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **haqqāniyu** → **ҳаққāний** (**ҳаққоний**); **ҳақ II** (**haqq**) масдаридан (қ.) **-āniyu(un)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (УАЯ, 93), 'ҳақиқатга мос', 'адолатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 694).

ҲАҚҚОНИЙАТ Бу арабча сўз **ҳаққоний** нисбий сифатидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'одиллик', 'тўғрилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 694).

ҲЕЧ ВАҚО қ. **вақо**

ҲИБС Бу арабча сўз **habs(un)** шаклига эга (АРС, 154); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, **а** унлисини **и** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **habs** → **ҳибс** (Тожиқ тилида бу сўз аслига кўра **ҳабс** шаклида айтилади ва ёзилади: ТЖРС, 494); кўпмаъноли **habasa** феълнинг 'қамади' маъноси билан (АРС, 153) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), ўзбек тилида 'озодликдан маҳрум қилиш', 'қамаш' маъносини англа-тади (ЎТИЛ, II, 695). Араб тилида **ҳабс** тарзида талаф-фуз қилинадиган бу сўз 'турма' маъносини, **ҳибс** тарзида талаффуз қилинадиган сўз эса 'тўғон', 'чойшаб' маъноларини англатади (АРС, 154).

ҲИБСХОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳибс** сўзи-зига 'уй' маъносини англатувчи тожиқча **хона** сўзини қўшиб тузилган бўлиб, 'ҳибсга олинган кишилар сақланадиган хона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 695). Бундай сўз тожиқ тилида **ҳабсхона** тарзида тузилган бўлиб (ТЖРС, 494), **habsaxānat(un)** шаклида араб тили луғатига ҳам киритилган (АРС, 154).

ҲИДОЙ, МИРҲИДОЙ, ШОҲИДОЙ қ. **ҳидойат**

ҲИДОЙАТ Бу арабча сўз **hidāyat(un)** шаклига эга (АРС, 850); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hidāyat** → **ҳидāйат** (**ҳидо-ят**); кўпмаъноли **hadā** феълнинг 'тўғри йўлга бошлади' маъноси билан (АРС, 850) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'тўғри йўлга бошлаш', 'раҳнамолик қилиш' маъносини англатади (АРС, 850; ЎТИЛ, II, 696). Бу сўз атоқли от сифатида ҳам ишлатилади. Бундан

ташқари, **ҳидоят** сўзи **-ат** қисмини ташлаб **Ҳидой** шаклида ва унга **мир**, **шо** қисмларини қўшиб **Мирҳидой**, **Шоҳидой** шаклида эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади.

ҲИЖЖАЛА- қ. **ҳижо**

ҲИЖО Бу арабча сўз **hiçāb(un)** шаклига эга (АРС, 848); ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **hiçāb** → **ҳижâ (ҳижо)**; **haçā** феълининг 'ҳарфма-ҳарф (бўғинлаб) ўқиди' маъноси билан (АРС, 847) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 146), араб тилидаги 'тўғри талаффуз қилиш' маъноси асосида юзага келган 'сўз бўғини' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 848). Сўзлашув тилида бу сўздан **-ла** қўшимчаси билан ясалган **ҳижола-** феъли товуш ўзгариши билан (**ж** товушини қатлаб, **â** унлисини **а** унлисига алмаштириб) **ҳижжала-** тарзида талаффуз қилинади (ЎТИЛ, II, 848).

ҲИЖОБ Бу арабча сўз **hiçāb(un)** шаклига эга (АРС, 156); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hiçāb** → **ҳижâб (ҳижоб)**; **haçaba** феълининг 'парда билан ёпди' маъноси асосида ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 156), 'юзга тутиладиган парда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 696).

ҲИЖРАТ Бу арабча сўз **hiçrat(un)** шаклига эга (АРС, 846); кўпмаъноли **haçara** феълининг 'ўз юртидан ўзга юртга жўнади' маъноси билан (АРС, 846) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'ўз юртидан ўзга юртга жўнаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 696). Бу сўз аниқлик артикли билан **al hiçra** шаклида ишлатилса, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Мадинага кўчишини билдиради.

ҲИЖРИЙ Бу арабча сўз **hiçriyy(un)** шаклига эга (АРС, 846); ўзбек тилига сўз охиридаги **уу** товушлари билан бирини ташлаб қабул қилинган: **hiçriyy** → **ҳижрий**; асли **hiçrat(un)** сўзи охиридаги **-at(un)** қўшимчаси ўрнига **-iyy(un)** қўшимчасини қўшиб ясалган нисбий сифат

фат бўлиб (АТГ, 49), 'ҳижрат вақтидан бошланадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 696). Ҳижрий йил санаси мелодий йил санасининг 622- йил 16- июль кунидан бошланади. **Ҳижрий** сўзи **ҳижрия** шаклида ҳам ишлатилади.

ҲИЖРИЙА қ. **ҳижрий**

ҲИЖРОН Бу арабча сўз **hiçrân(un)** шаклига эга (АРС, 846); ўзбек тилига чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hiçrân** → **ҳижрân** (**ҳижрон**); кўпмаъноли **haçara** феълининг 'алоқа-муносабатни узди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'айрилиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 696).

ҲИЙЛА Бу арабча сўз***hiylat(un)** шаклига эга (АРС, 204); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hiylat** → **ҳийла**; асли **hâla** феълининг 'бошқа ҳолатга ўтди' маъноси билан (АРС, 202) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'алдаш учун амалга оширилган хатти-ҳаракат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 696).

ҲИЙЛАГАР қ. **ҳийлакор**

ҲИЙЛАКОР Бу сўз тожик тилида арабча **ҳийла** сўзига (қ.) **-гар** қўшимчасининг **-кор** шаклини қўшиб ясалган (ТЖРС, 505, 542), 'ҳийла ишлатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 696).

ҲИЙЛАКОРОНА Бу сўз тожик тилида **ҳийлагар** сўзидан **-она** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган, ўзбек тилига **-гар** қўшимчасининг **-кор** шакли қатнашган кўриниши қабул қилинган (ТЖРС, 505); 'ҳийлакорларга хос тарзда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 696).

ҲИКМАТ Бу арабча сўз **hikmat(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hikmat** → **ҳикмат**; асли 'донишманд бўлди' маъносини англатувчи **hakuma** феълининг (АРС, 187) I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'донишмандлик', 'заковат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 697). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти

сифатида ишлатилади (Бу сўз англатадиган сифат Ол—лога нисбат берилади, шунга кўра асли атоқли от **Ҳикматулла** тарзида ишлатилиши тўғри). **Ҳикмат** сўздан ўзбек тилида **ҳикматли** сифати ясалган.

ҲИКМАТЛИ қ. **ҳикмат**

ҲИКОЙА Бу арабча сўз **hikāyat(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо—шига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hikāyat** → **ҳикâйа (ҳикоя)**; **hakā** феълнинг 'гапириб берди' маъноси билан (АРС, 188) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'оғзаки баён қилиб берилган воқелик' маъносини англатади (АРС, 188); ўзбек тилида, бу маънодан ташқари, насрий бадий асар турининг номи сифатида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, II, 697). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳикоячи**, **ҳикоячилик** сўзлари ясалган. Бу сўз баъзан **ҳикойат** шаклида ҳам ишлатилади (тожик тилида ҳам шундай).

ҲИКОЙАНАВИС Бу сўз тожик тилида арабча **ҳикойа** сўзига (қ.) 'ёз-' маъносини англатувчи тожикча **навиштан** феълнинг **навис** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 253, 505); 'ҳикоя жанрида ижод қиладиган ёзувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 697).

ҲИКОЙАТ қ. **ҳикойа**

ҲИЛОЛ Бу арабча сўз **hilāl(un)** шаклига эга (АРС, 857); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hilāl** → **ҳилâл (ҳилол)**; **halla** феълнинг 'кўринди' маъноси асосида (АРС, 856) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'янги чиққан (уч кунлик ой)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 697). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг, **ҳилола** муаннас шакли эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҲИЛОЛА қ. **ҳилол**

ҲИММАТ Бу арабча сўз **himmat(un)**¹ шаклига эга (АРС, 859); 'қизиқтирди', 'ўзига жалб қилди' маъносини англатувчи **hamma** феълнинг масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'куч', 'қувват', 'тиришқоқлик', 'фао—

лият', 'хатти-ҳаракат' маъноларини англатади (АРС, 858), ўзбек тилида шу маънолар асосида юзага келган 'олийжаноблик билан ёрдам кўрсатиш' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 698). Ўзбек тилида бу сўздан **ҳим-матли** сифати ясалган.

ҲИМОЙА Бу арабча сўз **himāyat(un)** шаклига эга (АРС, 197); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **himāyat** → **ҳимайа (ҳимоя)**; **hamā** феълнинг 'тажовуздан сақлади' маъноси билан (АРС, 197) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'тажовуздан, ҳужумдан қў — риқлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 798). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳимоячи** сўзи ясалган.

ҲИРС Бу арабча сўз **hirs(un)** шаклига эга (АРС, 166); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, сад ундошини с ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hirs** → **ҳирс**; **haraṣa** феълнинг 'кучли даражада истади' маъноси билан (АРС, 165) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'кучли даражада иташ, интилиш' маъносини англатади (АРС, 166; ЎТИЛ, II, 699).

ҲИСОБ Бу арабча сўз **hisāb(un)** шаклига эга (АРС, 172); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hisāb** → **ҳисаб (ҳисоб)**; кўпмаъноли **hasaba** феълнинг 'санади' маъноси билан (АРС, 171) ҳосил қилинган III боб масдари бўлиб (АТГ, 247), 'санок', 'миқдор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 699). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳисобчи** оти, **ҳисобли**, **ҳисобсиз** сифатлари, **ҳисобла-**, **ҳисоблаш-** феъллари ясалган, **ҳисоб-китоб** жуфт сўзи тузилган.

ҲИСОБОТ Бу арабча сўз асли **ҳисоб** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), 'қилинган ишлар бўйича ёзма ёки оғзаки тарзда бериладиган ахборот' маъноси — ни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 700).

ҲИСС (С) Бу арабча сўз **hiss(un)** шаклига эга (АРС, 171); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган; сўз охиридаги **ss** ундош —

ларидан бири баъзан талаффуз қилинмайди: **hiss** → **ҳис(с)**; 'сезди' маъносини англлатувчи **hassa**¹ феълидан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АРС, 171), 'сезги', 'туйғу' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 700). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳис-туйғу**, **ҳис-ҳайажон** жуфт сўзлар, **ҳис қил**- феъли тузилган.

ҲИССИЙ Бу арабча сўз **ҳис(с)** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), ўзбек тилига сўз охиридаги **ий** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'ҳис-туйғуга асосланадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 701).

ҲИССИЙАТ Бу арабча сўз **hissiyat(un)** шаклига эга (АРС, 171); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hissiyat** → **ҳиссийат (ҳиссият)**; **ҳиссий** сифатидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (УАЯ, 500), 'кишининг сезиш, туйиш қобилияти' маъносини англатади. Бу сўзни кўплик шаклидаги сўз деб тушуниш оқибатида ЎТИЛга (II, 701) **ҳиссийёт** шаклида киритилган (Бу хатolik тожик тили лугатидан кўчиб ўтган – ТЖРС, 506).

ҲИССИЙОТ қ. **ҳиссийат**

ҲОВОН қ. **ҳавон**

ҲОВОНЧА Бу сўз ўзбек тилида **ҳовон** сўзидан кичрайтириш маъносини ифодаловчи **-ча** қўшимчаси билан ясалган; **ҳовон** сўзи асли арабча **hāvūn(un)** сўзи бўлиб (АРС, 864), асли **hāna**¹ феълининг 'майда бўлди' маъноси билан (АРС, 863) ҳосил қилинган I боб масдари тенг; ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, чўзиқ **ū** унлисини ҳам **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hāvūn** → **ҳâvân (ҳовон)**; тожик тилига **ҳован** шаклида олинган (ТЖРС, 506). Бу сўз араб тилида, шунингдек тожик тилида ҳам 'ўғир' маъносини англатади; ўзбек тилида бу сўз **ҳовонча** сўзи таркибида қатнашади; **ҳовонча** сўзи 'кичик ўғир' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 702).

ҲОВУЗ Бу арабча сўз **havd(un)** шаклига эга (АРС, 201); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, **зад** ундошини **з** ундошига, **а** унлисини **â** унлисига ал-

маштириб, **vd** ундошлари оралиғига **y** унлисини қўшиб қабул қилинган: **havd** → **ҳâвуз (ҳовуз)**; бу кўпмаъноли сўз ўзбек тилига 'сув тўплаш учун махсус қурилган кенг чуқурлик' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 702).

ҲОДИСА Бу арабча сўз **hādīṣat(un)** шаклига эга (АРС, 160); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига, се ундошини **c** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hādīṣat** → **ҳâдиса (ҳодиса)**; **hadaša** феълнинг 'воқе бўлди', 'юз берди' маъноси билан (АРС, 160) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдошидан (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'юз берган воқеа, ўзгариш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЖАТ Бу арабча сўз **hāḥat(un)** шаклига эга (АРС, 200); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hāḥat** → **ҳâжат (ҳожат)**; 'эҳтиёж юзага келди' маъносини англатувчи **havvaḥa** феълнинг (АРС, 199) I боб масдари бўлиб, 'эҳтиёж', 'зарурият' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЖАТБАРОР Бу сўз тожик тилида арабча **ҳожат** сўзига (қ.) 'чиқар-' маъносини англатувчи **баровардан** феълнинг **барор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТжРС, 48, 49, 507); 'ҳожатни чиқарувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЖАТМАНД Бу сўз тожик тилида арабча **ҳожат** сўзидан (қ.) тожикча **-манд** қўшимчаси билан ясалган (ТжРС, 507, 542); 'эҳтиёж сезиб турган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЖАТХОНА Бу сўз тожик тилида арабча **ҳожат** сўзига (қ.) 'уй', 'жой' маъносини англатувчи тожикча **хона** сўзини қўшиб тузилган (ТжРС, 426, 507); 'ёзилиш, бўшалиш учун қурилган махсус жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЖИ Бу арабча сўз асли **hāḥḥ(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 156); тожик тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб

олинган ва унга **-и** қўшимчаси қўшиб ясалган: **hāḥḥ** → **ҳаҳж (ҳож)** + **и** = **ҳож**и (ТЖРС, 542, 507); бу сўз ўзбек тилига шу шаклда тожик тилидан олинган; 'Каббани зиёрат қилган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЗИР Бу арабча сўз **hādīr(un)**² шаклига эга (АРС, 179); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, дзад ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hādīr** → **ҳāзир (ҳозир)**; **hādāra** феълининг 'тайёр бўлди' маъноси асосида (АРС, 179) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), араб тилида 'қатнашаётган', 'шу топдаги' каби маъноларни англатади (АРС, 179); ўзбек тилида бу сўз, юқоридаги маънолардан ташқари, 'тайёр' маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, II, 703). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳозирги** сифати, **ҳозирлик** оти, **ҳозирча** равиши, **ҳозирлан-** феъли ясалган.

ҲОЗИРЖАВОБ Бу сўз арабча **ҳозир** (қ.) ва **жавоб** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'дарров жавоб қайта – радиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 704).

ҲОЗИР-У НОЗИР қ. **нозир**

ҲОЗИҚ Бу арабча сўз **hāzīq(un)** шаклига эга (АРС, 162); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, зал ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hāzīq** → **ҳāзӣқ (ҳозӣқ)**; 'моҳир бўлди', 'ўга тажрибали бўлди' маъносини англа – тувчи **hāzīqa** феълидан (АРС, 162) ясалган аслий сифат бўлиб (АТГ, 43), 'моҳир', 'энг тажрибали' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 704). Бу сўз ўзбек тилида эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҲОКАЗО Бу арабча сўз **hākazā(un)** шаклига эга бўлиб (АРС, 856), ўзбек тилига чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлиларига, зал ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hākazā** → **ҳāказā (ҳоказо)**; араб тилидан '(ва) бошқалар' маъноси билан олинган (АРС, 856; ЎТИЛ, II, 705).

ҲОКИМ Бу арабча сўз **hākīm(un)** шаклига эга (АРС, 187); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул

қилинган: **hākīm** → **ҳâким (ҳоким)**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг 'ҳукм чиқарди' маъноси билан (АРС, 187) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'вилоят, шаҳар, туман кабиларнинг ҳукумат томонидан тайинланган бошқарувчиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 705).

ҲОКИМИЙАТ Бу арабча сўз **hākīm** сўзидан (қ. **ҳоким**) **-iyyat(un)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), таркибидаги **уу** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **hākīm + iyyat = hākimiyyat** → **ҳâкимийат (ҳокимият)**; 'ҳокимлик идоралари', 'бошқа – рув идоралари' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 705).

ҲОКИМОНА Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳоким** сўзидан (қ.) тожикча **-она** қўшимчаси билан (ТЖРС, 542) ясалган бўлиб, 'ҳокимлардек' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 705).

ҲОЛ Бу арабча сўз **hāl(un)** шаклига эга (АРС, 203); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hāl** → **ҳâl (ҳол)**; асли **hāla** феълининг 'ўзгарди' маъноси билан (АРС, 202) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'маълум вақтда мавжуд вазият' маъносини англатади (АРС, 203; ЎТИЛ, II, 705). Ўзбек тилида бу сўзга унинг кўплик шакли **аҳвол** сўзини (қ.) қўшиб **ҳол-аҳвол** жуфт сўзи тузилган бўлиб, 'кишининг моддий, маънавий, жисмоний ҳолати' маъносини англатади. **Ҳол** сўзидан **ҳолсиз** сифати, бу сифатдан **ҳолсизлан-** феъли ясалган; бу сўз **таржимайи ҳол** изофа бирикмаси таркибида ҳам қатнашади.

ҲОЛАТ Бу арабча сўз **hālat(un)** шаклига эга (АРС, 204); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hālat** → **ҳâлат (ҳолат)**; асли **ҳол (hāl)** сўзидан **-at(un)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'аниқ бир ҳол', 'ситуация' маъносини англатади (АРС, 204; ЎТИЛ, II, 705).

ҲОЛ-АҲВОЛ қ. **ҳол**

ҲОЛБУКИ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳол** сўзини

(қ.), бу кўрсатиш олошини, **-ки** боғловчисини бир сўзга бирлаштириб тузилган; 'аслида', 'амалда' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 705).

ҲОЛВА Бу арабча сўз **halvābu** шаклига эга (АРС, 193); ўзбек тилига икки шаклда қабул қилинган: 1) ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **â** унлисини **â** унли — сига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **halvābu** → **ҳалвâ** (**ҳалво**); 2) ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, **а** унлисини **â** унли — сига, чўзиқ **â** унлисини **а** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги даммали ҳамзани ташлаб қабул қилинган: **halvābu** → **ҳâlва** (**ҳолва**); иккинчи шакли асосий ҳи — собланади; 'ширин, ёқимли бўлди' маъносини англа — тувчи **halā** феълидан (АРС, 192) ҳосил қилинган масдар бўлиб (АТГ, 146), ўзбек тилида 'ун, шакар, ёғ асосида тайёрланган ширинлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 706).

ҲОЛВАГАР Бу сўз тожик тилида арабча **ҳалво** сў — зидан (қ.) **-гар** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (ТЖРС, 542, 497), ўзбек тилига биринчи бўғиндаги **а** унлисини **â** унлисига, иккинчи бўғиндаги **â** унлисини **а** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ҳалвогар** → **ҳолвагар**; бу сўз баъзан **ҳалвогар** шаклида ҳам талаф — фуз қилинади; 'ҳолва пиширувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 706).

ҲОЛВАЙТАР Бу сўз асли тожикча **ҳалвои тар** би — рикмасининг (ТЖРС, 497) бир сўзга бирлашуви билан юзага келган; тожикча **тар** сўзи бу ерда 'суюқ' маъноси билан қатнашади (ТЖРС, 381); бир сўзга бирлашиш жараёнида **ҳалво** сўзи (ТЖРС, 497) **ҳолва** шаклига, **и** изофаси **й** ундошига алмаштирилган: **ҳалвои тар** → **ҳолвайтар**; ўзбек тилида 'доғ қилинган ёғга ун солиб бироз қизаргунча қовуриб, шакардан тайёрланган шарбатни қўшиб, қуюлиш даражасига етказиб пиши — рилган таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 706). Бу сўз баъзан **ҳалвойтар** шаклида ҳам талаффуз қилинади.

ҲОЛСИЗ Бу сифат арабча **ҳол** сўзининг (қ.) 'сихат — саломатлик ҳолати' маъносидан (АРС, 203) ўзбек тилида

'-сиз қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'мадори қуриган', 'дармонсиз' каби маънони англатади. Бу сифатдан ўзбек тилида **ҳолсизлик** мавҳум оти, **ҳолсизлан-** феъли ясалган.

ҲОМИД Бу сўз **hāmid(un)** шаклига эга (АРС, 194); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hāmid** → **ҳāмид (ҳомид)**; араб тилида 'мақтовчи', 'мин – натдор' маъноларини англатадиган бу сўз 'мақтади' маъносини англатувчи **hāmida** феълидан ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АРС, 194; АТГ, 147), эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҲОМИЙ Бу арабча сўз **hāmin** шаклига эга (АРС, 197); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **n** қисмини ташлаб, **h** товушини қўшиб қабул қилинган: **hāmin** → **ҳāмий (ҳомий)**; **hamā** феълининг 'ўз ҳимоясига олди' маъноси асосида (АРС, 197) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 150), 'ҳимоясига олувчи', 'кўмак берувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 706). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳомийлик** оти ясалган.

ҲОМИЛА Бу арабча сўз **hāmīlat(un)** шаклига эга (АРС, 196); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **ā** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hāmīlat** → **ҳāмила (ҳомила)**; кўпмаъноли **hamala** феълидан 'бўйида бўлди' маъноси билан (АРС, 195) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдошининг (АТГ, 147) **-at(un)** қўшимчаси қўшилган муаннас шакли бўлиб (АТГ, 29), араб тилида 'кўтариб юрувчи', 'бўйида бўлган' маъноларини англатади (АРС, 196); ўзбек тилида бу сўз 'она қорнида пайдо бўлган бола' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 706).

ҲОМИЛАДОР Бу сўз тожик тилида арабча **ҳомила** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи тожикча **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 137, 136, 507); 'бўйида бўлган', 'иккиқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 706).

ҲОСИЛ Бу арабча сўз **hāsil(un)** шаклига эга (АРС, 177); ўзбек тилига ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига, сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hāsil** → **ҳâсил (ҳосил)**; кўпмаъноли **hašala** феълининг 'етишди', 'эришди' маъноси билан (АРС, 177) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), кейинчалик отла — шиб, араб тилида олти маънони англатади (АРС, 177); ўзбек тилида 'экин ва дарахтдан олинадиган маҳсулот' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲОСИЛА Бу арабча сўз асли **hāšilat(un)** шаклига эга бўлиб, ўзбек тилига ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига, биринчи бўғиндаги **а** унлисини **â** унлисига (**ҳосил** сўзининг таъсири билан воқе бўлган бўлса керак), сад ундошини **с** ундошига, чўзиқ **ī** унлисини **и** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hāšilat** → **ҳâсила (ҳосила)**; асли кўпмаъноли **hašala** феълининг 'натижа берди' маъноси билан (АРС, 177) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'юзга келган натижа' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲОСИЛОТ Бу арабча сўз **hāšilat(un)** шаклига эга (АРС, 858); ўзбек тилига ҳойи ҳутги ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлиларини **â** унлиларига, сад ундошини **с** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hāšilat** → **ҳâсилât (ҳосилот)**; **ҳосил** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 39), асли 'ҳосиллар' маъносини англатади, лекин ўзбек тилида бу сўз 'қишлоқ хўжалигида ҳосил учун жавобгар мутахассис' (агроном) маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲОТАМ Бу сўз арабча атоқли от бўлиб, асли **hātīm(un)** шаклига эга; бу афсонавий шаҳс ўта даражада сахий бўлган деб тасвирланади (АРС, 155); ўзбек тилига (тожик тилига ҳам) бу сўз таркибидаги ҳойи ҳутги ундоши **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлиси **â** унлисига, **i** унлиси **а** унлисига алмаштириб олинган: **hātīm** → **ҳâтам (ҳотам)**. Бу сўзнинг **о(â)** унлиси **а** унлисига алмаштирилган **ҳаттам** шакли эркак кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲОТАМТОЙ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳотам** сўзига (қ.) эркалаш маъносини ифодаловчи **той** сўзини (ЎТИЛ, II, 197) қўшиб тузилган; 'ўта даражада сахий' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲОФИЗ Бу арабча сўз **hāfiẓ(un)** шаклига эга (АРС, 182); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hāfiẓ** → **ҳâфиз (ҳофиз)**; кўпмаъноли **hafīza** феълининг 'хотирасида сақлади', 'ёд олди' маъноси билан (АРС, 182) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 147), 'ёддан билувчи', 'қуръонни ёд биладиган' каби маъноларни (АРС, 182, 183), ўзбек тилида эса 'жуда кўп ашулани ёддан биладиган моҳир санъаткор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲОФИЗА Бу арабча сўз **hāfiẓat(un)** шаклига эга (АРС, 183); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига, изғи ундошини **з** ундошига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hāfiẓat** → **ҳâфиза (ҳофиза)**; асли **ҳофиз(ун)** сўзидан (қ.) **-ат(ун)** қўшимчаси билан ясалган от бўлиб (УАЯ, 500), 'эсда сақлаш қобилияти' маъносини англатади: *92 ёшдалигига қарамай ҳофизаси ўта даражада яхши* каби (ЎТИЛ, II, 707).

ҲОШИЙА Бу арабча сўз **hāṣiyat(un)** шаклига эга (АРС, 175); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā** унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **hāṣiyat** → **ҳâшийа (ҳошия)**; **haṣā** феълининг 'саҳифанинг четига ёзди' маъноси асосида (АРС, 175) ҳосил қилинган I боб аниқ нисбат сифатдоши бўлиб (АТГ, 150), 'газмолнинг чети, зиҳи', 'саҳифанинг четигаги ёзув ёзилмайдиган қисм' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲУДУД Бу арабча сўз **hudud(un)** шаклига эга (АРС, 159); **ҳад I (hadd)** сўзининг кўплик шакли бўлиб (АТГ, 40), асли 'чегаралар' маъносини билдиради: **Ўзбекистон ҳудудида** = **Ўзбекистон чегараларида** (ЎТИЛ, II, 708).

Бу сўзни 'территория' маъносида ишлатиш тўғри эмас; бу маъно география фанида **майдон** сўзи билан англа — тиб келинади.

ҲУЖАЙРА Бу арабча сўз **huḥayrat(un)** шаклига эга (АРС, 157); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб, сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **huḥayrat** → **ҳужайра**; **haḥara** феъли мақоласида берилган бу сўз араб тилида 'алоҳида хона', 'ячейка', 'клетка' маъноларини англатиши айтилган (АРС, 157); ўзбек тилига охирги маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 709).

ҲУЖЖАТ Бу арабча сўз **huḥḥat(un)** шаклига эга (АРС, 156); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб қабул қилинган: **huḥḥat** → **ҳужжат**; **haḥḥa** феълининг 'далил келтириб ишонтирди' маъноси билан (АРС, 156) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'далил (аргумент)', 'шахсини, ҳуқуқини тасдиқловчи гувоҳнома' маъноларини англа — тади (АРС, 156); ўзбек тилига иккинчи маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, II, 709).

ҲУЖРА Бу арабча сўз **huḥrat(un)** шаклига эга (АРС, 846); ўзбек тилига сўз охиридаги **t** товушини ташлаб қабул қилинган: **huḥrat** → **ҳужра**; кўпмаъноли **haḥara** феълининг 'янги жойга кўчиб ўтди' маъноси билан (АРС, 846) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), араб тилида 'янги яшаш жойи' маъносини (АРС, 846), ўзбек тилида эса 'кичкина яшаш хонаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 709).

ҲУЗУР Бу арабча сўз **hudūr(un)** шаклига эга (АРС, 179); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, дзад ундошини **з** ундошига, чўзиқ **ў** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hudūr** → **ҳузур**; **hadara** феълининг 'қошида бўлди' маъноси билан (АРС, 179) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), '(кимнингдир) қошида (олдида) бўлиш' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, II, 709).

ҲУКАМО Бу сўз **hukamāu** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ā**

унлисини **â** унлисига алмаштириб, сўз охиридаги ҳам — зани ва **u** товушини ташлаб қабул қилинган: **hukamābu** → **ҳукамâ** (**ҳукамо**); бу сўз **ҳаким** сўзининг (қ.) кўплик шакли бўлиб (АТГ, 41), 'донишмандлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 710).

ҲУКМ Бу арабча сўз **hukm(un)** шаклига эга (АРС, 187); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **hukm** → **ҳукм**; асли кўп — маъноли **hakama** феълининг 'бажарилиши мажбурий қарор чиқарди' маъноси билан (АРС, 187) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'жазолаш ёки оқлаш ҳақида чиқарилган қатъий қарор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 710).

ҲУКМДОР Бу сўз тожик тилида **ҳукм** сўзига (қ.) тожикча 'эга бўл-' маъносини англатувчи **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 508, 137, 136), 'ҳукм чиқариш ҳуқуқига эга киши (хон, подшо, амир)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 710).

ҲУКМНОМА Бу сўз тожик тилида арабча **ҳукм** сўзига (қ.) тожикча 'хат', 'ҳужжат' маъносини англа — тувчи **нома** сўзини қўшиб тузилган бўлиб (ТЖРС, 508, 271), 'ҳукм акс эттирилган ҳужжат' маъносини англа — тади (ЎТИЛ, II, 710).

ҲУКМРОН Бу сўз тожик тилида арабча **ҳукм** сўзига (қ.) тожикча 'бошқар-' маъносини англатувчи **рондан** феълининг **рон** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 508, 327); 'ўз ҳукмини ўтказадиган', 'устун турадиган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 710). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳукмронлик** мавҳум оти ясалган.

ҲУКУМАТ Бу арабча сўз **hukūmat(un)** шаклига эга (АРС, 188); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ū** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hukūmat** → **ҳукумат**; асли кўпмаъноли **hakama** феълининг 'ўз ҳукмини ўтказди' маъноси билан (АРС, 187) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 143), 'ҳокимиятнинг олий маъмурияти' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 710).

ҲУР Бу арабча сўз **hur(un)** шаклига эга (АРС, 163);

Ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаш — тириб, сўз охиридаги бир **г** ундошини ташлаб қабул қилинган: **hug** → **ҳур**; кўпмаъноли **harra** феълнинг 'озодлик берди' маъноси билан (АРС, 162) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'озод', 'эркин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 711). Бу сўзнинг кўплик шакли **аҳроп** сўзи эркак кишининг атоқли оти сифатида, **ҳури** шакли эса аёл кишининг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ҲУРИ **қ.** **ҳур**

ҲУРМАТ Бу арабча сўз **hurmat(un)** шаклига эга (АРС, 169); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб қабул қилинган: **hurmat** → **ҳурмат**; **haruma** феълнинг 'эҳтиром кўрсатди' маъноси билан ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (УАЯ, 568), 'эҳти — ром' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 712). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳурматли**, **ҳурматсиз** сифатлари, кейинги сифатдан **ҳурматсизлик** мавҳум оти ясалган.

ҲУРМАТЛАБ Бу қўшма сўз ўзбек тилида арабча **ҳурмат** (қ.) ва **талаб** (қ.) сўзларидан тузилган бўлиб, 'бошқалардан ўзига нисбатан ҳурмат кўрсатилишини истовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 712).

ҲУРРИЙАТ Бу арабча сўз **hurriyyat(un)** шаклига эга (АРС, 163); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундо — шига алмаштириб, қатор келган **у** товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган: **hurriyyat** → **ҳуррийат** (**ҳурри — ят**); **ҳур[р]** сўзидан (қ.) **-ийят(ун)** қўшимчаси билан ясалган мавҳум от бўлиб (АТГ, 370), 'озодлик', 'зулмдан озод бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 712).

ҲУСАЙНИ Бу сўз тожик тилида арабча **husayn(un)** сўзидан (атоқли отидан — АРС, 174) **-н** қўшимчаси билан ясалган (ТЖРС, 542, 508); 'узумнинг ҳасайнидан кўра ингичкароқ ва чўзикроқ нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 712).

ҲУСН Бу арабча сўз **husn(un)** шаклига эга (АРС, 174); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига алмаштириб қабул қилинган: **husn** → **ҳусн**; кўпмаъноли **hasuna** феълнинг 'чиройли бўлди' маъноси билан

(АРС, 173) ҳосил қилинган I боб масдари бўлиб (АТГ, 142), 'чирой', 'жамол' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 712). Бу сўз билан ўзбек тилида **ҳуснбузар** сўзи тузилган. Ўзбек тилида **hasuna** феълидан ясалган **ҳасан** сифати ҳам (АТГ, 43) ишлатилиб, эркак кишининг атоқли оти бўлиб келади.

ҲУСНБУЗАР қ. **ҳусн**

ҲУСНДОР Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳусн** сўзига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатувчи **доштан** феълининг **дор** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган; 'ўта дара – жада чиройли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 713).

ҲУСНИХАТ Бу сўз асли арабча **ҳусн** (қ.), **хат** (қ.) сўзлари билан тузилган, тожикча изофа бирикмаси бўлиб, ўзбек тилида бир сўзга яхлитланган: **ҳусни хат** (ТЖРС, 508) → **ҳуснихат**; асли 'дастхатнинг гўзаллиги' маъносини англатувчи бу сўз кейинчалик 'чиройли ёзув' маъносини англатиш учун ишлатила бошлаган (ЎТИЛ, II, 713).

ҲУТ Бу арабча от сўз **hūt** шаклига эга (АРС, 199); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ӯ** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **hūt** → **ҳут**; араб тилида 'катта балиқ', 'кит' маъносини англатувчи бу сўз – Далв ва Ҳамал оралиғидаги буржнинг номи (АРС, 199); шамсия йил ҳисобининг ўн иккинчи ойи номи сифатида ҳам ишлатилади, бу вақт 22- февралдан 21- мартгача бўлган кунларга тўғри келади (ЎТИЛ, II, 713).

ҲУТ-ЙУТ Бу сўз ўзбек тилида арабча **ҳут** сўзига (қ.) ўзбекча **йут**- феълини қўшиб сўзлашув тилида тузилган; **ҳут** сўзи '22- февралдан 21- мартгача бўлган кунлар' маъноси билан қатнашади, шунга кўра бу сўз 'қишнинг охирида ҳайвонлар учун ем-хашак тугаган, ҳали ердан ўт кўкариб чиқмаган вақт', 'очарчилик вақти' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 713).

ҲУҚУҚ Бу арабча сўз **huqūq(un)** шаклига эга (АРС, 184); ўзбек тилига ҳойи ҳутти ундошини **ҳ** ундошига, чўзиқ **ӯ** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **huqūq** → **ҳуқуқ**; асли **ҳақ** II сўзининг (қ.) кўп –

лик шакли бўлиб (АТГ, 40), 'кишилар орасидаги муома — ла-муносабатларни тартибга солишда асосга олинadиган қонун-қоидалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 714).

ҲУҚУҚИЙ Бу арабча сўз **ҳуқуқ** сўзидан (қ.) **-ий(ун)** қўшимчаси билан ясалган нисбий сифат бўлиб (АТГ, 48), 'ҳуқуққа доир', 'ҳуқуқ доирасидаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 714).

ҲУҚУҚШУНОС Бу сўз тожик тилида арабча **ҳуқуқ** сўзига (қ.) 'бил-', 'ўрган-' маъносини англатувчи тожикча **шинохтан** феълнинг **шинос** ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган (ТЖРС, 458, 457, 509); ўзбек тилига **и** унлисини **у** унлисига алмаштириб қабул қилинган: **ҳуқуқшинос** → **ҳуқуқшунос**; 'ҳуқуқни ўрганувчи мутахассис', 'юрисст' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 714). Бу сўздан ўзбек тилида **ҳуқуқшунослик** мавҳум оти ясалган.

Фойдаланилган асосий манбалар

АРС — Баранов Х. К. Арабско-русский словарь. Изд. "Русский язык", М.: 1976.

АТГ — Иброҳимов Нematулло, Юсупов Муҳаммад. Араб тили грамматикаси. I жилд. "Ўзбек миллий энциклопедияси", Т.: 1997.

ПРС — Миллер Б. В. Персидско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.: 1953.

СИС — Словарь иностранных слов. Госиздат ин. и нац. словарей. М.: 1949.

ТЖРС — Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.: 1954.

УАЯ — Ковалев А. А., Шарбатов Г. Ш. Учебник арабского языка. Изд. лит. на ин. яз. М.: 1960.

ЎКААҚЛ — Шамсиев П., Иброҳимов С. Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача лугат. ЎзФАН, Т.: 1954.

ЎРА — Ўзбекча-русча лугат. Т.: 1988.

ЎТИЛ — Ўзбек тилининг изоҳли лугати. "Рус тили" нашриёти. М.: 1981.

Бафоев Б. Кўҳна сўзлар тарихи. "Фан", Т.: 1991.

Боровков А. К. Лексика среднеазиатского тefсира XII-XIII вв. М.: 1963.

Преображенский А. Этимологический словарь русского языка. М.: 1959.

Ҳомидов Ҳ., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари. "Ўқитувчи", Т.: 1970.

М У Н Д А Р И Ж А

Кириш	3	П.....	348
А.....	8	Р.....	348
Б.....	61	С.....	364
В.....	80	Т.....	398
Д.....	99	У.....	449
Ж.....	113	Ф.....	457
З.....	135	Х.....	473
И.....	153	Ш.....	494
Й.....	190	Э.....	513
К.....	191	Қ.....	517
Л.....	205	Ғ.....	544
М.....	216	Ҳ.....	557
Н.....	312	Фойдаланилган асосий манбалар ..	599
О.....	335		

Шавкат Раҳматуллаев

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ЭТИМОЛОГИК ЛУҒАТИ (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар)

Муҳаррир: Эргаш Умаров

Босишга рухсат этилди 25.08.2003. Бичими 84×108 1/32. Офсет босма усулида ёзув қоғозига босилди. Нашриёт ҳисоб табағи 29,8. Шартли босма тобоғи 31,5. Адади 500 нусха. Баҳоси келишилган нархда. Буюртма № 387.

“Университет” нашриёти. Тошкент – 700174, Талабалар шаҳарчаси. ЎзМУ, маъмурий бино, 5- қават.

ЎзМУ босмаҳонаси